

ISSN 2415-3818

Editor-in-Chief
Volodymyr Ortynsky

Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»

Серія «Юридичні науки»

Bulletin of Lviv Polytechnic National University

Series: Legal Sciences

Volume 10 № 4 (40)

Founder and Publisher
Lviv Polytechnic
National University

2 0 2 3

СЕРІЯ «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»

Volume 10 № 4 (40)

2023

Founder and Publisher

Lviv Polytechnic National University

Address for contacts:

Lviv Polytechnic National University
12, S. Bandery str., Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: Law.nulp@gmail.com

**Lviv Polytechnic
Publishing House**

4, F. Kolessy str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100
vlp@vlp.com.ua; http://vlp.com.ua

**Printing Center of Lviv Polytechnic
Publishing House**

4, F. Kolessy str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100

© Lviv Polytechnic National University, 2023

Науковий журнал
«Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»».
Серія: «Юридичні науки»

№4 (40) • 2023

Виходить 4 рази на рік з 2014 року.
<http://doi.org/10.23939/law2023.40>

Засновник і видавець

Національний університет «Львівська політехніка»

Контактна адреса:

Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
e-mail: law.nulp@gmail.com

Мови видання: українська та англійська

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 24291-14131Р від 03.12.2019 р.

Входить до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора
філософії (категорія «Б»)

Наукові публікації журналу входять у міжнародний реєстр
науково-інформаційних матеріалів агентства CrossRef,
яким надаються цифрові ідентифікатори DOI.
Журналу присвоєно індекс DOI 10.23939/law

Рекомендувала Вчена рада
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 91 засідання від 28.02.2023 р.)

© Національний університет «Львівська політехніка», 2023

ISSN 2415-3818 (print)

Bulletin of Lviv Polytechnic
National University
Series of Legal Sciences
Volume 10 № 4 (40)

2 0 2 3

Editor-in-Chief:

Dr. Sc., Prof. Volodymyr Ortynsky, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Deputies of editor-in-chief:

Dr. Sc., Prof. Taras Garasymiv, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Executive secretary:

Dr. Sc., Assoc. prof. Victoriya Chornopyska, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Technical secretary:

Ph.D. Nataliia Slotvinska, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Editorial board:

Dr. Sc., Prof. Maria Blikhar, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Oleksii Humin, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Iryna Zharovska, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Vitaliy Kovalchuk, Ukraine

Ph. D., Prof. Alexander Kotukha, Ukraine

Dr. Sc. Natalia Lesko, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Iryna Lychenko, Ukraine

Dr. Sc., Assoc. Prof. Myroslava Sirant, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Yuliya Tsurkan-Saifulina, Ukraine

Dr. Sc., Assoc. Prof. Victoria Chorna, Ukraine

Dr. Arkadiusz Paweł Szajna, Poland

Dr. Katarzyna Szwed, Poland

Dr. hab. Maciej Borski, Poland

Dr. Mariusz Lekston, Poland

Ph. D., Assoc. Prof. Ivo Svoboda, Czech Republic

Голова редакційної колегії:

д-р юрид. наук, проф. Володимир Ортинський, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Заступник голови редакційної колегії:

д-р юрид. наук, проф. Тарас Гарасимів, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Відповідальний секретар:

д-р юрид. наук, доц. Вікторія Чорнописька, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Технічний секретар:

канд. юрид. наук Наталія Слотвінська, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. Марія Бліхар, Україна

д-р юрид. наук, проф. Олександр Гумін, Україна

д-р юрид. наук, проф. Ірина Жаровська, Україна

д-р юрид. наук, проф. Віталій Ковальчук, Україна

д-р юрид. наук, проф. Олександр Котуха, Україна

д-р юрид. наук Наталія Лєсько, Україна

д-р юрид. наук, проф. Ірина Личенко, Україна

д-р юрид. наук, доц. Мирослава Сірант, Україна

д-р юрид. наук, проф. Юлія Цуркан-Сайфуліна, Україна

д-р юрид. наук, доц. Вікторія Чорна, Україна

д-р Аркадіуш Павел Шайна, Польща

д-р Катажина Швед, Польща

д-р юрид. наук Мацей Борський, Польща

д-р юрид. наук Маріуш Лекстон, Польща

д-р Іво Свобода, Чехія

Редактор Олександра Савула
Комп'ютерне верстання Лілії Саламін

Формат 60x84/8. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 51,6. Наклад 100 прим. Зам. № 231576
Видавництво Львівської політехніки
вул. Ф. Колесси, 4, Львів, 79013
Реєстраційне свідоцтво серії ДК № 4459 від 27.12.2012 р.

ЗМІСТ

1 **Ортинський В.**

До поняття посткримінальної поведінки правопорушника, що вчинив кримінальне протиправне діяння

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

5 **Periv I.**

Women of Ukraine in the struggle for the formation of a national outlook in the conditions of emigration: the example of the activities of Ukrainian women's organizations in Canada

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

12 **Harasymiv T.**

Problems of harmonization of national legislation to international legal standards

20 **Жаровська І., Шевчук Я.**

Правове регулювання статусу військовополонених відповідно до норм міжнародного гуманітарного права: історична та сучасна ретроспектива

28 **Kelman M.**

Constructive role of the concept «approach», «method», «way» in the field of legal knowledge

33 **Сливка С.**

Канонічна педагогіка у метафізичному праві

43 **Tokarska A.**

Meta-anthropological cognization «transcendental exchange» in legal communication

48 **Чорнописька В.**

Релігійний чинник у формуванні правової ідеології

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

56 **Анциферова М., Батько І.**

Банківський контроль в Україні: проблеми реалізації та адаптація до міжнародних стандартів

64 **Ваїк О.**

On the question of the use of evaluative concepts in tax law

70 **Гирька К., Шульган І.**

Митний режим тимчасового ввезення: аналіз законодавства та подальші перспективи розвитку

77 **Dobosh Z.**

Administrative and legal guarantee of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of public administration in Ukraine

86 **Ковальчук О.**

Питання нормативно-правового регулювання діяльності Президента України

92 **Komarnytska I., Paliy E.**

Combating crimes in the financial sphere: current issues

103 **Kostiuk U.**

Peculiarities of the administrative and legal status of judicial bodies as subjects of protection of the citizens right of an environment safe for life and health in Ukraine

111 **Лесько Н.**

Правові засади застосування гендерних квот в Україні

116 **Lychenko I., Melnychenko V.**

Modern problems of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property

124 **Остапенко О.**

Булінг і мобінг (цькування) як різновиди насильницьких посягань на фізичну особу

134 **Остапенко О., Байк О.**

Про воєнний стан як особливий вид адміністративно-правового режиму

143 **Остапенко О., Шульган І.**

Перевірка як різновид правового забезпечення мобілізації громадян України умовах воєнного стану

155 **Смотрич Д., Іванов Н.**

Правові аспекти боротьби з дезінформацією в Європейському Союзі: уроки для України

162 **Хомишин І.**

Національне законодавство та міжнародні зобов'язання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

170 **Хомишин І., Гавц О.**

Кібербезпека банківської сфери України: поняття, проблеми та досвід зарубіжних держав

179 **Шимін О.**

Система електронного судочинства: до питання комплексності компонентів

184 **Шульган І., Продан К.**

Особливості запровадження процедури спільного транзиту в Україні

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

190 **Бондаренко Д.**

Основні групи населення, які потребують соціального захисту в умовах воєнного стану

196 **Зільник Н., Химинець М.**

Електронні докази в цивільному судочинстві: правова характеристика та особливості

206 **Кузів Ю., Чорнописька В.**

Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів

212 **Марич Х.**

Екологізація сільського господарства: правовий аспект

219 **Починок О.**

Структура правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів

- 232 Радіонова У., Луц Д.**
Організаційно-правові засади підтримки розвитку органічного виробництва в Україні на державному і місцевому рівнях
- 237 Римарчук Р., Шмиговська В.**
Вогнепальна зброя як об'єкт спільної сумісної власності подружжя під час розподілу майна
- 242 Синчук С., Шпуганич І.**
Виконання зобов'язання внесенням боргу на рахунок ескроу як альтернатива його внесенню на депозит нотаріуса за законодавством України
- 250 Скочиляс-Павлів О., Ліщинська Ю.**
Сучасні тенденції цифровізації публічного адміністрування

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

- 257 Andrusiak I.**
Legal policy regarding domestic violence in certain ethno-national groups (on the example of the Roma)
- 263 Baik O., Hrytsak Z.**
Criminal liability for evasion of payment of taxes, fees (mandatory payments): a modern view of the problem
- 272 Гданський Н.**
До питання щодо притягнення судді до відповідальності за ухвалені ним судові рішення
- 283 Гданський Н.**
Заходи щодо забезпечення інституційної незалежності судової влади
- 294 Гливчак О., Ковальчук О.**
Проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в Україні
- 301 Гузела М.**
Проблеми застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у контексті протидії скоєнню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження
- 310 Koval M., Soroka S.**
Criminal law approaches to the analysis of crime prevention programs in the USA
- 317 Кузьмінський О.**
Модернізація діяльності правоохоронних органів України в сучасних умовах
- 324 Леськів О., Ковальчук О.**
Здійснення кримінального судочинства судом присяжних в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку
- 334 Лютий О., Ковальчук О.**
Накладення арешту на майно в кримінальному провадженні в Україні: проблемні питання
- 342 Пехньо Г., Ковальчук О.**
Насильницька статеві злочинність в Україні: характеристика та міжнародний досвід
- 348 Слотвінська Н.**
До питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим
- 352 Сорока С., Скоропад Т.**
Забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина через призму діяльності правоохоронних органів

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- 357 Baskakova O.**
How Russia violates international law by invading Ukraine
- 364 Блюк Н., Гатала В.**
Організація Об'єднаних Націй як суб'єкт захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб
- 372 Богів Я., Кондрецький І.**
Сучасні міжнародно-правові засоби захисту прав і свобод людини й громадянина під час повномасштабної війни на території України
- 378 Богів Я., Шардакова А.**
Майбутнє міжнародного права: інтеграція сучасних технологій, гібридні підходи та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства
- 385 Гелемей Ю.**
Недоліки «гуманітарної дипломатії» у сфері захисту військовополонених
- 391 Добош З., Янковська І., Підцерковна С.**
Принципи як основа організації та забезпечення міжнародної екологічної безпеки
- 398 Kovalchuk V.**
Features of the functioning of local government bodies during the period of marital law in Ukraine
- 406 Рувогар М.**
Practical aspects of law-making regarding acts of local government on the example of Poland and Ukraine
- 412 Romtsiv O.**
Decisions of the constitutional court of Ukraine: problems of implementation
- 419 Ромців О., Левчук Н.**
Роль вищих органів державної влади в євроінтеграційних процесах України
- 425 Шульган І., Іванова О.**
Слід російської федерації в ООН: право «вето»
- 431 Василів С., Бичовий Д.**
Етнічні, освітні та релігійні аспекти в державотворчій ідеології українських націоналістів у першій половині ХХ століття
- 437 Василів С., Добрянська І.**
Поняття та основи правового регулювання інституту медіації: український та зарубіжний досвід

Володимир Ортинський

Національний університет «Львівська політехніка»,
директор Навчально-наукового
інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>

ДО ПОНЯТТЯ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАВОПОРУШНИКА, ЩО ВЧИНИВ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОТИПРАВНЕ ДІЯННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.001>

© Ортинський В., 2023

У статті акцентовано увагу на те, що сфера поведінки особи, яку сьогодні регулює законодавство України про кримінальну відповідальність та яка у зв'язку з цим стає об'єктом офіційної оцінки, значно ширша ніж кримінально карані діяння, і насамперед це стосується юридично значущого поведіння особи після вчинення нею кримінального правопорушення. Таку поведінку називають «посткримінальною», «постзлочинною» або «післязлочинною». Водночас зауважено, що, враховуючи зміни, які вніс Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617–VIII (набув чинності 01 липня 2020 р.), вживання словосполучень «постзлочинна поведінка» або «післязлочинна поведінка» є недоцільне і неправильне. Відтак оновлена класифікація кримінально караних діянь і запровадження поняття «кримінальне правопорушення» допускає вживання поняття «посткримінальна».

На основі аналізу напрацювань провідних науковців у сфері кримінального права, а також оцінюючи юридичну конструкцію посткримінальної поведінки, з урахуванням лінгвістичного аналізу змістовного навантаження поняття, встановлено, що посткримінальна поведінка може визначатись як юридично значуща дія або бездіяльність (частіше їх сукупність) особи після вчинення нею кримінального правопорушення і до моменту погашення (зняття) судимості чи настання інших юридично-значущих наслідків, які свідчать про припинення кримінально-правових відносин і зумовлені такою поведінкою (звільнення особи від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання тощо).

Ключові слова: кримінальне правопорушення; кваліфікація; посткримінальна поведінка; постзлочинна поведінка; післязлочинна поведінка; кримінально-правова норма; юридична оцінка.

Постановка проблеми. В теорії кримінального права прийнято ототожнювати кримінально-правову кваліфікацію з юридичною оцінкою винного, протиправного, кримінально караного діяння, вчиненого особою правопорушника, а також встановлення відповідності ознак учиненого конкретному складу кримінального правопорушення, що передбачене Кримінальним кодексом України.

У зв'язку з цим більша частина наукових розвідок, у цьому контексті, стосується оцінки елементів складу кримінального правопорушення, а також аналізу правових наслідків вчинення такого (притягнення до кримінальної відповідальності, покарання, судимість, її погашення, зняття тощо).

Водночас сфера поведінки особи, яку сьогодні регулює законодавство України про кримінальну відповідальність та котра у зв'язку із цим стає об'єктом офіційної оцінки, значно ширша ніж кримінально карані діяння [1], і насамперед це стосується юридично значущого поведінки особи після вчинення нею кримінального правопорушення. Таку поведінку називають «посткримінальною», «постзлочинною» або «післязлочинною».

Проблематика розуміння й аналізу інституту посткримінальної юридично значущої поведінки правопорушника презентована у працях П. Андрушко, О. Барабаш, Ю. Бауліна, В. Грищук, О. Житного, Т. Колева, О. Наден, Є. Письменського, О. Ус, С. Терещука, П. Фріса, Н. Хлистової, П. Хряпінського, а також багатьох інших вітчизняних науковців.

Втім наявність дискусійних питань щодо розуміння окресленого інституту породжує потребу його дослідження.

Метою цієї статті є аналіз дискусійних питань, що стосуються теоретичного трактування поняття посткримінальної поведінки особи.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зауважити, що, враховуючи зміни у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII (набув чинності 01 липня 2020 р.) [2], вживання словосполучень «постзлочинна поведінка» або «післязлочинна поведінка» є недоцільним і неправильним.

Відтак оновлена класифікація кримінально каранних діянь і запровадження поняття «кримінальні правопорушення» допускають лише вживання поняття «посткримінальна».

Як зазначає О. В. Ус, посткримінальна поведінка – передбачений кримінальним законом і такий, що має кримінально правове значення, тобто тягне кримінально-правові наслідки, свідомий, а також вольовий прояв активності чи бездіяльності (акт поведінки) суб'єкта після вчинення ним кримінального правопорушення, набуття обвинувальним вироком законної сили, відбування покарання й до моменту припинення кримінально-правових відносин [3].

Водночас учена виділяє окремі види посткримінальної поведінки, що стають об'єктом офіційної оцінки, зокрема:

1) поведінка після вчинення винного, протиправного, кримінально караного діяння, вчиненого особою правопорушника (наприклад, щире каяття, відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, примирення винного з потерпілим);

2) поведінка правопорушника після засудження за вчинення кримінального правопорушення (набуття обвинувальним вироком суду законної сили), тобто під час відбування покарання (наприклад, ухилення від відбування покарання, вчинення нового кримінального проступку чи злочину або зразкова поведінка, сумлінне ставлення до праці);

3) поведінка особи після відбуття покарання або часткового звільнення від його відбування до погашення (зняття) судимості (наприклад, зразкова поведінка, сумлінне ставлення до праці) [3].

Як відзначає О. О. Житний, посткримінальна поведінка – це дії суб'єкта злочину (кримінального проступку), що здійснюються ним після вчинення злочину (кримінального проступку) і до припинення кримінально-правових відносини, які склалися між цією особою і її державою з приводу цього злочину (кримінального проступку) та мають юридичне значення [4].

П. Л. Фріс, аналізуючи поведінку особи після вчинення (завершення) кримінального правопорушення, визначає, що посткримінальна поведінка – це особливий вид поведінки, яка належить до сфери (або примикає до неї) кримінально-правового регулювання в питаннях визначення умов та

До поняття посткримінальної поведінки правопорушника, що вчинив кримінальне протиправне діяння

підстав притягнення до кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, виконання покарання, можливостей повної реалізації особою комплексу передбачених законом прав, а також під час здійснення заходів загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень [5].

Беручи до уваги напрацювання провідних науковців у сфері кримінального права, а також оцінюючи юридичну конструкцію, що аналізується, з урахуванням лінгвістичного аналізу змістового навантаження поняття, вважаємо за необхідне зазначити таке.

Префікс «пост» походить від лат. post – «за», «після», «далі» і означає наступність [5], тобто поведінка, яка йде після вчинення кримінально караного діяння.

Водночас поняття «поведінка» тлумачні словники пояснюють як «сукупність дій і вчинків», «спосіб життя», «поводження себе відповідно до встановлених правил» [6]. Тут важливо зауважити, що в цьому контексті має значення не будь-яка поведінка після вчинення злочину чи кримінального проступку, а саме юридично значуща.

Тож посткримінальну поведінку можна охарактеризувати як юридично значущу дію або бездіяльність (частіше їх сукупність) особи після вчинення нею кримінального правопорушення і до моменту погашення (зняття) судимості чи настання інших юридично-значущих наслідків, які свідчать про припинення кримінально-правових відносин і зумовлені такою поведінкою (звільнення особи від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Житний О., Терещук С. (2019). Дискусійні питання кваліфікації посткримінальної поведінки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 28. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.26565%2F2075-1834-2019-28-14>
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617–VIII/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>
3. Ус О. (2018). Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків: Право, 368 с.
4. Житний О. О. (2001). Поняття, види і кримінально-правове значення посткримінальної поведінки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvvs_2001_Spets.vip._25
5. Фріс П. Л. (2000). Постзлочинна поведінка як об'єкт правового регулювання та її врахування в правозастосувальній та профілактичній діяльності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. статей викладачів юрид. фак-ту*. Івано-Франківськ. Вип. IV. С. 105–119.
6. Словник іншомовних слів (1974) / за ред. О. С. Мельничука. 1-е видання. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія». 776 с.
7. Словник української мови: в 11 томах. URL: <https://slovnyk.ua/index.php>

REFERENCES

1. Zhytnii O., Tereshchuk S. (2019). *Dyskusiini pytannia kvalifikatsii postkryminalnoi povedinky* [Debatable issues of qualification of post-criminal behavior]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «PRAVO»*. Vypusk 28. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.26565%2F2075-1834-2019-28-14> [In Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen»* [«On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses»] vid 22 lystopada 2018 roku No. 2617–VIII/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> [In Ukrainian].
3. Us O. (2018). *Teoriia ta praktyka kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: lektzii* [Theory and practice of criminal law qualifications: lectures]. Kharkiv: Pravo, 368 p. [In Ukrainian].

4. Zhytnyi O. O. (2001). *Poniattia, vydy i kryminalno-pravove znachennia postkryminalnoi povedinky* [Concept, types and criminal-legal significance of post-criminal behavior]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnucs_2001_Spets_vip_25 [In Ukrainian].
5. Fris P. L. (2000). *Postzlochynna povedinka yak ob'ekt pravovoho rehulivannia ta yii vrakhuvannia v pravozastosuvalnii ta profilaktychnii diialnosti* [Post-criminal behavior as an object of legal regulation and its consideration in law enforcement and preventive activities]. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy: zb. nauk. statei vykladachiv yuryd. fak-tu. Ivano-Frankivsk. Vyp. IV. P. 105–119. [In Ukrainian].
6. *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. (1974) / za red. O. S. Melnychuka. 1-e vydannia. Kyiv: Holovna redaktsiia «Ukrainska radianska entsyklopediia». 776 p. [In Ukrainian].
7. *Slovnnyk ukraïnskoi movy: v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php> [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.10.2023 р.

Volodymyr Ortynskyi

Lviv Polytechnic National University,
director of the Institute of law,
psychology and innovative education,
doctor of juridical sciences, professor
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>

UNDERSTANDING THE POST-CRIMINAL BEHAVIOR OF THE OFFENDER, WHO COMMITTED A CRIMINAL OFFENSE

Abstract. The article focuses on the fact that the sphere of behavior of a person, which today is regulated by the legislation of Ukraine on criminal liability, and which in connection with this becomes the object of an official assessment, is actually much wider than criminally punishable acts, and primarily, it concerns legally significant treatment of a person after committing a criminal offense. Such behavior is called «post-criminal», «post-criminal» or «post-criminal». At the same time, it is noted that, taking into account the changes introduced by the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses» dated November 22, 2018 No. 2617-VIII (entered into force on July 1, 2020), the use of phrases «post-criminal behavior» or «post-criminal behavior» is inappropriate and incorrect. Therefore, the updated classification of criminally punishable acts and the introduction of the concept of «criminal offense» allows the use of the concept of «post-criminal».

Based on the analysis of the work of leading scientists in the field of criminal law, as well as evaluating the legal construction of post-criminal behavior, taking into account the linguistic analysis of the content of the concept, it was established that post-criminal behavior can be defined as a legally significant action or inaction (more often a combination of them) of a person after committing a criminal offense and until the time of repayment (removal) of the criminal record or the occurrence of other legally significant consequences, which indicate the termination of criminal-legal relations and are caused by such behavior (release of a person from criminal responsibility, release from punishment, etc.).

Keywords: criminal offense; qualification; post-criminal behavior; post-criminal behavior; post-criminal behavior; criminal law; legal assessment.

ІСТОРИЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.1+305-055.2

Iryna Periv

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
assistant of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
iryna.v.periv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0746-4815>

WOMEN OF UKRAINE IN THE STRUGGLE FOR THE FORMATION OF A NATIONAL OUTLOOK IN THE CONDITIONS OF EMIGRATION: THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN WOMEN'S ORGANIZATIONS IN CANADA

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.005>

© *Перів І.*, 2023

Successful development and the formation of a modern legal system in Ukraine should be based on the understanding of the value of human life, the importance of the full and harmonious development of each individual, ensuring human rights, and the necessity of creating conditions for the self-realization of human potential. This is possible only through the provision of gender equality. The study and reconsideration of the idea of gender equality through the example of the activities of Ukrainian women's movements in the conditions of emigration not only analyze the development of this idea in the past but also take into account the achievements of the past in understanding the ways and legal mechanisms for the real provision of gender equality in modern Ukrainian society.

The article examines the role and contribution of Ukrainian women in the process of shaping the national worldview among the Ukrainian diaspora in Canada. The importance of the contribution of Ukrainian women in the diaspora to the formation of cultural and national identity helps to highlight their role in preserving and developing the Ukrainian heritage beyond the homeland and their influence on the activities of women's movements in Ukraine during the studied period.

An integral part of the socio-political life in the Ukrainian diaspora in Canada became the women's movement, which initiated the creation of Ukrainian women's societies. Their task was not only to preserve national self-identification and culture but also the need to assist national institutions in Ukraine.

The article also reveals important aspects of women's activities in public life, education, the cultural sphere, and the struggle for the rights of the Ukrainian community in Canada. It explores the instruments, methods, and strategies used by women to support their national

identity and contribute to the formation of a Ukrainian national worldview among the immigrant community.

Keywords: women's movement; gender equality; emancipation; national idea; diaspora; women's right.

Formulation of the problem. The Ukrainian women's movement reflects all social transformations, dynamically developing and influencing all spheres of Ukrainian life. Gradually shedding established models of behavior from patriarchal society, it has been building a robust infrastructure.

Therefore, the experience of Ukrainian women's organizations in emigration, especially in Canada, is crucial and requires reevaluation and active utilization in Ukraine. Analyzing the state of Ukrainian society in the context of equality over time can be used to rethink the current social policies of our state. This is essential for developing paths towards creating a democratic society of European standards.

Analysis of the study of the problem. The issue of the participation of Ukrainian women and their activities in women's organizations in the Ukrainian diaspora in the free world has been explored by I. Knish, N. Kohusko, O. Malanchuk-Rybak, V. Chumera, M. Bohachevska-Khomyak, O. Dashkovska, and I. Andrusiak.

The article aims to explore the goals and objectives set by Ukrainian women's organizations in Canada, to highlight the crucial direction of the work of women's centers abroad, which involved advocating for human rights, the right to national self-identification, and the promotion of gender equality.

Presenting main material. The thousand-year history of the Ukrainian people is marked not only by triumphant feats but also by tragic trials that it endured on the thorny path to independence. The harsh fate of many Ukrainians scattered them across the planet. The formation of the diaspora is primarily determined by socio-economic and political factors. There are known to be three waves of emigration, although the history of Ukrainian emigration dates back to ancient times.

Each wave of emigration has its own characteristics. Analyzing the nature of the first wave, Ukrainians emigrated with the aim of earning a decent living. As for the reasons for the other two waves, political motives played a significant role. The largest number of arrivals were immigrants at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. However, even in a foreign land, Ukrainian women migrants managed to demonstrate their willpower and adaptability successfully to new conditions.

A distinctive feature of Ukrainian emigration to Canada in the first half of the 20th century was the prevalence of men over women. Before 1910, more than half of Ukrainian emigrants were adult men, with only one-fifth being adult women. Over the next four years, when emigration decreased, adult men constituted 72.8 % of all arrivals [1, p. 39]. This was due to the fact that migrants, due to challenging financial conditions, often did not have the opportunity to bring their families with them from their homeland.

Difficulties in adapting to unfamiliar socio-economic relations, lack of knowledge or poor command of the language, laws, institutions, traditions, and customs of Canada, as well as, especially in the early days, openly hostile attitudes from chauvinistically inclined segments of the local population – all accelerated among immigrants the process of creating centers of Ukrainian national identity. This process intensified particularly after the arrival of immigrants during the second wave on Canadian soil.

The renowned Canadian scholar of Ukrainian origin, I. Herus-Tarnavetska, dedicated one of her studies to the portrayal of women in Ukrainian-Canadian folklore. The researcher noted that it did not take women much time to accept their fate. Abroad, they were able to broaden their horizons and demonstrate that a woman's purpose is not limited to the functions of a guardian woman (*berehyni*). To become successful, Ukrainian women had to exert twice as much effort. Especially to make a mark in public or political activities [1, p. 69]. Ultimately, if the first shoots of the women's movement were already «sprouting» in Galicia, in emigration, everything had to start from scratch.

The activity of Ukrainian women on Canadian soil, their conscious civic position, and dedication to the Ukrainian cause allow us to qualify the activities of these women's civic organizations as a powerful civic movement. It is based on the desire to preserve Ukrainian identity abroad, to remain Ukrainian at least partially. In the conditions of emigration, this is a challenging task that requires conscious effort.

How the Ukrainian women's movement in Canada has its own specificity, ideological foundation, and tangible results can be aptly described using the characterization provided by Marta Bohachevska-Khomyak, a well-known diaspora researcher in Ukrainian history. She noted that Ukrainian community organizations abroad in the first half of the 20th century did not advocate for the emancipation of women as an independent and leading slogan. Their activities evolved within the context of the struggle for the Ukrainian national cause and the survival of Ukrainians in the challenging conditions of emigration. This applies to both the Ukrainian women's movement in Western Europe and on the American continent [2, p. 130].

The process of involving women in the socio-political life of Ukrainian immigrants began immediately. The first centers where women could gather were formed at churches and cultural-educational organizations – Ukrainian National Houses (UND). Through these associations, women could establish connections with the outside world, share information, organize cultural events, thereby opening up Ukraine to the world. At the same time, in addition to educational work, women could engage in charitable activities. Student societies were also created, collaborating with women's associations. All women's formations in emigration maintained connections worldwide. Ukrainian women's organizations, for example, could receive donations from sisters in Canada or America. There was no single, even formal structure that acted as a link for women's organizations in emigration.

Some organizations were renowned for their philanthropic activities, opening schools, dormitories, kitchens – all of which were affordable for everyone, as they were inexpensive. However, they all worked for the same purposes that essentially united them. After all, the Ukrainian community, the Ukrainian state – their prosperity and well-being were the priority of each association.

In 1901, in the province of Edmonton, Canada, the «Society of Working Girls at the Evening School of the Latin Sisters» was founded. Two years later, the women's choir society 'Boyan' emerged. It is worth noting that in 1917, these societies initiated the creation of the Ukrainian National House (UND) in Edmonton, where a women's club operated, later known as the women's society «Zorya» [1, p. 16].

In 1916, an initiative committee was established at the Winnipeg UND. On December 30, 1916, the Ukrainian Women's Society (UWS) was organized on the foundation of this committee, and its statute was approved. M. Boyakivska was elected as the head of the UWS board [3, p. 128–129]. In the beginning, the society had only 24 female members. However, this women's organization managed to endure and operated for a full ten years. In 1926, it changed its name to the Ukrainian Women's Society named after Lesia Ukrainka as a branch of the UND [4, p. 227, 229].

The activities of this society were diverse: they assisted in organizing art exhibitions, concerts, literary evenings (including those dedicated to T. Shevchenko and I. Franko), and helped acquire books for the library of the Ukrainian House. Every year, members of the society organized a charitable Christmas dinner. The society's activists often gave lectures that were open to anyone interested. They were also actively involved in political life; the Ukrainian Women's Association named after Lesia Ukrainka, as a branch of the UND, became the first organization in the history of the Ukrainian women's movement in Canada to participate in municipal council elections [4, p. 228, 231].

Over time, women's associations within the UND began to emerge in other Canadian cities where Ukrainian settlements were concentrated. In 1919, the women's association «Free Ukraine» was formed in Montreal.

In December 1923, thanks to the Winnipeg UND, the first convocation of the Ukrainian Educational and Economic Congress in Canada was initiated. During the congress, many positive resolutions were adopted, aiming to support the further work of women. Among these resolutions, the «Educational Work Among Women» was also adopted. It emphasized the need for weekly meetings within the UND to discuss

important agenda items – from managing household affairs to maintaining hygiene, and more. Scholarships were also planned to be awarded annually for young girls interested in science and with the aim of popularizing it [4, pp. 168–169]. Additionally, for the first time in the history of the women's movement in Canada, discussions began about the creation of a unified Ukrainian women's organization. The prototype for this organization would be the Union of Ukrainian Women in Galicia [4, p. 169]. The proposal received a positive response, resulting in the establishment of the Olha Kobylianska Society in 1923 under the UND in Saskatoon. It was led by H. Konoenko, an activist in the Ukrainian women's movement in Europe who later moved to Canada.

In the spring of 1925, a letter arrived at the head of the organization from Western Ukraine, from the well-known figure in the Ukrainian women's movement, Sofia Rusova. The letter contained a request for Canadian women to financially support the Ukrainian delegation for the International Women's Congress in Washington. Canadian sisters responded, publishing a statement in the «Ukrainsky Holos» newspaper about organizing a fundraising campaign. Together with members of these women's societies, they actively engaged in providing material assistance to the Ukrainian women's delegation from Ukraine [5, p. 25].

During the interwar period, the following main women's organizations existed in Canada: the liberal-oriented organization «Union of Ukrainian Women of Canada (SUW)»; the Organization of Ukrainian Women of Canada named after O. Basarab, affiliated with the nationalist organization «Ukrainian National Association»; Women's sections within the Union of Hetman State Supporters; Women's organizations adhering to communist ideology (established under the cultural and educational society «Ukrainian Workers' and Farmers' Home») [6, p. 162].

Note that participation in the campaign united the women's activists and accelerated the process of creating a unified Ukrainian women's organization in Canada. With this goal in mind, an organizational committee began operating in Saskatoon in the middle of 1926. Soon, the committee of Ukrainian women published an appeal in the «Ukrainsky Holos» newspaper urging Ukrainian women to participate in the women's congress. This women's forum took place from December 26 to 28, 1926, during the proceedings of the People's Congress in Saskatoon, organized by the Institute named after P. Mohyla [7, p. 207]. Almost a hundred women representing seven local women's centers participated in its work. The result of the congress was the formation of the first and only Ukrainian women's organization in Canada, the Union of Ukrainian Women of Canada (SUW), which became part of the Union of Ukrainian Self-Reliance (SUS) as an autonomous organization with its governing bodies [5, p. 30, 39].

As noted in the anniversary edition, SUW traces its origins to the women's society named after O. Kobylianska, which emerged in 1923 at the People's House in Saskatoon [8, p. 5–8]. It was led by Kharyta Konoenko, a Ukrainian public figure and journalist originally from the Poltava region. She obtained higher education in Prague and moved to Canada to pursue postgraduate studies at the University of Saskatchewan. The first leadership of SUW included Olha Svytun (chairwoman until 1927), Savelia Stechyshyn, Hanna Romanchych, Maria Madyuk, Olha Savchuk, Daria Yanda, and Tetiana Kroytor. The central management of the organization was concentrated in several centers: Saskatoon, Edmonton, Winnipeg. Savelia Stechyshyn served as the head of the Union until 1934, followed by Daria Yanda (real name Konashevych Daria, a native of Canada) [8, p. 5–13].

Before the Second World War, the Union of Ukrainian Women of Canada had over 100 branches across Canada. From the beginning of its activities, SUW actively participated in the education of the younger generation in a nationalist spirit, worked in the «Native School» (in towns and on farms), and in Sunday schools affiliated with churches and People's Homes. The organization provided material support to community institutions and maintained a page in the official publication of the Ukrainian Self-Reliance League (USRL) – «Ukrainsky Holos» and later in the calendar «Ukrainsky Holos» [9, pp. 60–62; 47, pp. 57–62]. Maria Adamowska (a public figure, writer, born in Ternopil region, in Canada since 1897) stated in the article «Beginnings in Canada»: «Without 'Ukrainsky Holos,' there would be no us

Ukrainians; there would be a dark, backward mass that would have perished as Rusyns and Galicians, leaving no trace behind» [10, p. 102].

For the first time, a separate page for the Union of Ukrainian Women of Canada (SUW) was included in the 1929 calendar under the title «Branch of the Union of Ukrainian Women in Canada.» In this calendar, the article «Our Path» noted that «women's organizations are necessary for our people... women can do a lot for local organizations, for People's Homes and Churches, and influence public life in general». It also expressed the intention to «always cooperate with other organizations and societies that have the same tasks and goals as we do – the upliftment of the Ukrainian people» [11, p. 159]. It emphasized that Ukrainian women in Canada would play an important role alongside men in various fields [11].

A significant catalyst for the further political participation of women was the passage of a law by the legislative assembly of the province of Manitoba in Canada in 1910, which granted women equal rights with men. In general, most Ukrainian organizations in the diaspora, regardless of their orientation, whether nationalist or pro-communist, were created as sections of Ukrainian parties and organizations where men played a dominant role. At the initial stage of the formation of women's organizations, this had a positive significance as women benefited from the material and press resources of men's organizations. However, such dependence on political associations and parties had negative consequences for organized women outside the homeland.

Some activists in the Ukrainian women's movement in Canada and the USA expressed reservations about the political engagement of the women's movement. They believed that women, if involved in political parties, would be compelled to focus on political affairs, neglecting the resolution of women's issues. This could lead to the diversion of women's activism into political activities at the expense of addressing purely women's issues.

The Ukrainian Women's Committee of Canada, initially named ZH-KUK (Women's Committee of Canadians of Ukrainian Origin), began its work in 1944 with charitable activities to benefit the wounded and those affected by the Second World War, including Ukrainians fleeing Soviet rule. «In Canada, Ukrainian women in the diaspora felt the need to organize. Women's societies were formed initially affiliated with churches», as stated in the book «Twenty-Five Years of Joint Work: The Ukrainian Women's Committee of Canada» (Winnipeg, Manitoba, 1971) [12, p. 102].

Before the establishment of the Ukrainian Women's Committee of Canada in 1944, women's Ukrainian societies in Winnipeg were united under the Ukrainian Women's Council. The first chairwoman of this organization was Hanna Mandryka.

Initially, by bringing together all public women's organizations on Canadian soil, the Women's Committee of Ukrainian Women of Canada existed as a branch of the general Ukrainian emigrant civic association – the Committee of Canadians of Ukrainian Origin – and did not declare its separate tasks, except for emphasizing the consolidation of the active part of the Ukrainian diasporic women around the common cause of the Ukrainian national liberation movement for all emigrants of Ukrainian origin.

The Ukrainian women in Canada who actively participated in the work of the Ukrainian Women's Committee of Canada (UWCC) later defined the essence of their organization as follows: «The Ukrainian Women's Committee of Canada is a federation of women's organizations that, regardless of religious and political convictions, unites women who care about the fate of our people».

Longing for Ukraine and the desire to work for its future even abroad led those who cared deeply to join the ranks of the UWCC, consolidating the Ukrainian diaspora.

The tasks and goals set by the Ukrainian Women's Committee of Canada included: the solidarity of efforts of Canadian women of Ukrainian descent around the Ukrainian cause; acquainting fellow citizens with the life and issues of the Ukrainian people, fostering support for the cause of Ukrainian national liberation; coordinating the work of Ukrainian women's organizations in socio-cultural and educational areas; cooperating with the Committee of Canadians of Ukrainian Origin and coordinating joint actions.

The solidarity of Ukrainian women's efforts abroad allows us to assert that they acted as a socially constructive force in the Canadian context, with their efforts directed towards achieving significant goals.

The need for the consolidation of Ukrainians in the diaspora gave rise to various forms of civic associations. «In November 1940, the consolidation of nationally conscious Canadian Ukrainians took the form of the Committee of Canadians of Ukrainian Origin (renamed in 1989 to the Congress of Ukrainians in Canada). This committee became the representative of the majority of Ukrainian civic associations in Canada (excluding communist ones) and asserted its right to speak and be a spokesperson on behalf of all Canadian Ukrainians».

Conclusions. Thus, the united women's movement was characterized by a diversity of ideological directions, intentions, ideologies, and tasks. However, they managed to find their purpose in the complex society and worked alongside men for the benefit of the homeland. Through this activity, a positive opinion was formed within the international community regarding the rights of Ukrainians to national freedom and an independent state. The progress of Ukrainian women's organizations in this realm most vividly reflected the ideological and organizational maturity of women, as one of the most important factors in national development.

REFERENCES

1. Herus-Tarnavetska I. (1991). *Obraz zhinky v ukrainskomu kanadskomu folklori* [The Image of Women in Ukrainian-Canadian Folklore]. Ch. 1–2. P. 39–70. [In Ukrainian].
2. Bohachevska-Khomiak M. (2018). *Bilym po bilomu: Zhinky v hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939* [White on White: Women in the Public Life of Ukraine, 1884–1939]. Tsentr zhinochykh studii v UKU: perevyd., vypr. i dopovn. Lviv: Ukrainyskyi katolytskyi universytet. perevydannia, vypr. i dopovn. 520 p. [In Ukrainian].
3. Kohuska N. (1986). *Pivstolittia na hromadskii nyvi: narys istorii Soiuzu ukrainok Kanady*. [Half a century on the public field: an outline of the history of the Union of Ukrainian Women of Canada]. Edmonton–Vinnipeg. 1034 p. [In Ukrainian].
4. *Liha ukrainskykh katolytskykh zhynok Edmontonskoi Yeparkhii: Pochatky i diialnist*. [League of Ukrainian Catholic Women of the Edmonton Diocese: Beginnings and activities] Edmonton. Zakhodamy i koshtamy Yeparkhialnoi upravly LUKZh, 1967. 234 p. [In Ukrainian].
5. Malanchuk-Rybak O. (2006). *Ideolohiia ta suspilna praktyka zhinochoho rukhu na zakhidnoukrainskykh zemliakh KhIKh-pershoi tretyny KhKh st.: typolohiia ta yevropeyskyi kulturno-istorychnyi kontekst*. [Ideology and social practice of the women's movement in the western Ukrainian lands of the 19th and the first third of the 20th centuries: typology and the European cultural and historical context.] Chernivtsi: «Knyhy-KhKhI». 500 p. [In Ukrainian].
6. Kuzhel L. *Diialnist soiuzu ukrainok Kanady 20–30-kh rokiv KhKh st. kriz pryzmu publikatsii u tohochasnykh kalendariakh i almanakhakh*. [Activities of the Union of Ukrainian Women of Canada in the 20s and 30s of the 20th century, through the prism of publications in contemporary calendars and almanacs]. URL: <https://www.isl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2021/JRN/PDF/12.pdf> [In Ukrainian].
7. Dzyra O. (2016). *Diialnist ukrainskykh hromadskykh zhinochykh orhanizatsii u Kanadi (1918–1939)*. [Activities of Ukrainian public women's organizations in Canada (1918–1939)]. Ukrainoznavstvo. No. 2. P. 207–218. [In Ukrainian].
8. *Yuvileina knyzhka Soiuzu ukrainok Kanady z nahody 10-litnoho isnuvannia. 1926–1936*. [Anniversary Book of the Ukrainian Women's Association of Canada on the Occasion of its 10th Anniversary. 1926–1936]. Vydano zakhodom tsentrali Soiuzu ukrainok Kanady. 100 p. [In Ukrainian].
9. Kohuska N. (1986). *Pivstolittia na hromadskii nyvi: narys istorii Soiuzu ukrainok Kanady. 1926–1976*. [Half a century on the public field: an outline of the history of the Union of Ukrainian Women of Canada. 1926–1976]. Edmonton–Vinnipeg: Vydano zakhodamy i koshtom Soiuzu ukrainok Kanady. 1034 p. [In Ukrainian].
10. Adamovska M. (1936). *Pochatky v Kanadi. Iliustrovanyi Kaliendar «Ukrainskoho Holosu» na rik 1937*. [Beginnings in Canada. Illustrated Calendar of «Ukrainian Voice» for 1937]. Vinnipeg, Man. P. 93–102. [In Ukrainian].

11. *Nash shliakh. Iliustrovanyi kaliendar «Ukrainskoho Holosu» na 1929 rik.* [Our way. Illustrated calendar of «Voice of Ukraine» for 1929]. Vinnipeg, Man. P. 159–160. [In Ukrainian].

12. *Dvadtsiat piat rokov spilnoi pratsi.* Komitet ukrainok Kanady. [Twenty-five years of joint work. Committee of Ukrainian Women of Canada]. Vinnipeg, Man., 1971. 104 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.11.2023 р.

Ірина Перів

Національний університет «Львівська політехніка»,
асистентка кафедри теорії права
та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
iryna.v.periv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0746-4815>

ЖІНКИ УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ ЗА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ: НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАНАДИ

Успішний розвиток та формування сучасної правової системи України повинні ґрунтуватися на усвідомленні цінності людського життя, важливості повноцінного та гармонійного розвитку кожної особистості, забезпеченні прав людини, необхідності створення умов для самореалізації людського потенціалу. Це можливо тільки за умови забезпечення гендерної рівності. Вивчення та переосмислення ідеї гендерної рівності на прикладі діяльності українських жіночих рухів в умовах еміграції не тільки аналізує розвиток цієї ідеї в минулому, а й враховує здобутки минулого в осмисленні шляхів та правових механізмів реального забезпечення гендерної рівності в сучасному українському суспільстві.

У статті розглядається роль та внесок українок у процес формування національного світогляду серед української діаспори в Канаді. Важливість внеску жінок української діаспори у формування культурного і національного ідентитету допомагає висвітлити їхню роль у збереженні та розвитку української спадщини поза межами батьківщини та їхній вплив на діяльність жіночих рухів в Україні досліджуваного періоду.

Складовою частиною суспільно-політичного життя в українській діаспорі Канади став жіночий рух, який ініціював створення українських жіночих товариств, завданням яких було не лише прагнення зберегти національну самоідентифікацію і свою культуру, а й потреба допомагати національним інституціям в Україні.

Також розкрито важливі аспекти діяльності жінок у громадському житті, освіті, культурній сфері та боротьбі за права української спільноти в Канаді. Досліджено, які інструменти, методи та стратегії використовували жінки для підтримки своєї національної ідентичності та сприяння формуванню українського національного світогляду серед іммігрантської громади.

Ключові слова: жіночий рух; гендерна рівність; емансипація; національна ідея; діаспора; жіночі права.

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University,
Deputy Director for Scientific and International Activity,
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Doctor of Law, Professor
taras.z.harasymiv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

PROBLEMS OF HARMONIZATION OF NATIONAL LEGISLATION TO INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.012>

© *Гарасимів Т.*, 2023

The article presents and analyzes the key theoretical and methodological problems and prospects for the harmonization of national legislation to international legal standards. Four stages of harmonization processes are distinguished: the stage of formation of the national legal mechanism (program) of harmonization of Ukrainian legislation with international legal standards. At this stage, it is necessary to: 1) outline issues that require updated legal regulation; 2) determine the range of international standards for which harmonization should be carried out; 3) create a material and technical base; the stage of comparative legal analysis and legal examination of norms of national legislation for their compliance with international legal standards; the stage of active modernization of national legislation taking into account international legal standards. At this stage, it is necessary to ensure the development and adoption of new normative legal acts, the introduction of changes in the current national legislation, which would maximally meet international legal standards and not violate the uniqueness and peculiarities of the national legal system; the stage of implementation of harmonization processes – implementation of harmonized acts is carried out, evaluation of the achieved results is carried out.

It is concluded that without the introduction of active and effective measures, the process of bringing national legislation into line with the international standards of the UN, the Council of Europe, the EU will in fact remain at the level of declarations and wishes, and the accession of Ukraine to international legal acts that establish international standards will have a rather political, rather than international legal character.

Keywords: state; national legislation; international law; international legal standards; harmonization; Legal System; legal norm; interaction; harmonization processes.

Formulation of the problem. The defining path of Ukraine's democratic development appears in the socio-cultural and value perspective of European civilization. The corresponding vector requires the necessary support, in which a special place is occupied by national legislation, along with values, historical narratives, and the cultural system.

First of all, it is about legal integration and harmonization of national and international legal standards. The most relevant in the implementation of such a task is the coordination of fundamental concepts, principles, terms, and theoretical and methodological approaches that exist within the international legal system and are developing within the national legal tradition of Ukraine.

Considering this, the search and understanding of the theoretical and legal foundations of harmonization of national legislation to international legal standards represent a significant theoretical and methodological potential, epistemological and practical relevance.

Analysis of research and publications. The issues of adaptation, standardization, unification and implementation are theoretically substantiated by a number of researchers, but their implementation is a complex and long-term process. The problem of certain aspects of the harmonization of the Ukraine's national legal system to international standards was studied by such scientists N. Biryukova, O. Danilyan, N. Zheleznyak, O. Kotlyar, M. Kuts, V. Laba, O. Lukhterhandt, N. Malysheva, Yu. Medvedev, N. Parkhomenko, P. Rabinovych, S. Ratushny, V. Opryshko, Yu. Shemshuchenko, I. Yavorska and others. However, until recently, neither in the international legal theory nor in the modern law-making practice was paid due attention to the theory of harmonization of legislation, clarification of fundamental concepts and approaches, although the applied aspects of harmonization of legislation are relevant and widely studied in foreign science.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of harmonization as a rational mode of bringing national legislation to international legal standards.

Main material presentation. Quite often, the processes of adaptation, approximation, implementation, referral, harmonization, incorporation, implementation, integration of norms of international law into the internal law of the state, reception, «model law-making», standardization, formation of a special legal regime, the processes of transformation, unification are extremely similar or analogous, which causes the complexity of both their differentiation and application.

Given the significant number of scientific studies that affect the characteristics of various aspects of the rapprochement of the national system of legislation with the norms of international law, we consider it appropriate to analyze the process of harmonization of national legislation with international legal standards. We support the position of Ratushnyi, S. M. that the development of national law in the direction of international legal standards should take place not by unification, but by another way of bringing national legislation in line with international legal standards, above all, by rapprochement or harmonization [1, p. 120].

In the context of the world and European integration aspirations of our country, the definition «harmonization of legislation» is often used among politicians, lawyers, scientists and society. The vision of the essence, content, limits, forms and methods of implementation of this process are quite approximate, they only orientate in terms of its understanding. A significant drawback of this situation is the lack of an official definition of this method both in the legal literature and normative legal acts of Ukraine and relevant international documents.

Scientists, lawyers and experts in international law note that it is «harmonization» that adequately reflects the essence of the process of creating a homogeneous legal environment within international (European) integration organizations in accordance with the models proposed by the UN, RE, and EU institutions, and is more widespread in application. Although the content of this definition is interpreted in different ways [2, p. 21].

In the scientific discourse, harmonization is understood as «harmonization of general approaches, concepts of the development of national legislation»; «creation of general legal principles and separate decisions» [3, p. 184]; «one of the main directions and forms of coordinated legal development of the state»; «the process of bringing national legislation into line with the legal systems of leading international organizations in Europe» [4, p. 255].

We support O. Luchterhandt's position that the definition of «harmonization» reflects «the harmonious coexistence and validity of such norms as legal principles, complex legal institutions, as well as separate legal rules and prescriptions that come from different sources of law», and one of the defining dimensions, in which the task of harmonization is implemented, provides for relations «between different legal systems that are fundamentally independent and exist independently of each other, for example, between the legal order of international law or European and national law» [5, p. 57].

In turn, N. Malysheva rightly pointed out that during harmonization, a system of a lower level (i.e., national legislation) can be harmonized under a system of a qualitatively higher level of organization (for example, the EU), even if this state is not a member of this institution. This harmonization is not mandatory and relates to the need to adapt the legal system of Ukraine to international law (anticipatory harmonization) [6, p. 89].

Based on theoretical and practical research on the subject of integration processes, it should be noted that the harmonization of national legislation is adequately correlated with the planned process of convergence, coordination and interaction of national legal systems on the basis of general international legal standards (requirements) defined within a certain legal space, which is targeted on the generalization of legal norms (fundamentals) in individual states, the achievement of consistent national legislation, compliance with international, European and national legal standards, the elimination of legal conflicts through the formation and approval of a unified legal policy, common legal principles, rules, legal standards regarding different legal systems and provides coordinated activity of all subjects of the state, which is implemented within their competence in stages and consistently.

Therefore, harmonization is a universal, generalizing and rational way of bringing national legislation in accordance with international legal standards.

The constitutive methodological principles of the implementation of the harmonization process are unity, completeness, integrity, proportionality, consistency and perfection. The principles of harmonization are the recognition of a person as the highest social value, ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen, the rule of law, legality, the social orientation of law-making, democracy, openness, taking into account public opinion, systematicity, predictability and scientific validity of legislative decisions, etc. [7, p. 553].

The effectiveness and efficiency of legal harmonization depends on the presence of a national legal mechanism of harmonization, which is caused by the definition of its forms, establishment of boundaries, delineation of the subject, stages (levels), methods and means of conducting the harmonization process.

Within the limits of research, the subject of harmonization is national legislation, so the forms and boundaries of harmonization are determined by the state's membership in the integration system. Generally, researchers note that harmonization can be carried out both: at the internal (national, intrastate) level and at the external (international, interstate) level.

National legal (domestic) harmonization is ensured through the state's participation in international legal acts, the boundaries of which are defined by the obligations of the parties (participating states) to

Problems of harmonization of national legislation to international legal standards

these legal acts, which outline the necessary measures of national legal harmonization. In particular, these measures include:

1) change of domestic legislation or formation of national legislation based on consideration of international standards;

2) improvement of legal prescriptions, national legal ideology, legal awareness, legal culture, legal ideas and concepts, resulting in the creation of unique legal systems in individual states adapted to international legal standards.

The international legal form of harmonization is determined by the participation of the state in permanent interstate associations of an integration nature, the boundaries of which are defined by the legal status of the interstate association, its membership in the integration system, the legal status of the state in these institutions, and are determined by the adaptability of national legislation to international legal standards.

The formation of Ukraine as a legal, democratic state and the development of a civil society in it with a high level of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen determines the implementation of international legal standards in the practice of those intergovernmental institutions of which Ukraine is a member, and those in which our state seeks to acquire membership. Considering the legal status of Ukraine in the international legal space, it should be noted that within the integration processes currently being carried out, international legal harmonization is characteristic of our state, within the framework of Ukraine's participation in the United Nations, the Council of Europe, as well as national-legal (internal) harmonization within the framework of «Ukraine-EU» relations.

It must be noted, that the process of harmonization of legislation can be unilateral or multilateral (mutual). Thus, at the unilateral harmonization, the legislation of one state is harmonized with the legislation and legal principles of another (other) state (states) or international intergovernmental organizations. While in the case of multilateral (mutual) harmonization, all participants on an agreed basis, jointly apply measures for the convergence and harmonization of legislative systems, and not only implement harmonization norms regarding the modification of national domestic legislation, but also exert a certain influence on the formation of the legislation system of the relevant international intergovernmental institution, which, in fact, distinguishes multilateral harmonization from unilateral harmonization.

The majority of Ukrainian scientists adhere to the position that the implementation of the harmonization of legislation in our country is determined by its one-sided nature. And indeed, in the conditions of Ukraine's European integration aspirations, the urgent tasks for today are the development of clear and effective measures to eliminate the current shortcomings and existing collisions in national legislation, deepened in the conditions of long-term «permanent reforms» in various social spheres, which characterizes the process of harmonization of national legislation as a one-sided process.

At the same time, taking into account the generalizing, long-term and continuing nature of the harmonization of national legislation with international legal standards, as well as the peculiarity of legal relations to change, gaining a new additional quality, through their development under the influence of modern trends, modernization of the space necessary for the manifestation of positive principles, and, on the contrary, the containment of negative and anachronistic connections and processes, it is likely that the process of harmonization of national legislation in relation to our state may acquire a multilateral mutual character, under which Ukraine will not only fulfill the harmonization norms regarding the metamorphosis of national legislation and internal law and order, but and will influence the formation of the international legal system.

As we noted, harmonization is implemented in phases and sequentially. Certain stages, levels, individual stages of legal harmonization depend on the obtained results, which are achieved through the state's participation in international legal acts (treaties, agreements, conventions, charters, etc.) or in interstate intergovernmental institutions and organizations.

Usually, full harmonization of the national legislation system involves two main stages. The first stage consists in the preliminary interaction of domestic (national) legislation with international legal standards, i.e., determining the obligations of states regarding the structure, substance and content of the harmonization measures that they must apply. The second stage of harmonization of legislation consists in the entry of the state into international legal systems within a single legal space and in the complete convergence of the national legal system with generally recognized norms and principles of international law and international legal standards.

According to Polish experts, for states that are officially recognized as candidates for joining the European Union, the relationship between harmonization of national legislation with EU law is determined by harmonization, content and stages, the expected results of which are determined at the contractual level. However, there remains a possible legal situation when the national legal system is harmonized under the international (European) legal system, while the relevant state is not a member, or even a candidate for joining a certain international intergovernmental institution. This state has no influence on the formation of international law, but only implements it and unilaterally changes the national legal order, so in this case the definition «adaptation of law» should be applied [8, p. 78].

The fundamental nature of harmonization of national legislation with international legal standards is directly determined by the stages of this harmonization. Researcher N. Parkhomenko singles out five stages of harmonization of national legislation with European and international law [9, p. 340]. Comparing and taking into account the subject of this study, as well as the peculiarities of the modernization processes of various social spheres in Ukraine, we propose to single out four stages of harmonization processes:

1) the stage of formation of the national legal mechanism (program) of harmonization of Ukrainian legislation with international legal standards. At this stage, it is necessary to: 1) outline issues that require updated legal regulation; 2) determine the range of international standards for which harmonization should be carried out; 3) create a material and technical base;

2) the stage of comparative legal analysis and legal examination of norms of national legislation for their compliance with international legal standards;

3) the stage of active modernization of national legislation taking into account international legal standards. At this stage, it is necessary to ensure the development and adoption of new normative legal acts, amendments to the current national legislation, which would maximally meet international legal standards and not violate the uniqueness and peculiarities of the national legal system;

4) the stage of implementation of harmonization processes – the implementation of harmonized acts is carried out, the achieved results are assessed.

In the process of harmonizing national legislation with international legal standards, it is necessary to ensure high-quality translation of international legal acts, qualified preparation of legislative provisions taking into account international standards (laws, subordinate legal acts, etc.), systematicity and integrity of the harmonization process, the need to apply new legislative technologies and forms (complex acts, coordinating laws, etc.), active participation of judicial bodies in the convergence of legal systems.

It is important to build the process of harmonization of national legislation on the basis of apoliticism, to strengthen it with appropriate technical assistance (conducting seminars, trainings, exchange of experts) in order to increase the level of professional legal culture of legislators and other persons involved in the law-making process, able to effectively implement the prescriptions of international law, international legal standards of the UN, PE, EU and initiative to participate in solving various problems in the global legal space. An effective factor in ensuring the independence of harmonization processes is the control of the relevant integration bodies (for example, the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), the European Commission of the European Union) over their implementation, etc.

Conclusions. We believe that at the national level it is expedient to create a state authority responsible for the implementation of UN, Council of Europe, EU norms and standards into the legislation of Ukraine, whose activities would be coordinated in accordance with the principle of separation of powers in Ukraine, and empowered to form a national legal mechanism (programs) harmonization of national legislation, active modernization of Ukrainian legislation, implementation of harmonization processes and analysis of their effectiveness, optimality, etc. The proposed approach would be able to ensure the principle of independence of each branch of government in the process of reforming, improving, achieving compliance with international legal standards, etc.

Of course, without the introduction of active and effective measures, the process of bringing national legislation into line with the international standards of the UN, the Council of Europe, the EU will in fact remain at the level of declarations and wishes, and the accession of Ukraine to international legal acts that establish international standards will have a political rather than international legal character.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ратушний С. М. (2008). Деякі теоретичні питання гармонізації національного законодавства із міжнародно-правовими стандартами. *Правове регулювання економіки: збірник наукових праць*. Вип. 8. С. 119–130.
2. Опришко В. Ф. (1998). Теоретичні та практичні аспекти механізму гармонізації законодавства України з міжнародним правом. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції* (м. Київ, жовтень 1998 р.). Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ. С. 11–25.
3. International Encyclopedia of Comparative Law. N. Y. (1975). VII. Ch. 5. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/international-encyclopedia-of-comparative-law-online> (дата звернення: 01.10.2023 р.).
4. Рабінович П. М. (1998). Законодавство України та норми міжнародного права: критерії відповідності. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції* (Київ, жовтень 1998 р.). Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. С. 253–256.
5. Люхтерхандт О. (1998). До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції* (Київ, жовтень 1998 р.). Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. С. 57–63.
6. Малишева Н. Р. (1998). Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції* (Київ, жовтень 1998 р.). Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. С. 87–92.
7. Нагребельний В. П. (2004). Гармонізація законодавства. *Юридична енциклопедія: в 6 т. Редколегія: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 6: Т-Я*. Київ: Українська енциклопедія. С. 553–554.
8. Целень А. (2004). Адаптація польського права до європейського права – засади, інституції і процедури. *Польський референдум і новий устрій Європейського дому: уроки для України*. Фонд «Демократичні ініціативи» (Київ) та Інститут громадських справ (Варшава). С. 76–100.
9. Пархоменко Н. М. (2012). Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. № 1. С. 338–343.

REFERENCES

1. Ratushnyi S. M. (2008). *Deiaki teoretychni pytannia harmonizatsii natsionalnoho zakonodavstva iz mizhnarodno-pravovymy standartamy*. [Some theoretical issues of harmonization of national legislation with international legal standards]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky: zbirnyk naukovykh prats*. Vol. 8. P. 119–130. [In Ukrainian].

2. Opryshko V. F. (1998). *Teoretychni ta praktychni aspekty mekhanizmu harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom*. [Theoretical and practical aspects of the mechanism of harmonization of Ukrainian legislation with international law.]. *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom* : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii. (m. Kyiv, zhovten 1998 r.). In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv. P. 11–25. [In Ukrainian].
3. *International Encyclopedia of Comparative Law*. N. Y., 1975. VII. Ch. 5. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/international-encyclopedia-of-comparative-law-online> (Accessed: 01.10.2023 p.). [In English].
4. Rabinovych P. M. (1998). *Zakonodavstvo Ukrainy ta normy mizhnarodnoho prava: kryterii vidpovidnosti*. [Legislation of Ukraine and norms of international law: criteria of validity]. *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom* : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, zhovten 1998 r.). Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. P. 253–256. [In Ukrainian].
5. Liukhterkhandt O. (1998). *Do problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z Yevropeiskoiu konventsiieiu pro zakhyst prav i osnovnykh svobod liudyny*. [Before the problem of harmonization of Ukrainian legislation with the European Convention on the protection of the rights and fundamental freedoms of people]. *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom*: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, zhovten 1998 r.). Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. P. 57–63. [In Ukrainian].
6. Malysheva N. R. (1998). *Teoretychni aspekty harmonizatsii natsionalnoho zakonodavstva z mizhnarodnym pravom*. [Theoretical aspects of harmonization of national legislation with international law]. *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom* : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, zhovten 1998 r.). Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. P. 87–92. [In Ukrainian].
7. Nahrebelnyi V. P. (2004). *Harmonizatsiia zakonodavstva*. [Harmonization of legislation.]. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. Redkolehiia: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 6: T-Ya. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. P. 553–554. [In Ukrainian].
8. Tsielien A. (2004). *Adaptatsiia polskoho prava do yevropeiskoho prava – zasady, instytutsii i protsedury*. [Adaptation of Polish law to European law – principles, institutions and procedures]. *Polskyi referendum i novyi ustroi Yevropeiskoho domu: uroky dlia Ukrainy*. Fond «Demokratychni initsiatyvy» (Kyiv) ta Instytut hromadskykh sprav (Varshava). P. 76–100. [In Ukrainian].
9. Parkhomenko N. M. (2012). *Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z yevropeiskym ta mizhnarodnym pravom: metody, etapy, vydy*. [Harmonization of Ukrainian legislation with European and international law: methods, stages, types]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 1. P. 338–343. [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.11.2023 р.

Тарас Гарасимів

Національний університет «Львівська політехніка»,
заступник директора з науково-педагогічної роботи
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри теорії та конституціоналізму,
доктор юридичних наук, професор
taras.z.harasymiv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

У статті представлено та проаналізовано ключові теоретико-методологічні проблеми та перспективи гармонізації національного законодавства до міжнародно-правових стандартів. Виокремлено чотири етапи гармонізаційних процесів: етап формування національно-правового

механізму (програми) гармонізації законодавства України із міжнародними правовими стандартами. На цьому етапі треба: 1) окреслити питання, що вимагають оновленого правового регулювання; 2) визначити коло міжнародних стандартів, щодо яких варто провести гармонізацію; 3) створити матеріально-технічну базу; етап порівняльно-правового аналізу та правової експертизи норм національного законодавства на предмет їх відповідності міжнародним правовим стандартам; етап активної модернізації національного законодавства із урахуванням міжнародних правових стандартів. На цьому етапі варто забезпечити розробку та прийняття нових нормативно-правових актів, внесення змін у чинне національне законодавство, які б максимально відповідали міжнародним правовим стандартам і не порушували унікальності, особливості національної правової системи; етап реалізації гармонізаційних процесів – здійснюється реалізація гармонізованих актів, проводиться оцінка досягнутих результатів.

Висновується, що без запровадження активних та ефективних заходів процес приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами ООН, РЄ, ЄС залишиться на рівні декларацій і побажань, а приєднання України до міжнародних правових актів, що закріплюють міжнародні стандарти, матиме, радше, політичний, а не міжнародно-правовий характер.

Ключові слова: держава; національне законодавство; міжнародне право; міжнародно-правові стандарти; гармонізація; правова система; правова норма; взаємодія; гармонізаційні процеси.

УДК 340.12(043)

Ірина Жаровська

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
д. ю. н.
iryna.m.zharovska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3821-8120>

Ярина Шевчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка 3-го курсу Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
yaryna.shevchuk.pvz.2021@lpnu.ua

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ІСТОРИЧНА ТА СУЧАСНА РЕТРОСПЕКТИВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.020>

© Жаровська І., Шевчук Я., 2023

Стаття присвячена дослідженню чинних в Україні норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених та історії їх імплементації в українське правове поле. Проводиться ґрунтовний аналіз норм міжнародного гуманітарного права та їх імплементації в національне законодавство. Особливо ваговою для досліджуваної проблематики є Третя Женевська конвенція, що чітко окреслює поняття військовополонених, до яких у правах прирівнюються як особовий склад збройних сил однієї з воюючих сторін, так і учасники руху опору, а також населення, яке захищає свою державу від нападу і не є реорганізоване в офіційні збройні формування. Україна поклала на себе виконання всіх обов'язків щодо військовополонених, які прописані в Женевських конвенціях, а також у додаткових протоколах до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року, які були ратифіковані Україною 18 серпня 1989 року та набули чинності 25 липня 1990 року. Україна зобов'язується також виконувати Конвенцію проти катувань ООН, яка діє в Україні від 5 листопада 1998 року.

Констатовано відсутність належного правового регулювання статусу військовополонених, їхнього юридичного розуміння та визначеного комплексу гарантій. Акцентовано увагу на декларативності норм.

Узагальнено, що, незважаючи на воєнний стан в Україні, становище військовополонених ворогів, які перебувають в полоні держави Україна, базується винятково на прихильності України до норм МГП та міжнародних конвенцій із захисту цих прав, слід констатувати реальне дотримання прав людини, поваги до гідності особи та верховенства права. Поряд з цим нагальною проблемою є статус військовополонених у державі-агресорці, неможливість

отримання доступу до інформації про них відповідно міжнародним та національним інституціям, жорстоке і нелюдське поводження – це величезний біль нашого суспільства.

Перспективою наступних досліджень визначено питання формування військового права у комплексну галузь національного законодавства, визначення гарантій військовополонених, питання їх обміну тощо.

Ключові слова: військовополонені; комбатанти; бойові дії; військове право; міжнародне гуманітарне право; правове регулювання; імплементація норм.

Постановка проблеми. Україна як мирна позаблокова держава останніми десятиліттями свого існування хоч й імплементувала міжнародне гуманітарне право шляхом ратифікації певних міжнародних угод, однак не мала повноцінного впорядкованого законодавства щодо військовополонених. З початком військових дій проблема активізувалась. Україна була підписантом певної кількості міжнародних договорів, які гарантували виконання норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених, однак у національному законодавстві норми міжнародного гуманітарного права не знайшли повноцінного закріплення.

Аналіз дослідження проблеми. Сутнісні характеристики, питання оновлення та дієвості правил та норм військового характеру були предметом аналізу низки фахівців у сфері як кримінального права, так і загальнотеоретичної юриспруденції. Серед українських науковців слід відзначити праці Н. П. Бортник, І. О. Личенко, В. З. Чернописької, Н. В. Ортинської, В. Б. Ковальчук та інших. Проте питання тільки починає отримувати належне правове регулювання, тому потребує додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження чинних в Україні норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених та історія їх імплементації в українське правове поле.

Виклад основного матеріалу. Військовополонений – постійний термін для комбатантів, які внаслідок проведення тих чи інших оголошених бойових дій потрапляють в полон до супротивників. Перша спроба узаконити та створити більш-менш єдині правила ведення війни було здійснено 29 липня 1899 року. Тоді у Женеві на міжнародній конференції, яка проходила з 18 травня по 29 липня і в якій брало участь 27 країн, було прийнято три конвенції: про мирне вирішення міжнародних зіткнень, закони і звичаї сухопутної війни, а також конвенція про застосування у війні на морі положень Женевської конвенції 1864 року. Ця конференція стала відправною точкою для намагання хоча б у законодавчому полі вирішити питання запобігання війнам та воєнним конфліктам.

Продовженням першої конференції стала друга конференція, яка проходила з 15 червня по 18 жовтня 1907 року. Кількість членів-учасників конференції збільшилась до 44. Крім Сполучених Штатів Америки та країн Європи, до конференції було залучено ще 17 держав Південної та Центральної Америки. Там було прийнято 13 конвенцій. Серед них підписана 18 жовтня 1907 року «Четверта конвенція про закони та звичаї війни на суходолі» та додаток до неї «Положення про закони та звичаї війни на суходолі». Саме ці два нормативно-правові акти починають історію України в міжнародному гуманітарному праві (далі МГП), оскільки є найстаршими документами, які діють в українському законодавстві. Вони набули чинності в незалежній Україні 24 серпня 1991 року. Також вони є відправним пунктом і основою для всіх подальших документів МГП, які були ратифіковані Україною, тому на деяких пунктах конвенції ми спинимося докладніше.

Зокрема, в «Положенні про закони та звичаї війни на суходолі» питання ставлення до військовополонених піднімається в ч. 1 р. 2, який присвячений саме питанню військовополонених,

хоча конкретного визначення поняття «військовополонений» ця конвенція не має. Більшість статей конвенції, зокрема статті 5-20, стосується питання утримання, розміщення, прав підсудності, дотримання релігійних свобод, а також можливості праці військовополонених.

Важливою є стаття 13 Положення про закони і звичаї війни, яка присвячена некомбатантам (журналістам, маркітантам та постачальникам тощо), які при попаданні в полон прирівнюються в правах до військовополонених.

Переломним моментом, який дає можливість контролю за статусом військовополоненими та відповідальності за дотриманням норм МГП, стало питання юрисдикції над самими військовополоненими. Традиційно вони перебували під владою осіб або окремих підрозділів, які взяли їх у полон. Тепер усі військовополонені потрапляли під владу уряду супротивної сторони. Лише він мав можливість змінювати місце положення полонених, інтегрувати їх, а також застосовувати стосовно них чинне національне законодавство.

Конвенція продовжувала вдосконалюватись і 27 липня 1929 року на міжнародній конференції в Женеві було прийнято нову обов'язкову угоду між державами «Про поведження з військовополоненими». Ця конвенція набула чинності 19 червня 1931 року. Саме вона регулювала поведження з військовополоненими під час Другої світової війни. Конвенція є розширеним варіантом конвенції 1907 року. Нас вона цікавить лише для розуміння послідовності та еволюції міжнародного права щодо військовополонених. Свого часу СРСР так і не ратифікував конвенцію, а відповідно вона не була чинна в УРСР, яка була у той час у складі СРСР.

Після завершення Другої світової війни було підписано нові вдосконалені Женевські конвенції 1949 року. Підписантом конвенції виступила й Україна, будучи окремою Республікою в складі СРСР. Всього УРСР було прийнято і підписано чотири Женевські конвенції, які діють й станом на тепер на території України. Перша конвенція – «Про поліпшення долі хворих та поранених в діючих арміях», підписана УСРС 12 грудня 1949 року [2]. Друга конвенція – «Про поліпшення долі поранених хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії і складу збройних сил на морі», підписана 12 грудня 1949 року [2]. Третя конвенція – «Про поведження з військовополоненими», підписана 12 грудня 1949 року [4]. Четверта конвенція «Про захист цивільного населення під час війни», підписана 12 серпня 1949 року [5]. Всі чотири конвенції були ратифіковані указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 липня 1954 року, та набули чинності 3 січня 1955 року.

Особливо вагомою для досліджуваної проблематики є Третя Женевська конвенція, що чітко окреслює поняття військовополонених, до яких в правах прирівнюється як особовий склад збройних сил однієї з воюючих сторін, так і учасники руху опору, а також населення, яке захищає свою державу від нападу і не є реорганізоване в офіційні збройні формування.

Конвенція чітко регламентує майнові права військовополонених. За конвенцією абсолютно всі особисті речі, крім зброї, залишаються за військовополоненим. Полоненим потрібно залишити навіть металеві каски, протигази та подібні предмети особистого захисту. У полонених повинні залишатися також речі та предмети, необхідні для їхнього обмундирування та харчування, навіть якщо вони належать до офіційного військового спорядження. Також заборонено забирати в військовополонених знаки розрізнення, нагороди, а також предмети які мають матеріальну цінність та гроші.

Чітко прописуються умови утримання військовополонених на суші. Їх не можна використовувати в ролі щита для прикриття від обстрілів та нападів протилежної воюючої сторони. Військовополонені повинні утримуватися в належно підготованих для цього приміщеннях, які повинні бути захищені від вологи, достатньо обігріватись та освітлюватись, а також бути обладнаними засобами протипожежної безпеки. Для військовополонених чоловіків та жінок передбачаються роздільні спальні приміщення.

Також військовополоненим гарантується основний добовий режим харчування, який повинен бути достатнім, щоб за кількістю та якістю для підтримки їхнього стану здоров'я та запобігання втраті ваги або розвитку недостатності харчування. Крім того, полонені мають бути забезпечені

водою та одягом і білизною залежно від кліматичних умов. Додатково в таборах повинні відкриватися крамниці з продуктами та засобами особистої гігієни. Військовополонені повинні забезпечуватися регулярним доступом до санітарно-гігієнічного обладнання, а також до лазень та душів, якими мають бути обладнані всі табори для військовополонених. Військовополонені забезпечуються також всією необхідною медичною допомогою, яка повинна бути надана або в шпиталі або в будь-якій цивільній медичній установі, що може надати необхідне лікування. Для профілактики захворювань військовополонених мають проводитись регулярні медичні огляди.

Право релігійних свобод і культів допускається статтею 34, яка дозволяє полоненим вільно виконувати їхні релігійні обряди, зокрема для цього мають надаватись відповідні приміщення.

Частина 3 розділу 3 Женевських конвенцій регламентує працю військовополонених, види і типи робіт, які можуть виконувати військовополонені, а також умови праці.

Частина 3 розділу 4 регламентує фінансові стосунки між державою та військовополоненими. Держава повинна здійснювати певні виплати кожному військовополоненому, який є в полоні, а також виплачувати кошти за виконану роботу. Кожен військовополонений або група військовополонених мають право на отримання грошових переказів.

Також усі військовополонені мають користуватися правом на зв'язок із зовнішнім світом. Кожен військовополонений має право не пізніше ніж у семиденний термін повідомити про місце перебування. Також є можливість отримувати та надсилати посилки, листи або телеграми.

Як бачимо, третя Женевська конвенція щодо військовополонених повністю відповідає нормам МГП і регламентує вимогу щодо належного правового статусу людей, які перебувають в полоні.

Також дуже важливим аспектом Женевських конвенцій є питання кримінального переслідування людей, які перебувають в полоні. Зокрема, стаття 82 зазначає, що на момент полону військовослужбовець, який вчинив правопорушення, підпорядковується законам, статутам та наказам, які є чинними в Збройних Силах держави, що утримує в полоні. Військовополонених має судити лише військовий суд, якщо не передбачено законодавством країни, що тримає в полоні можливості цивільного судочинства. До військовополонених не може бути застосоване будь-яке інше судочинство і будь-яке інше покарання, крім того, яке застосовується за такі ж правопорушення до осіб зі складу збройних сил держави, до якої потрапили в полон.

Слід узагальнити, що в статуті охоплені абсолютно всі права військовослужбовців, які можуть бути віднесені до різних категорій прав. Їх можна розділити на особисті, економічні, культурні, соціальні та релігійні права. Ці права є нормами МГП та дотримуються в усіх країнах для будь-кого зі своїх громадян. Варто зазначити, що Женевські конвенції – це єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави за винятком хіба що статуту Організації Об'єднаних Націй. Важливість цих конвенцій полягає в тому, що на їх основі формується все подальше світове законодавство щодо ведення воєнних дій та військових конфліктів, а також те, що саме вони стали фундаментом для підписання Римського статуту міжнародного кримінального суду [6]. Статут встановив чотири основні міжнародні злочини: геноциду, злочину проти людяності, злочину агресії, воєнні злочини. Саме в статті 8 Римського статуту, яка стосується класифікації воєнних злочинів, є пряме посилання на невиконання чотирьох Женевських конвенцій, серед яких і конвенція від 12 серпня 1949 року «Про поводження з військовополоненими».

Учасницею Римського статуту є 123 держави. Україна підписала його 20 січня 2000 року, однак статут ратифікований Україною не був. Перешкодою став висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року, який визнав невідповідність Римського статуту Конституції України [7].

З початком вторгнення на територію України з боку російської федерації та анексією нею частини Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим, перед українським законодавством постали нові виклики, зокрема, це стосується питання поводження з військовополоненими, які почали з'являтися в Україні з 2014 року. Особливо велика кількість російських

солдатів з'явилась в Україні після 24 лютого 2022 року. До цього моменту в українському законодавстві практично не було поняття «військовополонений». Інші питання та проблеми, пов'язані з цим, мали б вирішуватися за допомогою міжнародних договорів, учасником яких була Україна. В чинному законодавстві лише стаття 434 Кримінального кодексу України містить поняття «військовополонений», а також посилання на норми МГП. Зокрема, в ній передбачається кримінальна відповідальність за порушення таких норм, як погане «поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю або ж спрямоване проти хворих та поранених» [8]. Отож чіткого дифініціювання немає.

Попри це Україна бере на себе виконання всіх обов'язків щодо військовополонених, які прописані в Женевських конвенціях, а також додаткових протоколах до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року, які були ратифіковані Україною 18 серпня 1989 року та набули чинності 25 липня 1990 року. Україна зобов'язується також виконувати Конвенцію проти катувань ООН, яка діє в Україні від 5 листопада 1998 року.

Ми бачимо, міжнародні зобов'язання України в абсолютно всіх параметрах МГП регламентують військовополоненим, які потрапили в полон до збройних сил України. дотримання їхніх прав та свобод.

Беручи до уваги активне ведення бойових дій, необхідно було взяти певних законодавчих заходів щодо включення норм МГП в національне законодавство та особливо про юридичні механізми дотримання цих норм в ЗСУ. Для цього Міністерством оборони України було видано інструкцію «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у збройних силах України» від 23 березня 2017 року [9]. В основних положеннях цієї інструкцією ми маємо чітке визначення поняття «військовополонений». Згідно з цією інструкцією, військовополоненими є особи зі складу збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил. Ці особи мають командира, здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни, носять зброю відкрито та мають постійний знак розрізнення. Також до військовополонених належать члени екіпажу флоту. Всі норми в правовому полі цілком відповідають нормам МГП і, зокрема, нормам Женевської конвенції «Про поведження з військовополоненими».

Розділ 14 інструкції регулює порядок і правила поведження з військовополоненими згідно з нормами МГП. Одночасно з цим військовополонені ставляться під юрисдикцію національного законодавства та зобов'язані виконувати закони, статути та накази тої держави, яка їх захопила. Документ гарантує дотримання для військовополонених усіх майнових, релігійних, особистих прав, а також харчування згідно з нормами, та проживання в придатних для цього умовах, а також забезпечення обмундируванням та взуттям [29]. Загалом розділ 14 цієї інструкції повністю та без будь-яких винятків повторює норми МГП стосовно військовополонених, прописані в третій Женевській конвенції.

Для сприяння забезпечення виконання норм МГП в Україні була створена Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм МГП. Основним завданням комісії є фіксація та збір інформації про дотримання МГП, вживання заходів щодо порушення норм МГП. сприяння у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України в галузі міжнародного гуманітарного права, поширення інформації про норми МГП та обов'язки їх дотримання, а також підготовка пропозицій щодо застосування та реалізації норм МГП в Україні. Головою комісії є віцепрем'єр-міністр України – Міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій [30]. Комісія повинна вивчати та аналізувати законодавство України на предмет його відповідності міжнародним договорам з питань МГП, учасницею яких є Україна, бере участь у розробці нових проектів нормативно-правових актів з питань реалізації та застосування норм МГП, а також дає пропозиції щодо вдосконалення вже чинних, здійснює постійний

моніторинг норм МГП в Україні і за результатами своєї роботи готує та подає кабінетові Міністрів України пропозиції й рекомендації щодо усунення виявлених порушень норм міжнародного гуманітарного права.

З початком повномасштабного вторгнення в Україну військ російської федерації, яке відбулось 24 лютого 2022 року, і проходження нової фази війни, виникла проблема ще кращої координації роботи з військовополоненими, які перебували в Збройних Силах України. Це було зумовлено великою кількістю військовослужбовців збройних сил росії, які почали надходити в полон до Збройних Сил України. Для цього 11 березня 2022 року було створено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Штаб очолив Начальник Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Головним завданням штабу є: сприяння здійсненню заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України з питань поводження з військовополоненими, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо поводження з військовополоненими, сприяння координації діяльності місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань поводження з військовополоненими.

Штаб повинен сприяти дотриманню норм міжнародного права під час проведення допитів військовополонених, визначати завдання державних органів, залучених до питань реалізації політики щодо поводження з військовополоненими, брати участь у розгляді та розробленні проєктів нормативно-правових актів з питань поводження з військовополоненими згідно з нормами МГП.

Дуже гостро в перші дні вторгнення стояло питання про розміщення військових полонених росіян, адже для їхнього розміщення мали бути створені спеціальні табори як згідно з «Інструкцією про порядок виконання норм МГП в ЗСУ» від 23 березня 2017 року, так і згідно з Женевськими конвенціями. Питання з розміщенням військовополонених було вирішено шляхом прийняття закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних з військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 року. В цьому законі зазначено, що під час дії воєнного стану в Україні у зв'язку з неможливістю доставлення військовополонених безпосередньо до табору для утримання військовополонених, з метою забезпечення їхнього життя та здоров'я, такі особи можуть тимчасово перебувати в дільницях для утримання військовополонених, утворених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання середнього та максимального рівня безпеки [9].

Остаточо порядок утримання та юридичний статус військовополонених було встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року «Про затвердження порядку утримання військовополонених» [10]. Цей документ повністю показує прихильність України до норм МГП, оскільки насамперед покликається на Женевську конвенцію «Про поводження з військовополоненими» та додатковий протокол женевських конвенцій від 8 червня 1977 року. В цьому документі чітко окреслено юридичну класифікацію поняття «військовополонений». Наголошується, що саме держава відповідає за поводження з військовополоненими, які перебувають під владою держави, а не окремих осіб чи військових частин. Військовополонені забезпечуються всім необхідним харчуванням згідно з нормами розписаних у додатках. Також їм виділяється належне матеріально-технічне забезпечення, створюються відповідні побутові умови, забезпечується медичний догляд хворих та потребуючих лікування. Військовополоненим надається можливість для релігійної інтелектуальної та фізичної діяльності.

Висновки. Загалом слід констатувати, що незважаючи на воєнний стан в Україні, становище військовополонених ворогів, які перебувають в полоні держави, Україна базується лише на прихильності України до норм МГП та міжнародних конвенцій із захисту цих прав, слід констатувати реальне дотримання прав людини, поваги до гідності особи та верховенства права. Поряд з цим нагальною проблемою є статус військовополонених у державі-агресорці, неможливість

отримання доступу до інформації про них відповідно до міжнародних та національних інституцій, жорстоке і нелюдське поводження – це величезний біль нашого суспільства.

Перспективою наступних досліджень є питання формування військового права у комплексну галузь національного законодавства, визначення гарантій військовополонених, питання їх обміну тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
7. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>;
8. Кримінальний Кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017, № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
10. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова КМУ від 5 квітня 2022 р., № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-p#Text>

REFERENCES

1. *IV Konventsiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei*: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text [In Ukrainian].
2. *Konventsiia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiiaakh*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text [In Ukrainian].
3. *Konventsiia pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznaly korabelnoi avarii, zi skladu zbroinykh syl na mori*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text [In Ukrainian].
4. *Zhenevska konventsiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyi*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [In Ukrainian].
5. *Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [In Ukrainian].
6. *Rymnyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [In Ukrainian].
7. *Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymskoho Statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rymnyi Statut)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> [In Ukrainian].
8. *Kryminalnyi Kodeks Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
9. *Pro zatverdzhennia Instruktii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy*: nakaz ministerstva obrony Ukrainy vid 23.03.2017, No. 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> [In Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia Poriadku trymannia viiskovopolonenykh*: Postanova KМУ vid 5 kvitnia 2022 r. No. 413 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-p#Text> [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Iryna Zharovska

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor, Professor of the
Department of Legal Theore and Consitutionalism
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law
iryna.m.zharovska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3821-8120>

Yaryna Shevchuk

Lviv Polytechnic National University,
Student of the Educational and Research Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
yaryna.shevchuk.pvz.2021@lpnu.ua

**LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF PRISONERS OF WAR IN ACCORDANCE
WITH THE STANDARDS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW:
HISTORICAL AND MODERN RETROSPECTIVE**

The article is devoted to the study of the norms of international humanitarian law in force in Ukraine regarding prisoners of war and the history of their implementation in the Ukrainian legal field. A thorough analysis of the norms of international humanitarian law and their implementation in national legislation is carried out. The Third Geneva Convention clearly defines the concept of prisoners of war, which is particularly important for the issues under study, to whom both the personnel of the armed forces of one of the warring parties, as well as members of the resistance movement, as well as the population that defends its state from attack and is not reorganized in official armed formations. Ukraine has undertaken to fulfill all obligations regarding prisoners of war, which are prescribed in the Geneva Conventions, as well as additional protocols to the Geneva Conventions of June 8, 1977, which were ratified by Ukraine on August 18, 1989 and entered into force on July 25, 1990. Ukraine also undertakes to implement the UN Convention against Torture, which has been in force in Ukraine since November 5, 1998.

The lack of proper legal regulation of the status of prisoners of war, their legal understanding and a defined set of guarantees was noted. Attention is focused on the declarative nature of norms.

In general, despite the state of war in Ukraine, the situation of enemy prisoners of war who are in captivity of the state of Ukraine is based solely on Ukraine's adherence to the norms of IHL and international conventions for the protection of these rights, it is necessary to state the real observance of human rights, respect for the dignity of the person and the rule of law. Along with this, the urgent problem is the status of prisoners of war in the aggressor state, the impossibility of obtaining access to information about them in accordance with international and national institutions, cruel and inhumane treatment – this is a colossal pain of our society.

The perspective of further research is defined as the issue of forming military law into a complex branch of national legislation, determining the guarantees of prisoners of war, the issue of their exchange, etc.

Keywords: prisoners of war; combatants; hostilities; military law; international humanitarian law; legal regulation; implementation of norms.

Mykhailo Kelman

Lviv Polytechnic National University,
professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
doctor of legal sciences, professor
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

CONSTRUCTIVE ROLE OF THE CONCEPT «APPROACH», «METHOD», «WAY» IN THE FIELD OF LEGAL KNOWLEDGE

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.028>

© Кельман М., 2023

Considered in the scientific-terminological and conceptual – the understanding of three terms, which are similar in meaning (values of signifying phenomena) and value (by the nature of these phenomena). This is an «approach», «method» and «way».

Keywords: methodology; approach; method; way.

Formulation of the problem. Methodology belongs to the least developed branches of legal science, especially the general theory of law. This is precisely the reason for the need to analyze the concepts of «approach», «method», «method» and method in the domain of legal knowledge. Of course, they all mean something in human activity – practical or spiritual, physical or mental. In order to find out to what they describe, it is necessary in the most general terms to submit the structure of activity.

State of research. The question of method, methodological approach and method in law is perhaps one of the most important in its significance for legal theory and relevant legal practice. This is explained by the fact that, depending on the essence of the source methodological principles on which legal thinking is based, the type of legal culture, not only the scientific knowledge of law, but also its practical implementation in the realities of life is carried out. In this sense, finding an adequate answer to the question: can we talk about the unity of methods and the unity of methodological approaches, methods, or should classify such unity.

Statement of the main provisions. Intelligent revolutions are an integral part and prerequisite for the progress of mankind. However, unlike social and political changes that radically, sometimes with tragic consequences, change the lives of large groups of people, intellectual or, in the terminology of T. Kuhn's scientific revolution, affect changes in the views on society and nature, on methods of obtaining knowledge [1, c. 67].

In our opinion, the main thing is that historically each new apparition such philosophizing does not eliminate the former, although limiting the right regulatory action, zasobovo and functionally, that is methodologically constructive specifying the format of its professional use.

In any case, before a true scientist who is trying to reach the top professional metodolohuvannya, there is a problem heavyweight business – not only to uncover the secrets of the research object, but also

Constructive role of the concept «approach», «method», «way» in the field of legal knowledge

organize educational procedures in such a way that it (the object) was revealed in full in the form of his secretive existence, «spoke» with a scholar understandable to him in the language [5, c. 153; 6, c. 18]. Actually, the concept of «approach», «method», «method» acquire strategic importance.

As noted in the formulation the problem they all denote something human activity – practical or spiritual, physical or mental. In order to find out to themselves what they are describing, it is necessary in the most general terms to apply the structure of activity, for example, on the example of labor. It is a conscious, purposeful activity and, therefore, requires a priority subject rights to any requirement that the product and must meet labor. The product appears here as the realized purpose of the activity. In this form, the purpose nothing more than a change in the quality or the changed form of the object (material) of activity (labor). From here, obviously, emphasize M. Lapanov, V. Komissarov, the activity should be regarded as a movement that turns the subject into a product. You can also see it as self-movement of the subject, because if it is not founded only his inherent tendencies (a real possibility) is transformed to the product, the transfiguration (change in shape of the object) is not true. However, given the variety of possibilities embedded in any subject, one can not see the activity of self-propagation only.

Be sure to get up the question of the conditions by which «output» is based on the product, that this form and not any other of those potentially present in the subject. Thus, the subject who needs and sets the goal on the basis of it is a component or component of an activity that can not be removed from its composition without losing the right understanding of the activity as such.

Thus, the business covers a fundamental, inalienable part of the subject, object and purpose, is a movement that links them together.

All expressed is easy to highlight in figurative form. For example, there is a person, a naked person who is experiencing a natural need to dress. This need makes it the subject of motion, the essence of which is to find material for clothing.

The external world, nature, if you take the «innocent» option, do not skimp on the offer: here are the leaves of the trees (remember Adam after the fall), but their bark, and grass, and animals, «dressed» in warm skins, and much more. A person must choose and, of course, chooses. For example, she chooses animal hides (the most perverse but popular choice). The animal thus becomes the object of human effort. The purpose, of course, is the skin. However, it is obvious that it is impossible to achieve the goal without reaching the animal's hands. And in order for a dream to come true, it turns out to be necessary, at least, two conditions. Firstly, you need to know what it is for the animal where it lives, which has vulnerable features in it, where it is torn with a sharp stick, so as not to spoil the skin. Secondly, based on the knowledge of the animal, it is necessary to organize their own physical efforts so that the skins actually went over the «appointment» [7; 8; 9].

Despite the widespread use of the «concept approach» in jurisprudence, there is no specific definition of its content and the scope of application in view of this, it is proposed to determine the approach as a comprehensive algorithm for comprehension of reality arising as a result of a combination of fundamental ideas and certain methods, that is, as a specific unity of ideological, theoretical and methodological knowledge in which the main is the order of the combination of theory and method determined by the subject of knowledge. The cognitive value of the «approach» is explained by the fact that, within its content: a) «reflects» the empirical basis of science; b) the variety of existing methods, research methods; c) the initial philosophical and ideological principles that ensure the integrity of the approach are determined.

It will be sufficiently correct if we associate the term «approach» with the subject, with his condition (need, interest) and the appropriate choice (but not with the subject itself). Then the approach is the focus of human activity, determined by the subject (equally need or purpose) [2; 3; 4].

Those who think a little about the situation, as described in general, and given in figurative form, will easily understand that an approach is not a guarantee of success: after all, there are many approaches, but most importantly – to achieve the goal. Here and then the role of knowledge, so to speak, is manifested in the identification of the subject (in the approach). Such knowledge can not be complete: you can not

know everything about everything. But knowledge must be sufficient to, firstly, relate the object to the necessary, that is to find the possibility of the mentioned transformation, and secondly, to provide the right direction for further search. And here it is necessary to know that this animal has a skin. It is necessary to know, besides everything, that it is a bear (and he is a carnivore, fierce, omnidirectional, very strong) and that he, suppose, loves raspberries. Having waited for the bear in the marigold, you can follow him and deepen the knowledge of his character, habits, tastes, strengths and weaknesses. Of course, based on this, the initial knowledge can not immediately build a hunting plan.

Obviously, such knowledge is absolutely needed to eventually create a plan for successful hunting. Knowledge of such content will be called «method» and, accordingly, associate it with the subject of activity. So the method is a certain amount of initial (general, not specified) knowledge of the subject, which is so well-ordered, that this object is reflected in it, and besides, this knowledge sets the way for deepening and refinement of knowledge about it. In other words, it is a system of principles that reflects the essence and specificity of an object and sets the direction of its further research.

Everything else, apparently, belongs to the method. Who, where and when to find out which tool to apply, how to return it – all this is determined primarily by the purpose, provided by the quality, or the form of the product. Essentially a way – is the organization of practice, which leads to a real achievement of the goal. The approach, method, figuratively speaking, is the grandfather and father of the method. The son, of course, inherits both the grandfather and his father's features, but he is still the other: he is not frozen, he does not dry his head – he dresses in the skin.

Consequently, based on the above considerations and illustrations, the definition of the method is formed. He is a system of knowledge, namely, the principles, that is, the knowledge of invariant in terms of scientific knowledge and the field of knowledge in general, reflecting the most general essential features of the subject and integrate in accordance with its specifics the decisive development of this area of knowledge. In this case, the law of integration is given in the form of a logically verified concise definition of the object, and then follows its development according to the principle of ascent from abstract to concrete [10, c. 23].

Show that we must understand the method in general and describe the method of this science – related, but not equal to the degree of difficulty of the problem. The first one is solved much easier than a friend.

After all, in the first place, we mainly formulate requirements for the construction of valid, working in science methods, which are inseparably linked with fragments of a diverse subject area of science in general. Therefore, the construction of the method, for example, the general theoretical jurisprudence involves knowledge of the essence and features of its subject, the ability to outline its logical «contour», to distinguish from a series of others (from the subject domain of sciences), as well as the obligation to determine each boundary of this contour in some though quite comprehensible – a list of general provisions. In other words, the formation of the method can not coincide with the available amount of knowledge about the subject at our disposal, with any single principle, or even with a set of principles. After all, the set of principles – it, figuratively speaking, only a palette of the artist. Her paints must be transferred to the canvas so that a recognizable essay of nature (subject) is published. On the palette of colors are disordered – these are just color spots that are similar to oneself; on canvas paints these are strokes and slippers that make up the figure, similar, for example, to the person's face. In this case, of course, in the case with the method analogy does not go further sketch, does not assume the completed portrait, because the latter, along with contours, reflects many more characteristic features of nature in their unique combination. The completed picture should give the whole system of knowledge in this scientific field, although, of course, such «perfection» is conditional, since in the knowledge of any subject is inexhaustible. «Perfection» here, apparently, is determined pragmatically: the application of the theory or its derivatives to the practical-technical or spiritual-practical segments of public life [11, c. 34].

Conscious that the method is built in accordance with the properties of the subject, that it should reflect some combination of its general and distinctive features, the scientist is forced to solve the question

and how to teach the system of principles. In fact, this is a complex issue. Like a writer, prose writer or poet, the theorist uses only the «palette» of natural language, besides being devoid of «colors», capable of adequately expressing his emotions, motives, intuitive images. And yet, he can illustrate his thoughts with the help of drawing, schematics. However, the scheme – not a portrait, therefore, it is rarely present similarity to the «character». Therefore, the main task of the jurisprudence in describing the method remains to streamline the principles of their proper continuity. One of the important points of this task is the choice of the initial, fundamental foundation. This choice can not be arbitrary. It is influenced by some factors, related both to the properties of the subject (philosophy), and to the general laws of the process of scientific knowledge. On this occasion, let us make some points.

The first one will touch upon the phasing (or interruption) of our knowledge system development. This is allowed to be interpreted in such a way that the system of scientific knowledge created by this time, besides those subsystems, which are presented by separate natural sciences, humanities, social sciences, also covers subsystems in each of the separate sciences. And this is not only the sections that have been worked out, subjects (in the theory of law, for example, ontological or axiological, etc), but also the states, limited by the quality, depth of knowledge at one or another temporal, historical level. Just as age and some other peculiarities of tree development are present in the form of annual rings on the slit of the trunk, the «trunk» of any field of knowledge on the «cut» also shows a «spatial», a static picture of dynamics, and an increase in knowledge. Here, too, is their «annual rings», the cycles, although more blurred and contouringly fuzzy. The method, including philosophical, is appropriate to compare with a similar «cycle». The image of the cycle, the circle in connection with the definition of initial support in the construction of the method «softly but urgently» requires that the continuity of the foundations, initiated by some definite reflection, «closed» at the same or very close in scope and content of reasoning. And the philosophical method, in this way, is like a «snake that bites itself by the tail».

The second It is traditionally believed that the subject of science is what it studies in a particular object. This understanding is not flawless. Therefore, the position is based on which the question of the value of the said concept is solved in accordance with the social value of the phenomenon, which is defined as the object of science. The subject of any science, already mentioned, is inexhaustible in its properties and attitudes, that is, at least complex. The complex nature of the subject must be reflected in the method, and then in the subsequent «cycles» of knowledge. Therefore, the complexity of the subject requires comprehensive, concreteness in knowledge about it. At the same time knowledge about different sides, connections, properties must differ naturally and logically. In other words, they must have some – not necessarily all – content, one that does not «intersect» with another, is variable. In formal logic, this requirement is as rigidly expressed in the rules of the distribution of the concept. Let's see why.

Third The subject of law is a complex, but at the same time a holistic complex, an ensemble. All the lines of the interaction of being and consciousness are linked together by unknown to us yet, but quite a real sign-base. So, when constructing the method, it is necessary to take into account some commonality of properties, perhaps continuity, taking them in the complex of the object.

How to take into account Obviously, only the belly of a certain community of content and, again, through the continuity of the adoption of principles [12; 13].

Here the subject of jurisprudence can be filed by analogy with the telescope, where each further knee is pushed from the previous one and its foundation is fixed in it, taking over («removing») thereby and at the same time completing its properties, improving overall quality. But as in the example with a cut of a tree, the method in this analogy is available at the end of the telescope, where the knees are visible as concentric rings.

Consequently, the method begins and is reduced in the end to the general denominator a comprehensive definition of the subject of jurisprudence. The definition formula, thus, should take first place.

REFERENCES

1. Kun T. *Struktura nauchnikh revoliutsyi* [nauchn.-populiarn. yzd]; sost. V. Iu. Kuznetsov; [per. s anhl. Y. Z. Naletov]. M.: OOO «Yyd-vo AST», 2002. 608 p. [In Ukrainian].
2. Andreev Y. P. *Problemi lohyky y metodolohyy poznanyia*. M.: Nauka, 1972. 258 p. [In Ukrainian].
3. Chupyn P. P. *Fylosofskye osnovi metodolohyy y lohyky nauchnoho poznanyia*. Sverdlovsk: Norma, 1975. 188 p. [In Ukrainian].
4. Fon Vryht H. Kh. *Lohyko-fylosofskye yssledovanyia*. M.: Misl, 1986. 356 p. [In Ukrainian].
5. Averianov A. N. *Metodolohyia, myrovozzrenye y faktori povishenyia nauchnoi deiatelnosti* // Metodolohycheskye problemi sovremennoi nauky. M.: Norma, 1979. 302 p. [In Ukrainian].
6. Rakytov A. Y. *K voprosu po strukture ystorycheskoho yssledovanyia* // Fylosofskye problemi ystorycheskoi nauky. M.: Status, 1969. 223 p. [In Ukrainian].
7. Pyskoppel A. A., Rozyn V. M. *Metodolohyia y fylosofyia v sovromennoi yntelektualnoi kulture*. M.: Yurydycheskaia lyteratura, 1973. 189 p. [In Ukrainian].
8. Kanke V. A. *Osnovnie fylosofskye napravlenyia kontseptsyy nauky*. Ytohy KhKh stoletyia. M.: Misl, 2000. 234 p. [In Ukrainian].
9. Samoshchenko Y. S., Sirikh V. M. *K metodolohyy sovetskoho pravovedenyia*. Sovetskoe hosudarstvo y pravo. 1973. No 6. 31 p. [In Ukrainian].
10. Kazymyrchuk V. P. *Osnovi teoryy prava: Uchebnoe*. Kharkov: Konsum, 1998. 174 p. [In Ukrainian].
11. Kerymov D. A. *Fylosofskye osnovanyia polytyko-pravovikh yssledovanyi*. Pravovedenye. 1964. No. 4. P. 15–28. [In Ukrainian].
12. Arystotel. *Metafyzyka. Soch.:* V 4 t. T. 1. M.: Nauka, 1976. 296 p.
13. Khaidehher M. *Vvedenye v pravovedennye v sfere chastnoho prava*. M.: Nauka 1998. 276 p. [In Ukrainian].
14. Kelman M. S. *Yurydychna nauka: problemy metodolohii: monohrafiia*. Ternopil: TZOV «Terno-hraf», 2011. 492 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.09.2023 р.

Михайло Кельман

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

КОНСТРУКТИВНА РОЛЬ ПОНЯТТЯ «ПІДХІД», «МЕТОД», «СПОСІБ» У ЦАРИНІ ПРАВОВОГО ЗНАННЯ

Розглянуто у науковому-термінологічному і концептуальному розумінні три терміни, що схожі за змістом (цінності позначувальних явищ) і значенням (за характером цих явищ). Це – «підхід», «метод» і «спосіб».

Ключові слова: методологія; підхід; метод; спосіб.

УДК 340

Степан Сливка

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

КАНОНІЧНА ПЕДАГОГІКА У МЕТАФІЗИЧНОМУ ПРАВІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.033>

© Сливка С., 2023

Погляди на виховання, навчання, освіту, розвиток є завжди актуальними, адже різні ідеї впливу одних людей на інших є предметом дослідження багатьох наук. Земне життя, духовне навколишнє середовище потребує щоразу відсторонення розуму від земних, чуттєвих турбот, а звернення до духовних надчуттєвих, недоступних розумові проблем, які впливають на онтологічну життєдіяльність людини, яка регламентується відповідними нормами.

Великою мірою мова йде про загальну педагогіку у позитивному праві, про життєві педагогічні знання, які мають визнання глибинних – душевних, духовних. Але цього замало. Ці знання повністю обґрунтовані промислом Божим і висвітлені у богословській літературі. Звідси випливає, що є такі види педагогіки, як ордологічна (тілесна), екзистенціальна (душевна) і трансцендентальна (духовна). Вважаємо, що їх доцільно (в цьому випадку) об'єднати у поняття канонічної педагогіки.

Метафізичне право є природно-надприродним тайнописом, наповненим духом мудрості криптологічним методом, розрахованим на дію надчуттєвих принципів людини. Божественною надвічністю створений спеціальний зашифрований онтологічний код з метою здобуття природно допустимих життєвих інновацій для творчого пізнавального процесу життєдіяльності. У метафізичному праві, створеному надприродною людиною на основі пізнання природно-надприродних законів, явищ природи, природних закономірностей, містяться богословські мотиви життя, сенс природного існування внутрішньої людини та її спасіння від зла. Зрозуміло, що метафізичне право шляхом духовного єднання, синергійності діє із позитивним правом, природним правом, канонічним правом, церковним правом, філософією права і педагогікою.

Вдамося до такого науково-дослідного алгоритму: метафізична право-канонічна педагогіка – педагогіка у метафізичному праві – канонічно-правова лабораторія.

Метафізична людина потребує метафізичного права і метафізичної педагогіки, незважаючи на те, що людина в даний час найбільше турбується фізичними, тілесними питаннями. Вирішення земних турбот зовсім не звільняє людину від майбутніх небесних дбайливостей. Теперішні неспокійні думки мають підстави на існування. Тілесний

ордологічний неспокій потрібно задовольняти врегулюванням майбутнього неземного за допомогою земних засобів. Таким засобом є метафізичне право.

Ключові слова: наратив; менталітет; види педагогіки; екзистенція; саморефлексивність.

Постановка проблеми. Якщо людина є найдорожчим з творінь Бога, але володіючи свобідною волею, може уярмлювати себе добровільно матеріальним менталітетом. Звичайно, якщо покращення матеріального стану позитивно вплине на духовний стан, то в цьому сенсі має місце один із напрямів формування метафізичного права, а людська цілісність при цьому зберігається.

Аналіз дослідження проблеми. Важливі питання, які стосуються вказаної проблематики, досліджує чимало науковців та відомих людей, серед яких: Дж. Темплтон, Е. Штайн, Дж. МакТагарт.

Мета статті. Висвітлити питання канонічної педагогіки у метафізичному праві.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того, що людина має цілісну природу, вона поєднує в собі культурологічне, природне й надприродне. Зокрема, створюване нею культурологічне (позитивне) право повинно мати надприродні перспективи, що не завжди такий правовий наратив має місце у буденному житті.

Річ у тім, що людина у своїх вирішеннях побутових та професійних проблем ухиляється від природних регламентацій. Людина скочується до примітивного, простого мислення і лінується або вважає дотепер думати про вищі свої буттєвості. Таким способом вона нехтує цілісністю своєї природи, не визнає цієї цілісності і скочується до матеріальної ментальності. Такий стан є у багатьох людей і він характеризується відстороненням від всього людського, тому й намагається завзято робити відповідні культурологічні правки у позитивне право.

Чому це один із напрямів формування метафізичного права? Відповідь впливає із того, що далеко не всі норми природних й надприродних законів враховані. Їх доволі багато, але вони впливають з онтології віри. Віра у майбутнє, надприродне не є цілком абстрактною. Адже перші люди жили в раю, функціонувало надприродне метафізичне право, але через спокуси воно втратило панування. І тепер виникла необхідність організувати людину для самої себе спасіння своєї цілісної, онтологічної природи. Для цього й появляється метафізичне право.

Виходячи із вищеподаних міркувань, можна сформулювати дефініцію метафізичного права.

Вважаємо, що метафізичне право – це інтелектуальне творіння людини про норми власного утримання своєї цілісної природи в ордологічному, екзистенціальному та трансцендентальному станах.

Цілісність природи людини в *ордологічному стані* – це вміння жити в матеріальному стані, віддаючи перевагу душевному і духовному станові. Тобто повсякденне життя хоча й вимагає більше уваги надавати матеріальному побуту, їжі, одягу, соціальному станові, але це повинно здійснюватися після прояву високого ступеня провідних людських властивостей, категорій душі і духу. Створити для себе такі умови й одночасно норми життя надзвичайно складно, оскільки життєдіяльна ситуація змушує діяти навпаки – умовно кажучи, нагодувати сім'ю, утримати її матеріально і т. ін. При цьому часто знижується ступінь метафізичності, втрачається розуміння призначення людини на землі, тобто цілісність людської природи зазнає серйозних тріщин.

Для недопущення тріщин у цілісності людської природи існує Церква і заклади освіти. Церква передусім забезпечує віру у спасіння людини від непотрібної, зайвої буденності і вказує на шляхи таких дій. Крім того, вона постійно наголошує на існуванні граничних, недоступних досвідів надчуттєвих принципів причин та засад буття. Простіше кажучи, Церква вказує, як потрібно жити, і задає тон цього життя. Прикро, що це усвідомлюють здебільшого старші люди. Молодь до Церкви часто ставиться як до чогось додаткового, несистематичного, наголошуючи при цьому на достат-

ності підтримання етнічно-родинних традицій. І то ці традиції стають не стільки душевно-духовними, скільки матеріальними – їжа й пиття. Звичайно, гармонійність святкування етнічно-родинних традицій порушується, а норми такого «модернізованого» святкування часто призводять до проблем поведінки, до гріха.

Надсвідомі початки й елементарні закони буття повинні закладатися у закладах освіти: дитячих садках, школах, коледжах, університетах. Тут поступово формується певний метафізичний підхід до правил поведінки, а згодом й до права. Учні, студенти все глибше вникають в абстракції права, метафізичну реальність і т. ін. Вивчення первинної природи людини, метаантропології поступово дає можливість сприйняти таке розуміння світу і такий спосіб мислення, при якому ігноруються або спрощено розглядаються взаємозв'язки і взаємодії явищ та предметів, а процес розвитку тлумачиться як кількісне збільшення об'єктів без їх якісної зміни.

Якісна зміна необхідна для метафізичного виховання молоді. Молодь здебільшого вдається до неонтологічної форми спілкування, грубих слів, спрощених аморальних дій та багато інших шкідливостей, неблагочестивих звичаїв. Ми нарікаємо на школу, соціальні інститути, державу, нехтуємо Церквою, а про сім'ю ніби забуваємо. Часто у сім'ях панує така ситуація, де віддається перевага менш земним речам, а духовним питанням – повне відсторонення. Достатньо подивитися на те, хто з сім'ї регулярно відвідує богослужіння, і можна зрозуміти стан цілісності людської природи, вивищення повсякденних потреб, фізичних втомлень, складнощій на роботі тощо. Тобто знаходяться причини, щоб у вихідні й святкові дні бути вдома, а не на богослужіннях. На нашу думку, це яскравий приклад негативних взірців порушення людської природи.

Загалом цілісність природи людини в ордологічному стані зберігається за допомогою дотримання елементарних моральних норм, санкціонованих канонічним правом. Тобто тих моральних норм, які стосуються передусім побутових, звичних дій людини, частини її слів, без яких обійтися неможливо. Але не кожна елементарна дія, слово відповідає канонічному праву, онтологічним вимогам. Інтелектуальне творіння людини, в цьому випадку, повинно бути природним, а не штучним, що пристосовується до вигідних явищ. Звичайно, в ордологічному стані потрібно володіти найбільшою кількістю моральних (позитивних) норм. Як цього досягнути?

Виходити потрібно з того, що: 1) існує органічна єдність вчорашнього, сьогоднішнього, майбутнього; 2) кожна людина повинна підкорятися власній субстанції; 3) існує природа ментального стану; 4) ціле управляє частинами; 5) добро і зло не мають меж.

Часто людина не задумується над тим, що її дії, слова, думки утворюють своєрідний сховок, тезаурус, який стає у пригоді подальшого життя, вирішення долі. Можна сказати, що у цьому сховку (якщо він онтологічний) міститься спасіння людини. Це надбання моралі, чеснот, які є інколи потужнішими за вогнепальну чи ядерну зброю. Казуальності (випадковості, одиничності) тут не буває. Життєві факти не є простими і кожен випадок не є випадковим, оскільки враховується минуле, минулі моральні «збереження» (власні і всієї родини). Добре, якщо ці «збереження», нагромадження» добрі, а якщо не добрі? Тут може допомогти теперішнє, його правильна організація, надприродна допомога можуть покращити минулий моральний стан.

Субстанція як гранична засада, до якої прямує кожна людина, існує. Цих субстанцій є декілька: одна абсолютна, інші відносні, до них прямує людина. Як образ Божий, людина прямує до абсолютної субстанції – Бога, щоб набути Його подоби. У цьому процесі земна мораль, якою володіла людина, наближається до надприродної моралі – чеснот, які містять недосяжні в земному житті абсолютні норми. Крім того, існує диференційована власна субстанція – це акмеологічні, гносеологічні вершини моралі, яких може досягнути образ Божий. Зрозуміло, що це умовна субстанція, індивідуальна, нескінченна і є частиною інших субстанцій (особливо родинних). Але сума людських субстанцій не може утворити цілу абсолютну субстанцію. Можна лише наближатися до неї.

Природа ментального стану самоті полягає в тому, що людина повинна знати саму себе і не намагатися володіти тими ордологічними особливостями, які притаманні іншим. На практиці це буває так: не проявляти свого воління копіювати моральний устрій іншої людини. Кожен має свою

ментальну особливість і потрібно стежити, щоб вона була онтологічною. При цьому треба врахувати, що й природа воління є різною і не кожне воління має перспективи для реалізації. Тут керівництво належить абсолютній субстанції.

Ми не завжди хочемо зрозуміти фундаментальність цілого, а думаємо, що те, що впливає з нього, може мати більшу вагу. Ціле має відповідальність за частини, згідно із Всесвітніми законами життя, *ціле управляє частинами*. Якщо ордологічне право взяти за частини, то цілим буде метафізичне право. Звідси випливає, що земне (людське, державне) право хоча є умовно видимим, але не абсолютно реальним. Так чи інакше верховним, цілим правом є метафізичне право. В цьому й полягають серйозні розбіжності.

Добро і зло не мають меж впливу на людину. Але ці дві категорії є духовними, цінними, ціннісними й обов'язковими в ордологічному стані.

І добро, і зло є кількісним. Із двох добрих людей одна може бути добрішою від другої, а з двох злих людей одна може бути злішою ніж друга. Цінності добра утворюють послідовність і так само цінності зла. І все це разом становить єдину послідовність цінностей, генеруючим відношенням, у якій є «кращий ніж» чи «гірший ніж». З будь-яких двох цінностей добра та зла одна буде кращою за другу, яка своєю чергою буде гіршою за першу [1, с. 725–726]. Для метафізичного права добро і зло має безособові субстанції – відповідно рай і пекло, але вони не є відповідно верхньою і нижньою межею, чи максимальними і мінімальними вимірами. Ця класифікація у земному, ордологічному житті не здійснюється, про неї лише пам'ятають, що такі напрями існують. Звичайно, ліміт добра прямує до «плюс нескінченності», а ліміт зла – до «мінус нескінченності». Якщо цінність добра очевидна, то цінність зла – ні. Зло оцінюється в порівнянні, в аналізі, в повчанні, як не треба робити і яке добро втрачає людина, коли робить зло. Ці дії людина робить самостійно з можливими консультаціями, бажано з онтологічним пунктом консультації – Церквою. Тоді цілісність природи людини набуває гарантій.

Розглядаючи цілісність природи людини в *екзистенціальному стані*, наголосимо, що її душа подарована Богом як сукупність творинь протягом шести днів. Про таку метафізичність не завжди людина пам'ятає, тому часто здійснює неекзистенціальні судження. Тому й існує розсудна частина душі і не розсудна, яку потрібно постійно зменшувати, оскільки в екзистенціальних судженнях народжуються чесноти.

Екзистенція – це субстанція людини як образу Божого. Ця субстанція є онтологічною, обов'язковою, відносною. Кожна людина має свою екзистенцію, тому ці екзистенції є частинами цілого – абсолютної екзистенції – Всесвіту.

Лабораторією абсолютної екзистенції Всесвіту є сім'я під духовним управлінням Церкви. У цій лабораторії формуються душевні чесноти як канонізована мораль почуттів, а також слів і дій. Фактично це душевна лабораторія, в якій здійснюється інвестування ордологічної моралі. Це великий план природи, промисел Божий, який забезпечує душевний розвиток для світових потреб. Тобто душевна лабораторія формує світ, Всесвіт людськими канонічними почуттями, душевними енергіями людей.

Метафізичне право визначається великою силою мудрості через душевну могутність людини. Адже творча екзистенціальна природа людини діє згідно з законами душі як мікровсесвіту до макровсесвіту. Кожна людина є частиною однорідного цілого, тобто Всесвіту. Цим притяганням вона повинна здійснювати душевний прогрес, зростати, надавати своєму життю глибшого значення, а таким способом здійснюється зміцнення Всесвіту. Божественна природа душі, її надприродні властивості роблять людину милосердною, плодоносною доброго душевного урожаю, бо душа людини не повинна містити вакууму. Для цього часто потрібно заглядати у свою душу й аналізувати кожну душевну дрібницю, яка має життєву вагу. За допомогою дрібних душевних компонентів людина будує своє життя.

Душевне багатство потрібно постійно перевіряти на якість, а ще краще поставити у своїх «дверях» до всіх своєрідну чеснотну сітку, фільтр. Тоді уникатиметься ментальне забруднення

негативними інвестиційними моральними компонентами, які надходять із ордологічного середовища. Ментальне забруднення душі – це різні емоційні реакції (злість, ненависть, заздрість, ревності і т. ін.), а ті матеріальні накопичення, які руйнують внутрішню екологію людини, призводять до невдач, руйнування Всесвіту. Така ситуація виникає із неонтологічного розуміння закону притягання: душа без контролю розуму притягає до себе всі життєві ситуації. Відсутність екологічної оцінки своєї емоційної природи робить душевні пориви природно-надприродно неправомірними, а для людини це стає (рано чи пізно) невдачею.

Невдача є природним явищем [2, с. 459]. Людина не завжди задумується, що у неї наявна низка невдач, яка не допускає до успіху. Для аналізу душевних невдач застосовується екологічно-правовий підхід. Суть цього підходу полягає у вмілому сприйнятті невдач і знаходженні хоча б одного варіанта виходу з умовного безвихідного становища. Вихід завжди є. Він міститься у налагодженні контактів мікровсесвіту із макровсесвітом. Тут на допомогу приходять Церква, а також уміле використання потужної сили душі як вищої сили розуму.

Загалом екзистенціальний стан метафізичного права хоча є внутрішнім станом людини, але відображає зовнішній стан світу і взагалі всю повноту природи, враховуючи, що природа цілого виражається в кожній частині. Хоча стан своєї душі оцінити складно, проте екзистенціальна гармонія міститься у спокої. Душевний спокій зцілює людину, гармонізує її, продукує барвисті онтологічні думки.

Трансцендентальний стан метафізичного права приймає душевні інвестиції для формування остаточної цілісності людської природи. У трансцендентальному стані завершується умовна субстанція як виплеканий образ Божий. І трансцендентальна людська подія стає відлунням вчорашнього, об'єднанням всього минулого. Тоді елементарна ордологічна мораль, екзистенціальні чесноти об'єднуються і визначають вищі чесноти, які панують не тільки в земному природному, а й небесному, надприродному світі. Тобто те, що було, трансформувалося в те, що має бути. Людині треба вміти навчитися бачити і відчувати ознаки того, що має бути, тобто елементи трансцендентності у практичному житті. Зокрема, багато чітких знаків про трансцендентність сигналізують небесні знаки, явища природи, ірраціональні почуття, аналіз цінності низки невдач у земному житті та багато чого іншого.

Духовна сила Всесвіту забезпечується трансцендентною вірою і трансцендентними законами, які освідчують, осягають людське життя. Головне для людини – не допускати духовних помилок, зневаги до того, що наш хліб «насущний» – це пожива для майбутнього, для збереження нашої цілісної природи. Для цього необхідно постійно бачити отримання дару надприродної благодаті, відчувати дію надприродних чеснот, здобутих шляхом духовних інвестицій у метафізичне буття, надприродну дійсність. Таке онтологічне явище призводить людину до знаходження життєвої рівноваги, вищої правомірності життя, що стосується не тільки дій, а й слів, почуттів, думок і, нарешті, щастя. Щастя здобути можливо лише там, у трансцендентному світі за допомогою трансцендентної любові.

Трансцендентна природа законів Всесвіту формує метафізичний вектор канонічності. Цей вектор ніколи не заведе у безвихідь, у зло, а дасть таку духовну енергію, духовне мудрування, які дадуть протомислительні онтологічні плоди. Водночас слід пам'ятати відоме прислів'я: що посієш, те й пожнеш. Духовний, трансцендентальний фронт триває. Йде напружена боротьба за онтологічні результати надприродної плідності. Ця боротьба регламентується вищою силою розуму метафізичного права.

Метафізичне право, крім регулятивних функцій, виконує ще й зобов'язальну функцію. Зміст цієї функції зводиться до дидактики і теорії виховання. Адже людина повинна знати межі своєї поведінки і дотримуватися їх для того, щоб свою людську природу утримувати в онтологічному стані. Видається, що для цього існує **канонічна педагогіка**, яка є наступним елементом науково-дослідного алгоритму метафізичного права.

Про канонічну педагогіку досліджень мало. Здебільшого її порівнюють з духовною педагогікою, церковною педагогікою, етнопедогогікою, народною педагогікою, національною педагогікою, інноваційною педагогікою та ін. Деякі раціональні зерна у такому мисленні є, але векторна спрямованість дослідження потребує дещо інших інновацій. Мова повинна йти про утримання природної цілісності людини так, щоб не пошкодити її надприродних атрибутів ірраціональних детермінантів. Тобто на людину треба дивитися як на мікрокосмос, засвоїти те, що є у ньому і що з цим робити, щоб відповідати онтологічним умовам. Такі вимоги відповідають суворій канонічності піклування про світ. Це здійснює зобов'язальна функція канонічної педагогіки, яка зобов'язує свобідну волю творити добро під онтологічним напоумленням.

Тому канонічною педагогікою будемо вважати такий метафізичний напрям у філософії права, який розглядає процес онтологічного впливу одного мікрокосмосу (педагога) на інший (учня) з метою забезпечення максимального наближення до макровсесвіту.

Відомо, що людина займає особливе місце в космосі: вона – мікрокосмос, що об'єднує в собі всі царини сотвореного світу. Тому в антропології збігаються всі метафізичні, філософські, богословські питання і звідси дороги ведуть в усі напрямки [3, с. 21]. Ми розглянемо метаантропологічний напрям дослідження канонічної поведінки людини як мікрокосмосу в умовах панування зла у земному житті.

З ордологічного стану розпочинається процес онтологічного впливу одного мікрокосмосу на інший. Тобто тут бере початок умовна морально-чесотна ліствиця, моральна педагогіка, яка одобрена канонічним правом. Фактично в ордології запускається певна морально-правова фабрика формування не тільки онтологічних тілесних дій, а й слів, почуттів і думок. Таку фабрику очолює педагог (в широкому розумінні). Це канонічно підготовлений мікрокосмос, який знає потреби макрокосмосу і вміє звичайні, побутові речі застосовувати для забезпечення екзистенційного і трансцендентного життя. Це відбувається завдяки умовній сівбі зерна в добрий ґрунт для вирощення очікуваного онтологічного результату.

Метафізика ордологічного педагогічного процесу, організованого мікрокосмосом, полягає в тому, що цей процес ґрунтується на добрі, яке започаткував Творець макровсесвіту. Зло у творінні не закладено, значить, й канонічна педагогіка повинна уникати зла, боротися з ним і давати очищені від нього плоди для екзистенції як наступної сходинки ліствиці.

Чи можливе існування ордології без екзистенціології? Насправді ні, неможливо. Інакше це буде даремна і марна праця задля матеріального збагачення, що завершиться згубою мікрокосмосу: він створений не для матеріального.

Наступний педагогічний стан – екзистенціальний, стосується більше слів і почуттів, хоча вони були потрібні і в попередньому стані. Але активна ліствицька діяльність настає у розкритті і наповненні душевних моральних якостей, які називаються канонічними чеснотами. Відсутність в достатній кількості канонічних чеснот у мікрокосмосі має силу падіння, значного збільшення відстані від макрокосмосу. Це є не що інше, як природна несправедливість, яка не повинна поселитися в душі мікрокосмосу. Тут діють закони, які скеровані на спасіння людської природи і взагалі природи існування людини. Людина без душевних чеснот є неживою, не мікрокосмосом, а якимось шкідливим мотлохом, який господар викидає на смітник.

Помістити мікрокосмос силами іншого мікрокосмосу у трансцендентний стан неможливо, але підготувати до цього стану можна. Це буде вищою метою канонічної педагогіки. Що потрібно для досягнення цієї мети? Передусім треба, щоб мікрокосмос (педагог) сповідував засади канонічної педагогіки і щоб сам прямував до набуття характеристики макрокосмосу. Це можливе тоді, коли усвідомлення педагога матиме реальне підґрунтя, що він – мікрокосмос, переконання, що у ньому містяться всі мікроелементи світу, що не тільки дія, слово, почуття, а навіть думка впливає на Всесвіт. Тобто потрібне володіння педагогом вищих трансцендентальних чеснот, що ордологічне життя є тінню трансцендентального життя, що майбутнє – це метафізичне сьогоднішнє. Треба уміти перенести своє буденне життя у надприродний вимір і це передати тим, хто виховує.

Трансцендентальні чесноти формують уже не стільки розум як мудрість, здатність жити у блаженному стані, попередньо відчувши реальні здобутки у канонічному житті. Фактично ми маємо справу з канонічно педагогічними впливами на отримання кандидатства у трансцендентальність.

Можна зробити висновок, що канонічна педагогіка існує не для розвитку природно-надприродних догм, не для виховання зовнішньої повинності, а оволодіння трансцендентальними наративами, які мають перспективу для ціннісного життя.

Духовну силу метафізичного права Всесвіту підтримує канонічна педагогіка. Тому доцільно звернути увагу на наступний науково-дослідний алгоритм – **педагогіка у метафізичному праві**. Водночас зауважимо, що у метафізичному праві містяться не тільки педагогічні аспекти, а й інші науки, зокрема богослів'я, етика, дипломатика, природознавство і т. ін. Тому на метафізичне право не треба дивитися спрощено: поряд із нормами подаються умовні методичні вказівки, їх реалізації, джерела, перспективи. Ці та інші науки існують онтологічно для збереження цілісності Всесвіту і виривати котрусь із них із контексту буде неправильно. Закони органічної єдності у Всесвіті є надприродно-онтологічними, їх забезпечує рефлексивність, усвідомлення та пізнання межових основ буття, мислення та людської культури загалом. Зокрема, особливе місце займає саморефлексія як стрижень канонічної педагогіки, як оцінка людини самої себе у вчорашньому, теперішньому і майбутньому, що визначає ціле.

Саморефлексивність – це форма єдності. Ціле, що є саморефлексивним, має додатковий тип єдності, якого немає в жодному цілому, яке не є саморефлексивним. Адже саморефлексивне ціле поєднане зі своїми частинами особливим способом. А через це розглядувані частини поєднуються одна з одною особливим способом, оскільки кожна з них має систему внутрішніх відношень між власними частинами, які всі відповідають одній і тій самій системі, а отже, відповідають одна одній [4, с. 518–519]. На таких засадах сформована педагогіка у метафізичному праві і відповідає вимогам канонічної педагогіки.

Педагогіка у метафізичному праві розвивається за одними природно-надприродними законами. Тому педагогічний підхід до права має органічне обґрунтування, а право має педагогічні аспекти. Звідси й впливає логіка саморефлексивності у метафізичному праві: **особливий спосіб єдності педагогічних, онтологічних частин у метафізичному праві – це цілісність канонічної субстанції, яка впливає на земне виховання мікрокосмосу**.

Зауважимо, що основні педагогічні онтологічні частини у метафізичному праві – це природна дидактика, екзистенціальне виховання та трансцендентальний розвиток. Ідеться про правову дидактику, почуттєво-правове виховання й духовно-правовий розвиток. Ці частини загалом визначають канонічну педагогіку, яка міститься у метафізичному праві, її треба уміти знайти. Це уміння міститься в особливому способі єдності – канонічній субстанції. Канонічна субстанція впливає із саморефлексивності мікрокосмосу і макрокосмосу.

Особливий спосіб єдності права і педагогіки у метафізичному вимірі – *це нерозривність у формуванні визнаного розуміння дозволів і заборон з урахуванням думки суспільства*. Ідеться про те, що метафізичне право впливає із єдиного потужного родовища – законів Всесвіту. Із цього родовища впливають і педагогічні частини як окремі технології. Вивчаючи закони Всесвіту, кожна людина вибирає власну технологію реалізації цього закону. Тому уявлення про зміст закону формує метафізичне право, а уявлення про реалізацію цього закону – метафізичну педагогіку. Узгодивши ці два метафізичні уявлення з богослів'ям, ми отримуємо зміст Божого права і канонічну педагогіку. Таким способом існує нерозривний зв'язок людини з Богом, тобто зв'язок мікрокосмосу і макрокосмосу. Фактично це зв'язок вищого права і вищої моралі, яке є видимим для суспільства і основою канонічної й загальної педагогіки. Для кожної людини такий взаємозв'язок, поєднання вищого права і вищої моралі є канонічною субстанцією, яка впливає на земне виховання, тобто формує відповідну педагогіку.

Пристаючи до висвітлення останнього науково-дослідного алгоритму – **канонічно-правова лабораторія**, наголосимо, що він підсумовує три попередні алгоритми: метафізичне право, канонічна педагогіка, педагогіка в метафізичному праві. Ба більше, розглядуваний четвертий алгоритм є реалізатором заданих трьох алгоритмів. У поняття «реалізація» ми введемо умовні терміни: лабораторія, фабрика, цех, школа, келія, та інші, оскільки відомі поняття з виробничої сфери підсилять зміст педагогічної канонічно-правової лабораторії.

Почнемо з того, що природа не терпить порожнечі. У людини цієї порожнечі не існує априорі, бо її створив Бог як онтологічну істоту з поміщенням створінням попереднього часу. Але, найголовніше, що людина, як мікрокосмос, містить Божий дух, Боже Царство. Тобто порожнечі у природі людини не може бути: вона наповнена Вищим Добром. Але це Вище Добро потрібно постійно підтримувати, освіжувати святістю, оживлюваними властивостями дій, слів, почуттів, думок і т. ін.

Вважаємо, що для канонічно-правової лабораторії існує така композиція основних визначників: *метаантропологічна фабрика чеснот, небесний цех монолітності, келія метафізичних умов, школа богословського визначення.*

Метаантропологічна фабрика чеснот потрібна для формування канонічного права за допомогою педагогічних впливів. Це провідна композиція у розглядуваній лабораторії, оскільки характеризується великою кількістю не шаблонної, а творчої метаантропологічної продукції життєвих норм – чеснот. Для глибшого розуміння цього фабричного процесу необхідно вдатися до елементів періодичного закону.

Людина, як фабрика дій, слів, почуттів, думок, створює ніби мимовільно складні процеси, які мають у житті неоднозначні пояснення. Все це фабричне творіння перебуває у динаміці. Переміщення здійснюється у трьох вимірних орбітах: ортологічній, екзистенціальній, трансцендентальній. По цих орбітах переміщуються і створені людиною для себе норми, мораль, чесноти, які необхідні для життєдіяльності. Норми і мораль не завжди є онтологічними, що стає об'єктом для педагогіки, особливо канонічної педагогіки. Після впливу канонічної педагогіки з'являються онтологічні чесноти, які переміщуються на екзистенціальні та трансцендентальні орбіти. На кожній орбіті здійснюється і підтримується єдність небесного і земного.

Фабрика чеснот закладена у природно-надприродних законах, які відображені у совісті людини та біологічному функціонуванні організму. Совість як підсвідома норма менталітету керує фабрикою чеснот і веде людину до спасіння, вчить її віддалятися від зла. Тут на допомогу приходять філософія серця (П. Юркевич), яка, властиво, формує душевні, екзистенціальні чесноти, що формують нові трансцендентальні чесноти шляхом благодаті та здійснення прощі до небесної Батьківщини.

Небесний цех монолітності впливає з того, що чеснота породжує іншу чесноту. Це стає правилом життя, закономірністю. Існування небесного цеху монолітності забезпечується онтологічно обґрунтованою до життя людини в оновленій сфері – трансцендентальній, де пануватиме суцільна правда, надприродне право. Тому цех повинен бути монолітним, тобто комплексним інтегруванням усіх добрих справ в єдине, суцільне й міцне антропологічне утворення без єресей. Це тверда віра без різноманітних ерозій, це те, на що очікує трансцендентна сфера майбутнього життя.

Келією метафізичних умов слід розуміти усамітнену обитель людини, яка бажає позбутися неонтологічних звичок з метою набуття канонічності. У переносному розумінні ми маємо справу з метафізичною келією сонця, оскільки у своєму земному житті здійснюється убивання своєї плоті, для того, щоб побачити сонце, радість і, нарешті, щастя. Тільки через келійні обмеження можна налагодити своє праведне життя. Келійне життя не обов'язково означає монаше життя, життя в монастирі. Є частина людей, яка не бажає впливу на неї зла, а хоче зануритися у святість, долання зла добрими справами, перебувати там, де гріх не живе. Тоді можна вести бесіду про благодать, новий образ людини. Тобто умовну келію може створити для себе кожна людина. Вона насичує

свою обитель всіма сакральними предметами, створює відповідні природно-надприродні умови для отримання благодаті.

Школа богословського визнання є природною вишуканістю педагогіки. Безсумнівно, що школа як набутий досвід оживляє людину і навчає нести свій хрест для майбутнього спасіння. Відомо, що Закон Божий вкладений у совість людини, але спонукання до дій совісті здійснює школа богословського визнання. Існують різні форми шкіл, але найкращою формою школи буде та, яка підпорядкована Церкві, впливає з неї, оскільки в такому випадку підпорядкування людської волі Божій волі буде канонічною.

Неоекзистенційний шлях сучасної України тільки робить ще несміливі кроки до діяльності школи богословського визнання. Для прикладу можна вказати на починання Острозької національної академії, де започатковано (у 2012 р.) лабораторію християнської етики, педагогіки і психології. Духовні виміри сучасності, християнський патріотизм та інші чинники для богословського визнання дуже потрібні. В даний час це відчувається гальмуванням поширення онтологічного богословського визнання у навчальних закладах. Але все незабаром зміниться. Треба пам'ятати, що у людини повинні бути всі метаантропологічні чесноти, які переміщуються у відповідних життєвих орбітах. І періодична система чеснот потребує активного розвитку у школі богословського визнання.

Висновки. Канонічна педагогіка у метафізичному праві формується завдяки певним науково-дослідним алгоритмам, насиченим онтологічними композиційними визначниками. Основний зміст педагогічної компетентності у метафізичному праві полягає в тому, що вона є виховним засобом на совісті, а не на зовнішній поверхні. Повного розуміння такого висновку поки що в нашому суспільстві немає, негативний кінець є – деградація молоді. Можливо, цей кінець буде новим початком. Кінець настав сам собою, а не силою волі, так буде і з новим початком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джон МакТагарт Ель Тагарт. Природа існування. Пер. з англ. Ю. Олійника, т. II. К.: Темпора, 2022. 912 с.
2. Темплтон Дж. М. Всесвітні закони життя 200 вічних духовних принципів. Пер. з англ. Орислава Бриско. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 600 с.
3. Штайн Е. Будова людської особи. Лекції з філософської антропології. Пер. з нім. Ілони Терзової. Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.
4. Автохтонна культура URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Автохтонна культура](https://uk.wikipedia.org/wiki/Автохтонна_культура)

REFERENCES

1. *Dzhon MakTahart ElTahart. Pryroda isnuvannia* [The nature of existence]. Per. z anh. Yu. Oliinyka, t. II. K.: Tempora, 2022. 912 p. [In Ukrainian].
2. *Templton Dzh. M. Vsesvitni zakony zhyttia 200 vichnykh dukhovnykh pryntsyypiv*. [Universal laws of life 200 eternal spiritual principles] Per. z anh. Oryslava Brysko. Lviv: Vydavnytstvo «Apriori», (2020). 600 p. [In Ukrainian].
3. Shtain E. *Budova liudskoi osoby* [The structure of the human person]. Lektzii z filosofskoi antropologii. Per. z nim. Piony Terzovoi. Zhovkva: Misioner, 2011. 192 p. [In Ukrainian].
4. *Avtokhtonna kultura* [Autochthonous culture] URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Avtokhtonna_kultura](https://uk.wikipedia.org/wiki/Avtokhtonna_kultura) [In Ukrainian].

Дата надходження: 14.02.2023 р.

Stepan Slyvka

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Studies,
Professor of the Department of Theory and
Philosophy of Law and Constitutionalism,
Doctor of Law, Professor
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

CANONICAL PEDAGOGY IN METAPHYSICAL LAW

Views on upbringing, learning, education, development are always relevant, because different ideas of the influence of some people on others are the subject of research in many sciences. Earthly life, the spiritual environment requires every time to withdraw the mind from earthly, sensual concerns, and turn to spiritual supersensual, inaccessible mental problems that affect the ontological life activity of a person, which is regulated by the relevant norms.

By and large, we are talking about general pedagogy in positive law, about vital pedagogical knowledge, which is recognized as profound – soulful, spiritual. But this is not enough. This knowledge is fully justified by God’s providence and is highlighted in theological literature. It follows that there are such types of pedagogy as ordological (bodily), existential (spiritual) and transcendental (spiritual). I believe that it is appropriate (in this case) to combine them into the concept of canonical pedagogy.

Metaphysical law is a natural-supernatural secret writing, imbued with the spirit of wisdom, a cryptological method designed for the action of human supersensible principles. A special coded ontological code was created by divine eternity in order to obtain naturally permissible life innovations for the creative cognitive process of life. The metaphysical law, created by supernatural man on the basis of knowledge of natural and supernatural laws, natural phenomena, natural laws, contains theological motives of life, the meaning of the natural existence of the inner man and his salvation from evil. It is clear that metaphysical law works with positive law, natural law, canon law, ecclesiastical law, philosophy of law and pedagogy through spiritual unity and synergy.

Let’s resort to the following research algorithm: metaphysical law-canonical pedagogy – pedagogy in metaphysical law – canonical-law laboratory.

Metaphysical man needs metaphysical law and metaphysical pedagogy, despite the fact that man is currently most concerned with physical, bodily issues. Solving earthly concerns does not at all free a person from future heavenly cares. The current restless thoughts have reason to exist. Bodily ordological restlessness must be satisfied by the settlement of the future unearthly with the help of earthly means. Metaphysical law is such a tool.

Keywords: narrative; mentality; types of pedagogy; existence; self-reflexivity.

Antonina Tokarska

Lviv Polytechnic National University,

Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Doctor of Law, Professor

antonina.s.tokarska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0789-265X>

META-ANTHROPOLOGICAL COGNIZATION «TRANSCEDENTAL EXCHANGE» IN LEGAL COMMUNICATION

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.043>

© Токарська А., 2023

The problems of meta-anthropological consistency of «transcendental exchange» in legal communication are considered. Emphasis is placed on the results of activities, their driving force, which can be an equally powerful means of both constructive and correlative action. A summary of the meta-anthropological approach to methods of overcoming aggression, impatience, conflict expression is highlighted. Transcendental exchange is based on showing sincere interest in the fate of a person, restraining emotions in conflict communication.

It was established that the goal of the anthropological model of communicative interaction is equally extended to various spheres of activity: politics, economics, morality and law, etc. Its main functional role was noted: to ensure the effective interaction of legal subjects, their effective efforts to establish effective contacts that do not violate human rights and basic freedoms. The meta-anthropological interpretation of the exchange of opinions in legal communication is based on a complex socio-psycho-linguistic process. What actualizes the universalism of various models of social practices in communication. The concept of law as communication at the level of the sectoral legal goal of discourse is confirmed.

Keywords: meta-anthropological coherence; legal communication; communicative interpretation; interactions; behavior.

Formulation of the problem. The object of branch communication in the description of the idealized content, investigation, has so far been out of the attention of researchers, as well as practitioners. The traditional accentuation and interpretation of universal communication as communication greatly simplified the philosophical and legal approaches to legal evaluations of its foundations and the identification of the features of branch legal communication as socially significant. In today's crisis society, it is legal communication activity that is the main «lever» for the realization of legal rights and freedoms, ensuring the rule of law.

Research status. The fact is that, when communication acquires a legal character, it becomes the most powerful channel for the formation of legal culture, public opinion, and, accordingly, individual and social consciousness, and thus the direction of social processes. Therefore, the models of behavior and mentality programmed by legal communicative activity acquire, as a rule, the greatest effectiveness.

However, the results of such activities can be rather ambiguously directed: their driving force can be an equally powerful means of both constructive and correlative action. Therefore, there is a need for a modern design of the legislative provision of responsibility for violating the norms and principles of legal communication, for the negative consequences of communicative actions at the stage of interaction with legal subjects.

Outline of the main provisions. A comprehensive analysis of the organization and regulation of legal communication mechanisms in Ukraine provides grounds for systematizing the philosophical and legal foundations of its functioning, establishing ways of perspective development, as well as for determining its place and role in the normalization of public life in the state. The phenomenon of communicative action, legal discourse, formed on the basis of human and citizen rights and freedoms, their right to communication, can become an effective factor in breaking the stereotypes of authoritarian dictates in professional legal activity.

According to the communicative interpretation, law is not only a form of authoritative regulation of social relations, but, first of all, a guarantee of the inviolability of that «natural» range of the subject's freedom of existence, the encroachment of which should entail corresponding social and state-sanctioned opposition.

The role of legal communication increases in times of crisis. They arise precisely because the participants in social relations ignore the norms and principles of legal communication.

What are the main messages for the normalization of relations? Law becomes the heart of social relations; power (public) is responsible for the law; the most important criterion of law is human rights and democracy.

Metaanthropological intentions are successfully implemented by means of communication in a democratic state.

A democratic state, like any other, can only guarantee human rights, while guaranteeing itself is a matter for legal citizens themselves. Therefore, it becomes obvious that the legal culture in society is the fundamental defining basis of every state and its citizens.

The unsurpassed philosopher of the 19th century. P. Yurkevich expressed his convincing idea, to which the interest of researchers has not yet matured. And it, in our opinion, both simplifies and, at the same time, conceptualizes approaches to the practical solution of modern crisis domestic problems. «Already or many things can be imposed on a person from the outside; only the course of proof, if it is worth something, cannot be imposed from the outside, it must be an internal action» [9, p. 695].

Further, the philosopher in his «First Notebook» of the «Philosophical Diary» expresses the reasoning by which, in our opinion, metacommunicative human thinking should be praxeologized. For P. Yurkevich, it has the following solution: «How to reconcile individual development with universal development, especially with the general nature of our thinking?». Answering this question, the researcher states: «A person must be a person; a certain personality that does not dissolve in the general, and at the same time it must remain a person – this means to reveal in oneself, in one's individuality, the universal human nature» [9, p. 695].

And the meta-anthropological basis is an inevitable component of every legal interaction. On the basis of this principle, law-making activity should be considered, first of all, as the development of such a system of normative regulations that would ensure the full-scale realization of the constitutional rights and freedoms of some subjects (physical or legal) without «cutting» similar guarantees of the main Law in relation to others. The thus created «legal balance» in society is the communicative and philosophical content of social justice, equality, a free «intelligent, social and cultural being» [3, p. 207].

In O. Goefe, the idea of «transcendental exchange» is based on an objective assessment of human interaction. Unanimity of views is almost problematic. Because «Our common interests are diverse, especially in a pluralistic society where unanimity can be achieved through bigotry and collective delusion. Hoefe calls «only the interests of the highest level: conditions for the ability to act, «conditions of agency»

to be real and shared everywhere». However, when unanimity is not particularly taken care of or some of the transcendental interests are taken care of in such a way that joint public responsibility is not formed differently if the «transcendental interests» are realized «through interaction with one's own kind». During interaction, which cannot be done without, during immanent or innate interaction, everyone must agree» [3, p. 207]. According to O. Goefe's definition, the relevant interests are called human rights.

In such an interaction, the interdependence of law and human communication is observed: in the bowels of the latter, the natural (social-ontological) foundations of law as such (even not yet embodied in a positive legal norm) are objectively formed; being «extracted» from this social-communicative context, it, to the extent of its legitimation, acquires the force of a law intended for the normative regulation of social relations in general and communicative relations in particular. Therefore, human interests are segmented by mutual relations, not always balanced. There is a need to institutionalize a special field of law, namely, communicative law, which covers not only extra-legal relations, but also its own legal communication.

The concept of sectoral communicative action, represented by the right to communication, consists in the meta-anthropological creation of a system of legal norms that regulate the transcendental exchange in the process of interaction and the behavior of the subjects of communicative acts in the process of forced human interaction. The basis of law is the communicative rights and obligations of the participants in the communicative process, formed taking into account the individual's right to freedom of speech, the right to information, to freedom of expression, as well as the system of legal norms that provide for the limits of legal regulation of human relationships, taking into account the sovereign right of an individual and its autonomy. A sign of the universality of the effect of branch communication (in law enforcement) is its spread to all, without exception, types of law. The norms of communication in all branches of law are based on classical norms that determine the structure of the transcendental exchange of communicators in the field of legal relations and their responsibility for the consequences of communicative acts. Legal communication is based on its principles that balance meta-anthropological relations: it is the sovereignty of the individual; equality of interaction; consensuality

Professional and communicative activity in the field of law enforcement, which is analyzed at the intersection of many sciences, forms a separate subject area that investigates highly specialized acts of legal communication, conditioned both by the needs of observing human rights and freedoms, and by guarantees of the safety and security of lawyers. Since law is a specific type of social-normative regulation, a way of building and organizing meta-anthropological interaction, a means of determining mass human behavior acting through certain mechanisms, the communicative act, legal discourse is the most universal meta-means of legal normalization of escalating relationships.

The analysis of problems and errors, for example, at the stage of the investigation proves that a significant part of the difficulties encountered by inquirers, investigators, and prosecutors when solving issues of qualification of crimes, detection, correction and prevention of errors in the pre-trial investigation are caused by errors in communicative interaction with subjects and objects of the law, as well as shortcomings of the current legislation, the lack of explanations regarding the detection, correction and prevention of communication errors in the qualification of crimes. In fact, the entire process of «pre-trial investigation is based on the main means of this criminal procedural activity – the legal communication of the investigator on the criminal case initiated and accepted by him for his proceedings, the content of which consists in collecting, researching, checking, evaluating and using evidence, establishing the objective truth, the conduct of investigative and other procedural actions and the independent application of legal norms for the purpose of protecting the rights and legitimate interests of people, individuals and legal entities, creating conditions for the administration of fair justice».

A mistake, a mistake in communication is an incorrectness, inaccuracy in deeds, actions; incorrectness of the result of any actions; a false idea about something that interferes with the adequacy of understanding, memorization, perception and reproduction of information.

Communicative shortcomings allowed by investigators during pre-trial investigation when applying criminal or criminal procedural legislation, deviation or incorrect application of forensic

recommendations, which were the result of «honest mistake» and led to negative consequences, confirm the conscious and unconscious disregard of the norms and principles of legal communication, which lead a person to the way he needs to achieve agreement, understanding.

The identified signs of investigative errors make it possible to distinguish them (errors) from other shortcomings in the investigation (negligence, corruption offenses, crimes against justice). The main criterion in this process is the internal attitude of the investigator to his actions and their consequences. It is possible to talk about the wrongness of the investigator's actions only when they were the result of «honest mistake».

Compliance with the norms of communicative activity should be included in the practice of lawyers and be carried out in accordance with the principles of the right to communication, deontological norms that ensure the operation of the principle of the rule of law: «the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen cannot be limited» (Article 64 of the Criminal Code) and «every is obliged to strictly adhere to the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, not to encroach on the rights and freedoms, honor and dignity of other people» (Article 68 of the Criminal Code; Articles 19, 28 of the Universal Declaration of Human Rights). These norms oblige a lawyer to express respect for the thoughts and words of a person, which are a manifestation of his rights and freedoms, honor and dignity, and not to limit the ways of expressing the freedom of speech of citizens. The meta-anthropological approach is reduced to methods of overcoming aggression, impatience, and conflictual expression. Instead, transcendental exchange is based on showing sincere interest in a person's fate, restraining emotions in conflict communication; show surprise at voicing incomprehensible places of discourse, try to understand what was said in the person's interpretation, observing the interlocutor's non-verbal information, correlating it with what was said. Legitimization of responsibility for communication, which (according to Y. Habermas) would prevent the mechanisms of creating such an interaction that destroys the rule of law, is of particular importance.

Conclusions. The ability of law enforcement agencies to provide efficient, effective human rights services lies in the ability to find ways to resolve specific conflicts and problems of protecting citizens. For this purpose, a significant preventive role is played by the practice of penetrating the meta-anthropological essence of developing communication skills with the population, the ability to build relationships during potential conflicts, misunderstandings during interrogation, control of public security, detaining persons for search, etc. Check criminal cases, give instructions to the investigator about the conduct of the pre-trial investigation, about being brought as an accused, about the qualification of the crime and the scope of the accusation, knowing the deep psycholinguistic processes of transcendental interaction.

At the pre-trial investigation, the person in whose proceedings a criminal case is pending has the greatest opportunity to identify and correct errors in the classification of crimes (in particular, at the metatext level). At this stage of the criminal process, there are no procedural barriers to identifying and correcting such errors.

REFERENCES

1. Apel K.-O. (1999). *Discursive ethics: politics and law; trans. with him*. K.: Ukrainian Philosophical Foundation. 74 p. [In Ukrainian].
2. Habermas Yu. (2000). *Structural transformations in the sphere of openness; trans. with him A. Onishko*. Lviv: Litopys. 317 p. [In Ukrainian].
3. Goefe O. (2003). *Reason and law. Components of intercultural legal discourse; trans. with him L. A. Sytnychenko, M. D. Kul'taeva*. K.: Alterpress. 264 p. [In Ukrainian].
4. Klimova G. (2002). *Legal conflict: causes and essence. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No. 1 (28). P. 99–105. [In Ukrainian].
5. Tokarska A. S. (2005). *Communication in law and law enforcement: a monograph. ЛЮДИ МБС of Ukraine*. Lviv: Svit. 284 p. [In Ukrainian].

6. *Concept and meaning of pre-trial investigation*. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-5887-1.html>
7. Tokarska A. S. (2008). *Legal aspects of social communication*: monograph. Lviv: LvDUVS. 188 p. [In Ukrainian].
8. Tokarska A. S. (2008). *Legal communication in the context of post-classical legal understanding* : autoref. thesis for obtaining sciences. degree of doctor of law. Sciences: specialist 12.00.12 «Philosophy of Law». Kyiv National University of Internal Affairs. K. 36 p. [In Ukrainian].
9. Yurkevich P. (1999). *History of the philosophy of law*. Philosophy of law. *Philosophical diary*. K.: Ed. journal «Ukrainian World». 751 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Антоніна Токарська

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
antonina.s.tokarska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0789-265X>

МЕТААНТРОПОЛОГІЧНА УЗГОДЖЕНІСТЬ «ТРАНСЦЕДЕНТАЛЬНОГО ОБМІНУ» У ПРАВОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуті проблеми метаантропологічної узгодженості «трансцедентального обміну» у правовій комунікації. Наголошується на результатах діяльності, їх рушійній силі, яка здатна бути однаково потужним засобом як конструктивної, так і корелюючої дії. Виокремлюється зведення метаантропологічного підходу до способів подолання вияву агресії, нетерпіння, конфліктного висловлювання. Трансцедентальний обмін вибудовується на виявленні щирої зацікавленості долею особи, стримуванні емоцій у конфліктному спілкуванні.

Констатовано, що метаантропологічні моделі комунікативної взаємодії однаково поширюються на різні сфери діяльності: політику, економіку, мораль і право та ін. Зауважено її основну функціональну роль: забезпечити ефективну взаємодію суб'єктів права, їх результативне намагання встановити дієві контакти, що не порушують прав людини і її основних свобод. Метаантропологічне трактування обміну думками у правовій комунікації ґрунтується на складній соціопсихолінгвоментальній моводії, що актуалізує універсалізм різних моделей соціальних практик у комунікації. Підтверджується концепція права як комунікації на рівні галузевого юридичного метадискурсу.

Ключові слова: метаантропологічна узгодженість; правова комунікація; комунікативна інтерпретація; інтеракції; поведінка.

УДК 340.1

Вікторія Чернописька
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.048>

© Чернописька В., 2023

У статті з'ясовано вплив релігійного чинника на формування правової ідеології українського суспільства у сучасних реаліях, що нерідко має неоднозначний та суперечливий характер при формуванні новітнього механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина. Підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає можливість використати чинник релігійних організацій і церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має колосальне значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка здатна захищати національні інтереси та протистояти загрозам національній безпеці. Також такий підхід дає можливість розглядати українські релігійні організації та церкви як елемент християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей підхід створює платформу для співпраці в межах західних інституцій (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій.

Доведено, що християнські норми та релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і тісно взаємодіють, а відтак впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. Зі свого боку правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, обумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Тобто християнські норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки.

Відзначено, що вплив релігійних організацій та церкви видозмінюється та трансформуються у нові ідеї, правові та політичні. Структурною складовою частиною ідеології є релігійна основа, і це не стосується лише теократичних і клерикальних держав, позаяк релігійні норми стали базисом моральних основ у суспільстві. Незважаючи на те, що у цифрову епоху релігійні цінності хоч і втрачають своє колишнє значення «священного образу» світу, і навіть якщо не мають прямого впливу на правову систему, вони однаково відіграють вагомую роль у правовому житті, тому що євро-

пейська правова культура створювалася під впливом християнства, християнського погляду на світ. А сучасні європейські правові системи функціонують у соціальній системі, яка увібрала християнські релігійні цінності.

Ключові слова: право; релігія; ідеологія; правова ідеологія; релігійна ідеологія; релігійний чинник; релігійні норми; християнські засади; права і свободи людини; релігійні організації; церква; правовий порядок; функції релігії; функціональна подібність права і релігії; державно-релігійні відносини.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України особливої значущості набувають духовно-ціннісні детермінанти національного державотворення, з-поміж яких вагоме місце займає релігійний чинник. Релігійні організації та Церква є вагомою складовою національного буття. У контексті пошуку ціннісних орієнтирів та утвердження ціннісних засад сучасного глобального громадянського суспільства доцільним є визначення взаємозалежності між традиціями та новаціями, здійснення пошуку шляхів вирішення конфлікту між узвичаєними аксіологічними константами та інноваційними цінностями. Дослідження трансформації релігійності у такі переломні часи (зокрема, і воєнних реалій в Україні) об'єктивує трансляцію релігійної традиції, сприяє осягненню історичного досвіду, ментальних установок суспільної свідомості, увиразненню матриць подальшого правового розвитку нашої держави та формуванню релігійної і національної ідентичності.

Актуальність посилюється також динамікою трансформації релігійної культури та зміною ціннісних орієнтацій українського соціуму. Генеза релігійних явищ і процесів у контексті складних суспільних трансформацій епохи постмодерну і воєнних реалій в Україні потребує якісно нового концептуального осмислення. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, проте нині вони є вкрай активними учасниками суспільних відносин і правовідносин. Вплив релігійних норм та ідеології на формування і розвиток механізму визнання, гарантування та реалізації прав людини є істотно значущим, а релігійні організації та церква відіграють вагому роль у сучасному житті українського суспільства, докладаючи максимум зусиль для вирішення назрілих проблем.

Аналіз дослідження проблеми. Артикульована проблема перебуває у площині зацікавлень фахівців багатьох галузей (юриспруденції, історії, релігієзнавства, культурології, психології, соціології тощо), попри це і надалі залишається чимало невирішених питань. Проблема взаємозв'язку релігії та права були предметом розгляду праць багатьох вчених, серед яких варто виокремити А. Баумейстера, Е. Бистроцької, В. Бліхар, О. Вовк, О. Данильяна, Р. Дворкіна, Є. Євграфової, А. Карася, М. Козюбри, М. Кравчука, С. Максимова, О. Мініліча, М. Никифорак, Є. Ткаченка, С. Рабіновича, С. Сливки, В. Форманюк, Л. Филипович, Х. Хвойницької, В. Шафірова, С. Цебенко тощо.

Мета статті – з'ясувати вплив релігійного чинника на формування правової ідеології українського суспільства у сучасних реаліях, що нерідко має неоднозначний та суперечливий характер при формуванні новітнього механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сучасні тенденції розвитку держави, ми простежуємо значну роль релігійного чинника в українському просторі. Релігійні організації та церква органічно адаптувалися в культуру українського народу, наповнили її внутрішнім змістом, ідейним сенсом, утвердивши концептуальний стрижень цієї культури [1, с. 54]. Саме релігійні організації та церква лідирують у рейтингу довіри соціуму, тому розгляд взаємозв'язку релігії та права дозволить з'ясувати вплив релігійного чинника на формування правової ідеології сучасного українського суспільства. Це зумовлено передусім тим, що дедалі зростає суспільний інтерес до релігії, базисом

якої є церква чи певна спільнота як соціальний інститут, які не зазнають істотних ідеологічних трансформацій. По-друге, принципи їх формування, організації та функціонування є структурним елементом соціалізації індивідуума. По-третє, на формування сучасних правових систем суттєво впливають релігійні організації та церква як окремі організації та релігія як елемент формування правосвідомості суспільства.

Британський мислитель Е. Сміт у своїй праці «Національна ідентичність» визначив критерії релігійного, на підставі яких формується релігійна ідентичність. Розглядаючи релігійну ідентичність як певне політичне явище, дослідник визначає базисні чинники, які впливають на характеристику релігійної політики та підвищення довіри соціуму:

1) релігія, як і політика, звертається здебільшого до спільноти, а не до конкретного суб'єкта. «Маздакізм V ст. н. е. у сасанідській Персії насправді був рухом за соціальну справедливість нижчих верст населення, однак загалом промовляв до всіх. Аналогічно англіканство в Англії XVIII ст. спрямовувалося на забезпечення запитів вищої та середньої верств, але разом з тим було відкрите для кожного англійця» [5, р. 77].

2) комунікація як засіб зв'язку не лише з адептами, але соціумом загалом з метою розширення авторитету;

3) акцент на спільну історію, історичну пам'ять, ритуали, міфологічність та героїку, що зміцнює авторитет влади як захисника національних традицій та правонаступниці історичної спадщини;

4) інститути, через які інтенсифікується роль державотворення, що виправдовують трансформації, реформи, латеральні дії шляхом застосування нетрадиційних інноваційних методів, а також за допомогою символічної мови просуваються певні смисли заради нового осмислення;

5) війна як форма випробування для релігійних інститутів, коли немає можливості приховати власний вектор релігійної політики та відносини з владою (внутрішньою та владними представниками інших країн) [5, р. 81].

Ці чинники безперечно сприяють комплексному дослідженню ролі релігійного чинника у формуванні правової ідеології, проте певне послаблення релігії у публічній сфері, втрата контролю окремих духовних лідерів над релігійними інститутами, десакралізація священного свідчить про те, що сучасна політика релігійних інститутів є недосконалою та здійснюється процес певного переформатування ролі релігійних організацій і церкви у сучасному суспільстві. Незважаючи на те, що під час війни релігійність та довіра до церкви підвищуються (як показник стресу), роль релігійних інститутів істотно падає з огляду на утвердження цифрової епохи, яка просуває ідеологію консьюмеризму (коли речі замінили Бога).

Звісно, у контексті складних суспільних реалій діяльність релігійних організацій інтенсифікується через активні соціальні рухи у публічному просторі, тому низка вчених вказує на таке явище, як формування «публічної релігії», що має дві найбільш поширені дефініції. Перша – це захист прав і свобод громадян, коли право на віру та свободу віросповідань є цінностями, які слід відстоювати. Друга передбачає захист права на приватне життя, коли віра має особистий приватний характер, а релігійний примус оцінюється як порушення права на приватність [3, с. 71].

Керівник Берклійського центру релігії, миру та світової політики Х. Казанова відзначає, що поняття «публічне» передбачає три виміри: держава, політичне суспільство та громадянське суспільство. Релігія може мобілізувати власні інституційні ресурси з метою політичного розвитку через політичні партії. Окрім того, вона може сприяти зміцненню цілісності публічної сфери у громадянському суспільстві шляхом формування певного дискурсу (активне обговорення, дебати, публічне представлення власної позиції щодо важливих питань), учасниками якого є різні релігійні організації та церкви [4, с. 112]. Це яскраво ми можемо простежити на прикладі України, коли представники релігійних організацій активно проникають у публічний простір та дискутують довкола актуальних та суспільно-важливих питань нашої держави. З огляду на демократичний принцип інформаційної діяльності в Україні, споживачі інфомедіа є свідками розвитку публічної

релігії в країні, однак треба зауважити, що така публічна участь може впливати як на об'єднання та консолідацію суспільства, так і його розкол.

Характеризуючи публічну релігію, Х. Казанова акцентує на певних точках дотику релігії індивідуалізму й публічної сфери, коли роль індивідуума є центральною у космологічному світі. Поділ релігії на приватну та публічну сфери свідчить про те, що політичні, соціальні та економічні проблеми призвели до віри індивідуума в особистий потенціал, а вже пізніше у релігійно-теологічні концепти.

Сучасні контроверзи релігійної динаміки ретельно досліджувала британська вчена Г. Деві, яка акцентувала на тому, що методи дослідження повинні змінюватися відповідно до соціальної реальності, яка демонструє нове бачення публічності. Окреслюючи місце сучасної релігії, дослідниця виокремила три концепції: «віра без належності»; «вікарна релігія»; «від обов'язків до споживання». Так, «віра без належності» полягає у тому, що суб'єкт декларує особисту належність до конкретної релігійної організації чи церкви, проте не бере активної участі у її діяльності (на противагу «вікарній релігії»). На її думку, влучнішою є дефініція «замісна релігія» – діяльність активної меншості від імені пасивної більшості. Сама релігія може бути за формою м'якою або твердою. «Ця позиція завоювала простір між твердими та м'якими змінними, що торкаються релігійної належності: віра здебільшого набирає ширшого виборчого округу, ніж належність» [5, р. 262].

Ідея вікарної релігії як форми колективної пам'яті полягає у тому, що вона передається від одного покоління до іншого, а релігійні традиції встановлюють взаємозв'язок між ними. Відповідно зменшення впливу релігійного чинника елімінує збереження та передачу традицій. З одного боку, церква, релігійні організації як інститут, а з другого – релігійні громади, є відповідальними за збереження колективної пам'яті через традиції. Ці повноваження їм делегувала більшість людей (дихотомія активної меншості та пасивної більшості), і тому таку форму релігії слід розуміти як «замісну». Релігійні ритуали, які «здійснює активна меншина, однак від імені більшості, котра не лише розуміє, але і цілком схвалює те, що робить меншість робить» [5, р. 262].

У контексті розгляду ролі релігійного чинника у формуванні правової ідеології слід звернути увагу на виокремлені Г. Деві аспекти релігійності, які і надалі вагомі та ефективно адаптуються до сучасності: 1) роль історичних церков у формуванні європейської культури (зведенні релігійних архітектурних витворів, проведенні церковних свят чи релігійних ритуалів, популяризації традицій); 2) історичні церкви займають вагоме місце у конкретних випадках життя сучасних європейців (народженні, одруженні, похороні); 3) істотна зміна релігійних округів (інституцій) континенту, які беруть активну участь у громадському житті, зокрема це стосується моделі вибору, а не моделі зобов'язання чи обов'язку; 4) прибуття до Європи груп людей із різних місцин світу. Зростаюча кількість християн із Півдня світу поряд зі значними іншими віросповіданнями істотно змінила релігійну палітру європейського континенту. Нині уявлення про релігію слід вважати більш приватною справою; 5) різні реакції (агресивні або толерантні, позитивні) світських еліт європейських країн на релігійні протести та течії, що нерідко набувають векторних змін у громадському чи приватному житті; 6) поступове, однак зростаюче усвідомлення того, що релігійні тенденції в сучасній Європі слід вважати «винятковим випадком», але не глобальним прототипом. Європейці починають усвідомлювати, що Європа світська не тому, що вона сучасна, а тому, що це демократичне середовище [5, р. 263].

Загальне поняття вікарної релігії полягає у меседжі «вірю без належності». Ця прихована релігія найчастіше простежується у період кризи або еволюції, коли усталені засоби стабілізації перестають ефективно діяти, а індивідууми та різні громадянські інститути починають демонструвати релігійні інстинкти. Зазвичай соціум сконцентровується на кількох проблемах: зовнішньої агресії, корупції, безробітті, захисті здоров'я та довкілля й інших, і коли усталені засоби перестають діяти, релігійно-моральні норми набувають суспільної цінності, а релігійні лідери авторитетності.

Така замісна релігія може встановлювати як заборони (наприклад, не вакцинуватися), так і нові форми поведінки.

На релігію як форму колективної пам'яті вказували й інші відомі мислителі, і якщо порушити такий механізм передачі пам'яті, то суспільство ризикує самознищитися. Зниження релігійного чинника у сучасному суспільному бутті пов'язане не лише з його раціональним характером, але передусім із тим, що не виконуються функції зберігання традицій. Альтернативою цьому може бути делегування цих повноважень релігійним організаціям та церкві, які разом з інтенсифікацією традицій у релігійних ритуалах не тільки зберігають колективну пам'ять, але й отримують більший ліміт довіри й на іншу свою діяльність [6, с. 23].

Окрім того, підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає можливість використати чинник релігійних організацій і церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має вагомe значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка здатна захищати національні інтереси та протистояти загрозам національної безпеки. Також такий підхід дає можливість розглядати українські релігійні організації і церкви як елемент християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей підхід створює платформу для співпраці в межах західних інституцій (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій.

Національний історико-правовий дискурс вказує на значний вплив християнства, а відповідно й релігійних норм, на формування та розвиток права, відображення низки християнських настанов у національному законодавстві. Релігійні норми, з одного боку, є особливим структурним елементом правової системи в матеріальному та формальному значеннях, тобто чинниками, які визначають зміст права, самої правової системи, а з другого – формою зовнішнього вираження правил поведінки. На противагу правовим нормам, як мають триелементну внутрішню будову, релігійні норми структурно складаються лише з однієї частини – диспозиції, а гіпотеза та санкція реалізуються на сакральному рівні, а не на людиновимірному. Особливість релігійних норм виражають їх формальні джерела, сприйняття закону як волі Бога зумовило велику повагу до священних книг, що є базисним джерелом релігійних приписів [7, с. 54].

У контексті визначення релігійного чинника у формуванні правової ідеології слухна позиція О. Маніліча, що «релігійні норми є найважливішими регуляторами суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідуума до правових інститутів, ствердження протиправної чи законслухняної поведінки. За допомогою релігійних норм формується певна релігійно-нормативна ідеологія, яка, зі свого боку, формує певний культурний свідомий тип людини. Через зміст релігійних норм правові норми знаходять своє Божественне обґрунтування відповідно до приписів Священних джерел у нормах сучасного світського та релігійного права» [8, с. 46].

За допомогою релігійних норм як загальних правил поведінки задовольняється потреба суспільства у затвердженні нормативних начал існування та розвитку релігійної спільноти, дотриманні режиму циклічності, сукупності повторюваних релігійних відносин і процесів у межах релігійної організації чи церкви. Релігійна свідомість як різновид загальної свідомості разом із правовою свідомістю, праворозумінням, правовою культурою повинна визнаватись структурним елементом ідеологічної складової частини правової системи [9, с. 311].

Інституціональна підсистема виокремлює суб'єктивний склад, який містить такий структурний елемент як суб'єкт релігійних відносин, що має певні суб'єктивні права та обов'язки. Всі релігійні норми та принципи, які регулюють відносини між різними суб'єктами релігійних відносин, об'єктивовані та систематизовані у нормативних актах, які входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи.

Імперативний вплив християнства на державне право й визнання їх правовою основою регулювання суспільних відносин підтверджуються державним статусом релігії у країнах релігійно-традиційної правової системи. Вплив релігійних норм на позитивне право, зокрема і правову

систему країни може здійснюватися двома модусами – прямим і непрямим. Сутність прямого модусу полягає у тому, що разом із позитивними поглядами та доктринами створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, релігійно-етичний базис правотворчості, а в окремих випадках і правозастосовної та правоохоронної діяльності державних органів. Безперечно, будь-яка держава та право мають певну традиційну релігійну основу. Непрямий модус передбачає вплив підсистеми релігійного права на позитивне право з огляду на існування й функціонування релігійних норм. Існування релігії та права як регуляторів суспільних відносин (інколи тотожних), паралельне вирішення ними загальнозначущих проблем та виникнення між ними колізій, звісно, негативно позначається на характері, змісті, напрямках і формах їх взаємозв'язків і взаємодії.

Християнські норми та релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і тісно взаємодіють, а відтак впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. Зі свого боку правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Тобто християнські норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки.

Релігійні норми зумовлюють формування особливої релігійно-нормативної ідеології, яка генерує культурний свідомий, цивілізований тип людини. Складнощі та контроверзи щодо визначення місця релігійних норм у системі джерел права полягають в неузгодженості релігійних та правових норм з регулювання цілого різноманіття суспільних відносин. Проте ідеї, традиції й окремі інститути релігійного права відображаються майже в усіх сферах сучасної правової системи; догми релігійного права не лише містяться в основі значної частини сучасного законодавства, але й вагомо впливають на процес розробки і прийняття нормативно-правових актів.

Висновки. Вплив релігійних організацій та церкви видозмінюється та трансформується у нові ідеї, правові та політичні. Структурною складовою частиною ідеології є релігійна основа, і це не стосується лише теократичних і клерикальних держав, позаяк релігійні норми стали базисом моральних основ у суспільстві. Незважаючи на те, що у цифрову епоху релігійні цінності хоч і втрачають своє колишнє значення «священного образу» світу, і навіть якщо не мають прямого впливу на правову систему, вони однаково відіграють вагомий роль у правовому житті, тому що європейська правова культура створювалася під впливом християнства, християнського погляду на світ. А сучасні європейські правові системи функціонують у соціальній системі, яка увібрала християнські релігійні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степовик Д. В. (1996). Церква в кайданах (Боротьба українських християн за свою самобутність у XIX ст.). Київ: Фондація ім. О. Ольжича. 111 с.
2. Smit Entoni D. (1994). *Nacional'na identychnist'*. K.: Osnovy. 224 p.
3. Мацишина І. В. (2021). Публічна релігія як боротьба за публічний простір. *Політичне життя*. № 3. С. 69–76.
4. Casanova J. (2003). What Is a Public religion? *Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America*. No. 2. P. 111–141.
5. Davie G. (2010). Vicarious religion: A response. *Journal of Contemporary Religion*. Vol. 25. No. 2. P. 261–266.
6. Віллем Ж. П. (2006). Європа та релігії. Ставки XXI-го століття. Київ: Дух і літера. 331 с.
7. Кравчук М. В. (2016). Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти). Тернопіль: Економічна думка. 420 с.

8. Маніліч О. В. (2012). Місце релігійних норм у правовій системі держави. *Право і суспільство*. № 4. С. 43–47.

9. Маніліч О. В. (2012). Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. *Право і суспільство*. № 6. С. 20–26.

REFERENCES

1. Stepovyk D. V. (1996). *Tserkva v kaidanakh (Borotba ukraïnskykh khrystyian za svoiu samobutnist u KhIKh st.)* [The Church in Chains (The Struggle of Ukrainian Christians for Their Identity in the 19th Century)]. Kyiv: Fundatsiia im. O. Olzhycha Publ. 111 p.

2. Smit Entoni D. (1994). *Nacional'na identychnist'*. Kyiv: Osnovy Publ. 224 p.

3. Matsyshyna I. V. (2021). *Publichna relihiia yak borotba za publichnyi prostir* [Public religion as a struggle for public space]. *Politychne zhyttia*. No. 3. P. 69–76.

4. Casanova J. (2003). *What Is a Public religion? Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America*. No. 2. P. 111–141.

5. Davie G. (2010). *Vicarious religion: A response*. *Journal of Contemporary Religion*. Vol. 25. No. 2. P. 261–266.

6. Villem Zh. P. (2006). *Yevropa ta relihii. Stavky XXI-ho stolittia* [Europe and religions. Rates of the 21st century]. Kyiv: Dukh i litera Publ. 331 p.

7. Kravchuk M. V. (2016). *Problemy teorii derzhavy i prava (oporni konspekty)* [Problems of the theory of the state and law (reference notes)]. Ternopil: Ekonomichna dumka Publ. 420 p.

8. Manilich O. V. (2012). *Mistse relihiinykh normu pravovii systemi derzhavy* [The place of religious norms in the legal system of the state]. *Pravo i suspilstvo*. No. 4. P. 43–47.

9. Malinich O. V. (2012). *Spivvidnoshennia prava ta relihii yak spetsyfichnykh chynnykiv sotsialno-normatyvnoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn* [The relationship between law and religion as specific factors of social-normative regulation of social relations]. *Pravo i suspilstvo*. No. 6. P. 20–26.

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Department of Civil Law and Procedure,
Sc. D., Assoc. Prof.

Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

THE RELIGIOUS FACTOR IN THE FORMATION OF LEGAL IDEOLOGY

The article clarifies the influence of the religious factor on the formation of the legal ideology of Ukrainian society in modern realities, which often has an ambiguous and contradictory character in the formation of the newest mechanism for the realization of human and citizen rights and freedoms. The approach to the religious factor based on the principle of political theology makes it possible to use the factor of religious organizations and the church in the process of building a nation-state in Ukraine, which is of enormous importance for the formation of a strong, democratic and legal state that is able to protect national interests and confront threats to national security. This approach also makes it possible to consider Ukrainian religious organizations and churches as an element of Christian civilization, where there is a place for Catholics, Orthodox and Protestants. This approach creates a platform for cooperation within Western institutions (EU, NATO) of states dominated by different Christian denominations.

It has been proven that Christian norms and religious legal awareness are formed in objective conditions and closely interact, and therefore influence legal awareness, shape the perception of members of society about their rights and obligations, about the proper legal order. From its side, legal consciousness affects religious norms, determines the practice of their application in the interests of believers, religious communities in the latter's realization of their religious interests, determining the nature of law enforcement, rule-making activity, the mechanism of legal regulation, etc. That is, Christian norms act as the most important regulators of various social relations, factors in the formation of legal norms, the attitude of individuals to legal institutions and the manifestation of illegal or lawful behavior.

It was noted that the influence of religious organizations and churches is changing and transforming into new ideas, legal and political. The structural component of ideology is the religious basis, and this does not apply exclusively to theocratic and clerical states, since religious norms have become the basis of the moral foundations of society. Despite the fact that in the digital age, religious values, although they lose their former meaning as a «sacred image» of the world, and even if they do not have a direct impact on the legal system, they still play an important role in legal life, because the European legal culture was created under the influence Christianity, the Christian view of the world. And modern European legal systems function in a social system that has absorbed Christian religious values.

Keywords: law; religion; ideology; legal ideology; religious ideology; religious factor; religious norms; Christian principles; human rights and freedoms; religious organizations; church; legal order; functions of religion; functional similarity of law and religion; state-religious relations.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342

Марія Анциферова

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

Ірина Батько

Національний університет «Львівська політехніка»,
асистент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
iryna.i.batko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5561-2747>

БАНКІВСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЯ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.056>

© Анциферова М., Батько І., 2023

У статті виявлено, що чинне національне законодавство України, на жаль, не має законодавчо регламентованого поняття «банківський контроль». Наукова доктрина багатоманітна і містить діаметрально різні трактування. Не претендуючи на повноту і надмірність аналізу наявних поглядів на природу банківського контролю, ми сформулювати авторське визначення «банківського контролю». Встановлено, що вітчизняне банківське законодавство ґрунтується на «Базелі І» за винятком поправки щодо включення ринкових ризиків від 1996 року.

Зауважено, що досвід зарубіжних країн свідчить про зміну підходів до здійснення банківського контролю. Це вже не просто контроль за дотриманням банками формальних показників, це перехід до принципів банківського контролю, визначених у міжнародних угодах «Базель II» та «Базель III», запровадження ризик-орієнтованого підходу, контроль якості на рівні самих банків.

Зроблено висновок, що впровадження в Україні низки принципів «Базеля II» та «Базеля III» лише зміцнить український банківський сектор загалом за рахунок кращого розуміння і кількісної оцінки ризиків, підвищення якості корпоративного управління, збільшення прозорості бізнесу.

Ключові слова: контроль; банківський контроль; «Базель I»; «Базель II», «Базель III»; банк; банківська діяльність; Національний банк.

Постановка проблеми. В умовах міжнародної економічної інтеграції посилюється залежність фінансових ринків багатьох країн одна від одної. Виникає ситуація, коли фінансова криза в одній країні виходить за її межі і робить негативний вплив на фінансові ринки інших країн. У цих умовах зростає значення банківської системи, стабільний розвиток якої забезпечує ефективний банківський нагляд. Національний банк України є регулюючим, наглядовим та контролюючим органом у банківській сфері.

Однак поряд із позитивною динамікою розвитку системи банківського контролю трапляються і проблеми організаційного та правового характеру. Серед них: недостатність внутрішнього контролю, низька якість управління, недостатня довіра з боку клієнтів, недостатнє правове забезпечення банківського контролю та ін. Все вищевикладене свідчить про актуальність обраної для дослідження теми, її своєчасності як з позиції теоретичної, так і практичної.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти цього питання досліджувалися в роботах таких фахівців, як С. П. Заднепровська, М. В. Ковалів, О. А. Костюченко, С. В. Онікієнко, В. В. Пасічник, Л. А. Савченко, М. Суржинський, Р. М. Тютюнник, Г. Ф. Фомін та ін. Водночас роботи більшості фахівців присвячені переважно економічному ефекту від механізмів контролю у сфері банківської діяльності. Проблематика правових механізмів контролю у сфері банківської діяльності (навіть з урахуванням міжнародного досвіду) практично не розглядалася.

Мета статті – проведення комплексного аналізу правового регулювання банківського контролю в Україні, виявлення проблем у цій сфері і вироблення напрямів удосконалення та адаптації до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Положення статті 92 Конституції України стосується визначення державою засад функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків. Ця стаття закріплює важливий принцип визначення об'єктів банківської діяльності та інших аспектів фінансового регулювання винятково на рівні законодавства. Зазначене положення означає, що в Україні держава має виняткове право встановлювати правила та обмеження, що стосуються діяльності банків, фінансових установ, грошового обігу, кредитної системи, інвестиційних операцій і валютного регулювання. Це робиться шляхом прийняття відповідних законів та інших нормативних актів [1].

Потрібно зауважити, що в законодавстві України термін «банківський контроль» не визначений, і це може створювати певну неоднозначність при розгляді його правової природи та змісту. Фактично, законодавство України використовує термін «контроль» для зазначення загального нагляду, регулювання та нагляду за банками та банківською діяльністю, без визначення конкретного терміна «банківський контроль». Важливо, що існують закони та нормативні акти, такі як Закон України «Про Національний банк України» та Закон України «Про банки та банківську діяльність», які надають Національному банку України та іншим регулюючим органам повноваження щодо нагляду і контролю за банками та фінансовим сектором загалом, незважаючи на те, що сам термін «банківський контроль» не використовується.

Контроль – одна з чотирьох, крім планування, організації і мотивації, функцій управління, яка реалізується, головню, на мікрорівні з залученням загальновідомих видів і інструментів. Не спинаючись на останніх, зафіксуємо, що весь цей термінологічний апарат докладно досліджений і його дискусійний характер мінімізований вже тим, що він широко представлений і ґрунтовно доведений в науковій літературі.

Вітчизняна монографічна, періодична, а також навчальна література в частині дослідження змісту банківського контролю представлена численними позиціями, часто кардинально протилеж-

ними одна одній [2, с. 142]. Так, іноді в навчальній юридичній та економічній літературі поняття «банківський нагляд», «банківський контроль» не розрізняються й подаються як синоніми [3, с. 52–61].

Є і протилежна позиція щодо вказаних понять. Так, В. В. Пасічник відмежовує банківське регулювання від контролю за діяльністю банків, але під банківським регулюванням розуміє цілісне й безперервне відстеження здійснення банками їх діяльності згідно із нормативно-правовими актами [4, с. 238]. Така позиція, по суті, отожднює банківське регулювання й контроль, оскільки моніторинг, відстеження, спостереження є методами фінансового контролю [5, с. 180–183]. Контроль з боку державних установ у банківській системі, на нашу думку, належить до виду державного фінансового контролю, тобто банківського контролю, який здійснюється відповідними методами й відрізняється від нагляду та банківського регулювання.

Більшість учених відзначає відмінності між банківським наглядом і банківським контролем, проте іноді констатують їх нетотожність, і під час аналізу їх застосування розмежування цих термінів не простежується. Так, М. Суржинський, стверджуючи, що терміни «банківське регулювання», «банківський нагляд» і «банківський контроль» – це різні види діяльності щодо «виконання завдання забезпечення надійного і стабільного функціонування банків, що доповнюють один одного», далі при розгляді рівнів банківського контролю пише про банківський нагляд [6, с. 15].

Окремі науковці вважають, що поняття «банківський контроль» ширше за поняття «банківський нагляд». Л. Савченко пояснює власну позицію тим, що наглядовими функціями можуть бути наділені лише державні органи [5, с. 145].

З усього різноманіття висунутих тверджень та пропозицій з приводу відокремлення чи зіставлення поняття «банківський контроль» нам найбільше імпонують ті, які визначають банківський контроль як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення режиму законності в діяльності банків (М. В. Ковалів) [7, с. 288]. Схоже визначення, але вже з конкретизацією цільових установок банківського контролю, спостерігаємо в О. А. Костюченко. Воно виражається в комплексі взаємопов'язаних заходів, мета яких – підтримка стабільності і стійкості національної банківської системи, забезпечення ефективного управління грошовим ринком і платіжною системою [8, с. 296]. Р. М. Тютюнник тлумачить банківський контроль як сукупність дій, які виробляє орган банківського контролю в рамках своєї компетенції та відповідно до процедурних норм з тим, щоб забезпечити стабільність банківської системи, захистити інтереси кредиторів і клієнтів [9, с. 169].

Ні в якому разі не претендуючи на повноту і, ба більше, надмірність аналізу існуючих поглядів на природу і зміст банківського контролю, дозволимо собі сформулювати власну позицію з цього приводу. На нашу думку, вже в самому формулюванні визначення цього терміна повинна бути закладена можливість диференціації режимів контрольної діяльності, варіювання її інструментарію і різного співвідношення складових частин видового набору.

Цілі банківського контролю в Україні зазначені в частині 1 статті 55 Закону «Про Національний банк України». Згідно з нею, головною метою банківського регулювання і нагляду є:

- забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи.
- захист інтересів вкладників і кредиторів [10].

Вказані цілі відображають баланс між суспільними і приватними інтересами. Забезпечення фінансової стабільності банківської системи є суспільним інтересом, оскільки вона є фундаментальною для економічної стабільності та розвитку країни. Фінансовий колапс або криза в банківській системі може мати серйозні наслідки для всього суспільства. Захист інтересів вкладників і кредиторів також важливий і забезпечує приватні інтереси громадян. Вкладники розміщують свої гроші в банках з певною надією на збереження та зростання своїх коштів. Тому контроль за банками спрямований на те, щоб гарантувати їхні інтереси та забезпечити захист їхніх вкладів.

Тобто загалом банківський контроль в Україні спрямований на балансування між цими суспільними і приватними інтересами з метою забезпечення стабільності та довіри до банківської системи.

Стаття 24 Закону «Про банки та банківську діяльність» України визначає, що банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, повинен відповідати основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду [11].

Так, з історії відомо, що підготовка Базельських принципів ефективного банківського нагляду була безпосередньо зумовлена рішенням країн «Групи 7» вжити заходів щодо зміцнення стабільності глобальної фінансової системи. Проект документа розроблявся протягом року. Підготовка Принципів здійснювалася Базельським комітетом з банківського нагляду в тісному контакті з міжнародними організаціями (МВФ, Світовий банк, ЄС). Практична робота велася робочою групою, до складу якої входили представники Секретаріату Комітету та органів банківського нагляду ряду розвинених і країн, що розвиваються [12].

У квітні 1997 р., коли Принципи ще мали статус консультативного документа, як своєрідний посібник і коментар до них Комітет видав тритомний збірник (Компендіум) усіх актуальних рекомендацій з найважливіших питань банківської діяльності та банківського нагляду, які були підготовлені за час існування Комітету. На момент видання збірник включав 33 документи. У міру появи нових рекомендацій Компендіум актуалізується. По суті, Принципи значною мірою є квінтесенцією тих рекомендацій, які Комітет видав або розробляв у період підготовки цього документа.

У вересні 1997 р. Принципи були опубліковані Комітетом як офіційних рекомендацій. У процесі проведення щорічних зборів МВФ та Світового банку в жовтні 1997 вони отримали офіційне схвалення міжнародного фінансового співтовариства, представленого країнами «Групи 10». Після схвалення Зasad про рішучість слідувати їм заявила більша частина інших країн, включаючи країни з ринками, що розвиваються. У підсумку в даний час документ має найширше міжнародне визнання. Принципи прийняті як керівництво до дії приблизно в 150 країнах світу [13, с. 30]. Як зазначається в листі НБУ від 30.12.2004 № 42-412/4010-13749, вітчизняне банківське законодавство ґрунтується на «Базелі I» за винятком поправки щодо включення ринкових ризиків від 1996 року.

Документ містить 25 принципів, реалізація яких визнана мінімально необхідною умовою забезпечення ефективного банківського контролю. Принципи належать до різних стадій функціонування банків і до різних аспектів банківського контролю, включаючи: попередні умови ефективного банківського контролю (принцип 1); процедури ліцензування банківської діяльності та узгодження змін у характері власності та в характері участі банку в капіталі інших організацій (принципи 2–5); ризики банківської діяльності та пруденційні норми (принципи 6–15); методи поточного банківського контролю (принципи 16–20); вимоги за поданням банками інформації (принцип 21); можливості органів банківського контролю щодо застосування заходів реагування (принцип 22); організація нагляду за банками, провідний міжнародний бізнес (принципи 23–25).

Безперечно, всі принципи істотні, що і впливає з ідеї документа. Проте вони не рівноцінні. Серед них є принципи майже всеосяжного характеру (найбільш яскравий приклад – перший принцип), принципи, які містять розгорнуті вимоги за досить широким аспектом організації контролю і банківської справи (наприклад, 3, 6, 9, 10, 14, 15, 21). Окремі принципи стосуються більш вузьких і/або більш формальних питань. Найменш змістовним (найбільш формальним) є, на погляд автора, принцип 16, який декларує, що ефективна система банківського контролю повинна складатися з деякого поєднання контролю на місці (On-site) і документарного нагляду (off-site) [14, с. 68–70].

У 2004 році Комітет випустив документ «Міжнародна конвергенція виміру капіталу і стандартів капіталу: нові підходи» – «Базель II», що увінчав поліпшені підходи в галузі регулювання капіталу. Головною метою документа стало вдосконалення системи управління банківськими ризиками. Криза 2007 року продемонструвала неспроможність системи управління ризиками фінансових інститутів і органів нагляду. В результаті в липні 2009 року був розроблений пакет документів, який визначав правила сек'юритизації і формування торгового портфеля кредитних організацій – Базель 2, 5. «Базель III» виник як реакція на глобальну фінансову кризу 2008 року.

Аналіз законодавства України дає змогу зробити висновок, що більша частина принципів ефективного банківського контролю тією чи іншою мірою реалізована, проте є свої прогалини.

Поточні проблеми породжені хибами банківського сектору, орієнтованого на екстенсивний розвиток. Проблеми ведення банківського бізнесу, зумовлені різними факторами, що лежать як поза, так і всередині банківського сектору, негативно відображаються на конкурентоспроможності національних банків.

Необхідно відзначити, що є певний взаємозв'язок між факторами зовнішнього і внутрішнього середовища, вплив яких за сукупністю визначає стан банківського сектору. Так, макроекономічні проблеми сприяють пошуку шляхів їх подолання, при цьому не завжди законним способом. Отже, і зосередження банківського бізнесу лише на користь його власника не дозволяє нормально розвиватися перспективним напрямом економіки, оскільки можливі інвестиції акумулюються в проєктах, підконтрольних власникам банку. Такі ситуації ставлять перед банківським контролем низку проблемних питань, важливість яких визначається їх можливістю впливати, залежно від ступеня контролю, на стійкість банків [15, с. 7].

Робота з удосконалення банківського контролю потребує підвищеної уваги до наявних проблемних аспектів у діяльності банків. Вихід національних банків на світовий конкурентний рівень повинен супроводжуватися приведенням у відповідність міжнародним стандартам системи банківського регулювання і контролю.

Основним орієнтиром вдосконалення банківського контролю є наближення до міжнародних стандартів, які розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду та іншими міжнародними фінансовими інститутами, а також послідовне впровадження та дотримання світової практики до принципів і підходів банківського регулювання і контролю. При цьому необхідно надавати чимало уваги розвитку інформаційно-технічної бази, що зумовлено в концепції розвитку банківської системи України і передбачено нормативними правовими актами [16].

Теоретично Україна не зобов'язана реалізовувати вимоги Базельського комітету з питань банківського контролю, але саме виконання нових стандартів, таких як «Базель III», дасть можливість очистити банківський сектор та залишити на ринку лише ті банки, які здатні витримати жорстку конкуренцію за клієнта.

Важливо, що останнім часом вітчизняне банківське законодавство та методи банків щодо оцінки ризиків значно поліпшились і на сьогодні у більшій частині випадків збігаються з принципами європейських країн. А деякі вимоги стандартів «Базеля III» і справді виконуються більшістю українських банків у зв'язку з досить жорсткими нормативами НБУ [17, с. 241].

Проте багато українських банків мають низку проблем, які гнітять їхній капітал та погано діють на стан фінансової стійкості. Постійного вдосконалення також потребує і система ризик-менеджменту. Банкам досить давно стала зрозуміла вагомість достовірної оцінки ризиків, тому вони працюють в цьому напрямку. Але оскільки перебіжний економічний та політичний стан в Україні постійно привносить коректування у плани банкірів, топ-менеджерам потрібно швидко адаптувати наявні моделі до нової реальності шляхом прийняття ефективних рішень.

Саме тому впровадження стандартів «Базель III» має стати ключовим механізмом укріплення банківського сектору. Ступінь його прозорості також поліпшиться за умови дотримання базельських рекомендацій. Це зможе підвищити довіру до банків не лише з боку вкладників, але й інвесторів. Іноземні інвестори, спостерігаючи за дією європейських правил в Україні та збільшенням прибутковості банків, будуть вкладати додаткові кошти.

На наш погляд, впровадження ряду принципів «Базель III» зміцнить національний банківський сектор загалом за допомогою кращого розуміння і кількісної оцінки ризиків, підвищення якості корпоративного управління збільшення прозорості бізнесу.

Хоча, на думку деяких експертів, впровадження цих принципів спричинить досить істотні матеріальні витрати, впровадження подібних принципів сприятиме гармонізації українського банківського законодавства з міжнародними принципами банківського регулювання і нагляду. З іншого боку, у виступах деяких банкірів були відзначені сумніви щодо доцільності впровадження принципів «Базеля III» в національній банківській діяльності, особливо паралельно з впроваджен-

ням принципів «Базель II». На думку практиків, більша частина кредитних організацій ще не здатна самостійно проводити впровадження «Базеля III» через кадрові, фінансові та технічні причини. Для забезпечення ефективної роботи української банківської системи в умовах переходу на «Базель II» і «Базель III» треба проводити на регулярній основі навчальні методичні та практичні семінари з впровадження Базельських рекомендацій [18, с. 64].

Ми згодні з оцінкою ряду аналітиків, що прискорене впровадження принципів «Базель III» в Україні обмежить можливості банків з нарощування кредитування. Проте, на думку авторів, незважаючи на полеміку щодо доцільності впровадження Базельських стандартів, тепер альтернативи їм немає. У разі поступового впровадження Базельських рекомендацій, що залежить від НБУ, і ефективної організації процесу впровадження на рівні кожного банку, що входить в зону відповідальності менеджменту банку, результатом переходу на «Базель III» стане підвищення стійкості та прозорості національної банківської системи.

Висновки. Отже, поняття «банківського контролю» і до сьогодні не має законодавчого регламентування, а думки науковців щодо нього також розходяться. Проаналізувавши низку наукових визначень, ми сформуваємо власне авторське поняття «банківського контролю», яке звучить так: банківський контроль – це діяльність уповноваженого органу, що здійснюється в установлених межах його компетенції, що реалізується в різних режимах із залученням і диференціюванням наявного у нього арсеналу методів, інструментів, видів перевірки і оцінки дотримання кредитними організаціями національного банківського законодавства, а також визначених ним положень нормативної регламентації ведення банківського бізнесу.

Найбільш актуальними напрямками вдосконалення банківського контролю є питання розвитку банківського законодавства, розробка нормативних документів з контролю за банківськими ризиками, впровадження методів діагностики проблем кредитних організацій, організація контролю і оцінка ризиків на консолідованій основі, переклад банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Аналізуючи міжнародний досвід, вважаємо за необхідне в Україні впровадити низку принципів «Базеля II» та «Базеля III», що зміцнить український банківський сектор загалом за рахунок кращого розуміння і кількісної оцінки ризиків, підвищення якості корпоративного управління збільшення прозорості бізнесу. Перспективою щодо подальших досліджень може бути визначення впливу повного запровадження вимог «Базель III» на систему банківського контролю в Україні та порівняння якісного ефекту від дотримання нових вимог у розвинутих країнах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. С. 141. (Із змінами).
2. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
3. Фомін Г. Ф. Банківське право України: навч. посіб. Х.: Вид-во Харк. ун-ту внутр. справ, 2008. 360 с.
4. Пасічник В. В. Банківський нагляд: правові засади та проблеми здійснення. *Банківське право України / за заг. ред. А. О. Селіванова*. К.: Ін Юре, 2000. 340 с.
5. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: монографія. Ірпінь: Акад. держ. податкової служби України, 2001. 407 с.
6. Суржинський М. Поняття і сутність банківського регулювання та банківського нагляду в Україні. *Юридичний журнал*. 2004. № 8. С. 13–33.
7. Ковалів М. В. Банківське право України: навч. посіб. / [М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Т. Я. Назар та ін.]. Львів: СПОЛОМ, 2023. 256 с.
8. Костюченко О. А. Банківське право: підручник. К.: ВД «Професіонал», 2004. 544 с.
9. Тютюнник Р. М. Поняття та принципи банківського контролю в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». Т. 24 (63). № 2. 2011. С. 166–172.

10. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999, № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 29, ст. 238.
11. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000, № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 5–6, ст. 30.
12. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи) / Робочий варіант перекладу українською мовою. 117 с. URL: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216 (дата звернення: 17.10.2023).
13. Онікієнко С. В. Базельські угоди: протиріччя регулювання. *Економіка та держава*. 2013. № 9. С. 29–31.
14. Банківська система України: інституційні зміни та інновації: кол. моногр. / [Л. О. Примостка, М. І. Диба, І. В. Краснова та ін.]; за заг. ред. Л. О. Примостки. К.: КНЕУ, 2015. 434 с.
15. Заднепровська С. П. Контроль та його види у діяльності сучасного банку. *Банківські технології*. 2015. С. 5–11.
16. Міщенко Т. Б. Оцінка сучасної системи фінансового контролю банківської діяльності в Україні. URL <https://core.ac.uk/download/pdf/55296149.pdf> (дата звернення: 18.10.2023).
17. Бага О. М. Перспективи запровадження міжнародних стандартів «Базель III» для вітчизняних банків на основі міжнародного досвіду. *Траектория науки, Електронний научний журнал*. 2016. № 4(9). С. 237–245.
18. Хорунжий Д. Сучасні тенденції впровадження положень Базеля III. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 4. С. 60–65.

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 roku No. 254/96 VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996. No. 30. P. 141. (Iz zminamy). [In Ukrainian].
2. Savchenko L. A. *Pravovi osnovy finansovoho kontroliu* [Legal basis of financial control]: navch. posib. K.: Yurinkom Inter, 2008. 504 p. [In Ukrainian].
3. Fomin H. F. *Bankivske pravo Ukrainy* [Banking law of Ukraine]: navch. posib. Kh.: Vyd-vo Khark. un-tu vnutr. sprav, 2008. 360 p. [In Ukrainian].
4. Pasichnyk V. V. *Bankivskiy nahliad: pravovi zasady ta problemy zdiisnennia* [Banking supervision: legal principles and implementation problems]. *Bankivske pravo Ukrainy / za zah. red. A. O. Selivanova*. K.: In Yure, 2000. 340 p. [In Ukrainian].
5. Savchenko L. A. *Pravovi problemy finansovoho kontroliu v Ukraini* [Legal problems of financial control in Ukraine]: monohrafiia. Irpin: Akad. derzh. podatkovoi sluzhby Ukrainy, 2001. 407 p. [In Ukrainian].
6. Surzhynskiy M. *Poniattia i sutnist bankivskoho rehulivannia ta bankivskoho nahliadu v Ukraini* [Concept and essence of banking regulation and banking supervision in Ukraine]. *Yurydychny zhurnal*. 2004. No. 8. P. 13–33. [In Ukrainian].
7. Kovaliv M. V. *Bankivske pravo Ukrainy* [Banking law of Ukraine]: navch. posib. / [M. V. Kovaliv, S. S. Yesimov, T. Ya. Nazar ta in.]. Lviv: SPOLOM, 2023. 256 p. [In Ukrainian].
8. Kostiuhenko O. A. *Bankivske pravo* [Banking law]: pidruchnyk. K.: VD «Profesional», 2004. 544 p. [In Ukrainian].
9. Tiutiunyk R. M. *Poniattia ta pryntsypy bankivskoho kontroliu v Ukraini* [Concepts and principles of banking control in Ukraine]. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. Seryia «Iurydycheskye nauky»*. Tom 24 (63). No. 2. 2011. P. 166–172. [In Ukrainian].
10. *Pro Natsionalnyi bank Ukrainy* [About the National Bank of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999, No. 679-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1999, No. 29, st. 238. [In Ukrainian].
11. *Pro banky i bankivsku diialnist* [About banks and banking activity]: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000, No. 2121-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001, No. 5–6, st. 30. [In Ukrainian].
12. *Osnovni pryntsypy efektyvnoho bankivskoho nahliadu* [Basic principles of effective banking supervision] (Osnovni Bazelski pryntsypy) / Robochyi variant perekladu ukrainskoiu movoiu. 117 s. URL: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216 (data zvernennia: 17.10.2023). [In Ukrainian].
13. Onikiienko S. V. *Bazelski uhody: protyrichchia rehulivannia* [Basel Accords: Contradictions of Regulation]. *Ekonomika ta derzhava*. 2013. No. 9. P. 29–31. [In Ukrainian].

14. *Bankivska systema Ukrainy: instytutsiini zminy ta innovatsii* [Банківська система України: інституційні зміни та інновації]: kol. monohr. / [L. O. Prymostka, M. I. Dyba, I. V. Krasnova ta in.]; za zah. red. L. O. Prymostky. K.: KNEU, 2015. 434 p. [In Ukrainian].
15. Zadneprovska S. P. *Kontrol ta yoho vydy u diialnosti suchasnoho banku* [Control and its types in the activity of a modern bank]. *Bankivski tekhnolohii*. 2015. P. 5–11. [In Ukrainian].
16. Mishchenko T. B. *Otsinka suchasnoi systemy finansovoho kontroliu bankivskoi diialnosti v Ukraini* [Evaluation of the modern system of financial control of banking activity in Ukraine]. URL <https://core.ac.uk/download/pdf/55296149.pdf> (data zvernennia: 18.10.2023). [In Ukrainian].
17. Baha O. M. *Perspektyvy zaprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv «Bazel-III» dlia vitchyznianskykh bankiv na osnovi mizhnarodnoho dosvidu* [Prospects for the introduction of international standards «Basel-III» for domestic banks based on international experience]. *Traektoriya nauky, Elektronnyi nauchnyi zhurnal*. 2016. No. 4(9). P. 237–245. [In Ukrainian].
18. *Khorunzhyi D. Suchasni tendentsii vprovadzhennia polozhen Bazelia III* [Modern trends in the implementation of the provisions of Basel III]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*. 2015. No. 4. P. 60–65. [In Ukrainian].

Дата надходження: 25.10.2023 р.

Mariia Antsyferova

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

Iryna Batko

Lviv Polytechnic National University,
assistant of the Department of Administrative and Information Law
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
iryna.i.batko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5561-2747>

BANKING CONTROL IN UKRAINE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND ADAPTATION TO INTERNATIONAL STANDARDS

The article revealed that the current national legislation of Ukraine, unfortunately, does not have a legally regulated concept of «banking control». Scientific doctrine is multifaceted and contains diametrically different interpretations. Without pretending to the completeness and redundancy of the analysis of existing views on the nature of bank control, we will formulate the author's definition of «bank control». It is established that the domestic banking legislation is based on «Basel I» with the exception of the amendment regarding the inclusion of market risks from 1996.

It was noted that the experience of foreign countries indicates a change in approaches to bank control. It is no longer just a control over compliance by banks with formal indicators, it is a transition to the principles of banking control defined in the international agreements «Basel II» and «Basel III», the introduction of a risk-oriented approach, quality control at the level of the banks themselves.

It was concluded that the implementation of a number of Basel II and Basel III principles in Ukraine will only strengthen the Ukrainian banking sector as a whole due to a better understanding and quantitative assessment of risks, improving the quality of corporate governance and increasing business transparency.

Keywords: control; bank control; «Basel I»; «Basel II»; «Basel III»; bank; banking activity; National Bank.

УДК [347.73 : 336.22] (477)

Oksana Baik

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Civil Law and Process Law
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Doctor of Law, Professor
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ON THE QUESTION OF THE USE OF EVALUATIVE CONCEPTS IN TAX LAW

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.064>

© *Baik O.*, 2023

The article analyzes current issues regarding the use of valuation concepts in tax law. In particular, scientific approaches to the specification of valuation concepts in tax law, which they receive in the normative order or in judicial practice, are considered. In addition, it is emphasized about the specification of valuation concepts in the legal interpretation practice of controlling authorities and in subordinate legal acts of the Ministry of Finance of Ukraine and controlling authorities, which receives its fixation in subordinate legal acts of tax legislation, letters, general and individual tax consultations.

It was found that the use of norms with evaluative concepts in the texts of tax regulations is determined by a number of objective and subjective factors. It is highlighted that the peculiarities of the evaluation concepts are that: 1) they are either not explained at all in the legislation, or find only a partial interpretation in it; 2) they are specified by the law enforcer himself; 3) they are specified on the basis of discretion.

Taking into account the peculiarities of discretion in tax and legal regulation, it is emphasized that quite often there are situations in which formally undefined concepts are used. It was established that evaluative concepts are necessary in the presence of an objective need to establish certain limits of discretion for the subject of law enforcement. Valuation concepts are an objectively necessary component of tax-legal norms and occupy an important place in the conceptual-categorical apparatus of tax law. As an example, the evaluative concepts that are components of the concepts of «tax» and «fee» were analyzed. In this case, among the evaluation concepts, «unconditional payment to the relevant budget» and «special benefit» were singled out and analyzed.

The author's conclusion was made that in some cases there is a need for a thorough clarification of valuation concepts in tax law using additional sources. It is noted that today the issue of the meaning and place of valuation concepts in tax law is open for discussion and requires further scientific research.

Keywords: specification; evaluative concepts; tax law; enforcement; discretion.

Formulation of the problem. In the modern conceptual and categorical apparatus of tax law of Ukraine, many concepts, categories and terms are quite difficult to understand. At the same time, among the scientific community, the discussion of its separate component – valuation concepts, the application of

which is widespread in tax legislation, has intensified. However, it is worth noting that today there is no unified approach to the definition and use of valuation concepts in tax law. It encourages scientific inquiry and analysis.

Analysis of research and publications. Theoretical studies and analysis of current legislation on issues related to the use of valuation concepts in tax law are relevant, especially in the modern conditions of the economic and legal development of our society. The basis for the preparation of the article was the provisions of the national legislation of Ukraine, the theoretical work of scientists and practitioners who, from a modern standpoint, evaluate the peculiarities of the use of valuation concepts, in particular in tax law, among them N. Getmantseva, O. Glukhyi, E. Kisiliuk, T. Kolomoyets, V. Kosovych, K. Kutsovol, M. Kucheryavenko, P. Lyutikov, O. Mamalui, G. Moiseyenko, O. Salmanova, O. Smaglyuk, E. Smychok and others.

The purpose of the article. Analyze current issues regarding the use of valuation concepts in tax law.

Main material presentation. Evaluative concepts are relatively defined concepts that generalize the legally significant phenomena of reality, they are characterized by the unity of objective and subjective principles that reflect the statics and dynamics of their content [1, p. 75].

In order to apply evaluative concepts, according to V. Kosovych, it is first necessary to determine their sufficient and necessary features, which occurs by concretization, in particular in two ways: – by pointing to specific facts of objective reality that are covered by them. The vast majority of evaluative concepts are specified in a similar way <...> ; – specification of evaluative concepts can occur with the help of general judgments that detail them. <...> In the case of the application of evaluative norms, a conclusion about the social significance of individual, real facts of social life can be made only taking into account the specific situation on the basis of the content of the evaluative concept learned in the process of law enforcement [2, p. 8].

G. Moiseyenko emphasizes that the specification of evaluative concepts by stating the cases covered by them or by establishing their features is possible only in the provisions of the normative legal act that contains the relevant evaluative concept (or in cases defined by law in normative acts of higher legal force or such the most legal force, if there is a reference to it). Courts are not authorized to specify valuation concepts, but can only interpret them [3, p. 185].

Regarding valuation concepts in tax law, as E. Smychok notes, they can receive their specification or attempts at specification in: a) regulatory order; b) judicial practice. In his opinion, it should be noted separately about the specification of valuation concepts in the legal interpretation practice of controlling bodies and in subordinate legal acts of the Ministry of Finance of Ukraine and controlling authorities, which is recorded in subordinate legal acts of tax legislation, letters, general and individual tax consultations [4, p. 83].

When establishing the content and scope of evaluative concepts, including those with the same name, it is difficult to give an unambiguous interpretation, because when different offenses are committed in each proceeding, they must be established taking into account specific circumstances. However, as E. Kisiliuk and O. Smagliuk point out, the general approaches, factors that must be taken into account when defining these concepts should be the same [5, p. 169].

At the same time, as E. Smychok notes, the peculiarity of the evaluative concepts introduced by the court is their operation in the context of a practical case, which shows the individual nature of the concepts formed in this way, in contrast to the evaluative concepts that are mentioned in the legal norms and endowed with general features. At the same time, the evaluative concept developed by the court within one case does not limit its effect only to this case, but provides the basis for adapting it to general use in the

future, if the necessary conditions are present. The above shows that the relevant evaluative concept transforms its nature over time from an individual phenomenon to a general phenomenon [6, p. 161].

According to K. Kutsovol, the legislator, if possible, should use concepts and terms, the definitions of which are directly provided in special articles «Definition of Terms» or other articles, normative legal acts. If there is no comprehensive list of characteristics that explain this concept, then it is mainly evaluative [7, p. 28].

Considering the research conducted by scientists, today there is a need to recognize the following. If in some cases evaluative concepts are necessary, then in others they are extremely undesirable. When using them, it is important to remember their negative side. Since the evaluative concepts are specified by the law enforcement officer, a subjective approach to the assessment of the specific circumstances of the case is inevitable. The presence of an exhaustive or at least an exemplary list can neutralize the undesirable consequences of a subjective approach to the assessment of facts. A rule of law with evaluative concepts should be used if it is not possible to explain it in another way, since it is a rule that has not been specified by the rule-making authorities for an objective reason (due to the impossibility of using another legal construction) [8, p. 36].

As T. Kolomojets, P. Lyutikov and O. Glukhyi rightly note, the use of norms with evaluative concepts in the texts of tax regulations is determined by a number of factors: 1) objective – the need for effective legal regulation of social relations, where it is impossible to use formalized concepts; 2) subjective – inability and/or unwillingness to select the necessary components of legal technique and formulate a formalized concept of law [9, p. 18].

O. Salmanova analyzed the characteristics of the legal features of evaluative concepts and found out that the first legal feature of evaluative concepts is that they are either not explained at all in the legislation, or find only a partial interpretation in it. In her opinion, evaluative concepts are concepts not defined by law. It is also stated that the legislator most often resorts to the incomplete expression of his opinion in a legal prescription in order to cover a certain group of social relations with this prescription. The second legal feature of evaluative concepts is that they are specified by the law enforcer himself. Moreover, the processes of legally enforceable specification of evaluative concepts and the application of their legal norms-bearers coincide in time. The essence of the third legal feature of evaluative concepts is their specification on the basis of discretion. If discretion is understood as the relative freedom granted by law in the adoption of certain decisions by the law enforcer in order to most adequately reflect in them the features of specific situations, then when applying norms with evaluative concepts, such discretion is inevitable [10, p. 63].

M. Kucheryavenko, analyzing the peculiarities of discretion in tax and legal regulation, emphasizes that quite often there are situations in which formally undefined concepts are used, that is, those that involve the possibility, and sometimes the obligation, of freedom of choice when determining their content. If discretion is associated with the possibility of several options for the development of events, a legal assessment of the situation, which are based on current legislation and are legal, then the concept of assessment involves choosing the only correct option of assessment or decision based on the rule of law [11, p. 39].

As O. Mamalui rightly points out, the principle of presumption of legality of the taxpayer's decisions is intended to ensure the realization of the taxpayer's rights and interests in the event of legal uncertainty. He also notes that if gaps in the law and legal conflicts are certainly negative phenomena in legal regulation, then evaluative concepts cannot be so categorically evaluated. Evaluative concepts are necessary if there is an objective need to establish certain limits of discretion for the subject of law enforcement. This approach is based on the social conditioning of social relations [12, p. 256].

In turn, O. Glukhyi proved that valuation concepts are an objectively necessary component of tax and legal norms. Therefore, they occupy an important place in the conceptual apparatus of tax law and reflect the general features of this sub-branch of financial law, namely: the imperative of legal regulation of

tax relations, the almost complete lack of freedom of taxpayers in matters of interpretation of tax-legal norms at their discretion, the economic content of regulated relations. At the same time, in contrast to civil law, valuation concepts, although contained in tax law, are not specific to it. These concepts significantly complicate the processes of harmonization and informatization of domestic tax legislation, since their open structure always requires the intervention of the consciousness of the subject of tax relations for their comparison with the circumstances of the tax case and further practical implementation [13, p. 12–13]. For example, the legislator defines that a tax is a mandatory, unconditional payment to the relevant budget or to a single account that is managed by taxpayers in accordance with the Tax Code of Ukraine, and a fee (fee, contribution) is a mandatory payment to the relevant budget or to a single account managed by fee payers, with the condition that they receive a special benefit, including as a result of the commission of legally significant actions for the benefit of such persons by state authorities, local self-government authorities, other authorized authorities and persons (clauses 6.1–6.2 of Article 6 of the Tax Code of Ukraine) [14]. We believe that in this case the evaluative concepts will be «unconditional payment to the relevant budget» and «special benefit», which, as the tax legislation indicates, occur in the conceptual and categorical apparatus of tax law. It should be noted that the term «unconditional» in dictionary literature is explained as: a) not connected with restrictive conditions; b) the one that does not cause doubts [15, p. 68].

At the same time, as V. Borysenko points out, the unconditional nature of the tax means that the payment of the tax is not connected with any counter-actions on the part of the state. Income to the budget of the appropriate level is another feature of the tax. According to the budget classification, taxes are distributed between budgets and funds. Tax revenues are distributed between budgets taking into account the relevant norms of the Budget Code of Ukraine [16, p. 222–223].

As for «special benefit», let's focus on the fact that benefit is something that gives good consequences, some kind of profit; convenience in something, favorable conditions; that which creates convenience for a person [15, p. 124]. It is the payment of the fee that provides the payer with a certain benefit. However, receiving a special benefit or committing any legally significant actions for the benefit of such payers is not associated with the payment of the military levy, on the contrary, today it is an unconditional mandatory payment. Therefore, in the opinion of A. Krutova, O. Nesterenko and I. Korobkina, there is every reason to claim that, according to its content, the military levy should be classified as a tax and renamed the military tax [17, p. 22–23].

Conclusions. Having analyzed scientific approaches and norms of tax legislation regarding the use of evaluative concepts in tax law, we note that in some cases there is a need for their thorough clarification using additional sources. We believe that today the issue of the meaning and place of evaluative concepts in tax law is open for discussion and requires further scientific research.

REFERENCES

1. Hetmantseva N. (2017). *Vplyv otsinochnykh poniat na dohovirne rehulivannia trudovykh vidnosyn* [The influence of evaluative concepts on the contractual regulation of labor relations]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law]. No. 5. P. 72–75. [In Ukrainian].
2. Kosovych V. (2017). *Tekhniko-tekhnologichni pravyla zastosuvannia otsinochnykh poniat* [Technical and technological rules of application of evaluation concepts]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna* [Bulletin of Lviv University. Legal series]. Issue 65. P. 3–12. [In Ukrainian].
3. Moiseienko H. V. (2017). *Otsinochni poniattia v administratyvnomu sudochynstvi* [Evaluative concepts in administrative proceedings]. Kandydatska dysertatsiia [Candidate's dissertation]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet. 222 p. [In Ukrainian].
4. Smychok Ye. M. (2020). *Sudova doktryna rozumnoi ekonomichnoi prychny* [Judicial doctrine of reasonable economic reason]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky* [Academic notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: legal sciences]. No. 5, vol. 31 (70). P. 82–88. [In Ukrainian].

5. Kisiliuk E. M., Smahliuk O. V. (2018). *Osoblyvosti zastosuvannia otsinochnykh poniat u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy* [Peculiarities of the application of evaluative concepts in the criminal legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk [Legal Bulletin]*. No. 1. P. 166–170. [In Ukrainian].
6. Smychok Ye. M. (2021). *Otsinochni poniattia yak prychna formuvannia sudovykh doktryn u podatkovomu pravi* [Valuation concepts as a reason for the formation of judicial doctrines in tax law]. *Pravovi novely. Naukovyi yurydychnyi zhurnal [Legal novels. Scientific legal journal]*. No. 13. P. 160–166. [In Ukrainian].
7. Kutsovol K. V. (2023). *Otsinochni poniattia u pravi sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy* [Evaluative concepts in the law of social security of Ukraine]. *Dysertatsiia doktora filosofii [Dissertation of Doctor of Philosophy]*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. 212 p. [In Ukrainian].
8. Yaroshenko O. M. (2022). *Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Labor Law of Ukraine: a textbook]. Kharkiv. 376 p. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/07/27/Trudove.pravo.Ukrayiny.26.07.2022.pdf> (accessed 15.09.2023). [In Ukrainian].
9. Kolomoiets T. O. (ed.). (2014). *Pryntsyipy dii otsinnykh poniat u vitchyznianomu podatkovomu pravi* [The principles of evaluation concepts in domestic tax law]. *Finansove pravo [Finance law]*. No. 3 (29). P. 17–20. [In Ukrainian].
10. Salmanova O. Yu. (2015). *Problemy vykorystannia otsinochnykh poniat v administratyvno-deliktnomu zakonodavstvi* [Problems of using evaluative concepts in administrative-delict legislation]. *Pravo i bezpeka [Law and security]*. No. 3 (58). P. 62–67. [In Ukrainian].
11. Kucheriavenko M. P. (2017). *Osoblyvosti rozsudu v podatkovopravovomu rehuliuванні* [Features of discretion in tax and legal regulation]. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. No. 1. P. 37–41. [In Ukrainian].
12. Mamalui O. O. (2020). *Materialni pravozastosovni pryntsyipy realizatsii podatkovykh vidnosyn* [Material principles of enforcement of tax relations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal scientific electronic journal]*. No. 3. P. 254–256. [In Ukrainian].
13. Hlukhyi O. H. (2013). *Otsinochni poniattia v podatkovomu pravi Ukrainy* [Evaluative concepts in the tax law of Ukraine]. *Avtoreferat kandydatskoi dysertatsii [Abstract of thesis candidate's dissertation]*. Zaporizhzhia: Zaporizkyyi natsionalnyi universytet. 20 p. [In Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2010, December 2). *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]* (2011). No. 13–14, No. 15–16, No. 17. [In Ukrainian].
15. Kunch Z. Y. (2007). *Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy* [The universal dictionary of the Ukrainian language]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 848 p. [In Ukrainian].
16. Borysenko V. V. (2014). *Poniattia ta oznaky mistsevykh podatkov ta zboriv za zakonodavstvom Ukrainy* [Concepts and signs of local taxes and fees under the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya «Pravo» [Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Law series]*. Issue 2. P. 221–226. [In Ukrainian].
17. Krutova A. S. (ed.). (2015). *Osoblyvosti narakhuvannia ta obliku viiskovoho zboru* [Peculiarities of calculation and accounting of military duty]. *Peculiarities of calculation and accounting of military duty [Economic strategy and prospects for the development of trade and services]*. Issue 1. P. 19–29. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2015_1_4 (accessed 21.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 08.10.2023 р.

Оксана Баїк

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ

У статті проаналізовано актуальні питання щодо використання оцінних понять у податковому праві. Зокрема, розглянуто наукові підходи щодо конкретизації оцінних понять у податковому праві, яку вони отримують в нормативному порядку або у судовій практиці. Крім того, підкреслено конкретизацію оцінних понять у правотлумачній практиці контролюючих органів та в підзаконних нормативно-правових актах Міністерства фінансів України і контролюючих органів, що отримує свою фіксацію в підзаконних актах податкового законодавства, листах, узагальнювальних та індивідуальних податкових консультаціях.

З'ясовано, що використання у текстах податкових нормативно-правових актів норми з оцінними поняттями зумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників. Виокремлено, що особливостями оцінних понять є те, що: 1) вони або взагалі не роз'яснюються в законодавстві, або знаходять у ньому лише часткову інтерпретацію; 2) вони конкретизуються самим правозастосувачем; 3) вони конкретизуються на основі розсуду.

Зважаючи на особливості розсуду в податково-правовому регулюванні, підкреслено, що доволі часто виникають ситуації, за яких використовуються формально невизначені поняття. Констатовано, що оцінні поняття є необхідними за наявності об'єктивної потреби встановлення певних меж розсуду для суб'єкта правозастосування. Оцінні поняття є об'єктивно необхідною складовою частиною податково-правових норм та посідають важливе місце в понятійно-категоріальному апараті податкового права. Як приклад проаналізовано оцінні поняття, що є складовими частинами поняття «податок» та «збір». В цьому випадку серед оцінних понять виокремлено та проаналізовано «безумовний платіж до відповідного бюджету» та «спеціальну вигоду».

Зроблено авторський висновок про те, що в окремих випадках наявна потреба ґрунтовного роз'яснення оцінних понять у податковому праві з використанням додаткових джерел. Зауважено, що сьогодні питання щодо значення та місця оцінних понять у податковому праві є відкритим для обговорення та потребує подальшого наукового дослідження.

Ключові слова: конкретизація; оцінні поняття; податкове право; правозастосування; розсуд.

УДК: 339.543:34

Катерина Гирька

Національний університет «Львівська політехніка»,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
kateryna.hyrka.pv.2021@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6652-1733>

Ірина Шульган

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

МИТНИЙ РЕЖИМ ТИМЧАСОВОГО ВВЕЗЕННЯ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.070>

© Гирька К., Шульган І., 2023

Це дослідження присвячене аналізу митного режиму тимчасового ввезення, який визначається як тимчасове ввезення товарів на митну територію без сплати податків і зборів. Автори аналізують правове регулювання цього режиму в контексті міжнародних торговельних відносин та національного законодавства.

Законодавство розкриває багато ключових аспектів митного режиму України щодо тимчасового ввезення, таких як обов'язки та права учасників процесу, взаємодія з іншими митними режимами. Українські вчені активно вивчають практику застосування цієї митної системи, досліджують випадки успішної інтеграції та виявляють проблемні ситуації. Їхній науковий підхід враховує ефективність використання тимчасового ввезення задля стимулювання зовнішньоекономічної діяльності та залучення іноземних інвестицій.

Проаналізовано механізми регулювання використання тимчасового ввезення та їх вплив на економічний розвиток. Особливу увагу надано перспективам розвитку тарифного режиму тимчасового ввезення в сучасній світовій економіці. Розглянуто можливості вдосконалення нормативно-правової бази та взаємодії між державами з метою сприяння ефективному використанню цієї системи для сприяння міжнародній торгівлі та стимулювання економічного зростання.

Дослідження висвітлює всі прогалини і неясності в чинному законодавстві та визначає можливості для покращення. Основна увага зосереджена на змінах у законодавстві. Крім того, наголошено на важливості приведення митного законодавства

України у відповідність до стандартів та вимог Світової організації торгівлі задля підвищення економічного зростання нашої країни.

Результати дослідження будуть корисними не лише для розробки стратегій та політик, спрямованих на вдосконалення управління тимчасовим ввезенням, але й для науковців, які цікавляться питаннями міжнародної торгівлі та митного регулювання.

Ключові слова: митний режим; тимчасове ввезення; податок; митні платежі; митне оформлення; митна процедура.

Постановка проблеми. В сучасних умовах світового розвитку, певної глобалізації та еволюції економіки постає досить важливе сьогодні питання, про те, як ефективно та без ускладнень сформувати стабільно сильне управління міжнародною торгівлею та сприяти розвитку підприємництва. Однією з найбільш ключових «складників» ефективного, результативного торговельного регулювання є насамперед використання митних режимів, серед яких особливу сходинку у системі посідає митний режим тимчасового ввезення.

Митний режим тимчасового ввезення вважається однією з найголовніших стратегій сприяння міжнародному товарообміну, надаючи підприємствам можливість тимчасово вивозити продукцію з країни для подальшого імпорту без сплати митних платежів чи інших обмежень. Наша країна – Україна, активно працює над удосконаленням законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності, надаючи особливу увагу розвитку та оптимізації, покращенню окремих митних систем.

У цій статті присвячуємо увагу дослідженню та аналізу митного режиму тимчасового ввезення в контексті його законодавчого регулювання та перспектив подальшого розвитку. Розгляд питань, які пов'язані із застосуванням режиму тимчасового ввезення, в сенсі економіко-правової бази, допоможе зрозуміти сам вплив цієї системи на розвиток підприємництва, стимулювання винахідної діяльності та зміцнення позицій України на міжнародному ринку.

Аналіз дослідження проблеми. Сучасні науковці, що розглядають тему митного режиму тимчасового ввезення, мають свої пропозиції щодо змісту вказаного правового режиму. Варто проаналізувати дослідження таких науковців, як: Д. Гречаний, Є. Додін, І. Кекіш, С. Ківалов, О. Козирін, Б. Кормич, Р. Лемеха, Я. Назарова, Н. Осадча, Д. Приймаченко, М. Шульга.

Так, Яна Назарова проводила дослідження як теоретичних, так і практичних поглядів змісту митного режиму тимчасового ввезення з метою з'ясування його структурних елементів та особливостей нормативного регулювання, використовуючи напрацювання такої галузі, як адміністративне право щодо змісту і структури адміністративно-правового режиму [1, с. 48].

Марія Шульга констатує, що Митний кодекс України, який був прийнятий 13 березня 2012 року, здебільшого відповідає вимогам, які встановлює міжнародне законодавство [2, с. 91].

Мета статті полягає в комплексному вивченні та визначенні переваг і хиб процедури митного оформлення тимчасового ввезення та, шляхом аналізу чинного законодавства і наукових праць юристів, виявити можливості для подальшої оптимізації та вдосконалення застосування митного режиму. Крім того, маємо на меті дослідити питання відповідності нашого чинного законодавства міжнародним стандартам у сфері митної діяльності та зробити внесок у вдосконалення правового регулювання режиму тимчасового ввезення в Україну, забезпечення його відповідності сучасним викликам зовнішньоекономічних зв'язків України та міжнародним стандартам.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 4 Митного кодексу України, митний режим – це комплекс взаємопов'язаних правових норм, що, відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України, визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і зумовлюють їх використання після митного оформлення.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють митний режим тимчасового ввезення, та і митні режими загалом, є:

– Митний кодекс України (прийнятий 13 березня 2012 року) – Глава 18 Митного кодексу України регламентує митний режим тимчасового ввезення;

– Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року – прямо пов'язаний з митним режимом тимчасового ввезення, оскільки визначає основні принципи, завдання зовнішньоекономічної діяльності України, регулює всі аспекти, що стосуються зовнішньої торгівлі, в тому числі умови та порядок тимчасового ввезення товарів;

– Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (м. Кіото, 18 травня 1973р.) – є ключовим міжнародним документом, який має прямий вплив на митний режим тимчасового ввезення. Конвенція була прийнята з метою сприяння зменшенню та усуненню торгівельних перешкод, а також забезпеченню ефективності контролю між країнами, які є учасниками цієї конвенції;

– Закон України «Про Митний тариф України» від 19 жовтня 2022 року (набув чинності 1.01.2023 р.). Цей нормативний акт тісно пов'язаний з темою нашого дослідження, оскільки визначає правові та економічні аспекти митного регулювання, в тому числі визначення мита за ввезення та вивезення товарів;

– інші нормативно-правові акти.

Варто детальніше розглянути вище зазначені документи, щоб глибше розкрити деякі правові аспекти. Насамперед слід акцентувати, що Митний кодекс України – це основний нормативний акт, що визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митних органів України. Глава 18 Митного кодексу України регламентує митний режим тимчасового ввезення.

Згідно зі статтею 103 Митного кодексу України, митний режим тимчасового ввезення – це митний режим, відповідно до якого іноземні товари, транспортні засоби комерційного призначення ввозяться для конкретних цілей на митну територію України з умовним повним або частковим звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності і підлягають реекспорту до завершення встановленого строку без будь-яких змін, за винятком звичайного зносу в результаті їх використання [3].

Проте в Митному кодексі України є багато «недоопрацьованих аспектів», через які, як зазначає науковець Ігор Кекіш, основний нормативний акт митного законодавства вступає в так звані «суперечки» із міжнародним митним законодавством. Ці неузгодженості знижують якість та ефективність застосування законодавчої бази щодо використання митних режимів і потребують доопрацювання та вдосконалення. За результатами дослідження науковець запропонував внести зміни до Митного кодексу України з метою приведення порядку розрахунку строків для цілей, часткового оподаткування товарів, що поміщуються в митний режим тимчасового ввезення до норм Стамбульської конвенції «Про тимчасове ввезення», виключити з Митного кодексу України обмеження щодо невикористання для внутрішніх перевезень на митній території транспортних засобів комерційного призначення, які поміщені до митного режиму тимчасового ввезення з умовним частковим звільненням від оподаткування митними платежами тощо [4, с. 244].

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» – це нормативний акт, що закріплює основні поняття та принципи зовнішньоекономічної діяльності. Також закон визначає загальні умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності, економічного та науково-технічного співробітництва [5].

Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур розроблена в рамках Всесвітньої митної організації і підписана 18 травня 1973 року в м. Кіото в Японії. Конвенція передбачає встановлення загальних правил та процедур зведення митних бар'єрів до мінімуму, що допомагає забезпечити сприятливі умови для міжнародної торгівлі [6].

Згідно з Міжнародною конвенцією про тимчасове ввезення країни-учасниці мають спільно розробляти та впроваджувати стандартизовані правила тимчасового ввезення товарів, що сприятиме зменшенню певних бюрократичних процедур та забезпечить більш ефективне використання тимчасового ввезення для розвитку міжнародної торгівлі [7].

Закон України «Про митний тариф», що набув чинності 1 січня 2023 року, регламентує спеціальні ставки мита для товарів, які ввозяться на тимчасовий термін. Ці ставки можуть бути меншими або визначатися по-іншому, ніж для постійного ввезення. Також можуть бути передбачені певні податкові пільги чи звільнення від мита товарів, які тимчасово ввозяться на територію країни. Варто зазначити, що цей нормативний акт визначає процедури та ключові вимоги для здійснення тимчасового ввезення, включаючи насамперед порядок оформлення митної декларації та інші необхідні процедури для вказаного митного режиму [7].

Отже, всі вище перераховані нормативні акти митного законодавства регулюють порядок та умови забезпечення режиму тимчасового ввезення, передбачають певні пільги щодо сплати мита. Всі вони спрямовані на стимуляцію розвитку міжнародної торгівлі та росту економіки.

Митний режим тимчасового ввезення передбачає, що товари на територію України ввозяться з певною метою. Зокрема, для тимчасового використання з метою, наприклад, виробництва чи виконання робіт, або на виставку із зобов'язанням їх подальшого вивезення у незміненому стані протягом визначеного періоду часу. Зазвичай при тимчасовому ввезенні не вимагається сплата мита або податків або ж вони сплачуються частково [4].

Для прикладу можна навести ситуацію, у якій українська компанія-організатор вирішила провести міжнародну автомобільну виставку в Києві. Для цього вона запрошує автовиробників з різних країн показати свої нові моделі. Автовиробники із Сполучених Штатів Америки, Японії та Німеччини ввозять свої автомобілі в Україну в митному режимі тимчасового ввезення без сплати мит та податків, але із зобов'язанням вивезти їх назад після закінчення виставки.

Тимчасове ввезення є важливим інструментом для підтримки міжнародної торгівлі, та особливо, культурних чи наукових обмінів, а також для проведення різноманітних міжнародних заходів.

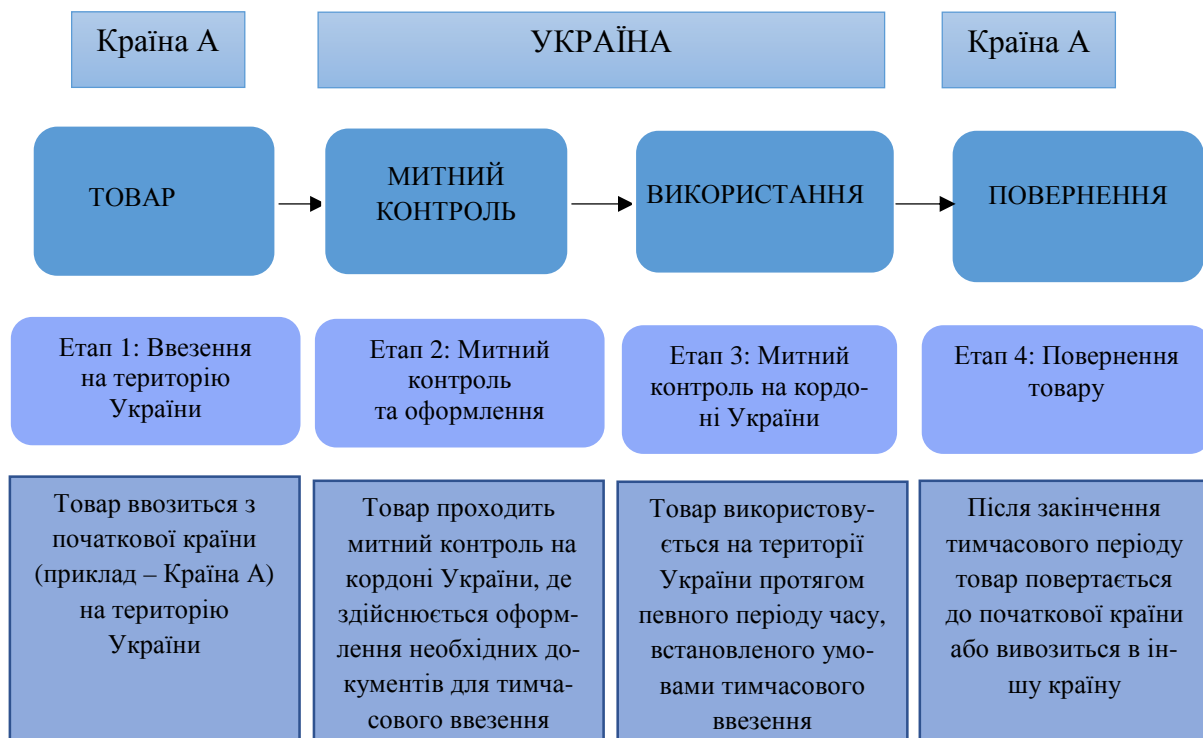

Табл. 1. Митний режим тимчасового ввезення

Переходячи до перспектив розвитку і вдосконалення національного законодавства, що регулює митний режим тимчасового ввезення, можна виокремити декілька важливих аспектів:

1) у Митному кодексі України є неузгодженості, певні «недопрацювання», які конфліктують з міжнародним митним законодавством, і саме через це знижується прогресивність застосування законодавчої бази щодо використання митних режимів загалом та митного режиму тимчасового ввезення зокрема;

2) за результатами досліджень, науковець І. П. Кекіш запропонував усунути у Митному кодексі України суперечливості у визначеннях понять «митний платіж» та «заходи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності». Дефініцією митного режиму тимчасового ввезення у ст. 103 Митного кодексу України передбачено умовне повне або часткове звільнення від оподаткування митними платежами та незастосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [4, с. 245];

3) необхідно враховувати досвід країн ЄС, які розумно використовують саме режим тимчасового ввезення для того, щоб стрімко розвивати і зміцнювати економіку, промисловість та впроваджувати інноваційні технології;

4) варто залучати до процесу покращення митного законодавства працівників митних органів і для цього вживати заходів щодо підвищення їхньої кваліфікації. Насамперед це підвищення якості освіти, зв'язок та спілкування з партнерами з інших країн, обмін знаннями та досвідом у цій сфері;

5) також, на нашу думку, варто встановити певні «митні пільги» для підприємств та компаній, які досить часто користуються митним режимом тимчасового ввезення.

Висновки. Отже, правове регулювання митного режиму тимчасового ввезення загалом може бути досліджене з різних сторін, оскільки це досить об'ємна та цікава тема. Наше законодавство досить високо розвинене в цій сфері, але потребує покращення, аби більше відповідати міжнародним стандартам та забезпечувати конкурентоспроможні умови для міжнародних взаємовідносин.

Митний режим тимчасового ввезення є важливим елементом для міжнародної торгівлі та економічної еволюції. Якщо говорити про правове регулювання, то в статті зазначені нормативно-правові акти, їх коротка характеристика та для чого вони були створені в сенсі регулювання митної політики.

Подальші аспекти, яких буде дотримуватись наша країна, маючи на меті покращення митного законодавства, та зосередженість на забезпеченні відкритості та «прозорості», допоможуть піднятися на рівень міжнародного митного законодавства та справді гідно відповідати міжнародним митним стандартам законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Назарова Я. Б. Митні режими тимчасового ввезення і тимчасового вивезення як види адміністративно-правових режимів. Я. Б. Назарова. *Митна справа*. 2014. № 1. С. 48–54.

2. Шульга М. Г. Митні режими тимчасового ввезення та тимчасового вивезення. М. Г. Шульга. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 90–93.

3. Митний кодекс України: Закон України № 4495-VI від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 09.11.2023 р.)

4. Кекіш І. П. Шляхи покращення застосування митного режиму тимчасового ввезення. І. П. Кекіш. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 10. С. 243–246.

5. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України № 959-XII від 16.04.1991 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991, № 29, ст. 377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення 09.11.2023 р.).

Митний режим тимчасового ввезення: аналіз законодавства та подальші перспективи розвитку

6. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур. Про приєднання до Конвенції: Закон України № 227-V (227-16) від 05.10.2006 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 48, ст. 476. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text (дата звернення 09.11.2023 р.).

7. Конвенція про тимчасове ввезення. Про приєднання України до Конвенції: Закон України № 1661-IV (1661-15) від 24.03.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_472#Text (дата звернення 09.11.2023 р.).

8. Про митний тариф України: Закон України № 2697-IX від 19.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text> (дата звернення 09.11.2023 р.).

REFERENCES

1. Nazarova Ya. B. (2014). *Mytni rezhymy tymchasovoho vvezennya i tymchasovoho vyvezennya yak vydy administratyvno-pravovyh rezhmiv* [Customs regimes of temporary import and temporary export as types of administrative and legal regims]. *Customs affairs*. No. 1. P. 48–54. [In Ukrainian].

2. Shulha M. H. (2014). *Mytni rezhymy tymchasovoho vvezennya ta vyvezennya* [Customs regimes for temporary import and export]. *Legal electronic scientific journal*. No. 5. P. 90–93. [In Ukrainian].

3. *Mytniy Kodeks Ukrainy* [Customs code of Ukraine]: Закон України від 13.03.2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (Accessed 09.11.2023). [In Ukrainian].

4. Kekish I. P. (2015). *Shlyahy pokrashchennya zastosovannya mytnoho rezhymy tymchasovoho vvezennya*. [Ways to improve the customs regime of temporary importation]. *Scientific bulletin of the international humanitarian university*. No. 10. P. 243–246. [In Ukrainian].

5. *Pro zovnishnioekonomichny diyal'nist'* [About foreign economic activity] : Закон України від 16.04.1991 No. 959-XII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1991, No. 29, st. 377. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (Accessed 09.11.2023). [In Ukrainian].

6. *Pro pryednannya do Konventsii. Mizhnarodna konventsia pro sproshchennya i harmonizatsiyu mytnykh procedur* [About accession to the Convention. International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures]: Закон України від 05.10.2006 No. 227-V. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2006, No. 48, st. 476. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text (Accessed 09.11.2023). [In Ukrainian].

7. *Konventsiya pro tymchasove vvezennya* [Convention on temporary importation]. Про приєднання України до Конвенції: Закон України від 24.03.2004 No. 1661-IV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_472#Text (Accessed 09.11.2023). [In Ukrainian].

8. *Pro mytniy taryf Ukrainy* [About customs tariff of Ukraine]: Закон України від 19.10.2022 No. 2697-XI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text> (Accessed 09.11.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Iryna Shulhan

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
PhD.

iryna.i.shulhan@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

Kateryna Hyrka

Lviv Polytechnic National University,
Student of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
kateryna.hyrka.pv.2021@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6652-1733>

**CUSTOMS REGIME OF TEMPORARY IMPORTATION:
ANALYSIS OF LEGISLATION AND FURTHER DEVELOPMENT PROSPECTS**

This study is devoted to the analysis of the customs regime of temporary importation, which is defined as the temporary importation of goods into the customs territory without payment of taxes and duties. The authors analyze the legal regulation of this regime in the context of international trade relations and national legislation.

The legislation reveals many key aspects of Ukraine's customs regime for temporary importation, such as the obligations and rights of participants in the process, and interaction with other customs regimes. Ukrainian scientists are actively studying the practice of applying this customs system, investigating cases of successful integration and identifying problematic situations. Their scientific approach takes into account the effectiveness of using temporary importation to stimulate foreign economic activity and attract foreign investment.

The mechanisms for regulating the use of temporary imports and their impact on economic development are analyzed. Particular attention is paid to the prospects for the development of the tariff regime of temporary importation in the modern world economy. The author considers the possibilities of improving the regulatory framework and interaction between states in order to promote the effective use of this system to facilitate international trade and stimulate economic growth.

The study highlights all gaps and ambiguities in the current legislation and identifies opportunities for improvement. The main focus is on changes in the legislation. In addition, the importance of bringing the customs legislation in line with the standards and requirements of the World Trade Organization to increase the economic growth of our country was emphasized.

The results of the study will be useful not only for the development of strategies and policies aimed at improving the management of temporary importation, but also for scholars interested in international trade and customs regulation.

Keywords: customs regime; temporary importation; tax; customs payment; customs clearance; customs procedure.

УДК 342.9/342.56

Zoryana Dobosh

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
Candidate of Jurisprudence,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure
zoryana.a.dobosh@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3680-7207>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEE OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF UKRAINIAN CITIZENS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.077>

© Добош З., 2023

The article is devoted to the problem of administrative-legal guarantee of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the sphere of public administration in Ukraine.

Special attention is devoted to the analysis of the rights and legitimate interests of a person in the field of public administration as a subject of administrative and legal guarantees in Ukraine.

It has been established that the source of guaranteeing individual rights in the field of public administration is the state. Other institutions of the state acting as subjects of administrative and legal guarantee of the rights of the individual in the field of public administration, broadcasting his will, endowed by the state with special competence, effective means of guaranteeing the rights of the individual.

The article analyzes the peculiarities of the combination of public interest and private legitimate interests of individual individuals, the theory of the dualism of private and public interest within the framework of subjective public law, presents an analysis of the category «public legitimate interests», and the structure of subjective public rights. It was found that the category of subjective law in the public legal sphere is wider than the category of subjective public law.

Particular attention is paid to the types of subjective public human rights, since their satisfaction is the most important subject of administrative and legal guarantee by the state, in particular through the mechanism of judicial control.

Special attention is devoted to the analysis of public-civil, public-political, public-social rights. Positive and negative public, general and special rights in the researched area are singled out.

It was noted that the practical implementation of administrative and legal guarantees of individual rights requires the involvement of a wide range of state institutions endowed with the necessary competence to create conditions, implement means aimed at guaranteeing the possibility of implementing individual rights and, if necessary, their protection.

The features of guaranteeing the legal rights of a person, the system of such guarantees are characterized.

It is emphasized that while guaranteeing a wide range of legal opportunities, the state should focus on developing a clear mechanism for countering the abuse of law in the field of public administration in wartime conditions.

Keywords: administrative and legal guarantee; rights of citizens; legitimate interests of citizens; subjective public law; public legal relations; public interest; public management.

Formulation of the problem. The system of guaranteeing the rights and legitimate interests of citizens in the field of public administration is a reflection of interconnected conditions, factors, tools (means), which are a guarantee of the realization of the rights and legitimate interests of citizens in the field of public administration. The entire system of tasks, functions and principles of public administration is evidence that the rights and legitimate interests of the individual, which are the basis of the entire administrative system, are the driver of the transformation of the public administration system on the basis of service and people-centeredness. The rights and legitimate interests of a person in the field of public administration are the most important subject of administrative and legal guarantees in Ukraine. A scientific study of the legal opportunities of citizens in the field of public administration and the instruments of their guarantee is a guarantee of their proper implementation and a condition for the effective practice of their protection.

Analysis of the study of the problem. The problems of administrative-legal guarantee of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of public administration in Ukraine are extremely relevant in the process of administrative reform in our country. Despite the relevance of this problem, the scientific community does not sufficiently investigate the specifics of the basic rights and legitimate interests of the individual in the field of public administration and the specifics of their administrative and legal guarantee in Ukraine. Some aspects of the problem were covered by Ukrainian scientists in scientific publications. Among the scientists whose works relate to the specified problem are V. Averyanov, M. Hnatenko, A. Degtyar, O. Degtyar, H. Kalashnikova, V. Kolpakov, T. Matselyk, R. Melnyk, O. Sinyavska, I. Pit, A. Chub. However, the need for modern reform of the current legislation and practice of public administration in Ukraine requires a comprehensive scientific analysis of issues of administrative and legal guaranteeing the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the sphere of public administration in Ukraine.

The aim is a scientific analysis of the basic rights and legitimate interests of a person in the field of public administration and the peculiarities of their administrative and legal guarantee in Ukraine.

Presenting main material. The modern system of public administration is oriented towards the administrative and legal guarantee of the realization and protection of the rights and legitimate interests of the individual. Such a guarantee combines interrelated conditions, factors, normative, institutional and procedural tools (means) of legal influence, which are implemented by a wide range of public legal institutions and their officials on the basis of the rule of law, legality, systematicity, and social justice.

The subjective rights of a person determine the extent of the possible (permitted) human behavior provided and guaranteed by the state thanks to its enshrining in legal norms.

In general, the public sphere reflects an integrated structure that is a combination of three main segments, in particular social, economic and political [1, p. 16]. Therefore, the rights and legitimate interests of a person in the field of public administration are legal opportunities, which, for the most part, have a social, economic and political nature.

Decisive in public-legal relations is the combination of public interest and private legal interests of individual individuals. At the same time, for their implementation, the state creates appropriate economic,

social and political conditions, for example, conditions for exercising the right to public service, participation in the election process, referendum, etc.

The diversity of rights and legitimate interests of people in society, the heterogeneity of interests of social groups require the formation of a unified system of measures to take them into account in the process of strategic development of the state. Developed democracies use the «Public Policy» model to achieve this result. It is the basis of the implementation of tools for taking such rights and interests into account by the state, and is based on certain procedural requirements [2].

The «Public Policy» model is formed on the basis of openness and transparency, the involvement of broad sections of the population, public organizations, experts, and scientists in the discussion of projects of public and legal decisions [3].

Thus, in developed countries, special attention is paid to the field of public legal relations, various models and technologies are used for maximum involvement of the public in the field of public administration in order to take into account the interests of various social groups and individuals, and guaranteeing public human rights becomes the main duty of the state.

The possibility of implementing subjective private law in public-legal relations and the targeting of the right to satisfy the subjective public interest led to the differentiation of the categories «subjective law in the public-legal sphere» and «subjective public law» in the scientific literature. Some scientists believe that the first category is broader, since such a right is a form of realization and protection of private and related public interest, or only public interest [4, p. 46–47]. Instead, subjective public law concerns the implementation and protection of a combination of private and public interest in relations with public administration bodies.

The theory of the dualism of private and public interest within the framework of subjective public law originates from the German theory of the «protective norm». The author of this theory, O. Büller, insisted that the rule of law is the basis of the formation of subjective public rights when it eliminates the use of free discretion of public administration bodies, if it serves to protect the interests of a person or groups of people who can demand from public administration bodies to commit certain activities for the realization of their legitimate interests. The combination of a protective norm and a person's legitimate interest in protecting his violated subjective public right serve as basic conditions for realizing the possibility of filing an administrative lawsuit [5, p. 164–166].

Also, in order to identify the possibility of the emergence of a subjective public right, it is necessary to give an answer to the question of whether there is a legal norm that obliges a public administration body to perform a certain activity, and whether there are norms that determine the possibility and procedure for the realization and protection of a legitimate interest a private person? [6, p. 119].

The emergence of subjective rights among the participants of administrative legal relations is a guarantee of their satisfaction of public and private interests; formation of administrative legal entity; embodiment of active behavior in administrative legal relations. All their activities are defined by the limits of administrative and legal norms [7, p. 191–192].

Public legitimate interests go beyond personal interests, are the embodiment of the interests of the entire society, bring administrative-legal relations to the level of public-legal categories, including public power, public administration, local self-government, people's power. Speaking in normative legal acts about the presence of public interest, the legislator uses such terms as «state interests», «territorial community interests», «national interests». These are actually varieties of public interests, determined in view of the specifics of legal protection [6, p. 37].

The implementation of such a subjective public right, such as the right to strike, despite the satisfaction of the public legitimate interest in providing the company's employees with decent working conditions and wages, makes it possible to satisfy the private legitimate interest of an individual employee in increasing his wages, which cannot be said about the right to appeal to the court for the purpose of inclusion or exclusion from the list of voters in accordance with the Civil Code of Ukraine, implementation by public management bodies of the protection of natural objects, historical and cultural monuments. In the

latter case, no private interest arises, and the subjective right is one that arises in the public legal sphere without its formation.

Taking into account all of the above, it can be stated that the category of subjective law in the public legal sphere is wider than the category of subjective public law. It is appropriate to distinguish these categories depending on the concentrated expression in them of the dualism of private and public legitimate interest of the subject of administrative-legal relations. Subjective public law expresses the totality of private and related public legal interest of an individual. However, the system of subjective human rights in the public legal sphere, in addition to subjective public rights, also includes other rights that are a form of realization and protection of exclusively public interests. The latter act as a sublimated expression of the needs, will of the population, of all citizens or certain groups, an expression of the «will of the people» (interests in the protection of state borders, compliance with customs regimes, ensuring law and order, environmental safety, guaranteeing state security, etc.). Such interests realize the «secondary» benefit of the individual in relation to life in the conditions of the effectiveness of the entire mechanism of public administration in the state, legality and law and order, and, as a result, the guaranteed realization of subjective legal opportunities in such conditions in social, tax, customs and other spheres. However, in the objective orientation of subjective law in the public legal sphere, the satisfaction of the subjective legitimate interest is secondary to the satisfaction of the interest of the social community, group, society in general.

Subjective public rights are legal possibilities, which, for the most part, have a social, economic and political nature, determine the extent of the state's provision and guarantee due to the enshrining in legal norms of possible (permitted) human behavior.

The peculiarity of subjective public rights is that they always correspond to subjective administrative and legal duties. The latter are a reflection of the measure of proper behavior of a participant in public-law relations imposed by the state and enshrined in the norms of current administrative legislation, which is ensured by state coercion [8, p. 118].

Also, among the characteristics of these rights, it should be noted that they are the basis of the formation of public-legal relations, as a rule, regulated by the norms of constitutional and administrative law, they are implemented within the framework of administrative-legal relations.

Among the important features, it should be noted the specificity of the protection of these rights, the existence of a system of administrative proceedings and a special procedural form of its implementation. Many subjective rights are not characterized by the possibility of executing an order, in particular, transferring these rights to other persons (refers to the right to public service, the right to vote) [9, p. 68].

Subjective public law is manifested in the formation of specific relations according to the «private person – public administration» model. The emergence of such a right is possible provided that a mandatory legal norm regarding the legal duties of the public administration is established. The regulatory fixation of the procedure for the implementation and protection of such a right is essential [6, p. 68].

The structure of subjective public rights is presented by T. Matselyk as a combination of legal possibilities for carrying out one's own actions, obtaining public services, making demands regarding the appropriate behavior of other persons (obligees), regarding their protection and protection [9, p. 68].

Implementation and protection of the subjective public right of an individual requires consideration of procedural and material aspects. Very often, the means of its protection is an administrative lawsuit against the state, public administration bodies. It is important that a legitimate interest (private, public) is the basis of such a right and determines the content of the subjective right itself, and the latter turns into a form of protection of this interest [10, p. 117].

Particular attention should be paid to the types of subjective public human rights, since their satisfaction is the most important subject of administrative and legal guarantee by the state, which is ensured through the mechanism of judicial control.

V. Kolpakov singled out socio-economic rights among this type of rights (the right to education, the right to work, the right to health care); political rights (related to freedom of rallies, assemblies, religion,

opinion, participation in political and other formations and organizations, contesting the activities of public administration bodies, participating in the election process, etc.); rights that are related to the satisfaction of a person's own needs [11, p. 158–159].

A. Strelnikov proposed to distinguish three categories of subjective public rights of an individual. It singles out the rights recognized by the state as related to the individual, testify to their non-property content and cannot be limited by the state (secrets of correspondence, freedom of religion, conscience, thought, speech, press, movement, inviolability). Individual rights to positive services (for education, medical care, etc.) constitute a separate group. The third group is united by subjective public rights related to the individual's participation in the management of state affairs. The author refers to the latter as the right to participate in a referendum, the opportunity to elect and be elected to public administration bodies [12, p. 243].

There is also a proposal in the literature to separate the rights that relate to the involvement of the public in public administration, and those that make it possible to satisfy the needs of citizens regarding the use of material, cultural and other benefits; rights related to protection [13, p. 52–55].

Public and civil rights are natural, inherent to a person by virtue of his existence, inalienable, connected with his biological existence. They are the main reflection of human freedom and autonomy. The specificity of their implementation in the public legal sphere is manifested in the active involvement of public administration bodies in ensuring their implementation and protection. Among these, it should be noted the right to freedom and personal integrity, the secrecy of telephone conversations and correspondence, to choose a place of residence, to collect and disseminate information, a safe environment, and fair protection in the field of public administration.

Public and political rights allow a person to be involved in public management processes in the state, public and political life, in the development and improvement of the system of public administration in Ukraine. Thus, an individual can participate in the management of national affairs, make proposals to improve the work of public administration bodies, send collective and individual appeals to them, has the right to demand the effective implementation of their functions by public administration bodies, in particular, the use of budget funds by public administration bodies, the conduct of public procedures procurement, use access to various spheres of public service, hold peaceful meetings, rallies, demonstrations, elect and be elected.

The basis for the realization of public and political rights is Art. 38 of the Constitution of Ukraine. The corresponding article enables citizens to be involved in the management of state affairs. Part of this right is participation in various types of referendums, involvement of the public in the election process.

Public and social rights and their provision are an indicator of the quality of the involvement of public administration bodies in the social security of a person, the guarantee of a decent standard of living by public administration bodies (the functioning of the system of social security, pension security, mandatory insurance, etc.), the development of the labor market, access to education, medicine, etc. It is the quality of the functioning of social public legal institutions that is the key to the formation of a system of social protection of the population.

An important criterion for the differentiation of subjective public rights is the manifestation of individual freedom and the involvement of the state in the process of realizing such rights. According to this criterion, positive and negative rights should be distinguished. The implementation of the first requires the implementation of the corresponding duty of public administration bodies to implement certain active, positive activities (the right of citizens to send collective and individual appeals to public administration bodies presupposes their consideration by these public legal institutions and the adoption of the necessary administrative decision). Instead, negative rights correspond to the obligation of public administration bodies not to make decisions regarding the method and order of their implementation. Their activities regarding these rights are implemented exclusively in the sphere of creating conditions for the realization of such a subjective public right and counteracting possible violations of it (the right to hold meetings, demonstrations).

The criterion of the degree of distribution of subjective public rights allows distinguishing general and special rights. The main characteristic of general rights is that they belong to all individuals who enter into public legal relations. Instead, special subjective public rights are determined by the special characteristics of a person (his gender, age, social or other position in states and society). For example, the subjective public rights of minors, civil servants or military personnel, pensioners, and disabled persons are separately identified.

Guaranteeing a person's legal rights serves as a powerful external mechanism for applying certain restrictions to government institutions, opposing their expansion in various spheres of life, and trends in the groundless self-expansion of the destructive imperative influence of government institutions on people's lives [14, p. 138].

The source of guaranteeing individual rights is the state. Its functions in this area are fixed by Art. 3, 22, 42, 49, 51, 53 of the Constitution of Ukraine. All other institutions of the state acting as subjects of administrative and legal guarantee of the rights of a person in the sphere of public administration, broadcasting his will, endowed by the state with special competence, effective means of guaranteeing the rights of a person.

The guarantee system covers a wide range of tools. O. F. Skakun presented the general system of guarantees. She emphasized that such a system includes socio-economic, moral, political instruments (means, methods, conditions) aimed at the implementation, protection and protection of such legal opportunities [15].

As other domestic authors claim, it is advisable to divide the entire set of such guarantees into general social ones (covering economic, political, organizational) [16, p. 207] and legal guarantees (formed from specific conditions, methods, and means, thanks to which a generally mandatory procedure for implementing the legal rights of a person, their protection, protection is established in the state) [17, p. 555].

The practical implementation of administrative and legal guarantees of individual rights requires the involvement of a wide range of state institutions endowed with the necessary competence to create conditions, implement means aimed at guaranteeing the possibility of implementing individual rights and, if necessary, their protection.

Subjects of the administrative-legal guarantee of the legal rights of citizens in the field of public administration, entering into administrative-legal relations regarding the formation of conditions and the implementation of methods and means of an administrative-legal nature regarding the maintenance of procedures for the realization of legal opportunities, countermeasures against violations in the field of public administration, restoration of public-legal opportunities of these persons, act as subjects of administrative-legal guarantee of citizens' rights in the field of public administration.

Conclusions. The rights and legitimate interests of a person in the field of public administration are an important subject of administrative and legal guarantees in Ukraine. Guaranteeing a wide range of legal opportunities requires coordinated rule-making, law enforcement and human rights protection activities of public administration bodies. A feature of subjective public law is the combination of public and private legal interests of individual individuals, while the satisfaction of the subjective legal interest is secondary to the satisfaction of the interest of the social community, group, society in general. The most important criteria for the classification of these rights are the sphere of public life in which the public and private interest of a person is manifested, the manifestation of the freedom of its bearer, the legal status of the bearer of the subjective public right and the degree of distribution of these rights. While guaranteeing a wide range of legal opportunities, the state should focus on developing a clear mechanism for countering the abuse of rights in the field of public administration in wartime conditions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Публічне управління та адміністрування: навч. посіб. / А. О. Дегтяр, О. А. Дегтяр, Х. І. Калашнікова, М. К. Гнатенко. Харків: НАУ «ХАІ», 2021. 128 с.
2. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене. Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2016. 608 с.
3. На вашу думку, який термін краще застосовувати для позначення сфери Public Policy? URL: <https://studies.in.ua/publichne-administruvannja-shpargalky/4047-na-vashu-dumku-yakiy-termn-krasche-zastosovuvati-dlya-poznachennya-sferi-public-policy.html>.
4. Пить І. Ю. Суб'єктивне публічне право як форма реалізації та захисту публічного інтересу. *Перспективи розвитку сучасної науки та освіти (частина II): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 30–31 січня 2021 року*. Львів: Львівський науковий форум, 2021. 55 с.
5. Чуб А. В. Теорія суб'єктивних публічних прав приватної особи в умовах сучасного розвитку науки адміністративного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 164–166. URL: http://lsej.org.ua/6_2020/42.pdf.
6. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 376 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1. Загальна частина / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)]. Київ: Юрид. думка, 2004. 584 с.
8. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
9. Мацелик Т. О. Суб'єктивне публічне право як юридичний феномен. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 67–71.
10. Tomaszewska K. Znaczenie i zakres ochrony publicznych praw podmiotowych a ochrona interesu jednostki. *Folia juridica Wratislaviensis*. 2014. No. 2. S. 113–134.
11. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
12. Стрельников А. В. Змістовно-понятійна характеристика суб'єктивних публічних прав фізичної особи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 240–244.
13. Синявська О. Ю. Суб'єктивні публічні права приватних осіб. *Право і Безпека*. 2010. № 2. С. 52–55.
14. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Ю. М. Тодики та В. С. Журавського. Київ: Право, 2008. 416 с.
15. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права*: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
16. Конституційне право України: підручник / ред. В. Ф. Погорілка. Київ, 2000. 732 с.
17. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ, 1998. Т. 1: А–Т. 672 с.

REFERENCES

1. *Publichne upravlinnya ta administruvannya: navchal'nyy posibnyk* [Public management and administration]. A. O. Dyehtyar, O. A. Dyehtyar, Kh. I. Kalashnikova, M. K. Hnatenko. Kharkiv: NAU «KhAI», 2021. 128 p. [In Ukrainian].
2. *Publichne upravlinnya ta administruvannya v umovakh informatsiynoho suspil'stva: vitchyznyanyy i zarubizhnyy dosvid* [Public management and administration in the conditions of the information society: domestic and foreign experience]: monohrafiya. Za zah. red. S. Chernova, V. Voronkovoyi, V. Banakha, O. Sosnina, P. Zhukauskasa, Y. Vvaynkhart, R. Andryukaytene. Zaporidzhzhy: RVV ZDIA, 2016. 608 p. [In Ukrainian].
3. *Na vashu dumku, yakyy termin krasche zastosovuvaty dlya poznachennya sfery Publits Politsy?* [In your opinion, what is the best term to use to designate the field of Public Policy?] URL: <https://studies.in.ua/publichne-administruvannja-shpargalky/4047-na-vashu-dumku-yakiy-termn-krasche-zastosovuvati-dlya-poznachennya-sferi-publits-politsy.html>. [In Ukrainian].
4. Pit' I. Yu. (2021). *Sub'yektyvne publichne pravo yak forma realizatsiyi ta zakhystu publichnoho interesu* [Subjective public law as a form of realization and protection of public interest]. *Perspektyvy rozvytku suchasnoyi nauky ta osvity (chastyna II): materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi m. L'viv, 30–31 sichnya 2021 roku*. L'viv: L'vivs'kyi naukovyy forum. 55 p. [In Ukrainian].
5. Chub A. V. (2020). *Teoriya sub'yektyvnykh publichnykh prav pryvatnoyi osoby v umovakh suchasnoho rozvytku nauky administratyvnoho prava* [The theory of subjective public rights of a private person in the conditions

of the modern development of the science of administrative law]. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. No. 6. S. 164–166. URL: http://lsej.org.ua/6_2020/42.pdf. [In Ukrainian].

6. Mel'nyk R. S., Bevzenko V. M. (2014). *Zahal'ne administratyvne pravo: navch. posib.* [General administrative law: study guide]. Kyiv: Vaite. 376 p. [In Ukrainian].

7. *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs* [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook: in 2 vols.]: pidruchnyk: u 2 t. T. 1. *Zahal'na chastyna* / [red. kolehiya: V. B. Aver'yanov (holova)]. Kyiv: Yuryd. dumka, 2004. 584 p. [In Ukrainian].

8. *Administratyvne pravo Ukraïny. Povnyï kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course]: pidruchnyk / za red. V. Halun'ka, O. Pravotorovoyi. Vydannya tretye. Kyiv: Akademiya administratyvno-pravovykh nauk, 2020. 466 p. [In Ukrainian].

9. Matselyk T. O. (2011). *Sub'yektyvne publichne pravo yak yurydychnyy fenomen* [Subjective public law as a legal phenomenon]. Yurydychnyy visnyk. Povitryane i kosmichne pravo. No. 3. P. 67–71. [In Ukrainian].

10. Tomashewska K. (2014). *Znaczenie i zakres ochrony publicznych praw podmiotowych a ochrona interesu jednostki.* Folia juridika Wratislaviensis. No. 2. P. 113–134. [In Polish].

11. Kolpakov V. K. (1999). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 1999. 736 p. [In Ukrainian].

12. Strel'nykov A. V. (2020). *Zmistovno-ponyatiyna kharakterystyka sub'yektyvnykh publichnykh prav fizychnoyi osoby* [Content-conceptual characteristics of the subjective public rights of a natural person]. Pivdenoukrayins'kyu pravnychyy chasopys. 2020. No. 4. P. 240–244. [In Ukrainian].

13. Snyyavs'ka O. Yu. (2010). *Sub'yektyvni publichni prava pryvatnykh osib* [Subjective public rights of private individuals]. Pravo i Bezpeka. 2010. No. 2. P. 52–55. [In Ukrainian].

14. *Konstyutsiyne pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine]: Pidruchnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv. Za red. Yu. M. Todyky ta V. S. Zhuravs'koho. Kyiv: Pravo, 2008. 416 p. [In Ukrainian].

15. Skakun O. F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of the state and law]. Kharkiv: Konsum, 2001. 656 p. [In Ukrainian].

16. *Konstyutsiyne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Constitutional law of Ukraine]. red. V. F. Pohorilka. Kyiv, 2000. 732 p. [In Ukrainian].

17. *Yurydychna entsyklopediya: v 6 t.* [Legal encyclopedia]. red. Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv, 1998. T.1: A–T. 672 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Зоряна Добош

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,

кандидат юридичних наук, доцент
zoryana.a.dobosh@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3680-7207>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі адміністративно-правового гарантування прав та законних інтересів громадян України у сфері публічного управління в Україні.

Особливу увагу присвячено аналізу прав та законних інтересів особи у сфері публічного управління як предмета адміністративно-правового гарантування в Україні.

Встановлено, що джерелом гарантування прав особи у сфері публічного управління є держава. Інші інституції держави, що виступають суб'єктами адміністративно-правового гарантування прав особи у сфері публічного управління, транслюють її волю, наділені державою спеціальною компетенцією, ефективними засобами гарантування прав особи.

У статті проаналізовано особливості поєднання публічного інтересу та приватних законних інтересів окремих фізичних осіб, теорії дуалізму приватного та публічного інтересу в рамках суб'єктивного публічного права, представлено аналіз категорії «публічні законні інтереси», структуру суб'єктивних публічних прав. З'ясовано, що категорія суб'єктивне право у публічно-правовій сфері є ширшою за категорію суб'єктивне публічне право.

Особливу увагу присвячено різновидам суб'єктивних публічних прав людини, оскільки їхнє задоволення є найважливішим предметом адміністративно-правового гарантування з боку держави, зокрема й через механізм судового контролю.

Особлива увага надана аналізу публічно-громадянських, публічно-політичних, публічно-соціальних прав. Виокремлено позитивні та негативні публічні, загальні та спеціальні права у досліджуваній сфері.

Відзначено, що практична реалізація адміністративно-правових гарантій прав особи потребує залучення широкого кола інституцій держави, наділених потрібною компетенцією задля формування умов, реалізації засобів, націлених на гарантування можливості втілення прав особи в життя та, у разі потреби, їхнього захисту.

Охарактеризовано особливості гарантування правових можливостей людини, систему таких гарантій.

Наголошено, що, здійснюючи гарантування широкого спектру правових можливостей, держава повинна зосередитися на виробленні в умовах війни чіткого механізму протидії зловживанню правом у сфері публічного управління.

Ключові слова: адміністративно-правове гарантування; права громадян; законні інтереси громадян; суб'єктивне публічне право; публічні правовідносини; публічний інтерес; публічне управління.

Олена Ковальчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального
права і процесу Навчально-наукового
інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.086>

© Ковальчук О., 2023

У статті розглянуто питання нормативно-правового регулювання діяльності Президента України, зокрема, визначення повноважень Президента України в Конституції України та проблем нормативно-правового регулювання реалізації повноважень Президента України на законодавчому рівні.

Пропонується прийняття Закону України «Про Президента України», до положень якого включити питання: повноважень Президента України, гарантій його діяльності, особливостей повноважень Президента України у відносинах з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та іншими органами влади і їх посадовими особами, актів Президента України, строків виконання повноважень Президентом України, припинення повноважень Президента України, гарантій безпеки Президента України та членів його сім'ї, матеріально-побутового забезпечення Президента України, створення та функціонування консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб при Президенті України та інші.

Вбачається, що особливе місце у зазначеному законі повинно бути визначено для процедурних питань реалізації повноважень Президента України з метою уникнення в процесі їх виконання двоякого трактування способу їх здійснення.

Ключові слова: Президент України; акти Президента України; закон; повноваження; припинення повноважень; діяльність.

Постановка проблеми. Інститут Президента України займає одне з найважливіших місць в системі державних органів України. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Незважаючи на те, що в Україні станом на сьогодні існує парламентсько-президентська форма державного правління, Президент України наділений вагомими повноваженнями, які повинні мати належне нормативно-правове регулювання. Важливо з'ясувати, чи достатньо такого регулювання і розглянути шляхи його вдосконалення.

Метою статті є дослідження питання нормативно-правового регулювання діяльності Президента України та вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням, присвяченим проблемам статусу Президента України, нормативно-правовому регулюванню його діяльності чимало науковців надавали увагу у своїх працях, зокрема В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, М. П. Орзіх, В. І. Чушенко, В. М. Шаповал, В. В. Кравченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Статус Президента України, визначений у Конституції, дає підстави вважати його уособленням державної влади загалом, а не окремих гілок влади, що насамперед зумовлено колом повноважень, роллю і місцем Глави держави в системі органів державної влади. Президент України діє як гарант Конституції щодо забезпечення відповідності внутрішньої та зовнішньої політики для інтересів держави [1, с. 166].

Нормативно-правове регулювання діяльності Президента України передбачено у Розділі V та інших статтях Конституції України [2].

Стаття 102 Конституції України визначає, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [2].

Донедавна в Україні вважався чинним Закон УРСР «Про Президента Української РСР» від 5 липня 1991 року № 1295-XII [3] і лише в 2022 році було прийнято Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-IX, яким визнано Закон УРСР «Про Президента Української РСР» таким, що не застосовується на території України [4].

В 2017 році був зареєстрований проєкт Закону України від 31 жовтня 2017 № 7248 «Про Президента України та порядок припинення його повноважень» [5], однак він не був прийнятий. Поява такого проєкту закону не випадкова, адже повноваження Президента України визначені вичерпно в Основному Законі, а питання реалізації цих повноважень не врегульовані на законодавчому рівні, оскільки це зроблено, для прикладу, щодо уряду у Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [6] чи в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» щодо парламенту [7].

Стаття 106 Конституції України передбачає низку важливих повноважень, які потребують регулювання у спеціальному законі питань: призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою; призначення позачергових виборів до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією; внесення до Верховної Ради України після консультацій з Вищою радою правосуддя проєкту закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду; подання до Верховної Ради України законопроєкту про внесення змін до Конституції України [2].

Також потребують регулювання кадрові повноваження, зокрема: внесення до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; призначення на посаду та звільнення з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України; призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; внесення до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил України, інших військових формувань; призначення на посади третини складу Конституційного Суду України; призначення на посаду судді за поданням Вищої ради правосуддя; призначення двох членів Вищої ради правосуддя [2].

Крім того, Президент України відповідно до Конституції України: зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам [2].

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106 Конституції України [2]. Але ці питання також не врегульовані належно.

Стаття 108 Конституції передбачає підстави дострокового припинення повноважень Президента України, серед яких усунення з поста в порядку імпічменту. 10 вересня 2019 року був прийнятий Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» № 39-IX [8], однак, вважається за доцільне висвітлювати такі повноваження в окремому розділі спеціального закону.

Варто зауважити, що нормотворча діяльність, як і нормотворчі повноваження, також є невід'ємною частиною статусу Президента України [9, с. 25]. Нормотворча діяльність Президента України має здійснюватися у правовій процесуальній формі.

З огляду на важливість нормотворчої діяльності Президента України для реалізації мети діяльності, статусу й усіх повноважень Президента України, її владного характеру, встановленої загальнообов'язковості актів, що приймаються Президентом України, є необхідність нормативного упорядкування порядку її здійснення, фіксації результатів на відповідних її стадіях. Такий висновок впливає із змісту статті 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та способом, що передбачений Конституцією та законами України. Тому до нормотворчої діяльності Президента України, як і до нормотворчої діяльності інших органів державної влади та їх посадових осіб, є правомірним висунення таких вимог, що гарантували би дотримання цього дозвільного принципу.

Найперше нормотворчу діяльність Президента України слід розглядати як таку, що має бути достатньою мірою формалізована, здійснюватися у відповідному процедурно-процесуальному порядку, відображатися у певній системі взаємозалежних, організаційно упорядкованих та послідовних дій, що підпорядковані загальній меті і спрямовані на отримання конкретного результату [9, с. 26].

З огляду на її значущість нормотворча діяльність Президента України має здійснюватися з застосуванням відповідних засобів контролю за цією діяльністю, супроводжуватися контролем за конституційністю і законністю актів, що приймаються Президентом України, а також дотриманням внутрішньої процедури підготовки і проходження правових актів Президента України [9, с. 26].

Відповідно до Конституції України Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [2]. Інших нормативно-правових актів не передбачено як таких, що може видавати Президент України, однак були випадки, коли Президент України підписував універсали, або практика видання ним доручень. Думається, що така практика не може застосовуватись, адже перелік актів, які видає Президент України, встановлюється винятково Конституцією України.

З 1991 року до сьогодні були неодноразові спроби врегулювати нормотворчу діяльність в Україні. Так, були зареєстровані проекти законів «Про нормативно-правові акти», «Про закони і законодавчу діяльність», які не були прийняті. У 2021 році у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про правотворчу діяльність», який спрямований на визначення засад та порядку здійснення правотворчої діяльності в Україні, зокрема принципів правотворчої діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням) та реалізацією нормативно-правових актів [10]. В ньому згадується і про правотворчу діяльність Президента України, але цього недостатньо.

Питання нормативно-правового регулювання діяльності Президента України

Також варто зауважити, що за умов неповної правової регламентації повноважень існує різна практика реалізації і функцій контролю Президента України [11, с. 98].

Президент України, будучи Главою держави й Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, має суттєві повноваження у сфері військового управління, що стосуються широкого спектру військових питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки й оборони держави. У деяких випадках військово-управлінські повноваження Президента досить докладно встановлені в чинному законодавстві, а в деяких – доволі фрагментарно, що вимагає запровадження відповідних заходів у напрямі вдосконалення адміністративно-правового регулювання означених питань [12, с. 145].

Ще одним важливим напрямком повноважень, закріплених у Конституції України, який потребує особливого регулювання на рівні спеціального закону, є створення Президентом України у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб [2].

Специфіка положення органів забезпечення діяльності Президента України в державному апараті полягає в тому, що ця система є тією ланкою державного управління, яка орієнтована насамперед на потреби глави держави, що впливають із обсягу президентських повноважень та тих гарантій, що держава надає Президенту України під час здійснення ним своїх повноважень, та після того, як глава держави залишить посаду [13, с. 315].

Висновки. Наявність регулювання реалізації повноважень Президента України у різних законах України призводить до виникнення ряду питань, які не врегульовані жодним нормативно-правовим актом. Оскільки спосіб реалізації повноважень не може залишатися поза межами їх правового регулювання, вважається за доцільне, щоб повноваження Президента України, які визначені в Конституції України, знайшли відображення у спеціальному законі, зокрема в Законі України «Про Президента України». Саме така назва закону дозволила б охопити процесуальні питання реалізації повноважень Президента України повною мірою. До положень такого закону могли б ввійти питання: повноважень Президента України, гарантій його діяльності, особливостей повноважень Президента України у відносинах з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та іншими органами влади і їх посадовими особами, актів Президента України, строків виконання повноважень Президентом України, припинення повноважень Президента України, гарантій безпеки Президента України та членів його сім'ї, матеріально-побутового забезпечення Президента України, створення та функціонування консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб при Президенті України та інші.

Особливе місце у зазначеному законі мали б зайняти процедурні питання реалізації повноважень Президента України з метою уникнення в процесі їх виконання двоякого трактування способу їх здійснення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жуковська Я., Тарасюк Р. Конституційно-правовий статус Президента України // *Актуальні проблеми правознавства*, 2018. Випуск 4 (16). С. 163–167.
2. Конституція України: від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
3. Закон УРСР «Про Президента Української РСР» від 5 липня 1991 року № 1295-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
4. Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
5. Проект Закону України «Про Президента України та порядок припинення його повноважень» від 31 жовтня 2017 № 7248. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH5LC00A?an=237> (дата звернення: 31.08.2023).
6. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 31.08.2023).

7. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
8. Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» від 10 вересня 2019 року № 39-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
9. Погорелова З. О. Нормотворча діяльність Президента України як правова форма реалізації нормотворчих повноважень // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С. 24–30.
10. Проект Закону України «Про правотворчу діяльність» від 25 червня 2021 року № 5707. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355.
11. Доронін І. Контрольні повноваження Президента України у сфері національної безпеки: проблеми і перспективи // *Підприємництво, господарство і право*, 2019. № 2. С. 95–100.
12. Мельник С. М. Повноваження Президента України у сфері військового управління // *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*, 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 141–145.
13. Полякова Ю. О. Органи забезпечення діяльності Президента України та їх місце в механізмі управління державою // *Форум права*, 2013. № 4. С. 311–316.

REFERENCES

1. Zhukorska Ya., Tarasyuk R. Konstitucijno-pravovij status Prezidenta Ukrayini // *Aktualni problemi pravoznavstva*, 2018. Vipusk 4 (16). P. 163–167. [In Ukrainian].
2. **Konstituciya Ukrayini**: vid 28 chervnya 1996 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
3. Zakon URSR «**Pro Prezidenta Ukrayinskoyi RSR**» vid 5 lipnya 1991 roku No. 1295-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
4. Zakon Ukrayini «**Pro deradyanizaciyu zakonodavstva Ukrayini**» vid 21 kvitnya 2022 roku No. 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
5. Proekt Zakonu Ukrayini «**Pro Prezidenta Ukrayini ta porjadok pripinennya jogo povnovazhen**» vid 31 zhovtnya 2017 No. 7248. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH5LC00A?an=237> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
6. Zakon Ukrayini «**Pro Kabinet Ministriv Ukrayini**» vid 27 lyutogo 2014 roku No. 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
7. Zakon Ukrayini «**Pro Reglament Verhovnoyi Radi Ukrayini**» vid 10 lyutogo 2010 roku No. 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
8. Zakon Ukrayini «**Pro osoblivu proceduru usunennya Prezidenta Ukrayini z posta (impichment)**» vid 10 veresnya 2019 roku No. 39-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text> (data zvernennya: 31.08.2023). [In Ukrainian].
9. Pogoryelova Z. O. Normotvorcha diyalnist Prezidenta Ukrayini yak pravova forma realizaciyi normotvorchih povnovazhen // *Naukovij visnik Uzhgorodskogo Nacionalnogo Universitetu*, 2022. Seriya PRAVO. Vipusk 73: chastina 1. P. 24–30. [In Ukrainian].
10. Proekt Zakonu Ukrayini «**Pro pravotvorchu diyalnist**» vid 25 chervnya 2021 roku No. 5707. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355. [In Ukrainian].
11. Doronin I. Kontrolni povnovazhennya Prezidenta Ukrayini u sferi nacionalnoyi bezpeki: problemi i perspektivi // *Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo*, 2019. No. 2. P. 95–100. [In Ukrainian].
12. Melnik S. M. Povnovazhennya Prezidenta Ukrayini u sferi vijskovogo upravlinnnya // *Vcheni zapiski TNU imeni V. I. Vernadskogo. Seriya: yuridichni nauki*, 2019. T. 30 (69). No. 4. P. 141–145. [In Ukrainian].
13. Polyakova Yu. O. Organi zabezpechennya diyalnosti Prezidenta Ukrayini ta yih misce v mehanizmi upravlinnnya derzhavoyu // *Forum prava*, 2013. No. 4. P. 311–316. [In Ukrainian].

Дата надходження: 31.08.2023 р.

Olena Kovalchuk

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Criminal Department
law and the educational and scientific process
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
candidate of legal sciences, associate professor,
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

**THE ISSUE OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION
OF THE ACTIVITIES OF THE PRESIDENT OF UKRAINE**

The article examines the issue of normative and legal regulation of the activities of the President of Ukraine, in particular, the definition of the powers of the President of Ukraine in the Constitution of Ukraine and the problems of normative and legal regulation of the implementation of the powers of the President of Ukraine at the legislative level.

It is proposed to adopt the Law of Ukraine «On the President of Ukraine», the provisions of which include the following issues: powers of the President of Ukraine, guarantees of his activities, features of the powers of the President of Ukraine in relations with the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and other authorities and their officials, acts of the President of Ukraine, the term of office of the President of Ukraine, the termination of the powers of the President of Ukraine, security guarantees of the President of Ukraine and his family members, the material support of the President of Ukraine, the creation and functioning of advisory, advisory and other auxiliary bodies and services under the President of Ukraine, and others.

It is considered that a special place in the mentioned law should be defined for procedural issues of exercising the powers of the President of Ukraine, in order to avoid a double interpretation of the way of their implementation in the process of their implementation.

Keywords: President of Ukraine; acts of the President of Ukraine; law; powers; termination of powers, activity.

УДК 342.92: 342.7

Iryna Komarnytska

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education,
Doctor of Juridical Sciences, Professor
Iryna.I.Komarnytska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4314-877X>

Evgenia Paliy

President of the Luxembourg-Ukrainian Chamber of Commerce,
Luxembourg City (Luxembourg),
candidate of legal sciences,

COMBATING CRIMES IN THE FINANCIAL SPHERE: CURRENT ISSUES

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.092>

© Комарницька І., Палій Є., 2023

The article analyzes the issue of combating crimes in the financial sphere and establishes the essence of financial responsibility as an institution of financial law. The establishment of Ukraine as a legal state involves the limitation of various forms of illegal behavior of subjects in the financial sphere and their administrative responsibility. This type of crime poses a significant threat to social relations, as it involves systematic encroachment on financial resources, which mostly ensure the stable, managed, orderly existence of people's lives in society.

The concept of responsibility as a category of administrative law was considered and it was established that this concept is a much broader phenomenon, because, in addition to measures of legal responsibility, financial responsibility also includes measures of prevention, termination, and recovery.

Also highlighted are the ideas that position the consideration of combating crimes in the financial sphere as a type of administrative responsibility. The issue of combating crimes in the financial sphere, as an important phenomenon for Ukrainian society, is highlighted.

Keywords: financial sphere; financial and economic sphere; financial security; administrative offence; prevention of offences.

Formulation of the problem. Today, it is relevant to establish and prove the position that the prevention of crimes in the financial sphere is very important in society because a number of offenses in the specified area must contain clearly regulated actions for committing one or another offense.

The need to increase the efficiency of combating offenses in the financial sphere, the insufficiency of scientific developments, and the imperfection of legal regulation determine the urgency of administrative and legal combating of offenses in the financial sphere.

Analysis of research and publications. Leading domestic and foreign scientists, such as G. A. Avanesov, O. S. Zayats, V. V. Kovalenko, V. L. Ortynskyi, and Pshinnik, paid attention to issues related to the prevention of various types of crime in the financial sphere O. V. Bahur, L. A. Filyanina and other. However, the role of prevention in the financial sphere has not yet been properly reflected.

The purpose of the article is to define modern features of crime prevention in the financial sphere.

Main material presentation. The financial component in the economic system of the state plays a significant role. Finance has turned from a mechanism into a driving force of the economy. At the same time, there are trends towards an increase in the number of illegal encroachments in the financial sphere. Today, financial crimes are characterized by a high level of latency. This indicates the development of financial crime, as a result of which the country's economy is damaged, which prevents the state from effectively implementing its functions and creating conditions for the development of society and the existence and reproduction of the economy.

The nature of crime in the financial sphere makes it difficult to detect and prevent crimes. And if the detection and disclosure of crimes in the financial sphere is relatively active, then less attention is paid to prevention issues. Although it is easier to prevent a crime than to detect, disclose, investigate, and compensate for the damages caused by this crime. At the same time, crime prevention in the financial sphere is a priority area in the work of law enforcement agencies.

However, despite the wide range of measures taken by the authorities to prevent offenses in this area, it is too early to say that the state has succeeded in everything. All these conditions the study of a wide range of issues of combating offenses in the financial sphere.

The term «prevention» is used in various fields. Prevention means carrying out preventive measures that do not have an individual addressee, but a general focus on certain undesirable phenomena and consists of taking specific measures. In the jurisdiction, the term «prevention» is understood as an activity to prevent the formation, development, and realization of the causes and conditions of crime and criminal manifestations in general [1, p. 194].

In administrative law, prevention is considered in a broad and narrow sense. In a broad sense, prevention is the prevention of crimes, the protection of members of society against their committing offenses, or illegal acts, which are crimes. In this sense, prevention includes certain law enforcement activities. In a narrow sense, prevention is understood as an activity related to the identification of the causes of crimes, conditions, and circumstances that contribute to their commission the identification of persons who may commit a crime, and the implementation of appropriate measures against these persons [1, p. 195].

L. A. Filyanina defines crime prevention as «an activity aimed at identifying, neutralizing and neutralizing the causes and conditions of crimes, and their compensation with the causes and conditions of normative and lawful behavior and the level of normativeness in society» [2, p. 434].

Preventive influence in the financial and economic sphere is a humane way of maintaining law and order and at the same time an important guarantee of correct law enforcement and strengthening of legality in the state, preservation of financial and economic resources of the state, and material values.

With its help, the state is able to influence persons who provide or receive financial and economic services, administer the financial and economic sphere in order to eliminate the deformation of their consciousness and moral attitudes, and direct their activities in a legal direction.

Acting as a system of measures of legal influence, prevention is implemented with the help of a system of means-norms, individual decisions of public administration bodies, etc., means of activity connected with the functioning of special subjects regarding the prevention and termination of tortious behavior in the financial and economic sphere, neutralization of the factors leading to such activity, its causes and conditions, prerequisites for its repetition.

The process of introduction of means of preventive influence is explained by the term «forms of crime prevention» quite justifiably by scientists.

In view of the above, the form of prevention of administrative torts of a financial and economic nature appears as an external way of expressing the prevention of such offenses and, at the same time, a certain managerial function of public administration bodies, aimed at eliminating the potential negative impact of torts on society and individuals.

Among the legal forms, the following are distinguished: the adoption of regulatory acts of preventive management, such as special concepts or programs for combating tortious activity, the adoption of individual management decisions, acts of management, and the implementation of other legal actions determined by acts of management.

Instead, the implementation of non-legal forms of prevention of administrative offenses in the financial and economic sphere by its content does not entail the immediate occurrence of legally significant consequences. This is a peculiar form of accumulation of information, selection, and coordination of legally significant actions that activate and organize the entire process of preventive activity, the mechanism of its practical implementation.

The specificity of forms of prevention of administrative offenses is determined by the type of preventive activity. In particular, both legal and non-legal means (economic, social, ideological) are used as part of the social prevention of torts, which have an indirect effect on the formation of factors that lead to the commission of torts. Legal forms are implemented, for the most part, within the framework of special prevention of torts.

In view of the above, in general, the implementation of the system of administrative and legal means of prevention of offenses in the financial and economic sphere is connected with the implementation of special substantive and operational legal phenomena. They enable subjects of financial and legal relations to achieve a public-legal goal in the field of prevention of torts that encroach on legal relations regarding the creation, distribution, redistribution, and use of centralized and decentralized monetary funds, financial resources, and financial assets of the state in order to satisfy economic needs, guaranteeing the state's implementation of its economic functions.

The prevention of administrative offenses in the financial and economic sphere encourages the subjects of its implementation to involve a wide range of legal, economic, educational, political, and other measures. Their involvement is carried out in order to eliminate or overcome negative factors, which are the reasons and conditions for the implementation of tortious activities of a financial and economic nature. Their implementation is accompanied by appropriate legal regulation. The appropriate legal regulation of the prevention of administrative offenses in the financial and economic sphere consists in the fact that legal norms play a stimulating, motivating role in the development of socially beneficial behavior in a person, inclination to counteract factors that negatively affect a person's activity in the financial and economic sphere, neutralizing their negative influence [3, p. 83–91].

Among the legal measures applied to identify and eliminate the causes of tortious behavior in the financial and economic sphere, the following can be distinguished: bringing the current financial and economic legislation of Ukraine into compliance with the standards of EU law; clear legislative differentiation of misdemeanors in the financial and economic sphere, establishment of effective administrative and legal punishment measures; elimination of conflicts in the legal regulation of the financial and economic sphere, which stand in the way of unambiguous interpretation of legal norms; improvement of legal regulation of administrative and procedural guarantees of realization of the rights of subjects of financial and economic relations.

In order to establish the circle of persons for whom individual preventive work is required, the factual and legal grounds for its implementation should be determined. Factual grounds are the real behavior of a person who is potentially capable of committing a tort in the financial and economic sphere. Such behavior is determined by internal antisocial determinants, the dominant internal content of the motivation of such a person to certain illegal behavior. The potential of legal grounds is realized through

the regulation by legislation in the financial and economic sphere of the possibilities of individual prevention of torts of a financial and economic nature [4]. Lined by internal antisocial determinants, the dominant internal content of the motivation of such a person to certain illegal behavior. The potential of legal grounds is realized through the regulation by legislation in the financial and economic sphere of the possibilities of individual prevention of torts of a financial and economic nature [4].

It is most expedient to characterize the prevention of offenses in the financial and economic sphere as a complex of measures of a social, special, individual nature, which are aimed at identifying the causes and conditions of committing financial and economic offenses, their neutralization, and stopping illegal activity in the financial and economic sphere.

Early and direct prevention of torts are forms of implementation of preventive influence. The first form concerns the influence on the motivation of an individual who is relatively far from committing a tortious act, and the second – is when a person is potentially capable of committing an illegal act and makes an attempt to commit it.

Individual prevention includes a wide range of educational and other measures that can be applied to a potential offender in order to prevent the possibility of committing a tort [5, p. 121].

The influence on the behavior of a person in such cases is achieved through preventive measures of an educational, control nature, in order to eliminate certain causes and conditions for the commission of torts, etc. [6, p. 63–64].

Special prevention of administrative offenses may include the possibility of making decisions of a normative nature, using means of neutralizing the background factors of destructive behavior (drug addiction, alcoholism, etc.), as well as the implementation of individual preventive decisions in order to correct the interests, views, motivation of individual individuals, prevent and stop the tortious behavior of a person [7, p. 14].

At the same time, preventive influence is exerted both on pre-delinct behavior (pre-delinct prevention) and on the actions of a person connected with the preparation, with an attempt to commit an administrative offense, as well as its direct commission (appointment of the punishment corresponding to the act, elimination of the circumstances that led to manifestations of the crime, with the aim of eliminating the possibility of committing similar illegal actions, etc.) [7, p. 17].

Prevention of restrictions is identified as an activity related to the implementation of measures to prevent the spread of tortious manifestations at the level of the country, region, or city. It is possible due to the reduction of tortious motivation, reduction of the practical possibility of committing misdemeanors; intervention in crisis situations, carrying out educational and informational activities for this purpose, etc.

Prevention of elimination is defined as the implementation of measures to neutralize and eliminate the negative impact of tort potential, negative factors that lead to the commission of torts. At the same time, such prevention can be unaddressed or refer to specific addressees, given the classification of special or individual preventive work [8, p. 130–133].

The prevention of financial and economic torts is aimed at eliminating the causes, conditions of their commission, and factors that determine it. At the same time, it is recognized that such torts are caused by an insufficient level of legal awareness in society, insufficient assessment of the public danger of such acts and public condemnation, corruption of state structures, imperfection of procedures for detecting torts, and, as a result, the latency of such acts, insufficient material security of the population. Instead, the factors that determine tortious behavior are mostly associated with certain social and individual-psychological phenomena and processes that determine the specificity and dynamics of tortious behavior. Scientists recognize the latency of tortious behavior as a particularly important factor [9, p. 24–25].

Crime prevention planning should be implemented at the level of crime prevention plans in individual legal entities or public administration bodies, plans for economic and social development, and crime prevention at the state, regional, and industry levels.

The state policy regarding the implementation of tort prevention measures should be formed with a view to the democratization of the tort prevention system with the broad involvement of the public, labor

groups, the humanization of the process of purposeful preventive influence with the selection of the protection of human rights as a priority task, the strengthening of social justice, legality, transparency of this process, the maximum involving the results of scientific and technical progress, electronic and Internet technologies, guaranteeing the coordination of preventive work measures not on a sectoral basis, but taking into account the needs of the entire state, personnel renewal and proper personnel training [8, p. 21–22].

Features of the prevention of offenses in the financial and economic sphere are its following characteristics:

1. Crime prevention in the financial and economic sphere is a multi-level system, which consists of a set of elements that are in interaction and interdependence with each other and make up a certain integrity (measures of a social, special, individual nature), related to the prevention and termination of torts that occur as a failure by a person to fulfill his financial and economic obligations, violation of the requirements of the law, non-compliance with regulatory instructions or prohibitions, violation of the rights of other participants in financial and economic relations, relations regarding the administration of the financial and economic sphere, abuse of official position, creation of illegal obstacles for participants in financial and economic relations, termination of illegal activities in the financial and economic sphere, identification and elimination of causes and conditions that contribute to the commission of such offenses, their neutralization.

2. Prevention of administrative offenses in the financial and economic sphere involves the involvement of a wide range of legal, economic, educational, political, and other measures in order to eliminate or overcome negative factors of social life, which may also appear as causes and conditions for the implementation of tortious activities of a financial and economic nature. Their implementation is carried out on the basis of taking into account the psychological characteristics of the subjects on whom preventive influence is directed, respect for social values, rights and freedoms of citizens, etc.

3. It is related to the implementation by specialized and non-specialized entities of the prevention of substantive and operational legal phenomena, with the help of which specific entities of financial legal relations achieve the public-legal goal of implementing the prevention of torts that encroach on legal relations regarding the creation, distribution, redistribution and use of centralized and decentralized monetary funds, financial resources and financial assets of the state to meet economic needs, implement public legal services, guarantee the state's performance of its economic functions.

4. The object of prevention of offenses in the financial and economic sphere is the behavior and lifestyle of persons with a high probability of committing administrative offenses of a financial and economic nature, social elements of their personality that reflect antisocial orientation; some psychophysical features of individuals are socially significant in the formation and implementation of the latter; adverse conditions of the environment and way of life surrounding such a person.

5. The system of subjects for the prevention of offenses in the financial and economic sphere covers a wide range of subjects endowed with special powers in the preventive sphere, and those not endowed with them, in particular, public administration bodies, local self-government and natural and legal persons who act as participants in financial – economic legal relations.

In the aspect of administrative and legal means of prevention of offenses in the financial and economic sphere, it should be noted that the system of these means really manifests itself in the unity of a set of legal instruments and forms of law enforcement practice in the sphere of economy and finance.

The system of these means includes regulatory means, including legal norms, provisions of normative legal acts, phenomena of legal form, which include administrative and legal acts of general and individual effect, which determine the legal principles of prevention and termination of tortious behavior in the financial and economic sphere, as well as means of activity, in particular law-making, law enforcement, interpretation of provisions of current legislation in the financial and economic sphere.

Legal acts as a means of preventing offenses in the financial and economic sphere apply, as a rule, to the sphere of activity of the public administration body or to all citizens and legal entities. In contrast to

legal acts of individual importance, normative legal acts have the most general character are aimed at regulating a certain type of social relations and are applied repeatedly [10].

The content of legal acts that serve as means of preventing administrative offenses in the financial and economic sphere is a significant source of definition, fixation, and a guarantee of practical implementation of measures to prevent and stop offenses that encroach on the order of regulation of mobilization (formation), distribution (redistribution), use centralized and decentralized monetary funds, formation, consideration, approval, amendments, implementation of the budget, payment of taxes and other mandatory payments, customs and tariff regulation and movement of goods across the customs border, functioning of banking structures, the entire economic mechanism of the state, economic security, stability of economic and legal regulation of social relations, violation of economic rights and legitimate interests of individuals and legal entities.

The hierarchy of administrative acts of controlling bodies is determined by subordinate relations in the system of such bodies. It should be understood that the legal force of an administrative act is determined by the place of the controlling body in the system of public administration bodies. At the same time, such acts are characterized by a number of features. They are characterized by individual character, subordination, officiality, one-sidedness, obligation, and imperativeness [11, p. 132].

In the conditions of the formation of civil society, a legal state, the establishment of people-centered principles of administrative law, the interaction of public administration bodies and citizens and public organizations in the field of crime prevention in the financial and economic sphere is a guarantee of effective counteraction to negative factors affecting the financial and economic system of the state.

In the conditions of the formation of civil society, a legal state, the establishment of people-centered principles of administrative law, the interaction of public administration bodies and citizens and public organizations in the field of crime prevention in the financial and economic sphere is a guarantee of effective counteraction to negative factors affecting the financial and economic system of the state.

That is why the implementation of preventive influence requires a coordinated system of administrative and legal means of prevention of offenses in the financial sphere.

The orientation of the system of administrative and legal means of prevention of offenses in the financial sphere is multifaceted. It refers to various offenses that threaten the financial stability of the country, and its security, and violate the legal guarantees of the protection of the financial rights of individuals formed in the state.

Such administrative and legal means serve as important tools capable of neutralizing dangerous factors that lead to illegal activities of a financial nature, implementing a preventive effect in order to prevent the commission of budgetary and tax offenses, offenses in the banking sector, customs offenses, and other financial offenses. In the context of the implementation of modern reforms in the financial sector of the economy, the legislator should form a legal framework for the implementation of administrative and legal means of preventing illegal activities of a financial nature, take into account the polystructure of the financial sphere, its influence on other spheres of social life, the systematic nature of preventive measures, the need for a comprehensive analysis and regulatory settlement. The improvement of the regulatory and legal framework for carrying out reforms in the financial sphere is still ongoing and requires scientific substantiation of the directions for the transformation of the system of administrative and legal means of prevention of the investigated torts.

Administrative and legal means of prevention of torts of a financial nature, which are different in nature, form a sustainable system. This whole system is a guarantee of implementation by subjects of financial control, law enforcement agencies, citizens, and other subjects combating torts of a financial nature. It makes it possible to identify the causes and conditions of tortious behavior in the financial sphere, contributes to the neutralization of factors that negatively affect it, and implements a preventive effect on the sphere of budgetary and tax offenses, torts in banking, customs, and other spheres of financial relations.

The implementation of preventive measures is carried out at the social, special, and individual levels. The implementation of these means is impossible without the presence of special competence, and powers of the subjects of the prevention of torts in the financial sphere.

Administrative and legal means of preventing offenses in the financial sphere are a system of substantive and operational legal phenomena, with the help of which subjects of financial control, law enforcement and other bodies, citizens, their associations, and other subjects of combating offenses of a financial nature, establish the causes and the conditions for committing misdemeanors in the financial sphere, neutralize the factors that determine tortious behavior, exert a preventive effect in order to prevent the commission of tax, budget offenses, offenses in the banking sphere, financial offenses in the customs sphere, and other financial offenses.

Important criteria contributing to the understanding of the specifics of prevention of investigated torts in the financial sphere are the specifics of the type of financial legal relations [12] that affect the content of financial and legal institutions. In view of the above, the prevention of tax and budget offenses, offenses in the banking sphere, including currency regulation, monetary and cash transactions, mandatory social insurance, and prevention of financial offenses in the customs sphere, are identified.

For example, administrative and legal means of prevention of tax crimes are aimed at countering illegal activities carried out by taxpayers, tax agents, their officials, and authorized representatives of control bodies, which encourage non-fulfillment or improper fulfillment of the provisions of the law in the field of taxation.

The means of state financial control are of particular importance for the prevention of tax offenses. At the same time, various types of control have their own specificity, methods, and forms of implementation.

When implementing state financial control, tax authorities strictly comply with the requirements of the law and monitor the proper implementation of the requirements of regulatory and legal acts by taxpayers. At the same time, achieving the preventive effect is possible with the help of two independent varieties of the specified financial control.

The prevention of violations of customs rules is associated with the implementation of measures related to combating illegal acts detailed in Chapter 68 of the Customs Code of Ukraine [13].

An important place in the system of prevention of financial offenses is the prevention of torts in the banking sector.

It concerns the prevention of torts related to the implementation of transactions using electronic money, regarding the transfer of money, the legally defined procedure for the termination of the functioning of a legal entity or the activity of a natural person – an entrepreneur, the implementation of supervision (oversite) of payment systems and settlement systems.

In view of the above, the implementation of administrative and legal measures for the prevention of offenses in the financial sphere is related to the prevention of a wide range of torts of budgetary, tax, customs, banking and other nature, concerns the neutralization of the negative impact on the financial sphere, the elimination of the possibility of harming financial legal relations and their participants, the financial system of the state, society and its interests in general.

Prevention plays a major role in the activities of bodies that ensure security in the financial sphere against criminal encroachments. It should be noted that the introduction of preventive measures increases the effectiveness of law enforcement and increases compliance with the requirements of current legislation. After all, prevention is a humane means of maintaining law and order and ensuring the safety of values that are under the protection of the state. Implementation of prevention protects society from criminal encroachments and ensures its protection [14, p. 96].

Carrying out preventive activities in the financial sphere ensures the protection of unstable subjects of society from moral deformation and does not allow them to become criminals, that is, it relieves them of criminal responsibility.

If the conditions are created in a state where compliance with the requirements of the law is significantly lower than the evasion of punishment, this will be the best in terms of overall crime prevention.

The point is that when the lawful behavior is higher than the unlawful behavior, the person makes a decision for himself in favor of the latter. This does not mean that a person's motivation is different from that of others. This proves that a person, having analyzed the losses and benefits of his own actions, draws a conclusion that directly affects the adoption of a certain decision. A person evaluates all advantages and chooses such behavior that can provide him with the least losses, under the condition of the least risk of punishment, the greatest benefit [15, p. 61].

The state can eliminate this deformation only in the following way so that the illegal behavior of a person is economically unprofitable or less profitable than lawful behavior. It should be noted that this can be achieved in only two ways, i.e.: by creating opportunities for a lifestyle within the limits of lawful behavior or by establishing moral and legal prohibitions and the threat of punishment [16, p. 263].

Given the fact that there are a sufficient number of legal prohibitions in modern society, it is necessary to pay attention to the attractiveness of lawful behavior and the education of non-acceptance of violations in the financial sphere. Another way can also be added: ensuring compliance with the requirements of legislation throughout the country for the entire population, regardless of security or political affiliation. The combination of these ways can ensure that a person is unprepared for illegal behavior.

It should be emphasized that prevention can be more effective if its introduction and implementation is planned in full cooperation with all law enforcement and control bodies.

Its implementation and planning in the following forms is most expedient:

- development and implementation of a single complex of preventive measures aimed at eliminating the causes and conditions that contribute to the commission of crimes in the financial sphere of the state and individual economic entities;
- development and submission of agreed proposals on the prevention of crimes and other offenses to projects of state programs to combat crime, including general and individual prevention, prevention of the most common types of offenses;
- exchange of information between law enforcement agencies about causes and conditions discovered in the process of performing their functions, which contribute to crimes in the financial sphere, the fight against which is the competence of another law enforcement agency;
- determination of the list of information, regulatory consolidation of the procedure for exchanging such information, the exchange and use of which can contribute to the prompt adoption of measures to prevent crimes in the financial sphere;
- studying the problems of crime prevention in the financial sphere and developing proposals and measures to solve them;
- preparation and introduction of joint proposals to eliminate the causes and conditions that contribute to the commission of crimes in the financial sphere;
- creation of an integrated database related to the fight against offenses in the financial sphere of all law enforcement agencies, with access to it by analysts [17, p. 4–6].

The listed forms of interaction are quite interesting, especially regarding the formation of a common database and information exchange. However, these provisions have a declarative nature, because in reality the process of exchanging information is rather complicated and is usually possible thanks to personal contacts. Therefore, the information limitation hinders the effective prevention of crimes in the financial sphere.

One cannot fail to pay attention to an important issue such as the interaction between entities that fight against crimes in the financial sphere, because the effectiveness of the functioning of any system depends on how deep are the connections between its components. Interaction acts as a factor by which unification in a certain type takes place [18, p. 13].

Interaction in the context of combating offenses in the financial sphere is a specific form of management activity of competent subjects, which is carried out on the basis of parity – equality of the parties, and consists in exerting an appropriate influence on each other in order to obtain certain and necessary actions, and, agreeing and implementing joint measures to fulfill joint tasks and goals. It should be noted that the need for cooperation is emphasized in the majority of regulatory and legal acts that determine the legal status of subjects of combating offenses in the financial sphere.

However, it should be emphasized that the general confirmation by authorities that they have the right to interact with other subjects: representatives of the authorities and the public does not contribute to the establishment of an effective mechanism of cooperation in combating offenses in the financial sphere and in other spheres of public life.

This situation is explained by the lack of a comprehensive legal act that would determine the general issues of combating financial crimes in the financial sphere. It should be noted that there was an attempt to adopt a law in Ukraine that would define the legal basis for preventing and combating economic offenses in order to ensure Ukraine's economic security and protect its financial resources, however, the draft law was withdrawn.

The lack of a regulatory and legal basis leads to the fact that cooperation in combating crimes in the financial sphere is unsystematic, and the methods and forms of such cooperation used by its subjects are often one-sided and do not lead to positive consequences.

In order to improve the quality and effectiveness of the cooperation between the subjects of combating crimes in the financial sphere, it is necessary to approach the legislative definition of organizational and legal foundations in a more meaningful way, namely: to define the tasks and principles of this cooperation, to outline the circle of the main participants, to establish important forms in which it should occur.

Along with this, a large number of issues related to preventive activities still remain unsettled. Representatives of law enforcement agencies, whose tasks include the fight against crime in the financial sphere, cannot fully actively influence the entire complex of causes and conditions of crime, its reduction for society as a whole, and for an individual. Therefore, there is a need to improve the legal framework for law enforcement and crime prevention in the financial sphere. The adoption of the Law on preventive activities of law enforcement agencies or the Concept of state policy in the field of crime prevention can contribute to solving this problem.

The need for the existence of the Concept is due to the fact that the crisis processes taking place in the economic sphere lead to a complication of the situation, a change in the structure of criminogenic crime and lead to the emergence of new forms and methods of committing illegal actions, which, in turn, requires clearly defined measures, not short-, and medium- and long-term. Therefore, there is a special need for the approval of the said Concept for 2023–2024.

Conclusions. Therefore, it can be argued that crime prevention plays a significant role in the fight against financial crime. However, its current state cannot be considered satisfactory. Several features can be distinguished: firstly, the effectiveness of preventive measures is not taken into account in the assessment of the effectiveness of law enforcement agencies, secondly, there are significant difficulties in the exchange of information and interaction between various units that ensure the financial security of the state, thirdly, there is no legal awareness among the population of Ukraine.

There is a need to pay more attention to preventive activities, because prevention is the most effective way to fight crime, because it is better to prevent encroachment on the state's financial resources than to identify persons who have already committed it, prove their guilt and restore violated rights.

REFERENCES

1. Komarnytska I. I. (2020). *Countering offenses in the financial sphere by means of administrative law // Our Law*. No. 4. P. 193–198. [In Ukrainian].
2. Filyanina L. A. (2019). *International experience of preventing and fighting organized crime. Legal Scientific Electronic Journal*. No. 6. P. 434–436. [In Ukrainian].
3. Bahur O. V. *Prevention of offenses in the sphere of intellectual property. Law and economy*. No. 2. P. 83–91. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua/article/view/7852>. (Accessed: 21.09.2023). [In Ukrainian].
4. Bereznyak V. S., Korogod S. V. *Synopsis of lectures on the educational discipline «Criminology and crime prevention*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpk/20.pdf>. (Accessed: 20.09.2023). [In Ukrainian].
5. Bandurka O. M., Lytvynov O. M. (2011). *Crime prevention and crime prevention: monograph*. Kharkiv: KhNUVS, 308 p. [in Ukrainian].
6. Bahanets O. (2019). *Tendentsii zlochynnosti 2018*. Rezonans. 17 travnia [Crime Trends 2018. Resonance. May 17]. Retrieved from <http://rezonance.ua/tendencii-zlochynnosti-2018/> (Accessed: 24.09.2023). [In Ukrainian].
7. Gutsalova K. (2016). *Concepts and signs of economic crime: a review of literature and problematic issues / K. Gutsalova // Entrepreneurship, economy and law*. No. 10. P. 87–89. [In Ukrainian].
8. Holina V. V., Lukashevich S. Yu., Kolodyazhny M. G. (2012). *State programming and regional planning of crime prevention measures in Ukraine*. Kharkiv: Pravo. 304 p. [In Ukrainian].
9. Shulga E. V. (2012). *Administrative-delict relations in Ukraine in the conditions of Europe*. integration, autoref. thesis dr. law of science 12.00.07. Dnipro. 38 p. [In Ukrainian].
10. Melnychuk I. M. *Normative and legal acts of ministries, other central bodies of executive power, legal aspects of their implementation and application*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/normativno-pravovi-akti-ministerstv-inshih-tsentralnih-organiv-vikonavchoi-vladi-pravovi-aspekti-ih-vikonannya-ta-zastosuvannya>. (Accessed: 20.09.2023). [In Ukrainian].
11. Nebesna M. O. (2018). *Administrative acts of controlling bodies in the field of taxation: concepts and signs*. *Law and society*. No. 4. P. 130–135. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_2/25.pdf. (Accessed: 26.09.2023). [In Ukrainian].
12. *Financial offense as a basis for financial and legal responsibility: concept, composition, types*. URL: <https://studfile.net/preview/5462433/page:10/>. (Accessed: 24.09.2023). [In Ukrainian].
13. *Customs Code of Ukraine* dated March 13, 2012 No. 4495-VI. Official Gazette of Ukraine. 2012. No. 32. P. 9. [In Ukrainian].
14. Zayats O. S. (2013). *Interaction of the subjects of combating offenses in the financial sphere*. Ukraine and the world in the context of global transformations: theses of the XI International Scientific and Practical Conference (Lviv, May 16–17, 2013). Lviv: LUBP, P. 96–99. [In Ukrainian].
15. Pshinnik O. V. (2016), *The concept of economic crimes as an object of administrative and legal countermeasures*. *Law and security*. 2016. No. 3 (62). P. 60–65. [In Ukrainian].
16. Komarnytska I. I. (2022). *Administrative law in the prevention of offenses in the tax sphere // Analytical and comparative law*. No. 5. P. 263–267. [In Ukrainian].
17. Ortynskyi V. L. (2016). *Analysis of the regulatory and legal framework for ensuring economic security*. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences: coll. of science pr., No. 855. Lviv. P. 4–12. [In Ukrainian].
18. Kovalenko V. V. (2015). *Administrative and legal means of preventing economic crime*. Law Bulletin of «KROK» University: International. profession. view Kyiv. 157 p. [In Ukrainian].
19. *On the approval of the Concept of implementation of state policy in the field of crime prevention for the period up to 2015*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2011. No. 1209-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D1%80>. (Accessed: 24.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 07.11.2023 р.

Ірина Комарницька

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Iryna.I.Komarnytska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4314-877X>

Євгенія Палій

Президент Люксембурзько-Української торгової палати,
м. Люксембург (Люксембург),
кандидат юридичних наук

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано питання боротьби зі злочинністю у фінансовій сфері, встановлено сутність фінансової відповідальності як інституту фінансового права. Становлення України як правової держави передбачає обмеження різноманітних форм протиправної поведінки суб'єктів фінансової сфери та їх адміністративної відповідальності. Цей вид злочинності становить значну загрозу суспільним відносинам, оскільки передбачає систематичне посягання на фінансові ресурси, які здебільшого забезпечують стабільне, кероване, впорядковане існування людей у суспільстві.

Розглянуто поняття відповідальності як категорії адміністративного права та встановлено, що це поняття є значно ширшим явищем, оскільки, окрім заходів юридичної відповідальності, матеріальна відповідальність включає також заходи попередження, припинення та стягнення.

Також висвітлено ідеї, які позиціонують розгляд протидії злочинності у фінансовій сфері як виду адміністративної відповідальності. Висвітлено питання протидії злочинності у фінансовій сфері як важливе явище для українського суспільства.

УДК 342.95:349.6

Uliana Kostiuk

Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
uliana.i.kostiuk@lpnu.ua

**PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
OF JUDICIAL BODIES AS SUBJECTS OF PROTECTION
OF THE CITIZENS RIGHT OF AN ENVIRONMENT SAFE
FOR LIFE AND HEALTH IN UKRAINE**

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.103>

© *Костюк У.*, 2023

The article is devoted to the problem of determining the peculiarities of the administrative and legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine.

Particular attention is devoted to defining the specifics of the target, structural-organizational and competence blocks of this status.

It was established that the specifics of the target block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine are determined by the specifics of the purpose, tasks, functions, and principles of judicial bodies' activity in the environmental sphere. Having identified a wide list of components of the target block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, their main features were determined.

The peculiarities of the structural and organizational block of the administrative and legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine have been established. It was established that they are determined by the specifics of the procedure for the formation and liquidation of judicial bodies, the organization of their activities, special forms of their work, financial, informational and logistical support of activities, etc.

It has been established that the specifics of the competence block of the studied administrative-legal status are formed in view of the specifics of the procedure for the administration of justice, the implementation of judicial control and the responsibility of judicial bodies.

Particular attention is paid to the specificity of the competence block of the studied administrative and legal status. It is characterized by a clear definition of the substantive and functional competence of the court in the current legislation, orientation towards the implementation of justice, the formation of conditions under which the environmental rights of every member of society can be protected, coordination of the powers of various judicial

bodies within the framework of the definition of their substantive competence in the legislation, etc.

Keywords: judicial bodies; administrative and legal status; competence; authority; justice; protection of rights; environment safe for life and health.

Formulation of the problem. The state, implementing the human rights function, is focused on the formation of a reliable human rights system that will guarantee the possibility of the emergence, termination, and restoration of the legal rights of members of society. State institutions that implement the human rights function, represent the state and act on its behalf, are endowed with a special legal status. The human rights function of the state is mostly implemented thanks to judicial bodies, the system of legal instruments available to them to influence various legal relations, including the protection of citizens' right to an environment safe for life and health.

Determining the peculiarities of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to a safe environment for life and health in Ukraine is a guarantee of proper protection of these rights, the effectiveness of the entire state human rights protection system in the environmental sphere.

Analysis of the study of the problem. The theoretical basis of the study of the problems of determining the peculiarities of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine was formed by the works of many domestic scientists, in particular, such as B. Budzik, M. Golovan, O. Kalashnyk, A. Panchyshyn, E. Podolyak, V. Skrypnyuk, O. Shcherbluk and others. An in-depth study of these issues makes it possible to deeply analyze the status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine for the further formation of a scientific basis for its improvement.

The aim is scientific analysis of the peculiarities of the administrative and legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine.

Presenting main material.

The administrative-legal status of judicial bodies is characterized by a number of features that make it possible to understand the place of the judicial institution in the human rights system, the specifics of their participation in legal relations regarding the protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, to characterize their connections with other sub objects of public administration, which are endowed with rights protection powers in the state, the specifics of their interaction, characterize the organizational and competence potential, etc.

Most of the features of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine can be systematized into several groups in view of the structure of this status, in particular in view of the features of the target, structural-organizational and competence blocks of such status, which, at one time, were rightly defined by O. Kalashnyk and other domestic authors [1, p. 16].

The specifics of the target block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine are determined by the specifics of the purpose, tasks, functions, and principles of judicial bodies' activity in the environmental sphere.

Speaking about the target block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, it is necessary to emphasize the social nature of the activities of judicial authorities. It is revealed through the content of

legal acts of the judiciary, their mandatory nature in order to organize the life of society, bring it to the requirements of the law. Execution of decisions of judicial bodies is ensured by means of enforcement, endowed with a specific and personalized character [2, p. 116].

The purpose of the functioning of judicial bodies, first of all, is to guarantee the availability of justice, the implementation of the protection of legal opportunities of members of Ukrainian society, the effective and fair consideration and resolution of court cases; guarantee of legality, prevention of torts [3, p. 58].

As noted by domestic authors, functions are the basic element of the court's legal status. Their features are that their content is determined by the social purpose of the judiciary, its tasks, detailed through powers and procedural and procedural forms of implementation.

Among the important functions, scientists single out the functions of justice implementation, control and supervision functions; regulatory control functions; guaranteeing legality in the field of public administration; implementation of legal norms that determine the possibilities of judicial protection of citizens against possible offenses, including the activities of public administration bodies that contradict the current legislation; legal interpretation function, etc. [4, p. 88].

The most important and universal function identified by scientists is the administration of justice in matters related to the environment. Courts implement this important function as one of the most important directions of the state's activity in the environmental sphere, which consists in considering and resolving in a special procedural form various legal conflicts of an environmental nature, strengthening legality and law and order in the environmental sphere in general. The rest of the functions are no less important, but they complement this main one and have an auxiliary character [5, p. 389–392].

The principles of functioning of judicial bodies in the environmental sphere are closely related and derived from the fundamental principles of administrative law in general.

The principles of the activity of judicial bodies are extremely diverse, which led to the desire of some scientists to systematize them into certain groups, for example, organizational (related to the implementation of justice exclusively by the court, free access to justice, independence of judicial bodies, ensuring transparency, dispositiveness during the court's consideration of the case) and functional (in particular legality). Detailing the principles of the activity of judicial bodies in the field of administrative proceedings, O. Milienko identified special principles of administrative proceedings, among which, in his opinion, special attention should be devoted to the principles of promoting access to justice; assistance to citizens in the formation of claims, active involvement of the court in the formation of the evidence base, etc. [6; 7].

Current administrative legislation pays special attention to the main principles of the functioning of judicial bodies. In particular, in Art. to the CAS of Ukraine, the legislator separately focused his attention on the principle of the rule of law as a fundamental principle of judicial practice. This principle is a reflection of the priority importance of a person, his rights and freedoms as the highest values in Ukrainian society, which are a guideline for the development of the state in general. At the same time, the legislator, defining them as the highest values, directs the judicial authorities to use a wide list of means that go beyond those regulated by the current legislation of Ukraine, in particular obliges to take into account the judicial practice of the ECtHR and prohibits refusing to consider cases in conditions of insufficient legal regulation of the relevant legal relations (incompleteness, ambiguities, inconsistencies in legislation).

In addition to the presented list of principles, according to some authors, the principles of completeness and comprehensiveness of case consideration, research of available evidence, economy, non-interference of judicial bodies in the activities of public administration bodies should be singled out [3, p. 80; 8, p. 181].

Having identified a wide list of components of the target block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, their main features should be determined. Among these, one can name the focus on ensuring legality in the environmental sphere, protection of environmental rights and legitimate interests of

individuals and legal entities, including against illegal actions of decisions, inactivity of public-law institutions endowed with powers of an environmental-legal management nature, guaranteeing the possibility of realizing the right people to a safe environment for life and health in Ukraine; justice, objectivity, independence, impartiality, purposefulness and legality of such activity, compliance with special principles and procedures for its implementation as important guarantees of protection of procedural rights of participants in the legal process, fair and impartial consideration and resolution of cases and protection of citizens' right to safety for life and health environment in Ukraine; the systematicity of the guiding principles of the activity of judicial bodies, which determine the main rules for organizing their work; scale and universality of tasks, functions, principles of activity of judicial bodies in the environmental sphere; the priority of ensuring environmental safety in the country, living conditions that are safe for the life and health of citizens, observing and restoring violated environmental rights of citizens, guaranteeing compliance with state-defined standards, limits, norms for the use of natural resources, consistency of individual and collective economic, ecological and social interests in Ukrainian society.

Features of the structural-organizational block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine are determined by the specifics of the procedure for the formation and liquidation of judicial bodies, the organization of their activities, including the implementation of the principles of territoriality, specialization and agency, control and accountability, selection of employees in accordance with a special procedure and qualification requirements determined by the state, ensuring their protection against interference in judicial activity, and, at the same time, their relationship with other subjects of law, the organizational structure of courts, the specifics of the organization of internal activities of judicial bodies by bodies of judicial self-government, special forms of work, financial, informational and logistical support of activities.

The specificity of the structural-organizational block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine allows us to talk about the organizational separation and, at the same time, the unity of judicial bodies, specialization, territoriality and agency, their independence and independence from other institutions in the state, and, at the same time, active interaction within the framework of the implementation of justice, the ability to represent the will of the state in public-legal relations, etc.

The organizational separation of judicial bodies is their defining feature. Evidence of organizational separation is the fixation by the legislator in the Constitution of Ukraine of the exclusive right of judicial bodies to implement justice in Ukraine. Such organizational separation of judicial bodies forms a guarantee of proper protection of the rights and freedoms of man and citizen in the state. Organizational separation of judicial bodies is achieved through a branched structure of judicial bodies operating on the basis of specialization, territoriality and agency.

Speaking about the unity of the judicial system, in Art. 17 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», the legislator notes the importance of the unity of the principles of the organization and activity of the courts, the uniform order of organizational support for their activities, the financing of their work and the resolution of intra-organizational issues of the functioning of the courts by bodies of judicial self-government.

The most significant features of the structural-organizational block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine are the specialization, territoriality, and institutionalization of the organization of courts that hear cases in the field of the environment.

A specialized approach to determining court jurisdiction allows us to talk about constitutional, criminal, civil and administrative jurisdiction.

The need for the formation of a specialized approach to the resolution of court cases is due to the variety of such cases, which relate to ensuring the right of citizens to an environment safe for life and

health, and the complexity of legal regulation of legal relations in these areas. The implementation of the distribution of judicial jurisdiction, taking into account the sphere of local legal relations and the type of judicial proceedings, helps to ensure the quality and speed of judicial decision-making.

Territoriality is also an important characteristic of the structural-organizational block of the administrative-legal status of judicial bodies, it acts as a symbol of the approach of justice to every person. It determines the decentralization of the judicial system in view of the territorial division of the state, outlines the extension of the court's competence to legal relations formed on the specified territory of the administrative-territorial unit.

Instantiation allows to guarantee the possibility of appeal and review of court decisions in a higher court. High-quality consideration of the case by the court, the efficiency of the implementation of justice by the courts of appeal and cassation instance is achieved, taking into account the system of personnel selection in these courts, the possibility of attracting authoritative judges with adequate work experience and a high level of competence. Ensuring the quality of justice is achieved through the involvement of judges in the consideration of cases in higher instances, whose qualifications are set to higher requirements in comparison with judges of lower instances. Also, the principles of instance provide for the elimination of the possibility of one court performing the functions of more than one instance [9, p. 82–91].

Characterizing the structural-organizational block of the administrative-legal status of judicial bodies, it should be emphasized that it is characterized by both internal and external autonomy and independence. The first certifies non-involvement in the process of making judicial decisions by bodies of legislative, executive and judicial power, any officials and officials, public organizations or individual citizens. The second, on the other hand, is a guarantee of the absence of intra-institutional influence on court decisions in the process of administration of justice.

The issues of guaranteeing the independence of judicial bodies have been repeatedly raised both by international institutions in international legal documents, in particular in the Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice of 1983 [10], Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe, and in decisions made at the national level, in particular in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The Committee of Ministers of the Council of Europe came to the conclusion that the independence of the judiciary is a guarantee of trust in the justice system, implementation of the principle of the rule of law, respect for human rights and freedoms in the state [11].

Another feature of the studied block is the ability of judicial bodies to represent the will of the state in public-legal relations. It is achieved through compliance with the principle of legality of the functioning of judicial bodies, their legally guaranteed ability to subordinate the behavior of members of society to their will, the ability to apply legal norms, special competence, the unity of the legal basis of functioning and the possibility of their decision-making on the application of legal coercive measures, the presence in the state of a mechanism of implementation in life of such decisions.

It is quite logical that the specifics of the competence block of the studied administrative-legal status are formed taking into account the specifics of the procedure for the administration of justice, the implementation of judicial control and the responsibility of judicial bodies.

Scientists interpret the very term «competence» as a certain awareness, authority of a person or institution [12, p. 874].

Competence certifies the potential ability, readiness for a certain activity, which requires a sufficient level of knowledge, qualification characteristics, experience, the ability to solve complex professional tasks, perform qualitatively certain work with a high degree of self-esteem, self-regulation, with the ability to dynamically respond to changing circumstances, adapt to them and effectively solve problems.

It seems appropriate to present the competence block of the administrative-legal status of judicial bodies as a combination of three key elements, in particular the powers of these bodies, which determine the procedures for the administration of justice, the implementation of judicial control, and, at the same time, the requirements for the behavior of natural and legal persons, which are determined by these powers, the subjects of knowledge, defined by the current legislation, the so-called competent legal acts, and the legal responsibility of such subjects.

The basis for determining the competence characteristics of the administrative-legal status of judicial bodies is the outline of the current normative-legal acts in which they are fixed.

Among such important legal sources, we should mention the Constitution of Ukraine, in Art. 124 of which it is stated that «justice in Ukraine is administered exclusively by courts, the jurisdiction of courts extends to any legal dispute and any criminal accusation.» The Constitution also determines the possibility of consideration by courts of other cases.

The competence of individual judicial bodies is fixed by the legislator in Art. 19 CAS of Ukraine, Art. 22, 27, 32, 36, 46 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» dated June 2, 2016 No. 1402-VIII, Art. 7 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court» dated 07.13.2017 No. 2136-VIII and many other legal acts.

The main areas of implementation of the competence of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine are the administration of justice and judicial control over the activities of public administration bodies in the defined sphere.

The administration of justice and judicial control in the civil sphere are the exclusive powers of judicial bodies, and other state institutions are not endowed with such a right. Courts are given the right by the state to make authoritative decisions regarding criminal, administrative, civil, and economic cases. Courts can apply measures of legal coercion on behalf of the state, bring to legal responsibility. This proves the exceptional legal status of judicial bodies, the special role of court decisions in ensuring legality and the rule of law in the state.

Characterizing the competence of judicial bodies, it should be emphasized that this competence, the decisions they make, are endowed with an authoritative character. This is their mandatory feature. Court decisions are binding on all public administration bodies, organizations, individuals and legal entities, subject to enforcement throughout the entire territory of our country, their implementation is realized with the help of the activities of relevant bodies and officials who are obliged to help the state implement them.

The opinion that all the powers of judicial bodies can be divided into substantive and functional is quite worthy of support.

The content of the substantive powers consists in determining the limits of the court's competence, its jurisdiction as an entity authorized to administer justice, then the functional powers are manifested through the management of the trial process within the framework of the components of the administration of justice, consisting in the implementation of procedural actions by the court within the scope of the administration of justice [13, p. 10].

Among the important functional powers, scientists single out the powers related to the management of the trial process. Such powers may relate to the preparatory part of the trial, in particular opening the court session, announcing the subject of the hearing, checking the presence of persons summoned to the court, experts, interpreters, checking the delivery of summonses, explaining their rights and obligations to the participants in the trial, deciding on the requests of persons, who are involved in the consideration of the case, consideration of appeals, etc. [14, p. 138–139].

In view of the above, the features of the competence block of the administrative-legal status of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine are the clear definition of the subject and functional competence of the court in the current legislation, the orientation of all the competence of judicial bodies in the defined area for the implementation of justice on the basis of the rule of law, equality, regardless of social and other characteristics; formation of conditions under which the environmental rights of every member of society can be protected; the extension of court powers to all environmental legal relations existing in the state, the activities of all public administration bodies in this area, ensuring the implementation of decisions made within the framework of the exercise of court powers, state coercion and the authority of the state, the coordination of the powers of various judicial bodies within the framework of their definition in legislation subject competence, sufficiency of means and tools related to the implementation of functional competence, in order to restore violated environmental rights and protect the rights of individuals and legal entities in the environmental sphere.

Conclusions. In view of the above, in general, among the features of the administrative-legal status of judicial bodies, it is possible to note the special normative regulation of this status (there is a special legislation in the state in which this status is outlined, in particular, the order of creation, the competence of these state institutions is detailed); the originality of the organizational and functional structure and the presence of a special procedure for the creation and selection of employees; independence, independence from external or internal influence, separation of these institutions from other participants in legal relations arising in the state, in particular public administration bodies, and, at the same time, the binding nature of their decisions for other legal subjects; the orientation of this legal status to the fulfillment of the important social role of the court in society regarding the performance of special tasks, in particular the administration of justice, the implementation of judicial control in the environmental sphere; the presence of special powers for the implementation of such tasks (distinguished by the specificity of both the subjects of subordination, in particular the legal relations themselves, which are influenced by judicial bodies, as well as the rights and duties of power. It should also be noted the specificity of the organizational and legal form of the work of judicial bodies, in particular the procedures consideration of cases related to the protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine, court hearings, procedural order of decision-making in court cases.

REFERENCES

1. Kalashnyk O. A. (2021). *Pravovyy status mistsevykh zahal'nykh sudiv v Ukrayini* [Legal status of local general courts in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets.: 12.00.10. Odesa. 28 p. [In Ukrainian].
2. Popadynets' H. O. (2021). *Sutnist', zmist ta osnovni oznaky sudovoyi vlady* [Essence, content and main features of judicial power]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi. No. 4. P. 114–117. [In Ukrainian].
3. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Lozyns'ky Yu. R. (2018). *Pravove rehulyuvannya pravookhoronnoyi diyal'nosti* [Legal regulation of law enforcement activities: training manual]: navchal'nyy posibnyk. L'viv: L'vDUVS, 365 p. [In Ukrainian].
4. Podolyak E. B. (2019). *Osnovni zavdannya, funktsiyi ta pryntsyipy administratyvnoho sudochynstva v sudakh zahal'noyi yurysdyktsiyi* [Basic tasks, functions and principles of administrative proceedings in courts of general jurisdiction]. Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. Seriya yurydychna : zbirnyk naukovykh prats'. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky. Vyp. No. 22. P. 86–92. [In Ukrainian].
5. Lepish N. Ya., Pavlovysh-Seneta Ya. P. (2022). *Osoblyvosti pravovoho statusu sudu* [Peculiarities of the legal status of the court]. Yurydychnyy elektronnyy zhurnal. No. 5. P. 389–392. [In Ukrainian].
6. Budzyk B. (2017). *Meta, zavdannya ta pryntsyipy administratyvnoho sudochynstva na suchasnomu etapi reformuvannya sudovoyi systemy Ukrayiny* [Purpose, tasks and principles of administrative proceedings at the current stage of reforming the judicial system of Ukraine]. Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky. 2017. No. 884. P. 88–92. [In Ukrainian].
7. Miliyenko O. A. (2016). *Pryntsyipy administratyvnoho sudochynstva* [Principles of administrative justice. Scientific Bulletin of Kherson State University]. Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky. 2016. Vypusk 1. Tom 3. P. 48–51. [In Ukrainian].
8. Yesimov S. S. (2015). *Pravove rehulyuvannya zastosuvannya informatsiynykh tekhnolohiy dlya formuvannya doviry do orhaniv derzhavnoyi vlady* [Legal regulation of the use of information technologies for the formation of trust in state authorities]. Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna. 2015. Vyp. 1. P. 173–184. [In Ukrainian].
9. *Spetsializatsiya, terytorial'nist' ta instantsiynist' v orhanizatsiyi systemy sudiv Ukrayiny* [Specialization, territoriality and instantiation in the organization of the court system of Ukraine]. Byuleten' Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny. 2005. No. 9. P. 82–91. URL: <https://pravo.org.ua/spetsializatsiya-terytorialnist-ta-instantsiynist-v-organizatsiyi-systemy-sudiv-ukrayiny>. [In Ukrainian].
10. *Monreal's'ka universal'na deklaratsiya pro nezalezhnist' pravosuddya 1983 roku* [Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice of 1983]. Persha svitova konferentsiya po nezalezhnosti pravosuddya, Monreal', 1983. URL: <http://www.judges.org.ua/artitsle/d5.htm> [In Ukrainian].
11. *Rekomendatsiyi Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist', efektyvnist' ta obov'yazky vid 17 lystopada 2010 roku No. CM/Rec.* (2010). [Recommendations of the

Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding judges] 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38№Text [In Ukrainian].

12. *Novyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy(u tr'okh tomakh). tom I, A – K* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language (in three volumes). volume 1, A–K]. Ukladachi: V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. Kyiv: Vyd-vo «AKONIT», 2006. 926 p. [In Ukrainian].

13. Ditkevych I. I. (2011). *Administratyvna protsesual'na pravosub'yektnist'* [Administrative procedural legal personality]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv: KhNUVS. 21 p. [In Ukrainian].

14. Husarov K. V. (2004). *Funktsional'ni povnovazhennya sudu v stadiyi roz'hlyadu tsyvil'noyi spravy ta problema zaochnoho rishennya* [Functional powers of the court in the stage of consideration of a civil case and the problem of a decision in absentia]. *Ukrayins'ke pravo*. No. 1 (17). P. 136–143. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Уляна Костюк

Національний університет «Львівська політехніка»,
аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
uliana.i.kostiuk@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі визначення особливостей адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні.

Особливу увагу присвячено визначенню особливостей цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоків такого статусу.

Констатовано, що особливості цільового блоку адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні визначаються специфікою мети, завдань, функцій, принципів діяльності судових органів у довкіллєвій сфері. Ідентифікувавши широкий перелік компонентів цільового блоку адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні, визначено їхні основні особливості.

Встановлено особливості структурно-організаційного блоку адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. Констатовано, що вони зумовлені специфікою порядку утворення та ліквідації судових органів, організації їхньої діяльності, спеціальними формами їх роботи, фінансового, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності тощо.

Встановлено, що особливості компетенційного блоку досліджуваного адміністративно-правового статусу формуються з огляду на специфіку процедури здійснення правосуддя, реалізації судового контролю та відповідальності судових органів.

Особливу увагу присвячено специфіці компетенційного блоку досліджуваного адміністративно-правового статусу. Вона відзначається чіткою визначеністю предметної та функціональної компетенції суду в чинному законодавстві, зорієнтованістю на реалізацію правосуддя, формування умов, при яких довкіллєві права кожного члена суспільства можуть бути захищеними, скоординованістю повноважень різних судових органів у рамках визначення в законодавстві їх предметної компетенції тощо.

Ключові слова: судові органи; адміністративно-правовий статус; компетенція; повноваження; правосуддя; захист прав; безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Наталія Лесько

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права,
доктор юридичних наук, професор
nataliya.v.lesko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1790-8432>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ КВОТ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.111>

© Лесько Н., 2023

У статті досліджуються правові основи реалізації політичних прав жінок в Україні. Важливою умовою і гарантією утвердження демократії в Україні є рівноправність жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Серед різних аспектів сучасного сприйняття стану жінки в суспільстві і державі особливе місце займає аспект «жінка і політика».

Внаслідок аналізу особливостей реалізації політичних прав жінок в Україні зауважено, що, починаючи з 2010 р., гендерного квотування не було у виборчому законодавстві України. Проте 2015 р. вперше було введено гендерне квотування, однак воно мало неімперативний характер. Відповідно до нового Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р., гендерні квоти стали обов'язковою нормою на етапі висування.

Доцільно змінити стереотипи про роль жінки в політиці, тому більше уваги треба надавати засобам масової інформації, які сприяли б розширенню політичних прав жінок та усували упереджене ставлення до ролі жінки у політиці. Збереження гендерної квоти у Виборчому законодавстві України відіграє важливу роль у політичній сфері для усіх членів суспільства, однак необхідно вдосконалювати адміністративно-правові механізми дотримання гендерних квот.

Ключові слова: права жінок; гендерні квоти; вибори; політичні права; виборчий кодекс.

Постановка проблеми. Сучасне політичне життя України спрямоване на формування, утвердження й забезпечення оптимального функціонування української держави (за умов розбудови розвинутого громадянського суспільства). Важливою умовою і гарантією утвердження демократії в Україні є рівноправність жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Серед різних аспектів сучасного сприйняття стану жінки в суспільстві і державі особливе місце займає аспект «жінка і політика».

На підставі даних з останньої хвилі дослідження цінностей світу (World Value Survey, 2017–2020) у Західній Європі зазвичай менше 20 % респондентів погоджуються із заявою «Чоловіки стають кращими політичними лідерами, ніж жінки» (наприклад, 5 % у Швеції, 9 % у Данії та Німеччині, 12 % у Фінляндії та Франції, 19 % в Італії; лише в Греції частка тих, хто погоджується з твердженням, перевищує 20 % (26 %) [1].

Мета статті – дослідження правових засад застосування гендерних квот в Україні.

Аналіз дослідження проблеми. У вітчизняній науці варто відзначити праці, які присвячені вказаній тематиці, таких авторів, як Т. Марценюк, Т. Карась, С. Оксамитна, І. Грицай, І. Берендєєва, Ю. Левченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Вперше до виборчого законодавства норму щодо гендерної квоти Верховна Рада України долучила у 2015 році, ухваливши Закон України «Про місцеві вибори» (Закон України «Про місцеві вибори» від 14 лип. 2015 р.). Стаття 4 цього Закону передбачила, що «представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Всі місцеві організації партій – суб'єкти виборчого процесу мають рівні права і можливості брати участь у відповідному виборчому процесі у порядку та в межах, встановлених цим Законом» (Закон України «Про місцеві вибори» 2020 р.) [2]. Однак у цьому Законі не було вимог щодо місця у списку та не передбачалися санкції за недотримання гендерної квоти.

У 2019 році Верховна Рада України ухвалила Виборчий кодекс України, який набув чинності з 1 січня 2020 року. Стаття 219 Кодексу передбачає, що «під час формування єдиного та територіальних виборчих списків організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)» (Виборчий кодекс України, 2019) [3].

Отже, у Виборчому кодексі України законодавчо запроваджено так звані гендерні квоти для партійних організацій на стадії реєстрації виборчих списків.

Треба зауважити, що закон вимагає дотримання квоти лише під час висунення кандидатів та не застосовується до регулювання процесу після реєстрації, наприклад, у випадках, коли кандидат знімає свою кандидатуру.

Відзначимо, що жінки становлять більшість населення України, як показує досвід виборчих кампаній, більшість роботи на виборах організують і роблять жінки у статусі спостерігачів, членів виборчих комісій. Однак у списках кандидатів у депутати місцевих рад та кандидатів на посади голів органів місцевого самоврядування жінки не є лідерами. Аналізуючи місцеві вибори 2015 та 2020 років, треба зауважити, що можна обійти гендерну квоту, зокрема, ніщо не заважає жінкам, які допомогли партійним організаціям дотриматися гендерних вимог під час реєстрації, вийти з перегонів або після оголошення результатів виборів скласти мандат.

З огляду на виборче законодавство та судову практику його застосування, зокрема в частині гендерних квот, можна констатувати, що Виборчий кодекс України не забезпечує дотримання квоти після подання списку, отже, є необхідність внесення змін у Виборчий кодекс щодо забезпечення гендерної квоти і після реєстрації списків кандидатів. Важливо також узаконити норму, яка гарантуватиме у разі відкликання заяв щодо відмови від депутатства, отримання мандату людиною тієї ж статевої належності, що й відмовник. Наявна в галузі гендерної рівності правова база виборчого процесу не передбачає перетворення законодавчої обов'язкової 40 % гендерної квоти у виборчих списках партій на реальне представництво жінок у 40 % у виборчих органах [4, с. 75].

У контексті нашого дослідження розглянемо детальніше переваги та виклики застосування гендерної квоти. Під квотуванням розуміють виділення місць для жінок під час виборів або втілення в життя позитивних дій (тимчасові спеціальні заходи, що використовуються для усунення фактичної нерівності і можуть бути ліквідовані після гендерного паритету).

Розрізняють два види квот: квоти, запроваджені політичною партією, тобто встановлення розподілу місць між жінками і чоловіками у списках самої партії; квоти, запроваджені законом, які ставлять на меті вплинути на результати виборів, причому вони є обов'язковими для всіх політичних партій, чим і забезпечується процес обрання до парламенту жінок різних політичних поглядів.

Останнім часом на міжнародних форумах усіх рівнів активно обговорюється питання квотування та паритетної демократії як найбільш реальних механізмів досягання рівності жінок та чоловіків у політичній сфері. Під паритетною демократією треба розуміти таку форму суспільних відносин у політико-правовій сфері, за якою жінкам гарантується рівний з чоловіками статус на підставі фактичного представництва на всіх рівнях і у всіх владних структурах.

Прибічники паритетної демократії виходять з визначення існування фактичної нерівності жінок і чоловіків у суспільстві. Прибічники паритетної демократії пропонують апробований шлях – використання механізму спеціальних прав. Це різні варіанти квотування представництва жінок у владних структурах.

Крім квот, існують інші механізми забезпечення рівного представництва чоловіків і жінок у парламентських структурах. Один з них – резервування місць. Цей метод, так само як і квотування, спрямований на надання жінкам можливості пройти до парламенту шляхом демократичних виборів, а також призначення в парламент (що може відбуватися і поза системою квот).

Найбільш відомим прикладом використання гендерних квот для широкого залучення жінок до владних структур слугують країни Скандинавії. Тут гендерні квоти стали складовою частиною не тільки партійної, але й державної політики. Успішній інтеграції скандинавських жінок у політичну владу сприяло їх вивільнення від фінансової та психологічної залежності в сім'ї. Високий рівень доходів обох партнерів у шлюбі, розвинута система соціальних послуг, державна підтримка материнства – все це створило матеріальну та моральну базу для активізації участі жінок у процесі управління.

Продовжуючи розгляд різних теорій про взаємовідносини жінки і політики, слід зазначити, що у 80-ті роки ХХ століття була запропонована концепція надбання/усвідомлення сили, згідно з якою чоловіки бачать владу як можливість впливати, водночас жінки бачать її як надбання/усвідомлення сили для позитивних дій. Ця теорія ще раз підтверджує, що жінки визначають владу і використовують її інакше, ніж чоловіки. Існують також й інші риси, що відрізняють жінку-політика від політика-чоловіка: високий ступінь відповідальності, здатність знаходити компромісні рішення під час конфлікту, практичність, конкретність мислення.

Цілком підтримуємо думку про те, що політика є практично єдиною сферою діяльності суспільства, в якій, на думку багатьох жінок, існує їх утиск і яка викликає найбільш різкі розбіжності у поглядах чоловіків та жінок. Подамо основні причини, через які кількість жінок у політичних сферах є невеликою: стереотипи чоловічого головування в політичних структурах, що склалися традиційно; відсутність підтримки жінок з боку впливових осіб; відсутність у багатьох жінок необхідного власного початкового капіталу; схильність жінок займатися сім'єю, господарчими проблемами та браку часу; чоловіки намагаються обмежити доступ жінки до важелів влади, бо поки що не довіряють їм вирішення важливих і глобальних питань, вважаючи, що за способом мислення жінка не здатна до конкретних дій; жінки не віддають голоси жінкам тощо [5, с.32].

Отже, введення цих квот має позитивний ефект, але важливою та необхідною є подальша праця над закріпленням гендерної рівності в політиці, адже сам факт існування квот не гарантує якісних змін ані в політикумі, ані в суспільстві загалом щодо нестереотипного та недискримінаційного ставлення до жінок.

Висновки. Проаналізувавши особливості реалізації політичних прав жінок в Україні, треба зауважити, що, починаючи з 2010 р., гендерного квотування не було у виборчому законодавстві України. Проте у 2015 р. вперше було введено гендерне квотування, однак воно мало неімперативний характер. Відповідно до Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р., гендерні квоти стали обов'язковою нормою на етапі висування. Доцільно змінити стереотипи про роль жінки в політиці, тому більше уваги слід надавати засобам масової інформації, які сприяли б розширенню політичних прав жінок та усували упереджене ставлення до ролі жінки у політиці.

Отже, збереження гендерної квоти у Виборчому законодавстві України відіграє важливу роль у політичній сфері для усіх членів суспільства, однак необхідно вдосконалювати адміністративно-правові механізми дотримання гендерних квот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проект frogee аналітична записка № 3 Уроки з України Березень 2021. URL: <https://freepolicybriefs.org/wp-content/uploads/2021/03/frogee-policy-brief-3-ukraine-ukr.pdf>.
2. Закон України «Про місцеві вибори» від 14 лип. 2015 р. № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>.
3. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Левченко Ю. В. (2021). Гендерні квоти та представленість жінок в органах місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 67. С. 75–81.
5. Чижмарь К. І. (2007). Міжнародні стандарти рівноправ'я та захисту прав жінок та практика України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ.

REFERENCES

1. *Proekt frogee analitychna zapyska No. 3 Uroky z Ukrainy Berezen 2021*. [Project frogee analytical note #3 Lessons from Ukraine March 2021]. URL: <https://freepolicybriefs.org/wp-content/uploads/2021/03/frogee-policy-brief-3ukraine-ukr.pdf>. [In Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro mistsevi vybory» vid 14 lyp. 2015 r.* [The Law of Ukraine «On Local Elections» of July 14 2015 No. 595-VIII.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>. [In Ukrainian].
3. *Vyborchyi kodeks Ukrainy vid 19.12.2019 No. 396-IX*. [Election Code of Ukraine dated 19.12.2019 No. 396-IX]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [In Ukrainian].
4. Levchenko Yu. V. (2021). *Genderni kvoty ta predstavlenist zhinok v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia v umovakh reformy detsentralizatsii* [Gender quotas and representation of women in local self-government bodies under the conditions of decentralization reform]. Actual problems of politics. Vol. 67. P. 75–81. [In Ukrainian].
5. Chizhmar K. I. (2007). *Mizhnarodni standarty ravnopravia ta zakhystu prav zhinok ta praktyka Ukrainy* [International standards of equality and protection of women's rights and the practice of Ukraine]: dissertation. ... candidate law Sciences: 12.00.11; NAS of Ukraine, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky Kyiv. [In Ukrainian].

Дата надходження: 30.09.2023 р.

Natalia Lesko

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of Administrative and Information Law,
Doctor of Law, Associate Professor
nataliya.v.lesko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1790-8432>

LEGAL BASIS OF THE APPLICATION OF GENDER QUOTAS IN UKRAINE

The article examines the legal basis for the realization of women's political rights in Ukraine. An important condition and guarantee for the establishment of democracy in Ukraine is the equality of women and men in all spheres of life of society and the state. Among the various aspects of the modern perception of the state of women in society and the state, the aspect «woman and politics» occupies a special place.

Having analyzed the peculiarities of the realization of women's political rights in Ukraine, it was noted that since 2010, gender quotas have been absent in the electoral legislation of Ukraine. However, gender quotas were introduced for the first time in 2015, but they were not mandatory. According to the new Election Code of Ukraine dated December 19, 2019, gender quotas became a mandatory norm at the nomination stage.

It is advisable to change the stereotypes about the role of women in politics, therefore, more attention should be paid to the mass media, which would contribute to the expansion of women's political rights and eliminate prejudiced attitudes towards the role of women in politics. Maintaining the gender quota in the Electoral Legislation of Ukraine plays an important role in the political sphere for all members of society, however, it is necessary to improve the administrative and legal mechanisms for compliance with gender quotas.

Keywords: women's rights; gender quotas; elections; political rights; election code.

УДК 342.92: 342.7

Iryna Lychenko

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
Head of the Civil Law and Procedure Department
iryna.o.lychenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4838-3579>

Viktoriia Melnychenko

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
student of the first (bachelor)
level of higher education
viktoriia.melnychenko.pv.2022@lpnu.ua

MODERN PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF UKRAINIAN CITIZENS IN THE FIELD OF PROPERTY

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.116>

© Личенко І., Мельниченко В., 2023

The article is devoted to the problem of defining modern problems of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property and theoretical justification of ways to solve them. It was established that the scientific study of issues of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property is an important condition for improving domestic legislation and the practice of its application.

Special attention is paid to the impact of modern challenges and threats on the sphere of protection of property rights. It is argued that the entire system of public legal institutions, the modern system of administrative and legal protection should be aimed at guaranteeing human rights to own, use and dispose of their property.

It is appropriate to include legal methods and means of preventing encroachments in the sphere of property as components of the administrative-legal protection of property rights; termination of administrative offenses encroaching on property rights; application of administrative liability measures to violators in accordance with the procedure established by law and compensation for the damage caused.

It was emphasized that today there are quite frequent facts of violation of the rights and legitimate interests of citizens in the field of property. Such violations are related to the challenges of wartime, the problems of citizens realizing the right to own real estate and land plots, the bureaucratization of the procedures for registering the right to own land, the facts of «raider» seizure of property, the deprivation of single elderly people, convicted of crimes,

orphans and others housing and other objects of property rights, the imperfection of the administrative-delict legislation and the system of state institutions that oppose offenses in this area, etc.

Emphasis is placed on the change of legal approaches to determining the sub-department of consideration of cases on administrative offenses in the sphere of property. Special attention needs to be paid to the elimination of alternative sub-department of consideration of cases on administrative offenses in the field of property, duplication of functions of various authorities and officials in this field.

Special attention is devoted to the formation of a strategy for increasing the effectiveness of the activities of bodies that are endowed with managerial and jurisdictional functions in the field of property, carry out the prevention of offenses committed in this field, due to the optimization of their structure, the development of new standards of interaction with citizens.

Keywords: rights; legal interests; property; right of ownership; administrative-legal protection; administrative-legal security; administrative fines.

Formulation of the problem. Transformational processes in the socio-economic sphere, which have been taking place in our country in recent years, determine the development of administrative law and require a deeper study of the problems of using means and methods of administrative-legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens, in particular, property rights.

Currently, it is particularly relevant to identify the problems of protecting the rights and legitimate interests of citizens in the property sphere, to rethink the conceptual principles of protecting the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the sphere of property by means of administrative law, taking into account the requirements of today, to bring them into line with modern social needs.

The problems of protecting the legitimate interests of Ukrainian citizens in the sphere of property by means of administrative law have matured in the process of socio-political changes in our country, the urgency of their solution is due to the needs of practice.

Based on this, it can be stated that a scientific study of modern problems of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property is extremely necessary and timely.

Analysis of the study of the problem. Improving the quality of administrative legislation and developing theoretical proposals for solving the problem of administrative-legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property is one of the most important tasks of the modern science of administrative law. Despite the relevance of this topic, it has not found a comprehensive scientific reflection in the domestic literature. Work was devoted to certain aspects of the problem... Further scientific research of certain issues of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property is a guarantee of improving domestic legislation and the practice of its application.

The aim is to determine the problem of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property and theoretical justification of ways to solve them.

Presenting main material. In recent years, Ukrainian society has undergone radical changes. They are related to the construction of a democratic state, the transition from a command-administrative to a market-democratic system [1, p. 310], by introducing human-centered ideology into all management processes. The change in the socio-economic and political vector of Ukraine's development is closely related to the revision of the main directions of the implementation of legal policy in the state, the means, goals, and methods that are implemented in the field of law or through law, the creation of a fundamentally

new type of relationship between citizens and civil servants, which are based on the priority of human rights and freedoms, respect for the individual, a high culture of communication [2, p. 91].

Strengthening the protection of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the sphere of property is especially important in modern conditions. The entire system of public and legal institutions, the modern system of administrative and legal protection should be aimed at guaranteeing the rights of people to own, use and dispose of their property.

In general, the administrative-legal protection of property rights should be understood as a system of legal methods and means of preventing violations of property rights, stopping encroachments on a person's legal ability to own, use, and dispose of property, applying administrative liability measures to violators in accordance with the procedure established by law, and compensating for the damage caused.

It is appropriate to include legal methods and means of preventing encroachments in the sphere of property as components of the administrative-legal protection of property rights; termination of administrative offenses encroaching on property rights; application of administrative liability measures to violators in accordance with the procedure established by law and compensation for the damage caused.

Administrative and legal methods of protection of property rights should include: a) prevention of violation of the regime of protection of property rights; b) renewal of the violated right to property or objects of intellectual property; c) bringing to administrative responsibility for committing an offense in the field of property; d) compensation for the damage caused.

Depending on the method of protection, it is advisable to divide the means into: a) means of prevention; b) means of legal responsibility; c) means of termination; d) means of recovery.

The issues of protection of property rights became more acute during the period of military operations in Ukraine, which is caused by significant problems of guaranteeing the protection of such rights by the state.

A significant amount of property in the eastern and southern regions of the country has been destroyed, the institutions that should implement such protection are not functioning. Despite this, Ukraine has not solved the problems of property rights protection that were inherent in Ukrainian society in the past.

Despite the existence of such a significant number of regulatory and legal acts regarding the administrative and legal protection of the legitimate interests of citizens in the field of intellectual property, their effectiveness has been repeatedly questioned in the legal literature.

The main shortcomings of domestic legislation regarding the protection of the legitimate interests of the owners of objects of intellectual creativity include the following: lack of norms and standards aimed at legalizing the production and distribution of products covered by intellectual property rights, a comprehensive legislative approach to solving the problem of piracy, protection mechanisms from it, a legally established system of measures for the prevention, detection, termination and investigation of offenses in the field of intellectual property, coordination of the actions of various authorities in this field [3, p. 386–389].

The inability of the administrative and legal norms, which determine the types of administrative sanctions for violations in the field of intellectual property, to ensure the proper protection of the legal interests of the owners due to the disproportionality of the fixed penalties to the damage caused to the rights and legal interests of the subjects of intellectual property. Sometimes the income from the illegal use of an object of intellectual property rights exceeds the established sanctions hundreds of times and more than covers the incurred costs [4, p. 492].

Ukrainian legislation is characterized by the lack of proper regulation of the issue of protection of computer programs as objects of copyright, valuation and accounting of intellectual property objects, intangible assets; the need to develop a methodology for determining the amount of material damage caused by the violation of rights to intellectual property objects; inhibiting the development of the system of units for technology transfer, innovation activity and intellectual property in budgetary institutions, organizations and enterprises whose activities are related to the creation and use of industrial property objects [5].

Inadequate legislative regulation refers to ways of protecting the legal interests of owners of intellectual property objects used in the worldwide Internet [6]. Methods of protecting the legitimate interests of subjects of intellectual property law do not take into account the specifics of this field, and the legislation is not adapted to the modern realities of the development of the field of Internet technologies. In connection with this, there was an urgent need for the formation of a modern, effective legal framework for the protection of the legitimate interests of owners of intellectual property objects in the worldwide Internet.

Another important area of administrative and legal protection of the legitimate interests of citizens in the sphere of property, which requires detailing the ways and means of its implementation, is countering raiding.

As Ya. Solovyi points out, raiding is a complex phenomenon, countermeasures against it must also be complex and manifest at different levels: both at the level of criminal, corporate, administrative, civil law, and at the level of state policy in general [7].

Administrative and legal means of combating raiding can fully prevent and stop illegal activities in this area at the early stages, and the authorities should be more active in opposing various manifestations of raiding of property rights.

The development of an effective legal basis for combating raiding in Ukraine is the most important task in the way of improving domestic legislation regarding the protection of the legitimate interests of citizens in the field of property. In this regard, it would be positive to use the experience of Great Britain, the United States, and Germany in establishing the appropriate process [8].

The state faces an important task of forming an effective mechanism of legal guarantees for the realization of a person's legal opportunities, optimization of ways to satisfy them, a system of means and methods of preventing the realization of one legitimate desire to the detriment of another. The ideological orientation of all administrative and legal acts, legal procedures and practical activities of the subjects of power to protect the rights, freedoms and legitimate interests of citizens is a new challenge of modern legal policy in Ukraine.

There is an important task of developing a single long-term strategy for legal reforms in this area and a program of nationwide actions regarding its implementation.

There is an urgent need to develop a single long-term comprehensive strategy of legal reforms to strengthen the protection of the legitimate interests of citizens in the sphere of property.

The starting point of this strategy should be a clear understanding that it is the state and its bodies that are the main subjects that ensure official-authority recognition and provision of important interests of citizens in the field of property, determine the ways and means of protecting these legal opportunities, are responsible for the state combating offenses committed in this area.

The main directions of legal reforms to strengthen the protection of the rights and legitimate interests of citizens in the field of property should be:

- formation of a strategy to increase the efficiency of the activities of bodies that are endowed with managerial and jurisdictional functions in the field of property, carry out the prevention of offenses committed in this field by optimizing their structure, developing new standards of interaction with citizens, eradicating corruption, increasing responsibility and accountability, reducing bureaucracy and red tape, establishment of a system of training civil servants and improving their qualifications, familiarization with foreign experience;

- improvement of the regulatory legal framework, which regulates the legal status of subjects of protection of the rights and legitimate interests of citizens in the sphere of property, the procedural form of such protection;

- the development of an information base for the protection of the rights and legitimate interests of citizens in the field of property (creation of a consolidated information database of public information on objects of ownership of land resources, real estate; an information system for detecting offenses in the field of property and monitoring risk factors that lead to corporate conflicts and cause raiding of objects of

property rights), improvement of the system of informing citizens about existing threats to their rights and legitimate interests in the field of property and ways to overcome them, strengthening openness in the activities of authorities, their control by citizens.

The formation of a new intellectually developed society, the active development of the latest technologies, the aggravation of problems related to the spread of digital technologies and the Internet, requires the formation of effective institutional means of protecting the legitimate interests of owners of intellectual property objects.

This problem provoked a discussion in the scientific literature regarding the feasibility of forming a single codified act in the field of intellectual property, which would combine the material, procedural and administrative-delict norms of law in this field.

It seems most expedient to combine administrative offenses in the field of intellectual property into six articles, the content of which would take into account the specifics of objects of intellectual property rights and separately refer to violations of copyright and related rights, industrial property rights, intellectual property rights to commercial names, trademarks and geographic indication, trade secret rights, domain name, logo, databases, computer programs and other intellectual property objects used on the Internet. In view of this, it is expedient to add a separate Chapter 6-A of the Code of Criminal Procedure entitled «Administrative offenses in the field of intellectual property», which would cover all the mentioned legal forms of administrative offenses.

It is also time to effectively reform the legally established system of administrative fines for committing offenses in the field of property. It is possible thanks to the expansion of the use of alternative sanctions, a review of the feasibility of applying certain types of administrative penalties for committing misdemeanors in the field of property, a review of the legislative model for determining the size of administrative fines in this area, a mechanism for taking into account the main characteristics of the subject of the offense when determining the administrative penalty (property status of the offender, having a permanent place of work, the ability to voluntarily perform debt collection, etc.).

In the process of developing a draft of the new Code on Administrative Misdemeanors, the legislator should revise the legislative model for determining the type and amount of administrative fines applied for offenses in the field of property. Legislative approaches to determining the amount of fines and the term of administrative arrest need to be revised (it has not been proven that a significant increase in the effectiveness of the application of administrative arrest at the expense of increasing the term of its application has been proven). From the point of view of the effectiveness of coercive influence on the violator, the use of correctional works for the commission of petty theft of someone else's property (Article 51 of the Code of Criminal Procedure) is quite doubtful.

Increasing the effectiveness of legal policy is possible thanks to a change in legal approaches to determining the sub-department of consideration of cases on administrative offenses in the sphere of property. Special attention needs to be paid to the elimination of alternative sub-department of consideration of cases on administrative offenses in the field of property, duplication of functions of various authorities and officials in this field.

There is an urgent need to make appropriate changes to the Code of Administrative Procedure of Ukraine to strengthen the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and other persons. The legislator should abandon the general concept of «interest» used in this Code and establish the concept of «legitimate interest». Determining the tasks of administrative proceedings in the first part of the first article of the Civil Code, it should be noted that the priority is to protect the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, rights and legitimate interests of legal entities in the field of public legal relations.

Overcoming various negative trends in the field of property in the future can only be associated with the implementation of comprehensive socio-economic reforms, increasing the efficiency of management activities in this field, improving the legal regulation of the protection of property rights in Ukraine, taking

into account in the normative legal acts the main legitimate interests of citizens in the sphere of property, securing them in the form of subjective rights and guaranteeing their implementation and protection.

The modern socio-economic development of Ukrainian society contributes to the development of property relations, the transformation of property goods into a priority object of social relations, and legal interests in this area into an indispensable element of the administrative and legal status of Ukrainian citizens.

The legitimate interests of citizens in the field of property are the basis for the emergence of subjective rights of citizens, supplementing them in those areas where legal norms are not able to clearly regulate the implementation of needs regarding ownership, use and disposal of property. Actually subjective rights are one of the forms of realization of legal interests.

Conclusions. The administrative and legal status of a citizen of Ukraine in our time bears the imprint of crisis processes in the field of management in our country, economic problems, etc. Today, the facts of violation of the rights and legitimate interests of citizens in the field of property are quite frequent.

Such violations are related to the challenges of wartime, the problems of citizens realizing the right to own real estate and land plots, the bureaucratization of the procedures for registering the right to own land, the facts of «raider» seizure of property, the deprivation of single elderly people, convicted of crimes, orphans and others housing and other objects of property rights, the imperfection of the administrative-delinquency legislation and the system of state institutions that oppose offenses in this area.

An important task of our state is the qualitative reform of domestic administrative and tort legislation in this area, the development of effective measures to strengthen the protection of rights and legitimate interests in the field of intellectual property, property of business entities. It is especially important to form a strategy to increase the efficiency of the activities of bodies that are endowed with managerial and jurisdictional functions in the field of property, carry out the prevention of offenses committed in this field, due to the optimization of their structure, the development of new standards of interaction with citizens.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. 336 с.
2. Авер'янов В. Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони (серія «Право»)*. 2010. Вип. 2. С. 87–92.
3. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підруч. Київ : Знання, 2006. 431 с.
4. Підпригора О. А., Бутнік-Сіверський О. Б., Дроб'язко В. С. та ін. Право інтелектуальної власності / за ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2004. 672 с.
5. Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні : проблеми» : рекомендації Верховної Ради України від 27.06.2007 р. № 1243-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 45. Ст. 2001.
6. Холіна А. Г., Тюльченко І. К. Проблеми захисту інтелектуальної власності в Інтернеті. Матеріали регіональної наукової конференції викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів «Актуальні проблеми сучасного розвитку України : соціально-економічні, науково-технічні та правові аспекти». URL: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/fknt/kholina/library/article4.htm>.
7. Соловій Я. І. Проблеми кваліфікації діянь, пов'язаних із захопленням підприємств (рейдерства) / URL: http://azov-academy.ucoz.org/publ/to_euro_2012_problemi_kvalifikaciji_dijan_pov_jazanikh_iz_zakhoplennjam_pidpriemstv_rejderstva_solovij_ja_i/7-1-0-129.
8. Колесник М. А. Зарубіжний досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні. *Право і Безпека*. 2010. № 5 (37). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_2.pdf.

REFERENCES

1. Tsvytkov V. V. (2007). *Demokratiya i derzhavne upravlinnya: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Democracy and public administration: theory, methodology, practice]: monohrafiya. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka». 336 p. [In Ukrainian].
2. Aver»yanov V. B. (2010). *Lyudynotsentryst-s'ka ideolohiya yak osnova reformuvannya ukrayins'koho administratyvnoho prava v umovakh intehtratsiynoho protsesu* [People-centered ideology as a basis for reforming Ukrainian administrative law in the context of the integration process]. Derzhava ta rehiony (tseriya «Pravo»). No. 2. P. 87–92. [In Ukrainian].
3. Bazylevych V. D. (2006). *Intelektual'na vlasnist'* [Intellectual Property]: pidruch. Kyiv: Znannya, 2006. 431 p. [In Ukrainian].
4. Pidopryhora O. A., Butnik-Sivers'kyy O. B., Drob'yazko V. S. ta in. *Pravo intelektual'noyi vlasnosti* [The right of intellectual property] / za red. O. A. Pidopryhory, O. D. Svyatots'koho. Kyiv: Kontsern «Vydavnychyy Dim «In Yure». 2004. 672 p. [In Ukrainian].
5. *Pro Rekomendatsiyi parlament-s'kykh slukhan' «Zakhyst prav intelektual'noyi vlasnosti v Ukrayini: problemy»* [About the Recommendations of the parliamentary hearings «Protection of intellectual property rights in Ukraine: problems»]: rekomendatsiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 27.06.2007 r. # 1243-V. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2007. No. 45. P. 2001. [In Ukrainian].
6. Kholina A. H., Tyul'chenko I. K. (2012). *Problemy zakhystu intelektual'noyi vlasnosti v Interneti. Materialy rehional'noyi naukovo-y konferentsiyi vykladachiv, aspirantiv ta studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv «Aktual'ni problemy suchasnoho rozvytku Ukrayiny : sotsial'no-ekonomichni, nauково-tehnikhni ta pravovi aspekty»* [Problems of intellectual property protection on the Internet. Materials of the regional scientific conference of teachers, graduate students and students of higher educational institutions «Actual problems of modern development of Ukraine: socio-economic, scientific-technical and legal aspects»]. URL: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/fknt/kholina/library/artitsle4.htm> [In Ukrainian].
7. Soloviy Ya. I. (2012). *Problemy kvalifikatsiyi diyan', pov»yazanykh iz zakhoplennyam pidpryyemstv (reyderstva)* [Problems of qualification of actions related to the seizure of enterprises (raiding)] URL: http://azov-atsademy.utsoz.org/publ/to_euro_2012_problemi_kvalifikatsiji_dijan_pov_jazanikh_iz_zakhoplenjam_pidpriemstv_rejderstva_solovij_ja_i/7-1-0-129 [In Ukrainian].
8. Kolyesnyk M. A. (2010). *Zarubizhnyy dosvid protydyi reyderstvu ta mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukrayini* [Foreign experience of countering raiding and the possibility of its use in Ukraine] Pravo i Bezpeka. No. 5 (37). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/sots_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_2.pdf. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.10.2023 р.

Ірина Личенко

Національний університет «Львівська політехніка»,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор

iryna.o.lychenko@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4838-3579>

Вікторія Мельниченко

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
viktoriia.melnychenko.pv.2022@lpnu.ua

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена проблемі визначення сучасних проблем адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян України у сфері власності та теоретичному обґрунтуванню шляхів їхнього вирішення. Констатовано, що наукове дослідження питань адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян України у сфері власності є важливою умовою покращення вітчизняного законодавства та практики його застосування.

Особливу увагу надано впливу сучасних викликів та загроз на сферу захисту права власності. Аргументовано, що вся система публічно-правових інституцій, сучасна система адміністративно-правового захисту повинна бути націленою на гарантування прав людини володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю.

До складових частин адміністративно-правового захисту права власності доцільно віднести правові способи та засоби щодо попередження посягань у сфері власності; припинення адміністративних правопорушень, що посягають на право власності; застосування до порушників заходів адміністративної відповідальності у встановленому законом порядку та відшкодування заподіяної шкоди.

Акцентовано, що сьогодні доволі частими є факти порушення прав та законних інтересів громадян у сфері власності. Такі порушення пов'язані з викликами воєнного часу, проблемами реалізації громадянами права власності на нерухомість та земельні ділянки, забюрократизованістю процедур оформлення права власності на землю, фактами «рейдерського» захоплення власності, позбавленням одиноких осіб похилого віку, засуджених за вчинення злочинів, сиріт та інших соціально незахищених верств населення житла й інших об'єктів права власності, недосконалістю адміністративно-деліктного законодавства та системи інституцій держави, що протистоять правопорушенням у цій сфері тощо.

Наголошено на зміні правових підходів до визначення підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері власності. Особливої уваги потребує усунення альтернативної підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері власності, дублювання функцій різних органів влади та посадових осіб у цій сфері.

Особлива увага присвячена формуванню стратегії підвищення ефективності діяльності органів, які наділені управлінськими, юрисдикційними функціями у сфері власності, здійснюють профілактику правопорушень, що вчиняються у цій сфері, за рахунок оптимізації їх структури, вироблення нових стандартів взаємодії з громадянами.

Ключові слова: права; законні інтереси; власність; право власності; адміністративно-правовий захист; адміністративно-правове забезпечення; адміністративні стягнення.

УДК 342.9(477)

Олексій Остапенко

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

БУЛІНГ І МОБІНГ (ЦЬКУВАННЯ) ЯК РІЗНОВИДИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ПОСЯГАНЬ НА ФІЗИЧНУ ОСОБУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.124>

© Остапенко О., 2023

У статті проаналізовано теоретичні положення, чинні нормативно-правові акти, які врегульовують відносини, що пов'язані із застосуванням адміністративної відповідальності за вчинення булінгу чи мобінгу (цькування).

Зокрема, з'ясовано, що широкий за змістом перелік насильницьких дій, які виявляються у формі булінгу та мобінгу (цькування), закріплено у статтях 173-4, 173-5 КУпАП. Серед різноманітних проявів насильства зауважено про агресивну поведінку особи, яка вчиняє насильницькі дії стосовно іншої особи.

Зважаючи на актуальність захисту адміністративно-правових відносин, які порушуються у формі булінгу або мобінгу, розглянуто ознаки, властиві цим термінам, та виокремлено їх види. Крім того, визначено ознаки, які характеризують адміністративну відповідальність за вчинення цькування.

Зауважено, що складати протокол про вчинення булінгу мають повноваження працівники поліції (ст. 255 КУпАП), розгляд справи і прийняття щодо неї рішення вчиняється судом (ст. 221 КУпАП). Про факт вчинення мобінгу протоколи згідно зі ст. 230-1 КУпАП мають право складати і приймати щодо них рішення посадові особи, що уповноважені керівником центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, а також справи про вчинення мобінгу підвідомчі розгляду судом (ст. 221 КУпАП).

Підкреслено, що суб'єктів, які вчиняють насильницькі дії чи бездіяльність у формі булінгу або мобінгу, можна умовно систематизувати у певні групи.

Зазначено, що розмежування насильницьких і ненасильницьких дій, які здійснюються у формі цькування під час їх правової кваліфікації, є досить складним завданням. Для кваліфікації протиправних дій, які вчиняються шляхом цькування, повинно бути настання шкідливих наслідків. Позначення ненасильницьких дій повинно свідчити про наявність не тільки відповідних дій, але й про суб'єктивне ставлення до таких дій особи, яка їх вчиняє.

Проаналізовано співвідношення між видами адміністративних стягнень і санкціями за вчинення булінгу / мобінгу.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; боулінг; мобінг; насильство; цькування.

Постановка проблеми. Варто звернути увагу на Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, що містить групу правових норм, які передбачають заборону щодо посягань на конституційні права і свободи та рівність громадян (ст. 24 Конституції України), а також втручання в особисте і сімейне життя людини (ст. 32 Конституції України) [1]. Власне, йдеться про захист людини, права якої порушуються шляхом вчинення насильницьких дій, у різних формах та різними способами.

Важливою складовою частиною щодо запобігання насильству, яке вчиняється шляхом як булінгу, так і мобінгу (цькування), є нормативно-правова база країн Європейського Союзу і національного законодавства України. Серед них:

– Директива Ради Європейського Співтовариства від 12 червня 1989 р. № 89/391/ЄЕС про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі;

– Директива Ради Європейського Співтовариства від 27 листопада 2000 р. № 2000/78/ЄС про загальну систему рівного поводження у сфері зайнятості й професійної діяльності;

– Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України);

– Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП);

– Закон України від 16 листопада 2022 р. № 2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)»;

– Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2806-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушень прав у сфері праці».

Водночас насильство залишається проблемою для окремого індивіда, колективного утворення та держави загалом. Динаміка соціального порядку, як справедливо вважає Норт Дуглас, залежить від динаміки змін, а не від динаміки прогресу [2, с. 32]. Загальні підходи щодо визначення насильницького змісту і протиправності дій фізичної особи у формі булінгу чи мобінгу мають дискусійний характер. У статтях 173-4, 173-5 КУпАП визначено лише об'єктно-суб'єктні ознаки протиправного посягання у формі булінгу і мобінгу, а також види стягнень та розмір санкцій за їх вчинення, що створює проблеми під час кваліфікації цих правопорушень. Наприклад, законодавство України про працю має трудове тлумачення протиправних дій у формі мобінгу (ст. 2-2 КЗпП України), які посягають на трудові права працівників [3].

Насильство та види його прояву мають давню історію, яка тісно пов'язана з розвитком суспільства у різні часи та епохи. Так, О. Д. Коломoeць, досліджуючи проблеми насильства, звертає увагу на різні способи застосування насильства, спрямовані на обмеження волі і свободи людини і громадянина. Ендрю Адамс, аналізуючи поведінку людей, робить висновок про існування форм прояву агресії, які стали основою для визначення термінів «булінг», «мобінг» (цькування). Сучасні підходи у подоланні насильства органами держави залежать від правового регулювання та заходів, спрямованих на підпорядкування цього негативного явища, сутність якого має вияви у будь-яких умисних діях проти волі іншої особи, вчинених свідомо з порушенням прав людини, якій завдається фізична, психологічна або матеріальна шкода зі сторони кривдника. Умисні протиправні дії кривдника свідчать про його поведінку, що має негативний характер [4, с. 40].

Аналіз дослідження проблеми. Загальнотеоретичні напрацювання з вказаної проблеми є у дослідженнях: Д. О. Беззубова, Баррі Вангейма, Джона Віллеса, Джінні Грехема Скотта, С. С. Єсімова, М. В. Коваліва, В. К. Колпакова, О. Д. Коломoeць, Т. О. Коломoeць, Дугласа Нортона, С. С. Сливки, Ебергардта Шмідт-Ассманна, Л. Б. Шнейдер та інших.

Мета статті полягає у досягненні результатів шляхом аналізу теоретичних положень, наявних нормативно-правових актів, які врегульовують відносини, що пов'язані із застосуванням адміністративної відповідальності за вчинення булінгу чи мобінгу (цькування).

Виклад основного матеріалу. Проблема насильства, незалежно від того, чи має вона генетичне походження від окремого індивіда або групи людей, потребує реалізації заходів морального впливу та примусу зі сторони держави. Варто зазначити, що жодне суспільство не мало успіхів у подоланні насильства шляхом його ліквідації, у кращому разі насильство як різновид протиправного посягання на права і свободи людини і громадянина вдавалося стримувати і підпорядковувати. О. Д. Коломоєць, досліджуючи адміністративно-правове застосування відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, погоджується з думкою О. П. Зборовської стосовно того, що насильство як спосіб застосування фізичної сили, утиску, гніту, гноблення, примусу, а також обмежень можливостей, діяльності, мислення спостерігалось на всіх етапах історії людства і притаманне як минулим, так і сучасним формам правління й державного устрою [5, с. 10].

Філософи минулих часів визначали насильство як отруту для душі, вважаючи, що тільки гнів і страх особи змушують її застосовувати насильство (Ф. Бекон). Серед філософів, як вважає професор С. С. Сливка, поведінка людини розглядається як консолідована спільність з іншими людьми, коли людина намагається впорядкувати суспільні відносини, які вона вважає «хаосом», унаслідок чого відбувається розпад суспільства [6, с. 97]. У цьому випадку автор веде розмову про розумну, практичну і соціально значущу поведінку, яка за своїм змістом є правомірною, збалансованою [6, с. 99], і такою, що не суперечить впорядкованим суспільним відносинам [6, с. 97], та за своїм змістом є раціональною.

Умовно кажучи, насильницька «раціональність» особи, яка вчиняє булінг чи мобінг, свідчить про наявність знань і вмінь передбачати наслідки, які виникатимуть по відношенню до особи щодо якої вчиняються протиправні дії. Разом тим, негативні наслідки, як правило, передбачаються, тобто прогножуються, що свідчить про деліктну мотивацію такої поведінки.

Насильство, як одна із форм людської поведінки, було і залишається, на жаль, невід'ємним елементом у діяльності зі сторони органів державної влади, громадських формувань (релігійні секти, терористичні організації). Основною ознакою, яка властива насильству, є дії суб'єкта, спрямовані на обмеження волі, а також інші дії особи. Крім того, насильницьким є такий вияв, що може здійснюватися різними способами, а наслідки від цих дій не сприймаються добровільно об'єктом посягання, який чинить супротив.

Беручи до уваги тему дослідження, пропонуємо для розгляду та аналізу структурно-логічну схему складових елементів адміністративно-карного булінгу та мобінгу.

Таблиця 1

Структурно-логічна схема складових елементів адміністративно-карного булінгу і мобінгу

Насильство		
Булінг	Адміністративно-карні різновиди	Мобінг
Пряме – Непряме	Посягання на особу (дія чи бездіяльність)	Пряме – непряме

Сучасне визначення терміна «насильство» розглядають як умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить загрозу заподіяння зазначеної шкоди з протиправною метою [7, с. 518]. Звернемо увагу на сукупність ознак, які характеризують домашнє насильство та закріплені у ст. 126-1 Кримінального кодексу України. Серед них ідеться про фізичне, психологічне або економічне насильство з визначенням об'єктів протиправного посягання (подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах) [8]. Досить широкий за змістом перелік насильницьких дій, які виявляються у формі булінгу до учасників освітнього процесу та мобінгу (цькування), закріплено у статтях 173-4, 173-5 КУпАП. Серед різноманітних проявів насильства зауважимо про агресивну поведінку особи, яка вчиняє насильницькі дії стосовно іншої особи.

Термін «агресія» (від лат. – *agressio*) означає напад із застосуванням сили [7, с. 14]. Варто зазначити, що «цькування», як один із різновидів насильства, може мати форму агресивної поведінки, яка вчиняється з метою заподіяння іншій особі фізичної, психологічної чи моральної шкоди.

Зважаючи на актуальність захисту адміністративно-правових відносин, які порушуються у формі булінгу або мобінгу, розглянемо ознаки, що характерні для цих термінів. Британський журналіст Ендрю Адамс, розглядаючи поведінку людей, звернув увагу на прояви агресії з подальшим залякуванням особи, з намірами повного підпорядкування суб'єктом у власних цілях. Така поведінка особи, що посягає на свободу іншої людини, перекладається з англійської як «хуліган» і має назву «bully», що й стало основою для створення цього терміна. Отже, термін «bullying» означає залякування, цькування, задирання, тобто різновид навмисного насильства, що не має характеру самозахисту і не є санкціонованим нормативно-правовим актом держави, а також довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні) [9].

Беручи до уваги ознаки, властиві булінгу, розглянемо такі його види: фізичний, психологічний, кібербулінг. До ознак, які характеризують *фізичний булінг*, належать: агресивне фізичне залякування, яке полягає у багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах, дотиках небажаних і неналежно. *Психологічний вид булінгу* умовно поділяють на: а) *вербальний* – виявляється у залякуванні, глузуванні за допомогою слів, які включають постійні образи, погрози й зневажливі коментарі (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну належність, інвалідність, особливості стилю одягу, поведінку), погрози зашкодити; б) *соціальний* – коли вчиняється соціальне вигнання особи з групи, колективу шляхом ігнорування, ізоляції, бойкоту, публічного приниження, осоромлення. *Кібербулінг* виявляється шляхом залякування у кіберпросторі (онлайн-комунікаціях), у звинуваченнях з використанням образливих слів, у поширенні брехні, неправдивих чуток (фейків), неприємної інформації через електронну пошту та онлайн-пости у соціальних мережах.

Зауважимо про так звані *маркери булінгу* – ті ознаки, що виділяються в поведінці людини, яка піддається булінгу шляхом фізичного насильства (синці, подряпини, зіпсовані речі), у зміні поведінки особи (агресивність, депресія, замкнутість), у різноманітних захворюваннях людини (головний біль), в агресивній поведінці особи, брутальній мові тощо.

Відзначимо, що у визначенні терміна «булінг» наявні різні за змістом види агресивної поведінки (фізичної, психологічної, економічної), яка вчиняється фізичною особою різними способами і засобами, з метою досягнення протиправного за наслідками результату щодо потерпілої особи.

Наступним різновидом насильства, за вчинення якого передбачена адміністративна відповідальність, є мобінг (цькування). На основі науково-теоретичних узагальнень законодавець для пояснення змісту терміна «мобінг» (цькування) визначив його форми – психологічну та економічну. Термін «мобінг» (знуцання, від англ. «mob» – юрба) передбачає систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, психологічний тиск у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення [10].

Деталізація поняття мобінгу потребує з'ясування сутності слова «цькування», яке варто розуміти насамперед як дію і стан. Дія виявляється у переслідуванні кого-небудь різними напад-

ками, наклепами, знущанням, підмовлянням до ворожих дій, підбурюванням проти когось [11, с. 736]. Звернемо увагу на те, що протиправний зміст цькування виявляється у приниженні честі та гідності працівника, створенні шляхом тиску навколо працівника напруженості, ворожої, образливої атмосфери (ст. 2-2 КЗпП України) [3]. Узагальнюючи, зазначимо, що «цькування» варто розуміти як систематичні (повторювані) тривалі дії чи бездіяльність зі сторони суб'єкта посягання, які вчиняються у формі психологічного та/або економічного тиску.

Під час заподіяння цькування дії зі сторони суб'єкта, який їх вчиняє, є протиправними і містять, за умови їх кваліфікації, юридичний склад адміністративного правопорушення. *Фізичний зміст цькування* передбачає застосування фізичної сили до людини проти її бажання і волі, що впливає на стан здоров'я, порушення тілесної недоторканності особи. Умовно фізичний зміст цькування можна поділити на: створення різних за змістом перепон, які короткостроково погіршують стан здоров'я чи втрату працездатності працівника (наприклад, відсутність вентиляції у виробничих приміщеннях або належної температури у зимовий період).

Психологічний стан цькування свідчить про деліктні за змістом погрози зі сторони повновладних суб'єктів про заподіяння працівнику фізичної, моральної чи матеріальної шкоди. Психічне цькування працівника може бути словесним, письмовим, а також у вигляді жестів, демонстрації малюнків, відеозаписів, відеоповідомлень та інших дій, які негативно впливають на психічний стан особи. Зі сторони повновладного суб'єкта психічне цькування спрямовано на прояв у потерпілого працівника різноманітних негативних почуттів (жах, гнів, обурення, бажання продовжити конфлікт з особою, яка є ініціатором цькування).

До причин, які впливають на вчинення протиправних дій шляхом мобінгу, можна умовно віднести: а) *зовнішні* – їх негативний зміст виявляється в індивідуальних особливостях особи (вік, фізичний та психологічний стан особи, загальний рівень культури і моралі), у відносинах, що пов'язані зі службовою, трудовою діяльністю особи в колективі, у наявності відповідного адміністративно-правового статусу особи; б) *внутрішні* – спонукають особу до вчинення насильницьких дій чи бездіяльності (особливості психічного стану особи, наявність життєвого досвіду, переконань, зазвичай негативних).

Вчинення насильницьких дій шляхом мобінгу може бути відкритим або латентним. За тривалістю ці дії можуть бути постійними і тимчасовими залежно від мети, яку має кривдник. У науковій літературі розглядають різні за змістом, але взаємопов'язані та взаємозумовлені *форми мобінгу*. Серед них:

- *авторитарний мобінг*, який вчиняється з боку керівника і свідчить про його стиль керування;
- *відбірковий мобінг*, коли особа позбавляється колективу групи та стосовно неї вчиняються інші дії, що унеможливають її нормальну співпрацю в колективі;
- *дисигналізаційний мобінг* є різновидом дискримінаційного мобінгу щодо особи, яка виявила негативну поведінку своїх колег і повідомила про це керівника колективу;
- *дискримінаційний мобінг* характеризується тим, що його жертвою стають особи, які відрізняються від загального колективу з погляду цінностей, важливих для колективу, групи чи особи, які не схвалюють її поведінку;
- *змішаний мобінг*, коли дії кривдника спрямовуються на третю особу, яка може ініціювати своєю поведінкою насильницькі дії (цькування на бажаний для ініціатора мобінгу об'єкт);
- *сексуальний мобінг* означає домагання з використанням як службових повноважень, так і проявами, що порушують етичні норми поведінки до особи як однакової, так і іншої статі;
- *мобінг «посвяти»*, коли особа піддається тестуванню, незаконній перевірці іншими членами колективу чи групи [12].

До ознак, які характеризують адміністративну відповідальність за вчинення цькування, належать:

- 1) об'єкт (предмет) адміністративно-правового захисту (права, свободи і законні інтереси фізичних та юридичних осіб);

Булінг і мобінг (цькування) як різновиди насильницьких посягань на фізичну особу

2) можливість застосування уповноваженим суб'єктом системи процесуальних норм та адміністративних стягнень до винної особи.

Особа, яка вчиняє цькування, усвідомлює характер своїх дій, передбачає їх наслідки і бажає чи свідомо допускає їх настання. Кваліфікація цькування фізичної особи з необережності зазвичай є умовною, оскільки метою цькування є бажання суб'єкта завдати шкоду іншій особі (фізичну, психологічну, матеріальну).

Зауважимо, що складати протокол про вчинення булінгу мають повноваження працівники поліції (ст. 255 КУпАП), розгляд справи і прийняття щодо неї рішення вчиняється судом (ст. 221 КУпАП). Про факт вчинення мобінгу протоколи згідно зі ст. 230-1 КУпАП мають право складати і приймати щодо них рішення посадові особи, що уповноважені керівником центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, а також справи про вчинення мобінгу підвідомчі розгляду судом (ст. 221 КУпАП).

Суб'єктів, що вчиняють насильницькі дії чи бездіяльність у формі булінгу або мобінгу, можна умовно систематизувати в такі групи.

Таблиця 2

Суб'єкти, що вчиняють насильницькі дії чи бездіяльність у формі булінгу або мобінгу

Законодавство України про працю (КЗпП України)	Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП)	
	ст. 173-4 (булінг)	ст. 173-5 (мобінг)
роботодавець	громадяни	учасник освітнього процесу
окремі працівники	група осіб	група осіб
групи працівників	фізичні особи-підприємці	керівник закладу освіти
	посадова особа	малолітні / неповнолітні особи віком від 14 до 16 років (відповідальні батьки або особи, які їх замінюють)
	особа, яка протягом року була піддана адміністративному стягненню за аналогічне правопорушення	

Варто зауважити про те, що розмежування насильницьких і ненасильницьких дій, які здійснюються у формі цькування під час їх правової кваліфікації, є досить складним завданням.

Так, для кваліфікації протиправних дій, які вчиняються шляхом цькування, повинно бути настання шкідливих наслідків. Позначення ненасильницьких дій повинно свідчити про наявність не тільки відповідних дій, але й про суб'єктивне ставлення до таких дій особи, яка їх вчиняє. Це може проявлятися в ігноруванні поведінки особи, яка піддається цькуванню, і відсутності бажання вирішити спір (конфлікт) мирним шляхом.

Законодавче забезпечення адміністративної відповідальності, як слушно зауважує професор В. К. Колпаков, має суперечливий характер через «широту застосування» цього терміна та «двоїсту позицію» законодавця, який використовує цей термін у численних нормативних актах, але не дає його визначення [13, с. 75]. Саме про це може йти мова під час застосування адміністративної

відповідальності за вчинення булінгу (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173-4 КУпАП) та за вчинення мобінгу (ст. 173-5 КУпАП) [14].

Д. О. Беззубов, досліджуючи організаційно-правові засади забезпечення суспільної безпеки, зауважує про необхідність класифікації адміністративно-правових норм з метою пізнання їх юридичних властивостей та ефективності під час застосування [15, с. 113]. Так, першою ознакою можна вважати зовнішнє походження різних за об'єктом посягання протиправних дій – цькування. Внутрішніми ознаками адміністративно-карного булінгу і мобінгу є забезпечення та відновлення порушених протиправними діями чи бездіяльністю прав, свобод і законних інтересів фізичної особи.

Отже, між нормами, що характеризують булінг і мобінг, існує певна «зв'язаність», що потребує, як вважає Е. Шмідт Ассманн, застосування традиційної методології: тлумачення, встановлення фактів і юридичної кваліфікації [16, с. 61] з метою визначення відповідних варіантів протиправної поведінки суб'єктів [17, с. 74], які мають нормативно-правовий поділ [18, с. 559] на громадян, посадових осіб, фізичних осіб-підприємців (ст.ст. 173-4, 173-5 КУпАП) [14]. Не применшуючи важливості цих положень, зазначимо, що у нашому випадку простежується певний взаємозв'язок і взаємоузгодженість (за висловом І. Канта – гомогенність, що означає об'єднання за спільними ознаками до одного виду) щодо визначення ступеня суспільної шкоди від вчинених протиправних діянь чи бездіяльності у формі булінгу або мобінгу і застосування видів адміністративних стягнень та санкцій за їх вчинення.

Таблиця 3

Співвідношення між видами адміністративних стягнень і санкціями за вчинення булінгу / мобінгу [19]

Стаття 173-4 КУпАП (булінг)	Стаття 173-5 КУпАП (мобінг)
<p>1) учасники освітнього процесу: – <i>штраф</i> – від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – н. м. д. громадян); – <i>громадські роботи</i> – на строк від 20 до 40 годин;</p> <p>2) керівник закладу освіти: – <i>штраф</i> – від 50 до 100 н. м. д. громадян; – <i>виправні роботи</i> – на строк до одного місяця з відрахуванням до 20 % заробітку;</p> <p>3) діяння, вчинене групою або повторно протягом року: – <i>штраф</i> – від 100 до 200 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – на строк від 40 до 60 годин;</p> <p>4) батьки або особи, які їх замінюють, за діяння, вчинене малолітнім чи неповнолітнім: – <i>штраф</i> – від 50 до 200 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – на строк від 20 до 40 годин</p>	<p>1) громадяни: – <i>штраф</i> – від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – н. м. д. громадян); – <i>громадські роботи</i> – на строк від 20 до 30 годин;</p> <p>2) фізична особа-підприємець: – <i>штраф</i> – від 100 до 200 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – строком від 30 до 40 годин;</p> <p>3) посадова особа: – <i>штраф</i> – від 100 до 200 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – строком від 30 до 40 годин;</p> <p><u>дії, вчинені повторно</u></p> <p>1) громадяни: – <i>штраф</i> – від 100 до 200 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – строком від 30 до 50 годин;</p> <p>2) фізична особа-підприємець: – <i>штраф</i> – від 200 до 400 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – строком від 40 до 60 годин;</p> <p>3) посадова особа: – <i>штраф</i> – від 200 до 400 н. м. д. громадян; – <i>громадські роботи</i> – строком від 40 до 60 годин</p>

Водночас привертає увагу позиція законодавця щодо застосування адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт за місцем постійної роботи керівника закладу освіти, дії якого кваліфікуються за ст. 173-4 КУпАП. Вважаємо, що до цієї категорії посадових осіб варто застосовувати лише адміністративне стягнення у вигляді штрафу, але у максимальному розмірі.

Висновки. Узагальнюючи розгляд проблеми, що пов'язана із застосуванням адміністративної відповідальності за протиправні дії чи бездіяльність, вчинені у формі булінгу або мобінгу, звернемо увагу на такі питання, які потребують вирішення, зокрема:

1) відсутні науково-теоретичні пояснення щодо взаємозв'язку між правовою категорією насильства та його проявами у формі булінгу та мобінгу;

2) адміністративно-правова кваліфікація протиправних дій, які вчиняються шляхом тиску (насильства) у психологічній, фізичній чи економічній формах, є доволі складною, з урахуванням об'єктно-суб'єктних ознак як стосовно потерпілої особи, так і винної у вчиненні булінгу / мобінгу особи чи групи осіб;

3) ступінь суспільної небезпеки чи шкоди за вчинення булінгу / мобінгу не має чіткого окреслення і визначається за видом адміністративного стягнення та розмірами санкції;

4) булінг, як і мобінг, за результатами їх протиправного вчинення мають наслідки, які досить часто є тяжкими та шкідливими. Умовно наслідки від вчинення булінгу або мобінгу можна поділити на: 1) *індивідуальні наслідки*, що стосуються потерпілої особи (психічні розлади, захворювання невротичного характеру, погіршення інтелектуальних здібностей, замкнутість, відсутність довіри до людей, страх, тривога, безпорадність); 2) *соціальні наслідки*, що стосуються потерпілої особи (суспільна ізоляція, антисоціальна девіантна і деліктна поведінка, проблеми із спілкуванням, алкоголізм, наркоманія, злочинність тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 січня 2021 р.: офіц. текст. Київ: Правова Єдність, 2021. 64 с.
2. Норт Д. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вангейст: пер. з англ. Т. Цимбал. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16 листопада 2022 р. № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
4. Скотт Дж. Г. Конфлікти: пути их преодоления. Киев: Внешторгиздат, 1991. 189 с.
5. Коломоець О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї: навч. посіб. / за ред. С. В. Петкова. Вид. 2-ге., переробл. і доповн. Київ: «КНТ», 2017. 224 с.
6. Сливка С. С. Проблеми філософії права: навч. посіб. Вид. 2-ге переробл. і доповн. Харків: Право, 2015. 192 с.
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
8. Кримінальний кодекс України. Суми: ВВП «НОТІС», 2020. 216 с.
9. Цькування. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D1%8C%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 20.08.2023).
10. Мобінг. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мобінг> (дата звернення: 20.08.2023).
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глопрія – Трейд», 2012. 864 с.
12. Мобінг: поняття, різновиди, причини, відповідальність. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Мобінг:_поняття,_різновиди,_причини,_відповідальність (дата звернення: 20.08.2023).
13. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Суми: ТОВ «ВВП НОТІС», 2023. 360 с.
15. Беззубов Д. О. Суспільна безпека (організаційно-правові засади забезпечення): монографія. Київ: «МП Леся», 2013. 452 с.
16. Шмідт-Ассманн Е. Право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / пер. з нім. Г. Рижков, І. Сайко, А. Кабанов; відп. ред. О. Сироїд. 2-ге вид. переробл. та доповн. Київ: «К.І.С.». 2009. 552 с.
17. Остапенко О. І. Адміністративне право України (Загальна частина): навч. посіб. / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. Вид 2-ге доп. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.

18. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 668 с.
19. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 01 грудня 2022 р. № 2806-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text> (дата звернення: 15.09.2023).

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy: chynne zakonodavstvo stanom na 05 sichnia 2021 r.* [The Constitution of Ukraine: current legislation as of January 5, 2021]. Kyiv: Pravova Yednist. 2021. [In Ukrainian].
2. Nort Duhlas (ed.). (2017). *Nasylstvo ta suspilni poriadky. Osnovni chynnyky yaki vplynuly na khid istorii* [Violence and social order. The main factors that influenced the course of history]. Kyiv: Nash format. [In Ukrainian].
3. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannia ta protydiv mobinhu (tskuvanni): Zakon Ukrainy* (2022, November 16). No. 2759-IX [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the prevention and counteraction of mobbing (bullying): Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (accessed 17.08.2023). [In Ukrainian].
4. Skott Dz. H. (1991). *Konflykty: puti ikh prieodolieniia* [Conflicts: ways to overcome them]. Kiev: Vnieshtorhizdat. [In Russian].
5. Kolomojets O. D. (2017). *Administratyvno-pravove rehuliuвання vidpovidalnosti za vchynennia nasylstva u simi: navch. posibnyk* [Administrative and legal regulation of responsibility for committing violence in the family: study guide]. Kyiv: «KNT». [In Ukrainian].
6. Slyvka S. S. (2015). *Problemy filosofii prava: navch. posibnyk* [Problems of the philosophy of law: study guide]. Kharkiv: Pravo. [In Ukrainian].
7. Shemshuchenko Yu. S. (ed.). (2012). *Velykyj encyklopedychnyj jurydychnyj slovnyk* [The Great encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Vyd-vo «Jurydychna dumka». [In Ukrainian].
8. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]. Sumy: VVP «NOTIS». [In Ukrainian].
9. *Tskuvannia* [Harassment]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D1%8C%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (accessed 20.08.2023). [In Ukrainian].
10. *Mobinh* [Mobbing]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мобінг> (accessed 20.08.2023). [In Ukrainian].
11. Yeroshenko O. (ed.). (2012). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Donetsk: TOV «Glorija – Trejd». [In Ukrainian].
12. *Mobinh: poniattia, riznovydy, prychny, vidpovidalnist* [Mobbing: concepts, types, causes, responsibility]. Retrieved from: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Мобінг:_поняття,_різновиди,_причини,_відповідальність (accessed 20.08.2023). [In Ukrainian].
13. Kolpakov V. K. (2008). *Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) : navch. posibnyk* [Administrative responsibility (administrative-delict law): study guide]. Kyiv: Yurinkom Inter. [In Ukrainian].
14. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [The Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Sumy: TOV «VVP NOTIS». [In Ukrainian].
15. Bezzubov D. O. (2013). *Suspilna bezpeka (orhanizatsiino-pravovi zasady zabezpechennia): monohrafiia* [Social security (organizational and legal principles of provision): monograph]. Kyiv: «MP Lesia». [In Ukrainian].
16. Shmidt-Assmann E. (2009). *Pravo yak ideia vrehuliuвання: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava* [Law as an idea of settlement: the main principles and tasks of the systematics of administrative law]. Kyiv: «K.I.S.» [In Ukrainian].
17. Ostapenko O. I. (ed.). (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna): navch. posib.* [Administrative law of Ukraine (General part): study guide]. Lviv: SPOLOM. [In Ukrainian].
18. Averianov V. B. (ed.). (2002). *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo* [Executive authority and administrative law]. Kyiv: Vydavnychi Dim «In Yure». [In Ukrainian].
19. *Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zapobihannia ta protydiv mobinhu (tskuvanni): Zakon Ukrainy* (2022, December 1). No. 2806-IX [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Prevention and Counteraction of Mobbing (bullying): Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text> (accessed 15.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 29.09.2023 р.

Oleksiy Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Administrative and Information Law
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law, Professor
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

BULLYING AND MOBBING (HARASSMENT) AS TYPES OF VIOLENT ATTACKS ON AN INDIVIDUAL

The article analyzes theoretical provisions, existing legal acts that regulate relations related to the application of administrative responsibility for committing bullying or mobbing (harassment).

In particular, it was found out that a broad list of violent acts, which manifest themselves in the form of bullying and mobbing (harassment), is enshrined in Articles 173-4, 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. Among various manifestations of violence, the aggressive behavior of a person who commits violent acts against another person is noted.

Taking into account the relevance of the protection of administrative and legal relations, which are violated in the form of bullying or mobbing, the characteristics of these terms are considered and their types are distinguished. In addition, the signs that characterize administrative responsibility for committing harassment have been determined.

It is noted that police officers have the authority to draw up a report on bullying (Art. 255 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), the case is reviewed and a decision is made by the court (Art. 221 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses). Protocols about the fact of committing mobbing according to Art. 230-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, officials authorized by the head of the central executive authority, which implements state policy on the supervision and control of compliance with labor legislation, as well as sub-departmental review of mobbing cases, have the right to make and make decisions on them court (Art. 221 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses).

It is emphasized that subjects who commit violent acts or inaction in the form of bullying or mobbing can be conditionally systematized into certain groups.

It is noted that distinguishing between violent and non-violent actions, which are carried out in the form of harassment during their legal qualification, is a rather difficult task. Harmful consequences must occur in order to qualify as illegal acts that are committed through harassment. Designation of non-violent actions should indicate not only the existence of relevant actions, but also the subjective attitude of the person who commits them to such actions.

The relationship between types of administrative fines and sanctions for committing bullying/mobbing was analyzed.

Keywords: administrative responsibility; bullying; mobbing; violence; harassment.

УДК 342.9(477)

Олексій Остапенко

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

Оксана Баїк

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ПРО ВОЄННИЙ СТАН ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.134>

© Остапенко О., Баїк О., 2023

У статті проаналізовано теоретико-правові підходи щодо поняття, змісту і методики введення та функціонування одного з різновидів адміністративно-правового режиму – режиму воєнного стану, а також взаємозв'язку між правовими категоріями «обмеження», «заборона», «обов'язок», які є складовими частинами адміністративно-правових режимів.

Зауважено, що сучасні підходи щодо аналізу воєнного стану, як особливого виду адміністративно-правового режиму, орієнтуються насамперед на його законодавче визначення, у якому закріплено конституційні положення щодо основ національної безпеки, а також правового режиму воєнного стану. Однією з підстав введення режиму воєнного стану є військова агресія зі сторони іншої держави із застосуванням збройних сил чи інших формувань.

Водночас з'ясовано, що сучасні підходи щодо завдань держави і суспільства на період воєнного стану, певною мірою, мають історичний взаємозв'язок з працями науковців минулих часів.

Підкреслено, що правовий режим воєнного стану свідчить про тимчасову передачу загального публічного управління органам військової влади з наданням їм надзвичайних повноважень. Передусім це стосується: 1) здійснення охорони громадського порядку з метою забезпечення суспільної і державної безпеки; 2) покладення на громадян за потребою додаткових обов'язків, спрямованих на належне функціонування еконо-

міки, відновлення та побудову об'єктів, споруд для потреб економіки та підвищення обороноздатності збройних сил країни.

Проаналізовано критерії розмежування правових режимів надзвичайної ситуації і воєнного стану.

Зроблено висновок про те, що наявні обмеження та заборони мають тимчасовий характер і викликані вчиненням військової агресії зі сторони Росії до України. Водночас адміністративно-правові заборони в умовах воєнного стану є способом забезпечення законності в діяльності органів публічного управління. Крім того, адміністративно-правові обмеження та заборони є основою для попередження деліктної та кримінально-карної поведінки всіх без винятку суб'єктів адміністративно-правових відносин на період дії правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: адміністративно-правовий режим; воєнний стан; заборони; обмеження; обов'язок.

Постановка проблеми. Верховна Рада України у разі оголошення Указу Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях у дводенний строк збирається на засідання з метою затвердження Указу про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях (п. 31 ст. 85 Конституції України). Варто зазначити, що Указ Президента України про введення правового режиму надзвичайного стану скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання (ст. 106 Конституції України). Крім того, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 101 Конституції України), а також у разі необхідності Верховна Рада України в межах своїх повноважень для виконання контрольних функцій може створювати тимчасові спеціальні слідчі комісії для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес (ст. 89 Конституції України).

Отже, метод введення воєнного стану означає сукупність організаційно-правових та інших способів впливу, які використовують органи державної влади, спрямованих на оборону країни від військової агресії, що загрожує безпеці населення, державі, з наданням відповідних повноважень уповноваженим на це органам військово-цивільних адміністрацій та інших органів публічного управління [1], для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. Метод введення воєнного стану може поєднувати диспозитивну та імперативну (примусову) форми виконання як обмежень, так і заборон, яким властивий зазвичай тимчасовий характер.

Аналіз дослідження проблеми. Метою введення воєнного стану є створення умов для відбиття або запобігання від нападу на країну, щодо якої існує реальна загроза посягання на її суверенітет, незалежність, територіальну цілісність та інші сторони людської життєдіяльності. Ці та інші проблеми, що пов'язані з регулюванням адміністративно-правових відносин в умовах воєнного стану, розглянуто науковцями, серед яких: В. Б. Аверянов, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, В. В. Богущький, В. М. Гаращук, І. С. Гриценко, М. В. Ковалів, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Ю. С. Шемшученко та інші.

Мета статті полягає у досягненні наукового результату в процесі дослідження теоретико-правових підходів щодо поняття, змісту і методики введення та функціонування одного із різновидів адміністративно-правового режиму – режиму воєнного стану, а також взаємозв'язку між правовими категоріями «обмеження», «заборона», «обов'язок», які є складовими частинами адміністративно-правових режимів.

Виклад основного матеріалу. Загальне визначення терміна «правовий режим» передбачає певну сукупність відповідних зобов'язань, які повинні додержуватись суб'єктами публічного управління у сфері регулювання суспільних відносин. Водночас характеристика адміністративно-правового режиму поєднує відповідні засоби адміністративно-правового регулювання з використанням методів імперативного впливу на діяльність уповноважених суб'єктів щодо забезпечення і додержання наявних різновидів режиму. До адміністративно-правових режимів належить група надзвичайних режимів, які мають специфічні ознаки, що впливають на зміну адміністративно-правового статусу суб'єктів як зі сторони органів публічного управління, так і щодо громадян України в частині певних обмежень, заборон, додержання і виконання яких є обов'язковим.

В. В. Богуцький, аналізуючи законодавство України, виділяє три основні різновиди надзвичайних режимів: 1) надзвичайний стан; 2) надзвичайна екологічна ситуація; 3) воєнний стан [2, с. 286]. Свого часу професор М. М. Цитович, розглядаючи надзвичайні заходи, пов'язані із захистом державного ладу, звернув увагу на думку професора Ленінга, який зазначав, що коли існуванню держави загрожує небезпека, то спасіння держави від неї є одним із важливих завдань державної влади, яка наділена широкими повноваженнями, в тому числі і введенням тимчасових обмежень щодо прав і свобод громадян [3, с. 277]. М. М. Цитович також згадував Монтеस्क'є, який стверджував, що можуть траплятися випадки, коли потрібно на деякий час накинути на свободу покривало так, як колись покривали статуї богів [3, с. 277].

Варто зазначити, що проект Адміністративного Кодексу УНР (розділ 7, артикули 180–191), який передбачав, що застосування надзвичайних заходів охорони державного ладу здійснюється шляхом оголошення виняткового і воєнного стану, під час дії якого органи державної влади мають право видавати обов'язкові постанови про охорону державного ладу і безпеки; посилювати заходи адміністративного впливу, застосовуючи: позбавлення волі до трьох місяців; примусові роботи без позбавлення волі до шести місяців; штраф; висилати за межі місць проживання осіб, визнаних небезпечними для громадського ладу, та позбавлення їх права самовільного пересування; проводити ревізію майна; припиняти роботу підприємств, установ, організацій [4, с. 98–99].

Сучасні підходи щодо аналізу воєнного стану, як особливого виду адміністративно-правового режиму, орієнтуються насамперед на його законодавче визначення, у якому закріплено конституційні положення щодо основ національної безпеки (п. 17 ст. 92 Конституції України), а також правового режиму воєнного стану (п. 19 ст. 92 Конституції України) [5]. Однією з підстав введення режиму воєнного стану є військова агресія зі сторони іншої держави із застосуванням збройних сил чи інших формувань. Відповідно до норм міжнародного права під «агресією» варто розуміти застосування збройних сил іншої країни проти суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності країни. Обов'язковою ознакою агресії є ініціатива першого застосування збройних сил країною, яка вчиняє напад.

Відповідно до норм міжнародного права до актів агресії належать:

- 1) напад збройних сил іноземної держави на іншу державу;
- 2) будь-яка анексія території держави із застосуванням збройних сил;
- 3) бомбардування збройними силами іншої держави території країни нападу;
- 4) блокада портів та берегів країни збройними силами іншої країни;
- 5) напад збройних сил на збройні сили іншої країни незалежно від місця їх дислокації;
- 6) надання іншою країною території для нападу з неї збройними силами іншої країни;
- 7) вчинення диверсій, терористичних актів, які посягають на безпеку населення, органи державної влади та інші сторони людської життєдіяльності.

Варто зазначити, що військова агресія зі сторони Росії, яка переросла у неоголошену війну проти України, означає продовження імперської політики захоплення (К. Клаузевіц), яка є однією з великих бід, завдаючи страждань людству, водночас посягаючи на релігію, державу, сім'ю (М. Лютер). Наслідки війни щодо цивілізованих народів є найгіршими: відбувається взаємознищення найкращих і найхоробріших людей, які є основою розвитку нації, суспільства, держави.

Під час визначення стану війни важливо насамперед встановити не обсяг насильницьких дій, а факт, чи ведуться вони за збереження, головно мирних зв'язків між сторонами, що перебувають у спорі, чи при одночасному розриві мирних відносин або після їх розриву [6, с. 116, 867].

Сучасні підходи до завдань держави і суспільства на період воєнного стану певною мірою мають історичний взаємозв'язок з працями науковців минулих часів. Зокрема, авторський колектив навчального посібника «Основи військового управління» (2016 р.) розглядає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або окремих її місцях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і законних інтересів людини і громадянина та юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7, с. 342].

Т. О. Коломоєць, розкриваючи зміст режиму воєнного стану, визначає його як особливий правовий режим, введення якого зумовлено загрозою нападу, небезпекою для державної незалежності України та інших особливостей, що впливають на функціонування органів державної влади [8, с. 202]. Особливий зміст правового режиму воєнного стану професор Т. О. Коломоєць пов'язує з наявністю реальної загрози, яка може виявлятися у різних формах. Досить широкий перелік ознак, які характеризують зміст поняття «воєнний стан», закріплено у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [9], в якому йдеться про особливий правовий режим, що вводиться в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Правовий режим воєнного стану, який вводиться Президентом України за згодою Верховної Ради України в окремих районах або загалом у країні, свідчить про тимчасове передання загального публічного управління органам військової влади з наданням їм надзвичайних повноважень. Передусім це стосується: 1) здійснення охорони громадського порядку з метою забезпечення суспільної і державної безпеки; 2) покладення на громадян за потребою додаткових обов'язків, спрямованих на належне функціонування економіки, відновлення та побудову об'єктів, споруд для потреб економіки та підвищення обороноздатності збройних сил країни.

До особливостей правового режиму воєнного стану належать:

1) обмеження і заборона для громадян країни та осіб, які в ній тимчасово перебувають (іноземці, особи без громадянства, біженці, внутрішньо переміщені особи);

2) забезпечення режиму воєнного стану в країні здійснюється Збройними Силами та прирівняними до них військовими формуваннями для: а) охорони громадського порядку і безпеки в державі; б) запобігання та відбиття агресії зі сторони іншої держави;

3) наявність в органів державної влади на період дії правового режиму воєнного стану вносити зміни та доповнення до нормативно-правових актів з метою належного функціонування економіки, забезпечення соціальних потреб населення;

4) обмежений характер дії воєнного стану у часі та просторі. В Указі Президента України про введення правового режиму воєнного стану повинні бути визначені: дата і час, з якого починає діяти воєнний стан; коридори (межі) території, на якій вводиться режим воєнного стану;

5) на час дії правового режиму воєнного стану не припиняється діяльність органів судової влади.

За загальним правилом варто розмежовувати правові режими надзвичайної ситуації і воєнного стану. Так, правовий режим надзвичайної ситуації залежить від внутрішніх надзвичайних обставин, які склалися в країні чи на окремих її територіях, об'єктах і мають один або декілька напрямів загроз та небезпеки надзвичайної ситуації: антропогенної, біологічної, природної, техногенної. Водночас правовий режим воєнного стану передбачає як обмеження, так і заборони, які вводяться в країні з метою захисту від зовнішньої загрози (наприклад, військова агресія Росії від 24 лютого 2022 року проти України). Також привертає увагу те, що на період правового режиму воєнного стану законодавець уводить в дію тимчасові конституційні обмеження і заборони окремих прав, свобод до громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Статтею 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено право держав, які ратифікували Конвенцію, на відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації, під якою варто розуміти війну або іншу суспільну небезпеку, що загрожує життю нації, але лише в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [10, с. 9].

В історичному аспекті, якщо розглядати право у період Української революції (1917–1921 рр.), то законодавство як Центральної Ради до проголошення Української Народної Республіки в універсалах, деклараціях, постановах, ухвалах, рішеннях мали обмеження і заборони, які стосувалися захисту молоді української демократії до волі, до права самостійного порядкування своїм життям та інших напрямів формування Української державності [11, с. 374], так і законодавство Української держави часів гетьмана П. Скоропадського передбачало обмеження і заборони, які підлягали обов'язковому додержанню. Так, наприкінці травня 1918 р. гетьман проголосив вільну торгівлю хлібом та іншими продуктами. Та незабаром з'явився наказ Міністерства продовольчих справ, де вказувалося, що воно не відміняє державної монополії на хліб і що ніякі закупівлі хліба поза Державним бюро не допускаються [11, с. 387].

Законодавство Директорії також передбачало обмеження і заборони та інші жорстокі дії за їх порушення. Так, була заборона на дроблення земель з висококультурним хліборобством, які переходили у користування трудових спілок [12, с. 413–417]. Зазначимо, що заборона та обмеження свободи для громадян повинно мати нетривалий час.

Відносини між людиною і державою завжди мали як обмеження, так і заборони. Філософи щодо обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав, свобод людини і громадянина, дотримувались різних за змістом думок. Так, Лао-Цзи вважав, що коли в країні багато законів, які обмежують чи забороняють права і свободи людини, то народ стає біднішим. На думку Овідія, у людини завжди є цікавість і бажання прямувати до того, що обмежено чи заборонено. Професор Київського університету святого Володимира Н. Х. Бунге, розглядаючи юридичні відносини між землевласниками і землеробами, звертав увагу студентів на те, що серед обмежень і заборон у Сполучених Штатах Америки (1776–1782 рр.) була заборона торгівлі рабами [13, с. 128]. Так, застосування адміністративно-примусових заходів у вигляді обшуку і вилучення заборонених предметів мали обмеження щодо проведення цих дій уночі, крім окремих випадків з обов'язковим записом про ці дії у протоколі обшуку [4, с. 77].

Для науки адміністративного права, яка має власний понятійний апарат, що побудований і розвивається на основі взаємопов'язаних і взаємодійних між собою понять та категорій, важливим є відображення поняття «обмеження», яке означатиме певний рівень адміністративно-правового захисту суспільних відносин. Логіко-правове утворення цього поняття потребує наукового визнання його доцільності та закріплення для подальшої характеристики адміністративно-правових обмежень як різновиду додержання законності в умовах воєнного стану.

Варто зауважити, що збільшення обсягу поняття «адміністративно-правові обмеження» є можливим за допомогою доповнення його терміном «заборона», який означає беззастережне дотримання, що треба безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [14, с. 450]. Природа адміністративно-правових обмежень характеризується тим, що:

- 1) зберігається необхідність у забезпеченні конституційних прав, свобод і законних інтересів, реалізація яких здійснюється у неповному обсязі;
- 2) встановлюються певні межі дозволеного й недозволеного в поведінці людей;
- 3) трапляються приписи щодо обмеження чи заборони певних дій (наприклад, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9], Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [15]);
- 4) передбачено опис протиправних дій чи бездіяльності, а також санкції у відповідних адміністративно-правових нормах;
- 5) норми адміністративного права передбачають як обмеження, так і заборони в регулюванні відносин між фізичними та юридичними суб'єктами у сфері публічного управління.

Обмеження, що пов'язані з діяльністю суб'єктів публічного управління та фізичних осіб, можна умовно поділити на: 1) «м'які» обмеження; 2) «жорсткі» обмеження. Сутність «м'яких» обмежень пов'язана з вимогами щодо запобігання та врегулювання інтересів суб'єктів, реалізація яких має обмежений зміст (наприклад, дія комендантської години в умовах воєнного стану). Так, можуть мати місце тимчасові «м'які» обмеження окремих посадових повноважень суб'єктів публічного управління (наприклад, з використанням бюджетних коштів на витрати, що не пов'язані з оборонними заходами та обороноздатністю держави). «Жорсткі» обмеження в умовах воєнного стану свідчать про часткову або повну заборону припинення діяльності суб'єктів, яка пов'язана з виконанням функцій, що не мають актуального змісту для суспільних потреб.

Професор В. К. Колпаков, розглядаючи конституційно-правові засади відповідальності за адміністративні правопорушення, зауважує, що Конституцією України передбачено не більше десяти підстав для обмеження прав та свобод людини і громадянина, тоді як Європейською конвенцією з прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права передбачено близько двадцяти п'яти таких підстав [16, с. 385].

Обмеження, введені від 24 лютого 2022 р., є тимчасовими на період дії правового режиму воєнного стану, вони не суперечать вимогам, закріпленим у ст. 64 Конституції України. До обмежень, які можуть бути під час оголошення мобілізації (крім цільової) та введення воєнного стану, належать: зупинка дії нормативно-правових актів, що передбачають скорочення чисельності, обмеження комплектування або фінансування Збройних Сил України, інших військових формувань чи правоохоронних органів спеціального призначення (п. 8 ст. 4 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію») [15].

Аналізуючи сутність і зміст правових заборон, які впливають на різноманітні сторони суспільних відносин, зазначимо, що тлумачення заборон полягає у наявності встановлених нормами права певних правил поведінки суб'єктів, з накладенням на них обов'язків утримуватися від вчинення дій, що суперечать нормам права [6, с. 717]. Крім того, термін «заборона» не дозволяє робити, здійснювати що-небудь, тобто не вчиняти дій, які суперечать тим чи іншим правилам суспільного життя [14, с. 232].

Заборона не вчиняти певні дії, що суперечать інтересам юридичних та фізичних осіб, за своєю спрямованістю має активний характер, а її забезпечення передбачає певну законслухняну поведінку, що гарантує виконання суб'єктами норм права, які містять ту чи іншу заборону.

Заборона порушувати врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, як слушно зауважує професор В. К. Колпаков, впливає на виникнення відносин деліктного змісту, що можуть мати до їх виявлення латентний характер, передбачають фіксацію у вигляді юридичного факту, а також застосування адміністративної відповідальності до порушника відповідних заборонних норм [16, с. 400].

Адміністративно-правовий зміст заборон у законодавстві України є доволі різноманітним, що свідчить про достатній захист прав, свобод і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави зокрема. Заборони є складовими елементами в діяльності державних службовців та інших суб'єктів у сфері публічного управління. Нинішня правова оцінка заборон потребує подальшого

дослідження, що пов'язано з наявністю об'єктивних і суб'єктивних обставин, які впливають на життєдіяльність і суспільства, і держави. Сутність адміністративно-правових заборон визначається нормами, які характеризують різновиди правових режимів, що введені й діють у сфері публічного управління як формально, так і неформально. Сьогодні, з урахуванням введеного в Україні воєнного стану, широко відомий принцип «дозволено все, що не заборонено законом» тимчасово не працює, однак це не порушує прав і свобод громадян та юридичних осіб.

Варто зазначити, що сьогодні актуальна вимога про виконання «обов'язку – заборони» не лише конкретним громадянином, вона стосується й інших громадян, а в окремих випадках і держави. Саме держава, шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, врегульовує суспільні відносини, порушення яких забороняється. Термін «обов'язок» характеризує одну із конституційних вимог, що закріплена у ст. 68 Конституції України, яка передбачає точне і неухильне виконання громадянами та юридичними особами законів України, що своєю чергою є основою законності в регулюванні адміністративно-правових відносин. Такий підхід дозволяє збільшувати кількість ознак, які характеризують адміністративно-правові заборони на вищому рівні правового регулювання.

Висновки. Узагальнюючи розгляд положень, що характеризують адміністративно-правовий зміст режиму воєнного стану, зазначимо, що наявні обмеження та заборони мають тимчасовий характер і викликані вчиненням військової агресії зі сторони Росії до України. Водночас адміністративно-правові заборони в умовах воєнного стану є способом забезпечення законності в діяльності органів публічного управління. Сьогодні їх є стільки, скільки необхідно для додержання правового режиму воєнного стану. Крім того, адміністративно-правові обмеження та заборони є основою для попередження деліктної та кримінально-карної поведінки всіх без винятку суб'єктів адміністративно-правових відносин на період дії правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
2. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. автор. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
3. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира: у 2-х кн. (пам'ятки правничої думки Київського університету) : Кн. 2 / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. Київ: Либідь, 2010. 464 с.
4. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правничка спадщина України / укладачі: І. С. Гриценко, В. М. Бевзенко, С. О. Коваль, А. І. Бевз, І. В. Паламарчук, О. В. Гура, А. В. Кравченко, Р. С. Сметанюк; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. С. Гриценка. Київ: Дакор, 2015. 500 с.
5. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 січня 2021 р.: Офіц. текст. Київ: Правова Єдність, 2021. 64 с.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
7. Основи військового управління: навч. посіб. / М. М. Тищенко, В. В. Богуцький, Є. І. Григоренко; за заг. ред. М. М. Тищенка. Харків: Юрайт, 2016. 352 с.
8. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 14.09.2023).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: збірник законодавчих актів станом на 21 березня 2014 року: (Відповідає офіц. текстові). Київ: Алерта, 2014. 96 с.
11. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1.: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2008. 728 с.

12. Директорії, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: док. І матеріали: у 2 т. Т. 2. Київ: Вид-во Олени Теліги, 2006. 586 с.
13. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. (пам'ятки правничої думки Київського університету). Кн. 1 / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за заг. ред. І. С. Гриценка. Київ: Либідь, 2010. 440 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк.: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
16. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2008. 576 с.

REFERENCES

1. *Pro utvorennia viiskovykh administratsii: Ukaz Prezidenta Ukrainy* (2022, February 24). No. 68/2022 [On the formation of military administrations: Decree of the President of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (accessed 31.08.2023).
2. Bytiak Yu. P. (ed.). (2010). *Administratyvne pravo* [Administrative law]. Kharkiv: Pravo. [In Ukrainian].
3. Hrytsenko I. S. (ed.). (2010). *Police law at St. Volodymyr University. Kn. 2* [Politseiske pravo v Universyteti Sviatoho Volodymyra. Book 2]. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
4. Hrytsenko I. S. (ed.). (2015). *Administratyvne pravo i protses UNR v ekzyli: nevidoma pravnycha spadshchyna Ukrainy* [Administrative law and the process of the UNR in exile: unknown legal heritage of Ukraine]. Kyiv: Dakor. [In Ukrainian].
5. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Kyiv: Pravova Yednist. 2021. [In Ukrainian].
6. Shemshuchenko Yu. S. (ed.). (2012). *Velykyj encyklopedychnyj jurydychnyj slovnyk* [The Great encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Vyd-vo «Jurydychna dumka». [In Ukrainian].
7. Tyshchenko M. M. (ed.). (2016). *Osnovy viiskovoho upravlinnia: navch. posibnyk* [Fundamentals of military management: a study guide]. Kharkiv: Yurait. [In Ukrainian].
8. Kolomojets T. O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine. An academic course: a textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter. [In Ukrainian].
9. *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrayiny* (2015, May 12). No. 389-VIII [About the legal regime of martial law: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (accessed 14.09.2023).
10. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Kyiv: Alerta. 2014. [In Ukrainian].
11. Tsvik M. V. (ed.). (2008). *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy. T. 1 : Metodolohichni ta istoriko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy* [The legal system of Ukraine: history, state and prospects. T. 1: Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. [In Ukrainian].
12. *Dyrekotorii, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. T. 2* [Directories, Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic. Vol. 2]. Kyiv: Vyd-vo Oleny Telihy. 2006. [In Ukrainian].
13. Hrytsenko I. S. (ed.). (2010). *Police law at St. Volodymyr University. Kn. 1* [Politseiske pravo v Universyteti Sviatoho Volodymyra. Book 1]. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
14. Yeroshenko O. (ed.). (2012). *Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Donetsk: TOV «Glorija Trejd». [In Ukrainian].
15. *Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu* (1993, October 21st). No. 3543-XII [About mobilization training and mobilization]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (accessed 21.09.2023).
16. Bytiak Yu. P. (ed.). (2008). *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy. T. 2: Konstytutsiini zasady pravovoi systemy Ukrainy i problemy yii vdoskonalennia* [The legal system of Ukraine: history, state and prospects. Vol. 2: Constitutional foundations of the legal system of Ukraine and problems of its improvement]. Kharkiv: Pravo. [In Ukrainian].

Дата надходження: 29.09.2023 р.

Oleksiy Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Administrative and Information Law
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law, Professor
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

Oksana Baik

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law, Professor
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ON MARTIAL STATUS AS A SPECIAL TYPE OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGIME

The article analyzes the theoretical and legal approaches to the concept, content and methodology of the introduction and functioning of one of the varieties of the administrative-legal regime – the martial law regime, as well as the relationship between the legal categories of «restriction» «prohibition», «obligation», which are components of administrative and legal regimes.

It is noted that modern approaches to the analysis of martial law, as a special type of administrative-legal regime, are oriented, first of all, to its legislative definition, which enshrines constitutional provisions on the foundations of national security, as well as the legal regime of martial law. One of the reasons for imposing martial law is military aggression by another state using armed forces or other formations.

At the same time, it was found that modern approaches to the tasks of the state and society during the period of martial law, to a certain extent, have a historical relationship with the works of scientists of the past.

It is emphasized that the legal regime of martial law indicates the temporary transfer of general public management to the military authorities with the granting of extraordinary powers. First of all, this applies to: 1) implementation of public order protection in order to ensure public and state security; 2) imposition of additional duties on citizens, as necessary, aimed at the proper functioning of the economy, restoration and construction of objects, structures for the needs of the economy, and increasing the defense capability of the country's armed forces.

The criteria for distinguishing between the legal regimes of emergency and martial law are analyzed.

It was concluded that the existing restrictions and bans are temporary in nature and caused by Russia's military aggression against Ukraine. At the same time, administrative and legal prohibitions under martial law are a way to ensure legality in the activities of public administration bodies. In addition, administrative-legal restrictions and prohibitions are the basis for preventing tortious and criminal-punishment behavior of all subjects of administrative-legal relations, without exception, during the period of the legal regime of martial law.

Keywords: administrative-legal regime; martial law; prohibitions; restrictions; obligation.

УДК 35.082.1:355.212.2

Олексій Остапенко

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

Ірина Шульган

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

ПЕРЕВІРКА ЯК РІЗНОВИД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.143>

© Остапенко О., Шульган І., 2023

Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України є одним із конституційних обов'язків громадян. В умовах правового режиму воєнного стану особливої ваги набувають адміністративно-правові засоби проведення виваженої державної політики щодо мобілізації, створення належного кадрового потенціалу для захисту державного суверенітету і територіальної цінності України.

Авторами статті констатовано, що перевірка документів, які посвідчують особу громадянина, є одним із засобів з'ясування та встановлення особистості громадянина уповноваженими на це посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування та військового управління, зокрема, Територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки.

Нормативно-правовими актами України урегульовані відносини, що виникають під час перевірки особи громадян, та передбачені заходи нагляду/контролю за дотриманням законності зі сторони посадових осіб, уповноважених на здійснення перевірки.

Автори дослідження ставили за мету виявлення причин та умов, які спричиняють виникнення конфліктів під час перевірки документів в умовах правового режиму воєнного стану військовими посадовими особами Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Авторами наголошено, що юридичні засоби вирішення конфліктів, що виникають при здійсненні перевірки, мають бути закріплені у матеріальних і процесуальних нормах адміністративного права. Акцентовано, що компроміс є можливістю досягнення

повної згоди під час перевірки документів фізичної особи. Запропоновано перелік випадків щодо досягнення компромісу між сторонами перевірки документів. Зауважено, що застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів або зброї – крайній захід, який допускається у виняткових випадках і в порядку, чітко визначеному нормами законодавства.

Ключові слова: військова агресія; громадянин; мобілізація; правовий режим воєнного стану; перевірка.

Постановка проблеми. Вчинення перевірок документів, що посвідчують особу громадянина, Територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (надалі – ТЦК та СП) в умовах правового режиму воєнного стану є одним із адміністративно-правових засобів проведення виваженої державної політики в умовах мобілізації, створення належного кадрового потенціалу для захисту державного суверенітету і територіальної цінності України. Військова агресія зі сторони російської федерації висвітлила необхідність воєнної організації Української держави у зміні форм і методів, пов'язаних з мобілізацією і підготовкою громадян до виконання конституційного обов'язку захисту України від ворожих посягань.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження загальнотеоретичних і правових аспектів перевірки документів, що посвідчують особу громадянина, опубліковані у наукових працях В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, Баррі Ванговей, І. С. Гриценка, Джона Волліса, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, Норта Дугласа, А. М. Школика, Е. Шмідта-Асманна, М. М. Цитовича.

Мета статті. Метою дослідження є досягнення наукового результату шляхом застосування аналізу і синтезу для виявлення факторів, умов і причин, які впливають на виникнення конфліктів під час перевірки документів в умовах правового режиму воєнного стану військовими посадовими особами ТЦК та СП.

Виклад основного матеріалу. Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення безпеки держави і населення є одним з основних конституційних обов'язків громадян України (ст. 65 Конституції України) [1].

У сучасних умовах, коли Україна стала об'єктом військової агресії зі сторони російської федерації 24 лютого 2022 року, Президент України, органи державної влади і місцевого самоврядування діють в умовах правового режиму воєнного стану, яким передбачено певні обмеження та заборони, що стосується фізичних та юридичних осіб.

До повноважень Верховної Ради України належить оголошення стану війни за поданням Президента України, а також схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України (п. 9 ст. 85 Конституції України) [1].

Згідно з пунктом 20 статті 106 Конституції України Президент України приймає рішення про загальну або частково мобілізацію та введення воєнного стану в Україні у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України [1].

Метою обмежень і заборон правового режиму воєнного стану є відновлення територіальної цілісності, розв'язання соціальних, економічних та інших проблем, що виникли в умовах військової агресії зі сторони російської федерації. Це означає, що застосування заборон і обмежень щодо прав, свобод громадян в умовах сьогодення є правомірним і об'єктивно необхідним.

Перевірка, як один з методів державного нагляду за діяльністю суб'єктів виконавчої влади, передбачає розгляд звітів та оцінку результатів реалізації регіональної державної політики в Україні (ст. 12 Закону України Про засади державної регіональної політики) [2].

Про перевірки фактів, викладених у заявах (клопотаннях) громадян, мова йде у статті 15 Закону України Про звернення громадян [3]. До прав громадян при розгляді заяви чи скарги згідно із статтею 18 Закону належать: право брати участь у перевірці поданої скарги чи заяви, ознайомлюватися з матеріалами перевірки.

Здійснення державного нагляду (контролю) є одним із завдань центральних органів виконавчої влади (п. 2 ст. 17 Закону України Про центральні органи виконавчої влади) [4].

До основних завдань Кабінету Міністрів України належить вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України (пп. 2, 7 ст. 2 Закону України Про Кабінет Міністрів України) [5]. Реалізація цих завдань, як ми вважаємо, передбачає застосування одного із примусових адміністративно-правових методів впливу – перевірки. На особливу увагу заслуговує застосування примусових методів в умовах правового режиму воєнного стану, який введений в Україні за ініціативою Президента України та згоди Верховної Ради України (лютий 2022 р.) внаслідок військової агресії зі сторони російської федерації.

Стаття 27 Закону України Про місцеві державні адміністрації (п. 1) передбачає повноваження місцевих державних адміністрацій в галузі оборонної роботи щодо забезпечення виконання законодавства про військовий обов'язок громадян [6].

До повноважень органів місцевого самоврядування в Україні в галузі оборонної роботи належить сприяння організації призову громадян на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, строкову військову та альтернативну (невійськову) службу, а також їх мобілізації, підготовки молоді до служби в Збройних Силах України (п. 1 ст. 36 Закону України Про місцеве самоврядування в Україні) [7].

Наприклад, у Законі України Про Національну поліцію (ст.ст. 29–34) передбачені поліцейські заходи, серед яких мова йде про перевірку документів особи (ст. 32), опитування особи (ст. 33), поверхневу перевірку (ст. 34). Вказані поліцейські заходи мають превентивний характер та вживаються з метою дотримання громадського порядку та громадської безпеки [8].

Серед повноважень Служби безпеки України (п. 11 ст. 24, п. 1 ст. 25 Закону України Про Службу безпеки України) є вимога сприяти забезпеченню режиму воєнного стану, а також право перевіряти документи, які посвідчують особу, та проводити огляд осіб, їхніх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховування речових доказів злочинної діяльності [9].

Досягнення мети введення правового режиму воєнного стану зі сторони органів державної влади здійснюється шляхом:

1) застосування надзвичайних заходів, спрямованих насамперед на захист територіальної цілісності, діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування з використанням сил і засобів збройних сил України та інших прирівняних до них формувань;

2) обмеження у відповідності з Основним законом держави прав і свобод громадян на певний період;

3) здійснення контролю в частині мобілізації та мобілізаційної підготовки громадян в умовах правового режиму воєнного стану.

Законодавство, яке кардинально змінилось за роки незалежності України, має широкий спектр контрольних функцій, що пов'язані із захистом прав і свобод громадян. Водночас певна частина нормативно-правових актів, з урахуванням широкого кола врегульованих його нормами суспільних відносин, нагадує «адміністративно-правовий арсенал», на «складах» якого ще зберігаються окремі калібри антидемократичних норм, є боєприпаси застарілого радянського зразка, які суперечать один одному, а їх застосування не відповідає інтересам сучасного українського суспільства, яке розвивається та намагається створити правову державу, сутність і призначення якої полягає у служінні власному народу.

Засоби масової інформації України та за кордоном подають численні факти порушень прав, свобод громадян військовими посадовими особами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки під час перевірки документів, що посвідчують їхню особу. Наприклад, журналісти Микола Заверуха [10, с. 1, 3] та Юлія Голодрига [11, с. 3] зазначають, що в Україні триває масштабна перевірка діяльності ТЦК та СП за фактами зловживань військових посадових осіб. Вона розпочалася на тлі гучних скандалів і скарг (понад 2300 скарг від громадян) на вседозволеність військових комісарів. Звернемо увагу на те, що своєчасною та необхідною є воля Президента України щодо усунення недоліків діяльності ТЦК та СП. Мобілізація і військовий облік мають відбуватися винятково в межах чинного законодавства. І працівники ТЦК не повинні вигадувати собі якісь нові правила, щоб зловживати службовим становищем [10, с. 3].

Ю. Голодрига, крім того, звертає увагу на необхідність зміни законодавства, що регламентує діяльність військово-лікарських комісій, яка на сьогодні є недосконалою і не відповідає вимогам оцінки суто стану здоров'я фізичних осіб під час мобілізації [11, с. 3]. Зауважимо, що й сама назва цих комісій є застарілою, краще назвати військовою медичною комісією.

Здійснення перевірки вчиняються: *по-перше*, стосовно об'єкта перевірки, яким є фізична особа, громадянин; *по-друге*, суб'єктом, який наділений владними повноваженнями зупиняти/затримувати громадян і здійснювати перевірку документів, речей, транспортних засобів та інших матеріальних об'єктів, які можуть належати особі; *по-третє*, способами і засобами вчинення перевірки, які передбачені нормативно-правовими актами з дотриманням принципу законності та гідності людини [12, с. 39].

Звернемо увагу на історичний аспект перевірки особи громадян суб'єктами владних повноважень. Свого часу професор М. М. Цитович у лекціях з поліцейського права, досліджуючи мотивацію введення надзвичайних заходів, подає думку професора Ленінга про те, що спасіння держави від загроз та небезпеки є підставою для введення додаткових повноважень органом влади, але вони повинні мати тимчасовий характер [13, с. 277].

Проект Адміністративного кодексу УНР містив чіткий перелік випадків, за якими органам поліції дозволялось здійснювати затримання. Серед них мова йшла про встановлення особи, яка вчинила правопорушення [14, с. 72–73].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику термін «перевірка» тлумачиться як одна із форм здійснення контролю, що вчиняється з метою встановлення фактичного стану дотримання законодавства, виконання завдань і прийняття рішень, доцільності застосування відповідних прийомів і способів [15, с. 637].

Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков розглядають перевірку як один із передбачених законодавством видів обстеження і вивчення діяльності тих чи інших об'єктів, наслідки якої оформляються відповідним документом (довідка, записка) [16, с. 303]. Зазначимо, що перевірка документів є одним із засобів дослідження уповноваженими службовими особами паспортів та інших документів фізичних осіб з метою встановлення їх дійсності та належності особі, яка перевіряється.

Поняття «засоби» в адміністративному праві тлумачиться як сукупність правових інструментів, за допомогою яких можна вирішувати питання, що пов'язані з регулюванням адміністративно-правових відносин. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб під час їх застосування мають вольовий характер, що позитивно впливає на запобігання тих чи інших загроз та вчинення протиправних дій.

Для з'ясування впливу засобів, на запобігання конфлікту, що виник на момент вчинення перевірки документів громадянина посадовими особами органів виконавчої влади, і в подальшому набув фактичних ознак адміністративного спору, а в разі вчинення протиправних дій – адміністративного правопорушення, застосовуються стосовно винних у цьому суб'єктів юридичні засоби, основою яких є норми і принципи адміністративного права, правозастосовні акти, юридичні факти, суб'єктивні права та обов'язки сторін конфлікту (адміністративного спору) тощо.

Юридичні засоби вирішення конфлікту, що виник між сторонами, мають закріплення в матеріальних і процесуальних нормах адміністративного права. Зазвичай це дозволи і заборони, за допомогою яких органи виконавчої влади та їх посадові особи з урахуванням вмотивованого для них адміністративного розсуду власних дій посягають на свободу громадян із порушенням належних їм прав.

Важливою у цьому аспекті є Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки від 23 лютого 2022 року [17], де мовиться про їх взаємодію з місцевими державними адміністраціями з питань залучення громадян до військової служби, а також забезпечення та сприяння здійсненню заходів із мобілізаційної підготовки та мобілізації на території відповідної адміністративно-територіальної дільниці. Водночас проведення перевірок особи громадян згідно із пунктом 14 положення є обов'язком військових посадових осіб ТЦК та СП, спрямованим на забезпечення явки громадян, що підлягають призову на військову службу під час мобілізації і в воєнний час на пункти збору та у військові частини.

Перевірка особи в умовах правового режиму воєнного стану досить часто проявляється шляхом адміністративного свавілля та дискримінації зі сторони суб'єктів владних повноважень. Водночас порушуються вимоги статті 21 Конституції України щодо рівності громадян та органів державної влади перед законом [1].

Органи виконавчої влади, до яких належать ТЦК та СП, повинні під час здійснення своїх функцій і повноважень, що пов'язані з питаннями мобілізації військовозобов'язаних та інших категорій громадян, однаково ставитися до них незалежно від статі, віку, соціального походження тощо. Адміністративний розсуд цих органів і посадових осіб під час вирішення питань, пов'язаних з мобілізацією громадян, у період правового режиму воєнного стану не може змінюватись, інакше це призводить до порушення прав, свобод людини і громадянина.

Закономірним явищем є те, що Конституція України обмежує адміністративно-правову діяльність органів виконавчої влади і самоврядування, які повинні діяти на підставі, у межах наданих їм повноважень, та способом, який передбачений нормами Конституції і законами України (ст. 19 Конституції України) [1].

Під час порушення умов щодо перевірки особи на з'ясування й отримання інформації про її персональні дані, які вчиняються військовими службовими особами, їхні дії підлягають кваліфікації за статтею 172-13 КУпАП «Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», де мовиться про «інші зловживання владою або службовим становищем».

До обставин, що обтяжують адміністративну відповідальність військових службових осіб за зловживання владою або службовим становищем під час перевірки особи, яка порушує її права і свободи, належить: вчинення правопорушення групою осіб (зазвичай таку перевірку військові службові особи здійснюють у складі від двох до п'яти осіб); відсутність спеціальних письмових доручень повноважного командування (ст. 172-13 КУпАП). До осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за статтею 172-13 КУпАП судом (суддею), може бути застосовано стягнення у вигляді штрафу або арешт з триманням на гауптвахті (варто зазначити, що з урахуванням дії правового режиму воєнного стану в Україні, судова практика з цього приводу є незначною). Від початку повномасштабної війни у провадженні перебувають 112 справ щодо посадовців ТЦК та СП. За результатами цієї роботи 15 обвинувальних актів уже направлено до суду [10, с. 3].

Результати перевірки оформляються відповідними актами і можуть тягти за собою ті чи інші юридично значущі наслідки. Зазвичай військові службові особи результати перевірки фізичної особи під час патрулювання території чи об'єкта (про що має бути відповідний наказ командира начальника військової частини) оформляють у вигляді рапорту.

Зазначимо, що стаття 255 КУпАП передбачає повноваження органів управління військової служби правопорядку у Збройних Силах України, командирів (начальників) Військових частин (установ, закладів), командирів підрозділів на складання протоколів про адміністративні правопо-

рушення, але вони стосуються тільки військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, а також працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків.

Звернемо увагу на те, що військові службові особи, які перебувають в штатах територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, уповноважені владним суб'єктом на складання протоколу про адміністративне правопорушення, лише за статтями 210, 210-1, 211 КУпАП (ст. 235 КУпАП). Аналогічні повноваження щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення за статтями 210, 210-1, 211 КУпАП має центральне управління та регіональні органи Служби безпеки України.

Перевірки особи також мають право здійснювати органи Державної прикордонної служби України (ст. 222-1 КУпАП), у випадках, пов'язаних з порушенням прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду – виїзду (на сьогодні це стосується заборони виїзду за межі України осіб чоловічої статі віком до 60 років, осіб жіночої статі – військовозобов'язаних).

Що стосується контролю за поведінкою військових посадових осіб під час перевірки документів громадян, звернемо увагу на думку професора О. М. Бандурки, який зазначає, що «система контролю складається з таких елементів: об'єкт і предмет контрольної діяльності, суб'єкт, види, форми, методи і засоби її здійснення» [18, с. 305].

Зауважимо, що суб'єктами перевірки і встановлення особи громадянина є представники органів виконавчої влади, їх посадові особи, що уповноважені на її здійснення. Це означає, що одним із дієвих видів контролю, на думку Ебергардта Шмідта-Ассманна, є громадський контроль, сутність якого полягає у тому, що громадськість, публічність, якщо її розуміти як активну участь громадськості, залишається одним із стабільних комунікативних засобів [19, с. 273].

Якщо ж говорити про участь громадськості у запобіганні чи припиненні посягань на права і свободи громадян під час перевірки документів зі сторони військових службових осіб, то можна констатувати, що такої участі громадськості просто немає. Захист права на свободу та недоторканність людини не має обмежень під час дії правового режиму воєнного стану (ст.ст. 29, 64 Конституції України) [1].

Не применшуючи важливості застосування вказаних норм Конституції України, зазначимо, що Президент України в умовах дії правового режиму воєнного стану має повноваження щодо внесення змін і доповнень, які спрямовані на зміцнення обороноздатності і захисту національної безпеки України. Одним із таких доповнень є, на наш погляд, більш жорстке і стабільне виконання перевірок щодо встановлення особи людини і громадянина в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Зауважимо, що порушення, які вчиняються під час перевірки документів чи з'ясування інших питань у фізичної особи посадовими особами органів виконавчої влади, мають мотивацію діяти на власний адміністративний розсуд. Одним із підтверджень цього є думка Е. Шмідта-Ассманна про те, що в окремих випадках відповідні уповноваження впливають із певних юридичних норм, які законодавець адресує органам публічної адміністрації [19, с. 251].

Отже, навіть в умовах правового режиму воєнного стану не можна говорити про виняткову необхідність діяти посадовим особам публічної адміністрації за власним розсудом, порушуючи при цьому права і свободи людини і громадянина.

Також привертає увагу поведінка громадян і військових посадових осіб ТЦК та СП під час перевірки документів, що посвідчують особу. Німецький філософ Гете з приводу поведінки людини писав, що поведінка людини є своєрідним дзеркалом, у якому кожна особа демонструє своє обличчя. Зазначимо, що громадяни України, перебуваючи в умовах правового режиму воєнного стану, за допомогою засобів масової інформації обізнані із дозволами, обмеженнями та обов'язками, виконання яких є безальтернативними.

Вибір конфліктної поведінки та переростання її у деліктну поведінку кожної із сторін перевірки залежить від стимулів, які ініціює та чи інша сторона. Сам факт зупинки громадянина для перевірки його особистості є однією з причин виникнення конфлікту між сторонами, кожна з яких має певний інтерес. З боку громадянина це може бути бажання убезпечити себе від спілкування з іншими особами та бути незалежним від їх волі. Авторський колектив книги «Насильство та суспільні порядки», досліджуючи проблеми насильства, зазначає, що доступ до насильства у суспільстві відкритий для всіх, хто достатньо могутній і добре організований, щоб ним скористатися. З боку держави здійснюється координація та обмеження таких індивідів і груп з метою захисту суспільства. Такі обмеження здійснюються різними видами державного нагляду (контролю). Наприклад, основою політичного контролю над спеціалізованою армією і правоохоронними органами є формальні інститути та схеми легітимного застосування насильства [20, с. 150] при втручанні у приватні відносини, які надаються збройним силам і правоохоронним органам.

Отже, політичне управління насильством базується на нормах права, що у загальному передбачають відповідальність держави та органів влади за застосування заборон, обмежень і насильства. З цього приводу цікава думка щодо конфліктів та шляхів їх подолання, яка пропонує вибирати певний стиль поведінки кожною із сторін конфлікту відповідно до ситуації, коли не збігаються їхні інтереси.

Звернемо увагу на стиль компромісу, який є доцільним, якщо виник конфлікт щодо вимоги тієї чи іншої сторони під час перевірки документів. Кожна зі сторін повинна враховувати як свої інтереси, так і інтерес іншої сторони, за умови якщо є взаємні поступки з тих чи інших питань [21, с. 123–125].

Застосування компромісу між сторонами під час перевірки документів може здійснюватися за їх згодою, якщо:

- сторони конфлікту (громадянин, який формально має права і свободи згідно з Конституцією України, і органи виконавчої влади та їх посадові особи, що мають адміністративно-правовий статус суб'єкта владних повноважень) дійдуть згоди щодо мотивації зупинки (не затримання) фізичної особи для перевірки документів, маючи при цьому протилежні законні інтереси;

- фізична особа погоджується надати персональні дані з метою їх з'ясування чи уточнення ініціаторами перевірки документів;

- суб'єкт владних повноважень (наприклад, ТЦК та СП) спеціально уповноважений вчиняти дії щодо перевірки документів громадян (наявність спеціального правового примусу виданого і закріпленого підписом владного суб'єкта – начальника / командира);

- громадянин у разі відсутності на час перевірки наявних документів (наприклад, паспорта, службового посвідчення та ін.) не заперечує проти його тимчасового затримання, з'ясування особистості;

- суб'єкт, що уповноважений здійснювати перевірку документів, погоджується на вимоги (пропозиції) громадянина надати в усній формі персональні дані з подальшою їх перевіркою.

Зазначимо, що це далеко не повний перелік випадків щодо досягнення компромісу між сторонами перевірки документів. Водночас компроміс є вдалим відступом та однією з можливостей дійти повної згоди під час перевірки документів фізичної особи. Однак навіть під час досягнення згоди двох сторін кожна з них залишається чимось незадоволеною.

Стосовно поведінки військовослужбовців під час перевірки особи громадян у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України (розділ 1 п. 4) мова йде про те, що військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця додержуватися Конституції та законів України, поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків [22]. Водночас засоби масової інформації України майже кожного дня інформують про зовсім іншу поведінку військовослужбовців під час перевірки документів.

Зазначимо, що згідно із Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (частина I, розділ 1, п. 22) військовослужбовці мають право застосовувати засоби фізичного впливу та зброю особисто або у складі підрозділу:

– для захисту свого здоров'я і життя, а також здоров'я і життя інших військовослужбовців та цивільних осіб від нападу, якщо іншими способами й засобами захистити їх у цій ситуації неможливо;

– для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого злочину та яка намагається втекти або яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також для затримання озброєної особи, яка загрожує застосуванням зброї та інших засобів, що становить загрозу для життя і здоров'я військовослужбовця чи інших осіб;

– для відбиття нападу на об'єкти, що охороняються військовослужбовцями, а також для звільнення цих об'єктів у разі захоплення;

– у разі спроби насильного заволодіння зброєю, бойовою та іншою технікою, якщо іншими способами і засобами неможливо припинити цю спробу [23].

Аналогічні за змістом права щодо застосування заходів фізичного впливу має начальник патруля під час виконання своїх обов'язків (п. 60) Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [24].

Отже, підстав у військових службових осіб ТЦК та СП під час перевірки особи громадян застосовувати засоби фізичного впливу просто не існує.

Звернемо увагу на те, що стаття 20-1 Закону України Про військовий обов'язок і військову службу передбачає, що у разі виникнення конфлікту інтересів під час виконання службових повноважень (під час перевірки документів, які посвідчують особу. – автор.), військова посадова особа зобов'язана негайно доповісти про це своєму безпосередньому начальникові, який зобов'язаний вжити всіх необхідних (зазначимо, передбачених законом – автор.) заходів, спрямованих на запобігання конфлікту інтересів [25].

Висновки. У ході дослідження встановлено, що перевірка документів, які посвідчують особу громадянина, є одним із різновидів правового забезпечення мобілізації громадян України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Охарактеризовано і визначено низку теоретичних положень, які за своїм змістом і спрямованістю мають певний науковий інтерес, серед них:

1. Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України є одним із конституційних обов'язків громадян.

2. Нормативно-правовими актами України урегульовані відносини, що виникають під час перевірки особи громадян, та передбачені заходи нагляду/контролю за дотриманням законності зі сторони посадових осіб, уповноважених на здійснення перевірки.

3. Визначено, що перевірка документів є одним із засобів з'ясування та ознайомлення для встановлення особистості громадянина, уповноваженими на це посадовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування.

4. За порушення передбачених законодавством умов і вимог щодо перевірки документів, що посвідчують особу громадянина, настає юридична відповідальність.

5. Є потреба у подальшій правовій обізнаності населення України та суб'єктів владних повноважень щодо прав, свобод і обов'язків, які виникають на час здійснення перевірки документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 2008 р.: станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2023).

2. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII: станом на 21.07.2023 Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 90 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення 15.10.2023).

3. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР: станом на 07.09.2023 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2023).

Перевірка як різновид правового забезпечення мобілізації громадян України в умовах воєнного стану

4. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI: станом на 22.06.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 38, ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення 15.10.2023).
5. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII: станом на 03.08.2023 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 13, ст. 222. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення 15.10.2023).
6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV: станом на 03.08.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 20–21, ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення 15.10.2023).
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР: станом на 03.08.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2023).
8. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII: станом на 05.10.2023 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 15.10.2023).
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII: станом на 02.08.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення 15.10.2023).
10. Заверуха М. (2023). Розкішне життя українських військомів. Експрес. 2023. № 32 (10743). 10–17.08.2023. С. 1–3.
11. Голодрига Ю. (2023). Загадкова смерть у військовій частині. Експрес. 2023. № 33 (10744). 17–24.08.2023. С. 1–3.
12. Петрушенко В. Тлумачний словник філософських термінів. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
13. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира: у 2-х кн. Пам'ятки правничої думки Київського університету. Книга 2 / за ред. І. С. Гриценка. Київ: Либідь, 2010. 464 с.
14. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України / укладачі В. М. Бевзенко, І. С. Гриценка, С. О. Коваль, А. І. Бевз, І. В. Паламарчук, О. В. Гура, А. В. Кравченко, Р. С. Сметанюк. Київ: Видавничий дім «Дакор», 2015. 500 с.
15. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемчушенка. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с.
16. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ: Ін-Юре, 2014. 520 с.
17. Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 154: станом на 14.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.10.2023).
18. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монографія. Харків: НУВС, 2004. 780 с.
19. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. Київ: К.І.С., 2009. 552 с.
20. Норт Дуглас, Волліс Джон, Вайнгнес Баррі. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ: Наш Формат, 2017. 352 с.
21. Gini Graham Scott, Ph. D. Resolving Conflict: With Others and Within Yourself at Work and In Your Personal Life. Київ, 1991. 190 с.
22. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV: станом на 28.05.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22–23, ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення 15.10.2023).
23. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 4 березня 1999 року № 548-XIV: станом на 30.07.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22–23, ст. 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення 15.10.2023).
24. Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 550-XIV: станом на 31.03.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22–23, ст. 196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення 15.10.2023).

25. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII: станом на 12.10.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 15.10.2023).

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.2006. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
2. *Pro zasady derzhavnoi rehional'noi polityky* [About the basics of state regional policy]: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 No. 156-VIII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2015, No. 13, st. 90. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
3. *Pro zvernennia gromadian* [About the appeal of citizens]: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 No. 393/96-BP. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996, No. 47, st. 256. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
4. *Pro tsentral'ni organy vykonavchoi vlady* [About central bodies of executive power]: Zakon Ukrainy vid 17.03.2011 No. 3166-VI. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2011, No. 38, st. 385. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
5. *Pro Kabinet Ministriv* [About the Cabinet of Ministers of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 No. 794-VII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. No. 13, st. 222. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
6. *Pro mistsevi derzhavni administratsii* [About local state administrations]: Zakon Ukrainy vid 9.04.1999 No. 586-XIV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1999, No. 20–21, st. 190. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
7. *Pro mistseve samovryaduvannia v Ukraini* [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 No. 280/97-BP. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1997, No. 24, st.170. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
8. *Pro Natsional'nu poliitsiyu* [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 2.07.2015 No. 580-VIII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2015, No. 40–41, st. 379. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
9. *Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy* [About the Security Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 No. 2229-XII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992, No. 27, st. 382. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
10. Zaverukha M. (2023). *Rozkishne zhyttia ukrains'kyh viys'kkomiv* [The luxurious life of Ukrainian military commissars]. *Expres*. No. 32 (10743). 10–17.08.2023. P. 1–3. [In Ukrainian].
11. Holodryta Yu. (2023). *Zagadkova smert' u viys'rvyiv chastyni* [A mysterious death in a military unit]. *Expres*. No. 33 (10744). 17–24.08.2023. P. 1–3. [In Ukrainian].
12. Petrusenko V. (2009). *Tlumachnyi slovnyk filsofs'kyh terminiv* [Explanatory dictionary of philosophical terms]. Lviv: Publishing house of the Lviv Polytechnic National University. 264 p. [In Ukrainian].
13. Hrytsenko I. (2010). *Politseyske pravo v Universyteti Sviatoho Volodymyra* [Police law at St. Volodymyr University]. Kyiv: Lybid'. 464 p. [In Ukrainian].
14. Bevzenko V. M. and others. (2015). *Administratyvne parvo i protses UNR v ekzyli: nevidoma pravnycha spadshchyna Ukrainy* [Administrative law and the process of the UPR in exile: the unknown legal heritage of Ukraine]. Kyiv: publishing house «Dakor». 500 p. [In Ukrainian].
15. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [A large encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Yurydychna dumka. 2012. 1020 p. [In Ukrainian].
16. Kolomojets T., Kolkpakov V. (2014). *Administratyvne pravo Ukrainy: slovnyk terminiv* [Administrative law of Ukraine: a dictionary of terms]. Kyiv: In-Yure. 520 p. [In Ukrainian].
17. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro terytorial'nit sentry komplektuvannia ta sotsial'noi pidtrymky* [On the approval of the Regulation on territorial centers of recruitment and social support]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine vid 23.02.2022 No. 154. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].
18. Bandurka O. (2004). *Teoriya i praktyka upravlinnia organamy vnutrishnih sprav Ukrainy* [Theory and practice of management of the Internal affairs bodies of Ukraine]. Kharkiv: NUVS. 780 p. [In Ukrainian].

19. Shmidt-Assmann E. Zagal'ne administratyvne pravo yak ideya vregulyuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnogo prava [General administrative law as an idea of settlement: basic principles and tasks of administrative law systematization]. Kyiv: K.I.C. 552 p. [In Ukrainian].

20. Douglass C. North, John Joseph Wallis, Barry R. Weingast. (2017). *Nasyt'stvo ta suspil'ni poriadky. Osnovni chynnyky, yari vplynuly na hid istoriyi* [Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History]. Kyiv: Nash Format. 352 p. [In Ukrainian].

21. Gini Graham Scott, Ph. D. (1991). *Resolving Conflict: With Others and Within Yourself at Work and In Your Personal Life*. Kyiv. 190 p. [In Ukrainian].

22. *Dystsyplinarnyi statut Zbroinyh Syl Ukrainy* [Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999. No. 551-XIV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1999, No. 22–23, st. 197. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].

23. *Statut vnutrishnyoi sluzhby Zbroinyh Syl Ukrainy* [Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 4.03.1999. No. 548-XIV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1999, No. 22–23, st. 194. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].

24. *Statut garnizonnoi ta vartovoi sluzhby Zbroinyh Syl Ukrainy* [Statute of the Garrison and Guard Services of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 No. 550-XIV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1999. No. 22–23, st. 196. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].

25. *Pro viys'kovyi obovyazok i viys'kovu sluzhbu* [About military duty and military service]: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992. No. 2232-XII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992, No. 27, st. 385. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (Accessed 15.10.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 30.10.2023 р.

Oleksiy Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Doctor of Laws, Professor
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

Iryna Shulhan

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
PhD.
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

VERIFICATION – AS A FORM OF LEGAL SUPPORT FOR THE MOBILIZATION OF UKRAINIAN CITIZENS UNDER MARTIAL LAW

The protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine is one of the constitutional duties of citizens. Under the legal regime of martial law, administrative and legal means of conducting a balanced State policy on mobilization, and creating an appropriate human resources potential for the protection of the State sovereignty and territorial value of Ukraine are of particular importance.

The authors of the article state that verification of a citizen's identity documents is one of the means of clarifying and establishing the identity of a citizen by authorized officials of state authorities, local self-government and military administration, in particular, by the Territorial Centers for Recruitment and Social Support.

Regulatory legal acts of Ukraine regulate the relations arising in the course of verification of citizens' identity and provide for supervision/control over compliance with the law by officials authorized to carry out the verification.

The authors of the study aimed to identify the causes and conditions that lead to conflicts during the verification of documents under the legal regime of martial law by military officials of the Territorial Recruitment and Social Support Centers.

The authors emphasize that the legal means of resolving conflicts arising during the verification should be enshrined in the substantive and procedural rules of administrative law. The author emphasizes that a compromise is a possibility of reaching a full agreement during the verification of an individual's documents. The author proposes a list of cases where a compromise may be reached between the parties to the document verification. It is noted that the use of physical force, special means or weapons is an extreme measure which is allowed in exceptional cases and in accordance with the procedure clearly defined by law.

Keywords: military aggression; citizen; mobilization; legal regime of martial law; verification.

УДК 342

Дмитро Смотрич

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор філософії
dmytro.v.smotrych@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6087-9553>

Назар Іванов

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент 2 курсу магістратури
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
nazar.ivanov.mpr.2022@lpnu.ua

ПРАВОВІ АСПЕКТИ БОРотьБИ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.155>

© Смотрич Д., Іванов Н., 2023

Стаття «Правові аспекти боротьби з дезінформацією в Європейському Союзі: уроки для України» детально описує та аналізує проблему, пов'язану з великою кількістю неправдивої, маніпулятивної та вкрай шкідливої інформації, з якою змушена стикатись кожна сучасна людина. Надається особлива увага законодавчому регулюванню інформаційної сфери, заходам, спрямованим на покращення інформаційної безпеки в Європейському Союзі та Україні.

Ця стаття дає визначення та характеризує таке явище, як дезінформація, пояснює її роль у внутрішніх та міждержавних конфліктах. Висвітлюються методи поширення дезінформації та основні інформаційні інструменти, що застосовуються конфліктуючими сторонами. Окреслюються цілі та мета, яких теоретично може досягти той, хто розповсюджує та множить неправдиві або спотворені відомості.

Проводиться ґрунтовний аналіз законодавчого регулювання в сфері боротьби з дезінформацією та фейками, а також діяльності державних органів Європейського Союзу, українських державних органів, громадських та міжнародних організацій. Визначаються сфери їхньої діяльності та впливу, їхні повноваження, специфіка роботи, правовий статус, взаємодія між собою та результати діяльності.

Звертається особлива увага на велику кількість проблем, пов'язаних з інформаційною безпекою держав, союзів держав, організацій та окремих громадян і засиллям найрізноманітніших інформаційних вкидів, неправдивих відомостей, фальсифікованих фактів, спрямованих на зміну думки суспільства, створення конфліктів, започатку-

вання міжнаціональної ворожнечі в певній країні, деморалізація ворога під час війни, крадіжки тощо.

Загалом ця стаття є корисним дослідженням, спрямованим насамперед на висвітлення основних проблем та загроз, з якими стикається Україна та Європа в епоху гібридних війн, соціальних мереж. Може бути цікава як людям, які працюють з інформацією, так і широкому загалу, адже дає розуміння суті такого явища, як дезінформація в сучасному світі та її наслідки.

Ключові слова: Європейський Союз; дезінформація; інформаційна гігієна; правове регулювання; пропаганда; формування наративів.

Постановка проблеми. Боротьба зі спотвореними фактами, неправдивими даними, ворожою пропагандою, інформаційними маніпуляціями стала буденною для кожного соціуму та для окремих громадян, адже в часи жвавого розвитку соціальних мереж кількість інформації, яку споживають люди, зростає в геометричній прогресії. Як наслідок виникає потреба у покращенні інформаційної безпеки громадян, підприємств та навіть держав.

Метою статті є детальне дослідження правових аспектів боротьби з дезінформацією в межах Європейського Союзу та досвід, який треба запроваджувати в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо поняття «дезінформація». Дезінформація – це один із способів навмисного впливу на конкретну людину чи на суспільство загалом шляхом надання неправдивих, викривлених або неповних відомостей, що мають ввести в оману, викликати певні негативні емоції чи спровокувати до конкретних дій.

Є декілька інструментів дезінформації, серед яких:

1. Пропаганда – поширення інформації, чуток чи ідей, щоб завдати шкоди країні, групі людей чи окремій особі, зазвичай з політичною метою.
2. Фейк – імітація новинних або інших сайтів, що містять вигадані історії.
3. Джинса – новини, опубліковані під контролем уряду, для створення та поширення дезінформації серед громадян.
4. Упереджені новини – контент, що спонукає читачів підтвердити власні упередження та переконання.
5. Сатира – створення фейків заради пародії чи розваги.
6. Клікбейт – перебільшені, сумнівні або оманливі заголовки, зображення чи описи в соціальних мережах для створення веб-трафіку [1].

Види дезінформації:

1. Маніпуляція.
2. Обман конкретної особи чи групи осіб.
3. Створення певної громадської думки [2].

Ще можливе ненавмисне поширення неточної чи неправдивої інформації, яке називається мізінформація.

Широке використання дезінформації відбувається досить часто в умовах гібридної війни – застосування військових та невійськових, відкритих та прихованих засобів з метою тиску на ворога та його дестабілізації [3].

Європейський Союз, який має найкращі результати у сфері інформаційної безпеки, підходить до розв'язання проблем кваліфіковано та результативно.

Головним органом, який здійснює регулювання, є Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій (англ. *East StratCom Task Force*, ESTF) – підрозділ Європейської служби зовнішньополітичної діяльності, створена у квітні 2015 року на підставі ухваленого рішення Європейського союзу про потребу «протистояти постійним дезінформаційним кампаніям з боку Росії». Завданнями служби є надання підтримки делегаціям Європейського Союзу в країнах Східної Європи [4].

На сайті «EUvsDisinfo.eu», який є продуктом ESTF, оприлюднюється інформація про всі виявлені приклади дезінформаційних атак Росії. У своєму першому звіті ця робоча група зазначила, що більшість іноземних інформаційних маніпуляцій у 2022 році мали на меті створення наративів, які підтримують російське вторгнення в Україну. Найактивнішими були російські та китайські дипломатичні канали [5].

Також в ЄС були створені певні правила щодо боротьби з дезінформацією, до виконання яких структурам, що працюють над інформацією, можна долучитися добровільно.

Підписанти зобов'язалися вжити заходів у кількох ділянках, а саме:

1. Посилення співпраці з фактчекерами.

Покращення співпраці з громадськими організаціями та конкретними особами, які працюють над розвінчуванням дезінформації та освітою громадян у цій сфері.

2. Забезпечення прозорості політичної реклами.

Підписанти зобов'язані запровадити ефективні заходи прозорості, щоб користувачі легко розпізнавали політичну рекламу за допомогою більш помітного маркування, зобов'язання розкривати спонсора і витрати на рекламу.

3. Розширення прав та можливостей користувачів.

Користувачі мають бути захищені від різних видів дезінформації завдяки вдосконаленим інструментам для розпізнавання, розуміння та позначки дезінформації, доступу до перевірених та авторитетних джерел, ініціатив щодо підвищення медіаграмотності. Зокрема, мають бути впроваджені безпечні методи проєктування для обмеження поширення дезінформації та забезпечення більшої прозорості їх рекомендаційних систем, адаптуючи їх для обмеження поширення дезінформації.

4. Демонетизація поширення дезінформації.

Полягає в позбавленні фінансового стимулу для усіх поширювачів дезінформації. Підписанти мають вжити заходів, для того щоб уникнути розміщення реклами поряд із дезінформацією, та поширення реклами, що містить дезінформацію.

5. Надання дослідникам кращого доступу до даних.

Підтримка проєктів з досліджень дезінформації, надання кваліфікованим дослідникам повного доступу до потрібних їм відомостей.

Також Європейський Союз посилив систему моніторингу та звітування [6].

Деякі платформи вже почали повноцінну боротьбу з російською дезінформацією.

Наприклад на початку 2022 року:

1. Google за перші чотири місяці року припинив діяльність понад 400 каналів, залучених до операцій впливу РФ.

2. Meta заявила, що розширила партнерство з перевірки фактів 22 мовами в Європейському Союзі.

А от соціальна мережа «X», колишній «Twitter», в ЄС визнали такою, де є найбільший відсоток публікацій із неправдивою інформацією або дезінформацією [7].

Заступниця президентки Європейської Комісії, єврокомісарка з питань цінностей та прозорості Віра Юрова у своєму звіті повідомила, що з січня по квітень 2023 року мережа YouTube видалила понад 400 каналів і 10 блогів, пов'язаних з російським бюджетним «Інститутом інтернет-досліджень». Мережа Google видалила майже з 300 інтернет-порталів рекламу сайтів, пов'язаних з російською державною пропагандою. Мережі TikTok і Meta розширили зусилля з перевірки фактів різними мовами ЄС. Водночас мережа TikTok розглянула 832 відео, пов'язаних з війною Росії проти України, і видалила 211 відео [8].

5 грудня 2018 р. висока представниця ЄС – Віце-президентка Єврокомісії Федеріка Могеріні і Віце-президент Єврокомісії Андрус Ансіп представили «План дій ЄС проти дезінформації», англ. (англ. *Action Plan against Disinformation*). У цьому «Плані дій ЄС проти дезінформації» було розглянуто чотири сфери, які є одними з основних для розвитку Євросоюзу, а саме:

1. Скоординоване реагування.

Планується запуск Спеціальної системи швидкого сповіщення в інституціях та державах-членах ЄС. Це потрібно для кращого обміну даними, оцінки кампаній з дезінформації та попередження про загрозу дезінформації в режимі реального часу.

2. Підвищення рівня поінформованості та підтримка громадян.

Інституції та держави-члени ЄС сприятимуть розвитку медіаграмотності. Це відбуватиметься за допомогою запровадження спеціально розроблених програм. Організаціям, що спеціалізуються на фактчекінгу, дослідникам надаватиметься підтримка.

3. Вдосконалений механізм виявлення.

Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій та Центр аналізу гібридних загроз Європейської служби зовнішньої дії будуть підсилені за рахунок додаткових спеціалізованих кадрів та засобів аналізу даних. А держави-члени ЄС мають залучати власні ресурси для ефективної боротьби з дезінформацією.

4. Онлайн-платформи та індустрії.

Підписанти Збірки правил з протидії дезінформації повинні швидко та ефективно виконати зобов'язання, зазначені в ній. До таких зобов'язань, з-поміж іншого, належать такі: активізація зусиль із закриття активних фейкових акаунтів; виявлення діяльності, що ведеться не від людей тощо. Європейська Комісія співпрацюватиме з Європейською групою регуляторів, відповідальних за аудіовізуальні медіа-послуги, забезпечуватиме ретельний та постійний моніторинг виконання зобов'язань [9].

В Україні інформаційною безпекою з боку громадських організацій переймаються такі як: «Детектор медіа», «StopFake», а державне регулювання забезпечує Центр протидії дезінформації – орган Ради національної безпеки й оборони України, утворений відповідно до рішення Ради національної безпеки й оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» [10], введеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 року № 106 [11].

Основними завданнями Центру є:

1) виявлення та вивчення поточних і прогнозованих загроз інформаційній безпеці України, чинників, які впливають на їх формування, прогнозування та оцінка наслідків для безпеки національних інтересів України;

2) участь у розбудові системи стратегічних комунікацій [10], організації та координації заходів щодо її розвитку;

3) розроблення методології виявлення загрозливих інформаційних матеріалів маніпулятивного та дезінформаційного характеру;

4) вивчення, узагальнення й аналіз досвіду інших держав і міжнародних організацій з протидії дезінформації та підготовка пропозицій щодо його використання в Україні;

5) проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі;

6) участь у створенні інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

7) участь у розробленні та реалізації Стратегії інформаційної безпеки України, здійсненні аналізу стану її реалізації, зокрема з питань ефективності заходів щодо протидії дезінформації;

8) забезпечення Ради національної безпеки й оборони України, Голови Ради національної безпеки й оборони України інформаційно-аналітичними матеріалами з питань забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою;

9) участь у визначенні пріоритетів залучення міжнародної технічної допомоги з питань забезпечення інформаційної безпеки, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою;

10) сприяння взаємодії держави та інституцій громадянського суспільства щодо протидії дезінформації та деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, організація та участь в інформаційно-просвітницьких заходах з питань підвищення медіаграмотності суспільства [12].

Висновки. На сьогодні в Україні немає чітко сформульованого та юридично затвердженого поняття дезінформації, хоч і Закон України «Про інформацію» визначає одним із принципів інформаційних відносин достовірність та повноту інформації, а в законах «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» і «Про телебачення та радіомовлення» мовиться про обов'язок журналістів і творчих працівників подавати об'єктивну і достовірну інформацію та перевіряти її.

Треба розуміти, що з кожним днем кількість та якість інформаційних небезпек зростає, долучається штучний інтелект, вдосконалюються способи та методи ведення інформаційних війн, тому кожна Україна має уважно стежити за успішним досвідом інших держав, особливо враховуючи недосконалість українського законодавства та наявність ворога, який використовує неймовірну кількість ресурсів для знищення її репутації на міжнародному рівні та для загальної дестабілізації ситуації в країні. Необхідно запроваджувати досвід інших, але з врахуванням того факту, що під час цього процесу треба забезпечити всі основоположні права людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Що таке дезінформація і як вона на нас впливає? URL:<https://gwamedia.com/shho-take-dezinformacziya-i-yak-vona-na-nas-vplyvaie/>
2. Що таке дезінформація і як її виявити: просте пояснення від РНБО. URL:<https://vn.20minut.ua/Podii/scho-take-dezinformatsiya-i-yak-yiyi-viyaviti-proste-poyasnennya-vid-r-11585637.html>
3. Підхід НАТО у галузі боротьби з дезінформацією. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_219728.htm
4. European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/East_StratCom_Task_Force#cite_note-1
5. ЄС запустить нову платформу для боротьби з дезінформацією Росії та Китаю. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/7/7155675/>
6. Оновлення кодексу ЄС щодо боротьби з дезінформацією: основні положення. URL:https://jurliga.ligazakon.net/news/212519_onovlennya-kodeksu-s-shchodo-borotbi-z-deznformatsyu-osnovn-polozhennya
7. Bloomberg: Євросоюз визнав соцмережу X найбільшим джерелом дезінформації. URL:<https://suspilne.media/580681-bloomberg-evrosouz-viznav-socmerezhu-x-najbilsim-dzerelom-dezinformacii/>
8. IT-гіганти відзвітували в ЄС про боротьбу з пропагандою з РФ. URL:<https://www.dw.com/uk/itgiganti-vidzvituvai-pered-es-pro-borotbu-z-propagandou-z-rf/a-66930400>
9. План дій проти дезінформації. URL:https://cdn1-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/lpM1X9RnuE28GrR78F7yFA0HtKjii4TzKMvXoSg5Bn0/mtime:1544008849/sites/eeas/files/action_plan_against_disinformation.pdf
10. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-21#Text>
11. Указ Президента України від 19 березня 2021 року. № 106. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421>
12. Про Центр. URL:<https://cpd.gov.ua/documents/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80/>

REFERENCES

1. *Shcho take dezinformatsiia i yak vona na nas vplyvaie?* [What is misinformation and how does it affect us?] URL:<https://gwamedia.com/shho-take-dezinformacziya-i-yak-vona-na-nas-vplyvaie/> [In Ukrainian].
2. *Shcho take dezinformatsiia i yak yui vyavyty: proste poiasnennia vid RNBO* [What is disinformation and how to detect it: a simple explanation from the National Security Council.] URL:<https://vn.20minut.ua/Podii/scho-take-dezinformatsiya-i-yak-yiyi-viyaviti-proste-poyasnennya-vid-r-11585637.html> [In Ukrainian].

3. ***Pidkhid NATO u haluzi borotby z dezinformatsiieiu*** [NATO's approach to combating disinformation]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_219728.htm [In Ukrainian].
4. ***European Council meeting*** [European Council meeting] (19 and 20 March 2015) – Conclusions. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/East_StratCom_Task_Force#cite_note-1 [In Ukrainian].
5. ***YeS zapustyt novu platformu dlia borotby z dezinformatsiieiu Rosii ta Kytaiu*** [The EU will launch a new platform to combat Russian and Chinese disinformation]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/7/7155675/> [In Ukrainian].
6. ***Onovlennia kodeksu YeS shchodo borotby z dezinformatsiieiu: osnovni polozhennia*** [Update of the EU code on combating disinformation: main provisions]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212519_onovlennya-kodeksu-s-shchodo-borotbi-z-deznformatsyu-osnovn-polozhennya [In Ukrainian].
7. ***Bloomberg: Yevrosoiuz vyznav sotsmerezhu X naibilshym dzerelom dezinformatsii*** [Bloomberg: The European Union recognized social network X as the biggest source of disinformation]. URL: <https://suspilne.media/580681-bloomberg-evrosouz-viznav-socmerezhu-x-najbilsim-dzerelom-dezinformacii/> [In Ukrainian].
8. ***IT-hihanty vidzvituvaly v YeS pro borotbu z propahandoiu z RF*** [IT giants reported to the EU about the fight against propaganda from the Russian Federation]. URL: <https://www.dw.com/uk/itgiganti-vidzvituvali-pered-es-pro-borotbu-z-propagandou-z-rf/a-66930400> [In Ukrainian].
9. ***Plan dii proty dezinformatsii*** [Action plan against disinformation]. URL: https://cdn1-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/lpM1X9RnuE28GrR78F7yFA0HtKjii4TzKMvXoSg5Bn0/mtime:1544008849/sites/eeas/files/action_plan_against_disinformation.pdf [In Ukrainian].
10. ***Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 bereznia 2021 roku*** [Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 11, 2021. «On the establishment of the Center for countering disinformation.»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-21#Text> [In Ukrainian].
11. ***Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 19 bereznia 2021 roku № 106*** [Decree of the President of Ukraine dated March 19, 2021. No. 106]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> [In Ukrainian].
12. ***Pro Tsentri*** [About the Center]. URL: <https://cpd.gov.ua/documents/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80/> [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Dmytro Smotrych

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Philosophy, Associate Professor of the
Department of Administration and Information law
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative education
dmytro.v.smotrych@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6087-9553>

Nazar Ivanov

Lviv Polytechnic National University,
2nd year master's student
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative education
nazar.ivanov.mpvpr.2022@lpnu.ua

LEGAL ASPECTS OF FIGHTING DISINFORMATION IN THE EUROPEAN UNION: LESSONS FOR UKRAINE

The article «Legal aspects of combating disinformation in the European Union: lessons for Ukraine» describes and analyzes in detail the problem associated with a large amount of false, manipulative and extremely harmful information that every modern person has to face. Special

attention is paid to the legislative regulation of the information sphere, measures aimed at improving information security in the European Union and Ukraine.

This article defines and characterizes such a phenomenon as disinformation, explains its role in internal and interstate conflicts. The methods of spreading disinformation and the main information tools used by the conflicting parties are highlighted. Outlines the goals and objectives that can theoretically be achieved by someone who spreads and reproduces false or distorted information.

The article provides a thorough analysis of legislative regulation in the field of combating disinformation and fakes, as well as the activities of state bodies of the European Union, Ukrainian state bodies, public and international organizations. The spheres of their activity and influence, their powers, specifics of work, legal status, mutual interaction and performance results are determined.

The article draws attention to a large number of problems related to the information security of states, unions of states, organizations, and individual citizens, and the distribution of a wide variety of information leaks, false information, and falsified facts aimed at changing public opinion, creating conflicts, and starting interethnic enmity in a certain country, demoralization of the enemy during war, theft, etc.

In general, this article is a useful study aimed primarily at highlighting the main problems and threats that Ukraine and Europe face in the era of hybrid wars and social networks. It can be interesting both to people who work with information and to the general public, because it gives an understanding of the essence of such a phenomenon as disinformation in the modern world and its consequences.

Keywords: European Union; disinformation; information hygiene; legal regulation; propaganda; formation of narratives.

УДК 342.9

Ірина Хомишин

Національний університет «Львівська політехніка»,
заступниця директора з науково-педагогічної роботи
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
iryna.y.khomyshyn@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0002-6180-347>

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.162>

© Хомишин І., 2023

У статті здійснено аналіз національного законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Актуалізовано визнання на законодавчому рівні поняття «Дитини-Свідка», наголошено на проблемах правозастосовної практики, коли суд не може з урахуванням обставин справи оцінювати дитину саме як потерпілу в ситуаціях, де вона стала тільки свідком домашнього насильства. Відзначено, що вимога Стамбульської конвенції – створити один або більше офіційних органів, відповідальних за координацію, виконання, моніторинг та оцінку політики і заходів для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, отримала своє втілення, покладаючи на Мінсоцполітики України формування і реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, координацію взаємодії суб'єктів, задіяних у заходах із викорінення вказаного суспільно небезпечного явища. Здійснено аналіз Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі на період до 2025 року, виокремлено основні завдання і заходи з виконання вказаної Програми. Зроблено висновок, що процес вдосконалення національного законодавства потребує вдосконалення з урахуванням і національних особливостей, і міжнародних засад.

Ключові слова: домашнє насильство; законодавство; Стамбульська конвенція; протидія; запобігання; дитина-свідок; мобільна бригада; кривдник.

Постановка проблеми. Тема домашнього насильства є актуальною для фахівців різних галузей, для законодавців, правоохоронних органів, міжнародних організацій, суспільства загалом. Суспільна увага до проблеми домашнього насильства, висвітлення її в ЗМІ, активна громадська діяльність та законодавча робота призвели до того, що українське суспільство дедалі менше толерує будь-які прояви домашнього насильства. Сьогодні вкрай важливо, щоб Україна вдосконалювала законодавство в сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в частині притягнення до відповідальності за домашнє насильство, вдосконалювала підходи до розслідування правопору-

шень, пов'язаних із домашнім насильством. Огляд національного законодавства дає можливість виявити прогалини, окреслити напрями вдосконалення державної політики, проаналізувати які стандарти Європейського Союзу імплементовано в законодавство України, які в процесі імплементатії і які повинні плануватись до імплементатії згідно з рекомендаціями, висловленими Європейським Союзом.

Розмаїття форм домашнього насильства зумовлює комплексний підхід до окреслюваної проблеми. Національне законодавство покликане запобігти будь-яким проявам домашнього насильства. Базуючись на засадах міжнародно-правових норм, українське законодавство враховує національні особливості, рівень розвитку країни, ставлення суспільства до цієї проблеми. Якщо у розвинутих європейських країнах супровід постраждалих від домашнього насильства є звичним завданням для органів влади, громадських організацій, то Україна перебуває у процесі становлення національних відправних точок доступу до послуг у сфері насильства.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням протидії домашньому насильству у національному законодавстві присвячені праці таких науковців: О. Бандури, Ю. Бітяка, Я. Бордіяна, В. Головченка. Закордонний досвід запобігання сімейно-побутовим насильницьким злочинам щодо жінок з боку правоохоронних органів вивчав О. Гумін. Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, досліджувала К. Довгунь. О. Ковальова здійснила аналіз законодавства щодо адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Дослідження кримінально-правової протидії домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу здійснено У. Митник. К. Черевко описав основні терміни, пов'язані з домашнім насильством, зокрема насильством щодо жінки, розглянув детермінанти домашнього насильства. Крім того, багато інших учених у своїх наукових розвідках розглядали тему запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Мета статті – аналіз національного законодавства та міжнародних засад у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Виклад основного матеріалу. Україна стала однією з перших країн на європейському континенті, яка визнала насильство в сім'ї гострою соціальною проблемою, коли прийняла Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» в 2001 році [1]. Подальше системне вдосконалення національного законодавства в частині протидії домашньому насильству відбулося шляхом прийняття у 2017 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2].

Український законодавець не стоїть осторонь проблем у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, адже, крім Закону України «Про запобігання і протидію домашньому насильству», важливим кроком у цій сфері є ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [3].

Стамбульська конвенція серед суб'єктів домашнього насильства хоча і робить наголос, що жертвами стають здебільшого жінки, внаслідок історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, водночас не відкидає можливості застосування домашнього насильства до чоловіків та дітей [3].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містить широкий перелік осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству подружжя, водночас виокремлює дві групи за фактом спільного проживання, а саме незалежно від факту спільного проживання це: подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей);

батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя. Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [2].

Важливим є визнання на законодавчому рівні поняття «Дитини-Свідка». Закон дає роз'яснення, яка дитина є постраждалою від домашнього насильства. Так стаття 1 стверджує: «дитина, яка постраждала від домашнього насильства – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства» [2].

Суддя Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду Ольга Ступак під час «круглого столу» «Належні та допустимі докази у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП» слушно зазначила, що «...через брак правозастосовної практики, глибокого розуміння проблематики спостерігається недостатня якість підготовки матеріалів у справах про такі адміністративні правопорушення, як домашнє насильство. Наслідком є те, що суд не може з урахуванням обставин справи оцінювати дитину саме як потерпілу в ситуаціях, де вона стала тільки свідком домашнього насильства. А це позбавляє дитину можливості потім отримати більший захист: отримати обмежувальний припис про заборону кривднику наблизитися до дитини, отримати відшкодування завданої їй моральної шкоди».

Водночас у питанні визнання дітей як потерпілих від домашнього насильства є практика Верховного Суду України у справі № 753/19409/19 від 17 лютого 2021 року, у якій суд наголосив на важливості ідентифікації судом дітей, які стали свідками насильства, як постраждалих, навіть за відсутності такої ідентифікації з боку поліції. Невизначеність статусу дитини унеможлиблює правильне застосування судом Закону № 2229-VIII, що жодним способом не захищає постраждалих осіб від домашнього насильства та дій кривдника [4].

Міжнародна практика з цієї теми покликається на рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єремія проти Республіки Молдова». Так рішення Європейського суду з прав людини встановило, що в разі, якщо дитина спостерігає систематичне насильство щодо одного зі своїх батьків з боку другого, вона сама є жертвою насильства і має право на захист з боку держави [5].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами зобов'язує держави, які підписали цю Конвенцію, створити один або більше офіційних органів, відповідальних за координацію, виконання, моніторинг та оцінку політики і заходів для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції [3].

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і одночасно реалізує вказану політику, є Міністерство соціальної політики України [6].

Крім того, відповідно до Постанови Кабміну від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», на Мінсоцполітики покладено завдання здійснювати координацію суб'єктів на загальнодержавному рівні [7].

Отже, Мінсоцполітики, крім того, що формує і реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, виступає основним координатором взаємодії суб'єктів, задіяних у заходах із викорінення вказаного суспільно небезпечного явища.

На регіональному рівні за забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відповідають Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, в тому числі їхні структурні підрозділи.

Міністерство соціальної політики України та його підрозділи на місцях є ключовим суб'єктом у сфері адміністративно-правового регулювання протидії насильству в сім'ї, як орган виконавчої влади, що формує та реалізовує державну політику, а також координує діяльність інших суб'єктів.

До інших органів та установ, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать: 1) служби у справах дітей; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 6) суди; 7) прокуратура; 8) уповноважені органи з питань пробації [2].

Неабияку роль у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відіграє Представництво Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA – the United Nations Population Fund) в Україні.

Програма «Комплексний підхід до вирішення проблеми насильства щодо жінок та дівчат в Україні» була розпочата UNFPA у 2017 році і сприяє процесам зміцнення національних механізмів запобігання і реагування на гендерно зумовлене насильство, розширенню та вдосконаленню механізмів, які були створені в рамках діяльності UNFPA щодо запобігання та реагування на випадки насильства протягом 2015–2017 рр.

Реальним інструментом реагування на гендерно зумовлене насильство стали мобільні бригади соціально-психологічної допомоги UNFPA. Команди мобільних бригад надають безоплатну соціально-психологічну допомогу людям незалежно від статі та статусу перебування у громадах, тобто і мешканкам/-цям місцевих громад, і внутрішньо переміщеним особам, надають психологічну допомогу постраждалим особам; реагують на повідомлення про випадки насильства, зокрема шляхом кризового й екстреного втручання; інформують постраждалих осіб про медичні, юридичні та інші послуги, які можна отримати для подолання наслідків насильства, а також про надавачів таких послуг, зокрема про загальні або спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб (притулки, кризові кімнати, денні центри та інші); роз'яснюють постраждалим особам їхні права та можливості отримання допомоги; проводять інформаційно-просвітницьку діяльність. Основна перевага такої бригади полягає у її мобільності. Команда швидко й ефективно реагує на запит постраждалої особи, що дає можливість вчасно виявити випадок насильства, надати соціально-психологічну допомогу тим, хто її потребує, і скерувати до інших служб за потреби.

Порядок утворення, основні засади діяльності та організації роботи мобільної бригади соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, визначено Типовим положенням про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. [8]. Мобільна бригада у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, рішеннями центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також положенням про мобільну бригаду.

Ще одним нормативним актом, який покликаний запобігти та протидіяти домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захистити права осіб, які постраждали від такого насильства, був Указ Президента України про невідкладні заходи у цій сфері, яким Кабінет Міністрів України зобов'язувався розробити з урахуванням міжнародних стандартів та затвердити план невідкладних заходів, спрямованих на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, насильства за ознакою статі [9].

На виконання Указу Президента, Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. затверджено Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі на період до 2025 року. Основні завдання і заходи з виконання вказаної Програми систематизовані за такими напрямками:

- запобігання домашньому насильству, яке передбачає подолання в українському суспільстві негативних стереотипів і формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки;
- реагування на факти домашнього насильства та насильства за ознакою статі, має на меті створити нову систему реагування на насильство;
- забезпечення доступності та якості надання необхідних соціальних послуг особам, постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі;
- належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їх поведінки [10].

Відповідальними за виконання цих заходів визначено дуже велике коло суб'єктів: Мінсоцполітики, Нацсоцслужба, МВС, Національна поліція, МОН, МОЗ, ДСА, Офіс Генерального прокурора, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські держадміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські та міжнародні організації та ін.

Новим інструментом у сфері протидії та запобіганні корупції став Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Метою формування та ведення Реєстру є:

- захист життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема дітей;
- запобігання повторним випадкам насильства;
- забезпечення здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству;
- облік випадків насильства, узагальнення та аналіз інформації про насильство;
- надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству, визначеними Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- координація діяльності суб'єктів шляхом оптимізації інформаційної взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству [11].

Не можна не відзначити і роль підзаконних нормативно-правових актів Міністерства соціальної політики у сфері протидії та запобігання домашньому насильству. Зокрема, Наказом Міністерства соціальної політики затверджена Типова програма для кривдників від 01.10.2018 р., якою передбачено комплекс заходів за результатами оцінки ризиків, спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до власних вчинків та їх наслідків, до виконання батьківських обов'язків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків [12].

Водночас констатуємо, що стан реалізації цього спеціального заходу щодо протидії домашньому насильству нині є незадовільним і містить певні прогалини, зокрема, не у всіх громадах розроблені власні програми для кривдників з урахуванням місцевої специфіки, відсутність у деяких громадах відповідних фахівців, які мають надавати такі послуги, недостатня робота суду щодо цього, не всі судді взагалі обізнані з можливістю направляти кривдників на проходження програми, незважаючи на те, що такі норми вже кілька років наявні у законодавстві [13, с. 119].

Спільний наказ Мінсоцполітики та МВС «Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» від 13.03.2019 р. визначив процедуру проведення оцінки вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, з метою визначення ефективних заходів реагування, спрямованих на припинення такого насильства та попередження його повторного

вчинення [14]. Цей порядок має важливе значення, адже залежно від визначеного рівня небезпеки, яка загрожує постраждалій особі, поліцейський уповноваженого підрозділу поліції приймає рішення щодо потреби винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника та застосування заходів, передбачених частиною другою статті 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Процес вдосконалення національного законодавства не відкидає потреби та важливості приєднання до міжнародних документів після їх опрацювання,

Прийнятий Верховною Радою України Закон № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20.06.2022 р. надав новий імпульс комплексній імплементації в Україні міжнародних стандартів захисту від гендерно зумовленого насильства. З моменту ратифікації конвенції і набуття нею 1 листопада 2022 р. чинності для України гендерний мейнстримінг стає не лише національною політикою, він є частиною конфігурації сучасних міжнародних політик, міжнародним зобов'язанням України, заснованим на фундаментальній передумові міжнародного правопорядку «*paatum sunt servanda*» – «договори повинні виконуватися». Окрім того, важливий ресурс, отриманий Україною після ратифікації, – це взаємодія з комітетом GREVIO (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence) – групою експертів з протидії насильству щодо жінок і домашньому насильству, діяльність якого забезпечує моніторинговий механізм виконання конвенції.

В статті здійснено лише частковий огляд національного законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, сьогодні ми можемо констатувати, що механізмів протидії цьому негативному соціальному явищу в Україні є велика кількість, безліч органів, громадських організацій задіяні у подоланні проявів домашнього насильства. Не можна не відзначити просвітницьку роль освітніх закладів освіти, але ці та інші питання потребують окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2789-14>
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закону України 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19>
3. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2319-20>
4. Постанова Верховного суду України 17 лютого 2021 р., судова справа № 753/19409/19. URL: № 61-6763св20 <https://ips.ligazakon.net/document/view/C018134?an=160> (дата звернення: 02.11.2023 р.).
5. CASE OF EREMIA v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-119968>
6. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/423-2015-%D0%BF>
7. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанови Кабміну від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/654-2018-%D0%BF>
9. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21.09.2020 р. № 398/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/398/2020>
10. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>

11. Типова програма для кривдників Міністерство соціальної політики України від 01.10.2018 № 1434 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>
12. Берендеева А. І., Томіна В. Ю. Стан реалізації програми для кривдників як спеціального заходу щодо протидії домашньому насильству. Проблеми правозастосування право і суспільство № 1 / 2022. с. 119–125
13. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: Наказ Міністерства соціальної політики України Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0333-19>

REFERENCES

1. *Pro poperedzhennia nasylstva v simi*: Zakon Ukrainy vid 15.11.2001 r. No. 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2789-14> [In Ukrainian].
2. *Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu*: Zakonu Ukrainy 07.12.2017 r. No. 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19> [In Ukrainian].
3. *Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavvshchamy 20.06.2022 r. No. 2319-IX* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2319-20> [In Ukrainian].
4. *Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy 17 liutoho 2021 r., sudova sprava No. 753/19409/19*. URL: No. 61-6763sv20 <https://ips.ligazakon.net/document/view/C018134?an=160> (data zvernennia: 02.11.2023 r.). [In Ukrainian].
5. *CASE OF EREMIA v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-119968> [In Ukrainian].
6. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.06.2015r. No. 423. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/423-2015-%D0%BF> [In Ukrainian].
7. *Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydi domashnomu nasylstvu i nasylstvu za oznakoiu stati: Postanovy Kabminu vid 22.08.2018 r.* No. 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro mobilnu bryhadu sotsialno-psykholohichnoi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasylstva ta/abo nasylstva za oznakoiu stati*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 r. No. 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/654-2018-%D0%BF> [In Ukrainian].
9. *Pro nevidkladni zakhody iz zapobihannia ta protydi domashnomu nasylstvu, nasylstvu za oznakoiu stati, zakhystu prav osib, yaki postrazhdaly vid takoho nasylstva*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.09.2020 r. No. 398/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/398/2020> [In Ukrainian].
10. *Pytannia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protydi domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati na period do 2025 roku*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.02.2021 r. No. 145. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
11. *Typova prohrama dlia kryvdnykiv Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy vid 01.10.2018 No. 1434*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text> [In Ukrainian].
12. Berendieieva A. I., Tomina V. Yu. *Stan realizatsii prohramy dlia kryvdnykiv yak spetsialnoho zakhodu shchodo protydi domashnomu nasylstvu*. Problemy pravozastosuvannia pravo i suspilstvo. No. 1 / 2022. p. 119–125. [In Ukrainian].
13. *Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasylstva*: Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 13.03.2019. No. 369/180 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0333-19> [In Ukrainian].

Дата надходження: 03.11.2023 р.

Iryna Khomyshyn

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Administrative
and Information law
Educational Institute of Law and Psychology,
Sc. D.

iryna.y.khomyshyn@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6180-347>

NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL OBLIGATIONS IN THE FIELD OF PREVENTING AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE

The article analyzes national legislation in the field of prevention and countermeasures against domestic violence and gender-based violence. The recognition of the concept of «Child witness» at the legislative level has been updated, and the problems of law enforcement practice, when the court cannot, taking into account the circumstances of the case, assess the child specifically as a victim in situations where she only witnessed domestic violence. It was noted that the requirement of the Istanbul Convention to establish one or more official bodies responsible for the coordination, implementation, monitoring, and evaluation of policies and measures to prevent all forms of violence and to combat all forms of violence that fall under the scope of this Convention was embodied by placing to the Ministry of Social Policy of Ukraine for the formation and implementation of state policy in the field of prevention and countermeasures against domestic violence, coordination of the interaction of subjects involved in measures to eradicate the specified socially dangerous phenomenon. An analysis of the State Social Program for the Prevention and Counteraction of Domestic Violence and gender-based violence for the period until 2025 was carried out, and the main tasks and measures for the implementation of the specified Program were identified. It was concluded that the process of improving national legislation needs to be improved taking into account both national characteristics and international principles.

Keywords: domestic violence; legislation; Istanbul Convention; counteraction; prevention; child-witness; mobile team; perpetrator.

Ірина Хомишин

Національний університет «Львівська політехніка»,
заступниця директора з науково-педагогічної роботи
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
iryna.y.khomyshyn@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0002-6180-347>

Оксана Гавц

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка IV-го курсу зі спеціальності «Право»
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oksana.havts.pv.2020@lpnu.ua

КІБЕРБЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.170>

© Хомишин І., Гавц О., 2023

Стаття присвячена аналізу сучасного стану та викликів у сфері кібербезпеки банківського сектору України. В роботі розглядаються ключові поняття та основні аспекти кібербезпеки в контексті банківської сфери, особливо з огляду на зростаючі вимоги до захисту даних та фінансових операцій у цифровому просторі. Детально аналізуються проблеми, з якими стикається банківська сфера України у контексті кібербезпеки, зокрема питання регулювання, управління ризиками, інвестиції у захист інформаційних систем та протидія кіберзлочинності.

Окрему увагу в статті присвячено досвіду зарубіжних держав у сфері кібербезпеки банків. Проаналізовано, як зарубіжні держави реалізують передові практики та технології для захисту своїх систем і клієнтських даних. Вказано на можливі напрями для поліпшення кібербезпеки в українському банківському секторі.

Завершується стаття висновками та рекомендаціями щодо розвитку стратегії кібербезпеки для банківської сфери України, з врахуванням як внутрішніх викликів, так і досвіду міжнародних партнерів. Підкреслено потребу зміни парадигми «розслідування кіберзлочинів» на «попередження кібер-ризиків».

Ключові слова: банківська сфера; кібербезпека; кібер-ризик; кіберзлочини; шахраї; концепція.

Постановка проблеми: У сучасному світі найважливішим конкурентним фактором у банківському секторі є впровадження інновацій та розвиток інформаційних технологій. Однак цей процес супроводжується також появою нових видів шахрайства. Найбільший інтерес для кіберзлочинців

становить фінансовий сектор. Проблема розвитку кіберзлочинності є вкрай актуальною та злободенною внаслідок масштабів втрат, яких щорічно зазнають кредитні організації у всьому світу. Однак на поточному етапі моделювання кібер-ризиків, також у банківському секторі, розвинене слабо через новизну проблеми, відсутність історичної практики боротьби з кіберзлочинністю на рівні окремих організацій, а також складності в аналізі та оцінці цього виду ризиків.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти вказаного питання досліджували у своїх працях такі фахівці: М. В. Баханова, О. А. Криклій, О. В. Кузьменко, В. О. Тімашов, Н. В. Трусов та ін. Водночас роботи більшості фахівців присвячені переважно економічному або технічному аспекту щодо забезпечення кібербезпеки банківської сфери. Проблематика правових механізмів кібербезпеки у сфері банківської діяльності (навіть з урахуванням міжнародного досвіду) практично не розглядалася.

Мета статті полягає у напрацюванні концепції кібербезпеки банківської сфери України, яка б стала основою у створенні ефективної, вдосконаленої системи захисту та забезпечила б надійну безпеку інформаційних систем і даних у банківській індустрії.

Виклад основного матеріалу. Поняття кібербезпеки є порівняно новим, тому немає загальноприйнятого визначення.

Під кібератакою розуміється навмисне організована сукупність дій за участю програмно-технічних засобів, спрямована на завдання економічного, технічного або інформаційного збитку [1, с. 49]. Отже, спираючись на подані визначення, можна сформулювати поняття кібербезпеки, як комплекс дій стратегічного характеру, спрямований на захист від завдання економічної, технічної чи інформаційної шкоди внаслідок загроз, що здійснюються за допомогою програмно-технічних засобів, а також внаслідок щоденної роботи з інформаційними мережевими технологіями. Кібербезпека забезпечує захист від виникнення збитків через дії зловмисників, які здійснюються за допомогою телекомунікаційних технологій, тобто бореться з проявом кібер-ризиків.

До основних характеристик кібер-ризиків належать:

1. ІТ-природа. Кібер-ризик характеризується як інформаційно-технологічна категорія, посідаючи певне місце у сучасній економіці і продовжуючи все більше проникати у сферу економічної діяльності підприємств, комерційних банків та інших суб'єктів. Еволюція інформаційних технологій є головною передумовою розвитку кібер-ризиків.

2. Об'єктивність прояву. У зв'язку з тим, що в світі практично будь-яка діяльність на підприємствах і в банках супроводжується застосуванням ІТ-технологій, то кібер-ризик є об'єктивним явищем, тобто супроводжує усі операції. Незалежно від того, що низка параметрів кібер-ризиків залежить від суб'єктивних управлінських рішень, властивість його об'єктивного прояву залишається незмінною.

3. Імовірність виникнення. Сутність полягає в тому, що в процесі фінансово-господарської діяльності підприємств (банків) кібер-ризик може здійснитися, а може й ні. Ймовірність того, що відбудеться кібератака, визначається дією різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, проте імовірнісна належність кібер-ризиків є його стійкою характеристикою [2, с. 111–112].

4. Непередбачуваність виникнення. Кібер-ризик складно прогнозований і супроводжується труднощами в оцінці через крайню прихованість кіберзлочинців. Шахраї володіють цією перевагою, яка досягається застосуванням різних механізмів шифрування і анонімності.

5. Очікувана несприятливість наслідків. Ризик у фінансово-господарській діяльності характеризується і співвідноситься з рівнем можливих негативних наслідків. Однією з основних характеристик кібер-ризиків є те, що він завжди пов'язаний з якими-небудь несприятливими результатами. Найчастіше кібер-ризиків можуть призводити не тільки до втрати прибутку, а й капіталу підприємства (банку), що своєю чергою є причиною банкрутства.

6. Мінливість рівня. Рівень кібер-ризик не завжди однаковий. Знижується в часі і залежить від безлічі об'єктивних і суб'єктивних факторів (наприклад, від якості програмного забезпечення; рівня захисту від кіберзагроз підприємства (банку); кваліфікації персоналу і т.д.) [3, с. 112].

7. Суб'єктивність оцінки. Незважаючи на те, що кібер-ризик є об'єктивним за своєю суттю, його оцінний показник – рівень ризику – має суб'єктивний характер. Ця суб'єктивність (неоднозначність оцінки) характеризується різним рівнем якості інформації, її достовірності та повноти; кваліфікацією співробітників відділу ризик-менеджменту, їх компетентністю та досвідом, а також іншими факторами.

8. Транскордонність. Однією з найважливіших характеристик кібер-ризик є необмеженість у просторі [4, с. 76]. Таким чином, кібершахрай і постраждала від нього сторона можуть перебувати на відстані тисяч кілометрів, що не завадить скоєнню злочину.

Найактуальнішим питання розвитку кіберзлочинності залишається, зокрема, для світового банківського співтовариства. Так, за статистикою, у 2018 році сумарні збитки компаній у всьому світі від кібератак досягли 1,5 трлн. \$, а в 2019 році збитки світової економіки перевищили 2 трлн. \$

Згідно зі статистикою, наведеною ООН, щорічний економічний збиток від розкрадання онлайн-даних у банківському секторі становить понад 100 млрд. \$. [5] До викрадених даних відносяться відомості про кредитні карти, паролі, логіни та інші особисті параметри клієнтів кредитних установ.

За результатами дослідження, проведеного PwC у 2018 році, 31 % організацій в Україні зазнали наслідків кіберзлочинності. Більше третини цих організацій постраждали від зловмисного програмного забезпечення. Кібератаки в Україні призвели не тільки до порушення бізнес-процесів, але й спричинили значні фінансові втрати для організацій. Це підкреслює важливість кібербезпеки для українських підприємств та організацій [6].

Проте, за словами А. Г. Бухтіарової та А. В. Гушчі, в банківському секторі кількість кіберзлочинів може бути значно вищою, ніж офіційно повідомляється. Часто кібератаки не є успішними і виявлені вразливості в системах електронного банкінгу швидко усуваються. Розголошення інформації про спроби кібершахрайства може негативно вплинути на рівень довіри клієнтів до банку та призвести до масового вилучення банківських депозитів, створюючи серйозну проблему ліквідності для банків. Тому точна оцінка рівня кіберзлочинності у банківському секторі є невідомою [7, с. 358].

Традиційною темою кіберзлочинності є злочини, пов'язані з банківськими картками, серед яких особливо поширений скіммінг. Скіммінг включає в себе використання спеціальних пристроїв для зчитування інформації з пластикових карток. В Україні у 2013 році було виявлено 293 скіммінг-пристроїв у банкоматах, а у 2019 році – 100 таких пристроїв, з цього приводу було порушено 14 кримінальних справ за 50 фактами [8].

Шахрайство в системах віддаленого банку є однією з форм кіберзлочинності. Цей тип злочинності виникає, коли зловмисники отримують несанкціонований доступ до банківських систем чи інших електронних фінансових платформ, щоб вчинити шахрайські дії. Злочинці можуть використовувати різні методи, такі як фішинг (надмірне впливання на користувачів для отримання їхніх конфіденційних даних), введення шкідливих програм (наприклад, троянців чи шпигунського програмного забезпечення) або експлойти уразливостей в програмному забезпеченні.

Після успішного доступу до систем банку зловмисники можуть виконувати різноманітні банківські операції без дозволу власників рахунків, такі як переказ коштів, зміна персональних даних або інші маніпуляції, спрямовані на виведення грошей [9, с. 103].

Вішинг (від англ. «voice» – голос і «phishing» – шахрайство) – це вид шахрайства, де використовується мобільний телефон або інші засоби голосового зв'язку для обману людей з метою отримання конфіденційної інформації, такої як дані банківських рахунків або персональні дані. При вішингу шахраї часто представляються співробітниками банку, правоохоронних органів, або інших довірених організацій. Вони можуть створити тиск або викликати страх у жертви, змушуючи її

розкрити особисту інформацію або виконати якісь фінансові дії, такі як переказ коштів або надання даних банківської картки.

«Фітінг» теж являється видом онлайн-шахрайства, де зловмисники створюють дублікати реальних веб-сайтів (так звані «фішингові сайти») для введення в оману користувачів і збору їх конфіденційної інформації, такої як дані банківських карток. Коли клієнт вводить свої дані на такому фальшивому сайті, ця інформація потрапляє до зловмисників, які можуть використовувати її для викрадення коштів з рахунку [9, с. 104].

Зважаючи на вище викладене, для фінансових організацій, в контексті нашого дослідження конкретно для банків, дуже важливо забезпечення кібербезпеки та ефективне управління кібер-ризиками, яке допоможе знизити кількість і ймовірність загроз з боку кібершахраїв і звести до мінімуму величину втрат від даних загроз.

Згідно з доповіддю «Управління ризиками та кібербезпекою», підготовленою компанією Price water house Coopers (PwC), основними аспектами кібербезпеки є [6]:

- 1) визначення рівня допустимого ризику та порогових значень шкоди;
- 2) визначення прийняттого залишкового ризику та лімітів прийняття;
- 3) оцінка ризиків необхідної точності та фінансових значень оцінки;
- 4) встановлення прозорого зв'язку бізнес-процесів і критичних активів;
- 5) розподіл нових ролей і відповідальності між компетентними фахівцями;
- 6) визначення допустимих термінів закриття виявлених ризиків;
- 8) визначення положення кібер-ризиків у системі корпоративного управління ризиками;
- 9) відповідність рівнів прийняття рішень повноваженням осіб;
- 10) регулярне надання особам, які приймають рішення, достовірної звітності про кібер-ризиками.

Значний внесок у розвиток практичних аспектів забезпечення кібербезпеки в банківській сфері зроблено завдяки міжнародним фінансовим організаціям та органам банківського регулювання та нагляду. Це включає використання раніше розроблених національних та міжнародних стандартів, які служать основою для забезпечення безпеки інформаційних систем у фінансовій сфері. До найважливіших з них можемо віднести:

1. Рамки кібербезпеки Національного інституту стандартів і технологій США (NIST): Ці рамки включають набір стратегій, процедур та технологій, які організації можуть використовувати для управління та зниження ризиків у сфері кібербезпеки. Вони охоплюють різні аспекти, від ідентифікації потенційних загроз до реагування на інциденти кібербезпеки.

2. Серія стандартів ISO 27000: Ця серія міжнародних стандартів встановлює вимоги до систем управління інформаційною безпекою (ISMS). Вона допомагає організаціям захищати свої інформаційні активи таким чином, щоб забезпечити конфіденційність, цілісність та доступність інформації.

3. Керівництво CPMI-IOSCO 2016 (Committee on Payments and Market Infrastructures – International Organisation of Securities Commissions): Це керівництво спрямоване на забезпечення кіберстійкості інфраструктури фінансового ринку, включаючи платіжні системи, розрахункові системи, центральних контрагентів і реєстрів цінних паперів. Воно визначає ключові стандарти та практики, що допомагають цим організаціям ефективно протистояти кіберзагрозам [10].

Група Світового банку, відповідаючи на зростаючі кіберзагрози, розробила збірник нормативних документів, який є важливим ресурсом для фінансового сектора у контексті кібербезпеки. Цей збірник узагальнює наявні нормативні та наглядові практики, включаючи закони, постанови, керівні принципи та інші ключові документи, які стосуються кібербезпеки у фінансовому секторі. Основна мета такого збірника – надати фінансовим інститутам, регуляторам та іншим зацікавленим сторонам зрозумілі та ефективні настанови для захисту від кіберзагроз [11].

У 2018 році Європейський центральний банк (ЄЦБ) опублікував важливий документ під назвою «Очікування щодо нагляду за кіберстійкістю» (CROE), який швидко став важливим ресур-

сом для операторів фінансової інфраструктури в Європі. Цей документ містить рекомендації та очікування відносно забезпечення кіберстійкості в фінансовому секторі. Основні аспекти CROE включають:

1. Створення сильних політик кібербезпеки: Настанови зосереджуються на розробці та впровадженні ефективних політик кібербезпеки, які відповідають потребам конкретної організації та забезпечують адекватний рівень захисту.

2. Управління ризиками та відновлення після інцидентів: Підкреслюється важливість оцінки та управління кіберризиками, а також розробки планів відновлення після інцидентів, щоб мінімізувати вплив потенційних кібератак.

3. Залучення вищого керівництва: Високий рівень участі та залучення вищого керівництва у процесі кібербезпеки вважається ключовим для успішного управління кіберризиками.

4. Неперервне тестування та оцінка систем: Регулярне тестування і оцінка систем безпеки дозволяють своєчасно виявляти слабкі місця та вживати заходів для їх усунення [12].

Світовий банк прийняв CROE як частину своєї глобальної ініціативи щодо фінансової доступності (FIGI), підкреслюючи глобальну важливість цих рекомендацій. Таке прийняття сприяло гармонізації практик кібербезпеки на міжнародному рівні, забезпечуючи більш стійкий та безпечний фінансовий сектор [13].

Як доповнення до CROE, Європейський центральний банк (ЄЦБ) розробив стандарт TIBER-EU (Threat Intelligence-based Ethical Red Teaming). TIBER-EU спрямований на оцінку стійкості фінансового сектора Європейського союзу до кібератак за допомогою симуляції їх наслідків на критичні системи. За допомогою метода «етичний злом», при якому спеціально підготовлена «червона команда» проводить контрольовані кібератаки на фінансові установи, імітуються дії справжніх хакерів. Це дозволяє оцінити, наскільки добре установи готові протистояти реальним кібератакам [14].

Що стосується національного законодавства, то Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який набув чинності 9 травня 2018 року є ключовим документом у сфері кібербезпеки в Україні. В ньому впроваджено низку термінів, пов'язаних із кібербезпекою, а також визначено правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі [15].

Згідно з Законом України «Про Національний банк України», НБУ відіграє ключову роль у розвитку та регулюванні електронних банківських технологій в Україні [16]. Зокрема, саме НБУ розробляє та підтримує роботу платіжних систем, які є важливими для ефективного та безпечного здійснення фінансових операцій в країні. Також НБУ розробляє норми та стандарти, які регулюють захист інформації в банківському секторі, щоб забезпечити конфіденційність та безпеку банківських даних.

Постанова Правління Національного банку України від 12 серпня 2022 року № 178 є одним із останніх здобутків нашої держави в сфері кіберзахисту банківської сфери. Вона була розроблена у відповідності з Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та Стратегією кібербезпеки України. Основні аспекти цієї постанови включають:

1. Встановлення чітких рамок та принципів для організації та функціонування системи кіберзахисту в банківському секторі.

2. Визначення механізмів обміну інформацією про кіберзагрози та інциденти між Центром кіберзахисту Національного банку і банками України, що сприяє швидкому реагуванню та координації зусиль.

3. Встановлення конкретних вимог до заходів безпеки, які мають бути реалізовані для захисту критично важливих інформаційних систем в банківському секторі.

4. Встановлення обов'язку для банків проводити незалежні аудити своїх систем інформаційної безпеки, щоб гарантувати відповідність стандартам та виявити потенційні слабкі місця [17].

Проте наявність цілого ряду нормативно-правових актів, нажаль не виключає того, що на практиці все одно бувають проблеми. Зокрема, до негативних факторів, що знижують ефективність боротьби з кіберзлочинністю в Україні, належать: відсутність достатньої державної фінансової підтримки для фундаментальних та прикладних вітчизняних досліджень у галузі запобігання та протидії кіберзлочинності; українське виробництво конкурентоспроможних засобів інформатизації та комунікації та їх захист поволі розвивається; інформатизація державних і комерційних організацій здійснюється переважно на основі зарубіжних технологій та комп'ютерних технологій (стратегічна техніко-технологічна залежність від інших держав).

Вважаємо, що використання досвіду інших країн у сфері запобігання, виявлення, припинення та розслідування кіберзлочинів у банківському секторі є дуже доцільним. Це дозволяє впроваджувати перевірені та ефективні стратегії, що були розроблені та успішно застосовані в інших країнах. Зокрема, цікавим є досвід щодо практика розслідування кіберзлочинів. Так, в Індії, до цього процесу можуть бути залучені професійні хакери, що є цікавим прикладом інноваційного підходу до кібербезпеки. Це відображає глобальну тенденцію залучення фахівців з глибокими технічними знаннями для боротьби з кіберзагрозами.

У багатьох країнах сьогодні існує так званий «кіберкорпус» або аналогічні структури, які спрямовані на захист кіберпростору країни. Кіберкорпус у Німеччині складається з 260 IT-спеціалістів, які займаються різними аспектами кібербезпеки, включаючи захист від кібератак та розслідування кіберзлочинів. У Великобританії існують спеціалізовані кібервідділи, які працюють у межах правоохоронних органів та інших державних структур, фокусуючись на протидії кіберзагрозам. Естонія відома своїм високим рівнем кібербезпеки та активною роботою в цьому напрямку, включаючи розвиток національного кіберкорпусу. У США існує ряд урядових агенцій, які відповідають за кібербезпеку, включаючи Національний центр кібербезпеки та комунікацій [18, с. 229].

Важливим також є міжнародне співробітництво у сфері боротьби з кіберзлочинністю, оскільки кіберзлочини часто мають транснаціональний характер і можуть впливати на багато країн одночасно. Характер інформації як об'єкта посягання та міжнародний характер більшості кіберзлочинів вимагають координованих зусиль на глобальному рівні. Ми вважаємо, для ефективної боротьби з кіберзлочинністю країни повинні активно співпрацювати у таких напрямках:

- обмін інформацією про кіберзагрози, тактики злочинців та кращі практики може підвищити здатність країн протистояти кіберзлочинності.
- участь у міжнародних угодах та ініціативах, співпраця з міжнародними організаціями, такими як Інтерпол та Європол.
- розробка спільних стандартів та проведення спільних навчань для правоохоронних органів в сфері кіберзлочинів.

Висновки. Розвиток інформаційних технологій, що відбувається в сучасному світі, несе за собою негативні наслідки у вигляді розвитку кіберзлочинності, яка не стоїть на місці і постійно породжується новими видами атак, інструментів і методів, які дозволяють шахраям проникати в найбільш складні та контрольовані середовища, завдавати великої шкоди і часто залишатися непоміченими. Особливу популярність серед кібершахраїв набув банківський сектор. «Кібер-ризик» представляє для банків одну з найпопулярніших загроз і вимагає до себе особливої уваги. Боротьба з кіберзлочинністю ведеться всіх рівнях: міжнародному, державному, регіональному, галузевому і рівні окремо взятих суб'єктів (зокрема, банків). Проте втрати від кібератак продовжують щорічно збільшуватися і по прогнозах до 2024 року кіберзлочинність коштуватиме світові понад 7 трлн. \$ у порівнянні з 3 трлн \$ у 2015 році.

Зважаючи на це всім державам, і зокрема Україні необхідно переглядати і вдосконалювати свої концепції захисту банківської сфери. Проаналізована міжнародна та національна нормативно-правова база, доводить, що на законодавчому рівні прийнято багато положень, метою яких є досягнення максимальної безпеки банківського простору. Проте, на практиці вони не завжди спрацьовують.

Проаналізувавши міжнародні стандарти та приклади ряду зарубіжних держав, можемо відзначити, що нині державна концепція кібербезпеки банківської сфери України потребує зміщення акцентів. Зокрема, упор має ставитись на попередження «кібер-ризиків», для цього необхідно інвестувати в пошук захисту даних та рахунків своїх клієнтів, а не на подолання наслідків кіберзлочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бараненко Р. В. Кібератаки як одна з форм кібертероризму. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Технічні науки. Том 32 (71). Ч. 1. № 1. 2021. С. 45–50.
2. Віннікова І. І., Марчук С. В. Кібер-ризиків як один із видів сучасних ризиків у діяльності малого та середнього бізнесу та управління ними. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління* Випуск 5 (16) 2018. С. 110–114.
3. Волосович С. Детермінанти виникнення та реалізації кібер-ризиків. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 101–115.
4. Gable K. A. Cyber-Apocalypse Now: Securing the Internet against Cyberterrorism and Using Universal Jurisdiction as a Deterrent. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2010. Vol. 43, No. 1. P. 57–118
5. Доповідь Конгресу ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя. URL: <https://www.unodc.org/congress/> (дата звернення: 06.11.2023).
6. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018: результати опитування українських організацій. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html> (дата звернення: 06.11.2023).
7. Бухтіарова А. Г., Гуца А. В. Протидія кіберзлочинності у банківській сфері. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 3 (14). С. 355–361.
8. Карткові шахраї обікрали українців за рік на 360 млн. 2020. URL: https://news.finance.ua/ua/news/-/465343/kartkovi-shahrayi-obikralyukrayintsiv-za-rikna360mln?utm_source=telegram&utm_medium=social&utm_campaign=co_vsk&utm_content=kartk-shahrai_160220 (дата звернення: 07.11.2023).
9. Сучасне банківництво: теорія і практика: навч. посіб. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 364 с.
10. Cyber-resilience: Range of practices. Basel Committee on Banking Supervision. 2018. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d454.pdf> (дата звернення: 08.11.2023).
11. Financial Sector's Cybersecurity: A Regulatory Digest. The World Bank Group. 2017. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/524901513362019919/FinSAC-CybersecDigestOct-2017-Dec2017.pdf> (дата звернення: 08.11.2023).
12. Cyber resilience oversight expectations for financial market infrastructures. European Central Bank. 2018. URL: https://www.ecb.europa.eu/paym/pdf/cons/cyberresilience/Cyber_resilience_oversight_expectations_for_financial_market_infrastructures.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
13. World Bank adopts ECB's cyber resilience oversight expectations. European Central Bank. 2020. URL: <https://www.ecb.europa.eu/paym/intro/news/html/ecb.mipnews200106.en.html> (дата звернення: 08.11.2023).
14. TIBER-EU FRAMEWORK How to implement the European framework for Threat Intelligence-based Ethical Red Teaming. European Central Bank. 2018. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.tiber_eu_framework.en.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
15. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 45, ст. 403.
16. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 29, ст. 238.
17. Про затвердження Положення про організацію кіберзахисту в банківській системі України та внесення змін до Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України: Постанова Національного банку України; Положення від 12.08.2022 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0178500-22#Text> (дата звернення: 09.11.2023).
18. Тімашов В. О., Корольова О. А., Юрченко Д. Г. Правові засади забезпечення кібербезпеки у банківській сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2021. С. 226–230.

REFERENCES

1. Baranenko R. V. *Kiberataky yak odna z form kiberteroryzmu. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Seriya: Tekhnichni nauky. Tom 32 (71). Ch. 1. No. 1. 2021. P. 45–50. [In Ukrainian].
2. Vinnikova I. I., Marchuk S. V. *Kiber-ryzyky yak odyn iz vydiv suchasnykh ryzkyv u diialnosti maloho ta serednoho biznesu ta upravlinnia nymy*. Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia Vypusk 5 (16). 2018. P. 110–114. [In Ukrainian].
3. Volosovych S. *Determinanty vynyknennia ta realizatsii kiber-ryzykiv*. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. 2018. No. 3. P. 101–115. [In Ukrainian].
4. Gable K. A. *Cyber-Apocalypse Now: Securing the Internet against Cyberterrorism and Using Universal Jurisdiction as a Deterrent*. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2010. Vol. 43, No. 1. P. 57–118. [In English].
5. *Dopovid Konhresu OON shchodo poperedzhennia zlochynnosti ta kryminalnoho pravosuddia*. URL: <https://www.unodc.org/congress/> (data zvernennia: 06.11.2023). [In Ukrainian].
6. *Vsesvitnie doslidzhennia ekonomichnykh zlochniv ta shakhraistva 2018: rezultaty opytuvannia ukrainskykh orhanizatsii*. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html> (data zvernennia: 06.11.2023). [In Ukrainian].
7. Bukhtiarova A. H., Hushcha A. V. *Protydiia kiberzlochynnosti u bankivskii sferi. Pryazovskyi ekonomichni visnyk*. 2019. No. 3 (14). P. 355–361. [In Ukrainian].
8. *Kartkovi shakhrai obikraly ukraintsiv za rik na 360 mln. 2020*. URL: https://news.finance.ua/ua/news-/465343/kartkovi-shahrayi-obikralyukrayintsiv-za-rikna360mln?utm_source=telegram&utm_medium=social&utm_campaign=co_vsk&utm_content=kartk-shahrai_160220 (data zvernennia: 07.11.2023). [In Ukrainian].
9. *Suchasne bankivnytstvo: teoriia i praktyka: navch. posibnyk*. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 2018. 364 p. [In Ukrainian].
10. *Cyber-resilience: Range of practices. Basel Committee on Banking Supervision. 2018*. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d454.pdf> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
11. *Financial Sector's Cybersecurity: A Regulatory Digest*. The World Bank Group. 2017. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/524901513362019919/FinSAC-CybersecDigestOct-2017-Dec2017.pdf> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
12. *Cyber resilience oversight expectations for financial market infrastructures. European Central Bank. 2018*. URL: https://www.ecb.europa.eu/paym/pdf/cons/cyberresilience/Cyber_resilience_oversight_expectations_for_financial_market_infrastructures.pdf (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
13. *World Bank adopts ECB's cyber resilience oversight expectations. European Central Bank. 2020*. URL: <https://www.ecb.europa.eu/paym/intro/news/html/ecb.mipnews200106.en.html> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
14. *TIBER-EU FRAMEWORK How to implement the European framework for Threat Intelligence-based Ethical Red Teaming*. European Central Bank. 2018. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.tiber_eu_framework.en.pdf (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
15. *Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 No. 2163-VIII*. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2017, No. 45, st. 403. [In Ukrainian].
16. *Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 No. 679-XIV*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1999, No. 29, st. 238. [In Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu kiberzakhystu v bankivskii systemi Ukrainy ta vnesennia zmin do Polozhennia pro vyznachennia obektiv krytychnoi infrastruktury v bankivskii systemi Ukrainy: *Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy; Polozhennia vid 12.08.2022 No. 178*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0178500-22#Text> (data zvernennia: 09.11.2023). [In Ukrainian].
18. Timashov V. O., Korolova O. A., Yurchenko D. H. *Pravovi zasady zabezpechennia kiberbezpeky u bankivskii sferi*. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. No. 3/2021. P. 226–230. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Iryna Khomyshyn
Lviv Polytechnic National University,

Ірина Хомішин, Оксана Гавці

Professor of the Department of Administrative
and Information law
Educational Institute of Law and Psychology,
Sc. D.
iryna.y.khomyshyn@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6180-347>

Oksana Havts
Lviv Polytechnic National University,
Student of the Educational and Research Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
oksana.havts.pv.2020@lpnu.ua

**CYBER SECURITY OF THE BANKING SECTOR OF UKRAINE:
CONCEPTS, PROBLEMS AND EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES**

The article is devoted to the analysis of the current state and challenges in the field of cyber security in the banking sector of Ukraine. The work examines the key concepts and main aspects of cyber security in the context of the banking sector, especially because of the growing requirements for the protection of data and financial transactions in the digital space. The problems faced by the banking sphere of Ukraine in the context of cyber security are analyzed in detail, including issues of regulation, risk management, investments in the protection of information systems, and countering cybercrime.

The article pays special attention to the experience of foreign countries in the field of cyber security of banks. Analyzes how foreign countries implement best practices and technologies to protect their systems and customer data. This provides possible directions for improving cyber security in the Ukrainian banking sector.

The article ends with conclusions and recommendations regarding the development of a cyber security strategy for the banking sector of Ukraine, taking into account both internal challenges and the experience of international partners. They emphasize the need to change the paradigm of «cyber crime investigation» to «cyber risk prevention».

Keywords: banking sphere; cyber security; cyber risk; cyber crimes; fraudsters; concept.

Олег Шимін

Національний університет «Львівська політехніка»,
аспірант Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oleh.p.shymin@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3134-0178>

СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА: ДО ПИТАННЯ КОМПЛЕКСНОСТІ КОМПОНЕНТІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.179>

© Шимін О., 2023

У цій статті проводиться дослідження комплексності системи електронного судочинства шляхом визначення його основних компонентів та їх значення для здійснення правосуддя.

Автор зазначив, що електронне судочинство є передовим методом управління правосуддям, базуючись на використанні сучасних інформаційних технологій. Електронне судочинство конституює неабияку актуальність у парадигмі судової реформи, яке відзначається використанням передових інформаційних технологій для оптимізації та модернізації. Прогресивний аспект трансформує традиційний судовий процес, наділяючи його новими можливостями ефективності, прозорості та відкритості. Він відкриває шлях до створення високоефективної та сучасної системи судочинства, що відповідає вимогам сучасного правового середовища та високим стандартам судової практики.

Акцентовано, що електронне правосуддя в контексті війни відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та правопорядку. Основні аспекти під час війни охоплюють швидкий та ефективний доступ до правосуддя, забезпечення прозорості та відкритості, збереження та аналіз доказів, безпеку та конфіденційність, а також можливість ведення судових процедур у віддаленому просторі. Отже, електронне правосуддя відіграє основну роль у забезпеченні правопорядку та справедливості в умовах військового конфлікту, надаючи ефективні і надійні інструменти для забезпечення прав та інтересів громадян.

Доводиться, що його складові частини включають електронні судові системи, що автоматизують судочинство та оптимізують процеси розгляду справи; електронні досьє, що структурують і забезпечують доступ до судових даних та документів; електронна комунікація, що полегшує взаємодію між учасниками судового процесу через електронні канали; та електронний моніторинг, що аналізує і контролює аспекти судової діяльності.

Електронне судочинство і його компоненти сприяють покращенню ефективності та прозорості судової системи, забезпечуючи кращий доступ до інформації та полегшуючи виконання судових рішень. Вони є необхідними інструментами для су-

часної правової системи, спрямованої на забезпечення справедливості, ефективності та відкритості.

Ключові слова: електронне правосуддя; юстиція; судова система; інформаційне суспільство; електронні бази даних; відкритість; міжнародні стандарти; правосуддя; модернізація; діджиталізація.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми електронного правосуддя для України надзвичайно вагома в сучасному контексті діджиталізації та модернізації суспільних відносин. Швидкі зміни в галузі інформаційних технологій вимагають адаптації судової системи до нових реалій, саме електронне правосуддя є інструментом для забезпечення високої ефективності та доступності судового захисту. Як вказують І. Жаровська та В. Ковальчук, «цифрові технології приносять більшу ефективність у багатьох сферах життя» [1, с. 5]. Проте міжнародні експерти доводять, що інформаційно-комунікативні технології у секторі правосуддя відстають від інших державних секторів. Вказане пояснюється, принаймні частково, складністю організаційної структури, опором прийняттю нових процесів у системі правосуддя, конфіденційним характером інформації, яка часто використовується в судових справах, і політично складною взаємодією між різними суб'єктами у системі правосуддя [2, с.11].

Значними перевагами системи електронного правосуддя є те, що використання сучасних технологій дає змогу значно прискорити розгляд справи, зменшити бюрократичні бар'єри та підвищити якість судового рішення. Вказане сприяє ефективнішому забезпеченню прав громадян на судовий захист, зменшуючи час очікування та витрати на судові процедури. Україна, прагнучи до європейської інтеграції, має відповідати міжнародним стандартам у галузі судочинства та впровадження сучасних технологій у правову систему. Також впровадження електронного правосуддя сприяє підвищенню відкритості та прозорості судового процесу, що є кроком у зміцненні довіри до судової системи.

Всі ці аспекти підкреслюють важливість дослідження електронного правосуддя для України як для ефективного та сучасного правового простору, що забезпечує захист прав та інтересів громадян.

Аналіз дослідження проблеми. Інформаційне суспільство створює додаткові переваги і хиби, аналіз їх проявів у контексті функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, судової системи розглядали фахівці теоретико-правового, адміністративного та іншого галузевого спрямування, зокрема І. Жаровська, Н. Ортинська, В. Ковальчук, Н. Бортник, В. Канцір, А. Cordella, F. Contini та інші. Але питання формування, правового осмислення природи, сутності, проявів електронного судочинства потребує додаткового дослідження, враховуючи новітній характер цих суспільних відносин.

Метою цієї статті є дослідження комплексності системи електронного судочинства через визначення його основних компонентів та їх значення для здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Електронне правосуддя (e-justice) – це інноваційний підхід до надання правосуддя, що обґрунтовується використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у судовій системі.

Електронне судочинство конститує неабияку актуальність у парадигмі судової реформи, яке відзначається використанням передових інформаційних технологій для оптимізації та модернізації. Прогресивний аспект трансформує традиційний судовий процес, наділяючи його новими можливостями ефективності, прозорості та відкритості. Він відкриває шлях до створення високоефективної та сучасної системи судочинства, що відповідає вимогам сучасного правового середовища та високим стандартам судової практики.

Електронне правосуддя, як прогресивний витвір сучасної правової парадигми, протягом останніх років пронизує фундаментальні аспекти судової системи України, освіжаючи її дух і

наповнюючи трансформаційною сутністю. Воно втілює в себе принципи високої моральності та відданості закону, реалізуючи важливу мету – забезпечення справедливості та правової впевненості у кожного громадянина.

Електронне правосуддя – це не тільки технологічний феномен, але й символ інноваційної перспективи судової системи. Його впровадження в прогностичному аспекті може оптимізувати процес розгляду справи, раціоналізувати взаємодію учасників правового процесу та максимально збільшити доступність судового захисту. Електронне правосуддя в аксіологічному сприйнятті можна позиціонувати як філософію електроніки справедливості, хоча, безперечно, система має тільки допоміжні аспекти та ґрунтується на загальноновизнаних, апробованих в генезисному вимірі класичних принципах демократичності правосуддя та верховенства права.

Беззаперечний той факт, що електронне правосуддя – особливо затребуваний механізм під час кризових ситуацій життя суспільства та держави. Пандемічна криза продемонструвала значну, навіть глобальну, актуалізацію використання такого технологічного процесу. Під час глобальної пандемії COVID-19 цифрова трансформація вийшла на новий рівень [3].

Найважливіше те, що рішення щодо штучного інтелекту, ймовірно, вплине як на непрофесійні, так і на професійні погляди на право, зокрема в сферах правосуддя та ухвалення апеляційних рішень – де «справедливе правосуддя» або дискреційне моральне судження часто вважається першорядним. Науковці доводять, що штучний інтелект сприятиме поверненню до «кодіфікованого правосуддя», тобто до парадигми рішення, яке надає перевагу стандартизації, а не розсуду. У минулому право часто надавало перевагу явним міркуванням у сфері моралі та інших форм дискреційних рішень, виражених у письмовому судовому рішенні думок. Але штучний інтелект запроваджує, властиво, новий вид судового розгляду, завдяки чому машини виробляють кореляції між величезними обсягами даних без побудови пояснювальної або причинно-наслідкової моделі [4].

Електронне правосуддя в контексті війни відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та правопорядку. Основні аспекти під час війни включають швидкий та ефективний доступ до правосуддя, забезпечення прозорості та відкритості, збереження та аналіз доказів, безпеку та конфіденційність, а також можливість ведення судових процедур у віддаленому просторі. Тож електронне правосуддя відіграє основну роль у забезпеченні правопорядку та справедливості в умовах військового конфлікту, надаючи ефективні та надійні інструменти для забезпечення прав та інтересів громадян.

Досліджувана система виступає як комплексне термінопоняття, що містить багато компонентів, які загалом спрощують ведення судочинства та покращують доступ до правосуддя. На нашу думку, електронне правосуддя складається з таких компонентів.

Електронні судові системи як програмні комплекси, що дозволяють автоматизувати процеси реєстрації справ, ведення судових справ, аналіз доказів, вирішення справ та винесення судових рішень. Ці системи базуються на сучасних ІКТ, включаючи бази даних, електронні архіви, засоби електронної комунікації та інші технічні рішення, вони дають змогу забезпечити зручний доступ до судових документів та інформації, спрощувати взаємодію між учасниками судового процесу.

Електронні дос'є – це цифрові архіви, де зберігається вся інформація про судові справи, включаючи матеріали, докази, рішення суду тощо. Ці електронні архіви, бази даних та засоби документообігу спрямовані на забезпечення структурованого та цільового зберігання, обробки та доступу до судових даних і документів.

Вони репрезентовані інформаційними базами даних, містять інформацію про сторони справи, події, матеріали судового розгляду та інші релевантні дані, й електронними документами та матеріалами (позовні заяви, рішення суду, докази, апеляційні скарги тощо). Електронні дос'є надають інструменти для швидкого і точного пошуку та аналізу судових даних, що дають змогу уможливити обґрунтування прийнятих рішень.

Ще одним компонентом є електронна комунікація. Вона полягає у провадженні засобів електронної пошти, чат-систем та інших засобів для зручної взаємодії між судом, адвокатами, представниками сторін та іншими учасниками. Електронна комунікація в контексті судової системи забез-

печує використання засобів сучасного електронного обміну повідомленнями між учасниками судового процесу (наприклад, електронна пошта, системи обміну повідомленнями, онлайн-чати та інші засоби електронної комунікації).

Крім того, електронний зв'язок може сприяти підвищенню прозорості судового процесу, після певних типів комунікації можуть бути зафіксовані та відстежені для подальшого використання в судовій практиці. Такий підхід покращує загальне функціонування правової системи та забезпечує відкритий та ефективний судовий процес.

І останній компонент – електронний моніторинг. Він полягає у застосуванні технологій для ведення статистики, аналіз навантаження на суддів та інших параметрів роботи судової системи. Електронний моніторинг в контексті судової системи – це систематичний аналіз та контроль за ефективними аспектами судової діяльності за допомогою сучасних інформаційних технологій. Такий механізм дає змогу проводити та аналізувати різноманітні параметри роботи суду, такі як терміни розгляду справи, навантаження на суддів, кількість справ у розгляді та інші статистичні показники. Вказане особливо істотне для ефективного управління судовою системою та вдосконалення процесів судочинства. Попри це питання справедливості в електронному моніторингу, зокрема в комп'ютерному аспекті, стають предметом все більшої кількості наукових робіт [5].

Крім того, електронний моніторинг може слугувати інструментом для виявлення та аналізу тенденцій у судовій практиці, які будуть становити основу для оновлення правової політики у відповідній сфері, стануть аналітичним матеріалом для розробки та вдосконалення правових стандартів і норм. Загалом електронний моніторинг поліпшує важливу роль у покращенні ефективності та прозорості судової системи, а також у вдосконаленні правового обслуговування громадян.

Загалом комплексна система електронного судочинства має на меті покращити доступність та ефективність судового захисту, зменшити бюрократичність та прискорити розгляд справи, а також підвищити довіру громадян до судової системи.

Висновок. Електронне судочинство є передовим методом управління правосуддям, базуючись на використанні сучасних інформаційних технологій. Його складові частини охоплюють електронні судові системи, що автоматизують судочинство та оптимізують процеси розгляду справи; електронні дос'є, що структурують та забезпечують доступ до судових даних та документів; електронна комунікація, що полегшує взаємодію між учасниками судового процесу через електронні канали; та електронний моніторинг, що аналізує та контролює аспекти судової діяльності. Електронне судочинство та його компоненти сприяють покращенню ефективності та прозорості судової системи, забезпечуючи кращий доступ до інформації та полегшуючи виконання судових рішень. Вони є необхідними інструментами для сучасної правової системи, спрямованої на забезпечення справедливості, ефективності та відкритості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жаровська І. М., Ковальчук В. Б. Цифрові технології у виборчому процесі: теоретичні аспекти відповідності демократичним стандартам. *Science Rise. Juridical Science*. 2020. № 4. С. 4–10.
2. Cordella A., Contini F. Digital Technologies for Better Justice A Toolkit for Action. Institutions for Development Sector. 2020. URL: https://www.researchgate.net/profile/Antonio-Cordella/publication/341909694_Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-for-Action/links/5ed8fd65458515294531523e/Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-for-Action.pdf
3. Joaquín S., Reem A. R., Meinel C. Delivering Digital Justice: Liminal Innovation & Permanence in Courts. *ACIS Proceedings*. 2021. Vol. 34. URL: <https://aisel.aisnet.org/acis2021/34>
4. Re R. M., Solow-Niderman A. Developing Artificially Intelligent Justice. *STAN. TECH. L. REV.* 2019. Vol. 22 (242).
5. Noiret S., Lumetzberger, Kampel M. Bias and Fairness in Computer Vision Applications of the Criminal Justice System, *2021 IEEE Symposium Series on Computational Intelligence (SSCI)*, Orlando, FL, USA, 2021, pp. 1–8, doi: 10.1109/SSCI50451.2021.9660177.

REFERENCES

1. Zharovska I. M., Kovalchuk V. B. *Tsyfrovi tekhnolohii u vyborchomu protsesi: teoretychni aspekty vidpovidnosti demokratychnym standartam* [Digital technologies in the electoral process: theoretical aspects of compliance with democratic standards]. *ScienceRise. Juridical Science*. 2020. No. 4. S. 4–10. [In Ukrainian].
2. Cordella A., Contini F. *Digital Technologies for Better Justice A Toolkit for Action*. Institutions for Development Sector. 2020. URL: https://www.researchgate.net/profile/Antonio-Cordella/publication/341909694_Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-forAction/links/5ed8fd65458515294531523e/Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-for-Action.pdf [In English].
3. Joaquín S., Reem A. R., Meinel C. *Delivering Digital Justice: Liminal Innovation & Permanence in Courts*. *ACIS Proceedings*. 2021. Vol. 34. URL: <https://aisel.aisnet.org/acis2021/34> [In English].
4. Re R.M., Solow-Niederman A. *Developing Artificially Intelligent Justice*. *STAN. TECH. L. REV.* 2019. Vol. 22 (242). [In English].
5. Noiret S., Lumetzberger, Kampel M. *Bias and Fairness in Computer Vision Applications of the Criminal Justice System*, 2021 IEEE Symposium Series on Computational Intelligence (SSCI), Orlando, FL, USA, 2021, pp. 1–8, doi: 10.1109/SSCI50451.2021.9660177. [In English].

Дата надходження: 15.10.2023 р.

Oleh Shymin

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
oleh.p.shymin@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3134-0178>

THE ELECTRONIC JUDICIAL SYSTEM: TO THE QUESTION OF THE COMPLEXITY OF THE COMPONENTS

This article examines the complexity of the electronic justice system by determining its main components and their importance for the administration of justice.

The author states that electronic justice is an advanced method of administering justice, based on the use of modern information technologies. Electronic justice is extremely relevant in the judicial reform paradigm, which is characterized by the use of advanced information technologies for optimization and modernization. The progressive aspect transforms the traditional judicial process, giving it new possibilities of efficiency, transparency and openness. It opens the way to the creation of a highly efficient and modern judicial system that meets the requirements of the modern legal environment and high standards of judicial practice.

It is emphasized that electronic justice in the context of war plays an important role in ensuring justice and law and order. Key aspects in wartime include quick and effective access to justice, transparency and openness, preservation and analysis of evidence, security and privacy, and the ability to conduct trials in remote space. Thus, e-justice plays a key role in ensuring law and order and justice in the conditions of military conflict, providing effective and reliable tools to ensure the rights and interests of citizens.

It is proven that its components include electronic court systems that automate judicial proceedings and optimize the processes of case consideration; electronic files that structure and provide access to court data and documents; electronic communication, which facilitates interaction between participants in the legal process through electronic channels; and electronic monitoring that analyzes and monitors aspects of judicial activity.

Electronic justice and its components contribute to improving the efficiency and transparency of the judicial system, providing better access to information and facilitating the execution of court decisions. They are necessary tools for a modern legal system aimed at ensuring fairness, efficiency and openness.

Keywords: electronic justice; justice; judicial system; information society; electronic databases; openness; international standards; justice; modernization; digitalization.

УДК: 339.543:34

Ірина Шульган

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцентка кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

Катерина Продан

Національний університет «Львівська політехніка»,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
kateryna.prodan.pv.2021@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0206-5130>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ СПІЛЬНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.184>

© Шульган І., Продан К., 2023

Стаття присвячена актуальним питанням правового регулювання митного режиму транзиту в Україні в контексті адаптації митного законодавства до норм і стандартів Європейського Союзу. Встановлення митних режимів є однією з центральних складових частин системи митної діяльності. Їх запровадження покликане слугувати розвитку зовнішньої торгівлі, економічного співробітництва та сприяти наповненню державного бюджету. Митні режими виконують стимулювальну, регулювальну та захисну роль у процесі економічного зростання. Автори розглядають митний режим транзиту та його різновид – режим спільного транзиту, аналізують його правову природу та особливості правового регулювання. Транзит є важливим митним режимом, який виконує стимулювальну функцію та сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України, а його функціонування потребує належного правового забезпечення.

У статті розкрито поняття та сутність новели митного законодавства «єдиної системи оформлення», яка є правовим регулюванням порядку та умов переміщення товарів через митну територію України за єдиною системою оформлення. Розглянуто права та обов'язки суб'єктів режиму спільного транзиту, правове забезпечення митних процедур та електронний обмін даними під час застосування режиму спільного транзиту. Проаналізовано правове забезпечення митних процедур та електронного обміну даними під час застосування процедури спільного транзиту через електронну транзитну систему. Аналіз національних та міжнародних нормативно-правових актів доводить, що система має свою специфіку, власний зміст і є невід'ємним елементом режиму спільного транзиту.

Наголошено, що низка питань, пов'язаних із співіснуванням двох митних режимів (транзиту та спільного транзиту), потребує подальшого врегулювання у відповідному законодавстві. Крім того, перед законодавцем стоятиме завдання подальшого реформування функціонування митної системи шляхом внесення відповідних змін і доповнень до Митного кодексу України та інших законодавчих актів.

Ключові слова: митний режим; митний режим транзиту; режим спільного транзиту; митні процедури; митні спрощення.

Постановка проблеми. Після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна взяла на себе зобов'язання щодо реформування митного законодавства. Одним із центральних кроків цієї реформи є імплементація положень Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) та Конвенції про процедуру спільного транзиту в українську правову систему. Тому актуальним завданням митного права є дослідження практичних засад удосконалення законодавства, що регулює митний режим транзиту.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичною основою написання статті стали праці, що пояснюють начасні питання правового регулювання митних режимів, таких науковців: К. В. Бережної, В. Т. Білоуса, С. Т. Гончарука, А. І. Калініченко, С. В. Ківалова, Л. В. Ковалюк, Б. А. Кормича, Д. М. Лук'янець, А. В. Мазура, М. В. Мельника, В. В. Мицика, В. Я. Настюка, А. В. Омельченка, В. Ф. Опришка, Н. В. Осадчої, Д. В. Приймаченка, С. В. Прокопенка, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценка, С. С. Терещенка, О. В. Чуприни, В. М. Шевченка, Р. Б. Шишки, М. Г. Шульги, І. М. Шопіної.

Мета статті – визначити зміст, особливості і шляхи вдосконалення митного режиму транзиту, зокрема спільного митного транзиту, з огляду на національне та міжнародне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Однією з центральних складових частин системи митної діяльності є встановлення митних режимів. Наразі існування митних режимів покликане не лише давати дохід до державного бюджету, а й слугувати для розвитку економіки загалом, оскільки в країнах з високим рівнем економічного розвитку надходження від митних платежів є мінімальними, а митні режими виконують стимулювальну, регулювальну та захисну функції, що призводить до економічного зростання.

М. Шульга підкреслює, що транзит є дуже важливим режимом для розвитку економіки країни, який посідає особливе місце серед інших, оскільки сприяє поживленню зовнішньоекономічних зв'язків України з іншими країнами. Крім того, транзит стимулює міжнародну торгівлю через міждержавні перевезення, завантаженість транспортних шляхів, ділову активність у сфері транспортних послуг, полегшує функціонування та зростання вантажних і митних комплексів, сприяє розвитку транспортної інфраструктури [1].

В Україні регулювання процедур транзиту ґрунтується на міжнародних угодах, включаючи Київську конвенцію про спрощення та гармонізацію митних процедур, Конвенцію про спрощення формальностей у торгівлі товарами, Женевську конвенцію про міжнародне дорожнє перевезення вантажів, Митну конвенцію про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) і Конвенцію про процедуру спільного транзиту серед інших. Національне законодавство охоплює Митний кодекс України, Закон України «Про транзит вантажів», Закон України «Про процедуру спільного транзиту та запровадження державної електронної транзитної системи», а також постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти.

Згідно з Митним кодексом України, транзит – це митний режим, за якого товари та/або транспортні засоби переміщуються під митним контролем між двома митницями України або в межах зони діяльності однієї митниці, і це здійснюється без використання цих товарів, без сплати

митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2]. Крім того, цей режим застосовується до товарів, які переміщуються прохідним транзитом від пункту ввезення (пропуску) на митну територію України до пункту вивезення (пропуску) за межі митної території України, включаючи переміщення в межах одного пункту пропуску через державний кордон України, а також внутрішній транзит або каботаж.

Митний кодекс України встановлює вимоги стосовно поміщення товарів і комерційних транспортних засобів до митного режиму транзиту. Кодекс також містить положення та вимоги для перевезення товарів та комерційних транспортних засобів в митному режимі транзиту та визначає, які документи потрібно використовувати для декларування таких товарів і транспортних засобів.

Стаття 95 Митного кодексу України встановлює конкретні обмеження в часі для транзитних перевезень, які залежать від виду транспорту, і регулює використання митного режиму транзиту під час доставки товарів (стаття 96) [2].

Кодекс також регулює каботажні перевезення, що означає розміщення товарів на борту морського (річкового) судна для перевезення на короткі відстані в межах однієї митниці.

Митний кодекс містить вимоги щодо розміщення товарів на борту морського (річкового) судна для каботажного перевезення, процедури навантаження та вивантаження товарів, які перевозяться на каботажній основі, а також документів, які треба мати для доступу до таких товарів для каботажних перевезень (статті 97–100) [2].

Згідно з Митним кодексом України, є процедура, за якою можна відмовитися від митного режиму транзиту (регулюється статтею 101 МК України). Це означає, що митний режим транзиту завершується, коли товари або комерційні транспортні засоби, які були поміщені в цей режим, вивозяться за межі митної території України. Також митний режим транзиту може завершитися, якщо товари або комерційні транспортні засоби поміщуються в інший митний режим.

Припинення митного режиму транзиту можливе у таких випадках, як конфіскація товарів, повна втрата їх через аварію або дію непереборних обставин, за умови підтвердження факту аварії або наявності непереборних обставин чи форс-мажорних обставин.

У контексті аналізу правового регулювання транзиту, особливу увагу треба звернути на нове поняття, яке введено до митного законодавства внаслідок набуття чинності для України Конвенцією про процедуру спільного транзиту, а саме – «режим спільного транзиту».

Згідно з нею, режим спільного транзиту – це процедура, за якої товари переміщуються під контролем компетентних органів з однієї Договірної Сторони до іншої Договірної Сторони або до тієї самої Договірної Сторони, принаймні через один кордон [3].

1 жовтня 2022 року Україна приєдналася до Конвенції про процедуру спільного транзиту та почала застосовувати NCTS. Варто зазначити, що NCTS (New Computerised Transit System) – це система, заснована на Конвенції про процедуру спільного транзиту. NCTS доступна лише для країн, які є сторонами Конвенції. NCTS пов'язує митні адміністрації країн-учасниць Конвенції, дозволяючи обмінюватися митними даними для контролю за транзитними перевезеннями.

Конвенція про процедуру спільного транзиту є основою для перевезення товарів між країнами-учасницями цієї Конвенції. Під цим режимом товари переміщуються від митниці відправлення в одній країні до митниці призначення в іншій країні, використовуючи одну транзитну декларацію та фінансову гарантію, що діє на території всіх країн-учасниць Конвенції.

Система NCTS об'єднує митні служби країн-учасниць Конвенції, що дає змогу обмінюватися митними даними. Це сприяє належному контролю за транзитними товарами, запобігає шахрайству і підвищує ефективність використання ресурсів персоналу. Приєднання до Конвенції дає можливість Україні обмінюватися митною інформацією з 35 країнами.

Після приєднання до Конвенції митниці ЄС та України працюють з одним транзитним документом у системі. Це означає, що можна перевірити, чи відповідає товар, який вивезено з ЄС, тому,

який було ввезено на митну територію України. Цей крок сприятиме підвищенню ефективності боротьби зі шахрайством, пов'язаним з підміною супровідних документів.

Отже, при приєднанні до Конвенції про процедуру спільного транзиту і використанні інструменту NCTS Україна вживає додаткових заходів для боротьби з шахрайством з боку недобросовісних підприємств, які намагаються уникнути сплати митних платежів [4].

З 1 жовтня 2022 року набули чинності зміни в законодавстві, які розширюють можливості використання митних спрощень, які раніше були доступні лише авторизованим економічним операторам (АЕО). Це відкриває можливість багатьом українським підприємствам поєднувати транзитні спрощення з певними або усіма спрощеннями з програми АЕО.

Це дасть змогу експортерам, імпортерам, митним брокерам і перевізникам вибирати найбільш вигідний набір спрощень, подібний до того, які використовують підприємства в ЄС:

- Спрощення для АЕО разом із транзитними спрощеннями NCTS.
- Спрощення для підприємства без статусу АЕО разом із транзитними спрощеннями NCTS

[5].

Але для цього підприємство має відповідати європейським стандартам щодо розкриття інформації про транспортовані товари. Іншими словами, якщо бізнес доведе, що відповідає певним критеріям, то він матиме можливість отримати додаткові спрощення. Ці заходи сприятимуть більш ефективній та прозорій митній системі.

За інформацією Державної митної служби за станом на 1 жовтня 2023 року, через рік після початку застосування Україною системи NCTS, успішно завершено понад 19,5 тис. переміщень, розпочатих митними органами України. Водночас в Україні успішно завершено понад 4 тис. переміщень, розпочатих в інших країнах-учасниках Конвенції [5].

Продовжуючи активне застосування NCTS, Держмитслужба надає авторизації на застосування транзитних спрощень підприємствам відповідно до Конвенції. Вже надано 85 авторизацій, серед них:

- 37 – для використання загальної гарантії;
- 1 – на використання загальної гарантії зі зменшенням розміру референтної суми до 30 %;
- 39 – на об'єкти авторизованих вантажовідправників та вантажоодержувачів;
- 8 – на використання пломб спеціального типу.

Понад 40 заяв від підприємств перебуває на різних етапах розгляду [6].

Висновки. Отже, внаслідок приєднання до Конвенції про процедуру спільного транзиту та початку застосування New Computerised Transit System вже сьогодні українські митники можуть обмінюватися даними з митницями країн-учасниць Конвенції в реальному часі, а українські підприємств можуть заповнювати єдину електронну декларацію. Донедавна, перетнувши український кордон, підприємці мали проходити митний контроль кожної з європейських країн, територією якої вони перевозили товар, кожного разу заповнюючи транзитні декларації. Тепер вантажовідправник може відправити товар за однією декларацією для перетину кордону декількох країн. Не потрібно щоразу гарантувати вантаж, оформляти товар і його оглядати, тому що це єдина система, і всі митні органи беруть інформацію про цей вантаж з неї.

Аналіз національних та міжнародних нормативно-правових актів доводить, що режим спільного транзиту має свою специфіку, власний зміст і є невід'ємним елементом системи митних режимів. Водночас залишається низка питань, пов'язаних із співіснуванням двох митних режимів (транзиту та спільного транзиту), які потребують подальшого врегулювання шляхом внесення відповідних змін і доповнень до Митного кодексу України та інших законодавчих актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шульга М. Г. Митний режим транзиту. *Теорія і практика правознавства: електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Харків. 2013. Вип. 2. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5961> (дата звернення: 30.10.2023 р.)
2. Митний кодекс України : Закон України № 4495-VI від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 28.10.2023).
3. Конвенція про процедуру спільного транзиту. Про приєднання України до Конвенції: Закон України № 2555-IX від 30.08.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (дата звернення: 29.10.2023).
4. Державна Митна Служба. *Офіційна вебсторінка*. URL: <https://customs.gov.ua/forum/?tag=ncts-140> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Система спрощень (для АЕО, підприємств без статусу АЕО, транзитні спрощення). *Міністерство Фінансів України*. URL: https://mof.gov.ua/uk/system_of_simplifications-623 (дата звернення: 29.10.2023).
6. Сергієнко О. Майже 24 тис. транзитних декларацій і 85 авторизацій на транзитні спрощення: підбито підсумки року «митного безвізу» *DSnews.ua*. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/mayzhe-24-tis-tranzitnih-deklaraciy-i-85-avtorizaciy-na-tranzitni-sproshchennya-pidbito-pidsumki-roku-mitnogo-bezvizu-04102023-488080> (дата звернення: 27.10.2023).

REFERENCES

1. Shulha M. H. (2013). *Mytnyi rezhym tranzytu* [Customs transit regime]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva: elektr. nauk. fakh. vyd. Nats. un-tu «Yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho»*. Kharkiv. 2013. Vyp. 2. Retrieved from: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5961> (Accessed 30.10.2023). [In Ukrainian].
2. *Mytnyi kodeks Ukrainy* [the Customs Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy № 4495-VI vid 13.03.2012 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2012, No. 44–45, No. 46–47, No. 48, st. 552. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (Accessed 28.10.2023). [In Ukrainian].
3. *Konventsiiia pro protseduru spilnoho tranzytu* [Convention on a Common Transit Procedure]. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii : Zakon Ukrainy No. 2555-IX vid 30.08.2022 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (Accessed 29.10.2023). [In Ukrainian].
4. *Derzhavna Mytna Sluzhba* [State Customs Service]. *Ofitsiina vebstorinka*. Retrieved from: <https://customs.gov.ua/forum/?tag=ncts-140> (Accessed 29.10.2023). [In Ukrainian].
5. *Systema sproshchen (dlia AEO, pidpriemstv bez statusu AEO, tranzitni sproshchennia)* [System of simplifications (for AEOs, enterprises without AEO status, transit simplifications)]. *Ministerstvo Finansiv Ukrainy*. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/system_of_simplifications-623 (Accessed 28.10.2023). [In Ukrainian].
6. Serhiienko O. (2023). *Maizhe 24 tys. tranzytynykh deklaratsii i 85 avtoryzatsii na tranzitni sproshchennia: pidbyto pidsumky roku «mytnoho bezvizu»* [Almost 24 thousand transit declarations and 85 authorisations for transit simplification: results of the year of «customs visa-free regime»]. *DSnews.ua*. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/mayzhe-24-tis-tranzitnih-deklaraciy-i-85-avtorizaciy-na-tranzitni-sproshchennya-pidbito-pidsumki-roku-mitnogo-bezvizu-04102023-488080> (Accessed 27.10.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Iryna Shulhan

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
PhD.

iryna.i.shulhan@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

Kateryna Prodan

Lviv Polytechnic National University,
Student of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
kateryna.prodan.pv.2021@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0206-5130>

PECULIARITIES OF THE INTRODUCTION OF THE JOINT TRANSIT PROCEDURE IN UKRAINE

The article is devoted to the topical issues of legal regulation of the customs transit regime in Ukraine in the context of adaptation of customs legislation to the norms and standards of the European Union. Establishment of customs regimes is one of the central components of the customs system. Their introduction is intended to serve the development of foreign trade, economic cooperation and contribute to the state budget. Customs regimes play a stimulating, regulatory and protective role in the process of economic growth.

The authors examine the customs transit regime and its variant, the common transit regime, and analyse its legal nature and peculiarities of legal regulation. Transit is an important customs regime which performs a stimulating function and contributes to the development of Ukraine's foreign economic relations, and its functioning requires proper legal support.

The article reveals the concept and essence of the novelty of customs legislation «unified clearance system», which is a legal regulation of the procedure and conditions for moving goods through the customs territory of Ukraine under the unified clearance system. The rights and obligations of the subjects of the common transit regime, legal support of customs procedures and electronic data exchange in the course of application of the common transit regime are considered. The author analyses the legal support of customs procedures and electronic data exchange during the application of the common transit procedure through the electronic transit system. The analysis of national and international legal acts proves that the system has its own specifics, its own content and is an integral element of the common transit regime.

It is emphasised that a number of issues related to the coexistence of two customs regimes (transit and common transit) require further regulation in the relevant legislation. In addition, the legislator will face the task of further reforming the functioning of the customs system by introducing appropriate amendments and additions to the Customs Code of Ukraine and other legislative acts.

Keywords: customs regime; customs transit regime; joint transit regime; customs procedures; customs simplification.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 364.65

Дар'я Бондаренко
магістр Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ
«Міжрегіональної академії управління персоналом»
darya.bondarenko70@gmail.com

ОСНОВНІ ГРУПИ НАСЕЛЕННЯ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.190>

© Бондаренко Д., 2023

У сучасному правовому полі Україна стикається з безпрецедентними викликами, які потребують специфічних підходів до соціального захисту груп населення, що є найбільш вразливими в умовах воєнного стану. В цій статті розглядаються основні аспекти правової та соціальної допомоги трьом головним категоріям: переселенцям та біженцям, інвалідам війни та учасникам бойових дій, а також сім'ям загиблих у бойових діях. Переселенці та біженці зазнають численних правових та соціальних викликів: від простих перешкод в отриманні соціальних послуг до проблем у доступі до ринку праці. Інваліди війни та учасники бойових дій потребують комплексної підтримки, яка охоплює медичну реабілітацію, психологічну допомогу та соціальну адаптацію. Сім'ї загиблих стикаються з жорсткою реальністю втрати, потребуючи не лише моральної, але й матеріальної підтримки. Аналіз цих проблем у контексті права сприятиме кращому розумінню та ефективній реакції на них.

Ключові слова: соціальний захист; воєнний стан; переселенці; біженці; інваліди війни; учасники бойових дій; сім'ї загиблих.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації зростання міждержавних конфліктів і політичних напруг в Україні та інших країнах, воєнний стан можуть призвести до масових міграційних рухів, соціального розшарування та інших гуманітарних викликів. Ця проблема стає особливо актуальною для груп населення, які вже перебувають в умовах соціальної вразливості. Переселенці, біженці, інваліди війни, учасники бойових дій та сім'ї загиблих у бойових діях стикаються із ще більшою кількістю труднощів і обмежень, що потребують правового регулювання та соціальної підтримки на державному рівні. Тому важливо визначити основні проблемні питання цих груп і розробити ефективні механізми їх вирішення в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження правових аспектів соціального захисту вразливих груп населення України під час воєнного стану та їх європейський контекст.

Аналіз дослідження проблеми. Впродовж 2022–2023 років на питання соціального захисту осіб у воєнних умовах активно відгукувалися у науковій спільноті. Низка науковців, зокрема С. В. Гергола, В. В. Головка, О. І. Кадикало, К. П. Комар-Стаховська, С. М. Миколук, О. В. Стащук, присвятили свої дослідження розробці методів і підходів до оптимізації цієї сфери. Ці автори зробили вагомий внесок у формування та розуміння основних концепцій, принципів та механізмів соціального захисту в Україні.

Однак незважаючи на наявну базу досліджень, досі актуальні питання реалізації соціальної політики в специфічних умовах сучасного конфлікту. Отже, перед науковою спільнотою стоїть завдання дослідити та розробити ефективні механізми реагування на ці виклики, щоб забезпечити належний рівень соціального захисту громадян у змінених умовах.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист громадян є однією з основних функцій держави, особливо в умовах воєнного стану. Зважаючи на геополітичну ситуацію в Україні 2022–2023 рр., потреба в захисті вразливих груп населення набуває особливої актуальності. Соціальний захист населення стоїть на першому плані державної політики, зокрема в умовах конфлікту. Він репрезентує собою комплексну систему дій на рівні держави, яка спрямована на підтримку громадян, що зіткнулися з різноманітними соціальними ризиками, такими як хвороби, вік, втрата працездатності, безробіття або невтішні обставини під час виконання професійних обов'язків. Із ширшої перспективи, соціальний захист – це не просто матеріальна допомога. Це система управління, яка спрямована на вирівнювання негативного впливу соціальних ризиків на життя людей, враховуючи потребу в забезпеченні стабільного соціального середовища для громадян [9, с. 7].

У мирні часи система надання соціальних послуг регламентувалася відповідними нормативними актами, таким як Закон України «Про соціальні послуги». Цей процес складається з кількох етапів, які спрямовані на діагностику, планування та надання потрібних послуг, і зазвичай триває до 10 робочих днів [10]. Однак в умовах воєнного стану швидкість та ефективність надання допомоги стають критично важливими і потребують специфічного підходу [1].

Багато громадян, особливо похилого віку, опинились у вкрай важкому становищі, залишившись без опіки рідних, які були змушені виїхати на більш безпечні території. Для таких людей допомога соціальних працівників є життєво необхідною. Важливо підкреслити, що кожен громадянин України має конституційне право на соціальний захист. Це право гарантується системою соціального страхування та фінансується різними джерелами, включаючи бюджетні кошти та страхові внески. Конституційні норми забезпечують рівність усіх громадян перед законом, без будь-якої дискримінації. Важливо зазначити, що, незважаючи на обставини, головна обов'язковість держави полягає в дотриманні та захисті прав і свобод людини. Це означає, що жодні внутрішні чи зовнішні виклики не можуть стати причиною для порушення основних конституційних прав громадян [3, с. 12].

З урахуванням сучасних викликів та обставин, уряд України вніс чимало змін до соціального законодавства. Наприклад:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» від 26.02.2022 р. № 162 [8] за рішенням уряду було розроблено специфічний порядок виплати пенсій під час воєнного стану, зокрема у випадках, коли звичайні банківські послуги або послуги «Укрпошти» стають недоступними.

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28.02.2022 р. № 168 [5] уряд визначив додаткові виплати для військових, поліцейських та їхніх сімей у період дії воєнного стану.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20.03.2022 р. № 332 окремі рішення стосуються підтримки внутрішньо переміщених осіб, зокрема щодо допомоги на проживання [2].

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб» від 19.03.2022 р. № 333 уряд встановив порядок компенсації витрат для тих, хто надає тимчасовий притулок внутрішньо переміщеним особам, особливо тим, чий будинки були знищені або пошкоджені внаслідок конфлікту [7].

5. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо призначення пенсії особам, які проживають на тимчасово окупованій території або на території, на якій ведуться бойові дії. Уряд України прийняв кілька ключових законодавчих ініціатив для забезпечення пенсійних прав громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) чи в районах активних бойових дій. Ефективне звернення до структур Пенсійного фонду для цієї категорії осіб може бути ускладнене через обставини воєнного стану. Отже, новий законопроект робить акцент на автоматизованому призначенні пенсій під час воєнного стану та протягом трьох місяців після його завершення, не залежачи від дати звернення особи [11].

Це означає, що:

- пенсія за віком буде призначена з моменту досягнення відповідного віку;
- у разі інвалідності – від дня коли було встановлено діагноз;
- у ситуації втрати годувальника – після фактичного дня його смерті;
- для пенсії за стаж – від дня звільнення з роботи, що надає право на пенсійні виплати, проте не раніше 24 лютого 2022 року. Важливо відзначити, що законодавчі зміни також захищають права тих, хто змушений був залишити ТОТ або райони бойових дій.

Незважаючи на складні воєнні обставини в Україні, держава демонструє своє зобов'язання стосовно соціальних послуг для переселенців, біженців, інвалідів війни, учасників бойових дій та сім'ї загиблих, виконуючи безперервні виплати соціальних допомог. Згідно з законодавчими актами, така допомога забезпечується протягом всього періоду воєнного стану та протягом одного місяця після офіційного закінчення військових дій [6]. Серед основних видів цієї підтримки можна виділити: допомогу сім'ям загиблих або зниклих безвісти бійців; компенсації військовослужбовцям, які отримали травми; пільгові виплати ветеранам та учасникам бойових дій; соціальні виплати для сімей, які були вимушені переселитися з територій активних бойових дій [4]; тимчасова матеріальна підтримка для осіб, які втратили роботу внаслідок військового конфлікту; субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для осіб, що проживають в районах, що зазнали наслідків військових дій.

Ці та інші заходи свідчать про відповідальний підхід держави до своїх громадян, незалежно від зовнішніх викликів та загроз.

Проблема недостатнього інформування громадян про законодавчі зміни також актуальна. Важливим є не лише прийняття нового законодавства, а й його ефективне роз'яснення громадськості. Для цього можна використовувати різні канали комунікації: від офіційних сайтів державних органів до соціальних мереж. Організація семінарів, вебінарів та робочих груп з експертами, правозахисниками та громадськістю сприятиме кращому розумінню нових норм і правил.

Соціальний захист осіб, які служать у військових і правоохоронних органах, а також їхніх родин, відіграє критичну роль у суспільстві, оскільки вони виконують важливі завдання на користь держави. Незалежно від їхніх фінансових можливостей або джерел фінансування з державного бюджету, держава має забезпечувати їх невід'ємні соціальні гарантії. У той час як вони захищають національні інтереси, конституційні права і свободи громадян, держава має обов'язок забезпечити їх та їхні сім'ї відповідним соціальним статусом та підтримкою. Ще однією важливою проблемою є питання працевлаштування пенсіонерів, особливо у воєнний час. Військові дії можуть призвести до того, що багато людей, які досягли пенсійного віку, втрачають можливість заробляти на життя звичайним шляхом. Для розв'язання цього питання держава може розглянути можливість створення спеціальних програм працевлаштування для пенсіонерів, навіть у воєнний час. Це може бути, наприклад, наданням можливості працювати в сфері соціального обслуговування, де досвід та

життєві навички пенсіонерів будуть особливо цінними. Крім того, можна розглянути можливість навчання пенсіонерів новим професіям, що не потребують значних фізичних зусиль. У світлі конституційних зобов'язань України, надання необхідного рівня соціального захисту цим особам є життєво важливим. Тому важливо, щоб Україна поглиблювала свої зусилля щодо розробки сучасної моделі соціальної підтримки, надихаючись передовим досвідом Європейського Союзу.

Отже, Україна повинна зосередити свої ресурси на таких напрямках: оптимізація розмірів пенсійних виплат, модернізація соціальних служб відповідно до технологічних інновацій, підвищення доступності соціальної підтримки для вразливих груп населення та створення умов для активної участі кожного громадянина у суспільному житті. Розробляючи нову модель соціальної підтримки, що базується як на європейських, так і на вітчизняних стандартах, Україна може забезпечити своїм громадянам більший рівень захисту, відповідати викликам сучасної демографії, зміцнювати соціальну єдність та довіру до уряду.

Враховуючи вищевказане, важливо, щоб держава активно співпрацювала з громадським сектором, експертами та міжнародними партнерами, тому основним пріоритетом держави на сучасному етапі має бути створення ефективної системи соціального захисту, яка б відповідала потребам громадян у складних умовах та допомагала б їм адаптуватися після завершення конфліктних ситуацій.

Висновки. Українська держава в умовах воєнного стану продовжує активно розробляти механізми соціального захисту вразливих категорій населення. Багато хто міг би вважати логічним зменшення фінансування соціальних програм. Однак, враховуючи специфіку нинішнього конфлікту та його гуманітарні наслідки, питання соціальної підтримки населення набуває особливої актуальності. Витрати на соціальний захист громадян вже збільшено і очікується, що ця тенденція буде тривати. Військовий конфлікт призвів до того, що значна частина громадян опинилася у вразливій ситуації і потребує допомоги з боку держави. Тому незважаючи на економічний тиск і скорочені бюджетні можливості, головним пріоритетом для держави залишається надання соціальної підтримки своїм громадянам у часи воєнних випробувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головка В. В. (б. р.). Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf>
2. Кабінет Міністрів України. (2022, 20 березня). Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (Постанова № 332). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>
3. Кадикало О. І. (2022). Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського, (2), 10–14.
4. Миколюк С. М. (б. р.). Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану. <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122>
5. Миколюк С. М. (б. р.). Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану. <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122>
6. Верховна Рада України. (2022, 14 квітня). Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях (Закон України № 2193-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text>
7. Кабінет Міністрів України. (2022, 19 березня). Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб (Постанова № 333). <https://ips.ligazakon.net/document/kp220333>
8. Кабінет Міністрів України. (2022, 26 лютого). Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану (Постанова № 162). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text>

9. Сташук О. В., Гергола С. В., & Комар-Стаховська К. П. (2022). Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни. В Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (с. 6–8). Одеса.

10. Верховна Рада України. (2019, 17 січня). Про соціальні послуги (Закон України № 2671-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

11. Верховна Рада України. (2003, 9 липня). Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (Закон України № 1058-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

REFERENCES

1. Holovko V. V. (n. d.). *Osoblyvosti derzhavnoi polityky sotsialnoho zakhystu naseleння v umovakh viiennoho stanu v Ukraini* [Features of state policy of social protection of the population during martial law in Ukraine]. Retrieved from <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf> [In Ukrainian].

2. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, March 20). *Deiaki pytannia vyplaty dopomohy na prozhyvannia vnutrishno peremishchenym osobam* [Some issues of paying assistance for the accommodation of internally displaced persons] (Resolution No. 332). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

3. Kadykalo O. I. (2022). *Aktualni pytannia sotsialnoho zakhystu naseleння Ukrainy v umovakh viiennoho stanu* [Topical issues of social protection of the population of Ukraine under martial law]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*, (2), 10–14. [In Ukrainian].

4. Mykoliuk S. M. (n. d.). *Sotsialna dopomoha ta vyplaty v umovakh viiennoho stanu* [Social assistance and payments during martial law]. Retrieved from <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122> [In Ukrainian].

5. Mykoliuk S. M. (n. d.). *Sotsialna dopomoha ta vyplaty v umovakh viiennoho stanu* [Social assistance and payments during martial law]. Retrieved from <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122> [In Ukrainian].

6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, April 14). *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo nadannia sotsialnykh posluh u razi vvedennia nadzvychnoho abo viiennoho stanu v Ukraini abo okremykh yii mistsevostiakh* [On amendments to some laws of Ukraine regarding the provision of social services in case of introduction of emergency or martial law in Ukraine or its specific areas] (Law of Ukraine No. 2193-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> [In Ukrainian].

7. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, March 19). *Pro zatverdzhennia Poriadku kompensatsii vytrat za tymchasove rozmishchennia (perebuvannia) vnutrishno peremishchenykh osib* [On approval of the Procedure for compensation of expenses for temporary accommodation (stay) of internally displaced persons] (Resolution No. 333). <https://ips.ligazakon.net/document/kp220333> [In Ukrainian].

8. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, February 26). *Pro osoblyvosti vyplaty ta dostavky pensii, hroshovykh dopomoh na period vvedennia viiennoho stanu* [On the peculiarities of payment and delivery of pensions, monetary assistance during the period of martial law] (Resolution No. 162). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

9. Stashchuk O. V., Hergola S. V., & Komar-Stakhovska K. P. (2022). *Stan sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia naseleння Ukrainy v umovakh viiny* [The state of social protection and social security of the population of Ukraine in wartime]. In *Ekonomiko-pravovyi rozvytok suchasnoi Ukrainy: materialy XI Vseukrainskoi naukovoї konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh* (pp. 6–8). Odessa. [In Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, January 17). *Pro sotsialni posluhy* [On social services] (Law of Ukraine No. 2671-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [In Ukrainian].

11. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003, July 9). *Pro zahalnoobov'iazkove derzhavne pensiine strakhuvannia* [On compulsory state pension insurance] (Law of Ukraine No. 1058-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> [In Ukrainian].

Дата надходження: 30.10.2023 р.

Daria Bondarenko

Danube Branch of JSC «HEI «MAUP»

darya.bondarenko70@gmail.com

MAIN POPULATION GROUPS REQUIRING SOCIAL PROTECTION DURING WARTIME CONDITIONS

In the contemporary geopolitical context, Ukraine faces unprecedented challenges that demand specific approaches to the social protection of the most vulnerable population groups under wartime conditions. This article addresses the key aspects of legal and social assistance to three primary categories: internally displaced persons (IDPs) and refugees, war veterans and combat participants, and families of those killed in combat. IDPs and refugees encounter numerous legal and social challenges, ranging from basic bureaucratic obstacles in accessing social services to issues with labor market entry. War veterans and combat participants require comprehensive support, encompassing medical rehabilitation, psychological aid, and social adaptation. Families of the deceased face the harsh reality of loss, necessitating not only moral but also financial assistance. Analyzing these issues within a legal framework will promote a better understanding and an effective response to them.

Keywords: social protection; wartime conditions; internally displaced persons; refugees; war veterans; combat participants; families of the deceased.

УДК 347.941

Наталія Зільник

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
nataliia.m.zilnyk@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0009-0009-2689-7075>

Марина Химинець

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
maryna.khymynets.pv.2020@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0010-0006-8774-764>

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.196>

© Зільник Н., Химинець М., 2023

*Мистецтвом судочинства є ніщо інше,
як мистецтво користуватися доказами.*

Єремія Бентам

Ця стаття присвячена вивченню проблем, пов'язаних з використанням електронних доказів у цивільному судочинстві. В рамках статті проведений аналіз останніх наукових публікацій, що стосуються питань використання електронних доказів.

Робота виконана на підставі загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Окреслено загальну концепцію та засади використання електронних доказів у цивільному процесі, їх ознаки та особливості. Подано перелік переваг стосовно застосування електронних доказів. Наголошено, що ці переваги електронних доказів вказують на їх ефективність, економічність та зручність порівняно з традиційними паперовими документами.

В статті розглянуто зміни та тенденції використання електронних доказів у сучасних умовах інтеграції та цифровізації суспільства, проаналізовано прогрес у сфері інформаційних технологій. Особливу увагу надано характеристиці процедури подання електронних доказів до суду.

Проаналізовано проблеми на рівні законодавчого регулювання, що стосуються подання як оригіналів електронних доказів, так і їх копій до суду. Виявлено проблеми щодо порядку та особливостей дослідження електронних доказів, їх оцінки судом, що можуть виникнути на практиці. Зокрема, серед проблем у статті визначені недостатня

нормативна урегульованість порядку засвідчення електронних копій електронного доказу, недосконала визначеність у законодавстві понять «оригінал електронного доказу» та «копія електронного доказу», нестабільність електронної інформації, відсутність фізичної форми та сприйняття лише за допомогою спеціальних технічних пристроїв, можливість викрадення, пошкодження та внесення змін, визначення їх достовірності та допустимості.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що питання про застосування електронних доказів потребує нагального вирішення, та законодавцю слід невідкладно усунути наявні протиріччя за допомогою внесення відповідних уточнень до чинного процесуального законодавства нашої держави. До того ж варто на законодавчому рівні детальніше закріпити поняття «електронні докази» та особливості їх подання.

Ключові слова: електронний доказ; електронний документ; електронний підпис; оригінал документа; копія документа.

Постановка проблеми. Останніми роками відбувається постійне зростання інформаційних систем у всьому світі. Цифрові технології широко використовуються у повсякденному житті, що призводить до модернізації різних сфер суспільного життя та виробництва.

Прогрес у сфері інформаційних технологій є однією з основних складових частин глибоких трансформацій у державному секторі, метою яких є створення єдиного інформаційного простору з об'єднаною базою даних і розвинутою системою комунікацій.

Інформаційно-телекомунікаційні технології дедалі більше використовуються в цивільному судочинстві для подання інформації в нових форматах та її використання як доказів. Ці технології допомагають точніше визначити місце інформації у системі доказів.

Саме тому у сучасному швидкому розвитку інформаційних технологій та активному використанні можливостей Інтернету стає все важливішою нова форма існування інформації – електронна. З 15 грудня 2017 року, коли набули чинності нові редакції процесуальних кодексів в Україні, була спроба законодавчого врегулювання питань, що стосуються електронних засобів доказування. Внаслідок цього електронні докази отримали статус самостійного засобу доказування у цивільних, господарських та адміністративних процесах.

Незважаючи на позитивний прогрес, Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) все ще не вирішує достатньо питань, пов'язаних із поданням оригіналів та копій електронних документів, процедурою та особливостями проведення судового розгляду та оцінки таких доказів. Недостатня чіткість та повнота законодавчого регулювання цих проблем можуть призвести до суперечливої судової практики та ускладнити цивільне судочинство під час використання електронних доказів. Це потребує проведення наукових досліджень і яснішого та повнішого законодавчого врегулювання використання електронних доказів у цивільному процесі.

Аналіз дослідження проблеми. Питання електронних доказів у цивільному судочинстві стають актуальнішими для наукового дослідження. Серед науковців, які досліджували це питання у своїх працях, треба виділити О. Антонюка, С. Белікову, К. Брановицького, А. Вершиніна, І. Вернидубова, О. Воронюка, С. Ворожбіта, І. Демчишина, К. Дрогозюка, О. Гусева, А. Каламайка, Ю. Павлова, В. Петренко, М. Соколова, О. Чорного, Д. Цехан та ін. Відтак, багато питань, пов'язаних з електронним доказуванням, залишились поза їх науковим обігом.

Мета статті – з'ясування поняття та особливостей електронних доказів у цивільному судочинстві, проблеми їх правового регулювання та аналіз тенденцій в умовах сучасної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Поняття «електронні докази» почало вживатися ще в 70-х роках ХХ століття з появою «машинних документів». Проте тодішні «машинні» документи фак-

тично не відрізнялися від звичайних письмових доказів, оскільки вони були створені друкарським способом на папері. Нині, зі стрімким розвитком Інтернету та інформаційно-телекомунікаційних систем, сучасні електронні носії можуть містити різноманітну інформацію не тільки у текстовому вигляді. Вони можуть охоплювати графічні, звукові, аудіовізуальні дані, а також їх комбінації [1, с. 145].

Завдяки значному прогресу інформаційних технологій, законодавці вирішили визнати електронні докази нарівні з «традиційними» засобами доказування, такими як письмові та речові докази, показання свідків і експертні висновки. Ця ініціатива відображена у процесуальних кодексах, включаючи чинний Цивільний процесуальний кодекс України.

Використання електронних доказів у ЦПК, безперечно, має значні переваги. Це дає змогу уникнути проблем, які раніше виникали в судовій практиці через нормативну неузгодженість щодо використання таких джерел доказової інформації. Запровадження електронних доказів у процесуальні кодекси створює правову базу для їх використання і визнає їх статусом самостійного засобу доказування, дає можливість збільшити ефективність судочинства, прискорює процес збору та представлення доказів, а також робить його більш адаптованим до сучасних реалій. Крім того, використання електронних доказів сприяє зменшенню витрат на зберігання та обробку фізичних матеріалів, тобто загалом є позитивним фактором.

Однак в Україні інститут електронних доказів не є новим, і він вже використовувався у цивільному судочинстві. Електронні документи, такі як текстові документи, графічні зображення та фотографії, визнавалися як письмові докази, а магнітні та електронні носії інформації вважалися речовими доказами. В цивільному процесі вже були випадки, коли ці об'єкти використовувалися для підтвердження фактів і бралися до уваги судом під час прийняття рішень [2, с. 112].

Вперше поняття «електронний доказ» було законодавчо визначено внаслідок реформи процесуального законодавства у 2017 році. Загалом у теорії цивільного процесуального права електронний доказ характеризується як будь-яка інформація, яка представлена у формі електронного запису та має значення для розгляду та вирішення цивільних справ. Важливо зазначити, що сам носій інформації не є електронним доказом, але сама інформація як джерело обставин та фактів, які підлягають доказуванню, є тим, що становить електронний доказ [3].

Електронні докази мають численні переваги, на які варто звернути увагу. Ось деякі з них:

1. Економія простору: електронні докази не потребують великих фізичних просторів для зберігання, оскільки їх можна зберігати на електронних носіях або в хмарних системах.

2. Економія коштів: вартість розповсюдження електронних доказів зазвичай нижча, ніж у випадку паперових документів. Вони можуть бути легко розслані електронною поштою або іншими електронними засобами комунікації.

3. Швидкість та зручність передання: електронні докази можуть бути передані на будь-яку відстань миттєво, що дає змогу ефективно спілкуватись та обмінюватись документами незалежно від географічних обмежень.

4. Масова розсилка: електронні докази дають змогу одночасно розсилати документи до кількох адресатів, що спрощує комунікацію та забезпечує швидкий доступ до інформації для багатьох учасників [2, с. 112–113].

Ці переваги електронних доказів вказують на їх ефективність, економічність та зручність порівняно з традиційними паперовими документами.

У науковій літературі можна знайти різні погляди на місце електронних доказів у системі засобів доказування. Зауваження М. Гетманцева полягають у тому, що сучасні джерела інформації, включаючи електронні, вже покриваються наявними засобами доказування, які можна класифікувати як речові або письмові докази. За Цивільним процесуальним кодексом Німеччини, наприклад, електронні документи вважаються речовими доказами, а в Франції та Італії вони розглядаються як письмові докази.

Деякі представники іншого підходу аргументують потребу виокремлення електронних засобів доказування серед інших засобів. Вони вказують на те, що сучасні засоби зберігання інформації, такі як відео і фотографії, мають особливу специфіку, яка потребує відображення в процесуальному законодавстві, тому їх треба відносити до окремих засобів доказування.

Обґрунтованою є правова позиція М. В. Логінова, який відносить електронні докази до самостійної групи доказів. Він вказує на специфічну форму отримання і закріплення електронних доказів. Треба відрізнити електронний документ від письмового або будь-якого іншого доказу, враховуючи його унікальні особливості. По-перше, під електронними документами розуміють будь-яку інформацію, яка записана на перфокарту, перфоленту, карту флеш-пам'яті, магнітний або інший подібний носій, який можна автентифікувати та/або ідентифікувати. Отже, електронний документ має свою специфічну форму, яка може бути пред'явлена суду. Форма виразу електронного документа (наприклад, перфокарта, карта флеш-пам'яті і т. ін.) потребує особливого дослідження та оцінки судом з використанням технічних засобів. Тому виникла потреба встановлення і правового закріплення процедури дослідження та оцінки електронного документа як доказу у цивільному процесі [4].

У 2005 році Т. В. Цюра запропонувала класифікувати докази, які були отримані за допомогою технічних засобів. Вона долучила до цієї категорії звукові та відеозаписи, фотографії, інформацію, отриману через Інтернет, а також комп'ютерні програми, що базуються на обробці матеріалу за допомогою комп'ютера [1].

Загальна ідея полягає в тому, що ці докази мають специфічні особливості і потребують особливої уваги та оцінки у судових процесах. Це може включати розробку спеціальних правил і процедур для забезпечення надійності та коректності таких доказів.

О. Воронюк вказує, що у зв'язку з відсутністю спеціального регулювання електронних доказів у процесуальних кодексах, суди були змушені відносити звукові та відеозаписи до речових доказів, а електронне листування та електронні документи – до письмових доказів [5, с. 12].

Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [6].

Щодо визначення самого поняття «електронні докази», то законодавець закріпив однакову дефініцію у ч. 1 ст. 100 ЦПК України [7], ч. 1 ст. 96 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) [8], ч. 1 ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) [9] – це інформація у цифровій формі, яка містить дані про важливі обставини для справи. Це можуть бути різні типи документів, такі як текстові файли, зображення, фотографії, відео та аудіозаписи, а також веб-сторінки, повідомлення в різних форматах, метадані, бази даних та інші електронні дані. До того ж ці дані можуть бути збережені на різних пристроях, таких як карти пам'яті, мобільні телефони, сервери, системи резервного копіювання, а також у різних місцях зберігання даних в електронній формі, включаючи Інтернет.

За словами О. Воронюка, таке визначення електронних доказів є прогресивним, оскільки воно охоплює широкий перелік видів електронних доказів і джерел інформації. Цей перелік не є вичерпним, що важливо з огляду на швидкий технічний прогрес і появу нових видів електронних доказів і джерел, на яких такі докази можуть зберігатися [5, с. 12].

Треба зазначити, що в цивільному процесі суди мають дуже відповідальний обов'язок досліджувати електронні докази особисто. Інакше докази, які не були досліджені в судовому засіданні, не можуть бути покладені в основу судового рішення. Особливо важливим фактором для прийняття судом рішення у конкретній справі є те, чи відповідають електронні докази чотирьом основним критеріям: належності, допустимості, достовірності та достатності. В іншому випадку такі докази будуть процесуально та юридично недоречними і не становитимуть законної доказової бази [10, с. 303].

У ЦПК детально регулюється процедура представлення суду електронних доказів. Вони можуть бути подані у формі оригіналу або електронної копії, яка підтверджена електронним циф-

ровим підписом, який має ту ж юридичну силу, що й власноручний підпис. Винятком може бути, якщо закон передбачає інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу [7].

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги», електронний підпис – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис [11].

Учасники справи мають право подавати електронні докази у вигляді паперових копій, які підтверджені відповідно до закону. Проте паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Якщо учасник справи подає копію електронного доказу, він має вказати, що оригінал такого доказу є у нього або в іншої особи [7].

Відтак, основною гарантією достовірності електронних доказів у цивільному процесі в Україні є те, що вони повинні подаватися до суду в оригіналі. Варто зауважити, що є три підходи до визначення оригіналу електронного доказу. Відповідно до першого підходу, поняття оригіналу електронного доказу треба вважати беззмістовним, якщо електронним доказом визнається лише інформація, а не її репрезентативна форма. Другий підхід дає змогу за певних обставин визначати автентичність електронного доказу на підставі його реквізитів. Третій підхід пов'язує можливість визначення автентичності електронного доказу з особистою поведінкою учасників процесу [12, с. 106].

Суд, за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою, може вимагати подати оригінал електронного доказу у відповідної особи. Якщо оригінал електронного доказу не наданий, а учасник справи або суд поставлять під сумнів відповідність поданої копії оригіналу, такий доказ не буде враховуватися судом [7].

Ю. С. Павлова зазначає, що посвідчення змісту електронних документів має відбуватися незалежним учасником цивільно-правових відносин, таким як нотаріус. Вона вказує на важливість наділення спеціальної компетенції особі, яка забезпечує достовірність юридичних фактів, і зазначає, що суд як орган зі спеціальною компетенцією також може мати достатньо підстав для використання такого доказу. Наприклад, роздруківки сторінки з Інтернет-сайту як доказу є недопустимими, адже суд не має можливості перевірити достовірність наданої інформації. Водночас залучення нотаріуса могло б забезпечити фіксацію змісту Інтернет-сторінки і надання роздруківки з сайту з юридичною силою. Це дасть змогу використовувати такий доказ на рівні з іншими доказами [13, с. 80].

Тобто ця позиція вказує на потенційні переваги залучення незалежних учасників, таких як нотаріус, для посвідчення змісту електронних документів, зокрема в ситуаціях, коли суд сам не може перевірити достовірність інформації. Проте прийняття такої практики потребує розгляду та встановлення відповідних правових норм і процедур для забезпечення достовірності та надійності таких доказів.

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, який містить електронний підпис автора або підпис, прирівняний до власноручного підпису. Якщо електронний документ надсилається кільком адресатам або зберігається на кількох електронних носіях, то кожен з електронних примірників вважається оригіналом [6].

У випадку, коли автор створює ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен із цих документів є оригіналом і має однакову юридичну силу.

Тобто можна виокремити таку суттєву ознаку електронного документа, як наявність кількох оригінальних примірників на різних носіях інформації. Такий підхід враховує специфіку електронних документів, де можуть бути створені кілька копій на різних електронних носіях, що дає можливість забезпечити більшу гнучкість та надійність їх зберігання та поширення.

Загалом питання щодо істотних ознак електронного документа як засобу доказування у суді є предметом дискусії в науковій доктрині. К. Б. Дрогозюк вказує на те, що електронний документ

може бути «прочитаним» лише за допомогою технічних засобів або спеціальних програм. Це означає, що паперова копія електронного доказу не може бути визнана оригіналом самого електронного доказу, а лише копією [14, с. 55].

Під час дослідження та оцінки електронних доказів суд повинен враховувати їх особливу природу та залежність від технічних засобів. Однак у низці випадків суд може приймати на розгляд паперові копії електронних доказів як додаткові матеріали, які можуть слугувати допоміжними доказами або підтвердженням інформації, містяться в електронних документах. Загалом рішення щодо визнання таких копій доказів залежить від конкретного судового розгляду та наявних законодавчих норм у країні, що регулює судову процедуру.

Особливу природу мають такі електронні докази як звуко-, відеозаписи, цифрові зображення, примірники яких є однаковими на всіх джерелах інформації, де вони зберігаються. Тому такі види електронних доказів не можуть мати електронних копій та є оригіналами незалежно від кількості примірників.

А. Ю. Каламайко вказує на те, що фактичні дані можуть існувати як у електронній, так і у паперовій формі, та інформація може бути подана у різних форматах, включаючи зображення. Наприклад, зображення можуть бути у вигляді друківаних копій або в електронному вигляді [15, с. 130].

У зв'язку з цим виникає потреба встановлення обов'язку для сторони, яка надає інформацію у таких форматах, перетворити її в розумно доступну для використання форму. Це означає, що інформація, представлена в електронній формі, має бути доступною для прочитання та використання без потреби використання спеціальних технічних засобів або програм.

Справді, законодавством не визначені конкретні критерії, за якими можна відрізнити оригінальний електронний доказ від його копії. Це може створювати певні труднощі в практиці, особливо коли оригінали і копії електронних доказів містяться на різних носіях інформації, таких як карти пам'яті, диски, дискети та інші пристрої.

У таких випадках, для визначення статусу доказу (оригінал або копія), зазвичай використовуються об'єктивні критерії, такі як час створення документа, наявність електронного підпису або інших елементів, які підтверджують автентичність та цілісність документа. Окремі правові системи можуть мати свої вимоги та практики визначення оригінальності електронних доказів.

Висока можливість підробки електронних доказів справді ставить під сумнів їх достовірність та є ще однією з нагальних проблем. А. Ю. Каламайко відзначає, що одним з істотних хиб електронного документообігу та інформації в електронній формі загалом є легкість змінювати їх і, як наслідок, невпевненість у достовірності отриманої електронної інформації [15, с. 132].

Втім треба зауважити, що чинне законодавство також не встановлює критеріїв для розрізнення справжніх електронних доказів від підроблених, оригінальних та дублікатів доказів і не визначає, як суд повинен досліджувати такі докази за відсутності у судді спеціальних знань у цій сфері [10, с. 304].

А. Ю. Каламайко вказує на потребу враховувати хиби електронної форми під час оцінки достовірності інформації. Проте він також вважає, що неправомірно розглядати інформацію в електронній формі як недостовірну з причини можливої фальсифікації. Він зауважує, що навіть традиційні документи з підписом і печаткою не можуть гарантувати незмінності в сучасних реаліях [15, с. 134].

У судовій практиці виникають розбіжності у визначенні того, які саме електронні докази (у якій формі, на якому носії та інше) вважаються допустимими для використання в судовому процесі.

Багато судів першої інстанції не враховують роздруковки з Інтернету як достовірні електронні докази, наприклад:

1. Окружний адміністративний суд м. Києва у постанові від 17.03.2016 р. у справі № 826/16528/15 не взяв до уваги роздруковки зі статті невідомого автора із соціальної мережі «Facebook», вважаючи, що ці матеріали не можуть бути доказами [16].

2. Святошинський районний суд м. Києва у рішенні від 06.09.2016 р. у справі № 759/19259/15 стверджував, що вони є недопустимими доказами, оскільки їх справжність неможливо перевірити [17].

Водночас деякі суди, навпаки, вважають, що використання досліджуваних доказів з Інтернету є можливим і правомірним на судовому засіданні, наприклад:

1. Новомиколаївський районний суд Запорізької області в рішенні від 01.03.2017 р. у справі № 322/1141/16 дійшов висновку про наявність особистих неприязних стосунків між сторонами на підставі роздруківок їхньої бесіди в соціальній мережі [18].

2. Вінницький міський суд Вінницької області у своєму рішенні від 31.05.2017 р. у справі № 127/8337/18 прийняв розглянути та дослідити роздруківки скріншотів з профілів у соціальній мережі «Facebook» як належні та допустимі докази [19].

В традиційному розумінні електронна (цифрова) інформація не має фізичної форми, тобто невидима «неозброєним оком». Вона може бути сприйнята лише за допомогою спеціальних технічних пристроїв, які є матеріальними об'єктами, хоча інформація може існувати та перетворюватися незалежно від цих пристроїв.

Нестабільність електронної інформації також є однією з труднощів, оскільки вона може бути змінена, пошкоджена або знищена у процесі експлуатації пристрою чи під впливом фізичних чинників. Наприклад, якщо матеріальний носій електронної (цифрової) інформації, такий як CD-диск, піддається впливу магнітної сили через неналежне зберігання, то всі дані, що були на ньому, можуть бути втрачені. Отже, хоча існує матеріальний об'єкт, сама інформація фактично втрачається.

Крім того, електронна інформація може легко передаватися. Саме тому є принцип мінімізації даних, який передбачає, що дані мають бути адекватними, відповідними та не виходити за межі цілей: їх слід зберігати стільки, скільки це потрібно для досягнення мети.

Висновки. Електронні докази є доконечним елементом процесу доказування, відтак використання електронних документів має значний вплив на інститут «Доказування і доказів» у цивільному процесуальному праві. Оскільки сьогодні електронні документи широко застосовуються в практиці, то особливо важливою є проблема використання електронних доказів у цивільному судочинстві. Електронні (цифрові) докази можуть існувати у формі електронних документів, аудіо- та відеозаписів подій, цифрових фотографій та іншого. Це породжує питання про оцінку цифрових доказів з погляду їх допустимості та достовірності, які виникають перед судом і сторонами, що беруть участь у процесі. Однак, враховуючи особливості деяких електронних доказів (зокрема, інформації, отриманої з мережі Інтернет), залишається проблема процесуальної невизначеності щодо достовірності та визнання копій електронних доказів. Це пов'язано з тим, що до моменту розгляду справи в суді така інформація може бути вже видалена, що значно зменшує можливість довести її існування.

До того ж є низка інших проблем, пов'язаних з їх правовим регулюванням: по-перше, недостатня нормативна врегульованість порядку засвідчення електронних копій електронного доказу; по-друге, недосконала визначеність у законодавстві понять «оригінал електронного доказу» та «копія електронного доказу»; по-третє, нестабільність електронної інформації; по-четверте, відсутність фізичної форми та сприйняття лише за допомогою спеціальних технічних пристроїв; по-п'яте, можливість викрадення, пошкодження та внесення змін.

Враховуючи вищесказане, питання електронного доказування потребує вирішення, тому законодавцю треба невідкладно усунути ці протиріччя через внесення відповідних змін до чинного цивільно-процесуального законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фурса С. Я., Цюра Т. В. (2017). Докази і доказування у цивільному процесі. Київ: КНТ, 2017. 256 с.
2. Петренко В. С. (2018). Електронні докази як елемент інформаційних технологій у цивільному судочинстві. *Молодий вчений*. № 1 (53). С. 111–115. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5251/5150> (дата звернення: 21.06.2023).
3. Кодола Б. (2017). Електронні докази: регулювання, яке буде складно застосувати на практиці. *Закон і Бізнес*. № 49 (1347). С. 1–4. URL: <https://zib.com.ua/ua/131203.html> (дата звернення: 21.06.2023).
4. Гетманцев М. (2019). Електронні докази в цивільному процесі: практика застосування новел законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 2. С. 19–23. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/5.pdf> (дата звернення: 21.06.2023).
5. Воронюк О. (2017). Електронні докази: що вважати оригіналом а що – копією? *Закон і Бізнес*. 2017. № 45 (1343). С. 1–3. URL: <https://zib.com.ua/ua/130967.html> (дата звернення: 21.06.2023).
6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 21.06.2023).
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.06.2023).
8. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 21.06.2023).
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.06.2023).
10. Вернидубов І., Белікова С. (2018). Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss 2. С. 299–305.
11. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року. № 2155–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 21.06.2023).
12. Гусев О. Ю. (2019). Проблеми визначення оригіналу електронного доказу в цивільному процесі України. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 97–109.
13. Павлова Ю. С. (2017). Особливості збирання і процесуального закріплення електронних доказів в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 4. С. 76–80.
14. Дрогозюк К. Б. (2016). Сучасні джерела доказування в цивільному процесі України та Франції. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 52–63.
15. Каламайко А. Ю. (2015). Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2(10). С. 127–132.
16. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 17.03.2016 р. у справі № 826/16528/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56551967> (дата звернення: 21.06.2023).
17. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 06.09.2016 р. у справі № 759/19259/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61275547> (дата звернення: 21.06.2023).
18. Рішення Новомиkolaївського районного суду Запорізької області від 01.03.2017 р. у справі № 322/1141/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65201286> (дата звернення: 21.06.2023).
19. Рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 31.05.2017 р. у справі № 127/8337/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73473893> (дата звернення: 21.06.2023).

REFERENCES

1. Fursa S. Ya., Tsiupa T. V. (2017). *Dokazy i dokazuvannia u tsyvilnomu protseci*. [Evidence and evidence in civil proceedings]. Kyiv: KNT. [In Ukrainian].
2. Petrenko V. S. (2018). *Elektronni dokazy yak element informatsiinykh tekhnolohii u tsyvilnomu sudochynstvi*. [Electronic evidence as an element of information technologies in civil proceedings]. *Molodyi vchenyi*. № 1 (53). P. 111–115. Retrieved from: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5251/5150> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].
3. Kodola B. (2017). *Elektronni dokazy: rehuliuвання, yake bude skladno zastocuvaty na praktysi*. [Electronic evidence: peering, which will be complex in practice]. *Zakon i Biznes*. No. 49 (1347). P. 1–4. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/131203.html> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].
4. Hetmantsev M. (2019). *Elektronni dokazy v tsyvilnomu protsesi: praktyka zastosuvannia novel zakonodavstva*. [Electronic evidence in the civil process: the practice of applying new legislation]. *Pidpriemnytstvo*,

hospodarstvo i pravo. 2019. Vyp. 2. P. 19–23. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/5.pdf> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

5. Voroniuk O. (2017). *Elektronni dokazy: shcho vvazhaty oryhinalom a shcho – kopiieiu?* [Electronic evidence: what to consider an original and what a copy?]. *Zakon i Biznes*. 2017. No. 45 (1343). P. 1–3. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/130967.html> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

6. *Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih*: Zakon Ukrainy (2003, May 22) № 851–IV [On electronic documents and electronic document management: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

7. *Tsyvilnyi protsecualnyi kodeks Ukrainy* (2004, March 18). No. 1618–IV. [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

8. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* (1991, November 6) No. 1798–XII. [Economic Procedural Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

9. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* (2005, July 6) No. 2747–IV. [Administrative Judicial Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

10. Vernydubov I., Belikova S. (2018). *Elektronni dokazy: poniattia, osoblyvosti ta problemy shchodo yikh doslidzhennia sudom*. [Electronic evidence: concepts, features and problems regarding their examination by the court?]. *Evrotskyi politycky a pravny diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss 2. P. 299–30. [In Ukrainian].

11. *Pro elektronni dovirchi posluhy*: Zakon Ukrainy (2017, October 5) No. 2155–VIII. [On electronic health services: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

12. Husiev O. Yu. (2019). *Problemy vyznachennia oryhinalu elektronnoho dokazu v tsyvilnomu protsesi Ukrainy*. [Problems of determining the original of electronic evidence in the civil process of Ukraine]. *Problemy zakonnosti*. 2019. Vyp. 147. P. 97–109. [In Ukrainian].

13. Pavlova Yu. C. (2017). *Osoblyvosti zbyrannia i protsesualnoho zakriplennia elektronnykh dokaziv v tsyvilnomu sudochynstvi*. [Peculiarities of seizure and procedural sealing of electronic evidence in civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2017. No. 4. P. 76–80. [In Ukrainian].

14. Drohoziuk K. B. (2016). *Suchasni dzherela dokazuvannia v tsyvilnomu protsesi Ukrainy ta Frantsii*. [Modern origins of evidence in the civil procedure of Ukraine and France]. *Pravo i suspilstvo*. 2016. No. 1. P. 52–63. [In Ukrainian].

15. Kalamaiko A. Yu. (2015). *Mistse elektronnykh zasobiv dokazuvannia ta okremi pytannia yikh vykorystannia v tsyvilnomu protsesi*. [The purpose of electronic means of evidence and the question of their use in civil proceedings]. *Pravo ta innovatsii*. 2015. No. 2 (10). P. 127–132. [In Ukrainian].

16. *Postanova Okruzhnoho administratyvnoho sudu m. Kyieva* (2016, March 3) No. 826/16528/15. [Resolution of the District Administrative Court of Kyiv]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56551967> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

17. *Rishennia Svyatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva* (2016, September 6) No. 759/19259/15. [Writings of the Svyatoshynsky District Court of Kyiv]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61275547> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

18. *Rishennia Novomykolaivskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti* (2017, March 1) No. 322/1141/16. [Writings of the Novy Mykolaiv Court of Appeal of the Zaporizhia Region]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65201286> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

19. *Rishennia Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblacti* (2017, May 31) No. 127/8337/18. [Writings of the Vinnytsia Municipal Court of the Vinnytsia Region]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73473893> (accessed: 21.06.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 30.08.2023 р.

Nataliia Zilnyk

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the
Department of Civil Law and Process
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education,
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)
nataliia.m.zilnyk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-2689-7075>

Maryna Khymynets

Lviv Polytechnic National University,
student Educational and Scientific Institute of
Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
maryna.khymynets.pv.2020@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0010-0006-8774-764>

ELECTRONIC EVIDENCE IN CIVIL LITIGATION: LEGAL CHARACTERISTICS AND PARTICULARITIES

This article is dedicated to the study of issues related to the use of electronic evidence in civil litigation. Within the framework of the article, an analysis of recent scientific publications on the use of electronic evidence is conducted.

The work was performed on the basis of general scientific and special methods of scientific knowledge. The general concept and principles of using electronic evidence in civil proceedings, their characteristics, and peculiarities are outlined. A list of advantages regarding the use of electronic evidence is provided. Special attention is given to the description of the procedure for submitting electronic evidence to the court.

The article examines changes and trends in the use of electronic evidence in the modern context of integration and digitization of society, and analyzes progress in the field of information technology.

Problems at the legislative level concerning the submission of both original electronic evidence and their copies to the court are analyzed. Issues related to the procedure and peculiarities of examining electronic evidence, as well as their evaluation by the court, are identified. Specifically, among the problems identified in the article are the insufficient regulatory framework for certifying electronic copies of electronic evidence, the imperfect definition of the concepts of «original electronic evidence» and «copy of electronic evidence» in legislation, the instability of electronic information, the absence of physical form and perception only through special technical devices, the possibility of theft, damage, and tampering, and the determination of their authenticity and admissibility.

Based on the conducted research, the conclusion is drawn that the question of the use of electronic evidence requires urgent resolution, and the legislator should promptly eliminate existing contradictions by making appropriate amendments to the current procedural legislation of our country. Moreover, it is advisable to more precisely define the concept of «electronic evidence» and the specifics of their submission at the legislative level.

Keywords: electronic evidence; electronic document; electronic signature; original document; copy of a document.

УДК 347.6

Юліана Кузів

Національний університет «Львівська політехніка»
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
yuliana.kuziv.pv.2021@lpnu.ua

Вікторія Чернописька

Національний університет «Львівська політехніка»
професор кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.206>

© Кузів Ю., Чернописька В., 2023

У статті досліджено та проаналізовано сімейні конфлікти та важливість медіації як альтернативного способу їх вирішення. Розглянуто природу сімейних конфліктів, особливості сімейних відносин та важливість конструктивного розв'язання цього типу конфліктів. Визначено, що сімейна медіація дає змогу врахувати високу емоційність сімейних конфліктів і тому є дуже ефективною в заплутаних життєвих ситуаціях.

Досліджено історію появи сімейної медіації, а також її розвиток у різних країнах, включаючи Україну. Стаття розглядає дієвість нового законодавства у цій галузі в Україні. Детально розглянуто принципи та етапи сімейної медіації, включаючи підготовку до медіації, збір інформації, пошук рішень і завершення процедури. Також вбачається можливість залучення дітей у процес сімейної медіації та етап фідбеку після виконання медіації.

Визначено переваги медіації порівняно з іншими методами вирішення конфліктів. Медіація сприяє створенню конструктивних рішень та компромісів, враховуючи інтереси всіх сторін конфлікту. Важливий аспект – можливість враховувати думку та потреби дітей у сімейних конфліктах. Також медіація є менш вартісною та часозатратною порівняно із судовими процедурами.

Впровадження медіації в правову систему сприяє реформуванню юстиції, забезпечуючи ефективніше та мирне вирішення сімейних спорів, а Закон України «Про медіацію» створює правову базу для регулювання цього процесу. Добровільність участі і роль нейтральних медіаторів роблять медіацію перспективним та гуманним інструментом вирішення конфліктів.

Ключові слова: сімейна медіація; сімейні спори; конфлікти; принципи сімейної медіації; інститут сімейної медіації; медіатор; сімейні правовідносини; конфлікт; правове регулювання; правова система; Закон України «Про медіацію».

Постановка проблеми. Сучасне суспільство все частіше стикається зі зростаючою кількістю сімейних конфліктів, які своєю чергою мають негативний вплив на емоційний, фізичний і фінансовий стан сімей. Класичні підходи до розв'язання конфліктів в сім'ї, такі, як судові процеси, часто призводять до задоволення лише однієї зі сторін та подальшого загострення відносин між членами родини. У цьому контексті виникає проблема відсутності ефективних і конструктивних механізмів вирішення сімейних конфліктів, які б враховували інтереси всіх сторін.

Медіація, як інноваційний метод розв'язання сімейних суперечок, стає все більш популярною та розглядається як можливий варіант розв'язання цієї проблеми. Проте існує недостатньо наукових досліджень, які б систематично досліджували ефективність медіації у контексті сімейних спорів і порівнювали її з іншими методами вирішення конфліктів. Ця стаття спрямована на вивчення і аналіз можливостей медіації як інструмента для вирішення сімейних конфліктів, зокрема, з'ясування її ролі в покращенні взаємин між членами сім'ї, зменшенні конфліктів та відновленні гармонії в родині.

Аналіз дослідження проблеми. Аналіз останніх наукових публікацій свідчить про зростання інтересу до процедури медіації як альтернативного методу вирішення конфліктів. Дослідження різних аспектів медіації стали предметом наукових праць видатних учених з України та іноземних дослідників, зокрема таких, як: Л. Кондратик, І. Чеховська, О. Парнета, Н. Данилко, Дж. Фольберг, П. Салем, А. Л. Мільне та ін.

Метою статті є розгляд, аналіз та визначення ефективності медіації як інноваційного підходу до вирішення конфліктів у сімейному контексті.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – це соціальна група, яка складається з кількох осіб, які мають родинні стосунки між собою. Це може включати батьків, дітей, братів, сестер, дідусів, бабусь, онуків та інших родичів. І незалежно від того, наскільки люблячою є сім'я, усі сім'ї переживають конфлікти. Соціологиня Л. Кондратик вважає, що майже неможливо повністю уникнути конфліктів у сім'ї. Конфлікти є невід'ємною частиною міжособистісних відносин, і вони можуть виникати через різні причини, такі як розбіжності в поглядах, інтереси, потреби, емоції та стилі спілкування. Замість того, щоб намагатися повністю уникати конфліктів, важливішою є здатність знаходити конструктивні рішення [1].

Сімейний конфлікт відрізняється від інших типів конфліктів у багатьох аспектах через свою особливу природу і контекст. Члени сім'ї часто мають глибокі емоційні зв'язки один з одним, що робить конфлікти в сім'ї особливо важкими. Також неможливо не згадати те, що сімейні конфлікти, особливо ті, які виникають з приводу розлучення подружжя, можуть мати значний вплив на психоемоційний стан дитини. Діти зазвичай переживають стрес і незручності у зв'язку з розлученням своїх батьків. Важливо забезпечити підтримку і ресурси для дітей, щоб допомогти їм краще впоратися зі своєю емоційною стабільністю.

Не менш важливе те, щоб дитина мала можливість зустрічатися та взаємодіяти з обома батьками, якщо це безпечно та в інтересах дитини. Це сприяє підтримці позитивних стосунків з обома батьками. Загалом треба надавати належну увагу стану та інтересам дитини під час сімейного конфлікту з приводу розлучення. Забезпечення їй стабільності, підтримки та безпеки може зменшити негативний вплив цих конфліктів на її життя.

Саме тому сьогодні багато громадян надають перевагу медіації як способу вирішення сімейних спорів. Сфера медіації є унікальна тим, що враховує як емоційні, так і юридичні аспекти розпаду сім'ї.

Перший приватний центр сімейної медіації був заснований 1974 року в Атланті, штат Джорджія, О. Дж. Куглером, адвокатом і консультантом з питань шлюбу та сім'ї [2]. Згодом сімейна медіація почала набувати популярності і в країнах Західної Європи.

Розвиток альтернативних методів вирішення конфліктів загалом і медіації зокрема є однією з цілей реформування системи юстиції в Україні. Отже, 16 листопада 2021 року було прийнято Закон України «Про медіацію». Запровадження в національній правовій системі процедури медіації через ухвалення профільного закону відкриває можливості для більш ефективного, мирного і менш вартісного шляху позасудового врегулювання спорів [3].

Відповідно до Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р., медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4].

У своїй науковій статті І. Чеховська формулює авторське визначення поняття «медіація» як нетрадиційний (альтернативний) спосіб вирішення спору, що характеризується участю в ньому сторін конфлікту та третьої сторони – медіатора, з метою компромісного, швидкого та ефективного вирішення конфлікту [5].

Механізм проведення медіаційної процедури базується на основі певних принципів, що враховують досвід застосування медіації у різних країнах, психологічні особливості населення та юридичні традиції конкретної держави. Принципи медіації визначено у ст. 4 Закону України «Про медіацію», до них належать: добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

На відміну від судового розгляду конфлікту, який базується на прямому застосуванні права, медіація проводиться з використанням правових норм на основі справедливості і з урахуванням інтересів обох сторін – зазначає О. Парнета. Залучення посередника надає можливість подолати психологічну перепону, що виникає під час безпосереднього спілкування конфліктуючих сторін [6]. З цього можна зробити висновок, що вагому роль у цій процедурі відіграє сам медіатор, адже від його професійності та вміння скеровувати медіаційний процес у правильне русло залежить результат цих перемовин.

На думку Н. Данилко, медіатор – це спеціально підготовлений посередник, який допомагає сторонам конфлікту (спору) у його врегулюванні через медіацію та не має повноважень на прийняття рішення по суті конфлікту (спору) [7].

Отже, медіатор – це нейтральна особа, яка не повинна виступати за певну сторону конфлікту. Роль посередника полягає в тому, щоб знайти спільну мову між двома сторонами та усунути перешкоди на шляху до вирішення спору.

Не менш важливим моментом є збереження конфіденційності медіатором під час проведення процедури сімейної медіації. Конфіденційність допомагає створити атмосферу, де учасники можуть відчувати себе безпечно та захищено. Важливо забезпечити, щоб особиста інформація учасників сімейної медіації залишалася приватною. Це стосується не лише питань, пов'язаних із конфліктом, а й особистої інформації, яка може бути використана для шантажу чи інших негативних цілей.

Щодо статусу медіатора, то він визначений у розділі II Закону України «Про медіацію». Відповідно до нього, медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном (ст. 9). Базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання (ст. 10).

Медіація є структурованою процедурою та включає певні етапи, яких потрібно дотримуватись під час проведення цієї процедури. Загалом можна виділити такі етапи сімейної медіації:

1. Перший етап – підготовка до медіації. На цьому етапі медіатор вітає сторони та пояснює процес медіації. Сім'я дізнається про правила та встановлюють очікування. Цей етап також передбачає укладення договору про проведення медіації сторін з особою медіатора.

2. Другий етап – збір інформації. Медіатор може ставити запитання та запитувати інформацію для кращого розуміння ситуації. Важливо розкрити всі аспекти конфлікту. Кожен член сім'ї має

можливість висловити свої переживання та почуття. Важливо, щоб всі голоси були почуті. У тих випадках, коли конфлікт заглибився і пара не може навіть встановити контакт один з одним, проводяться індивідуальні сесії з кожним із партнерів.

3. Третій етап – пошук рішень. Сім'я аналізує ідеї та вибирає оптимальне рішення. Медіатор допомагає об'єктивно оцінити всі варіанти. На цьому етапі також можливе залучення дітей задля кращого розуміння їхніх потреб. Проте, як зазначає І. Ханюкова, перед цим важливо оцінити можливі ризики і бути впевненим, що діти не стануть свідками сварки між батьками [8].

Хоча такої неприємної ситуації можна уникнути, використовуючи таку форму співучасті дитини в сімейній медіації як пряме консультування [7]. Ця процедура проводиться сімейним медіатором за відсутності батьків, коли дитина не хоче або не може сказати про свої бажання та потреби в їх присутності (але для цього обов'язково мати письмову згоду батьків).

4. Четвертий етап виступає завершенням медіаційного процесу. Якщо сім'я досягла взаємно прийняттого рішення, медіатор допомагає сформулювати угоду із зазначенням деталей та зобов'язань сторін.

Варто наголосити, що у деяких країнах існує ще один етап – проведення після виконання медіації процедури так званого фідбеку «Mediation Feedback» або «Mediation Questionnaire», що передбачає заповнення певної форми клієнтом для вдосконалення програми та забезпечення її відповідності потребам людей [9].

Ці етапи можуть варіюватися залежно від конкретних обставин та методики медіації, яку використовують. У будь-якому разі, медіатор допомагає сторонам спільно знайти рішення, яке задовольняє їхні потреби та інтереси.

Отже, медіація має численні переваги порівняно з іншими способами вирішення конфліктів. Насамперед медіація сприяє створенню конструктивних рішень та компромісів, що враховують інтереси всіх сторін спору. Конфлікти розглядаються з поглядом на майбутнє, щоб знайти найкраще рішення для обох сторін. У сімейних конфліктах медіація надає можливість враховувати думку та потреби дітей.

Також, порівняно із судовими процедурами, медіація є менш вартісною та часозатратною. Це допомагає громадянам індивідуально чи сімейно зменшувати витрати на юридичні послуги та судові витрати. Медіація дає можливість громадянам вирішувати спори поза судовими інстанціями, що своєю чергою сприяє зменшенню навантаження на суди та прискоренню вирішення справ. Загалом усі ці переваги роблять медіацію вигідним та людським способом вирішення різних видів конфліктів, в тому числі і сімейних.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що сімейна медіація – це структурований процес вирішення конфлікту, коли медіатор допомагає двом сторонам у суперечці знайти компроміс. Медіація виходить далеко за межі врегулювання та зосереджується на стосунках, поглядах, цінностях, інтересах, емоціях і потребах.

Запровадження медіації в правову систему багатьох країн, включаючи Україну, сприяє реформуванню системи юстиції та дає можливість більш ефективно, мирно та економічно вирішувати сімейні спори. Прийняття Закону України «Про медіацію» в листопаді 2021 року створило правову базу для регулювання медіації в Україні. Це дає змогу регламентувати процедури медіації, визначати стандарти для медіаторів і гарантувати конфіденційність учасників.

Медіація передбачає добровільність участі, що дає можливість сторонам брати активну участь у процесі та впливати на результат, а медіатори, як нейтральні посередники, відіграють основну роль у процесі медіації та сприяють знаходженню компромісу між сторонами.

Враховуючи ці аспекти, медіація залишається перспективним та гуманним інструментом для вирішення сімейних спорів та сприяє створенню сприятливого клімату для діалогу, розуміння та спільного знаходження рішень, які задовольняють всіх учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kondratyk L. M. (2021). *Konflikty v simi. Chy mozhyvo unyknyty ta yak peretvoriuvaty yikh na konstruktivni*. Кондратик Л. М. (2021). Конфлікти в сім'ї. Чи можливо уникнути та як перетворювати їх на конструктивні. *Психологія кризових станів: наука і практика*. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728968/2/Психологія%20кризових%20станів%20-%20наука%20і%20практика%204-6.11.2021.pdf#page=80> (дата звернення: 27.10.2023).

2. Folberg J., Milne A. L., Salem P. (2004). *Divorce and Family Mediation: Models, Techniques, and Applications*. Eds. Copyright. URL: <https://www.guilford.com/excerpts/folberg3.pdf?t=1> (дата звернення: 27. 10. 2023 р.).

3. Переваги проведення медіації у сімейних спорах. *Координаційний центр з надання правової допомоги. 2012–2019 рр.* URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/perevagy-provedennya-mediacziyi-u-simejnyh-sporah/> (дата звернення: 27.10.2023 р.).

4. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 27.10.2023).

5. Чеховська І. В., Божук І. І. (2021). Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 2.94. С. 246–258.

6. Парнета О. (2021). Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. № 1 (25). URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42038/1/Парнета.pdf> (дата звернення: 27.10.2023 р.).

7. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник (2019). Авт. кол: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія. 456 с.

8. Ханюкова І. А. (2013). Сімейна медіація. *Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства*: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студ. юридичного фак-ту, м. Суми, 25 травня 2013 р. Ред.кол.: А. М. Куліш, М. М. Бурбика, М. І. Логвиненко, В. М. Семенов, А. В. Баранова. Суми: СумДУ. С. 224–226.

9. Mediation Questionnaire Form. 1999–2023 SurveyMonkey. URL: <https://www.surveymonkey.com/r/NHMediation> (дата звернення: 27.10.2023).

REFERENCES

1. Kondratyk L. M. (2021). *Konflikty v simi. Chy mozhyvo unyknyty ta yak peretvoriuvaty yikh na konstruktivni* [Conflicts in the family. Is it possible to avoid them and how to turn them into constructive ones?]. *Psychology of crisis situations: science and practice*. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728968/2/Психологія%20кризових%20станів%20-%20наука%20і%20практика%204-6.11.2021.pdf#page=80> (Accessed: 27.10.2023 р.). [In Ukrainian].

2. Folberg J., Milne A. L., Salem P. (2004). *Divorce and Family Mediation: Models, Techniques, and Applications*. Eds. Copyright. URL: <https://www.guilford.com/excerpts/folberg3.pdf?t=1> (Accessed: 27. 10. 2023 р.). [In English].

3. *Perevahy provedennia mediatsii u simeinykh sporakh* [Advantages of mediation in family disputes]. *Coordination Center for Legal Aid 2012–2019*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/perevagy-provedennya-mediacziyi-u-simejnyh-sporah/> (Accessed: 27.10.2023). [In Ukrainian].

4. *Zakon Ukrainy «Pro mediatsiiu»* [Law of Ukraine «On Mediation»]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (Accessed: 27.10.2023). [In Ukrainian].

5. Chekhovska I. V., Bozhuk I. I. (2021). *Perspektyvy rozvytku instytutu simeinoi mediatsii v Ukraini*. [Prospects for the development of the Institute of Family Mediation in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni EO Didorenka*. No. 2.94. P. 246–258. [In Ukrainian].

6. Parneta O. (2021). *Mediatsiia yak sposib vyrishennia simejnykh sporiv* [Mediation as a way to resolve family disputes]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. No. 1 (25). URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42038/1/Парнета.pdf> (Accessed: 27.10.2023). [In Ukrainian].

7. *Mediatsiia u profesijnij diialnosti yurysta: pidruchnyk*. (2019). [Mediation in the professional activity of a lawyer: a textbook]. Avt. kol: T. Bilyk, R. Havryliuk, I. Horodyskyj ta in.; za red. N. Krestovskoi, L. Romanadze. Odessa: Ekolohiia Publ. 456 p. [In Ukrainian].

8. Khaniukova I. A. (2013). *Simeina mediatsiia*. [Family mediation]. *Mizhnarodno-pravove zabezpechennia stabilnosti ta bezpeky suspilstva: materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii vykladachiv, aspirantiv ta stud.*

yurydychnoho faktu, m. Sumy, 25 travnia 2013 r. Red.kol.: A. M. Kulish, M. M. Burbyka, M. I. Lohvynenko, V. M. Semenov, A. V. Baranova. Sumy: SumDU. P. 224–226. [In Ukrainian].

9. *Mediation Questionnaire Form*. 1999 – 2023 SurveyMonkey. URL: <https://www.surveymonkey.com/r/NHMediation> (Accessed: 27.10.2023). [In English].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Yuliana Kuziv

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
yuliana.kuziv.pv.2021@lpnu.ua

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Department of Civil Law and Procedure,
Sc.D., Assoc. Prof.

Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY OF RESOLVING FAMILY DISPUTES

The article examines and analyzes family conflicts and the importance of mediation as an alternative way to resolve them. The nature of family conflicts, the peculiarities of family relations and the importance of a constructive resolution of this type of conflict are considered. It was determined that family mediation allows to take into account the high emotionality of family conflicts and is therefore very effective in confusing life situations.

The history of the emergence of family mediation, as well as its development in different countries, including Ukraine, is studied. The article examines the effectiveness of new legislation in this field in Ukraine. The principles and stages of family mediation are discussed in detail, including preparation for mediation, gathering information, finding solutions and concluding the procedure. The possibility of including children in the family mediation process and the feedback stage after the mediation is also considered.

The advantages of mediation in comparison with other methods of conflict resolution are determined. Mediation helps to create constructive solutions and compromises, taking into account the interests of all parties to the conflict. An important aspect is the ability to take into account the opinion and needs of children in family conflicts. Also, mediation is less expensive and time-consuming compared to court proceedings.

The introduction of mediation into the legal system contributes to the reform of justice, ensuring a more effective and peaceful resolution of family disputes, and the Law of Ukraine «On Mediation» creates a legal basis for regulating this process. Voluntary participation and the role of neutral mediators make mediation a promising and humane tool for conflict resolution.

Keywords: family mediation; family disputes; conflicts; principles of family mediation; Institute of Family Mediation; mediator; family legal relations; conflict; legal regulation; Legal System; Law of Ukraine «On Mediation».

УДК 346.2

Христина Марич
Національний університет «Львівська політехніка»,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидатка юридичних наук, доцентка
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0088-980X>

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.212>

© Марич Х., 2023

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового забезпечення екологізації сфери сільського господарства та перспектив його вдосконалення.

Екологізація сфери сільського господарства забезпечується правовими нормами, що вміщені як у законах, так і підзаконних актах. Загалом норми екологічного та аграрного законодавства України регулюють відносини охорони довкілля та природоохористування у сфері сільського господарства.

Основними напрямками подальшого вдосконалення правового забезпечення екологізації сфери сільського господарства є: здійснення окремих видів сільськогосподарської виробничої діяльності, з врахуванням особливостей спеціалізації та діяльності, пов'язаної з сільськогосподарським виробництвом; використання земельних та інших природних ресурсів в аграрному виробництві; управління відходами сільськогосподарського виробництва; органічне сільськогосподарське виробництво тощо.

Надалі природоохоронні приписи потребують інтеграції у секторальну (аграрну) політику держави. Зокрема, відповідні природоохоронні приписи для аграрного виробництва мають бути спрямовані на: забезпечення екологічної та біологічної безпеки в процесі сільськогосподарської виробничої діяльності; забезпечення раціонального використання земельних та інших природних ресурсів у аграрному виробництві; обмеження та припинення сільськогосподарської діяльності, що шкодить довкіллю; упровадження найефективніших методів господарювання, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва; підтримку розроблення і впровадження інноваційних технологій у сфері сільського господарства; захист сільськогосподарських рослин і тварин; підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок ведення сталого сільського господарства.

Особливу роль у правовому забезпеченні екологізації сфер сільського господарства відіграють документи стратегічного характеру, що визначають цілі і завдання на відповідний період.

Актуальним завданням державної політики є наближення національного законодавства, стандартів та практик в аграрному секторі до загальноєвропейських принципів ведення політики сталого сільського господарства.

Також природоохоронні приписи мають відобразитись і в локальних внутрішньогосподарських актах суб'єктів аграрного господарювання.

Ключові слова: екологізація; охорона довкілля; сільське господарство; аграрне виробництво; законодавство; правове регулювання.

Постановка проблеми. Сільське господарство є базовою галуззю економіки, що формує передусім продовольчу безпеку, а також позитивно впливає на розвиток технологічно пов'язаних галузей вітчизняної економіки. Водночас сільське господарство є і тим чинником, що негативно впливає на якісний стан навколишнього природного середовища і кількісні показники природних ресурсів зокрема та екологічну безпеку загалом. Таким проявом негативного впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля є забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря, залишками мінеральних добрив та засобів захисту рослин, відходами птахоферм і тваринницьких ферм, втрата біологічного та ландшафтного різноманіття тощо.

Сучасні проблеми охорони довкілля у сфері сільського господарства зумовлені, зокрема, неефективністю державної політики, нестачею фінансування, незавершеністю аграрної та земельної реформ, недосконалістю правового регулювання.

Тому забезпечення екологізації галузі сільського господарства, в тому числі через створення та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази, залишається актуальним завданням.

Аналіз дослідження проблеми. Значний внесок у дослідження природоохоронних норм вітчизняного та міжнародного законодавства зробили такі вчені, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, Г. І. Балюк, В. Л. Бредіхіна, А. П. Гетьман, В. В. Костицький, Н. В. Кравець, М. В. Краснова, Т. В. Курман, Н. Р. Малишева, А. К. Соколова, А. М. Статівка, М. В. Шульга та інші.

Мета статті – аналіз нормативно-правового забезпечення екологізації галузі сільського господарства та перспективи його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання природоохорони у сфері сільського господарства регулюється як загальним, так і спеціальним законодавством на міжнародному та національному рівні.

Так, Н. О. Багай слушно вважає, що приписи про охорону і раціональне використання природних ресурсів у процесі сільськогосподарського виробництва та про запобігання негативному впливу на довкілля вміщені в актах екологічного й аграрного законодавства. На думку науковиці, загалом нормативно-правові акти, що регулюють відносини з охорони навколишнього середовища у сільському господарстві, можна поділити на три групи. До першої групи треба віднести еколого-правові акти, що закріплюють загальні засади охорони навколишнього природного середовища та містять визначальні положення щодо напрямів охорони довкілля в різних сферах взаємодії суспільства і природи, в тому числі і в сільському господарстві. До другої групи належать нормативно-правові акти екологічного законодавства, які визначають вимоги щодо охорони окремих природних ресурсів. У цих актах, поряд із положеннями загального значення, що регулюють відносини використання окремих природних ресурсів, вміщені ще й спеціальні приписи щодо забезпечення їх охорони у процесі ведення сільськогосподарського виробництва. Особливо важливе значення у системі цих актів належить актам земельного законодавства, адже земля є основним і незамінним засобом аграрного виробництва. Третю групу утворюють законодавчі приписи актів аграрного законодавства. Законодавчі приписи, вміщені в актах аграрного законодавства, спрямовані переважно на врегулювання окремих видів сільськогосподарської виробничої діяльності та передбачають заходи щодо запобігання впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище [1, с. 7].

В базовому законі вітчизняного екологічного законодавства, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9], екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій, визначається як один з основних принципів охорони навколишнього природного середовища. Такі загальні положення щодо природоохорони в різних сферах, також у сфері сільського господарства, містять й інші акти екологічного законодавства – «Про екологічний аудит», «Про управління відходами» тощо.

Серед актів екологічного законодавства треба виокремити акти, які містять як загальні для різних сфер господарювання вимоги природоохорони, так і спеціальні положення, спрямовані на забезпечення екологізації сфери сільського господарства. Наприклад, п. 19 ч. 2 і п. 2. ч. 3. ст. Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [10] відносять відповідно до першої та другої категорій видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля – потужності для інтенсивного вирощування птиці (60 тисяч місць і більше), у тому числі бройлерів (85 тисяч місць і більше), свиней (3 тисячі місць для свиней понад 30 кілограмів або 900 місць для свиноматок) та – сільське господарство, лісівництво та водне господарство.

Крім актів екологічного законодавства, загальні природоохоронні вимоги містять і акти інших галузей. Наприклад, в ч. 1 ст. 153 Господарського кодексу України [2] закріплено зобов'язання суб'єкта господарювання під час здійснення господарської діяльності ефективно й економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності, а також здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання.

Зобов'язання суб'єктів аграрного господарювання містять акти аграрного законодавства, що визначають їх правовий статус та акти природоресурсного законодавства. Наприклад, у Законі України «Про фермерське господарство» [11] закріплено такі обов'язки фермерських господарств, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства, як додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля та не допускати зниження родючості ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі. В Земельному кодексі України [3] визначено аналогічні обов'язки власників земельних ділянок та землекористувачів – додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля та підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі.

Крім того, у ст. 205 Земельного кодексу України [3] визначено зміст економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, що включає: надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель; виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини; звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами; компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини.

Механізми стимулювання суб'єктів господарювання до раціонального та екологічного природокористування передбачено також у Водному кодексі України, Законах України «Про охорону атмосферного повітря», «Про охорону земель», «Про охорону навколишнього природного середовища» тощо.

Акти чинного вітчизняного законодавства, які регулюють правовий режим окремих природних ресурсів чи визначають правовий статус суб'єктів аграрного господарювання, закріплюють окремі вимоги, що спрямовані на забезпечення екологізації сільськогосподарської діяльності.

Екологізацію сфери сільського господарства забезпечують і акти, що регулюють процес здійснення окремих видів сільськогосподарської діяльності, водночас важливим є врахування специфіки процесу виробництва, наприклад продукції рослинництва, зокрема рослинних культур, а також вирощування ягід, фруктів та овочів, квітів та декоративних рослин (у відкритих або закритих ґрунтах), грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей, а також її обробки, переробки та/або консервації; виробництва продукції тваринництва, зокрема свійських сільськогосподарських тварин, птахівництва, кролівництва, бджільництва, а також розведення шовкопрядів, хробаків, равликів, молюсків, змій та інших плазунів або слимаків, інших наземних ссавців, безхребетних та комах, а також її обробки, переробки та/або консервації; залісення, у тому числі створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин, їх обробки та консервації; розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів; обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей; надання послуг сільськогосподарського характеру (сіяння, збирання врожаю, зберігання сільськогосподарської продукції) [7].

Законами, що забезпечують правове регулювання окремих видів сільськогосподарської виробничої та пов'язаної з нею діяльності, зокрема є Закони України «Про аквакультуру», «Про бджільництво», «Про насіння і садивний матеріал», «Про племінну справу у тваринництві», «Про пестициди і агрохімікати» та інші.

Серед актів аграрного законодавства треба виокремити Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [8], адже саме органічне сільськогосподарське виробництво є одним з найефективніших напрямів екологізації вітчизняного сільського господарства.

Особливу роль у правовому забезпеченні екологізації сфер сільського господарства відіграють документи, що визначають цілі та стратегію на відповідний період, об'єднавши при цьому всіх зацікавлених суб'єктів та необхідні ресурси, зокрема Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджено законом України від 28.02.2019 р. [6], Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3.03 2021 р. [4], Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8.11. 2017 р. [5] тощо.

Так, у стратегічному курсі політики у сфері розвитку агропромислового сектору, серед шляхів досягнення стратегічної цілі 1 «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики» виділено державну політику в агропромисловому секторі щодо захисту довкілля та управління природними ресурсами у сільському господарстві із завданнями – наближення національного законодавства, стандартів та практик до загальноєвропейських принципів ведення політики сталого сільського господарства та належних сільськогосподарських практик, поступове узгодження державної аграрної політики із Зеленим курсом ЄС (EU Green Deal) у сільському господарстві [4].

Загальна сільськогосподарська політика ЄС заохочує перехід до розумного, конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого агропромислового сектору, забезпечуючи при цьому довгострокову продовольчу безпеку, захист природних ресурсів, збереження та збільшення біорізноманіття, а також зміцнення соціально-економічної структури сільських територій.

Загальноєвропейські засади ведення політики сталого сільського господарства та належних сільськогосподарських практик є орієнтиром не лише для вітчизняного законодавця, а також і для суб'єктів аграрного господарювання.

Специфіка такої діяльності суб'єктів аграрного господарювання, коли забезпечується одночасне підвищення результативності діяльності та конкурентоспроможності і зниження рівня здійснюваного негативного впливу на навколишнє природне середовище, стане предметом подальших наукових досліджень.

Висновки. Отже, ефективність екологізації галузі сільського господарства залежить від дієвості всіх інструментів, серед яких і належне правове забезпечення. Основними напрямками подальшого вдосконалення правового забезпечення екологізації сфери сільського господарства є: здійснення окремих видів сільськогосподарської виробничої діяльності, з врахуванням особливостей спеціалізації та діяльності, пов'язаної з сільськогосподарським виробництвом; використання земельних та інших природних ресурсів в аграрному виробництві; управління відходами сільськогосподарського виробництва; органічне сільськогосподарське виробництво тощо. Водночас вдосконалення вітчизняного правового забезпечення екологізації сфери сільського господарства охоплює як прийняття нових, так і внесення змін до чинних нормативно-правових актів з врахуванням загальноєвропейських принципів ведення політики сталого сільського господарства. Крім того, наближення вітчизняного законодавства у сфері сільськогосподарського виробництва до європейських стандартів є умовою євроінтеграційного процесу нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багай Н. О. Законодавче забезпечення охорони довкілля у сільському господарстві. *Екологічне право*. 2016. № 3–4. С. 6–10.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/436-15?lang=uk#Text>
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14?lang=en#Text>
4. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text>
5. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-p. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p#Text>
6. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
7. Про державну підтримку сільського господарства України: закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
8. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: закон України від 10 липня 2018 р. № 2496-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n145>
9. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
10. Про оцінку впливу на довкілля: закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19?find=1&text=+екологізація++#Text>
11. Про фермерське господарство: закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#n117>

REFERENCES

1. Bahai N. O. (2016). *Zakonodavche zabezpechennia okhorony dovkillia u silskomu hospodarstvi* [Legislative provision of environmental protection in agriculture]. *Ekolohichne pravo*. No. 3–4. P. 6–10. [In Ukrainian].
2. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy*. (2003, January 16). No. 436-IV [The Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/436-15?lang=uk#Text> [In Ukrainian].

3. **Zemelnyi kodeks Ukrainy.** (2001, October 25). No. 2768-III [Land Code of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14?lang=en#Text> [In Ukrainian].
4. **Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku.** (2021, March 3). No. 179 [National economic strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text> [In Ukrainian].
5. **Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku.** (2017, November 8). No. 820-r [National waste management strategy in Ukraine until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-р#Text> [In Ukrainian].
6. **Osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku.** (2019, February 28). No. 2697-VIII [About the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [In Ukrainian].
7. **Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy.** (2004, June 24). No. 1877-IV. [About state support of agriculture of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [In Ukrainian].
8. **Pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii.** (2018, July 10). No. 2496-VIII. [On Basic Principles and Requirements for Organic Production, Circulation and Labelling of Organic Products: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n145> [In Ukrainian].
9. **Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha.** (1991, June 25). No. 1264-XII. [On Environmental Protection: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [In Ukrainian].
10. **Pro otsinku vplyvu na dovkillia.** (2017, May 23). No. 2059-VIII. [On Environmental Impact Assessment: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19?find=1&text+=екологізація++#Text> [In Ukrainian].
11. **Pro fermerske hospodarstvo.** (2003, June 19). No. 973-IV. [On Farming Enterprise: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#n117> [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.09.2023 р.

Khrystyna Marych

Lviv Polytechnic National University,

Associate Professor of Department

of Civil Law and Process

of the Educational-Scientific Institute

of Law, Psychology and Innovative Education

Doctor of Philosophy, Ph.D., Associate Professor

khrystyna.m.marych@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0088-980X>

ECOLOGIZATION OF AGRICULTURE: LEGAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of regulatory and legal support of ecologization in the field of agriculture and prospects for its improvement.

Ecologization of the agricultural sector is ensured by legal norms contained in laws and by-laws. In general, the norms of environmental and agrarian legislation of Ukraine regulate the relations of environmental protection and nature use in the field of agriculture.

The main directions of further improvement of the legal support for the ecologization of the agricultural sector are: the implementation of certain types of agricultural production activities, taking

into account the peculiarities of specialization and activities related to agricultural production; use of land and other natural resources in agricultural production; agricultural production waste management; organic agricultural production, etc.

In particular, the relevant rules of nature protection for agricultural production should be aimed at: ensuring ecological and biological safety in the process of agricultural production activity; ensuring rational use of land and other natural resources in agricultural production; restriction and termination of agricultural activities that damage to the environment; introduction of the most effective methods of management, in particular, the spread of the use of organic production methods; support for the development and introduction of innovative technologies in the field of agriculture; protection of agricultural plants and animals; increasing the level of knowledge and improving the practical skills of sustainable agriculture.

A special role in the legal support of ecologization of agriculture is played by strategic documents defining goals and task for the relevant period.

The task of state policy is to bring national legislation, standards and practices in the agricultural sector closer to the pan-European principles of sustainable agriculture policy and good agricultural practices.

Also, rules of nature protection should be reflected in the local intra-economic acts of the subjects of agricultural activity.

Keywords: ecologization; environment protection; agriculture; agricultural production; legislation; legal regulation.

Олександр Починок

Західноукраїнський національний університет,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
poginokalexandr@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5000-219X>

СТРУКТУРА ПРАВОВИХ ВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБІГОМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.219>

© Починок О., 2023

У статті розкрито суб'єкти та об'єкти правовідносин, які пов'язані з обігом віртуальних активів на ринку віртуальних активів України. Актуальність дослідження визначається тим, що у статті проаналізовано новації національного законодавства в контексті реалізації основи правового регулювання діяльності криптовалютних бірж як суб'єктів ринку віртуальних активів. Зокрема, було розглянуто положення Закону України «Про віртуальні активи» як майбутню правову основу для легалізації криптовалютних бірж і ринку віртуальних активів загалом. У статті висвітлено позитивні та проблемні моменти регулювання вищезазначеного закону. Зокрема, до позитивних моментів можна віднести наявність свободи емісії та децентралізацію. Відсутність посередників в угодах призводить до зниження витрат. Тобто віртуальні активи доступні для широкого кола користувачів і мають досить високий ступінь захисту. Негативні моменти проявляються в наявності загрози незаконного використання віртуальних активів з метою фінансування тероризму, здійснення підривної діяльності, торгівлі забороненими товарами та їх використання для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Метою дослідження було розглянути та розкрити структуру правових відносин, які пов'язані з обігом віртуальних активів відповідно до чинного законодавства України. Під час проведення дослідження використовувалися: загальнонаукові методи дослідження (дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, системний підхід); спеціально-юридичні методи пізнання (формально правовий, порівняльно-правовий, ретроспективний, правове прогнозування); методологічне обґрунтування сутності, структури та природи структури правовідносин у сфері з обігу віртуальних активів, що є об'єктом дослідження.

Охарактеризовано встановлених законом учасників ринку віртуальних активів, порядок їх реєстрації, ліцензування діяльності постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів. На підставі аналізу було підкреслено важливість визначення правових механізмів державного регулювання, нагляду та моніторингу діяльності криптовалютних бірж, доопрацювання положень закону, а також необхідність подальшого дослідження цієї теми статті. Проведене дослідження узагальнює наявну структуру нових правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів.

Ключові слова: віртуальні активи; правові відносини; об'єкти правовідносин у сфері обігу віртуальних активів; суб'єкти правовідносин у сфері обігу віртуальних активів; криптовалютна біржа; криптоактив.

Постановка проблеми. Використання віртуальних активів у різних сферах суспільних відносин між суб'єктами господарювання, органами державної влади, місцевого самоврядування та не господарюючими суб'єктами є реальністю, яка потребує належного нормативно-правового регулювання, а ігнорування, особливо заборона використання цифрових активів, матиме певні наслідки, що призведе до існування «сірих зон», збитків для держави (хоча б у вигляді неотримання додаткових доходів від податків від діяльності, пов'язаної з віртуальними активами), відсутності механізму захисту інтересів учасників таких відносин, і навіть відставання в технологічному розвитку країни [2].

Законодавство України про віртуальні активи складається з Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та інших законів, а також прийнятих на їх виконання нормативно-правових актів.

У листопаді 2014 року Національний банк України зробив заяву про правовий режим біткоіна у країні. А вже 8 вересня 2021 року Верховна Рада України легалізувала віртуальні активи, дозволивши власникам віртуальних активів легально торгувати та декларувати їх. Такий закон мав дозволити іноземним криптокомпаніям реєструвати блокчейн-бізнес в Україні [12].

У 2022 році міжнародне експертне середовище високо оцінило прогресивні кроки України у розвитку організаційних, правових та техніко-економічних засад розвитку ринку віртуальних активів за останні два роки.

15 березня 2022 року Президент України підписав Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX, який має набути чинності від дня набуття чинності Законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами.

За станом на початок жовтня 2023 року закон не набув чинності. Водночас в Україні планується перехід від BTC (діюча назва біткоіну) на ХВТ, щоб відповідати міжнародній системі валютних кодів. Однак великим досягненням української криптоспільноти є те, що у світових рейтингах Україна посідає третє місце у світі серед лідерів криптобізнесу.

Тобто актуальність цього дослідження пов'язана із зростанням впливу криптовалют (біткоінів) на економіку та потребою мінімізувати більшість наявних ризиків, що дасть можливість максимально дієво та якісно розробити законодавчі ініціативи та проєкти із врахуванням зарубіжного досвіду та із зобов'язаннями, прийнятими Україною перед Європейським Союзом у рамках Угоди про Асоціацію [20].

Аналіз дослідження проблеми. Питання структури правових відносин та їх правового регулювання у сфері обігу віртуальних активів в Україні досліджували: Т. Гудіма і В. Устименко [4], О. Кудь, М. Кучерявенко, Є. Смичок [6, с. 33], В. Нагнібеда [7], К. Некіт [8], В. Новицький та В. Фица [9], А. Проценко [17, с. 130–134], В. Полатай та А. Овчаренко [10, с. 155–162], В. Рядінська [18, с. 152–157] тощо.

Мета статті. Мета дослідження – розглянути структуру правових відносин у сфері обігу віртуальних активів відповідно до чинного законодавства України; проаналізувати Закон України «Про віртуальні активи»; охарактеризувати суб'єкти та об'єкти правовідносин у сфері обігу віртуальних активів.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про віртуальні активи» (далі – Закон) в редакції від 17.02.2022 року визначено регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з обігом віртуальних активів в Україні, визначено права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обігу віртуальних активів.

Цей Закон не застосовується до правовідносин, пов'язаних із випуском, обігом, зберіганням і погашенням електронних грошей, а також до правовідносин, що виникають під час емісії, обігу, викупу цінних паперів та виконання зобов'язань за ними, укладання і виконання деривативних контрактів, заміни сторони деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів на ринках капіталу, експлуатації програмних або програмно-апаратних комплексів обміну електронними даними, в яких забезпечується здійснення зазначених правовідносин щодо фінансових інструментів, а також відносини, що виникають під час провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Сфера застосування Закону належить до правовідносин, що виникають:

- у разі постачання послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, якщо суб'єкти таких правовідносин мають зареєстроване місцезнаходження або постійне представництво на території України;

- у зв'язку з вчиненням правочину, предметом якого є віртуальний актив, якщо сторони визначили право України як таке, що підлягає застосуванню до правочину загалом або до окремої його частини;

- у зв'язку з вчиненням правочину, предметом якого є віртуальний актив, якщо обидві сторони правочину є резидентами України;

- у зв'язку з вчиненням правочину, предметом якого є віртуальний актив, якщо особа, що здійснює операції з віртуальними активами у своїх інтересах (набувач віртуального активу), є резидентом України [13].

Прийняття Закону має позитивні та негативні моменти, які виникають між суб'єктами правовідносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів. Позитивні сторони поширення віртуальних активів у повсякденному житті: наявність свободи емісії та децентралізації, оскільки технологія блокчейн характеризується:

- відсутністю єдиного ієрархія, кожен учасник підтримує роботу системи та відіграє роль окремого сервера, централізованого емітента валюти немає;

- прозорістю роботи – вся інформація є загальнодоступною і всі дані не можуть бути змінені таємно;

- теоретична необмеженість – ланцюжки блоків можна розширювати нескінченно;

- надійність – нові дані можна вводити лише за згодою всіх учасників мережі.

Всі операції фільтруються і записуються лише ті дані, які пройшли ретельну перевірку. Відсутність посередників і, як наслідок, зниження собівартості. Під час здійснення цифрових платежів відпадає потреба у посередниках, що призводить до високої швидкості проведення платежів і, як наслідок, зниження вартості транзакції та можливості її проведення в будь-який час. Різноманітність користувачів, зокрема відкритість, також важлива для правових відносин у сфері обігу віртуальних активів. Ступінь захисту також досить високий.

Негативні моменти проявляються в наявності загрози незаконного використання віртуальних активів з метою фінансування тероризму, здійснення підривної діяльності, торгівлі забороненими товарами та їх використання для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [2].

Вказаний Закон закріплює два види суб'єктів правових відносин з обігу віртуальних активів. Перший вид – це постачальники послуг (далі – Постачальники), пов'язаних з обігом віртуальних активів, – лише суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: зберігання або адміністрування віртуальних активів чи

ключів віртуальних активів; обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних із віртуальними активами (п. 8 ст. 1 Закону).

Другий вид – учасники ринку віртуальних активів – постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах (п. 12 ст. 1 Закону) [11; 13].

Основними суб'єктами регулювання правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів в Україні, є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) та Національний банк України (далі – НБУ). НКЦПФР доручено часткове регулювання ринку та ліцензування криптовалютних компаній, а НБУ здійснює нагляд за діяльністю Постачальників тощо. НКЦПФР у межах своєї компетенції враховує міжнародний досвід розвитку ринку віртуальних активів, рекомендації міжнародних чи міжурядових організацій, а також забезпечує імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [13].

Не менш важливим є питання правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері обігу віртуальних активів. Зокрема, емітент криптоактивів відповідно до п. 6 п. 1 ст. 3 Директиви (ЄС) 2019/1937 (далі – МіСА) визнається юридичною особою, яка пропонує громадськості будь-який тип криптоактивів або прагне отримати доступ до пропозиції зазначених криптоактивів на платформі для торгівлі криптовалютами [22].

Особливо варто відзначити, що для емітентів «токенів електронних грошей» ст. 43 МіСА запропоновано додаткові вимоги, які виявляються у потребі набуття статусу кредитної установи («кредитна установа») або установи електронних грошей («установа електронних грошей») у розумінні § 1 ст. 2 Директиви 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 року про заснування і здійснення діяльності установами, що випускають електронні гроші, та пруденційний нагляд за ними, про внесення змін до Директив 2005 року /60/ЄС та 2006/ 48/ЄС та про скасування Директиви 2000/46/ЄС18 [14; 22]. Статус юридичної особи надається навіть постачальникам послуг, пов'язаних із криптоактивами, як видно зі змісту норми п. 1 п. 1 ст. 53 МіСА та які в професійній якості здійснюють діяльність у зазначеній сфері (п. 8 § 1 ст. 3 МіСА).

Аналіз положень Закону показує, що є належне відображення підходів МіСА щодо правового статусу Постачальників щодо криптоактивів. Зокрема, «постачальниками послуг, пов'язаних з білінгом віртуальних активів» визначено винятково комерційні суб'єкти – юридичні особи, які здійснюють один або декілька видів діяльності в інтересах третіх осіб, передбачених п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону. Зокрема, «постачальниками послуг, пов'язаних з білінгом віртуальних активів» визначено лише комерційні суб'єкти – юридичні особи, які здійснюють один або кілька видів діяльності в інтересах третіх осіб, передбачених п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону. Водночас правовий статус емітентів віртуальних активів належно не конкретизовано [13; 22]. Проте власником або суб'єктом права власності на віртуальні активи можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, якщо немає прямої заборони на набуття права власності на зазначені активи. Він не вносить додаткових деталей у розуміння терміна «емітент віртуальних активів», який використовується у ч. 5 ст. 5 Закону словосполучення «особа, яка бере на себе зобов'язання за забезпеченим віртуальним активом», оскільки до кола таких осіб можуть входити як фізичні, так і юридичні особи. Тому, на мою думку, виникає потреба у належному визначенні кола емітентів віртуальних активів, що так само стосується і емітентів фінансових віртуальних активів, зазначених у ч. 6 ст. 4 Закону [3; 13].

Треба звернути увагу на те, що спільною рисою емітентів ЗВА(ВК) та ЗВА(ФІ) є те, що останні мають бути резидентами України. І на цьому деталі закінчуються, породжуючи додаткові запитання, відповіді на які треба знайти як у положеннях Закону, так і в інших правових актах. Імовірно, вживаючи термін «резиденти України», передбачається, що такими визнаються як фізичні, так і юридичні особи.

Розглядаючи ЗВА(ФІ), предметом яких є цінні папери чи похідні фінансові інструменти, варто пам'ятати норми Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» в

частині, що визначає емітента як учасника ринку цінних паперів [3; 16]. Також можна припустити, що кредитні установи та організації як учасники ринку віртуальних активів зі спеціальним статусом можуть випускати токени, забезпечені спеціальними активами, зокрема фінансовими інструментами. Отже, його випуск можуть здійснювати зазначені юридичні особи. Такий підхід треба врахувати під час можливого подальшого вдосконалення норм Закону.

Окремо потрібно виділити такий суб'єкт правових відносин, пов'язаних із обігом віртуальних активів як криптовалюти біржі. На українському ринку працюють такі криптовалюти біржі, як: «KUNA», «Exmo», «BTC TRADE UA». Щодо діяльності обмінників, то найпопулярнішими криптовалютами для обміну є Bitcoin, Ethereum і Litecoin.

Регулювання криптовалютних бірж в Україні, як і в більшій частині країн світу, обмежується рівнем державної реєстрації юридичної особи. Зокрема, криптовалюти біржі в Україні працюють як товариства з обмеженою відповідальністю з видом діяльності «консалтинг з комп'ютеризації». Інших обов'язкових правил роботи криптовалютних бірж в Україні наразі немає. Водночас набуття чинності Закону має на меті змінити теперішню ситуацію.

Насамперед Закон не використовує термін «обмін криптовалюти», а вживає поняття «постачальники послуг, пов'язаних з білінгом віртуальних активів» [5]. Проаналізувавши це визначення, можна зробити висновок, що термін «постачальники послуг, пов'язані з білінгом віртуальних активів», охоплює діяльність бірж криптовалют. Отже, норми Закону покликані, серед іншого, врегулювати діяльність криптовалютних бірж. Законом також вперше на законодавчому рівні встановлено обов'язковість державної реєстрації юридичних осіб для провадження діяльності з обміну криптовалюти, яка наразі може здійснюватися без відповідної реєстрації.

Серед інших новел Закону варто виділити запровадження жорстких і вимогливих стандартів реєстрації та діяльності Постачальників. Частиною 5 статті 9 Закону встановлено такі вимоги до Постачальників: юридична особа, керівники, головний бухгалтер, власники істотних часток участі та кінцеві бенефіціарні власники якої мають бездоганну ділову репутацію; що становить статутний капітал у розмірі, встановленому Законом, і може підтвердити правомірність надходження коштів, які були призначені для формування статутного капіталу юридичної особи; що відповідає іншим вимогам, встановленим Законом, тому з набуттям чинності Закону діяльність криптовалютних бірж підлягатиме ліцензуванню.

У цих вимогах особливу увагу треба звернути на те, що для отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, недостатньо наявності у Постачальників визначеного Законом розміру коштів для формування статутного капіталу. Також потрібно документально підтвердити, що статутний капітал не сформовано коштами, джерело походження яких неможливо встановити за допомогою відповідних документів або їх копій [5; 13; 21]. Заява про отримання дозволу подається до НКЦПФР з одночасною сплатою плати за виданням дозволу залежно від виду послуг, що надаватиме майбутній Постачальник, на теперішній час становитиме: для резидентів України від 68 000,00 до 136 000,00 грн, а для нерезидентів – від 340 000,00 до 680 000,00 грн (ч. 1 ст. 19 Закону). Видання (відмова у виданні, переоформлення, анулювання) дозволу на надання послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, здійснюватиметься в порядку, встановленому НКЦПФР.

Поряд із заявою про видання дозволу Закон визначає потрібні документи, що містять відомості про: ділову репутацію кінцевих бенефіціарів, власників істотних часток участі; ідентифікаційні дані, ділова репутація та професійний досвід керівників заявника, ділова репутація заявника; ідентифікаційні дані, досвід роботи та бездоганна ділова репутація засновників заявника, голови та членів колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), голови та членів наглядової ради (за наявності) така юридична особа (ч. 3 ст. 19 Закону).

Встановлено термін розгляду заяви про видання відповідного дозволу – 30 днів, а сам дозвіл видаватимуть на один рік (ч. 8 ст. 19 Закону). Треба зазначити, що Закон не передбачає порядку

продовження строку дії дозволу. Тобто за видання дозволу треба буде сплачувати щорічно під час подання заяви.

Відомості про видання, переоформлення та анулювання дозволу на надання послуг з виставлення рахунків віртуальних активів вносяться Національною комісією з цінних паперів та ринку цінних паперів до Державного реєстру надавачів послуг з виставлення рахунків віртуальних активів безоплатно (ч. 13 ст. 19 Закону).

На Постачальників також покладаються спеціальні зобов'язання: надавати потрібну, доступну та достовірну інформацію про себе, правила роботи, вичерпний перелік умов проведення угод, а також наявні можливості захисту прав користувачів та учасників на ринку віртуальних активів на вимогу інших учасників ринку віртуальних активів. Водночас порядок надання такої інформації визначається НКЦПФР відповідно до частини третьої статті 9 Закону [13].

Розглянемо наступний елемент структури правових відносин з обігу віртуальних активів. Згідно зі ст. 1 Закону, об'єктами правових відносин з обігу віртуальних активів є нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі, тобто це віртуальний актив. Існування та обігоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обігу віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Відповідно до ст. 4 Закону, віртуальні активи можуть бути незабезпеченими або забезпеченими.

Незабезпечені віртуальні активи майнових прав не посвідчують. Забезпечені віртуальні активи посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Під забезпеченням віртуального активу розуміється посвідчення ним майнових прав, зокрема прав вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Забезпечення віртуальних активів не є забезпеченням виконання зобов'язання. Під посвідченням майнових прав розуміється підтвердження права власника забезпеченого віртуального активу вимагати об'єкт забезпечення.

Об'єктом забезпечення віртуального активу є інший об'єкт цивільних прав, права вимоги на який посвідчує такий віртуальний актив. Об'єкт забезпечення віртуального активу визначається правочином, згідно з яким такий віртуальний актив створено. Майнові права, зокрема права вимоги, на об'єкт забезпечення віртуального активу передаються набувачу такого віртуального активу.

Фінансовими віртуальними активами є:

- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями (далі – ЗВА(ВЦ));
- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (далі – ЗВА(ФІ)).

Віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги) [13].

Як уже зазначалося, у ч. 2 ст. 4 Закону незабезпечені віртуальні активи не засвідчують права власності. Ймовірно, відповідним національним аналогом «токенів, пов'язаних з активами», за своєю концепцією, можна визнати забезпечені віртуальні активи, які засвідчують майнові права, зокрема, права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (ч. 3 ст. 4 Закону) [3; 13].

Водночас спектр об'єктів забезпечення віртуальних активів, на відміну від «токенів, пов'язаних з активами», у національному законодавстві чітко не визначений. Певною мірою вибір такого широкого підходу може допомогти учасникам ринку віртуальних активів обрати більш прийнятний для них об'єкт застави.

Крім того, треба зазначити, що серед гарантованих віртуальних активів Закон окремо виділяє фінансові віртуальні активи, водночас окремі ЗВА (ВЦ) можна визнати аналогами «токенів електронних грошей», представлених у МіСА. Зокрема, віртуальні активи можуть бути забезпечені

електронними грошима, вираженими в грошових одиницях іноземних держав або в національній валюті України (гривні), і такі електронні гроші визнаються відповідно іноземною валютою або гривнею, як встановлено п. «в» статті 5 та «в» п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і грошові операції» [3; 13; 15]. Однак, на наш погляд, ця аналогія урізана, оскільки «електронні гроші-токени» виконують функції засобу обігу, а віртуальні активи Закон не визнає засобом платежу на території України, а також такі активи не підлягають обміну на майно (товари), роботи (послуги). Ймовірно, доцільно було б переглянути список обмежень, лібералізувавши контрольовану та безпечну частину ринку віртуальних активів.

Контроль за виконанням вимог Закону здійснює НКЦПФР та інші державні органи в межах своїх повноважень та в порядку, визначеному Конституцією та законами України. Контроль за обігом забезпечених віртуальних активів, що забезпечені окремими об'єктами цивільних прав, на умовах, передбачених Законом, у межах своїх повноважень можуть здійснювати також інші державні органи, якщо до їх компетенції належить регулювання обігу окремих об'єктів цивільних прав та/або реєстрації правочинів із такими об'єктами цивільних прав [13].

Також у структуру правових відносин, пов'язаних з обігом та реалізацією віртуальних активів, напряму входять:

- ринок віртуальних активів (сукупність учасників ринку віртуальних активів та правовідносин між ними щодо обігу віртуальних активів) п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону);
- обіг віртуальних активів (усі правовідносини, які стосуються віртуальних активів, що виникають між учасниками ринку віртуальних активів, а також між ними та державою) п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону);
- публічна пропозиція віртуальних активів ((пропозиція, звернена до невизначеного кола осіб про придбання віртуальних активів за ціною та на умовах, визначених такою пропозицією, що здійснюється з урахуванням вимог, встановлених Законом) п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону);
- система забезпечення обігу віртуальних активів (програмний або програмно-апаратний комплекс обміну електронними даними, який забезпечує ідентифікацію та обігодатність віртуальних активів) п. 11 ч. 1 ст. 1 Закону) [1; 13].

Щодо прав та обов'язків певних суб'єктів правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів, треба зазначити, що права та обов'язки поширюються серед учасників ринку віртуальних активів. Права учасників ринку віртуальних активів виникають під час процедур реалізації віртуальних активів. До таких прав належать:

- самостійний вибір контрагента серед учасників ринку віртуальних активів для здійснення операції з віртуальними активами;
- отримувати від постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, необхідну, доступну та достовірну інформацію про постачальника послуг, правила їх роботи, вичерпний перелік умов здійснення ними операцій, а також можливості, які надаються захищати свої права;
- отримувати належну якість послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;
- відкривати та використовувати банківські рахунки для операцій з віртуальними активами;
- судову та іншу форму захисту власних прав на віртуальні активи з боку держави та з боку інших учасників ринку віртуальних активів;
- захищати свої персональні дані в порядку, передбаченому Законом України «Про захист персональних даних»;
- самостійно визначати та встановлювати вартість віртуальних активів, на основі якої здійснюються операції з віртуальними активами (ч. 1 ст. 9 Закону).

До обов'язків учасників ринку віртуальних активів, пов'язаних з продажем віртуальних активів їх власником, належать:

- добросовісне та на власний ризик здійснення операцій з віртуальними активами;
- перед здійсненням операцій з віртуальними активами ознайомитися з особливостями роботи систем забезпечення обігу віртуальних активів, у яких планується здійснення операцій з віртуальними активами;
- під час здійснення операцій з віртуальними активами дотримуватися вимог Закону, законів України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про валюту і валютні операції», міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів, що регулюють обіг віртуальних активів (ч. 2 ст. 9 Закону) [13; 19].

Висновки. Отже, структура правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів, регламентується Конституцією України, Цивільним кодексом України, Законами України: «Про віртуальні активи», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та інших законів, а також прийнятих на їх виконання нормативно-правових актів.

До правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів, застосовується законодавство України про віртуальні активи у зв'язку з: постачанням послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, якщо суб'єкти таких правовідносин мають зареєстроване місце перебування або постійне представництво на території України; вчиненням правочину, предметом якого є віртуальний актив, якщо сторони визначили право України як таке, що підлягає застосуванню до правочину загалом або до окремої його частини; вчиненням правочину, предметом якого є віртуальний актив, якщо обидві сторони правочину є резидентами України; вчиненням правочину, предметом якого є віртуальний актив, якщо особа, яка здійснює операції з віртуальними активами у своїх інтересах (набувач віртуального активу), є резидентом України.

Незважаючи на наявні в Законі правові конструкції, які певною мірою корелюють із концептуальним баченням побудови системи правового регулювання ринку віртуальних активів, запропонованими у МіСА, варто зазначити, що певні основні елементи не були сприйняті або були пропущені під час розробки та прийняття Закону України «Про віртуальні активи». Зокрема, потрібне подальше вдосконалення термінологічного апарату Закону, який за деталізацією та врахуванням особливостей окремих видів віртуальних активів поступається МіСА.

Також потрібно конкретизувати систему та правовий статус суб'єктів правовідносин у сфері обігу віртуальних активів, особливо в частині конкретизації правового статусу емітентів віртуальних активів загалом та ЗВА(ВЦ) та ЗВА(ФІ) зокрема.

Крім того, важливо закріпити в Законі гарантійний механізм у вигляді резерву активів, який може захистити права власності покупців віртуальних активів, що стане об'єктом окремої уваги в рамках МіСА.

До суб'єктів правових відносин з обігу віртуальних активів треба зарахувати постачальників послуг (пов'язані з обігом віртуальних активів, – лише суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами) та учасників ринку віртуальних активів (постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах).

Окремо треба виділяти криптовалютні біржі як суб'єкт, адже до набуття чинності Законом діяльність криптовалютних бірж залишається поза межами регулювання правового поля. Крім того, норми прийнятого Закону перебувають у стадії становлення та розвитку, є недосконалими. А тому

сфера діяльності криптовалютних бірж наразі залишається досить невизначеною, незважаючи на прийнятий Закон.

Основними суб'єктами регулювання правових відносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів в Україні, є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Національний банк України.

Законодавець під час формування заходів державного регулювання діяльності учасників ринку віртуальних активів застосовував дозвіл, використовуючи позитивний закордонний досвід та рекомендації Європейського Союзу. Водночас треба враховувати, що для деяких постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, які не є банком чи небанківською установою, законодавець встановлює вимогу щодо отримання дозволу, а стосовно постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, які є банком або небанківською установою, передбачає отримання ліцензії.

Треба зазначити, що Закон не встановлює конкретних механізмів контролю за діяльністю Постачальників після реєстрації (передбачено лише декларовані повноваження НКЦПФР), не регулює діяльність децентралізованих бірж, які активно здійснюють свою діяльність в Україні. На мою думку, це пов'язано з тим, що діяльність криптовалютних бірж є досить новим явищем, яке потребує подальшого вивчення науковцями не тільки з економічного погляду, а й з юридичного.

Об'єктом правовідносин, пов'язаних з обігом віртуальних активів, є нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі, тобто це віртуальний актив. Віртуальні активи бувають забезпеченими та незабезпеченими.

Також до структури правових відносин, пов'язаних з обігом та реалізацією віртуальних активів, належать: ринок віртуальних активів; обіг віртуальних активів; публічна пропозиція віртуальних активів; система забезпечення обігу віртуальних активів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицай С. Порядок реалізації віртуальних активів в Україні. URL: <http://journals.mau.com.ua/index.php/law/article/view/2086/2587> (дата звернення: 03.10.2023).
2. Грудницький В. М. Правове регулювання обігу віртуальних (цифрових) активів в Україні. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/315/301> (дата звернення: 03.10.2023).
3. Гудіма Т., Джабраїлов Р., Устименко В. Правове регулювання ринку віртуальних активів в Україні та Європейському Союзі: порівняльне дослідження. URL: https://www.researchgate.net/profile/Ruslan-Dzhabrailov/publication/371220252_Pravove_reguluvanna_rinku_virtualnih_aktiviv_v_Ukraini_ta_Evropskomu_Souzi_porivnalne_doslidzenna/links/6478eae079a722376504172d/Pravove-reguluvanna-rinku-virtualnih-aktiviv-v-Ukraini-ta-Evropskomu-Souzi-porivnalne-doslidzenna.pdf (дата звернення: 25.09.2023).
4. Гудіма Т., Устименко В., Джабраїлов Р., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3844> (дата звернення: 03.10.2023).
5. Ковалевич І. І. Правові особливості регулювання криптовалютних бірж в Україні. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96f633a1-8b95-46ec-ac65-98862b7b8770/content#page=63> (дата звернення: 03.10.2023).
6. Кудь О. О., Кучерявенко М. П., Смичок Є. М. Цифрові активи та їх правове регулювання у світі розвитку технології блокчейн : монографія. Харків: Право. 2019. С. 33.
7. Нагнибіда В. І. Нормативно-правове регулювання відносин з цифровими активами та перспективи його удосконалення. URL: https://www.researchgate.net/profile/Oleksii-Kostenko-3/publication/357680234_LEGAL_ENFORCEMENT_OF_DIGITAL_APPLICATIONS_PERSONALITIES_AND_AVATARS_PRAVOVE_ZABEZPECENNA_ZASTOSUVANNA_CIFROVIH_OSOBISTOSTEJ_TA_AVATARIV_pravovoe_regulirovanie_primenenia_cifrovoj_licnosti_i_cifrovih_a/links/61d9d905da5d105e55296414/LEGAL-ENFORCEMENT-OF-DIGITAL-APPLICATIONS-PERSONALITIES-AND-AVATARS-PRAVOVE-ZABEZPECENNA-ZASTOSUVANNA-CIFROVIH-OSOBIKOSTEJ-TA-AVATARIV-pravovoe-regulirovanie-primenenia-cifrovoj-licnosti-i-cifrov.pdf#page=36 (дата звернення: 03.10.2023).

8. Нехіт К. Г. Розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів (криптовалют) в Україні. URL: <https://hdl.handle.net/11300/17865> (дата звернення: 03.10.2023).
9. Новицький В., Фица В. Становлення та розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).249302](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249302) (дата звернення: 03.10.2023).
10. Овчаренко А. С., Полатай В. Ю. Криптовалюта в системі міжнародного приватного валютного права. Щодо окремих питань оподаткування віртуальних активів в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS) (Право країн Східної Європи)*. 2018. № 4. С. 155–162.
11. Овчаренко А. С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в Україні: сучасний стан і перспективи. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/49.pdf (дата звернення: 25.09.2023).
12. Правовий режим криптовалют в Україні (Вікіпедія). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%BC_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 25.09.2023).
13. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20/ed20220217#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
14. Про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за нею, про внесення змін до директив 2005/60/ЄС і 2006/48/ЄС та про скасування Директиви 2000/46/ЄС: Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/110/ЄС від 16 вер. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text (дата звернення: 25.09.2023).
15. Про валюту і грошові операції: Закон України від 21 чер. 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
16. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
17. Проценко А. Т. Правовий статус віртуальних валют: світовий досвід та українські реалії. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 130–134.
18. Рядінська В. О. Криптовалюта: сучасні підходи до визначення фінансово-правової природи. *Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 1 за матеріалами круглого столу*. За ред. А. В. Стріжкової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України. 2020. С. 152–157.
19. Самсін Р. Державне регулювання у сфері обігу віртуальних активів в Україні. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/463d270b-fdd0-453b-8db0-59e8111dee22/content> (дата звернення: 03.10.2023).
20. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 року № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 25.09.2023).
21. Фурман В. Регулювання криптовалют в Україні: що передбачає Закон про віртуальні активи. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210170_regulyvannya-kriptovalyut-v-ukran-shcho-peredbacha-zakon-pro-virtualn-aktivy (дата звернення: 03.10.2023).
22. Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593> (дата звернення: 25.09.2023).

REFERENCES

1. Hrytsai S. (2022). *Poriadok realizatsii virtualnykh aktiviv v Ukraini* [Procedure for realization of virtual assets in Ukraine]. Retrieved from <http://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/2086/2587> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
2. Hrudnytskyi V. M. (2023). *Pravove rehulivannia obihu virtualnykh (tsyfrovyykh) aktiviv v Ukraini* [Legal regulation of circulation of virtual (digital) assets in Ukraine]. Retrieved from <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/315/301> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
3. Hudima T., Dzhabrailov R., Ustymenko V. (2022). *Pravove rehulivannia rynku virtualnykh aktiviv v Ukraini ta yevropeiskomu soiuzi: porivnialne doslidzhennia* [Legal regulation of the virtual assets market in Ukraine and the European Union: a comparative study]. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ruslan-Dzhabrailov/publication/371220252_Pravove_reguluvanna_rinku_virtualnih_aktiviv_v_Ukraini_ta_Evropskomu_S

- ouzi_porivnalne_doslidzenna/links/6478eae079a722376504172d/Pravove-reguluvanna-rinku-virtualnih-aktiviv-v-Ukraini-ta-Evropskomu-Souzi-porivnalne-doslidzenna.pdf (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].
4. Hudima T., Ustymenko V., Dzhabrailov R., Chernykh O. (2022). *Osoblyvosti pravovoho rehulivannia obihu virtualnykh aktyviv v Ukraini: de-fakto vs de-yure* [Peculiarities of legal regulation of circulation of virtual assets in Ukraine: de facto vs de jure]. doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.5.46.2022.3844> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
 5. Kovalevych I. I. (2023). *Pravovi osoblyvosti rehulivannia kryptovaliutnykh birzh v Ukraini*. [Legal features of regulation of cryptocurrency exchanges in Ukraine]. Retrieved from <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96f633a1-8b95-46ec-ac65-98862b7b8770/content#page=63> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
 6. Kud O. O., Kucheriavenko M. P., Smychok Ye. M. (2019). *Tsyfrovi aktyvy ta yikh pravove rehulivannia u sviti rozvytku tekhnologii blokchein* [Digital assets and their legal regulation in the world of blockchain technology development]. Kharkiv: Pravo. P. 33. [In Ukrainian].
 7. Nahnybida V. I. (2022). *Normatyvno-pravove rehulivannia vidnosyn z tsyfrovymy aktyvamy ta perspektyvy yoho udoskonalennia* [Regulatory regulation of relations with digital assets and prospects for its improvement]. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Oleksii-Kostenko-3/publication/357680234_LEGAL_ENFORCEMENT_OF_DIGITAL_APPLICATIONS_PERSONALITIES_AND_AVATARS_PRAVOVE_ZABEZPECENNA_ZASTOSUVANNA_CIFROVIH_OSOBISTOSTEJ_TA_AVATARIV_pravovoe_regulirovanie_primenenia_cifrovoy_licnosti_i_cifrovyh_a/links/61d9d905da5d105e55296414/LEGAL-ENFORCEMENT-OF-DIGITAL-APPLICATIONS-PERSONALITIES-AND-AVATARS-PRAVOVE-ZABEZPECENNA-ZASTOSUVANNA-CIFROVIH-OSOBIKOSTEJ-TA-AVATARIV-pravovoe-regulirovanie-primenenia-cifrovoy-licnosti-i-cifrov.pdf#page=36 (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
 8. Nahnybida V. I. (2021). *Normatyvno-pravove rehulivannia vidnosyn z tsyfrovymy aktyvamy ta perspektyvy yoho udoskonalennia*. [Development of legal regulation of circulation of virtual assets (cryptocurrency) in Ukraine]. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11300/17865> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
 9. Novytskyi V., Fytza V. (2021). *Stanovlennia ta rozvytok pravovoho rehulivannia obihu virtualnykh aktyviv* [Formation and development of legal regulation of circulation of virtual assets]. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).249302](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249302) (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].
 10. Ovcharenko A. S., Polatai V. Yu. (2019). *Kryptovaliuta v systemi mizhnarodnoho pryvatnoho valiutnoho prava. Shchodo okremykh pytan opodatkuvannia virtualnykh aktyviv v Ukraini* [Cryptocurrency in the system of international private currency law. Regarding certain issues of taxation of virtual assets in Ukraine]. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS) (The law of Eastern European countries)*. No. 4. P. 155–162. [In Ukrainian].
 11. Ovcharenko A. S. (2020). *Pravove rehulivannia virtualnykh aktyviv ta kryptovaliut v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy* [Legal regulation of virtual assets and cryptocurrencies in Ukraine: current state and prospects]. Retrieved from http://lsej.org.ua/4_2020/49.pdf (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].
 12. *Pravovy rehym kryptovaliut v Ukraini (Wikipediia)*. [Legal regime of cryptocurrencies in Ukraine (Wikipedia)]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%BC_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].
 13. *Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy*. (2022, February 17). No. 2074-IX. [About virtual assets: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20/ed20220217#Text> (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].
 14. *Pro zapochatkuvannia ta zdiisnennia diialnosti ustanovamy-emitentamy elektronnykh hroshei i prudentsiyni nahliad za neiu, pro vnesennia zmin do dyrektyv 2005/60/IeS i 2006/48/IeS ta pro skasuvannia Dyrektyvy 2000/46/IeS*. (2009, September 16). [On the initiation and implementation of activities by electronic money issuing institutions and their prudential supervision, on the amendment of Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and on the repeal of Directive 2000/46/EC: Directive 2009/110 of the European Parliament and of the Council / EU]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].
 15. *Pro valiutu i hroshovi operatsii: Zakon Ukrainy*. (2018, June 21). No. 2473-VIII [On currency and monetary transactions: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].

16. *Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky: Zakon Ukrainy*. (2006, February 23). No. 3480-IV [On capital markets and organized commodity markets: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].

17. Protsenko A. T. (2016). *Pravovyi status virtualnykh valiut: svitovi dosvid ta ukraïnski realii*. [Legal status of virtual currencies: world experience and Ukrainian realities]. *Pravo i suspilstvo*. No. 2. P. 130–134. [In Ukrainian].

18. Riadinska V. O. (2020). *Kryptovaliuta: suchasni pidkhody do vyznachennia finansovo-pravovoi pryrody* [Cryptocurrency: modern approaches to determining the financial and legal nature]. *Tsyfrovi transformatsii Ukrainy 2020: vyklyky ta realii: zb. nauk. pr. NDI PZIR NAPrN Ukrainy No. 1 za materialamy kruhloho stolu*. Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy. P. 152–157. [In Ukrainian].

19. Samsin R. (2022). *Derzhavne rehuliuвання u sferi obihu virtualnykh aktyviv v Ukraini* [State regulation in the field of circulation of virtual assets in Ukraine]. Retrieved from <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/463d270b-fdd0-453b-8db0-59e8111dee22/content> (accessed 03.10.2023). [In Ukrainian].

20. *Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnïiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony*. (2014, March 21). No. 984_011. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].

21. Furman V. (2022). *Rehuliuвання kryptovaliut v Ukraini: shcho peredbachaie Zakon pro virtualni aktyvy* [Regulation of cryptocurrencies in Ukraine: what the Law on Virtual Assets provides]. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analitics/210170_regulyuvannya-kriptovalyut-v-ukran-shcho-peredbacha-zakon-pro-virtualni-aktyvi (accessed 03.10.2023) [In Ukrainian].

22. *Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive* (EU). (2019, September 24). No. 2019/1937. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593> (accessed 25.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 25.09.2023 р.

Alexandr Pochynok

West Ukrainian National University,

Postgraduate student

Department of Civil Law and Procedure

poginokalexandr@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5000-219X>

STRUCTURE OF LEGAL RELATIONS RELATED TO THE CIRCULATION OF VIRTUAL ASSETS

The article discloses subjects and objects of legal relations that are related to the circulation of virtual assets on the virtual assets market of Ukraine. The relevance of the research is determined by the fact that the article analyzes the innovations of national legislation and in the context of the implementation of the basis of legal regulation of cryptocurrency exchanges as subjects of the virtual assets market. In particular, the provisions of the Law of Ukraine «On Virtual Assets» were considered as a future legal basis for the legalization of cryptocurrency exchanges and the virtual assets market as a whole. The article highlights the positive and problematic aspects of the regulation of the above-mentioned law. In particular, the presence of freedom of emission and decentralization can be attributed to the positive aspects. The absence of intermediaries in transactions leads to a decrease in costs. That is, virtual assets are available to a wide range of users and have a fairly high degree of protection. Negative points are manifested in the presence of the threat of illegal use of virtual assets for

the purpose of financing terrorism, carrying out subversive activities, trading in prohibited goods and using them to launder the proceeds of crime. The purpose of the study was to consider and reveal the structure of legal relations related to the circulation of virtual assets in accordance with the current legislation of Ukraine. The following research methods were used during the research: general scientific research methods (deduction and induction, synthesis and analysis, scientific abstraction, systematic approach); special legal methods of knowledge (formally legal, comparative legal, retrospective, legal forecasting); methodological substantiation of the essence, structure and nature of the structure of legal relations in the field of circulation of virtual assets, which is the object of the study.

The legal participants of the virtual assets market, the procedure for their registration, licensing of activities of service providers related to the circulation of virtual assets are characterized. Based on the analysis, it was emphasized the importance of determining the legal mechanisms of state regulation, supervision and monitoring of the activity of cryptocurrency exchanges, finalizing the provisions of the law, as well as the need for further research on this topic of the article. The conducted research summarizes the existing structure of new legal relations related to the circulation of virtual assets.

Keywords: virtual assets; legal relations; objects of legal relations in the sphere of circulation of virtual assets; subjects of legal relations in the sphere of circulation of virtual assets; cryptocurrency exchange; crypto asset.

УДК 349.422:631.147(477)

Уляна Радіонова
Запорізький національний університет,
студентка спеціальності 081 «Право»,
другого (магістерського) рівня вищої освіти
radionova.ulyana@gmail.com

Дмитро Луц
Запорізький національний університет,
доцент кафедри цивільного права,
кандидат юридичних наук, доцент,
dimaluts89@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-5493>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ НА ДЕРЖАВНОМУ І МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.232>

© Радіонова У., Луц Д., 2023

Стаття присвячена аналізу одному з найактуальніших напрямів розвитку аграрного сектору в Україні – органічному сільськогосподарському виробництву. Досліджено механізм підтримки та заохочення вітчизняного виробника. Важливим аспектом є законодавче регулювання органічного господарства, його проблематика та перспективи на прикладі досвіду інших держав, а також можливість впровадження на державному рівні.

Поштовхом для зміни вектору державного виробника на користь органічного виробництва стала Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 р. № 984_011, що передбачає співробітництво між Сторонами у різних площинах, у тому числі галузі сільського господарства та розвитку сільських територій.

Безперечно, що брак належної державної підтримки та достатнього стимулювання сільськогосподарського виробника під час переходу на виготовлення екологічно чистої продукції стає перепоною для розвитку цієї галузі, тож постає питання про потребу залучення міжнародних донорів, консолідації державних та регіональних програм. Загалом аграрна політика України має потенціал та робить поступові кроки до популяризації та заохочення виробників переходу на виробництво органічного продукту.

У статті подано дані щодо теперішнього стану державної та регіональної політики з підтримки органічного виробництва в Україні, проаналізовано заходи стимулювання розвитку органічного виробництва, їх нормативне регулювання.

Зроблено висновок, що на даний момент немає можливості систематично забезпечувати відповідний рівень державної підтримки за допомогою коштів державного бюджету. Тому в питаннях протекціонізму органічного виробництва треба поєднувати

ресурси державного, місцевих бюджетів у рамках прийнятих регіональних програм та залучення грантових коштів.

Ключові слова: органічне виробництво; органічна сільськогосподарська продукція; державна аграрна політика; програма підтримки розвитку органічного сільськогосподарського виробництва; державна підтримка.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення ставлять під загрозу нормальне функціонування та розвиток аграрного сектору України, а особливо такий напрям, як органічне сільськогосподарське виробництво. Подібна динаміка спровокована багатьма факторами, зокрема браком коштів у державному та місцевих бюджетах, недостатній обізнаності населення, залученні дотацій від держав-партнерів, потребою законодавчого врегулювання та єдиної, згуртованої політики.

Аналіз дослідження проблеми. У вітчизняній юридичній науці окремі питання щодо правового регулювання органічного виробництва досліджували такі вчені, як А. С. Овчаренко, А. П. Гетьман, Т. В. Курман, В. Ю. Уркевич, С. І. Марченко, В. В. Носік, М. В. Шульга, В. О. Мельник, Є. В. Милованов та ін. Важливим є той факт, що деякі напрацювання науковців були зроблені до прийняття Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 р. та Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» від 05 листопада 2020 р. Отже, є потреба у дослідженні організаційно-правових засад підтримки розвитку органічного виробництва в Україні на державному і місцевому рівнях.

Мета статті. Метою статті є дослідити організаційно-правові засади підтримки розвитку органічного виробництва на державному і місцевих рівнях, проаналізувати досвід інших держав, які мають успішний показник та виступають лідерами на ринку органічної продукції.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний органічний сектор протягом останніх років приголомшує швидкістю розвитку та масштабами залучення виробників сільськогосподарської продукції. Спостерігається процес поступового застою у розвитку традиційного агровиробництва, натомість органічна сфера динамічно розвивається та набуває популярності. Така тенденція пов'язана із численними екологічними, економічними та соціальними перевагами органічної сільськогосподарської продукції, що примушує представників держав змінювати вектор політики, програми та стратегії розвитку на користь підтримки органічного сектору. Так, США є однією з країн-лідерів за обсягами виробництва та споживання органічних продуктів. Ринок органічної продукції США є одним з найбільших на міжнародній арені. Такому успіху слугує популяризація цієї тематики серед населення. Відповідно, споживач надає перевагу органічному продукту, таким способом підвищуючи попит на ринку. Також політика уряду США надає значну увагу різнорівневій підтримці розвитку органічного сектору країни. Так, органічний напрям міститься у сільськогосподарському законодавстві США з чітким визначенням обсягів фінансування [1].

У Польщі проблему підтримки виробника органічного продукту вирішено на законодавчому рівні. Зокрема, виплати передбачені для сільськогосподарських виробників, у яких зростають втрати від зменшення врожайності або інших чинників. Цікаве те, що фінансування органічного господарства здійснюється з державного бюджету за такими напрямками: підтримка досліджень, компенсація витрат на дорадчі послуги, сертифікація, агроекологічні заходи, реклама, підвищення обізнаності населення та інше [2].

Україна, як держава, що взяла курс на євроінтеграцію, має перейти на відповідні стандарти, також у сфері органічного сільськогосподарського виробництва, частка якого має зростати. Стаття 8 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» встановлює, що державна підтримка може надаватися опера-

торам у рамках загальнодержавних та регіональних програм за рахунок і в межах видатків за бюджетними програмами, спрямованими на підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників [3]. Зазначений законодавчий акт є фундаментом для розвитку та впровадження відповідної підтримки галузі органічного виробництва.

05 листопада 2020 р. було прийнято Закон України № 985-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції», яким передбачається державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції, що здійснюється шляхом: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь та/або одну голову великої рогатої худоби; відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва; відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на придбання дозволених для використання засобів захисту рослин та добрив, насіння, садивного матеріалу та кормів. Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що сучасна державна політика має фінансовий характер, а тому кошти сільськогосподарському виробнику виділяються лише після того, як він за власний рахунок здійснить сертифікацію органічного виробництва та придбає необхідні матеріально-технічні засоби. Щодо бюджетних субсидій, то Закон не встановлює їх розмір, а отже, буде визначатися, виходячи з обсягу фінансів, закладених у Державному бюджеті України на поточний рік. Логічно, що в умовах війни держава закладає значні кошти на розмінування земель та підтримку аграріїв з деокупованих територій.

Цілком підтримуємо позицію Є. В. Милованова, суть якої полягає в тому, що більша частина провідних країн світу консолідує державні та регіональні програми з підтримки органічного сектору, розуміючи важливість системного підходу на кожному рівні управління в країні [4, с. 63].

З урахуванням цього треба проаналізувати стан підтримки органічного виробника у регіональному вимірі. Більша частина областей України передбачає комплекси заходів зі стимулювання розвитку органічного виробництва в рамках загальних регіональних програм з підтримки агропромислового комплексу та розвитку сільських територій.

Так, комплексною програмою підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 рр. передбачена безповоротна фінансова допомога до 150 тис. грн для органічних виробників Львівщини. Кошти надаються з розрахунку 5 тис. грн на 1 га посіву чи насаджень сільськогосподарських культур [5].

Програма розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2027 р. спрямовує бюджетні кошти на виконання пріоритетних завдань з підтримки та розвитку агропромислового комплексу, зокрема й товаровиробників органічної продукції. Встановлена компенсація розміром 50 % зазначених витрат у зв'язку із проведенням та підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції (сировини) [6].

Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 рр. містить окремий підрозділ, який присвячений органічному виробництву. Так, суб'єктам господарювання надається часткове відшкодування вартості сертифікату відповідності органічного виробництва незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, які мають до 1 тис. га земель сільськогосподарського призначення під органічним виробництвом [7].

Окрім того, підтримка органічного виробництва України здійснюється за допомогою грантових програм.

Висновки. Розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції є важливим та перспективним для вітчизняних аграріїв, споживачів та держави загалом. Але, незважаючи на потенціал і перспективи розвитку органічного сектору в Україні, сьогодні немає можливості систематично забезпечувати відповідний рівень його державної підтримки за допомогою коштів

державного бюджету. Тому в питаннях протекціонізму органічного виробництва треба поєднувати ресурси державного, місцевих бюджетів у рамках прийнятих регіональних програм та залучення грантових коштів. Також доцільно адаптувати міжнародний досвід до українських умов та створити сприятливі умови для залучення дотацій від міжнародних донорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Офіційний сайт Міністерства сільського господарства США*. URL: <https://www.usda.gov/topics/organic>
2. *Офіційний сайт Міністерства сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі*. URL: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo>
3. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19>
4. Милованов Є. В. Регіональна підтримка органічного агровиробництва в світі. Науковий вісник Ужгородського університету, 2018. № 3. С. 63–74.
5. *Комплексна програма підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 рр.: Рішення Львівської обласної ради від 23 лютого 2021 р.* URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/programi-2021-2025-rokiv>
6. *Про Програму розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2027 року: Рішення Полтавської обласної ради від 30 травня 2023 р.* URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/2256>
7. Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 рр.: Рішення Житомирської обласної ради URL: <https://aprdep.zht.gov.ua/page/pidtrymka>

REFERENCES

1. *Official website of the US Department of Agriculture*. URL: <https://www.usda.gov/topics/organic> [In English].
2. *Ofitsiynyi sait Ministerstva silskoho hospodarstva ta rozvytku silskykh terytorii Polshchi* [The official website of the Ministry of Agriculture and Rural Development of Poland]. URL: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo> [In Polish].
3. *Pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii* [About the basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products]: Zakon Ukrainy vid 10.07.2018 r. No. 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> [In Ukrainian].
4. Mylovanov Ye. V. *Rehionalna pidtrymka orhanichnoho ahrovyrobnytstva v sviti* [Regional support of organic agricultural production in the world]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, 2018. No. 3. P. 63–74. [In Ukrainian].
5. *Kompleksna prohrama pidtrymky ta rozvytku silskoho hospodarstva u Lvivskii oblasti na 2021–2025 rr.* [Comprehensive program of support and development of agriculture in the Lviv region for 2021–2025]: Rishennia Lvivskoi oblasnoi rady vid 23 liutoho 2021 r. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/programi-2021-2025-rokiv> [In Ukrainian].
6. *Pro Prohramu rozvytku ta pidtrymky ahrarynoho kompleksu Poltavshchyny za priorytetnymy napriamkamy na period do 2027 roku: Rishennia Poltavskoi oblasnoi rady vid 30 travnia 2023 r.* [About the Program for the development and support of the agrarian complex of the Poltava region according to priority directions for the period until 2027] URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/2256> [In Ukrainian].
7. *Prohrama rozvytku ahropromysloвого kompleksu Zhytomyrskoi oblasti na 2021–2027 rr.* [The program for the development of the agro-industrial complex of the Zhytomyr region for 2021–2027]: Rishennia Zhytomyrskoi oblasnoi rady URL: <https://aprdep.zht.gov.ua/page/pidtrymka> [In Ukrainian].

Дата надходження: 09.11.2023 р.

Uliana Radionova

Zaporizhzhia National University,
student of specialty 081 «Law»,
second (master's) level of higher education
radionova.ulyana@gmail.com

Dmytro Luts

Zaporizhzhia National University,
candidate of legal sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law
dimaluts89@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-5493>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF ORGANIC PRODUCTION IN UKRAINE AT THE STATE AND LOCAL LEVELS

This article is devoted to the analysis of one of the most relevant areas of development of the agricultural sector in Ukraine – organic agricultural production. The mechanism of support and encouragement of the domestic producer has been studied. An important aspect is the legislative regulation of organic farming, its problems and prospects based on the experience of other states, as well as the possibility of implementation at the state level.

The impetus for changing the vector of the state producer in favor of organic production was the Agreement on Association between Ukraine and the European Union dated June 27, 2014 No. 984_011, which provides for cooperation between the Parties in various areas, including the field of agriculture and the development of rural areas.

It is indisputable that the lack of proper state support and the lack of sufficient stimulation of the agricultural producer when switching to the production of ecologically clean products becomes an obstacle for the development of this industry, so the question arises about the need to attract international donors, consolidation of state and regional programs. In general, the agrarian policy of Ukraine has potential and is taking gradual steps to popularize and encourage producers to switch to organic product production.

The article provides data on the current state of state and regional policy to support organic production in Ukraine, analyzes measures to stimulate the development of organic production, and their regulatory regulation.

It was concluded that, as of now, there is no possibility to systematically provide the appropriate level of state support at the expense of the state budget. Therefore, in matters of protectionism of organic production, the resources of the state and local budgets should be combined within the limits of the adopted regional programs and the attraction of grant funds.

Keywords: organic production; organic agricultural products; state agricultural policy; support program for the development of organic agricultural production; state support.

УДК 347.6

Римма Римарчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
кандидат юридичних наук, доцент
rimma.m.rimarchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4411-6860>

Вікторія Шмиговська

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка магістратури спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
viktoriia.shmyhovska.mpvpr.2023@lpnu.ua

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК ОБ'ЄКТ СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ ПІД ЧАС РОЗПОДІЛУ МАЙНА

<http://doi.org/10.23939/Law2023.40.237>

© Римарчук Р., Шмиговська В., 2023

Україна є демократичною правовою державою, тобто такою, у законодавстві якої повинні максимально дотримуватись основоположні права та свободи людини і громадянина. У будь-який час, а особливо настільки непростий як сьогодні, важливим є ефективне функціонування всіх можливих способів захисту та реалізації цих основоположних прав. Важливим у наш час є дотримання права на справедливий суд. Так, у судовому порядку вирішуються багато справ, проте останнім часом свого поширення набули справи про розподіл майна.

Справи щодо сімейного права містять багато важливих юридичних питань, таких як розлучення, роздільне проживання, поділ майна та боргів, опіка та побачення з дітьми, аліменти на дітей та подружжя, оцінка бізнесу, страхування здоров'я та життя, податкові наслідки, батьківство та пенсії.

Проблемні питання у справах про розподіл майна подружжя, набутого на праві спільної сумісної власності за час перебування у шлюбі, все частіше фігурують у сучасній судовій практиці. Так, чоловік та дружина, які виявили бажання розірвати шлюб, не завжди здатні добровільно домовитись про поділ майна самостійно. Тож велика кількість подібних справ вирішується у судовому порядку і досить часто виникають спірні питання, котрі не завжди регулюються чинним законодавством. Цікаве питання розподілу зброї, придбаної за час перебування у шлюбі.

У багатьох із цих ситуацій ви можете подумати, що зброя зареєстрована на ваше ім'я – це все, що потрібно, щоб зберегти право власності під час розлучення. На жаль, це не так. Навіть якщо кожна ваша вогнепальна зброя зареєстрована лише на ваше ім'я, це не впливатиме на остаточне рішення щодо розподілу активів, прийняте судом. Якщо

зброя була придбана під час шлюбу, вона вважатиметься спільною власністю незалежно від реєстраційних документів.

Отже, зброя не може вважатися об'єктом індивідуального користування когось із подружжя, а тому не є особистою приватною власністю.

Ключові слова: шлюб; обігоздатні об'єкти; спільно сумісна власність; приватна власність; речі; цивільний обіг.

Постановка проблеми. Під час розлучення подружжя може хвилюватися, кому яке майно дістанеться. Це стосується будинку та автомобіля, але для багатьох пар, які розлучаються, це також стосується зброї. Вогнепальну зброю може зареєструвати одна особа, але в разі розлучення вона може дістатися другому з подружжя.

Мета статті – дослідження процесу поділу спільно набутого у шлюбі майна, а саме вогнепальної зброї, що стосуються спільної власності, проаналізувати спірні питання вирішення сімейних спорів з приводу поділу спільно набутого майна під час перебування у шлюбних відносинах.

Аналіз дослідження проблеми. Треба відзначити, що у науковій літературі немає спеціальних досліджень, присвячених цьому питанню. Більшість науковців розглядають питання розірвання шлюбу та розподіл майна загалом (А. Б. Болховітінова, С. Б. Булеца, А. О. Дутко, І. В. Жилінкова, Л. В. Липець, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, О. І. Сафончик, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса та інші), що і визначає актуальність обраної теми з теоретичного погляду. Питання поділу майна під час розірвання шлюбу досліджувалися сучасними українськими правознавцями: І. Жилінковою, С. Фурсою, Т. Ариванюк, В. Антошкіною, З. Ромовською, М. Галянтичем, О. В. Дзерою та іншими.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до норм Сімейного кодексу України, а саме до ч. 1 ст. 60, у якій зазначається, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини самостійного заробітку [3].

Тобто кожна річ, набута за час перебування у шлюбі, окрім речей індивідуального користування, вважається об'єктом права сумісної власності подружжя. Цей принцип у цивілістиці прийнято називати презумпцією права спільної сумісної власності подружжя [5]. Ю. Бінковська, що у своїх дослідженнях розкривала поняття презумпції спільної сумісної власності, подає також перелік речей індивідуального користування, до яких можна зарахувати одяг, парфуми, аксесуари, косметичні засоби, прикраси, засоби особистої гігієни тощо, тобто речі, які кожен з подружжя особисто використовує повсякденно або регулярно, належать до особистої приватної власності дружини і чоловіка, а також до таких належать коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за спільні кошти подружжя [5]. Також авторка зауважує, що поняття коштовностей є оцінним, тобто у разі розподілу майна під час розірвання шлюбу у судовому порядку коштовність кожної речі вже визначатиметься судом безпосередньо щодо кожного об'єкта конкретно.

Також оспорюване майно не має бути виключеним із цивільного обігу. Під обігоздатністю об'єктів зазвичай розуміють можливість особи вільно розпоряджатися майном шляхом оплатної чи безоплатної передачі у власність чи володіння іншим суб'єктам. Підставою для такої передачі об'єктів можуть бути договори, спадкове правонаступництво або адміністративні акти [6]. Автор дослідження у сфері обігоздатних об'єктів зазначає, що об'єкти цивільних прав можна поділяти на: а) вилучені з цивільного обігу; б) обмежені в цивільному обігу; в) вільно перебувають у цивільному обігу [6]. Цей розподіл залежить загалом від господарського значення об'єкта, потреби в охороні державної безпеки, громадського порядку, прав та інтересів учасників цивільних відносин.

У проєкті Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» законодавець вказує, що вогнепальна зброя, яка не перероблена таким способом, що ускладнює її ідентифікацію, не є

такою, з якої видалено чи змінено маркування, та й загалом без переробок, що призвели до суттєвих змін її властивостей, а також зброя, яка не перебуває у спеціальному обігу – вважається не вилученою із цивільного обігу [4]. Цей законопроект, який прийнятий за основу, дає змогу простежити міркування законотворця щодо визначення обігоздатності вогнепальної зброї як об'єкта цивільних відносин. Тобто звернувшись до поданих вище положень, на зброю, не вилучену і не обмежену у цивільному обігу, поширюється право володіння, користування та розпорядження згідно з нормами цивільного законодавства.

Розглянувши практику із розгляду питання розподілу зброї між подружжям, варто звернутись до постанови Верховного Суду України від 18.09.2019 року. Суть справи, яка дійшла до касаційного оскарження, полягала у тому, що позивачка просила визнати зброю, придбану за спільні кошти у період перебування в шлюбі як набутої на праві спільної сумісної власності, власністю відповідача і, відповідно, стягнення частини вартості цього майна. Покликаючись на норми сімейного законодавства, встановлено, що дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [3].

Проаналізувавши деталі справи, суд дійшов висновку, що зброя не може вважатися об'єктом індивідуального користування (про які згадується у частині 1 статті 61 Сімейного кодексу), а отже, не є приватною власністю.

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 року у справі № 372/504/17 (провадження № 14-325цс18) зроблено висновок, що у статті 60 СК України закріплено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Таке ж положення містить і стаття 368 ЦК України. Частиною першою статті 70 СК України встановлено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Зазначені норми закону свідчать про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу. Ця презумпція може бути спростована й один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, у тому числі в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує.

Варто також звернутись до поняття «речі для професійних занять», оскільки іноді оспорювана зброя може виявитись знаряддям для професійного заняття мисливством. Повертаючись знову до тексту статті АВТОРА, доречно виділити, що термін «речі для професійних занять» потрібно тлумачити розширено, долучивши до речей для професійних занять також і ті, які обслуговують не лише професійну діяльність чоловіка, дружини, але і їхні захоплення (фотографування, вишивання, ткацтво, малювання, заняття музикою тощо), не пов'язані безпосередньо з їх основною професією [5].

Повертаючись до вищезгаданої справи, у разі придбання майна у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане [7]. Звідси випливає, що сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя. Згідно із принципом змагальності, кожна зі сторін має довести обставини, що мають значення для справи [2]. А в цій справі доказів щодо придбання зброї одним із подружжя за його власні кошти надано не було.

Звідси випливає, що згідно з нормою статті 71 Сімейного кодексу, призначення грошової компенсації одному із подружжя під час розподілу неподільних речей треба дотриматися [3]. Отже, суд визнав право власності на зброю за відповідачем, призначаючи при цьому стягнення на користь позивачки грошової компенсації [7].

Такого висновку дійшов Верховний Суд у своїй постанові від 18 вересня 2019 року у справі № 640/20563/16-ц.

Висновки. Із вказаної практики Верховного Суду треба зробити певні висновки щодо зброї як об'єкта у справах про розподіл майна за презумпцією спільної сумісної власності. По-перше, оспорювана вогнепальна зброя має бути у цивільному обігу і не бути вилученою з нього. По-друге, судом з'ясовується, чи володіє одна із сторін зброєю за правом приватної власності, тобто чи є така зброя придбана за її власні кошти, що, відповідно, виключає її як об'єкт спільно набутого майна. По-третє, враховувати оцінні норми щодо призначення грошової компенсації під час поділу неподільних речей, що належать до спільної сумісної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 10.10.2023 р.)
2. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18 березня 2004 року. № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення: 10.10.2023 р.)
3. Сімейний кодекс: Закон України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (Дата звернення: 10.10.2023 р.)
4. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проект Закону України від 25 червня 2021 року. № 5708. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-pravo-na-tsvilnu-vognepalnu-zbroyu> (Дата звернення: 10.10.2023 р.)
5. Іванов А., Бінковська Ю. Презумпція права спільної сумісної власності подружжя. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки.* № 1 (61). 2022. С. 31–36.
6. Скрипник В. Речі, обмежені в цивільному обороті, як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право.* № 1. 2018. С. 36–40.
7. Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду. 18 вересня 2019 року. Справа № 640/20563/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481679> (Дата звернення: 10.10.2023 р.)

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 10.10.2023). [In Ukrainian].
2. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks* [Code of Civil]: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku No. 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed: 10.10.2023). [In Ukrainian].
3. *Simeinyi kodeks* [Family Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku No. 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (Accessed: 10.10.2023). [In Ukrainian].
4. *Pro pravo na tsyvilnu vohnepalnu zbroiu* [On the right to civil weapon] : proekt Zakonu Ukrainy vid 25 chervnia 2021 roku No. 5708. URL : <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-pravo-na-tsvilnu-vognepalnu-zbroyu> (Accessed: 10.10.2023). [In Ukrainian].
5. Ivanov A., Binkovska Yu. *Prezumptsiia prava spilnoi sumisnoi vlasnosti podruzzhia* [Presumption of family common property of a couple]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky.* No. 1 (61). 2022. P. 31–36. [In Ukrainian].
6. Skrypnyk V. *Rechi, обмежени в tsyvilnomu oboroti, yak obiekty tsyvilnykh prav* [Items, restricted in civil circulation as objects of civil rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* No. 1. 2018. P. 36–40. [In Ukrainian].
7. *Verkhovnyi Sud u skladi kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu.* 18 veresnia 2019 roku. Sprava No. 640/20563/16-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481679> (Accessed: 10.10.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 16.10.2023 р.

Rimma Rymarchuk

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative education
Department of Civil Law and Procedure
PhD in Law, Associate professor
rimma.m.rimarchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4411-6860>

Viktoriiia Shmyhovska

Lviv Polytechnic National University,
Master's student, specialty 081 «Law»
Institute of Law, Psychology and Innovative education
viktoriiia.shmyhovska.mpvpr.2023@lpnu.ua

FIREARMS AS AN OBJECT OF JOINT COMMON PROPERTY OF SPOUSES DURING THE DISTRIBUTION OF PROPERTY

Ukraine is a democratic state governed by the rule of law, that is, one whose legislation should maximally respect the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen. In any time, and especially as difficult as now, it is important to have effective functioning of all possible ways to protect and implement these fundamental rights. It is important in our time to observe the right to a fair trial. Yes, many cases are resolved in court, but recently cases about the distribution of property have become widespread.

Family law cases involve many important legal issues such as divorce, legal separation, property and debt division, child custody and visitation, child and spousal support, business valuation, health and life insurance, tax implications, parenting and pensions.

Problematic issues in cases about the distribution of property of spouses, acquired under the right of common co-ownership during the period of marriage, appear more and more often in modern judicial practice. Thus, a husband and wife who have expressed a desire to dissolve their marriage are not always able to voluntarily agree on the division of property on their own. Therefore, a large number of such cases are resolved in court, and quite often controversial issues arise that are not always regulated by current legislation. An interesting issue is the distribution of weapons acquired during marriage.

In many of these situations, you may think that having the gun registered in your name is all that is needed to preserve ownership in a divorce. Unfortunately, this is not the case. Even if each of your firearms is registered in your name alone, this will not affect the final asset distribution decision made by the court. If the weapon was purchased during the marriage, it will be considered joint property regardless of the registration documents.

Therefore, a weapon cannot be considered an object of individual use by one of the spouses, and therefore is not personal private property.

Key words: marriage; negotiable objects; shared property; private property; things, civil turnover.

УДК 347.45

Світлана Синчук
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри соціального права
юридичного факультету, доктор юридичних наук
synchuksvit@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2711-5919>

Ірина Шпуганич
Львівський національний університет
імені Івана Франка
доцент кафедри
інтелектуальної власності, інформаційного
та корпоративного права
юридичного факультету, кандидат юридичних наук,
iryna.shpuganych@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4149-8939>

ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНЕСЕННЯМ БОРГУ НА РАХУНОК ЕСКРОУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ЙОГО ВНЕСЕННЮ НА ДЕПОЗИТ НОТАРІУСА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.242>

© Синчук С., Шпуганич І., 2023

У статті досліджено розширення сфери застосування договору рахунка ескроу в Україні. До статті 537 Цивільного кодексу України було внесено зміни, якими запроваджено можливість виконання зобов'язання боржником внесенням грошових коштів або цінних паперів на рахунок ескроу. Проаналізовано умови, встановлені законом, за яких відповідний механізм є доступним для застосування. На основі вивчення нормативно-правових актів Нацбанку встановлено алгоритм дій у разі його обрання, зокрема, порядок участі у ньому нотаріуса. Досліджено та зіставлено законодавчі положення щодо порядку повернення коштів особі, яка їх внесла для виконання зобов'язання в депозит нотаріуса та на рахунок ескроу. У цьому контексті проаналізовано значення терміна «депонент» у законодавстві про депозитарну систему та в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також зроблено висновки про відмінності у їх значенні. Встановлено, що повернення грошових сум і цінних паперів особі, що внесла їх у депозит нотаріуса, допускається лише за згодою кредитора, яка має бути оформлена письмово. Водночас розірвання договору рахунка ескроу допускається також винятково за умови отримання письмової згоди бенефіціара. Повернення коштів без його згоди можливе лише у разі наявності відповідного рішення суду. Досліджено особливості договору рахунка ескроу у контексті права бенефіціара давати банку вказівку про перерахування коштів з рахунку іншій особі, а також строку, впродовж якого можливим

є отримання з нього коштів порівняно з депозитом нотаріуса. З'ясовано порядок захисту прав та інтересів особи, якій було безпідставно відмовлено у вчиненні для неї такої нотаріальної дії, як прийняття від боржника грошової суми чи цінних паперів на рахунок ескроу. Запропоновано внесення змін до Закону України «Про нотаріат» відповідно до нової редакції ст. 537 ЦК України із вказівкою про такий вид нотаріальних дій, як прийняття від боржника грошової суми боргу з відкриттям рахунка ескроу.

Ключові слова: Договір рахунку умовного зберігання (ескроу); депозитний рахунок; депонент; бенефіціар; нотаріальна дія; цінні папери.

Постановка проблеми. З огляду на гармонізацію законодавства України, що регулює систему корпоративного управління, із європейськими стандартами, 2017 року було запроваджено процедуру обов'язкового продажу акцій акціонерами на вимогу особи, яка є власником домінантного контрольного пакета акцій (сквіз-аут) шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про акціонерні товариства». Водночас було впроваджено в законодавство України договір рахунку умовного зберігання (ескроу), що одразу ж почав застосовуватися для здійснення розрахунків з міноритарними акціонерами в рамках процедури сквіз-аут. Конструкція ескроу дозволяє сторонам зобов'язання передати грошові кошти на зберігання банку, який виступає ескроу-агентом та зобов'язується перерахувати кошти бенефіціару, коли з'являться підстави для цього. Така модель демонструє низку переваг для сторін зобов'язання, зокрема, вона істотно сприяє підвищенню рівня довіри між ними, зменшує ризик шахрайства, спрощує порядок проведення розрахунків. Відповідно, розширення законодавцем можливої сфери застосування договору рахунку ескроу стало закономірністю. У 2020 році було закріплено в Цивільному Кодексі України (далі – ЦК України) можливість виконання зобов'язання боржником внесенням боргу на рахунок ескроу. Дослідження цього інструмента належного виконання зобов'язання боржником, який є доступним за наявності умов, передбачених законом, є актуальним в умовах сьогодення.

Аналіз дослідження проблеми. Процедура сквіз-аут не раз ставала предметом досліджень науковців, зокрема С. Юргелевича, О. Кібенко, Ю. Заремби, О. Посикалюка, Л. Руденко. Окремі аспекти правового регулювання договору рахунку ескроу досліджувалися Р. Майдаником, А. Згамою. Однак законодавче регулювання виконання зобов'язання боржником внесенням боргу на рахунок ескроу не було досліджено вітчизняними науковцями, що і стало основною причиною вибору теми дослідження.

Мета статті – аналіз норм законодавства України, які регулюють укладення договору рахунку умовного зберігання (ескроу) як альтернативу внесенню боргу на депозит нотаріуса з метою належного виконання зобов'язання боржником.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19 червня 2020 року було внесено зміни до ст. 537 ЦК України та запроваджено новий спосіб виконання зобов'язання, який може бути використаний боржником за певних умов, а саме: виконання зобов'язання внесенням боргу на рахунок ескроу. Передумовами прийняття вищезгаданого Закону було забезпечення виконання вимог Угоди про асоціацію в частині імплементації низки Директив, Регламентів та інших відповідних актів ЄС. Основною метою законодавчих змін було сприяння ефективному розвитку ринків деривативних фінансових інструментів та забезпечення можливості надання учасниками ринків капіталу ширшого спектру фінансових послуг. У цьому контексті зміни було внесено також до ч. 3 ст. 537 ЦК України, відповідно до якої на рахунок ескроу також можуть вноситися цінні папери, що існують в електронній формі.

У Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду України від 5 квітня 2018 року у справі № 914/1027/16 нормами глави 48 ЦК України визначено такі принципи (умови) належного виконання зобов'язання: виконання зобов'язання належними сторонами (ст. 527 ЦК України); виконання у належний спосіб (ст. 529 ЦК України – виконання зобов'язання частинами); належний строк (термін) виконання зобов'язання (ст. 530 ЦК України); належне місце виконання зобов'язання (ст. 532 ЦК України), а також щодо належного предмета. Зобов'язання вважається виконаним належно відповідно до умов договору, якщо боржник виконав його таким способом, на що мали розраховувати обидві сторони, а за наслідками такого виконання кредитор отримав можливість розпоряджатися виконаним на свій розсуд [1]. Стаття 537 ЦК України закріплює умови, за яких допускається виконання зобов'язання внесенням боргу на рахунок ескроу або ж в депозит нотаріуса, а саме:

- 1) відсутність кредитора або уповноваженої ним особи у місці виконання зобов'язання;
- 2) ухилення кредитора або уповноваженої ним особи від прийняття виконання або в разі іншого прострочення з їхнього боку;
- 3) відсутності представника недієздатного кредитора.

Отже, ця норма закріплює важливий інструмент належного виконання зобов'язання добросовісним боржником, який доступний для використання у випадку неможливості виконати його передбаченим у договорі способом чи у домовленому місці з вини кредитора або інших об'єктивних обставин. Для прикладу, можливим є випадок, коли боржник має виплатити за договором певну суму кредитору, який помер до моменту виконання зобов'язання. До того часу, поки спадкоємці не прийняли спадщини, боржник не має кому здійснити виплату, проте згідно з умовами договору, він зобов'язаний це зробити в рамках певного строку. У такому разі нотаріус приймає кошти на депозитний рахунок та зобов'язаний їх зберігати до моменту встановлення кредитора – спадкоємця. Опісля він має здійснити виплату коштів. У такому випадку боржник буде вважатися таким, що виконав зобов'язання своєчасно. Як зазначає З. Русанюк, порядок внесення коштів на депозитний рахунок нотаріуса можна окреслити у вигляді таких кроків:

- 1) подача та реєстрація заяви про прийняття коштів у депозит; здійснюється реєстрація такої заяви на передачу коштів кредитору в книзі вхідної кореспонденції;
- 2) зарахування коштів на депозитний рахунок; грошовий переказ може бути проведений на поточний рахунок нотаріуса через банк як готівкою, так і безготівковим перерахуванням;
- 3) отримання підтвердження про переведення коштів на депозитний рахунок нотаріуса; при внесенні суми на підставі банківської виписки з рахунку особа отримує квитанцію за встановленим зразком [2].

Важливо, що у разі, якщо дані про місце перебування особи, на користь якої вноситься депозит, невідоме, нотаріус має вказати у документах останні відомості про таке місце, отримані від особи, що звернулася. Також обов'язково вказується мета, з якою було внесено кошти особою у депозит; розмір коштів, перерахований особою на депозитний рахунок; на корінці квитанції також має міститися підпис особи, яка внесла кошти у депозит або уповноваженої нею особи, і цей корінець зберігається нотаріусом у матеріалах справи.

Саме нотаріус працює над повідомленням кредитора про можливість отримання грошових коштів із депозиту на виконання зобов'язання. Якщо ж боржник не вказав місця перебування кредитора і нотаріусу воно невідоме, боржник попереджається, що повідомлення кредитора про внесення грошей або цінних паперів у депозит є його обов'язком. У разі, якщо кредитор не звертається з вимогою про повернення коштів з депозиту, нотаріус забезпечує їх зберігання впродовж року, після чого кошти перераховуються до Державного бюджету.

У випадку обрання альтернативного способу виконання зобов'язання, а саме внесення боргу на рахунок ескроу, алгоритм дій визначається Інструкцією про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків. Згідно з нормами п. 3 Інструкції, рахунок умовного зберігання (ескроу) – рахунок, що відкривається банком клієнту

на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх/видачі коштів готівкою у випадках, передбачених законодавством України, особі (особам), зазначеній (зазначеним) клієнтом (бенефіціару або бенефіціарам), а в разі надання бенефіціаром письмової вказівки банку – особі (особам), зазначеній (зазначеним) бенефіціаром, якщо це передбачено договором, або повернення таких коштів клієнту за настання підстав, передбачених договором [3]. Відповідно до п. 91 вищезгаданої Інструкції, банк відкриває рахунок ескроу приватному нотаріусу, який не має рахунку в цьому банку, з метою вчинення нотаріальних дій щодо прийняття від боржника грошової суми боргу за умови пред'явлення потрібних документів, серед яких, окрім заяви про відкриття рахунку умовного зберігання (ескроу) – паспорт або інший документ, що посвідчує особу, а також копія свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю та реєстраційне посвідчення. Договір між банком та клієнтом укладається в письмовій формі. Якщо ж нотаріус уже має ідентифікований та верифікований рахунок у цьому банку, для відкриття рахунку ескроу йому достатньо подати заяву про відкриття рахунку ескроу та укласти сам договір. Рахунок ескроу також може бути відкритий приватному нотаріусу його представником.

Відповідні зміни були внесені і в Закон України «Про депозитарну систему України», відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 якого було розширено поняття депонента шляхом доповнення положенням про те, що ним може бути нотаріус, якому рахунок у цінних паперах відкривається депозитарною установою на підставі відповідного договору про обслуговування рахунку в цінних паперах та/або договору депозитарного обліку цінних паперів на рахунку умовного зберігання в цінних паперах (рахунку ескроу в цінних паперах) [4].

Варто зазначити, що якщо у законодавстві про депозитарну систему поняття «депонент» позначає особу клієнта, що вносить кошти на банківський рахунок, в тому числі, на рахунок «ескроу», то у контексті Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України навпаки – цим поняттям позначається особа, для якої вносяться кошти на рахунок.

Порівнюючи законодавчі положення щодо порядку повернення коштів особі, яка їх внесла для виконання зобов'язання шляхом внесення в депозит нотаріуса та шляхом внесення на рахунок ескроу, треба зазначити, що вони є майже аналогічними. Так, відповідно до п. 10.1 Глави 21 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, повернення грошових сум і цінних паперів особі, що внесла їх у депозит, допускається лише за згодою депонента. Вимога про повернення грошових сум і цінних паперів і згода на їх повернення мають бути оформлені письмово [5]. Відповідно до п. 3 ст. 1076-8 ЦК України, розірвання договору рахунку ескроу допускається у будь-який час за заявою власника рахунку та лише за умови отримання письмової згоди бенефіціара на розірвання договору [6]. Можливість повернення коштів без згоди кредитора існує лише у випадку наявності відповідного рішення суду, що закріплено у ст. 86 Закону України «Про нотаріат»: «повернення грошових сум і цінних паперів особі, яка внесла їх у депозит (дебітору), допускається лише за письмовою згодою на те особи, на користь якої було зроблено внесок (кредитора), або за рішенням суду» [7]. Водночас право на розірвання договору рахунку ескроу за рішенням суду не згадується у Законі України «Про нотаріат», проте впливає із загальних положень цивільного законодавства, зокрема, норми ч. 2 ст. 651 ЦК України: «договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом» [6]. Тож у контексті можливості особи, яка вносить кошти для належного виконання свого зобов'язання, їх повернути, умови є майже аналогічними у випадку внесення на депозит та на рахунок ескроу.

У 2019 році Печерський районний суд м. Києва розглянув справу за позовом Особи 1, яка просила суд зобов'язати приватного нотаріуса повернути їй з депозиту грошові кошти. Гроші були внесені Особою 1 на підставі договору доручення про сплату заборгованості, укладеного між Особою 1 та ТОВ «Більярдний клуб «Шар», за умовами якого позивач (як учасник товариства) зобов'язалась відповідно до ухвали Господарського суду міста Києва від 21 вересня 2016 року у справі № 910/6265/16, погасити борг ТОВ «Більярдний клуб «Шар» перед ТОВ «Червона Рута-К»,

шляхом внесення грошових коштів на депозит Приватного нотаріуса. Водночас ТОВ «Червона Рута-К» на виконання ухвали суду вже зареєструвала за товариством право власності на нежитлове приміщення № 1. Вищезазначене свідчило, що ТОВ «Червона Рута-К» уже виконало ухвалу суду та, відповідно, немає правових підстав для отримання коштів, присуджених до стягнення рішенням Господарського суду міста Києва. З метою уникнення подвійного стягнення за вказаним судовим рішенням, Особа 1 звернулася до Приватного нотаріуса із заявою про повернення сплачених нею на депозитний рахунок грошових коштів. Постановою нотаріуса було відмовлено Особі 1 у поверненні грошових коштів з депозиту, оскільки повернення грошових сум і цінних паперів особі, що внесла їх у депозит, допускається лише за згодою депонента. Суд постановив, що згідно із ст. 1212 ЦК України, особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала. Положення цієї глави застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події. Беручи до уваги, що ухвала суду була реалізована ТОВ «Червона Рута-К» шляхом реєстрації за товариством права власності на нежитлове приміщення № 1, відпала підстава для збереження грошових коштів. Суд прийняв рішення про наявність підстав, щоб зобов'язати приватного нотаріуса повернути Особі 1 з депозиту грошові кошти [8]. Тож, аналізуючи практику реалізації права на повернення грошей особі, яка внесла їх у депозит нотаріуса, за рішенням суду, слід зазначити, що це єдиний можливий механізм їх повернення за умови відсутності згоди депонента, який нерідко застосовується за наявності для цього підстав. Судової практики щодо повернення коштів особі, яка внесла їх для виконання боргу на рахунок ескроу, сьогодні немає, проте її поява у майбутньому є закономірною за умови практичного застосування такого способу виконання зобов'язання боржником.

Треба звернути увагу, що відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій, невитребувані з депозиту грошові суми та цінні папери, що підлягають передачі кредиту, зберігаються в депозиті державної нотаріальної контори або приватного нотаріуса протягом одного року, після спливу якого підлягають перерахуванню до Державного бюджету України. Водночас договір рахунку ескроу, за загальним правилом, припиняється після закінчення строку договору, який встановлюється самими його сторонами. Винятком, коли строк договору рахунку ескроу є законодавчо визначеним, є укладення такого договору для здійснення розрахунків в рамках процедури сквіз-аут. Згідно із ч. 15 ст. 95 Закону України «Про акціонерні товариства», банк, у якому відкрито рахунок умовного зберігання (ескроу), протягом п'яти років зобов'язаний здійснювати перерахування коштів акціонерам, акції яких придбаваються (їхнім спадкоємцям або правонаступникам, або іншим особам, які відповідно до законодавства мають право на отримання коштів), на зазначені ними рахунки у банках та державних установах (в яких відповідно до закону відкрито рахунки для сплати встановлених законом податків і зборів) або здійснювати виплату відповідних коштів готівкою [9]. Проте цей виняток не стосується випадків укладення договору рахунку ескроу для виконання зобов'язання внесенням на нього боргу.

Слід відзначити, що зміни до Закону України «Про нотаріат» так і не було внесено відповідно до нової редакції ст. 537 ЦК України. Він не містить вказівки про такий вид нотаріальних дій, як прийняття від боржника грошової суми боргу з відкриттям рахунку ескроу. Доцільним є внесення змін до ст. 24 вищезгаданого Закону в частині формулювання положення «приватний нотаріус вправі мати контору, укладати цивільно-правові та трудові договори, відкривати поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках» шляхом його доповнення словами «та рахунки умовного зберігання (ескроу)». Також варто викласти формулювання норми п. 18 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про нотаріат» в редакції: «приймають у депозит або на рахунок умовного зберігання (ескроу) грошові суми та цінні папери».

Договору рахунку ескроу притаманна така особливість, як надання бенефіціарам, які зазначені у договорі як отримувачі коштів з цього рахунку, можливості давати вказівку банку для перерахування іншій особі коштів з такого рахунку. Відповідне положення було врегульоване постановою Правління Нацбанку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 14 червня 2021 року № 50 [10].

Варто зазначити, що нерідко нотаріуси надають перевагу лише традиційним та давно впровадженим видам нотаріальних дій, безпідставно відмовляючи у наданні нових їх видів, зокрема такого, як відкриття рахунку ескроу з метою прийняття від боржника грошової суми боргу. У зв'язку з цим, інтереси громадян та юридичних осіб забезпечені можливістю оскарження дій нотаріуса до суду. Порядок та перелік підстав відмови у вчиненні нотаріальних дій визначено у Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Особа, яка звернулася до нотаріуса, має право вимагати письмового викладення причин відмови у вчиненні відповідної нотаріальної дії та отримати роз'яснення щодо порядку оскарження цієї відмови. У такому випадку, нотаріус має видати постанову про відмову, в якій обов'язково мають міститися такі дані: дата винесення постанови (має бути видана впродовж трьох робочих днів від дня звернення особи про роз'яснення причин відмови), дані нотаріуса, який виніс постанову: його прізвище, ім'я, по батькові, місце нотаріальної контори, адреса місця розташування робочого місця; дані особи, яка звернулася для внесення коштів на депозит нотаріуса: прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи чи найменування та адреса реєстрації юридичної особи; короткий виклад змісту прохання особи, яка звернулася до нотаріуса; причини відмови з обов'язковим нормативним обґрунтуванням такої відмови; порядок та строки оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії з обов'язковими посиланнями на цивільні процесуальні норми [5]. Подальше оскарження особою відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії можливе в судовому порядку. Згодом відповідне рішення суду може стати основою обґрунтування того, що боржником було вжито всіх можливих заходів для виконання зобов'язання.

Висновки. Потреба узгодження законодавства України зі стандартами Європейського Союзу у сфері фінансових послуг, корпоративного управління та діяльності компаній дала поштовх почерговому впровадженню нових інститутів та конструкцій у національне правове поле. Ними стали процедура сквіз-аут; впровадження договору рахунку ескроу, який, виконуючи першопочатково функцію обслуговування розрахунків за процедурою сквіз-аут, за своєю сутністю і функціоналом може використовуватися у різних сферах; впровадження договору рахунку ескроу цінних паперів із розробленням особливостей його функціонування; запровадження можливості виконання зобов'язання боржником внесенням боргу на рахунок ескроу як альтернативу його внесенню на депозит нотаріуса. Останнє є зручним та сучасним інструментом належного виконання зобов'язання добросовісним боржником, який може використовуватися за наявності для цього передумов, передбачених законом. Особливістю договору рахунку ескроу є надання бенефіціарам, які зазначені у договорі як отримувачі коштів, можливості давати вказівку банку для перерахування їх іншій особі, а також можливість встановлення строку дії договору на розсуд сторін. Доцільним є внесення змін до Закону України «Про нотаріат» шляхом доповнення його положеннями про такий вид нотаріальних дій, як прийняття від боржника грошової суми чи цінних паперів на рахунок ескроу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виконання зобов'язань у практиці Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду. Принципи (умови) належного виконання зобов'язання: Постанова від 05 квітня 2018 року у справі № 914/1027/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73261270>
2. Русанюк З. (2023). Грошові кошти на депозитному рахунку нотаріуса. Юридична газета. № 9–10. С. 767–768. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/groshovi-koshty-na-depozytnomu-rahunku-notariusa/>

3. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків: Постанова Правління Національного банку України від 29.07.2022 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text>
4. Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 р. № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text>
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/#Text>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
8. Рішення Печерського районного суду міста Києва у справі. № 752/4388/19-ц від 30 вересня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85465422>
9. Про акціонерні товариства: Закон України від 01.01.2023 р. № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>
10. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 14 червня 2021 р. № 50. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14062021_50

REFERENCES

1. *Vykonannya zobov'yazan' u praktytsi Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. Prynyspy (umovy) nalezhnoho vykonannya zobov'yazannya: Postanova* (2018, April 05) u spravi No. 914/1027/16. [Fulfillment of obligations in the practice of the Commercial Court of Cassation as part of the Supreme Court. Principles (conditions) of proper performance of the obligation: Resolution of the Supreme Court of the Supreme Court of Ukraine dated April 5, 2018 in case No. 914/1027/16]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73261270> [In Ukrainian].
2. Rusanyuk Z. (2023). *Hroshovi koshty na depozytnomu rakhunku notariusa* [Rusanyuk Z. Cash in the notary's deposit account]. *Yurydychna hazeta*. No. 9–10. P. 767–768. [In Ukrainian] Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/groshovi-koshty-na-depozytnomu-rahunku-notariusa/> [In Ukrainian].
3. *Pro zatverdzhennya Instruktseyi pro poryadok vidkryttya ta zakryttya rakhunkiv korystuvacham nadavachamy platizhnykh posluh z obsluhovuvannya rakhunkiv*: Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny (2022, July 29). No. 162 [On the approval of the Instructions on the procedure for opening and closing accounts for users of payment service providers for account maintenance: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text> [In Ukrainian].
4. *Pro depozytarnu systemu Ukrayiny*: Zakon Ukrayiny (2012, July 6). No. 5178-VI [On the depository system of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text> [In Ukrainian].
5. *Pro zatverdzhennya Poryadku vchynennya notarial'nykh diy notariusamy Ukrayiny*: Nakaz Ministerstva yustytseyi Ukrayiny (2012, February 22). No. 296/5 [On the approval of the Procedure for the performance of notarial acts by notaries of Ukraine: Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/#Text> [In Ukrainian].
6. *Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny* (2003, January 16). No. 435-IV [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [In Ukrainian].
7. *Pro notariat: Zakon Ukrayiny* (1993, September 2). No. 3425-XII [On the notary: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [In Ukrainian].
8. *Rishennya Pechers'koho rayonnoho sudu mista Kyyeva* (2019, September 30) u spravi No. 752/4388/19-ts [Decision of the Pechersk District Court of the city of Kyiv in case No. 752/4388/19-ts of September 30, 2019]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85465422> [In Ukrainian].
9. *Pro aktsionerni tovarystva: Zakon Ukrayiny* (2022, July 27). No. 2465-IX. [On joint-stock companies: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985> [In Ukrainian].
10. *Pro vnesennya zmin do deyakykh normatyvno-pravovykh aktiv Natsional'noho banku Ukrayiny*: Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny (2021, June 14). No. 50. [On making changes to some regulatory acts of the National Bank of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14062021_50 [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.11.2023 р.

Svitlana Synchuk

Ivan Franko National University of Lviv
Professor, Social Law Department, Law Faculty,
Doctor of Law
synchuksvit@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2711-5919>

Iryna Shpuganych

Ivan Franko National University of Lviv
Associate Professor,
Intellectual Property, Information and
Corporate Law Department,
Law Faculty,
PhD in Law
iryna.shpuganych@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4149-8939>

**FULFILLMENT OF THE OBLIGATION TO DEPOSIT THE DEBT
TO THE ESCROW ACCOUNT AS AN ALTERNATIVE TO ITS DEPOSIT
TO THE NOTARY DEPOSIT UNDER THE LAWS OF UKRAINE**

The article deals with the extension of the scope of an escrow account contract application in Ukraine. Amendments were made to Article 537 of the Civil Code of Ukraine, which introduced the possibility of fulfilling the obligation by the debtor by depositing cash or securities into the escrow account. The author analyzes the conditions envisaged by law under which the aforementioned mechanism is available for use. Based on the study of regulatory legal acts of the National Bank, the author establishes the algorithm of actions in case of its application, in particular, the procedure for the participation of a notary. The author analyzes and compares the legislative provisions on the procedure for returning funds to the person who deposited them in order to fulfill an obligation into the deposit of a notary and into the escrow account. In this context, the author analyzes the meaning of the term «depositor» in the legislation on the depository system and in the Procedure for Notarial Acts by Notaries of Ukraine, and draws conclusions about the differences in their meaning. It is found out that the return of monetary amounts and securities to the person who deposited them with a notary is allowed only with the consent of the creditor, which must be in writing. At the same time, termination of the escrow account contract is also permitted only upon receipt of the beneficiary's written consent. The possibility of returning funds without his consent exists only if there is a relevant court decision. The author examines the peculiarities of an escrow account contract in the context of the beneficiary's right to instruct the bank to transfer funds from the account to another person, as well as the period during which funds may be received from it as compared to a notary's deposit. The author clarifies the procedure for protecting the rights and interests of a person who has been unreasonably denied a notarial act such as acceptance of a sum of money or securities from a debtor and crediting them to an escrow account. The author proposes to amend the Law of Ukraine «On the Notary Office» in accordance with the new wording of Article 537 of the Civil Code of Ukraine with an indication of such type of notarial acts as acceptance of a debt from a debtor with opening of an escrow account.

Keywords: Escrow account contract; deposit account; depositor; beneficiary; notarial act; securities.

УДК 342.9:351]:004

Ольга Скочиляс-Павлів
Національний університет «Львівська політехніка»,
професорка кафедри
адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
докторка юридичних наук, професорка
olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

Юлія Ліщинська
Національний університет «Львівська політехніка»,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
yuliia.lishchynska.pv.2022@lpnu.ua

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.250>

© Скочиляс-Павлів О., Ліщинська Ю., 2023

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій цифровізації публічного адміністрування. Загалом позитивно оцінюється тенденція переведення сфери публічного адміністрування у цифровий формат, адже громадянам цифровізація спрощує комунікацію з владою та усуває корупційні ризики, а для держави цей процес означає оптимізацію та прозорість у діяльності. Розглянуто досвід Німеччини у сфері цифровізації публічного управління, який може стати орієнтиром та еталоном для подальшого розвитку цифровізації в Україні.

Важливим кроком у сфері цифровізації публічного адміністрування є запровадження в Україні системи «Custody Records», яка передбачає можливість забезпечення детальної фіксації всіх дій щодо затриманої особи. Наголошено та тому, що запровадження системи «Custody Records» має подвійну мету: по-перше, гарантувати належне поводження зі затриманими особами, по-друге, захистити права поліцейських, яких нерідко безпідставно звинувачують у неправомірних стосовно затриманої особи. Водночас експерти наголошують і на негативних моментах функціонування системи, як-от: можливість порушення конфіденційності під час спілкування затриманого із адвокатом, оскільки таке спілкування відбувається через прозоре скло за допомогою телефону і можливе прослуховування розмови. Крім того, повсюдна відеофіксація також не сприяє довірі затриманої особи захиснику і може оцінюватися як перешкодження праву на отримання правової допомоги.

Звертається увага на потребу проведення навчань, тренінгів для інспекторів з дотримання прав людини (Custody Officer), які вносять всі дані щодо затриманої особи в електронну базу. Впровадження системи «Custody Records» в усіх ізоляторах тимчасового тримання та управліннях поліції потребує збільшення кількості таких осіб, які мають бути належно обізнані з особливостями роботи з системою, оскільки саме вони є основними суб'єктами забезпечення стандартів прав затриманих осіб.

Ключові слова: цифровізація; інформаційні технології; публічне адміністрування; електронні послуги; система «Custody Records».

Постановка проблеми. Сьогодні інформаційні технології проникли в усі сфери суспільного життя і це стосується як звичайних громадян, так і органів державної влади. Влучно зазначає О. С. Савченко, що «на сьогоднішній день цифровізація є одним з ключових мегатрендів у розвитку суспільства, що зачіпає різні сфери його життя» [1, с. 72].

Загалом треба позитивно оцінити тенденцію переведення сфери публічного адміністрування у цифровий формат, адже громадянам цифровізація спрощує комунікацію з владою та усуває корупційні ризики, а для держави цей процес означає оптимізацію та прозорість у діяльності.

Аналіз дослідження проблеми. Сфера цифровізації публічного адміністрування станом на сьогодні перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, серед яких: О. Берназюк, Т. Білоус-Осінь, В. Биркович, М. Белікова, В. Дрешпак, Н. Грицяк, О. Кабанець, О. Карпенко, П. Клімушин, В. Куйбіда, І. Лопушинський, О. Мазур, І. Макарова, О. Мельников, В. Наместник, А. Осадчий, М. Павлов, О. Пархоменко-Куцевіл, Ю. Пігарєв, Г. Почепцов, Н. Рябоконе, В. Ракіпов, Я. Сандул, О. Скорик, М. Тимченко, Є. Фролова та багато інших.

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій у сфері цифровізації публічного адміністрування та з'ясування їх позитивних і негативних сторін.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на воєнний стан в Україні, цифровізація сфери публічного адміністрування набирає все більше обертів і приникає в усі сфери діяльності суб'єктів владних повноважень. Аналіз офіційних сайтів органів державної влади України дає змогу зробити висновок про те, що цифровізація позиціонується як поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. Як зазначає Міністр цифрової трансформації: «Цифрова трансформація – це те, що сьогодні виділяє нас у світі. Ми будемо цифрову державу. Державу, яка стає сервісом. Без бюрократії, черг та корупції...» [2]. Такий підхід дає можливість зробити висновок, що цифровізація є ефективним інструментом переведення публічно-сервісної діяльності публічної адміністрації у цифровий вимір.

Цікавим видається досвід Німеччини у сфері цифровізації публічного управління, який може стати орієнтиром та еталоном для подальшого розвитку цифровізації в Україні. Німеччина у своїй практиці застосовує принцип просування нових технологій (das Prinzip der Förderung neuer digitaler Technologien). Федеральний уряд Німеччини стимулює запровадження розумних мереж у базові сфери життєдіяльності Німеччини. Йдеться про сферу охорони здоров'я, освіти, юстиції, адміністративних послуг, транспортну сферу та ін. Саме тому функціонує «Цифровий саміт», який є платформою для підтримки перспективних проєктів, що спрямовані на впровадження передових технологій у різні сфери життя суспільства. Наразі запроваджено 10 тематичних платформ, які концентрують зусилля публічної адміністрації та приватних осіб для просування цифрової трансформації в різних сферах суспільства та економіки Німеччини [3]. Варто зазначити, що Німеччина дуже обережно підходить до питання цифровізації і першою та головною умовою цього процесу є питання захисту особистих даних, які оцифровуються. Водночас треба підкреслити, що німецькі колеги активно запрошують українських спеціалістів з Міністерства цифрової трансформації Украї-

ни (далі – Мінцифра) для того, щоб останні поділилися досвідом цифровізації окремих сфер суспільного життя. Таку ж інформацію можна знайти на сайті Мінцифри щодо допомоги Естонії зі створення застосунку на базі Дії, про що підписано відповідний Меморандум про співробітництво у сфері цифрових трансформацій [4].

З 24 лютого 2022 року саме цифровізація стала основою ефективної роботи держави. З моменту повномасштабної війни Міністерство цифрової трансформації України зіштовнулося не лише з проблемами підтримки започаткованих ініціатив, а й з питаннями надшвидкого реагування на події, шляхом адаптації наявних сервісів та створення нової взаємодії між державою та суспільством. Серед основних досягнень Мінцифри України можна виділити такі: 1) впровадження та розвиток застосунку «Дія», який має понад 18,5 млн користувачів та пропонує 38 електронних послуг, такі як Дія.Підпис, «Малюток», Допомога по безробіттю та інші (безпосередньо під час воєнного стану було запущено такі сервіси, як чатбот «Ворог», «Документ», «Оселя», послуги для ВПО, пошкоджене майно, Дія.TV, Дія.Радіо, донати на допомогу армії); 2) створення національної веб-платформи центрів надання адміністративних послуг «Дія.Центрів» з метою отримання як фізичними, так і юридичними особами інформації, необхідної для звернення до центрів надання адміністративних послуг та забезпечення максимальної якості надання адміністративних та інших публічних послуг у центрах; 3) розвиток сфери відкритих даних, що охоплює публікацію понад 1000 наборів даних, відповідно до принципів Міжнародної Хартії відкритих даних та імплементації європейських стандартів; 4) запуск «Дія. Цифрова освіта», яка надає доступ до понад 70 освітніх серіалів, нових національних тестів з цифрової грамотності та партнерську мережу з понад 6000 хабів; 5) введення правового режиму «Дія Сіті» для створення сприятливих умов для інноваційного бізнесу, розвитку цифрової інфраструктури та привертання інвестицій [5, с. 9–10].

Важливим кроком у сфері цифровізації публічного адміністрування є запровадження в Україні системи «Custody Records», яка передбачає можливість забезпечення детальної фіксації всіх дій щодо затриманої особи. Слід зазначити, що система «Custody Records» – це британська модель організації спостереження за затриманими особами і її запровадження в Україні розпочалось ще у 2016 році як пілотний проєкт в ізоляторах тимчасового тримання в окремих містах (Сарни, Дніпро, Кропивницький, Херсон). За станом на сьогодні, ця система є обов'язковою до впровадження в усіх ізоляторах тимчасового тримання та управліннях Національної поліції і вже працює у 68 підрозділах Національної поліції. У Львові, до речі, систему електронної фіксації всіх дій із затриманими особами «Custody Records» встановили лише 15 вересня 2023 року у Львівському районному управлінні поліції № 1 та Львівському районному управлінні поліції № 2 [6].

Правовою основою функціонування системи «Custody Records» є Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України 24 травня 2022 року [7], а також функціонує вебпортал (<http://custodyrecords.com>), на якому поліцейські можуть навчитися ефективно працювати з системою.

Відповідно до Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 24 травня 2022 року, основними завданнями та призначенням системи «Custody Records» є:

1) запобігання незаконному затриманню осіб, удосконалення системи їх захисту від катувань і належного поводження, а також підвищення стандартів захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях;

2) об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання, перебування в територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах Національної поліції України, їх територіальних (відокремлених) підрозділах та звільнення або поміщення до спеціальних установ інших органів державної влади в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання;

3) здійснення опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції;

4) забезпечення оперативного реагування та прийняття управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції в разі неналежного поведження із затриманими;

5) запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання за встановленою формою [7].

Як впливає з вищесказаного, запровадження системи «Custody Records» має подвійну мету: по-перше, гарантувати належне поведження зі затриманими особами, по-друге, захистити права поліцейських, яких нерідко безпідставно звинувачують у неправомірних діях стосовно затриманої особи.

Система «Custody Records» передбачає певний алгоритм роботи: документування ведеться відразу під час затримання. Особа знімається на бодікамеру, вноситься в базу і вже черговий бачить, звідки доставляють затриманого, за яке правопорушення, які служби потрібно викликати, які саме дії він вчинив, викликається правова допомога, безкоштовний адвокат, якщо потрібно. Всі ці заходи обов'язково записуються на відео, архівуються і зберігаються протягом певного періоду часу. Для цього передбачено окрему посаду в ізоляторах – Custody Officer (інспектор з дотримання прав людини). Його основні функції – спілкування із затриманими особами та внесення усієї інформації у відповідну електронну базу інформації, а саме: умови затримання, всі слідчі дії, стан здоров'я, надання медичної допомоги, консультації з адвокатом.

Важливим складником системи є інфраструктурні зміни в підрозділі поліції. Для створення безпечного середовища у підрозділах поліції створюються спеціальні приміщення, зазвичай із прозорим склом, для безпечного спілкування з громадянами. Крім того, всі приміщення, де можуть перебувати затримані, обладнані цифровими камерами відеоспостереження, що дає можливість дистанційно спостерігати за станом забезпечення прав затриманих осіб у будь-який час доби. Крім того, технічні можливості такого обладнання дають змогу мати двосторонній аудіозв'язок користувачів системи з утримуваними, які перебувають у камерах.

Функціонування інформаційної підсистеми «Custody Records» забезпечує створення умов для підвищення стандартів захисту прав затриманих осіб та поліцейських, шляхом: зменшення навантаження на поліцейських, задіяних у роботі з затриманими; захисту прав поліцейських від неправдивих звинувачень у неправомірних діях щодо затриманих осіб; здійснення дистанційного зовнішнього контролю за дотриманням прав затриманих осіб уповноваженими Управлінням дотримання прав людини Національної поліції України; електронної фіксації всіх дій щодо затриманої особи з моменту її фактичного затримання і до поміщення в слідчий ізолятор або звільнення з-під варти; отримання звіту: про умови тримання, поведження та забезпечення прав затриманих осіб, стан здоров'я під час їх перебування в органах (підрозділах) поліції. Це дає змогу створити єдине електронне досьє на кожну затриману особу, фіксацію всіх аспектів, пов'язаних із затриманням, відеофіксацію усіх дій, що мали місце в підрозділах поліції, а також інформацію з бодікамер поліцейських, що є позитивним кроком у напрямі забезпечення міжнародних стандартів дотримання прав затриманих осіб, які перебувають у відділі поліції [8].

Звичайно, запровадження нової для України системи викликало низку практичних питань, які потребують доопрацювання. Є. Крапивін у 2022 році наголошував на нормативних проблемах, які потребують вирішення: підвищення ефективності діяльності інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих (розробити детальні посадові інструкції; забезпечити належну підготовку та підвищення кваліфікації службових осіб через впровадження системи навчання); забезпечення інфраструктурних умов у територіальних органах поліції для впровадження системи «Custody Records» («Custody Records» кімнат для затриманих, кімнат для проведення слідчих дій та кімнат для конфіденційного побачення з адвокатом); врегулювання системи моніторингу (відеоспостереження) дій затриманої особи із використанням сучасної техніки, можливістю віддаленого доступу до камер шляхом використання мережі Інтернет, можливості архівування даних і швидкого

доступу до їх окремих фрагментів, порядку забезпечення приватності (використання «мертвих зон» тощо), зокрема під час обробки такої інформації та надання третім особам тощо; налагодження ефективної взаємодії посадових осіб, діяльність яких пов'язана із затриманням, в частині забезпечення належної фіксації відомостей щодо затриманої особи [9]. Варто зазначити, що сьогодні більшу частину цих проблем успішно розв'язано.

На практичні негативні моменти функціонування системи «Custody Records» звертають увагу експерти, наприклад, адвокати. Зокрема, система передбачає спеціальні вимоги до облаштування підрозділів поліції щодо зонування приміщень підрозділу поліції і, серед іншого, передбачає кімнату для конфіденційного побачення затриманого із захисником. Таке спілкування відбувається через прозоре скло за допомогою телефону. За таких умов, вважають адвокати, конфіденційність спілкування може бути порушено, оскільки можливе прослуховування розмови. Крім того, повсюдна відеофіксація також не сприяє довірі затриманої особи захиснику і може оцінюватися як перешкоджання праву на отримання правової допомоги.

Головна фігура, яка безпосередньо працює із системою є «Custody Officer», – інспектор з дотримання прав людини, який вносить всі дані в електронну базу. Саме тому важливо на сьогодні проводити спеціальні навчання чи тренінги для осіб, які претендують або обіймають посади «Custody Officer», оскільки вони є основними суб'єктами забезпечення стандартів прав затриманих осіб.

В умовах сьогодення, особливо в період дії правового режиму воєнного стану, актуальним завданням, яке стоїть перед органами державної влади, є створення безпечних умов для обміну інформацією, тобто питання кібербезпеки. Цифровий простір є надзвичайно вразливим до кібератак, тому окремі зусилля держава має спрямувати на підвищення рівня захисту персональних даних та створення безпечного обміну різноманітними ідентифікаційними даними.

Висновки. Треба погодитися, що одна з основних переваг цифровізації для України – це сприяння подоланню бюрократизації і корупції. Справді, процес цифровізації є взаємовигідним як для громадян, так і для держави. Громадяни мають можливість з мінімальними затратами часу, без безпосереднього контакту з органами державної влади, що усуває корупційні ризики, отримати певне благо. Для суб'єктів публічного адміністрування цифровізація означає збільшення продуктивності та ефективності прийняття рішень, мінімізацію конфліктних ситуацій з громадянами.

Отже, цифровізація публічного адміністрування – це не лише обов'язковий крок для сучасного суспільства, але і велика можливість для України покращити діяльність державних органів, підвищити рівень задоволеності громадян та стати конкурентоспроможнішою на світовій арені. За правильної стратегії та інтеграції всіх зацікавлених сторін Україна має всі шанси досягти успіху в цьому напрямку. До того ж Україна не тільки самостійно розвивається в напрямку цифровізації, а й допомагає в цьому решті світу. Якщо раніше передові європейські країни використовували досвід Естонії, то сьогодні Україна є провідним лідером цифровізації і вже Естонія звертається до України по досвід, враховуючи свої успішні кейси, тому важливо й надалі розвивати та поширювати процеси цифровізації публічного адміністрування для його успішного функціонування в усій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савченко О. С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 2 (76). С. 72–76.
2. Федоров М. Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. Урядовий портал. 19.05.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-cifrovizaciya-ce-postupove-peretvorennya-usih-derzhavnih-poslug-na-zruchni-onlajn-servisi> (дата звернення: 12.10.2023).
3. Кравченко М. Г. Стандарти публічного адміністрування у сфері цифрової трансформації: досвід України та Німеччини. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. С. 32–41.
4. Мінцифра допоможе Естонії створити застосунок на базі Дії. Міністерство цифрової трансформації України. 2.09.2022. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-dopomozhe-estonii-stvoriti-zastosunok-na-bazi-dii>.
5. Звіт про стан інформатизації та виконання галузевих, регіональних програм, проектів, робіт з інформатизації, програм, проектів, робіт з інформатизації органів місцевого самоврядування, завдань,

проектів, робіт з інформатизації Національної програми інформатизації за 2022 рік. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://cms.thedigital.gov.ua> (дата звернення: 12.10.2023).

6. У двох підрозділах поліції Львівщини запрацювала система «Custody Records». Львівська обласна військова адміністрація. 15.09.2023. URL: <https://loda.gov.ua/news/78658> (дата звернення: 12.10.2023).

7. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 травня 2022 року № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>.

8. Безпалова О. І. Перспективні напрямки впровадження системи «Custody Records» в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків: ХНУВС, 2020. С. 86–88.

9. Крапивін Є. Custody Records: система фіксації всіх дій щодо затриманої особи – стан нормативного регулювання. Реанімаційний пакет реформ. 07.09.2022. URL: <https://rpr.org.ua/news/custody-records-systema-fiksatsii-vsikh-diy-shchodo-zatrymano-osoby-stan-normatyvnoho-rehulivannia>.

REFERENCES

1. Savchenko O. S. (2022). *Systematyzatsiia naukovykh pidkhodiv do poniattia «tsyfrovizatsiia u publichnomu upravlinni»* [Systematization of scientific approaches to the concept of «digitalization in public administration»]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Publichne upravlinnia i administruvannia*. No. 2 (76). P. 72–76. [In Ukrainian].

2. Fedorov M. (2021). *Tsyfrovizatsiia – tse postupove peretvorennia usikh derzhavnykh posluh na zruchni onlain-servisy* [Digitization is the gradual transformation of all government services into convenient online services]. Uriadovi portal. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-cifrovizaciya-ce-postupove-peretvorennia-usih-derzhavnih-poslug-na-zruchni-onlajn-servisi> (accessed: 30.10.2023). [In Ukrainian].

3. Kravchenko M. H. (2023). *Standarty publichnoho administruvannia u sferi tsyfrovoi transformatsii: dosvid Ukrainy ta Nimechchyny* [Standards of public administration in the field of digital transformation: the experience of Ukraine and Germany]. *Kyivskyi yurydychnyi zhurnal*. No. 3. P. 32–41. [In Ukrainian].

4. *Mintsyfra dopomozhe Estonii stvority zastosunok na bazi Diu* (2022, September 2). Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsyfra-dopomozhe-estonii-stvoriti-zastosunok-na-bazi-dii> (accessed: 30.10.2023). [In Ukrainian].

5. *Zvit pro stan informatyzatsii ta vykonannia haluzevykh, rehionalnykh prohran, proektiv, robit z informatyzatsii, prohran, proektiv, robit z informatyzatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, zavdan, proektiv, robit z informatyzatsii Natsionalnoi prohramy informatyzatsii za 2022 rik*. (2022). Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Retrieved from: <https://cms.thedigital.gov.ua> (accessed: 30.10.2023). [In Ukrainian].

6. *U dvokh pidrozdilakh politsii Lvivshchyny zapratsiuvala systema «Custody Records»*. (2023, September 15). Lvivska oblasna viiskova administratsiia. Retrieved from: <https://loda.gov.ua/news/78658> (accessed: 30.10.2023). [In Ukrainian].

7. *Instruktsiia z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy «Custody Records» informatsiino-komunikatsiinoi systemy «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy*. (2022, May 24): No. 311 [Instructions for the formation and maintenance of the information subsystem «Custody Records» of the information and communication system «Information portal of the National Police of Ukraine»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text> (accessed: 30.10.2023). [In Ukrainian].

8. Bezpalova O. I. (2020). *Perspektyvni napriamky vprovadzhennia systemy «Custody Records» v osvitnii protses Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Prospective directions for the introduction of the Custody Records system into the educational process of the Kharkiv National University of Internal Affairs]. *Shliakh uspikhu i perspektyvy rozvytku (do 26 richnytsi zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav)*: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 20 lystopada 2020 r.). Kharkiv: KhNUVS, 2020. P. 86–88 [In Ukrainian].

9. Krapyvin Ye. (2022, September 7). *Custody Records: systema fiksatsii vsikh dii shchodo zatrymanoї osoby – stan normatyvnoho rehulivannia* [Custody Records: a system for recording all actions regarding a detained person – the state of regulatory regulation]. Reanimatsiinyi paket reform. Retrieved from: <https://rpr.org.ua/news/custody-records-systema-fiksatsii-vsikh-diy-shchodo-zatrymano-osoby-stan-normatyvnoho-rehulivannia> (accessed: 30.10.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Olha Skochylias-Pavliv

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Administrative and Informational Law
Educational and Research Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor
olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

Yulia Lishchynska

Lviv Polytechnic National University,
student of higher education
Educational and Research Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
yuliia.lishchynska.pv.2022@lpnu.ua

CURRENT TRENDS OF DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article is devoted to the study of modern trends in digitalization of public administration. In general, the tendency to transfer the sphere of public administration to a digital format is positively evaluated, because for citizens, digitalization simplifies communication with the authorities and eliminates corruption risks, and for the state, this process means optimization and transparency in activities. The experience of Germany in the field of digitization of public administration, which can become a reference point and standard for the further development of digitization in Ukraine, is considered.

An important step in the field of digitalization of public administration is the introduction of the Custody Records system in Ukraine, which provides for the possibility of ensuring a detailed recording of all actions regarding a detained person. It was also emphasized that the introduction of the «Custody Records» system has a double purpose: firstly, to guarantee the proper treatment of detained persons, and secondly, to protect the rights of police officers, who are often unjustly accused of wrongful actions in relation to a detained person. At the same time, experts also emphasize the negative aspects of the system's functioning, such as the possibility of a violation of confidentiality when the detainee communicates with the lawyer, since such communication takes place through a transparent glass using a telephone and possible eavesdropping of the conversation. In addition, widespread video recording also does not contribute to the trust of the detained person in the defense and can be considered as an obstacle to the right to receive legal aid.

Attention is drawn to the need for conducting exercises and trainings for human rights inspectors (Custody Officer), who enter all data on the detained person into the electronic database. The implementation of the «Custody Records» system in all temporary detention facilities and police departments requires an increase in the number of such persons who must be properly familiar with the peculiarities of working with the system, since they are the main subjects of ensuring the standards of the rights of detained persons.

Keywords: digitization; information technologies; public administration; electronic services; «Custody Records» system.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.288

Iryna Andrusiak

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
Department of Theory of
Law and Constitutionalism
Ph.D. in Law, Associate Professor
iryna.p.andrusiak@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0001-6887-0510>

LEGAL POLICY REGARDING DOMESTIC VIOLENCE IN CERTAIN ETHNO-NATIONAL GROUPS (ON THE EXAMPLE OF THE ROMA)

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.257>

© Андрусяк І., 2023

The article is devoted to the study of the legal problem of domestic violence in certain ethno-national groups on the example of the Roma by determining the peculiarities of the status of Roma women and presenting proposals for legal regulation of the problem.

It has been proven that women of the Roma national minority are in a special risk group of becoming victims of domestic violence. Deeply rooted in social and cultural norms, domestic violence remains one of the most urgent and complex problems of our time. The following characteristic features of domestic violence in Roma groups are identified, which are determined by social and cultural and mental factors of the life of this national minority: Roma women can experience violence from a wide group of men of the entire Roma community; domestic violence is provoked by a special way of managing the economy, lack of proper infrastructure and living conditions; Roma remain one of the poorest groups in modern society, which is an additional factor in domestic violence; Roma women are characterized by cross-discrimination (multi-discrimination) on several grounds; social alienation and isolation of Roma causes a low level of education, fear of public authorities, mistrust of the law enforcement and judicial system.

The author proposed changes to the legislation. In particular, the update of the national strategy for promoting the realization of the rights and opportunities of persons belonging to the Roma national minority in Ukrainian society for the period up to 2030. It is proposed to define additional goal No. 9, which consists in overcoming the problem of domestic violence in Roma communities and ensuring gender inequality of women of the Roma national minority. To fulfill this goal, specific tasks are proposed.

In the conclusion, it is noted that the fight against domestic violence is the task of every member of the global community, since only unified single-centered efforts can create

conditions for an optimal combination of managerial, legal, cultural, public interests in the context of their integration into social reality and overcoming negative social problems that provoke deviant behavior.

Keywords: domestic violence; discrimination; gender inequality; national minorities; Roma; victims of violence; aggression.

Statement of the problem. The problem of domestic violence is a significant issue that directly contributes to the infringement of individual human rights. It is a pervasive and deeply rooted phenomenon worldwide, manifesting as a social evil that undermines the rights and freedoms of women, men, and children. Embedded in social and cultural norms, domestic violence remains one of the most complex and pressing challenges of our time. In accordance with the definition provided by the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (referred to as the Istanbul Convention) [1], violence against women is recognized as a violation of human rights and a form of gender-based discrimination. It encompasses all acts of violence that are likely to result in physical, sexual, psychological, or economic harm or suffering to women, including threats, coercion, or arbitrary deprivation of liberty, whether these acts occur in public or in private settings.

In accordance with the Istanbul Convention, domestic violence encompasses all forms of physical, sexual, psychological, or economic violence that take place within the family or between current or former spouses or partners. This definition applies regardless of whether the perpetrator currently resides with the victim or has lived with them in the past.

The worldwide prevalence of domestic violence is indicative of the pervasive and ingrained nature of patriarchal and violent relationships across various cultures. Throughout history, numerous societies have fostered circumstances that empower men over women and children while depriving victims of their rights and opportunities. Consequently, this has led to the normalization of violence and has posed significant challenges in efforts to combat it.

Domestic violence is a grave issue that affects women across various cultural and ethnic communities. Within this context, addressing domestic violence in the Roma community is of particular significance. Roma, as a national minority, encounter additional challenges and stereotypes within society that impact the dynamics of domestic violence within their community. Roma individuals may be subject to unique cultural and social influences that significantly intensify and exacerbate the issue of domestic violence. Some traditions within this community may contribute to the normalization of violence in family relationships. Therefore, understanding the nuances of domestic violence within different ethnic groups is vital for shaping the state's legal policies and conducting a comprehensive scientific analysis of this problem.

State of the research. The issue of gender equality, domestic violence, and the imperative of respecting human rights and freedoms as a fundamental principle of public authorities has garnered significant attention from both scholars and practitioners. Notably, this problem has been subject to analysis by experts in various fields, including theoretical jurisprudence, constitutional law, and especially criminal law. Prominent figures such as I. Khomyshyn, I. Zharovska, F. Venislavskiy, S. Pohrebnyaka, N. Bortnyk, A. Vozniuk, and others have delved into these issues. Moreover, scholars from abroad have actively explored the root causes of domestic violence, with notable contributions from N. Milenković, M. Kozubik, J. P. van Dijk, I. Rac, and others.

Nonetheless, several doctrinal and practical issues remain unresolved and necessitate further analysis. These include understanding the causes of domestic violence within the framework of a society undergoing transition, particularly in relation to the status of especially vulnerable groups within that society.

Formulation of the objectives of the article. The article aims to examine the legal issue of domestic violence within specific ethnic groups, using the Roma community as a case study. It seeks to identify the unique aspects of the status of Roma women and to offer recommendations for legal regulation to address this problem.

Summary of the main material. Domestic violence, as an adverse social phenomenon, presents its own distinctive features within Roma families, attributable to the social, cultural, and psychological factors inherent to this ethnic minority. Specifically, the following aspects merit emphasis.

First, Roma women may be subjected to violence from their husbands, partners, family members, or individuals within their social environment. Roma, as a unique ethnic minority, lead lives characterized by distinct nuances, influenced by regional variations, cultural contexts, and other factors. These factors contribute to the heightened vulnerability of women in Roma communities to experience domestic violence. Within the patriarchal structure prevalent in these communities, men are typically placed higher in the social hierarchy than women. Consequently, Roma women may endure domestic violence not only from their spouses but also from any male member within the extended family. A survey conducted in North Macedonia revealed that 42 percent of Roma men considered it acceptable to physically harm their wives or other women within the community [2, p. 9].

Secondly, a specific way of life within Roma communities can act as a trigger for domestic violence. Historically, Roma were renowned for their nomadic lifestyle, constantly on the move. While many contemporary Roma communities have settled in rural or urban settings, poverty, inadequate infrastructure, and substandard living conditions continue to be prevalent among them. Interestingly, this is not always linked to the economic development level of the country where the Roma community resides. Traditionally, the Roma community and family have served as sources of stability and protection for individuals. Consequently, women within these communities often conform to traditional gender norms.

Thirdly, Roma continue to be one of the most economically disadvantaged groups in contemporary society, which further contributes to domestic violence. Within Roma households, women often bear the responsibility for household upkeep and child-rearing, while men are tasked with earning income to support the family. Many Roma communities encounter difficulties in accessing education, healthcare, and other essential social services, necessitating additional efforts for adaptation and survival. The prevalence of poverty and economic instability can render women and children particularly vulnerable to violence. Moreover, the lack of financial independence further hampers a victim's ability to escape or address abusive situations.

Fourth, the Roma community has long contended with stereotypes and discrimination, which have a significant impact on their social and economic opportunities. Roma women encounter discrimination and social marginalization stemming from factors like ethnicity, gender, socioeconomic class, and education. Frequently, they face discrimination on multiple fronts, leading to experiences of cross-discrimination, a phenomenon often termed multidiscrimination.

Fifth, the social exclusion and isolation experienced by Roma communities result in low levels of education, a heightened fear of public authorities, and a general distrust of the law enforcement and judicial systems. This lack of educational opportunities and limited access to information about their rights can make it challenging for Roma women and children to recognize and shield themselves from domestic violence. Moreover, this environment often acts as a deterrent, preventing women from seeking help and protection. European statistics illustrate this issue, with Roma girls attending school for three years less than the national average and two years less than Roma boys [3]. As an example, in Montenegro, only 28 % of Roma women have completed compulsory education, in stark contrast to the country's overall rate of 95 % [2].

Early marriages, a tradition within this ethno-national group, further compound the issue. In Serbia, 16.9 % of girls from Roma settlements enter into marriage before the age of 15, and 57 % before the age of 18 [4]. Data from North Macedonia highlights the disparities, where the percentage

of girls aged 15–19 who have given birth at the national level is 3 %, whereas within the Roma community, it stands at 18 % [5].

Violence against Roma women encompasses various forms, including physical, psychological, sexual, economic, and others. However, physical violence, often taking on brutal forms, is the most prevalent manifestation. Official statistics are scarce since Roma individuals typically refrain from approaching authorities and reporting cases. International surveys reveal that victims are often fearful that their offending partner or husband may retaliate by taking their children away. Additionally, the lack of family support further hinders women in their efforts to combat aggression.

Legal experts from foreign law schools contend that violence against Roma women has resulted in various adverse health consequences. The majority of victims reported experiencing general psychological problems (75 %), with anxiety and depression affecting 25 %, headaches afflicting 25 %, weight loss impacting 10 %, and health issues related to physical activity affecting 5 % [6]. This constitutes a significant social and individual crisis, as domestic violence triggers mental and physical health issues, and Roma individuals often have limited access to health insurance. For example, reports from Bosnia and Herzegovina indicate that only 73 % of this national minority have access to healthcare services [7].

This issue demands substantial attention and responsibility from society, law enforcement agencies, and civil society organizations.

In October 2020, the European Commission adopted a new European Union strategic framework document aimed at achieving equality, inclusion, and participation of the Roma population for the period 2020–2030. This framework emphasizes two key objectives: enhancing the socio-economic integration of vulnerable Roma groups and promoting their inclusion in political, social, and other aspects of life [8]. Ukraine has also taken steps to adhere to international standards and enact regulations to address challenges related to Roma integration. On July 28, 2021, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the «Strategy for Promoting the Realization of the Rights and Opportunities of Persons Belonging to the Roma National Minority in Ukrainian Society for the Period up to 2030» [9]. However, it is worth noting that this strategy specifically addresses the challenges faced by Roma women, focusing on areas such as illiteracy, early marriage, and low levels of education, which contribute to their particular discrimination and difficult circumstances.

We believe it is essential to introduce an additional goal, Goal No. 9, which focuses on addressing domestic violence within Roma communities and promoting gender equality for women of the Roma national minority. To achieve this goal, we propose the following tasks. In our view, these are the most crucial steps in combatting domestic violence:

- Implementing educational programs and awareness campaigns aimed at informing individuals about the consequences of domestic violence and fostering its prevention.
- Establishing safe shelters and offering psychological, legal, and medical support to Roma women who are victims of domestic violence.
- Support programs and initiatives aimed at strengthening the role of women in the Roma community and protecting them from violence.
- Fostering collaboration among various sectors of society to facilitate the proactive prevention and response to instances of domestic violence.

The latter is particularly crucial in the context of fostering collaboration between local governments in concentrated Roma settlements, which is especially relevant in regions such as Zakarpattia and Odesa in Ukraine, and Roma community leaders. These leaders hold a significant role in supporting and advancing Roma communities. They act as the key liaison between the Roma population and the authorities, wielding influence over decision-making that impacts various aspects of Roma life. These informal leaders also contribute to the establishment of organizational structures and networks that unite Roma communities, enabling them to work together to address shared challenges and attain common objectives.

Conclusion. Women of the Roma national minority are in a special group at risk of becoming victims of domestic violence. The following characteristic features of domestic violence in Roma groups have been identified, which is due to the social, cultural and mental factors of this national minority: Roma women may be subjected to violence from a wide group of men from the entire Roma community; domestic violence is provoked by a special way of managing the household, lack of proper infrastructure and living conditions; Roma remain one of the poorest groups in modern society, which is an additional factor of domestic violence; Roma women are characterized by cross-discrimination (multidiscrimination) on several grounds; social exclusion and isolation of Roma causes low level of education, fear of public authorities, distrust of law enforcement and judicial system.

Combating domestic violence is a responsibility that falls on every member of the global community. Only through unified and collective efforts can we create the conditions necessary for an effective synthesis of managerial, legal, cultural, and public interests. This integration into social reality is essential for addressing and ultimately overcoming the negative social issues that contribute to deviant behavior.

REFERENCES

1. Konventsiiia Rady Yevropy *pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy*: mizhnarodnyi dokument Rady Yevropy vid 11.05.2011. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [In Ukrainian].
2. Milenković N. (2018). *Nowhere to turn: Gender-based violence against Roma women. Report of a field study of Roma communities in Albania, Montenegro and the former Yugoslav Republic of Macedonia*. Retrieved from: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/eurasia/NowhereToTurn_Roma_UNDP_RBEC.pdf [In English].
3. *Regional Roma Survey*. (2017): Country fact sheets Retrieved from: <https://www.undp.org/eurasia/publications/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets> [In English].
4. Strategy for social inclusion of Roma men and women in the Republic of Serbia for the period 2016–2025, Official Gazette of RS, vol. 26/2016. [In English].
5. Chavkoska E. *Brak na maloletny lytsa-sotsyoekonomsky y pravny aspekty*. (2017). Retrieved from: http://pfk.uklo.edu.mk/portal/upload/magisterski/ElenaCavkovska_kic_fev18.pdf [In Serbian].
6. Kozubik M., van, Dijk J. P., Rac I. (2020) *Health Risks Related to Domestic Violence against Roma Women*. Int J Environ Res Public Health. Sep 24; 17(19):6992. doi: 10.3390/ijerph17196992. PMID: 32987921; PMCID: PMC7579367 [In English].
7. *Roma at Glance: Bosnia and Herzegovina, UNDP and World Bank*. (2018). Retrieved from <https://erc.undp.org/evaluation/documents/download/16967> [In English].
8. 5 European Commission Communication. (2020). *A Union of equality: EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation*, COM (2020) 620 final, Brussels, 7 October 2020. [In English].
9. *Stratehiia spryiannia realizatsii prav i mozhlyvostei osib, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny, v ukrainskomu suspilstvi na period do 2030 roku*: skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 lypnia 2021 r. No. 866-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#n10> [In Ukrainian].

Дата надходження: 07.11.2023 р.

Ірина Андруссяк

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
iryna.p.andrusiak@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0001-6887-0510>

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В ОКРЕМИХ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ГРУПАХ (НА ПРИКЛАДІ РОМІВ)

Стаття присвячена дослідженню правової проблеми домашнього насильства в окремих етнонаціональних групах на прикладі ромів через визначення особливостей статусу ромських жінок та подання пропозицій правового регулювання проблеми.

Доведено, що жінки ромської національної меншини є в особливій групі ризику стати жертвами домашнього насильства. Глибоко вкорінене у суспільні та культурні норми, домашнє насильство залишається однією з найактуальніших та складних проблем сучасності. Виокремлено такі характерні риси домашнього насильства в ромських групах, що зумовлено соціальними та культурно-ментальними чинниками життєдіяльності цієї національної меншини: ромські жінки можуть зазнавати насильства від широкої групи чоловіків всієї ромської громади; провокує домашнє насильство особливий спосіб ведення господарства, відсутність належної інфраструктури та побутових умов; роми залишаються однією з найбільш вразливих груп сучасного суспільства, що є додатковим фактором домашнього насильства; для ромських жінок характерна перехресна дискримінація (мультидискримінація) за кількома ознаками; соціальна відчуженість та ізоляція ромів зумовлює низький рівень освіченості, страх перед органами публічної влади, недовіру до правоохоронної та судової систем.

Автором запропоновано зміни до законодавства. Зокрема, оновлення національної Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року. Запропоновано визначити додаткову ціль № 9, що полягає у подоланні проблеми домашнього насильства у ромських громадах та забезпечення гендерної нерівності жінок ромської національної меншини. Для виконання такої цілі запропоновано конкретні завдання.

У висновку зауважується, що боротьба з домашнім насильством є завданням кожного члена глобальної спільноти, оскільки тільки уніфіковані єдиноцентриські зусилля можуть створити умови для оптимального поєднання управлінських, правових, культурних, громадських інтересів у контексті їх інтеграції в суспільну реальність та подолання негативних соціальних проблем, що провокують девіантну поведінку.

Ключові слова: домашнє насильство; дискримінація; гендерна нерівність; національні меншини; роми; жертви насильства; агресія.

УДК 343.3/7 (477)

Oksana Baik

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

Zoriana Hrytsak

Lviv Polytechnic National University,
Student Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
zoriana.hrytsak.mpvprz.2023@lpnu.ua

CRIMINAL LIABILITY FOR EVASION OF PAYMENT OF TAXES, FEES (MANDATORY PAYMENTS): A MODERN VIEW OF THE PROBLEM

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.263>

© *Баїк О., Грицак З., 2023*

The article analyses the theoretical and legal aspects of criminal liability for evasion of taxes and fees (mandatory payments) in the current context. In particular, the authors analyse the concept and features of criminal liability, as well as the grounds for its occurrence.

It was found that Article 212 of the Criminal Code of Ukraine «Evasion of taxes, fees (mandatory payments)» actually provides for criminal liability for violation of tax legislation. At the same time, this article provides for the establishment of the fact of violation of a specific tax norm, as a result of which taxes were not paid.

It is noted that criminal liability for evasion of taxes, fees (mandatory payments) has all the properties of criminal liability, taking into account the peculiarities of tax legal relations. It was determined that the signs of criminal liability for evasion of taxes, fees (mandatory payments) are that it: 1) is provided for by the norms of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other regulatory legal acts; 2) is a criminal legal guarantee of payment of taxes, fees (mandatory payments); 3) is established in case of intentional evasion of taxes, fees (mandatory payments).

The article analyses the elements of a criminal offence under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, the methods of committing this type of offence and the conditions of criminal liability for evasion of taxes, fees (mandatory payments).

The authors consider the qualification for intentional evasion of taxes, fees (mandatory payments) and summarise the statistical data on the number of criminal offences in proceedings in which the pre-trial investigation is carried out by the Bureau of Economic Security of Ukraine based on Article 212 of the Criminal Code of Ukraine for January 2020–2023.

It is noted that criminal prosecution for evasion of taxes and fees (mandatory payments), although an effective means of influencing offenders, should be noted that national legislation needs to be finalized in order to achieve clarity and unambiguity.

Keywords: composition of the offense; criminal liability; criminal offense; payment evasion; taxation.

Formulation of the problem. The timely payment of taxes, fees and other mandatory payments by taxpayers demonstrates that they are properly fulfilling their constitutional obligation and contributes to the filling of our country's budgets at all levels. However, since the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, this issue has become increasingly relevant, as today, among other things, there is an urgent need for significant spending on the defense of our country. Therefore, it is extremely important to continue developing Ukraine's economy in such a difficult environment. At the same time, there are still cases of evasion of taxes and fees (mandatory payments) for which criminal liability is provided. It is the clarification of the theoretical and legal features of this type of liability in modern conditions that has aroused interest for the study.

Analysis of research and publications. It is worth noting that today problematic issues of criminal liability have become the subject of research by a wide range of scientists who have made a significant contribution to the development of the institution of criminal liability both in general and by studying problematic issues of criminal liability for violation of tax legislation. In particular, the theoretical and legal aspects of criminal liability for violation of tax legislation were considered within the framework of previous studies of the conceptual and categorical apparatus of tax law of Ukraine. The authors' own developments, as well as the works of scholars and the provisions of current national legislation, became the basis for the study of criminal liability for evasion of taxes and fees (mandatory payments) in the current conditions, taking into account the martial law.

The purpose of the article. To analyze the theoretical and legal aspects of criminal responsibility for evading the payment of taxes and fees (mandatory payments).

Main material presentation. Today, criminal liability is the most severe type of legal liability that occurs for the most significant violations of tax legislation that pose a public danger [1, p. 114]. At the same time, it should be noted that the current legislation of Ukraine does not enshrine the concept of criminal liability, although it is often used in various legal acts. In contrast, the legal literature expresses certain approaches to the essence of the concept of criminal liability, which, according to I. Krasnytskyi, can be combined into the following conditional concepts «criminal liability – punishment»; «criminal liability – condemnation»; «criminal liability – duty»; «criminal liability – legal relations (set of legal relations)»; «criminal liability – enduring by a person of coercive measures»; «criminal liability – application of criminal law sanction» [2, p. 57].

The signs of criminal liability, as well as other legal liability of a public law nature, are: on the one hand, a negative reaction of the state to the offense and its subject, which is a legitimate (from Latin *legitimus* – complying with the law, legal, lawful) measure of influence; on the other hand, the offender's obligation to endure the measures of influence applied to him (in this case, compulsory measures of criminal legal influence). If the measures of influence are not legitimate, then there is no obligation to endure them, and failure to fulfill this obligation cannot be punished. Criminal liability applies only to the offender, i. e., its subject cannot be a person who is not a subject of a criminal offense by law, and only in connection with a criminal offense, i.e., criminal liability does not exist if there is no composition of a criminal offense [3, p. 292–293].

The grounds for criminal liability are the commission by a person of a socially dangerous act that contains the elements of a criminal offense under the Criminal Code of Ukraine (part 1 of Article 2 of the Criminal Code of Ukraine). In turn, a criminal offense is a socially dangerous culpable act (action or

inaction) committed by a subject of a criminal offense under the Criminal Code of Ukraine (part 1 of Article 11 of the Criminal Code of Ukraine). Criminal offenses are divided into criminal misdemeanors and crimes (Part 1 of Article 12 of the Criminal Code of Ukraine) [4].

In fact, Article 212 of the Criminal Code of Ukraine «Evasion of Taxes, Duties (Mandatory Payments)» provides for criminal liability for violation of tax legislation. At the same time, this article provides for the establishment of the fact of violation of a specific tax provision, which resulted in non-payment of taxes. Establishment of the fact of violation of tax legislation, as well as the actual failure to receive funds to budgets (trust funds) as a result, is carried out under a special legislative procedure, i.e. by conducting a tax audit, which results in the following documents as defined by the Tax Code of Ukraine: 1) an audit report (in case of violations of tax legislation); 2) a certificate (in case of no violations of tax legislation) [5; 6].

We believe that criminal liability for evasion of taxes, fees (mandatory payments) has all the features of criminal liability, taking into account the peculiarities of tax relations. The features of criminal liability for evasion of taxes, fees (mandatory payments) are that it: 1) is provided for by the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other regulatory legal acts; 2) is a criminal law guarantee of payment of taxes, fees (mandatory payments); 3) is established in case of intentional evasion of taxes, fees (mandatory payments).

As noted by Y. Streltsov, the qualification of an act begins from the moment of resolving the issue of the possibility (or impossibility) of bringing a person to criminal liability for committing a socially dangerous act, the basis for which is the need to establish the elements of a criminal offense in such an act. In other words, the qualification is «directly» related to the *corpus delicti* of a criminal offense. The composition of a criminal offense is traditionally recognized as a set of signs enshrined in the criminal law, in the presence of which a socially dangerous act is recognized as such an offense. In each composition of a criminal offense, four elements are distinguished: the object, the objective side (this set is called the objective elements of the offense), the subject and the subjective side (this set is called the subjective elements of the offense). In their unity, these objective and subjective features form the composition of a criminal offense. In general, it should be taken into account that the composition of a criminal offense is a formula, a model of a specific criminal offense defined in a criminal law norm. Each criminal law norm, each part of the article of the Criminal Code of Ukraine has (contains) its own formula of a criminal offense [7, p. 8–9].

The object of the criminal offence under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine is the social relations that exist in the field of filling budgets and state trust funds through taxation, i.e. those social relations that arise between the state and taxpayers on the basis of tax rules governing the establishment, change and cancellation of contributions to budgets and state trust funds. The objective aspect of the criminal offence in Article 212 of the Criminal Code of Ukraine is characterised by a combination of three features: 1) an act – evasion of taxes, fees, other mandatory payments included in the taxation system; 2) socially dangerous consequences in the form of actual non-receipt of funds to budgets or state trust funds in significant (part 1 of Article 212), large (part 2 of Article 212) or especially large (part 3 of Article 212) amounts; 3) causal link between the act and the consequences. The subject of the criminal offence under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine is a special one, because along with general features, it also has a special feature, namely the obligation to pay taxes, fees (mandatory payments), for the violation of which a person may be held criminally liable under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine. The subjective side of this composition of the criminal offense is characterized by guilt in the form of direct intent, for which the guilty person is aware of the public danger of evading the payment of taxes, fees (mandatory payments), foresees its consequences in the form of non-payment of funds to budgets or state special funds and provides the inevitability of their occurrence [8].

Evasion of payment of taxes, fees (mandatory payments) is a rather dynamic criminal offense. Even the object of criminal encroachment is not constant and changes depending on how the state builds its tax policy. The ways of committing this criminal offense are diverse, and currently, despite the large number of classifications proposed by scientists, none of them can fully cover all the ways by which offenders

evade the payment of taxes and fees (mandatory payments). In this regard, according to V. Oliynychenko, the legislator in the formulation of the disposition of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine decided to avoid listing the methods of evasion of taxes, fees (mandatory payments), thus providing the pretrial investigation authorities with the opportunity to meet the challenges posed by offenders to the state, identify new methods of evasion and prevent criminal offenses [9, p. 207].

At the same time, as stated in the Resolution of 16 May 2019 of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case No. 761/20985/18, proceedings No. 51-8007 km 18, «if there was no event of a criminal offence or if the actions of a person do not constitute a criminal offence, then under such circumstances criminal proceedings cannot be initiated. And if such proceedings were initiated by mistake or for other reasons, they should be immediately terminated both from the standpoint of law and order and in view of the interests of all parties to legal relations» [10].

Liability under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine can only be incurred under a set of mandatory conditions when: 1) unpaid taxes, fees, and other mandatory payments are part of the taxation system and introduced in accordance with the procedure established by law; 2) the object of taxation is provided for by the relevant law; 3) the payer of the tax, fee, or other mandatory payment is defined as such by the relevant law; 4) the mechanism for collecting taxes and fees (mandatory payments), their rates, and tax exemptions are determined by the laws on taxation [11].

According to Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, liability for evasion of taxes, fees, and other mandatory payments included in the taxation system, introduced in accordance with the procedure established by law and credited to budgets or state trust funds, arises only if the act is committed intentionally. The motive is not relevant for the latter qualification. This article provides for criminal liability not for the mere fact of failure to pay taxes, fees, and other mandatory payments within the established timeframe, but for intentional evasion of their payment. In this regard, the court must establish that the person intended not to pay the taxes, fees or other mandatory payments due in full or a certain part of them. Intent to evade payment of taxes, fees, and other mandatory payments may be evidenced by, for example: – absence of tax accounting or its maintenance in violation of the established procedure; – misrepresentations in accounting or reporting documentation; – failure to post cash received for the performance of work or provision of services; – double (official and unofficial) accounting; – use of bank accounts that have not been reported to the state tax authorities; – overstatement of actual costs included in the cost of goods sold, etc. It is necessary to distinguish between evasion of mandatory payments and late payment in the absence of intent to evade payment [11].

In addition, criminal liability under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine may be imposed for incitement and aiding and abetting this criminal offence. For example, the actions of directors and owners of enterprises who instructed their subordinates to sign or submit false (falsified) reports to the tax authorities, not to pay taxes or to pay them in not full, are qualified by the courts under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine as actions of accomplices to this criminal offence. Dismissal from office does not exempt from criminal liability. Non-payment of taxes due to negligence excludes their qualification under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine. However, this does not exempt from criminal liability in general, as investigators may open criminal proceedings under another article (for example, Article 367 of the Criminal Code of Ukraine (official negligence). Depending on the qualification of tax evasion actions under a particular part of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, the statute of limitations for bringing to liability may range from two to ten years [12].

Article 212 of the Criminal Code of Ukraine contains three types of criminal offences, which are differentiated, among other things, by the size of unpaid funds that a person is obliged to pay, namely: in a significant (3 thousand or more times exceeding the legally established non-taxable minimum income of citizens, large (by 5 thousand or more times the non-taxable minimum income of citizens established by the law) or especially large (by 7 thousand or more times the non-taxable minimum income of citizens established by the law) amounts, which is directly disclosed in the note to Article 212 of the Criminal Code of Ukraine. By the provisions of Part 6 of Article 368 of the Criminal Procedure Code of Ukraine stipulates

Criminal liability for evasion of payment of taxes, fees (mandatory payments): a modern view of the problem

that when choosing and applying the norm of the law of Ukraine on criminal responsibility for socially dangerous acts when passing a sentence, the court takes into account the conclusions regarding the application of the relevant norms of law, set out in the Supreme Court's rulings. At the same time, the judicial practice of the highest court in the judicial system as of 2022 shows that the decisive factor in the consideration of an indictment on the grounds of a criminal offence under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine was the establishment and proof of the existence of such a sign of the subjective side of the crime as intent. In this context, A. Davydova notes that most guilty verdicts under this criminal law qualification are delivered precisely on condition that the accused pleads guilty to committing such an act, which is obviously related to the difficulty of proving intent in the actions of a person [13].

K. Doroshenko notes that for the correct qualification under the relevant part of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, it is also necessary to take into account the tax social benefit, which is equal to the tax-free minimum income of citizens provided for in the disposition of the article, which is half of the subsistence minimum for able-bodied persons established as of 1 January of the year of the criminal offence. In 2023, the tax social benefit as of 1 January was UAH 1,342, and therefore, in order to bring a person to criminal liability for tax evasion, the minimum amount of unpaid taxes must be at least UAH 4,026,000 (3,000 x 1,342). Accordingly, the amount of unpaid taxes in the amount of UAH 6,710,000 to UAH 9,394,000 is large, and especially large is UAH 9,394,000 and more. According to the rules of part 6 of Article 368 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, when choosing and applying the provision of the law of Ukraine on criminal liability to socially dangerous acts in passing a sentence, the court shall take into account the conclusions on the application of the relevant rules of law set out in the resolutions of the Supreme Court [14]. In turn, V. Voloshyn notes that it is also important to keep in mind that when determining the amount of funds that have not been received by the budget as a result of evasion of taxes, fees, and other mandatory payments, fines and penalties accrued or paid in this regard are not taken into account. Depending on the amount not paid to the budget or other aggravating circumstances, the qualification for intentional tax evasion is made in a certain way (Table 1). At the same time, in the course of a scheduled documentary audit, as a rule, the completeness of tax payments for several previous years is analysed, so it will be useful to provide thresholds for criminal liability for previous years [15].

Table 1

Qualification for intentional evasion of taxes, fees (mandatory payments) (2023) [15]

Part of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine	Qualifying features	Material damage (tax social benefit) UAH	The amount of the tax social benefit (2023), UAH	Amount of damages caused, ≥ UAH
Part 1	Intentional actions that resulted in the actual non-receipt of funds in significant amounts to budgets or state trust funds	3 000	1 342	4 026 000
Part 2	Actions committed by prior conspiracy of a group of persons, or led to actual non-receipt of funds in large amounts to budgets or state trust funds	5 000	1 342	6 710 000
Part 3	Actions committed by a person previously convicted of evasion of taxes, fees (mandatory payments), or if they resulted in the actual non-receipt of funds to budgets or state trust funds in particularly large amounts	7 000	1 342	9 394 000

Taking into account the decisions published in the Unified State Register of Court Decisions since the beginning of the full-scale invasion, it was found that in general, there are not many criminal cases on charges of committing a crime under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine pending in the courts of first instance and appeal. During this period, the courts of first instance delivered 4 verdicts, 3 of which were acquittals, and in one case, although the person was found guilty of committing the crime under part 2 of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, he was released from criminal punishment under Article 49, part 5 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine due to the expiration of the statute of limitations for bringing to criminal responsibility. The situation in the courts of appeal is not much different, as since the beginning of the full-scale invasion, the majority of court decisions available in the register upheld the acquittals of the first instance courts, and in some cases there is one decision each, in which: 1) the prosecutor refused to support the state prosecution; 2) the proceedings were closed due to the expiration of the statute of limitations; 3) the appeal upheld the guilty verdict of the first instance court, however, the cassation court subsequently cancelled the decision of the appellate court and sent it for a new trial to the appellate court [14]. However, taking into account the data of the Report on the Implementation of the Work Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2021, based on the results of the review of materials of the units for combating money laundering, 330 criminal proceedings were registered in the Unified Register of Pre-trial Investigations, of which 97 were registered under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine [16, p. 59]. At the same time, it should be noted that in Ukraine, the official website of the Prosecutor General's Office publishes monthly statistics on criminal offences in proceedings under pre-trial investigation by the Bureau of Economic Security of Ukraine (including data on criminal offences of evasion of taxes and fees (mandatory payments) under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine). In particular, Table 2 summarises the figures for January in 2020–2023 [17].

Table 2

The number of criminal offences in proceedings under pre-trial investigation by the Bureau of Economic Security of Ukraine (formerly the authorities responsible for control over compliance with tax legislation), based on Article 212 of the Criminal Code of Ukraine for January in 2020–2023

Reporting on criminal offences under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine	Number of offences in January in:			
	2020	2021	2022	2023
1. Criminal offences recorded in the reporting period	93	156	16	54
2. Criminal offences in which persons were served with a notice of suspicion	4	2	0	0
3. Criminal offences for which proceedings have been referred to court	0	2	0	0
4. Criminal offences in which proceedings were closed	0	0	0	0
5. Criminal offences in which no decision was made at the end of the reporting period (on termination or suspension)	93	154	16	54
Total criminal offences in the field of business activities	224	314	71	128
Total criminal offences	255	341	81	163

Thus, from the above statistics, it can be concluded that criminal offences by way of evasion of taxes and fees (mandatory payments) are quite numerous among criminal offences in the field of business activities.

According to Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, criminal liability for evasion of taxes and fees (mandatory payments) is enforced by: 1) imposition of a fine; 2) deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years; 3) deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years with confiscation of property [4].

A person who has committed the acts envisaged by parts one and two of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, or acts provided for in part three (if they resulted in actual non-receipt of funds to budgets or state trust funds in particularly large amounts) of this article, shall be released from criminal liability if, prior to bringing him/her to criminal liability, taxes, fees (mandatory payments) were paid, and the damage caused to the state by their late payment (financial sanctions, penalties) was compensated (part 4 of Article 212 of the Criminal Code of Ukraine) [4].

Conclusions. To summarise, we note although criminal liability for taxes and fees (mandatory payments) evasion is an effective means of influencing offenders, it is worth noting that national legislation needs to be improved to achieve clarity and unambiguity. For example, today it is necessary to legislatively define not only the concepts of «criminal liability», «intent to fail to pay taxes, fees, other mandatory payments», «evasion of taxes, fees, other mandatory payments», etc., but also to establish a list of evasions from paying taxes, fees, other mandatory payments that are subject to criminal liability.

REFERENCES

1. Grecza Ya. V. (ed.). (2012). *Podatkove pravo: navchalnyi posibnyk* [Tax law: study guide]. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
2. Krasnytskyi I. V. (2008). *Kryminalna vidpovidalnist yak instytut kryminalnoho prava Frantsii ta Ukrainy: porivnialnyi analiz: monohrafiia* [Criminal liability as an institution of criminal law of France and Ukraine: comparative analysis: monograph]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [In Ukrainian].
3. Khavroniuk M. I. (ed.). (2014). *Kryminalne pravo: navchalnyi posibnyk* [Criminal law: a study guide]. Kyiv: Vaite. [In Ukrainian].
4. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* (2001, April 5). No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n14> (accessed 27.09.2023). [In Ukrainian].
5. Palamarchuk O. (2016). *Kryminalna vidpovidalnist za nesplatu podatkiv vs Uzgodzhennia hroshovoho zoboviazannia* [Criminal responsibility for non-payment of taxes vs Reconciliation of monetary obligation]. *Yurydychna Hazeta online. Vseukrainske shchotyzhneve profesiine yurydychne vydannia [Legal Gazette online. All-Ukrainian weekly professional legal publication]*. March 29. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/kryminalna-vidpovidalnist--za-nesplatu-podatkov-vs-uzgodzhennya-groshovogo-zobovyazannya.html> (accessed 27.09.2023). [In Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2010, December 2). *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]* (2011). No. 13–14, No. 15–16, No 17. [In Ukrainian].
7. Streltsov Ye. L. (2021). *Kvalifikatsiia – sklad kryminalnoho pravoporushennia – kryminalno-pravova norma: sumisne ta rozdilne* [Qualification – composition of a criminal offense – criminal law norm: compatible and separate]. *Yurydychnyi Visnyk Ukrainy [Legal Bulletin of Ukraine]*. April 2–22. No. 13–15 (1342–1344). P. 8–9. Retrieved from: <file:///C:/Users/lenovo/Downloads/Kvalifikatsiisklad-kryminalnoho-pravoporushenniakryminalno-pravova-norma.pdf> (accessed 27.09.2023). [In Ukrainian].
8. Khanin S. (2022). *Hoduvalnytsia – stattia 212 KKV* [Nursing mother – Article 212 of the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychna Hazeta Online [Legal Gazette Online]*. September 20. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/goduvalnycya-stattya-212-kkv.html> (accessed 28.09.2023). [In Ukrainian].

9. Oliinychenko V. (2018). *Kryminalno-pravova kharakterystyka ukhlyennia vid splaty podatkov, zboriv (oboviazkovykh platezhiv)* [Criminal law characteristics of evasion of taxes, fees (mandatory payments)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, economy and law]*. No. 4. P. 201–208. [In Ukrainian].

10. *Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravi No. 761/20985/18, provadzhennia No. 51-8007 km 18* [Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court in case No. 761/20985/18, proceeding No. 51-8007 km 18] (2019, May 16). Retrieved from: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81953091&red=10000338099700c4dc51cd00dbfc14eab78e12&d=5> (accessed 28.09.2023). [In Ukrainian].

11. *Pro deiaki pytannia zastosuvannia zakonodavstva pro vidpovidalnist za ukhlyennia vid splaty podatkov, zboriv, inshykh oboviazkovykh platezhiv: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy* [On some issues of application of legislation on responsibility for evasion of taxes, fees, other mandatory payments: resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] (2004, October 8). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04> (accessed 28.09.2023). [In Ukrainian].

12. Hrodovska O. P. (2023). *Kryminalna vidpovidalnist za nesplatu podatkov (st. 212 KK Ukrainy)* [Criminal liability for non-payment of taxes (Article 212 of the Criminal Code of Ukraine)]. October 8. Retrieved from: <https://go-advocate.com/kryminalna-vidpovidalnist-za-nesplatu-podatkov-uholovnaya-otvetstvennost-za-neuplatu-nalohov/> (accessed 09.10.2023). [In Ukrainian].

13. Davydova A. (2022). *Ukhlyennia vid splaty podatkov: dobirka sudovoi praktyky 2022 (Kryminalna vidpovidalnist za ukhlyennia vid splaty podatkov v aspekti sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu za 2022 rik)* [Tax evasion: selection of case law 2022 (Criminal responsibility for tax evasion in the aspect of case law of the Supreme Court for 2022)]. *Liga Zakon*. November 25. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/215638_ukhlyennya-vid-splati-podatkv-dobirka-sudovo-praktiki-2022 (accessed 30.09.2023). [In Ukrainian].

14. Doroshenko K. (2023). *Ukhlyennia vid splaty podatkov: aktualna sudova praktyka u kryminalnykh spravakh* [Tax evasion: actual court practice in criminal cases]. October 24. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analytics/222542_ukhlyennya-vid-splati-podatkv-aktualna-sudova-praktika-u-kriminalnykh-spravakh (accessed 30.09.2023). [In Ukrainian].

15. Voloshyn V. (2023). *Porohy kryminalnoi vidpovidalnosti za umysne ukhlyennia vid splaty podatkov* [Thresholds of criminal responsibility for intentional tax evasion]. June 21. Retrieved from: <https://smartsolutions.ua/porogi-kryminalnoi-vidpovidalnosti-za-umisne-ukhlyennya-vid-splati-podatkv/> (accessed 30.09.2023). [In Ukrainian].

16. *Zvit pro vykonannia Planu roboty Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy na 2021 rik* [Report on the Implementation of the Work Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2021]. Retrieved from: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (accessed 29.09.2023). [In Ukrainian].

17. *Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia* [About the registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation]. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 29.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 07.11.2023 р

Оксана Баїк

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

Зоряна Грицак

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
zoriana.hrytsak.mpvprz.2023@lpnu.ua

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ
ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ):
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ**

У статті проаналізовано теоретико-правові аспекти кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сучасних умовах. Зокрема, проаналізовано поняття та ознаки кримінальної відповідальності, а також підстави її виникнення.

З'ясовано, що статтею 212 Кримінального кодексу України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» фактично передбачено кримінальну відповідальність за порушення податкового законодавства. Водночас ця стаття передбачає встановлення факту порушення конкретної податкової норми, внаслідок чого відбулась несплата податків.

Зауважено, що кримінальній відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) притаманні всі властивості кримінальної відповідальності з врахуванням особливостей податкових правовідносин. Визначено, що ознаками кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є те, що вона: 1) передбачена нормами Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та іншими нормативно-правовими актами; 2) є кримінально-правовою гарантією сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); 3) встановлюється під час умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Проаналізовано склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 Кримінального кодексу України, способи вчинення цього виду правопорушень та умови настання кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Розглянуто кваліфікацію за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та узагальнено статистичні дані щодо кількості кримінальних правопорушень у провадженнях, досудове розслідування у яких здійснюється Бюром економічної безпеки України, на основі ст. 212 Кримінального кодексу України за січень 2020–2023 рр.

Зазначено, що притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) хоча і є дієвим засобом впливу на правопорушників, проте варто зауважити про потребу доопрацювання національного законодавства з метою досягнення чіткості й однозначності.

Ключові слова: склад злочину; кримінальна відповідальність; кримінальне правопорушення; ухилення від сплати податків; оподаткування.

УДК 343

Назар Гданський
Західноукраїнський національний університет,
викладач кафедри кримінального права та процесу,
доктор філософії в галузі права
gdanski1@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ СУДДІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХВАЛЕНЕ НИМ СУДОВЕ РІШЕННЯ

*Полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і
всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Це є
перша і найбільша заповідь. Друга ж подібна до неї:
люби ближнього свого, як самого себе. На цих двох
заповідях утверджується весь Закон і Пророки.*

Євангеліє від Св. Марка 12, 30-31

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.272>

© Гданський Н., 2023

Титан праці Іван Франко та митрополит Андрей Шептицький писали: «Любіть Україну не потоком шумних і галасливих фраз, а тихою і невтомною працею. Голосний, фразеологічний та в більшій мірі нещирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею».

Під впливом інформаційних та політичних кампаній суспільство часто безкритично приймає як власні популістичні та небезпечні слова публічних осіб, які, не знаючи справжнього стану речей в судовій системі України та не попрацювавши там жодного дня, називають себе «експертами» і беруться за її «реформування». Через брак об'єктивної та достовірної інформації щодо рівня довіри до судової влади та впливу на неї законодавчих змін, керуючись власними репутаційними інтересами, такі особи формують у суспільстві хибне уявлення щодо діяльності судів. Це, зокрема, стосується доцільності використання оцінних понять у регламентації підстав для притягнення судів до дисциплінарної відповідальності та їх правильне трактування.

Закон Божий як епіграф до статті вибрано не випадково, адже його сконструйовано якраз із використанням оцінних понять, ключовими з яких є «любов» та «ближній». І якщо сам Господь для написання Нового завіту (договору) з людиною вдався до оцінних понять, то марно думати, що нам, людям, вдасться обійтися без використання цього прийому юридичної техніки.

В Україні як у демократичній державі законодавство має відповідати критеріям і принципам, що визначені Конституцією України. Це, зокрема, принципів верховенства права. Вимогою верховенства права, як встановив Конституційний Суд України, є дотримання принципу юридичної визначеності. Цей принцип зумовлює однакове застосування норми права, а також унеможливлення її довільного трактування. Юридична

визначеність норми права є основною умовою забезпечення кожному ефективного судового захисту незалежним судом.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України (від 20 червня 2019 року № 6-р/2019), юридична визначеність охоплює такі складові частини, як чіткість, зрозумілість, однозначність норм права. Згідно з цим рішенням, «законодавець має прагнути до чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права» (абз. 5, 6 підп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини).

А відповідно до рішення Конституційного Суду України (від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019), особливо важливо дотримуватися ясності і недвозначності норм, які визначають кримінальну відповідальність, зважаючи на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, «адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини» (абз. 7 п. 3 мотивувальної частини).

Зазначимо, що у рішенні у справі «Новік проти України» (Novik v. Ukraine) від 18 грудня 2008 року (заява № 48068/06) Європейський Суд з прав людини вказав: «...якщо йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливим є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Вимога «якості приписів права» в розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року означає, що якщо національний закон дозволяє можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбаченим у застосуванні, щоб виключити будь-який ризик свавілля» (§ 19).

Конституційний Суд України виходить із того, що Кримінальним кодексом України (ст. 375) не подано критеріїв, за якими можливо би було визначити, який вирок, рішення, ухвала або постанова судді (суддів) є *«неправосудними»*, а також не розкрито змісту вислову *«завідомо неправосудний»*. Це зумовлює неоднозначне розуміння складу злочину, який кваліфікують за зазначеною нормою. Як вважає Конституційний Суд України, формулювання диспозиції ст. 375 Кримінального кодексу України допускає можливість зловживання нею у разі вчинення органами досудового розслідування дій, наслідком яких є притягнення до кримінальної відповідальності судді, котрий постановив судове рішення, яке, на думку слідчого, прокурора або будь-якої іншої особи, є *«неправосудним»* (зокрема, непогодження з рішенням).

У рішенні акцентовано на тому, що кримінальний закон повинен бути юридично визначений, ясний, недвозначний і передбачуваний. Саме це може гарантувати здійснення суддею правосуддя на засадах верховенства права та ефективної реалізації кожним конституційного права на судовий захист.

На підставі вищезазначеного Конституційний Суд України висновок, що ст. 375 Кримінального кодексу України суперечить Конституції України, зокрема, ч. 1 ст. 8. Водночас, відповідно до Конституції України (ч. 4 ст. 126), суддя не може бути притягнений до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, крім того випадку, коли суддя вчинив злочин або дисциплінарний проступок.

Ключові слова: оцінні поняття; суддя; дисциплінарна відповідальність; законодавство; остаточне рішення; правозастосовна практика.

Постановка проблеми. Аналіз ст. 375 Кримінального кодексу України щодо сполучення слів *«завідомо неправосудне»*, яке запозичене зі ст. 176 Кримінального кодексу Української РСР 1960 року, у якій було встановлено відповідальність за винесення судьями з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості *«завідомо неправосудного»* вироку, рішення, ухвали або постанови.

Метою статті є дослідження питань відповідальності за постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Аналіз дослідження проблеми. Варто зазначити, що питанню кримінальної відповідальності за постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови присвятили свої дослідження такі науковці, як П. П. Андрушко, В. М. Бурдін, К. М. Гродзинська, С. Є. Дідик, О. О. Дудоров, В. М. Єднак, О. М. Калюжна, Н. Д. Квасневська, В. А. Козак, О. М. Овчаренко, Л. М. Палюх, О. П. Слободяник, В. І. Тютюгіна, В. Д. Чабанюка та ін.

Як зазначають дослідники (зокрема, М. І. Хавронюк [4, с. 83–95]), згідно із законодавством Англії, Ірландії, Кіпру, за винесені ними рішення судді не несуть кримінальної відповідальності. В Андоррі, Італії, Ліхтенштейні, Норвегії, Португалії, Словенії, Швеції, Румунії, Угорщині, Хорватії судді взагалі не несуть кримінальної відповідальності за діяння, вчинені у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків (не беручи до уваги корупційних злочинів). У 2007 році із Кримінального кодексу Грузії було вилучено статтю «Винесення незаконного вироку чи іншого судового рішення». Відповідно до закону за це діяння грузинські судді можуть нести тільки дисциплінарну відповідальність. У кримінальних кодексах таких країн, як Литва, Польща, Словаччина, Австрія, Сан-Марино стосовно судді як суб'єкта загальних службових злочинів нічого не зазначено. За виконання прохання чи незаконне одержання подарунка (або будь-якої іншої вигоди), щоб здійснити або не здійснити певну дію, що стосується виконання функції судді, Кримінальний кодекс Албанії передбачає кримінальну відповідальність.

Відповідно до Кримінального кодексу Швейцарії суддя несе відповідальність разі вимагання неправомірної вигоди чи її прийняття за дії, які суперечать (або не суперечать) його обов'язкам. Як можемо зазначити, у цих випадках йдеться про використання суддею своїх повноважень, дотримуючись корисливих мотивів.

Дослідження в історичному контексті ст. 375 Кримінального кодексу України дає підстави вважати її невдалим наслідуванням юридичної практики радянської держави. Радянська юридична та політична системи уможлилювали використання такої норми для контролю над суддями і впливу на них.

Конституційний Суд України виходить із того, що Кримінальним кодексом України (ст. 375) не подано критеріїв, за якими можливо би було визначити, який вирок, рішення, ухвала або постанови судді (суддів) є «неправосудними», а також не розкрито змісту вислову «завідомо неправосудний». Це зумовлює неоднозначне розуміння складу злочину, який кваліфікують за зазначеною нормою.

Виклад основного матеріалу. Багато проблем, які стосуються питань тлумачення оцінних понять у практиці Вищої ради правосуддя, є недослідженими або дискусійними. Це, зокрема, стосується доцільності використання оцінних понять у регламентації підстав для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та їх правильне трактування [1, с.14].

Відповідно до прецедентної практики Європейського Суду з прав людини, існування оцінних понять у праві є допустимим, якщо нечітка норма відповідатиме таким вимогам:

- доступності (закон належно оприлюднений);
- передбачуваності (норма, що не має чіткого формального вираження, все ж має давати можливість особі, після відповідних консультацій з юристом або ознайомлення з судовою практикою, із достатньою точністю визначити юридичні наслідки своїх дій) [2, с. 96].

Європейський Суд з прав людини визначає вимоги й до судового акта, у якому роз'яснюється зміст оцінних понять:

- остаточне судове рішення щодо певного питання не повинно ставитися під сумнів;
- тлумачення правового положення, що містить оцінне поняття, повинно бути досить чітким у переважній більшості справ, які розглядали національні органи [3, с. 116–123].

До питання щодо притягнення судді до відповідальності за ухвалене ним судове рішення

Розглядаючи питання визначеності законодавства, важливо зазначити рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 375 Кримінального кодексу України. Цим рішенням Конституційний Суд України визнав такою, що не відповідає Конституції України ст. 375 Кримінального кодексу України.

Конституційний Суд України встановив, що конституційні приписи щодо незалежності суддів нівелюються внаслідок юридичної невизначеності ст. 375 Кримінального кодексу України.

Суб'єкт права на конституційне подання звернувся до Конституційного Суду України, оскільки вважав, що сполучення слів «*завідомо неправосудного*» є оцінним, його зміст законодавчо не визначений. Зважаючи на це, зміст вислову «*завідомо неправосудний*» не забезпечує передбаченості застосування ст. 375 Кримінального кодексу України.

Відповідно до п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-р/2020, вирішуючи порушене у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходить із того, що:

- в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України);
- державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч. 1 ст. 6 Конституції України).

Конституційний Суд України у Рішенні від 8 липня 2016 року № 5-рп/2016 зазначив, що «метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову є, зокрема, розмежування повноважень між різними органами державної влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій та здійснення повноважень відповідно до Конституції та законів України» (абз. 2 підп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини).

Конституцією України визначено:

- органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у певних межах і згідно із законами України (ч. 2 ст. 6);
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та способом, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19);
- права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55);
- правосуддя в Україні здійснюють винятково суди;
- делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ч. 1, 2 ст. 124);
- суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ч. 4 ст. 126).

На підставі аналізу положень ст. 6, 8, 19, ч. 1 ст. 55, ст. 124, 126 Конституції України можна вважати, що суспільні відносини у сфері правосуддя перебувають під конституційним захистом, щоб не допустити дій, що суперечать меті правосуддя, та запобігти постановленню судового рішення, яке за своєю суттю не може бути актом правосуддя.

Вирішуючи порушене у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України зазначає, що аналіз цієї статті Кримінального кодексу України дає підстави стверджувати, що сполучення слів «*завідомо неправосудне*» запозичене зі ст. 176 Кримінального кодексу Української РСР 1960 року, у якій було встановлено відповідальність за винесення суддями з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості «*завідомо неправосудного*» вироку, рішення, ухвали або постанови.

Дослідження в історичному контексті ст. 375 Кримінального кодексу України дає підстави вважати її невдалим наслідком юридичної практики радянської держави. Радянська юридична та політична системи уможлилювали використання такої норми для контролю над суддями і впливу на них.

Варто зазначити, що питанню кримінальної відповідальності за постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови присвятили свої дослідження такі науковці, як П. П. Андрушко, В. М. Бурдін, К. М. Гродзинська, С. Є. Дідик, О. О. Дудоров, В. М. Єднак, О. М. Калюжна, Н. Д. Квасневська, В. А. Козак, О. М. Овчаренко, Л. М. Палюх, О. П. Слободяник, В. І. Тютюгіна, В. Д. Чабанюка та ін.

Як зазначають дослідники (зокрема, М. І. Хавронюк [4, с. 83–95]), згідно із законодавством Англії, Ірландії, Кіпру, за винесені ними рішення судді не несуть кримінальної відповідальності. В Андоррі, Італії, Ліхтенштейні, Норвегії, Португалії, Словенії, Швеції, Румунії, Угорщині, Хорватії судді взагалі не несуть кримінальної відповідальності за діяння, вчинені у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків (не беручи до уваги корупційних злочинів). У 2007 році із Кримінального кодексу Грузії було вилучено статтю «Винесення незаконного вироку чи іншого судового рішення». Відповідно до закону, за це діяння грузинські судді можуть нести тільки дисциплінарну відповідальність. У кримінальних кодексах таких країн, як Литва, Польща, Словаччина, Австрія, Сан-Марино стосовно судді як суб'єкта загальних службових злочинів нічого не зазначено. За виконання прохання чи незаконне одержання подарунка (або будь-якої іншої вигоди), щоб здійснити або не здійснити певну дію, що стосується виконання функції судді, Кримінальний кодекс Албанії передбачає кримінальну відповідальність.

Відповідно до Кримінального кодексу Швейцарії, суддя несе відповідальність у разі вимагання неправомірної вигоди чи її прийняття за дії, які суперечать (або не суперечать) його обов'язкам. Як можемо зазначити, у цих випадках йдеться про використання суддею своїх повноважень, дотримуючись корисливих мотивів. Серед кваліфікуючих обставин, окрім тяжких наслідків, названо винесення незаконного вироку суду, яким особу засуджено до позбавлення волі. А Кримінальний кодекс Вірменії відповідальність судді за винесення ним завідомо неправосудного судового акта визначає, зокрема, у разі наявності у судді корисливого чи іншого особистого мотиву. Якщо суддя умисне виніс неправосудний вирок, ухвалу або постанову, змушував особу шляхом погроз чи інших незаконних дій давати свідчення або укладати угоду про визнання своєї вини, змушував експерта надати неправильний висновок або змушував перекладача подавати неправильний переклад, то Кримінальний кодекс Молдови такі дії трактує як злочини. Якщо суддя виніс завідомо неправосудний судовий акт або порушив закон із метою одержання майнової вигоди іншою особою або завдав шкоди іншій особі, то відповідно до Кримінального кодексу Сербії він повинен нести відповідальність. Кримінальний кодекс Естонії також визначає відповідальність за винесення суддею завідомо незаконного судового рішення.

Варто зазначити, що за умисне винесення незаконного вироку чи постанови Кримінальний кодекс Латвії визначає відповідальність судді. Відповідно до цього кодексу, обтяжують це діяння такі обставини: корисливі мотиви, вчинення його під час розгляду справ про тяжкі та особливо тяжкі злочини і фальсифікація доказів; завідомо незаконне взяття під варту; завідомо незаконне затримання чи привід, вчинені з помсти, корисливих чи інших особистих мотивів, а також за фальсифікацію доказів, зокрема їх свідоме приховування.

Згідно із Кримінальним кодексом Болгарії, суддя нестиме покарання, якщо отримав подарунок чи іншу вигоду, а також у тому разі, якщо допоміг особі, яка винна у вчиненні злочину, уникнути кримінального переслідування або залишитися непокараною. Кримінальний кодекс Туреччини карає суддю за винесення незаконного та упередженого стосовно особи вироку або рішення. Особливим є покарання у тому випадку, якщо суддя вимагав хабаря чи отримання іншої вигоди шляхом зловживання службовим становищем. Суддя нестиме покарання, якщо отримав хабар, виявляв недбалість чи виконував обов'язки неналежно, зокрема тоді, якщо зволікав із виконанням своїх обов'язків. А відповідно до Кримінального кодексу Франції, суддя буде покараний, якщо, отримавши відповідне процесуальне звернення, злісно відмовлявся здійснити правосуддя, вимагав (чи отримав) подарунків або інших переваг за вчинення чи невчинення певних дій, які належать до його обов'язків. За вимагання або отримання хабаря під час виконання своїх служ-

До питання щодо притягнення судді до відповідальності за ухвалене ним судове рішення

бових обов'язків, відповідно до Кримінального кодексу Німеччини, суддя також нестиме відповідальність. Зауважимо, Кримінальним кодексом Іспанії злочинами проти судової влади визначено такі дії: якщо суддя виніс незаконний вирок чи рішення, відмовився винести вирок чи рішення без законної причини або аргументуючи нібито неясністю, недостатністю закону чи наявністю прогалин у законі, а також якщо суддя злісно затягував правосуддя, щоб досягнути будь-якої незаконної мети.

Отже, як можемо зауважити, у вищенаведених країнах кримінальне законодавство передбачає відповідальність судді за винесення певного судового рішення та за інші вчинені ним діяння, пов'язані з виконанням його службових обов'язків.

В Україні як у демократичній державі законодавство має відповідати критеріям і принципам, що визначені Конституцією України. Це, зокрема, принципів верховенства права. Вимогою верховенства права, як встановив Конституційний Суд України, є дотримання принципу юридичної визначеності. Цей принцип зумовлює однакове застосування норми права, а також унеможливлення її довільного трактування. Юридична визначеність норми права є ключовою умовою забезпечення кожному ефективного судового захисту незалежним судом.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України (від 20 червня 2019 року № 6-р/2019), юридична визначеність охоплює такі складові частини, як чіткість, зрозумілість, однозначність норм права. Згідно з цим рішенням, «законодавець повинен прагнути до чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права» (абз. 5, 6 підп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини).

А відповідно до рішення Конституційного Суду України (від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019), особливо важливо дотримуватися ясності і недвозначності норм, які визначають кримінальну відповідальність, зважаючи на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, «адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини» (абз. 7 п. 3 мотивувальної частини).

Зазначимо, що у рішенні у справі «Новік проти України» (Novik v. Ukraine) від 18 грудня 2008 року (заява № 48068/06) Європейський Суд з прав людини вказав: «...якщо йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливим є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Вимога «якості приписів права» в розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року означає, що якщо національний закон дозволяє можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбаченим у застосуванні, щоб виключити будь-який ризик свавілля» (§ 19).

Конституційний Суд України виходить із того, що Кримінальним кодексом України (ст. 375) не подано критеріїв, за якими можливо би було визначити, який вирок, рішення, ухвала або постановова судді (суддів) є «неправосудними», а також не розкрито змісту вислову «завідомо неправосудний». Це зумовлює неоднозначне розуміння складу злочину, який кваліфікують за зазначеною нормою.

Як вважає Конституційний Суд України, формулювання диспозиції ст. 375 Кримінального кодексу України допускає можливість зловживання нею у разі вчинення органами досудового розслідування дій, наслідком яких є притягнення до кримінальної відповідальності судді, котрий постановив судові рішення, яке, на думку слідчого, прокурора або будь-якої іншої особи, є «неправосудним» (зокрема, непогодження з рішенням).

У рішенні акцентовано на тому, що кримінальний закон має бути юридично визначений, ясний, недвозначний і передбачуваний. Саме це може гарантувати здійснення суддею правосуддя на засадах верховенства права та ефективної реалізації кожним конституційного права на судовий захист.

На підставі вищезазначеного Конституційний Суд України висновок, що ст. 375 Кримінального кодексу України суперечить Конституції України, зокрема, ч. 1 ст. 8. Водночас відповідно до Конституції України (ч. 4 ст. 126) суддя не може бути притягнений до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, крім того випадку, коли суддя вчинив злочин або дисциплінарний проступок.

Європейська комісія «За демократію через право» у доповіді стосовно незалежності судової влади (була схвалена на 82-му пленарному засіданні, яке відбулось 12–13 березня 2010 року), визначаючи межі «функційного імунітету суддів», трактувала його як імунітет від кримінального переслідування за діяння, вчинені під час виконання суддею своїх функційних обов'язків, окрім умисних злочинів, зокрема пов'язаних з одержанням хабаря (п. 61).

Отже, можемо зазначити, що суддю може бути притягнуто до кримінальної відповідальності лише у тому разі, якщо він умисно здійснив правопорушення, коли було наявне свавільне зловживання повноваженнями судді, що перешкоджало здійсненню правосуддя чи могло завдати шкоди іншим особам або суспільним інтересам, прикриваючись дотриманням закону.

Конституційний Суд України визнає, що будь-яке кримінальне обвинувачення щодо судді має ґрунтуватися на приписах кримінального закону (чіткість, зрозумілість, однозначність і передбачність) за умови визнання гарантій незалежності судді у процесі здійснення правосуддя.

Конституція України до основних засад судочинства відносить, зокрема, обов'язковість судового рішення (п. 9 ч. 2 ст. 129). Як зазначено уч. 1 ст. 29-1 Конституції України, судові рішення є обов'язковим до виконання.

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів (від 17 листопада 2010 року № CM/Rec (2010) 12 подано, що «рішення суддів не можуть підлягати будь-якому перегляду поза межами апеляційних процедур, закладених у законодавстві»; «за винятком рішень про амністію, помилування або подібних заходів, виконавча влада та законодавча влада не повинні ухвалювати рішення, що скасовують судові рішення» (§ 16, 17 додатку до Рекомендації).

Щодо перегляду судового рішення закон визначає відповідні процедури судочинства, які передбачають оскарження судового рішення та надання йому юридичної оцінки компетентним судом. Згідно із Конституцією України, інші органи державної влади не мають таких повноважень стосовно перевірки судового рішення в позасудовому порядку та визнання такого рішення «неправосудним».

Як визнає Конституційний Суд України, ухвалене остаточне судові рішення не може бути переглянуто, за винятком випадків його перегляду відповідним судом, що визначено процесуальними законами. Це унеможливує оцінювання такого рішення слідчим, прокурором у процесі вчинення ними дій, наслідком яких є притягнення судді до кримінальної відповідальності.

Ефективна реалізація права на судовий захист залежить від багатьох чинників системи судоустрою та судочинства. Значною мірою від того, чи забезпечені гарантії незалежності суддів у процесі здійснення правосуддя.

Конституція України (ч. 1, 2 ст. 126, ч. 1 ст. 129) гарантує:

- незалежність і недоторканність судді;
- будь-який вплив на суддю забороняється;
- здійснюючи правосуддя, суддя є незалежним і керується верховенством права.

Конституційний Суд України визнав, що «закріплення на конституційному рівні положення, відповідно до якого правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, та положення щодо незалежності суддів створює найважливішу гарантію додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина». Це головню спрямоване на те, щоб створити ефективний механізм виконання покладених на судову владу завдань. Ці завдання передусім спрямовані на те, щоб захищати права і свободи людини і громадянина, а також на те, щоб забезпечувати верховенство права та конституційного ладу в країні (абз. 4 підп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 4 грудня 2018 року № 11-п/2018).

До питання щодо притягнення судді до відповідальності за ухвалене ним судове рішення

Покликаючись на ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року), у Рекомендації мовиться, що забезпечення незалежності судової влади спрямоване, щоб гарантувати кожній особі реалізацію основоположного права на те, щоб розгляд справи здійснював справедливий суд лише на законній підставі, не допускаючи будь-якого стороннього впливу (§ 3 додатку до Рекомендації).

Запровадження кримінальної відповідальності за постановлення *«завідомо неправосудного»* судового рішення викликає деякі ризики та створює певні можливості для впливу на суддів. Це зумовлено нечіткістю і неоднозначністю диспозиції ст. 375 Кримінального кодексу України.

Конституційний Суд України вважає, що, відповідно до гарантованого Конституцією України принципу незалежності суддів, оспорювані положення Кодексу, якими визначено діяння, котрі вважають злочинами, суб'єктом яких є суддя, мають бути законодавцем відповідно сформульовані. Це спрямоване на те, щоб чи державний орган, чи будь-яка посадова особа не могли використати їх таким способом, щоб вплинути на суддю та втрутитися у здійснення ним правосуддя. Зважаючи на юридичну невизначеність ст. 375 Кримінального кодексу України, значною мірою нівелюються конституційні приписи щодо незалежності суддів.

Як стверджує Конституційний Суд України, ст. 375 Кримінального кодексу України суперечить принципів верховенства права, зокрема юридичній визначеності. Та водночас не узгоджується із принципами незалежності суддів, обов'язковості судового рішення. Отже, як можна вважати, ст. 375 Кримінального кодексу України суперечить ч. 1 ст. 8, ч. 1, 2 ст. 126, ч. 1 п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України [5].

Вища рада правосуддя акцентує, що треба забезпечити такі умови, щоб про притягнення суддів до кримінальної відповідальності за їхні протиправні дії законодавство визначало гарантії, які б запобігали впливу на незалежність та неупередженість суддів. Якщо із Кримінального кодексу України вилучити ст. 375, то це дасть можливість привести функціональний імунітет судді відповідно до міжнародних стандартів.

Якщо правопорушення вчинено умисно, наявне свавільне зловживання повноваженнями судді, що перешкоджає здійсненню правосуддя чи переслідує нелегітимні цілі (заподіяння шкоди іншим особам або суспільним інтересам тощо), прикриваючись виконанням вимог закону, – лише у такому випадку суддю може бути притягнуто до кримінальної відповідальності.

Під час онлайн-зустрічі на тему «Консультації щодо стандартів Ради Європи стосовно притягнення судді до кримінальної відповідальності за постановлення неправосудного рішення» на цих питаннях було зосереджено важливу увагу. Цю онлайн-зустріч було організовано за підтримки проєктів Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» та «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України». Її проводили у режимі відеоконференції 23 листопада 2020 року. У ній взяли участь представники органів судової влади, експерти Ради Європи, народні депутати України, а також представники міжнародних організацій.

Моніторингова місія ООН з прав людини надала Вищій раді правосуддя аналітичну довідку щодо незалежності суддів, які стикаються із кримінальним переслідуванням за неправосудні рішення. Висновки і рекомендації Моніторингової місії ООН щодо приведення національного законодавства в цій сфері до міжнародних стандартів надіслані до Верховної Ради України.

Висновки Моніторингової місії ООН з прав людини, як зазначено в аналітичній довідці, засвідчують наявність випадків здійснення тиску на суддів з боку прокурорів шляхом проведення розслідувань за ст. 375 Кримінального кодексу України.

Законодавство України містить гарантії захисту суддів від свавільного кримінального переслідування. Однак, незважаючи на це, недоліки цих гарантій збільшували проблеми, спричинені ст. 375 Кримінального кодексу України. Варто зазначити, що ці гарантії стосуються затримання, тримання під вартою та письмового повідомлення про підозру. Проте ці гарантії не захищали суддів від безпідставної реєстрації кримінального провадження щодо них. Зважаючи на те, що захищеними від свавільного початку розслідування кримінальних правопорушень були лише судді

Вищого антикорупційного суду. З огляду на те, що судді інших судів не мають того самого рівня захисту, оскільки Верховна Рада України звузила коло уповноважених на це посадових осіб до Генерального прокурора. Тому будь-яка особа, у разі виявлення незадоволення їхніми рішеннями, могла зумовити початок розслідування стосовно них згідно із ст. 375 Кримінального кодексу України. Як свідчать висновки Моніторингової місії, вищенаведені кримінальні провадження чинили тиск на суддів або призводили до конфлікту інтересів.

Моніторингова місія ООН з прав людини вітає рішення Конституційного Суду України, яким ст. 375 Кримінального кодексу України визнано такою, що не відповідає Конституції України, з огляду на висновок про можливість перегляду судових рішень лише в межах процедури оскарження. Це має вилучити аналіз судових рішень щодо «неправосудності» цих рішень у межах окремих проваджень.

На пів року відтермінувавши набуття чинності Рішенням Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020, Верховна Рада України отримала можливість для розгляду законодавчих ініціатив. У травні–червні 2020 року проекти законів були зареєстровані у Верховній Раді України.

Верховній Раді України з боку Моніторингової місії ООН з прав людини були надані такі рекомендації:

- утриматися від голосування за проекти законів, що передбачають повернення кримінальної відповідальності суддів за постановлені ними рішення (відповідно до міжнародних стандартів та Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року);

- розглянути питання щодо внесення до Кримінального процесуального кодексу України змін, які б звузили коло осіб, котрі би мали право розпочинати розслідування кримінальних правопорушень, які вчинили судді, до вищих посадових осіб Офісу Генерального прокурора [6].

У щорічних доповідях (за 2017, 2018, 2019 роки) про стан забезпечення незалежності в Україні Вища рада правосуддя акцентувала, що із Кримінального кодексу України варто вилучити ст. 375. Це зумовлено і обгрунтовано тим, що були виявлені випадки зловживання слідчими і прокурорами повноваженнями щодо внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України, з метою тиску на суд. У рішеннях про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя Вища рада правосуддя наголошувала, що притягнення судді до кримінальної відповідальності в механізмі стримувань та противаг у системі поділу влади в Україні є однією з форм контролю за діяльністю носіїв судової влади, завданням якої має бути досягнення балансу між засадами незалежності й недоторканності суддів та кримінальною відповідальністю в разі вчинення кримінально караного протиправного діяння.

Висновки. Внесення слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення під час здійснення правосуддя є можливим, якщо виявлено ознаки такого кримінального правопорушення, які будуть достатніми для подальшого повідомлення судді про підозру та складення і направлення до суду обвинувального акта у максимально короткий термін. Суддя, як і представник будь-якої іншої професії, може припуститися помилки. Такі помилки мають бути виправлені у процесі перегляду судових рішень судами вищих інстанцій. Тлумачення закону, оцінювання фактів та доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веренкіотова О. В. Зміст оціночних понять в юридичній науці. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 5. С. 14–19.

До питання щодо притягнення судді до відповідальності за ухвалене ним судове рішення

2. Квасневська Н. Д. Законодавство країн Європи про кримінальну відповідальність суддів за неправосудність. *Судова Апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 90–98.
3. Рішення ЄСПЛ «Брумареску проти Румунії» від 22 січня 2001 р. URL: <http://www.ourcourt.ru>. Рішення ЄСПЛ «Гавенда проти Польщі» від 14 березня 2002 р. *Практика Європейського суду з прав людини: рішення у справі: коментарі*. 2002. № 2. С. 116–123.
4. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею неправосудного судового рішення: міжнародні стандарти, законодавство України та інших держав Європи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 4. С. 83–95.
5. Рішення Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n2>
6. Лист Моніторингової місії ООН з прав людини від 17 грудня 2020 року № 0/2280/20201217.

REFERENCES

1. Verenkiotova O. V. *Zmist otsinochnykh poniat v yurydychnii nautsi*. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2008. No. 5. P. 14–19. [In Ukrainian].
2. Kvasnevska N. D. *Zakonodavstvo krain Yevropy pro kryminalnu vidpovidalnist suddiv za nepravosudnist*. Sudova Apeliatsiia. 2009. No. 5. (15). P. 90–98. [In Ukrainian].
3. *Rishennia YeSPL «Brumaresku proty Rumunii» vid 22 sichnia 2001 r.* URL: <http://www.ourcourt.ru>. Rishennia YeSPL «Havenda proty Polshchi» vid 14 bereznia 2002 r. *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: rishennia u spravi: komentari*. 2002. No. 5. 2. P. 116–123. [In Ukrainian].
4. Khavroniuk M. I. *Kryminalna vidpovidalnist za postanovlennia suddeiu nepravosudnoho sudovoho rishennia: mizhnarodni standarty, zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav Yevropy*. Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky. 2019. T. 4. P. 83–95. [In Ukrainian].
5. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n2> [In Ukrainian].
6. *Lyst Monitorynhovoi misii OON z prav liudyny vid 17 hrudnia 2020 roku No. 5. 0/2280/20201217*. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Nazar Hdanskyi

Western Ukrainian National University,
teacher of the Department of Criminal Law and Procedure,
Doctor of Philosophy in Law
gdanski1@ukr.net

ON THE QUESTION OF HOLDING A JUDGE TO RESPONSIBILITY FOR A JUDICIAL DECISION ADOPTED BY HIM

Titan of labor Ivan Franko and Metropolitan Andrey Sheptytskyi wrote: «Love Ukraine not with a stream of loud and noisy phrases, but with quiet and tireless work. Loud, phraseological and, to a greater extent, insincere, because patriotism not supported by deeds must give way to respectable, silent, but deeply felt patriotism, which manifests itself not in words, but in work».

Under the influence of information and political campaigns, society often uncritically accepts as its own the populist and dangerous words of public figures who, not knowing the true state of affairs in the judicial system of Ukraine and having never worked there for a single day, call themselves «experts» and undertake its «reform». In the absence of objective and reliable information about the level of trust in the judiciary and the impact of legislative changes on it, such persons, guided by their own reputational interests, form a false impression in society about the activities of the courts. This, in particular, concerns the expediency of using evaluative concepts in the regulation of the grounds for bringing judges to disciplinary responsibility and their correct interpretation.

The Law of God was not chosen as an epigraph to the article by chance, because it was constructed precisely with the use of evaluative concepts, the key ones of which are «love» and «neighbor». And if the Lord Himself resorted to evaluative concepts in order to write the New Testament (agreement) with man, then it is useless to think that we, people, will be able to do without using this technique of legal technique.

In Ukraine, as a democratic state, legislation must meet the criteria and principles defined by the Constitution of Ukraine. These are, in particular, the principled rule of law. The requirement of the rule of law, as established by the Constitutional Court of Ukraine, is compliance with the principle of legal certainty. This principle presupposes the uniform application of the rule of law, as well as the impossibility of its arbitrary interpretation. Legal certainty of the rule of law is a key condition for providing everyone with effective judicial protection by an independent court.

According to the decision of the Constitutional Court of Ukraine (No. 6-r/2019 dated June 20, 2019), legal certainty includes such components as clarity, comprehensibility, and unambiguity of legal norms. According to this decision, «the legislator must strive for clarity and comprehensibility in the presentation of legal norms. Each person, in accordance with the specific circumstances, must orientate himself on which rule of law applies in a certain case, and have a clear understanding of the occurrence of specific legal consequences in the relevant legal relationship, taking into account the reasonable and foreseeable stability of the rules of law» (paragraphs 5, 6 sub. 4.1 clause 4 of the motivational part).

And according to the decision of the Constitutional Court of Ukraine (from February 26, 2019 No. 1-p/2019), it is especially important to adhere to the clarity and unambiguity of the norms that determine criminal responsibility, taking into account the specifics of the criminal law and the consequences of bringing to criminal responsibility, «because bringing to such type of legal responsibility is associated with possible significant limitations of human rights and freedoms» (par. 7, item 3 of the motivational part).

It should be noted that in the decision in the case «Novik v. Ukraine» (Novik v. Ukraine) dated December 18, 2008 (application No. 48068/06), the European Court of Human Rights stated: «...when it comes to deprivation of liberty, it is extremely important ensuring the general principle of legal certainty. The requirement of «quality of legal prescriptions» within the meaning of clause 1 of Art. 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 means that if a national law allows the possibility of deprivation of liberty, such law must be sufficiently accessible, clearly formulated and foreseen in application to exclude any risk of arbitrariness» (§ 19).

The Constitutional Court of Ukraine proceeds from the fact that the Criminal Code of Ukraine (Article 375) does not provide criteria by which it would be possible to determine which sentence, decision, resolution or resolution of a judge (judges) is «unjust», as well as the meaning of the expression «knowingly unjust» has not been disclosed. This leads to an ambiguous understanding of the composition of the crime, which is qualified according to the specified norm.

According to the Constitutional Court of Ukraine, the wording of the provision of Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine allows for the possibility of its abuse in the event that the authorities of the pre-trial investigation commit actions, the consequence of which is the bringing to criminal responsibility of the judge who issued a court decision that, in the opinion of the investigator, prosecutor or any other person, is «unjust» (in particular, disagreement with the decision).

The decision emphasizes that the criminal law must be legally defined, clear, unambiguous and predictable. This is what can guarantee the administration of justice by the judge on the basis of the rule of law and the effective implementation of everyone's constitutional right to judicial protection.

On the basis of the above, the Constitutional Court of Ukraine concludes that Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine contradicts the Constitution of Ukraine, in particular, Part 1 of Art. 8. At the same time, in accordance with the Constitution of Ukraine (Part 4, Article 126), a judge cannot be held accountable for a court decision passed by him, except in the case when the judge committed a crime or a disciplinary offense.

Keywords: evaluative concepts; judge; disciplinary responsibility; legislation; final decision; law enforcement practice.

Назар Гданський

Західноукраїнський національний університет,
викладач кафедри кримінального права та процесу,

доктор філософії в галузі права

gdanski1@ukr.net

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.283>

© Гданський Н., 2023

Відповідно до міжнародно-правових стандартів в Україні, незалежність судді гарантується Конституцією (частина перша статті 126). Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється (частина друга статті 126 Конституції України). Також у частині першій статті 129 Основного Закону України вказано, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Інституційна незалежність судової влади імпліцитно втілена на рівні тексту Конституції України, крім поданих вище норм, також у частині першій статті 6 (державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову), частині першій, другій статті 8 (в Україні визнається і діє принцип верховенства права).

Крім того, зміст статей 128, 129-1, 130, 130-1, 131 Основного Закону України дає науковцю підстави для висновку, що інституційна незалежність судової влади також гарантується визначеними на конституційному рівні незалежною процедурою призначення судді на посаду, обов'язковістю судового рішення, забезпеченням належного матеріального утримання суддів та фінансуванням судової системи, незалежними механізмами добору суддів та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, самостійністю суддівського самоврядування та врядування. Названі конституційні гарантії незалежності судової влади конкретизуються на законодавчому рівні – насамперед у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», більша частина статей якого тією чи іншою мірою дотична до принципу незалежності суддів, крім того, цьому питанню окремо присвячена стаття 6 Закону.

Маємо наголосити, що незалежність судової влади є необхідною засадою цивілізованого суспільства, реальне забезпечення якої своєю чергою є обов'язковою умовою побудови правової демократичної держави – в сучасному світі є аксіомою, яка не потребує жодної додаткової аргументації. Незалежність судової влади ми розглядаємо як явище, зумовлене внутрішніми та зовнішніми чинниками. Внутрішній аспект незалежного суду може мати багато складників, але насамперед він ґрунтується на моральних устоях та етичних нормах конкретної людини – судді. Тут поняття незалежності дуже тісно переплітається із такими категоріями, як неупередженість, безсторонність та справедливість, позначаючи у кінцевому результаті певний спосіб мислення. Адже очевидно, що одні і ті самі обставини кожна людина сприймає індивідуально, через призму власних уявлень про світ. Конкретні чинники, які хтось залишить поза увагою

(наприклад, висловлювання, коментарі колег, публікації тощо), для іншого можуть мати визначальний вплив на формування ставлення до певної людини чи певної ситуації, тому відсутність моральної зрілості особи, які здійснює правосуддя, може звести нанівець конституційно та законодавчо закріплені гарантії незалежності судді. Підкреслимо, що внутрішня незалежність в описаному вище контексті – це власний обов'язок кожного носія судової влади – судді, який походить із морально-етичних якостей конкретної особи і зумовлює відповідні результати його діяльності. Зовнішнім чинником, який забезпечує розгляд та вирішення справи незалежним суддею, є незалежність судової влади як одна із основних цінностей сучасної демократичної держави, як ознака відносин судді (конкретного носія судової влади під час здійснення своїх посадових обов'язків) із будь-якими суб'єктами.

Стверджується, що інституційна незалежність судової влади є складним та багатограним явищем, оскільки її треба розглядати як недопущення будь-якого неправомірного стороннього впливу на судову владу, повноцінну її автономність від інших гілок влади, що не лише означає невтручання у функцію правосуддя, а й передбачає дотримання суддівської незалежності в усіх її аспектах, проявах гарантій незалежності та недоторканності суддів повним обсягом. Така незалежність є універсальною у конституційно-правовому вимірі з огляду на її значущість як істотної вимоги принципу поділу влади, верховенства права та права на судовий захист. Сьогодні, як переконує аналіз останніх тенденцій у практиці Суду щодо захисту суддівської незалежності порушуються не окремі гарантії суддівської незалежності, а відбулося втручання в інституційну незалежність судової гілки влади в Україні як незалежного арбітра з-поміж інших гілок влади через впровадження сукупності законодавчих змін щодо національної судової системи, які посягнули на її конституційно-визначену структуру та ключові гарантії незалежності суддів (принцип незмінюваності суддів, їх належне матеріальне утримання, забезпечення самостійності суддівського врядування). Це засвідчує наявність ознак кризи у взаємовідносинах між законодавчою та судовою гілками влади, що підриває довіру суспільства до останньої, суперечить конституційним принципам поділу влади, верховенства права, нівелює право на судовий захист, ослаблюючи конституційний впопорядок загалом.

Ключові слова: незалежність судової влади; верховенство права; правосуддя; європейські стандарти правосуддя; суддя.

Метою статті є аналіз захисту суду та суддів як основної умови панування верховенства права у суспільстві та виділення обов'язкових складників незалежного правосуддя.

Аналіз дослідження проблеми. Сутність і проблематику соціального захисту суддів у контексті поточних проблем у сфері реалізації державою соціальної функції, вже прямо чи опосередковано досліджувались у наукових напрацюваннях багатьох українських вчених, серед яких: О. О. Беспалов, В. О. Журавель, Г. А. Зуб, М. І. Іншин, О. В. Карпушова, Е. Л. Ковалюмнус, В. Г. Костенко, Ц. В. Оганісян, А. В. Сапон, Ю. І. Соколова, О. І. Тищенко та інші науковці. Водночас переважна частина таких наукових досліджень і розвідок: 1) розкриває зміст соціальної безпеки суддів (тобто результату застосування соціального захисту), оминаючи при цьому потребу окреслення сутності соціального захисту таких працівників; 2) сконцентрована на з'ясуванні змісту окремих форм (напрямів) соціального забезпечення суддів або ж взагалі – на усіченій інтерпретації соціального захисту (тобто на економічному підході до розуміння соціального захисту, який зводить такий захист повністю чи переважно до матеріального забезпечення соціально вразливого суб'єкта). Крім того, в наявних наукових дослідженнях взагалі немає визначення поняття «соціаль-

ний захист суддів в Україні», що є питанням, яке потребує комплексного вирішення в рамках процесу наукової інтерпретації відповідного соціально-правового явища.

Постановка проблеми. Судова влада, що об'єктивується в процесі трудової діяльності судді, характеризує стан цивілізаційного розвитку суспільства, в якому суд застосовує право, охороняючи правопорядок і культивує таким способом справедливість. До того ж дійсна відповідність судової влади поточним цивілізаційним тенденціям соціальних і правових держав безпосередньо пов'язується із об'єктивним забезпеченням її незалежності, що є базовою характеристикою загального правового статусу судді, яка прямо пов'язана із феноменом соціальної безпеки, що: 1) досягається в процесі соціального захисту суддів; 2) постає як фундаментальна умова належного функціонування системи правосуддя загалом. Тобто подальша розбудова України як правової, соціальної та демократичної держави залежить від адекватності та ефективності соціального захисту професійних суддів, що зумовлено самою місією та роллю суду в процесі цивілізаційного розвитку держави, а також зв'язком соціальної безпеки суддів із їх можливостями належно об'єктивувати судову владу, яка буде відповідати усталеним міжнародним стандартам. Крім того, важливість соціального захисту суддів може бути аргументована загальною значущістю такого соціально-правового феномена, специфікою поточних обставин її об'єктивації, а саме тим, що: по-перше, соціальний захист – це завжди актуальне питання для соціальної, правової та демократичної держави; по-друге, поточне забезпечення дієвості соціального захисту на нормативному, інституційному та інших рівнях відбувається в умовах трансформації соціальної сфери України, зумовленої її європеїзацією, пронизуванням принципами ринкової економіки та впливом соціальної сфери на становлення в Україні ринкової економіки соціальної держави; по-третє, попередні судово-правові реформи не концентрували належної уваги законодавчої і виконавчої влади на потребі комплексної оптимізації дії правового механізму соціального захисту суддів в Україні, що є питанням, котре потребує окремого вирішення. Все це демонструє нагальність наукової дискусії щодо актуальної сутності й проблематики подальшого розвитку соціального захисту суддів в Україні. Водночас цю дискусію треба почати з уточнення питання про те, що сьогодні треба розуміти під поняттям «соціальний захист суддів в Україні».

Виклад основного матеріалу. Будь-який принцип не діє сам по собі. Організація і діяльність суду ґрунтується на досить різних за своїм змістом і обсягом принципах. Відправним, визначальним серед них є принцип незалежності суду і суддів.

Одна з основних умов забезпечення верховенства права у демократичній країні – незалежність судової влади, яка спрямована на здійснення судами правосуддя на підставі Конституції України і законів України, а також на засадах верховенства права [1, с.4].

Надаючи певні повноваження, держава:

- з одного боку, ставить високі вимоги, а за протиправні діяння застосовує відповідальність, зокрема кримінальну;

- з другого боку, забезпечує посиленою охороною, щоб мати змогу без перешкоди, без стороннього впливу належно виконувати свої функції та були незалежними, ухвалюючи правомірні рішення [2, с. 3].

Як встановлює Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 3 ст. 6), втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів будь-яким способом, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або іншим способом, щоб дискредитувати суд або вплинути на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень є заборонені. За це визначено відповідальність відповідно до закону [3, с. 4].

Законодавством визначено, що суддя зобов'язаний звернутися, повідомляючи про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя, до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора (ч. 4ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4].

Звернутись із відповідним повідомленням суддя має упродовж п'яти днів відтоді, коли йому стало відомо про такий випадок. У разі неповідомлення про втручання суддя може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності (п. 6 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4].

Вища рада правосуддя з метою забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя веде й оприлюднює на своєму офіційному вебсайті реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, здійснює перевірку таких повідомлень, оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення (п. 1 ч. 1 ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [5].

На підставі поданих положень законодавства про судоустрій і статус суддів можна стверджувати, що оцінні поняття «втручання» і «авторитет правосуддя» відіграють основну роль у формуванні практики вжиття Вищою радою правосуддя відповідних заходів, щоб забезпечити незалежність суддів та авторитет правосуддя. Від правильного розуміння цих понять значною мірою залежить, чи будуть вжиті належні заходи реагування.

Питання про те, що саме треба вважати «втручанням» у здійснення правосуддя, а що не треба, вже десятки років є одним із дискусійних. Серед науковців та практиків немає єдності щодо трактування змісту цього поняття. Найважливіше значення має юридичний аспект оцінного поняття «втручання», проте Є. М. Блажівський обґрунтовано почав із з'ясування семантичного його значення. Він з'ясував, що в українській мові слово «втручання» означає «дію за значенням втручатися», а дієслово «втручатися» має такі значення:

- входити, проникати куди-небудь у що-небудь;
- самочинно займатися чиймись справами, встрявати в чий-небудь стосунки;
- брати активну участь у чомусь для припинення чого-небудь;
- протидіяти чому-небудь [6, с.1186].

Є. М. Блажівський зазначає, що «втручання» – це дія, спрямована проти кого-, чого-небудь, дія всупереч комусь, чомусь [7, с. 47].

Досліджуючи кримінальну відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України, в авторефераті дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук вчений зосереджує увагу на таких аспектах «втручання»:

- можливе лише щодо законної діяльності судді, протидію незаконній діяльності не можна розглядати як «втручання»;
- виявляється лише у протиправній поведінці, вчинення законних діянь (у тому числі порад, вказівок, контролю) не можна розглядати як «втручання»;
- можливе лише у формі умислу, перешкоджання судді у його діяльності з необережності не можна розглядати як «втручання»;
- це лише дії, бездіяльність не можна розглядати як «втручання» [8, с.9].

Як визначає Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 «Про незалежність судової влади» (ухвалена 13 червня 2007 року), зокрема у п. 11, втручання у діяльність судових органів слід розглядати як вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. І не важливо, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання [9].

На практиці неоднакове розуміння оцінного поняття «втручання» призводить до того, що судді не завжди повідомляють про всі випадки втручання, оскільки не оцінюють їх як вплив на свою діяльність. Водночас трапляються і повністю протилежні ситуації, коли судді вважають, що було втручання, просять вжити відповідних заходів, але Вища рада правосуддя їм в цьому відмовляє.

Статистика свідчить, що з розглянутих за 2020 рік Вищою радою правосуддя повідомлень обґрунтованими і такими, що потребували ухвалення рішень про вжиття заходів реагування, виявилися лише 93 повідомлення (27 %). На підставі розгляду решти 257 повідомлень (73 %) було ухвалено рішення про затвердження висновків про відсутність підстав для вжиття заходів [10].

Оцінний характер поняття «втручання» та загроза дисциплінарної відповідальності за повідомлення про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (п. 6 ч. 1 ст. 106) можна розглядати як головні причини, чому судді «страхуються» і звертаються до Вищої ради правосуддя з такими повідомленнями, зокрема у тих випадках, коли Вища рада правосуддя визнає, що ознак «втручання» немає. У деяких випадках судді вважають, що краще не ризикувати і подати повідомлення, ніж згодом можливе дисциплінарне провадження, яке невідомо чим може закінчитися. Межа між «втручанням» і «невтручанням» настільки тонка, що таку позицію суддів в окремих ситуаціях і справді можна вважати виправданою.

Навіть такий вид «втручання», як критика судових рішень в засобах масової інформації, в одних випадках Вища рада правосуддя вважає «втручанням», а в інших розглядає як «невтручання».

Бачення того, що треба розглядати як «допустиму і корисну критику», а що трактувати як «втручання» з часом змінюються. На підставі аналізу сформульованої Європейським Судом з прав людини правової позиції у справах «Кобентер і «Штандард Ферлагс ГмбХ» проти Австрії», «Скалка проти Польщі», «Пінто Коельо проти Португалії», «Нікула проти Фінляндії», «Аміхалакіоас проти Молдови», «Касадо Кока проти Іспанії», «Шопфер проти Швейцарії», «Моріс проти Франції» Н. Сташків стверджує, що Європейський суд з прав людини дещо розширює межі допустимої критики суддів, ніж це було раніше. Зауважує, що судді, виконуючи свої офіційні повноваження, повинні підлягати допустимій критиці в ширших межах, ніж звичайні громадяни, але тільки за умови достатнього обґрунтування та відсутності образ. Бо завдяки критиці можна привернути увагу громадськості до потенційних хиб судової системи. У тому випадку, коли така критика є конструктивною, то це значною мірою сприятиме розвитку судової влади [11, с. 45–52]. За наявності дискусійних ситуацій все ж варто звернутися із повідомленням про втручання, діючи обережно і завбачливо.

Згідно із щорічною доповіддю Вищої ради правосуддя за 2020 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні», у 2020 році до Вищої ради правосуддя надійшло 345 повідомлень про втручання, з них чотири – про втручання з боку інших суддів [12].

Найпоширеніші підстави для звернень:

- психологічний тиск на суддю (надсилання звернень, скарг, публікація і поширення недостовірної інформації, образи та погрози);
- відкриття кримінальних проваджень, проведення слідчих дій, притягнення до адміністративної відповідальності;
- блокування роботи суду (несанкціоновані протести, перешкоджання доступу до робочого місця судді, пошкодження майна суду);
- фізичний тиск на суддю та його родичів, пошкодження їхнього майна.

Розглянувши ці звернення, було ухвалено 72 рішення про вжиття відповідних заходів реагування [12].

Ми переконані, що неможливо доступно пояснити зміст оцінних понять без прив'язки до конкретних обставин справи. Тлумачення оцінного поняття «втручання» через інші не менш оцінні поняття, такі як «тиск», «перешкоди» чи «вплив», не сприятиме його кращому розумінню. Саме тому у цій статті намагатимемося максимально використати зроблене Вищою радою правосуддя узагальнення практики вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Розглядаючи приклади із щорічної доповіді за 2020 рік, проаналізуємо ситуації, які, згідно з практикою Вищої ради правосуддя, не підпадають під ознаки оцінного поняття «втручання».

Запропонована Вищою радою правосуддя класифікація випадків втручань у діяльність суддів за суб'єктами такого втручання демонструє, що воно можливе не лише від фізичних осіб у формі погроз та насильства, але і від інших суддів, органів державної влади, представників засобів масової інформації. Така класифікація засвідчує, що трапляються випадки, коли щодо однієї справи на суддю різними методами можуть чинити вплив одночасно кілька суб'єктів. Водночас у цій статті ми будемо дотримуватися власної класифікації втручань. Аналіз прикладів втручань у діяльність суддів розглянуто за способами втручань.

Важливо зауважити, що у статті оцінке поняття *«втручання»* розглянуто як підставу для вжиття Вищою радою правосуддя заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Ми не вдаємося до аналізу оцінного поняття *«втручання»*, яке є ознакою складу кримінального правопорушення (згідно із ст. 376 Кримінального кодексу України), та не аналізуємо суміжні кримінально-правові норми (ст. 376–379). На цьому акцентуємо увагу, тому що оцінке поняття *«втручання»* як підстава для вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя та оцінке поняття *«втручання»* як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 376 Кримінального кодексу України, не є тотожними [12]. Це, зокрема, підтверджує статистика вжиття Вищою радою правосуддя заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя і статистика вироків. Як свідчать дані Державної судової адміністрації України, протягом 2020 року за ст. 376 Кримінального кодексу України на розгляді в судах перебувало лише два провадження, протягом року одне провадження закрито; один вирок за ст. 376 Кримінального кодексу України скасовано із закриттям кримінального провадження.

Варто зазначити, що оцінке поняття *«втручання»* має різний зміст навіть у межах Кримінального кодексу України. Якщо порівнювати оцінке поняття *«втручання»*, подане у ст. 367 (Втручання в діяльність судових органів), і оцінке поняття *«втручання»*, подане у ст. 343 (Втручання в діяльність правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця), то можемо виявити, що їх зміст є різним. Хоча в межах одного нормативного акта один і той самий термін має мати однакове значення, вимоги цього правила в Кримінальному кодексі України не дотримані. Також немає термінологічної послідовності і в використанні інших подібних до *«втручання»* оцінних понять, зокрема, оцінного поняття *«вплив»* [8, с. 20–21].

Акцентуємо увагу, що не лише *«втручання»* є підставою для вжиття Вищою радою правосуддя заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Як самостійна правова підстава застосовується також оцінке поняття *«авторитет правосуддя»*. Хоча ці два оцінні поняття тісно взаємопов'язані, проте їх зміст не є ідентичним. Кожне з цих понять має своє індивідуальне значення.

Поняття *«авторитет»* тісно пов'язане з оцінним поняттям *«довіра»*, рівень якої до судової влади впродовж останніх років свідомо підривають. Критика судової влади стала популярною, даючи великі політичні дивіденди. Більша частина загальнодержавних суспільно-політичних засобів масової інформації публікують категоричні заяви без альтернативної точки зору [13].

Вища рада правосуддя намагається реагувати на таку інформаційну кампанію проти судової влади в Україні. Є справи, в яких Вища рада правосуддя констатує відсутність ознак *«втручання»*, але вживає відповідних заходів, щоб забезпечити незалежність суддів та авторитет правосуддя. Зважаючи на те, що повідомлені суддею обставини можуть завдати шкоди *«авторитету правосуддя»*.

Прикладом такої справи є рішення Вищої ради правосуддя від 13 січня 2022 року № 35/0/15-22 «Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням голови Приморського районного суду міста Одеси Кічмаренка С. М.».

На підставі аналізу змісту публікацій, розміщених на офіційних сторінках народного депутата України П. О. Порошенка та народного депутата України В. Ю. Безгіна у соціальній мережі Facebook, Вища рада правосуддя висувала, що інформація, яка подана у соціальних мережах, є відображенням власного погляду авторів та є їхніми оцінними судженнями. Критику судового

рішення вони опублікували після завершення розгляду справи в суді першої інстанції, коли вже було ухвалено обвинувальний вирок. Автори публікацій не вчиняли дій з метою доведення до голови своєї суб'єктивної думки, щоб вплинути на суддю чи чинити на нього тиск. Голова дізнався про негативні коментарі політиків з мережі Інтернет тоді, коли вже було проголошено вирок.

В опублікованій критиці не було прямих вимог, погроз чи вказівок судді, пов'язаних із розглядом або прийняттям будь-якого рішення у судовій справі, про яку йдеться в повідомленні. Тому ці публікації не можна вважати спробою тиску чи впливу на суд. З огляду на вищеподані аргументи, можна стверджувати, що зазначені публікації не можна вважати такими, що створили реальні ризики для голови під час здійснення правосуддя та не становили загрози для ухвалення справедливого і безстороннього рішення. Водночас, на думку Вищої ради правосуддя, політичні коментарі публічних осіб такого рівня є неприпустимими. Неприпустимо, щоб публічні особи такого рівня, не подаючи об'єктивної та конкретної інформації щодо фактичних обставин конкретної судової справи, у своїх виступах подавали оцінку судовому рішенню, таким способом формуючи у суспільстві хибне уявлення про діяльність суддів і судової влади загалом. Варто зазначити, що такі коментарі суперечать конституційному принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, який гарантує незалежність кожній гілці влади.

Розглянувши повідомлення голови Приморського районного суду міста Одеси С. М. Кічмаренка, Вища рада правосуддя зробила висновок, що дії народних депутатів України П. О. Порошенка та В. Ю. Безгіна не містять ознак, які б засвідчували безпосереднє втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя. Водночас ці дії не мають на меті змусити суддю ухвалити певне рішення у справі.

Сам факт надання публічних коментарів (на своїх сторінках у соціальній мережі Facebook) вищезазначеними публічними особами щодо прийнятого судового рішення у конкретній судовій справі є таким, що може підірвати суспільну довіру до правосуддя загалом. Такі дії слід вважати неприпустимими для народних депутатів України, які представляють законодавчу владу. Адже такі вчинки значною мірою формують суспільну думку, а негативна оцінка діяльності судових органів з боку представників законодавчої гілки влади завдає шкоди авторитету правосуддя [14].

Ще одним прикладом є рішення Вищої ради правосуддя від 4 квітня 2019 року № 1049/0/15-19 «Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням судді Рівненського районного суду Рівненської області Коробова С. О. про втручання у його діяльність щодо здійснення правосуддя».

Вища рада правосуддя дійшла висновку, що у доданих до повідомлення роздруковках публікації та sms-повідомлень народний депутат України І. Мосійчук та невідома особа, яка представилась народним депутатом А. Лозовим, висловлюють критичну думку щодо прийнятого рішення у справі № 570/1936/18. Зокрема, в публікації народного депутата України І. Мосійчука зазначено: «Через дурнувате, неправосудне і я б навіть сказав злочинне рішення суду по зняттю з виборчих перегонів кандидата на посаду голови Олександрівської ОТГ від Радикальної партії Олега Ляшка Миколи ОСОБА_2, яке за відповідний хабар виніс рівненський суддя Сергій Коробов, я ліг спати о 5.15 ранку! Саме в цей час Житомирський апеляційний адміністративний суд ухвалив рішення про скасування неправосудного рішення судді Сергія Коробова, яким він вкрав право на вільні вибори у мешканців Олександрівської ОТГ за менше ніж добу знявши з виборів самого рейтингового кандидата. Окремо хочу запевнити від себе та Андрія Лозового рівненського суддю Сергія Коробова, що для нього все тільки починається і краще добровільно йти у відставку. Далі буде...».

З роздруків sms-повідомлень видно, що такі повідомлення містять образливі, грубі, лайливі, принизливі висловлювання і погрози на адресу судді.

Розглянувши повідомлення судді С. О. Коробова, Вища рада правосуддя з'ясувала, що дії народного депутата України та невідомої особи, яка відрекомендувалась народним депутатом України, не містять ознак безпосереднього втручання в діяльність судді щодо здійснення

правосуддя та не мають на меті схилити суддю до прийняття певного рішення у справі. Водночас надання публічних коментарів (на своїй сторінці у соціальній мережі Facebook) народним депутатом України щодо прийнятого судового рішення у конкретній судовій справі підриває суспільну довіру до правосуддя загалом. Народні депутати України представляють законодавчу владу. Зважаючи на це, важливо зауважити, що описані дії є неприпустимими. Такі дії великою мірою впливають на формування суспільної думки, а негативна оцінка діяльності судових органів з боку владних структур шкодить авторитету правосуддя [15].

Г. Є. Бершов, подаючи кримінально-правову характеристику форм і способів втручання в діяльність судових органів, зазначає такі найпоширеніші способи втручання, як прохання, погрози, вказівки, критика діяльності судді у засобах масової інформації, підкуп. Також акцентує на пікетуванні суду, організації мітингів, ходів, демонстрацій, на впливі на суддю з використанням службового становища, зловживанні службовим становищем [15].

Незважаючи на численні звернення суддів із повідомленнями про втручання у їхню діяльність, кількість проваджень, направлених з обвинувальним актом до суду і, відповідно, кількість вироків у таких справах є незначною. оцінке поняття «втручання» не є єдиною підставою для вжиття Вищою радою правосуддя заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Рідше, але як така самостійна правова підстава застосовується також оцінке поняття «авторитет правосуддя». Ці два оцінні поняття тісно взаємопов'язані, проте їх зміст не є ідентичним. Кожне з них має своє індивідуальне значення. У практиці Вищої ради правосуддя є випадки, в яких Вища рада правосуддя констатує відсутність ознак «втручання», але вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя з тієї причини, що повідомлені суддею обставини можуть завдати шкоду «авторитету правосуддя».

Як висновок зазначимо, що оцінке поняття «втручання» як підстава для вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя та оцінке поняття «втручання» як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 376 Кримінального кодексу України, не є тотожними. Оцінке поняття «втручання» має різний зміст навіть у межах самого Кримінального кодексу України.

Якщо порівнювати оцінке поняття «втручання», яке передбачене у ст. 367 (Втручання в діяльність судових органів), і оцінке поняття «втручання» за ст. 343 (Втручання в діяльність правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця), то їх зміст є різним. Хоча за правилами законодавчої техніки в межах одного нормативного акту один і той самий термін має мати однакове значення, вимоги цього правила в Кримінальному кодексі України не дотримані.

Тому «втручанням» на практиці визнаються публічні оцінки процесуальних дій судді, звинувачення в упередженості, наклепи, пропозиції відмовитися від службового житла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 231. С. 4.
2. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. С. 3.
3. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 4.
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
5. Закон України «Про Вищу раду правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798->
6. Закон України «Про Вищу раду правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798->
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь, 2001. 1186 с.

Заходи щодо забезпечення інституційної незалежності судової влади

8. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 47.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8 «Про незалежність судової влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text>
10. Щорічна доповідь за 2020 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf
11. Шашків Н. Авторитет правосуддя VS свобода вираження поглядів (практика Європейського суду з прав людини). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_3_10. С. 52.
12. Щорічна доповідь за 2020 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf
13. Огляд ЗМІ. Недовіра до судів створена штучно – результати брифінгу в ВРП. URL: <https://court.gov.ua/press/publications/1190574/>; Недовіра до судів в Україні: організована криза чи об'єктивна реальність – презентовано результати дослідження щодо діяльності суддівського врядування. URL: <https://expertize-journal.org.ua/zovnishni-novyny/5862-nedovira-do-sudiv-v-ukrayini-organizovana-kryza-chi-ob-ektivna-realnist-prezentovano-rezultati-doslidzhennya-shodo-diyalnosti-suddivskogo-vryaduvannya>
14. Рішення Вищої ради правосуддя від 13 січня 2022 року № 35/0/15-22 «Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням голови Приморського районного суду міста Одеси Кічмаренка С. М.». URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3326>
15. Бершов Г. Є. Кримінально-правова характеристика форм та способів втручання в діяльність судових органів. *Форум права*. 2013. № 1. С. 53–59. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5434/>

REFERENCES

1. Karkhut R. V. *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv za zakonodavstvom Ukrainy ta Respubliky Polshcha*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2018. 231. P. 4. [In Ukrainian].
2. Blazhivskiyi Ye. M. *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Lviv, 2010. P. 3 [In Ukrainian].
3. Blazhivskiyi Ye. M. *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010. P. 4. [In Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [In Ukrainian].
5. *Zakon Ukrainy «Pro Vyshchu radu pravosuddia»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [In Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy «Pro Vyshchu radu pravosuddia»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [In Ukrainian].
7. *Velykiy tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* / V. T. Busel. Kyiv: Irpin, 2001. 1186 p. [In Ukrainian].
8. Blazhivskiyi Ye. M. *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010. P. 47. [In Ukrainian].
9. *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 13 chervnia 2007 roku No. 8 «Pro nezalezhnist sudovoi vlady»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text> [In Ukrainian].
10. *Shchorichna dopovid za 2020 rik «Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini»*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf [In Ukrainian].
11. Shashkiv N. *Avtorytet pravosuddia VS svoboda vyrazhennia pohliadiv* (praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny). Aktualni problemy pravoznavstva. 2018. Vyp. 3. P. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_3_10. P. 52. [In Ukrainian].
12. *Shchorichna dopovid za 2020 rik «Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini»*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf [In Ukrainian].

13. Ohliad ZMI. *Nedovira do sudiv stvorena shtuchno – rezultaty bryfinhu v VRP*. URL: <https://court.gov.ua/press/publications/1190574/>; Nedovira do sudiv v Ukraini: orhanizovana kryza chy obiektyvna realnist – prezentovano rezultaty doslidzhennia shchodo diialnosti suddivskoho vriaduvannia. URL: <https://expertize-journal.org.ua/zovnishni-novyny/5862-nedovira-do-sudiv-v-ukrayini-organizovana-kryza-chi-ob-yektivna-realnist-prezentovano-rezultati-doslidzhennya-shodo-diyalnosti-suddivskogo-vryaduvannya> [In Ukrainian].

14. Rishennia *Vyshchoi rady pravosuddia vid 13 sichnia 2022 roku No. 35/0/15-22* «Pro vzhyttia zakhodiv shchodo zabezpechennia nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddia za povidomlenniam holovy Prymorskoho raionnoho sudu mista Odesy Kichmarenka S. M.». URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3326> [In Ukrainian].

15. Bershov H. Ye. *Kryminalno-pravova kharakterystyka form ta sposobiv vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv*. Forum prava. 2013. No. 1. P. 53–59. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5434/> [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Nazar Hdanskyi

Western Ukrainian National University,
teacher of the Department of Criminal Law and Procedure,
Doctor of Philosophy in Law
gdanski1@ukr.net

MEASURES TO ENSURE THE INSTITUTIONAL INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY

In accordance with international legal standards in Ukraine, the independence of judges is guaranteed by the Constitution (part one of Article 126). It is prohibited to influence the judge in any way (part two of Article 126 of the Constitution of Ukraine). Also, the first part of Article 129 of the Basic Law of Ukraine states that a judge, when administering justice, is independent and governed by the rule of law. The institutional independence of the judiciary is implicitly embodied at the level of the text of the Constitution of Ukraine, in addition to the above-mentioned norms, also in part one of article 6 (state power in Ukraine is exercised on the basis of its division into legislative, executive and judicial), parts one and two of article 8 (in Ukraine the principle of the rule of law is recognized and applied).

In addition, the content of Articles 128, 129-1, 130, 130-1, 131 of the Basic Law of Ukraine gives the scientist grounds for the conclusion that the institutional independence of the judiciary is also guaranteed by the independent procedure for appointing a judge to a position determined at the constitutional level, the binding nature of a court decision, ensuring the proper financial maintenance of judges and financing of the judicial system, independent mechanisms for selecting judges and bringing them to disciplinary responsibility, independence of judicial self-government and governance. The above constitutional guarantees of the independence of the judiciary are specified at the legislative level – first of all, in the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», most of the articles of which to one degree or another are related to the principle of independence of judges, in addition, Article 6 of the Law is separately devoted to this issue.

We must emphasize that the independence of the judiciary is a necessary basis of a civilized society, the real provision of which is, in turn, a mandatory condition for building a legal democratic state – in the modern world, it is an axiom that does not need any additional argumentation. We consider the independence of the judiciary as a phenomenon caused by internal and external factors. The internal aspect of an independent court can have many components, but, first of all, it is based on the moral principles and ethical norms of a specific person – a judge. Here, the concept of independence is very closely intertwined with such categories as impartiality, impartiality and justice, ultimately denoting a certain way of thinking. After all, it is obvious that each person perceives the same circumstances individually, through the prism of their own ideas about the world. Specific factors that someone will leave out of consideration (for example, statements, comments of colleagues, publications,

etc.), for another can have a decisive influence on the formation of an attitude towards a certain person or a certain situation, therefore, the lack of moral maturity of a person who administers justice can nullify the constitutional and legally established guarantees of judge independence. Let us emphasize that internal independence in the context described above is the personal duty of every holder of judicial power – a judge, which originates from the moral and ethical qualities of a specific person and determines the corresponding results of his activity. The external factor that ensures the review and decision of the case by an independent judge is the independence of the judiciary as one of the main values of a modern democratic state, as a sign of the relationship of a judge (a specific holder of judicial power during the performance of his official duties) with any subjects.

It is argued that the institutional independence of the judiciary is a complex and multifaceted phenomenon, since it should be considered as the prevention of any undue external influence on the judiciary, its full autonomy from other branches of government, which not only means non-interference in the function of justice, but also involves compliance judicial independence in all its aspects, manifestations, guarantees of independence and inviolability of judges in full. Such independence is universal in the constitutional and legal dimension due to its significance as an essential requirement of the principle of separation of powers, the rule of law and the right to judicial protection. Today, as the analysis of the latest trends in the practice of the Court regarding the protection of judicial independence convinces, it is not individual guarantees of judicial independence that are violated, but an intervention in the institutional independence of the judicial branch of government in Ukraine as an independent arbiter from among other branches of government through the implementation of a set of legislative changes regarding the national judiciary. systems that encroached on its constitutionally defined structure and key guarantees of the independence of judges (the principle of immutability of judges, their proper financial maintenance, ensuring the independence of judicial governance). This testifies to the presence of signs of a crisis in the relationship between the legislative and judicial branches of power, which undermines public trust in the latter, contradicts the constitutional principles of separation of powers, the rule of law, nullifies the right to judicial protection, weakening the constitutional legal order in general.

Keywords: independence of the judiciary; rule of law; justice; European standards of justice; judge.

УДК 343.1

Ольга Гливчак

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
olha.hlyvchak.pv.2020@lpnu.ua

Олена Ковальчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.294>

© Гливчак О., Ковальчук О., 2023

В статті досліджуються проблемні питання, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в кримінальних справах та досвід зарубіжних країн у цій сфері. Аналізується практика Європейського Суду з прав людини щодо тримання під вартою та його рішення в контексті правових норм та стандартів, пов'язаних з правами людини. Особливо надається увага досвіду країн, де впроваджуються альтернативні запобіжні заходи з метою покращення системи правосуддя та забезпечення прав людини, які можуть бути ефективними та не обмежувати права людини в такій жорсткій мірі, як тримання під вартою.

Крім того, розглядаються питання, пов'язані з необґрунтованими рішеннями щодо тримання під вартою, надмірно тривалим розглядом справи та потребою підвищення прозорості цього процесу.

Особливо наголошується на важливості дотримання прав людини під час застосування заходу у вигляді тримання під вартою, яке є найбільш суворим і обмежувальним заходом, тому його застосування має бути обґрунтованим та справедливим.

Ключові слова: запобіжні заходи; тримання під вартою; заходи забезпечення кримінального провадження; Європейський Суд з прав людини; законодавство.

Постановка проблеми. Тримання під вартою є найбільш суворим та винятковим запобіжним заходом. Така специфічна ознака, як винятковість, зумовлена тим, що застосування тримання під вартою пов'язане із суттєвим обмеженням фундаментальних прав людини, насамперед права на свободу та особисту недоторканність. Тому цей вид запобіжного заходу є доволі проблематичним,

оскільки може зумовити вплив на важливі права і свободи людини та потребує постійного вдосконалення правового регулювання.

Мета статті – дослідження проблемних питань, пов'язаних із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в кримінальних справах, аналіз досвіду зарубіжних країн і практики Європейського Суду з прав людини в цій сфері та виявлення можливих шляхів вдосконалення системи застосування цього запобіжного заходу з урахуванням прав людини та міжнародних стандартів справедливого судочинства.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемні питання застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою досліджували такі науковці, як: О. В. Авраменко, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, М. І. Карпенко, О. М. Коріняк, В. Т. Малярєнко, Є. І. Макаренко, О. Ю. Татаров, В. Я. Тацій, О. І. Тищенко, В. І. Фаринник та інші.

Виклад основного матеріалу. В перші роки після прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України, показники обрання тримання під вартою були нижчими, ніж у наступні роки. Однак статистичні дані свідчать про те, що на сьогодні тримання під вартою, хоча і є винятковим порівняно з іншими запобіжними заходами, обирається найчастіше (від 40 до 55 %), незважаючи на загальні тенденції гуманізації національного кримінального процесуального законодавства.

За дослідженням В. В. Назарова, взяття під варту як запобіжний захід за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року застосовувався також більш ніж до 40 % обвинувачених [1, с. 112].

Оскільки найчастіше затримання здійснюються поліцейськими, важливо присвятити увагу спільному наказу Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції України від 01 жовтня 2018 року № 806/3105/5, яким затверджено «Інструкцію про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та про застосування запобіжного заходу тримання під вартою під час досудового розслідування». У пункті 1.6 розділу II цього наказу вказано найпоширеніші порушення в цій сфері, включаючи: доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно; недостатнє інформування затриманої особи, не повідомлення їй підстав для затримання та висновку щодо призначеного кримінального правопорушення, а також не повідомлення про право на захисника, медичну допомогу, можливість давати пояснення та свідчення або не давати останніх щодо обвинувачення; неповідомлення інших осіб щодо факту затримання та місце перебування затриманої особи в порушення вимог статті 213 Кримінального процесуального кодексу України; не надання затриманій особі копії протоколу про затримання для підписання та не надання такого протоколу прокуророві [2].

Ще одною проблемою є бездіяльність слідчих суддів щодо виконання свого обов'язку захищати права людини, особливо під час її затримання. Згідно з положеннями статті 206 Кримінального процесуального кодексу України, слідчі судді повинні активно вживати заходів для захисту прав особи, яка незаконно позбавлена волі або постраждала від насильства під час затримання або тримання під вартою [3]. Однак на практиці надто рідко ретельно вивчають обставини та підстави затримання, і не проводять належного розслідування щодо строків доставлення до суду після фактичного затримання особи. Відсутність уваги до цих аспектів сприяє можливим зловживанням поліцією своїми повноваженнями та порушенню процесуальних прав громадян.

Поточна ситуація в Україні свідчить про систематичне порушення всіх норм та умов утримання, харчування та санітарії в слідчому ізоляторі (далі – СІЗО). Людина, яку ще не визнали винною, після потрапляння в СІЗО опиняється в ситуації, де на неї здійснюється психологічний або фізичний тиск з метою примусити надати «потрібні» показання або домовитися зі слідством.

В 2020 році рівень захворюваності на туберкульоз серед заарештованих в СІЗО був приблизно в 100 разів вищий ніж серед цивільного населення. Є два критичні фактори – перевантаженість камер великою кількістю заарештованих та відсутність належної інфраструктури для медичного обслуговування в СІЗО, що в сукупності може призвести до масових летальних випадків серед заарештованих [4].

Крім того, тримання під вартою призводить до соціальних витрат на його реалізацію. З цього погляду, це є найбільш витратним запобіжним заходом, оскільки підозрюваний або обвинувачений на тривалий термін втрачає можливість брати участь в продуктивній праці у своїй сфері і давати користь суспільству. Сам процес взяття під варту, включаючи доставку підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого ізолятора, проведення особистого обшуку, дактилоскопіювання, фотографування тощо є досить ресурсомістким і трудомістким.

Щорічно держава витрачає сотні мільйонів гривень на впровадження цього запобіжного заходу. Ба більше, взяття під варту становить фінансовий тягар для самих заарештованих і їхніх родин, оскільки підозрювані не отримують заробітної плати, і економічних витрат зазнають їхні близькі та родичі, які відвідують ув'язнених (оплата передач, оплата додаткових послуг захисника та інше) [5, с. 136].

Одним з міжнародних гарантів прав людини в Україні є Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). Європейський Суд з прав людини зазвичай аналізує питання, які стосуються дотримання прав людини в контексті застосування запобіжних заходів. А саме необгрунтовані рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. ЄСПЛ розглядає, чи було достатньо доказів та обгрунтувань для прийняття такого рішення та чи була дотримана процедура. Неналежний та/або надмірно тривалий розгляд клопотань сторони захисту про зміну вказаних запобіжних заходів на інший запобіжний захід не пов'язаний з позбавленням волі. Це стосується дотримання права на справедливий судовий процес і визначення, чи було порушено терміни розгляду клопотань. Справи, де національні суди виносять рішення про тримання під вартою або цілодобовий домашній арешт, не зазначаючи інших причин, окрім обгрунтованої підозри. Це може стосуватися дотримання частини 1 статті 5 Конвенції, яка обмежує позбавлення волі лише в певних випадках, якщо інші запобіжні заходи є недостатніми.

Важливою є роль Європейського Суду з прав людини у забезпеченні дотримання права особи на розгляд справи «упродовж розумного строку» згідно з частиною 3 статті 5 Конвенції [6]. В рамках цього контексту, ЄСПЛ аналізує підстави для тримання під вартою: чи існують належні та достатні підстави для тримання під вартою. Це означає, що влада повинна мати обгрунтовані докази, що підтверджують необхідність такого заходу. Відсутність таких підстав може призвести до порушення права на свободу особи [7]. ЄСПЛ також оцінює: чи виявили національні органи влади особливу уважність у веденні розслідування; чи були вжиті всі можливі заходи для швидкого та ефективного розгляду справи; складність і особливості розслідування, що може охоплювати обставини конкретної справи, які можуть вплинути на строк розгляду [8].

Що стосується ретельності розслідування, то ЄСПЛ зазвичай не проводить докладного аналізу цього аспекту, оскільки його головним завданням є забезпечення дотримання конкретного права на свободу особи. Однак ЄСПЛ може порушити питання ефективності розслідування, якщо виявить, що відсутність належних і достатніх підстав для тримання під вартою свідчить про системні проблеми. Загалом ЄСПЛ відіграє важливу роль у забезпеченні прав людини, зокрема у контексті обмеження свободи особи, і вивчає конкретні обставини кожної справи для прийняття відповідного рішення з дотриманням Конвенції.

Частина 3 статті 5 Конвенції вимагає, щоб органи влади переконливо продемонстрували обгрунтування тримання під вартою протягом будь-якого періоду часу, незалежно від того, наскільки воно є нетривалим. Аргументи на користь і проти звільнення з-під варті не повинні сприйматися абстрактно, але повинні підкріплюватися фактичними доказами [9].

Цей контекст і роль обґрунтованої підозри в прийнятті рішень щодо запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою, справді важливий у практиці ЄСПЛ і дотриманні прав людини в контексті позбавлення волі. Обґрунтована підозра, як виправдовувальний фактор для застосування запобіжних заходів, вказує на потребу належних підстав для затримання та тримання під вартою особи, щоб уникнути надмірностей та захистити її право на свободу.

Принцип «*sine qua non*» підкреслює важливість обґрунтованої підозри як необхідної, але не вичерпної умови для позбавлення волі на початковому етапі. Це вказує на те, що обґрунтована підозра може бути достатньою лише на початковому етапі розгляду питання про тримання під вартою. Для подальшого тримання під вартою із дотриманням конвенційних стандартів ЄСПЛ також потребує наявності інших належних і достатніх підстав, які обґрунтовують продовження позбавлення волі. Ця практика ЄСПЛ важлива для забезпечення права на свободу та попередження надмірних обмежень свободи особи та допомагає забезпечити баланс між захистом суспільства і правами та свободами окремої особи у контексті застосування запобіжних заходів.

Основними порушеннями статті 5 Конвенції, які були визнані Європейським Судом з прав людини у справах, що стосуються України та мають системний характер і потребують системних заходів для їх вирішення, є:

- відсутність належних підстав для застосування запобіжного заходу, пов'язаного з позбавленням свободи (частина 1 статті 5 Конвенції): вирішення питання про тримання під вартою повинно базуватися на належних законних підставах, відсутність таких підстав порушує право на свободу особи;

- необґрунтовані рішення про обрання та продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (частина 3 статті 5 Конвенції): рішення про тримання під вартою має бути обґрунтованим та ґрунтуватися на належних і достатніх аргументах, відсутність таких аргументів свідчить про порушення права на свободу особи;

- надмірно тривалий розгляд клопотань сторони захисту про зміну запобіжного заходу (частина 4 статті 5 Конвенції): перевірка та розгляд клопотань сторони захисту щодо зміни запобіжного заходу має бути проведений без надмірних затримок, надмірна тривалість може призвести до порушення права на свободу.

Вдосконалення системи тримання під вартою в Україні може охоплювати застосування альтернативних запобіжних заходів. У деяких країнах наявні програми, які дозволяють застосовувати альтернативні запобіжні заходи, такі як домашні арешти, електронний моніторинг або обов'язкова медична реабілітація для осіб, які не становлять загрози суспільству. Конкретні заходи і практика з удосконалення системи тримання під вартою можуть відрізнитися в різних країнах. Деякі країни вже впровадили різні альтернативні запобіжні заходи та практику для покращення системи правосуддя та забезпечення прав людини.

Так, застава, подібно до майнової поруки, є найбільш ефективним та часто використовуваним запобіжним заходом у судовій системі, оскільки вона виконує важливі функції і забезпечує інтереси як судового процесу, так і обвинувачених та підсудних осіб.

Варто відзначити, що у Сполучених Штатах Америки та деяких країнах Європи є збалансована система процесуальних заходів, яка ґрунтується на зменшенні застосування репресій і повному дотриманні міжнародних стандартів, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Згідно з цим пактом, утримання під вартою осіб, які очікують судового розгляду, не має бути загальним правилом, але може залежати від гарантій явки до суду [10]. Аналогічні вимоги містить стаття 5 Конвенції, де передбачено, що можливість звільнення осіб, утримуваних під вартою, залежить від наданих гарантій щодо явки до суду. Система кримінального правосуддя США давно визнала конституційну важливість надання застави, адже належна судова процедура гарантує, що людина не буде покарана або позбавлена волі доти, доки не постане перед судом. Тому кожна людина має право бути вільною, поки присяжні не встановлять її провини. Шоста поправка до Конституції США гарантує, що присяжні визначають винність людини після справед-

ливого судового розгляду з доказами. Ці конституційні принципи глибоко вкоренилися в англійському й американському праві та зберігають конституційне право на звільнення під заставу [11]. У Великій Британії також є обмежений досвід тримання під вартою, і він використовується у випадках, коли є реальна загроза для суспільства або можливість втечі [12].

Норвегія має добре розвинуту систему альтернативних запобіжних заходів, включаючи домашній арешт, програми реабілітації та програми з обов'язковою відвідуваністю. Ці заходи спрямовані на підтримку реінтеграції засуджених [13]. Канада застосовує альтернативні запобіжні заходи, такі як обов'язковий нагляд, програми психологічної підтримки та обов'язкову медичну реабілітацію для осіб, які не становлять загрози суспільству [14].

В Нідерландах наявні програми альтернативних запобіжних заходів, які містять домашній арешт, але також акцентуються на реабілітації та підтримці осіб, які перебувають під вартою [15].

Висновки. Отже, враховуючи досвід зарубіжних країн, треба розглядати можливість застосування альтернативних запобіжних заходів замість тримання під вартою, що допоможе зменшити переповненість СІЗО і знизити соціальні витрати. Крім того, вбачається за доцільне здійснювати: перегляд мінімальних строків ув'язнення для нетяжких злочинців; розгляд можливості модернізації і поліпшення умов утримання в СІЗО, включаючи забезпечення доступу до медичної допомоги, освіти та професійної реабілітації; забезпечення незалежного контролю і моніторингу умов утримання в СІЗО; залучення незалежних експертів, які можуть надавати консультації та рекомендації щодо розгляду питань тримання під вартою; застосування системи моніторингу та оцінки, яка дозволяє слідчим суддям відстежувати результати їхніх рішень та їх вплив на суспільство.

Важливо в подальшому вдосконалювати систему застосування тримання під вартою з урахуванням найкращих прикладів зарубіжного досвіду застосування міжнародних стандартів прав людини, а також підвищувати прозорість та дотримання законності в цій сфері, що забезпечить ефективне функціонування правосуддя і захист прав людини та громадянина в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Назаров В. В. Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Юридичний вісник*, 2010. № 4. С. 111–115.
2. Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування: наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції України від 01 жовтня 2018 р. № 806/3105/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-18#n7> (дата звернення: 08.11.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
4. Баганець О. Стан дотримання конституційних прав громадян під час досудового розслідування у 2019 році. URL: <https://resonance.ua/stan-dotrimannya-konstituciynikh-prav/> (дата звернення: 08.11.2023).
5. Тищенко О. І. Тримання під вартою: окремі питання правозастосовних реалій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право, 2014. Вип. 27. Том 3. С. 135–138.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 08.11.2023).
7. Справа «Корбан проти України» Заява № 26744/16. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Korban_vs_Ukraine.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
8. Справа «Невмержицький проти України» Заява № 54825/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125783&filename=CASE%20OF%20NEVMERZHITSKY%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False> (дата звернення: 08.11.2023).
9. Справа «Таран проти України» Заява № 31898/06. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO000603> (дата звернення: 08.11.2023).

Проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в Україні

10. Bail Reform Act of 1984. URL: <https://www.rip.uscourts.gov/sites/rip/files/bailreformact.pdf> (дата звернення: 08.11.2023).
11. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://web.archive.org/web/20111106024013/http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/US_Constitution.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
12. Bail Act 1976. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1976/63> (дата звернення: 08.11.2023).
13. Straffeprosessloven. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25> (дата звернення: 08.11.2023).
14. Criminal Code. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-4.html#docCont> (дата звернення: 08.11.2023).
15. Wetboek van Strafvordering. URL: <https://www.omgevingsweb.nl/wetgeving/wetboek-van-strafrecht/eerste-boek-algemene-bepalingen/titel-ii-straffen/titel-ii-straffen/> (дата звернення: 08.11.2023).

REFERENCES

1. Nazarov V. V. *Aktualni problemi zastosuvannya zapobizhnogo zahodu u viglyadi vzyattya pid vartu*. Yuridichnij visnik, 2010. No. 4. P. 111–115. [In Ukrainian].
2. *Pro zatverdzhennya Instrukciyi pro zahodi shhodo dotrimannya vimog zakonodavstva pri zatrimanni bez uhvali slidchogo suddi, sudu osib, pidozryuvanih u vchinenni zlochynu, ta obranni stosovno pidozryuvanih zapobizhnogo zahodu – trimannya pid vartoyu pid chas dosudovogo rozsliduvannya: nakaz Ministerstva vnutrishnih sprav ta Ministerstva yusticiyi Ukrayini vid 01 zhovtnya 2018 r. No. 806/3105/5*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-18#n7> (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
3. *Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini*: Kodeks Ukrayini vid 13 kvitnya 2012 r. No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
4. Baganec O. *Stan dotrimannya konstituciynih prav gromadyan pid chas dosudovogo rozsliduvannya u 2019 roci*. URL: <https://resonance.ua/stan-dotrimannya-konstituciynikh-prav/> (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
5. Tishhenko O. I. *Trimannya pid vartoyu: okremi pitannya pravozastosovnih realij*. Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya Pravo, 2014. Vip. 27. Tom 3. P. 135–138. [In Ukrainian].
6. *Konvenciya pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod (z protokolami)* vid 04 listopada 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
7. *Sprava «Korban proti Ukrayini»* Zayava No. 26744/16. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Korban_vs_Ukraine.pdf (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
8. *Sprava «Nevmerzchikij proti Ukrayini»* Zayava No. 54825/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125783&filename=CASE%20OF%20NEVMERZHITSKY%20v.%20UKRAINE%20-%20%205BUkrainian%20Translation%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False> (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
9. *Sprava «Taran proti Ukrayini»* Zayava No. 31898/06. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00603> (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
10. *Bail Reform Act of 1984*. URL: <https://www.rip.uscourts.gov/sites/rip/files/bailreformact.pdf> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
11. *Konstituciya Spoluchениh SHtativ Ameriki*. URL: https://web.archive.org/web/20111106024013/http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/US_Constitution.pdf (дата звернення: 08.11.2023). [In Ukrainian].
12. *Bail Act 1976*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1976/63> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
13. *Straffeprosessloven*. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
14. *Criminal Code*. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-4.html#docCont> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].
15. *Wetboek van Strafvordering*. URL: <https://www.omgevingsweb.nl/wetgeving/wetboek-van-strafrecht/eerste-boek-algemene-bepalingen/titel-ii-straffen/titel-ii-straffen/> (дата звернення: 08.11.2023). [In English].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Olga Hlyvchak

Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
olha.hlyvchak.pv.2020@lpnu.ua

Olena Kovalchuk

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
candidate of legal sciences, associate professor
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

**PROBLEMS OF PRECAUTIONARY MEASURE APPLICATION
IN THE VIEW OF DETENTION UNDER GUARD IN UKRAINE**

The article examines problematic issues related to the use of preventive measures in the form of detention in criminal cases and the experience of foreign countries in this area. The practice of the European Court of Human Rights regarding detention and its decisions are analyzed in the context of legal norms and standards related to human rights. Particular attention is paid to the experience of countries where alternative preventive measures are implemented in order to improve the justice system and ensure human rights, which can be effective and do not limit human rights to such a severe degree as detention.

In addition, issues related to unsubstantiated detention decisions, excessively long proceedings and the need to increase the transparency of this process are considered.

The importance of observing human rights during the application of a measure in the form of detention, which is the most severe and restrictive measure, is particularly emphasized, therefore its application must be justified and fair.

Keywords: preventive measures; detention; measures to ensure criminal proceedings; European Court of Human Rights; legislation.

УДК 343

Михайло Гузела

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології,
кандидат юридичних наук, доцент
Mykhailo.V.Huzela@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ СКОЄННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЩОДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.301>

© Гузела М., 2023

Стаття присвячена проблемі застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру в контексті дослідження окремих кримінально-правових та кримінологічних проблем профілактики та протидії скоєнню кримінальних правопорушень, зокрема, щодо учасників кримінального провадження. В статті наголошено, що вчинення кримінального правопорушення не є єдиною і виключною підставою можливості застосування деяких інших передбачених КК України заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, такою підставою можуть бути також і факти вчинення певних діянь, лише зовні схожих з кримінальним правопорушенням. У такому випадку заслуговує на увагу проблема застосування примусових кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб, оскільки до юридичної особи не реалізується кримінальна відповідальність у вигляді покарання, а має місце державне реагування у вигляді заходів кримінально-правового характеру. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб одночасно з притягненням винного суб'єкта скоєння кримінально протиправного діяння до кримінальної відповідальності є додатковим засобом протидії скоєнню кримінальних правопорушень, в т. ч. щодо учасників кримінального провадження.

Констатовано безумовну прогресивність закріплення у чинному Кримінальному кодексі України норм про застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, про що свідчить успішний досвід багатьох держав-учасниць Європейського Союзу. Застосування до юридичної особи конкретного заходу кримінально-правового впливу визначається судом в обвинувальному вирокі, в якому фізична уповноважена особа визнана винною у скоєнні від імені та/або в інтересах такої юридичної особи одного із кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, і їй призначений конкретний вигляд і розмір покарання. Зазначені заходи кримінально-правового характеру є специфічним засобом притягнення юридичних осіб в кримінальному провадженні до т. зв. «квaziкримінальної відповідальності», що, безсумнівно, є

додатковим інструментом профілактики та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, в т. ч. й щодо суб'єктів кримінального провадження.

Ключові слова: юридична особа в кримінальному провадженні; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; кримінально протиправні посягання на учасників кримінального провадження; запобігання кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. Закон України про кримінальну відповідальність має своїми завданнями на правовій основі забезпечити охорону від кримінально протиправних посягань найбільш важливих охоронюваних державою цінностей і благ (у т. ч. у сфері правосуддя), а також запобігти скоєнню кримінальних правопорушень (у т. ч. щодо учасників кримінальних проваджень). З метою реалізації зазначених завдань КК України чітко регламентує, які саме суспільно небезпечні діяння визнаються кримінальними правопорушеннями, а також які покарання та інші заходи кримінально-правового характеру треба застосовувати до осіб, котрі скоїли зазначені кримінальні правопорушення. Однак, виходячи з окремих положень Закону України про кримінальну відповідальність, треба констатувати, що вчинення кримінального правопорушення не є єдиною і виключною підставою можливості застосування деяких інших заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, такою підставою можуть бути і факти скоєння певних діянь, котрі або лише зовні схожі з кримінальним правопорушенням, або ж діянь, які хоч і підпадають під окремі ознаки кримінального правопорушення, проте ними все ж не є через неосудність чи вік особи, яка скоїла зазначені діяння. В цьому випадку також заслуговує на увагу проблема застосування примусових кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб, оскільки до юридичної особи не реалізується кримінальна відповідальність у вигляді покарання, а має місце державне реагування у вигляді заходів кримінально-правового характеру [16, с. 323].

Аналіз дослідження проблеми. У доктрині кримінального права дослідженню окремих заходів кримінально-правового впливу (в т. ч. щодо юридичних осіб) як правових наслідків вчинення кримінально протиправних діянь, зокрема присвячені праці вітчизняних вчених: В. К. Гришука, О. О. Дудорова, О. В. Козаченка, М. І. Панова, О. Ф. Пасеки, В. О. Тулякова, Г. В. Федотової, М. І. Хавронюка тощо. Окремі питання участі юридичної особи у кримінальному провадженні та застосування до неї заходів кримінально-правового впливу були також предметом наукових досліджень К. Л. Бугайчука, А. В. Даниленко, О. О. Юхно, А. М. Яценка та інших. Водночас іноземний досвід та впровадження законодавчих змін у законодавство України про кримінальну відповідальність зумовлюють потребу подальшого дослідження зазначеної проблематики в контексті профілактики та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема щодо учасників кримінальних проваджень.

Метою статті є нові напрями дослідження проблематики застосування в процесі кримінального провадження заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи в контексті протидії скоєнню кримінальних правопорушень, зокрема щодо учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Проблема кримінальної відповідальності суб'єктів кримінальних протиправних посягань є однією з найважливіших у контексті вироблення засобів профілактики та протидії скоєнню кримінальних правопорушень. На особливу увагу заслуговує вивчення особи суб'єкта саме тих кримінальних правопорушень, що скоюються у сфері правосуддя загалом та в галузі кримінального судочинства щодо учасників кримінального провадження зокрема. Розв'язання порушеної проблеми має надзвичайно важливе значення для вдосконалення профілактики та вироблення нових шляхів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження. Як стверджує д. ю. н. Л. Палюх, у всіх основних складах

кримінальних правопорушень, що скоюються проти правосуддя (вважаємо, зокрема, щодо учасників кримінального провадження), суб'єкт кримінально протиправного посягання – загальний, а кримінальна відповідальність для цього суб'єкта може наставати за скоєння кримінальних правопорушень, котрі посягають на особисті блага спеціальних потерпілих – учасників провадження. Водночас науковиця обмежує обсяг цих кримінальних правопорушень розділом XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України, зокрема вказує на ті, що передбачені ст. ст. 377, 378, 379, 398, 399, 400 КК України [8, с. 17]. Говорячи про можливі кримінально протиправні посягання на учасників кримінального провадження з метою перешкодження їх процесуальній діяльності або ж самій їх участі у кримінальному провадженні, вважаємо, що дещо спірним є запропонований обсяг кримінальних протиправних посягань, оскільки він стосується лише судді, присяжного, захисника та представника. Водночас поза межами кримінально-правової охорони залишається низка інших учасників кримінального провадження.

Щодо особи загального суб'єкта кримінально протиправних посягань на учасників кримінального провадження, то таким суб'єктом, безсумнівно, є фізична осудна особа, яка насамперед зацікавлена у перешкодженні здійсненню правосуддя у кримінальному провадженні, перешкодженні здійсненню процесуальної діяльності, перешкодженні участі у кримінальному провадженні того чи іншого учасника кримінального провадження. Водночас треба наголосити, що зацікавленою у перешкодженні процесуальній діяльності або ж участі у кримінальному провадженні того чи іншого учасника кримінального провадження може бути й юридична особа. Така можлива зацікавленість юридичної особи породжує проблемні, м'яко кажучи, дискусійні або ж навіть, так би мовити, контрдоктринальні питання. Насамперед, чи може юридична особа бути притягнута до кримінальної відповідальності? Ба більше, чи допустимим було б визнання її суб'єктом кримінально протиправного діяння?

Зазначені проблемні питання не є новими, оскільки на сьогодні в законодавстві майже у половини держав-членів Європейського Союзу (якщо бути точним, то – у законодавстві 14-ох держав) передбачена така можливість. Але водночас це питання настільки, м'яко кажучи, не «вписується» в доктрину кримінального права, що сьогодні важко повірити, що багаторічний теоретичний дискурс досить швидко перетворився на законодавчу реальність [6, с. 128]. Попри те, на сьогодні законодавчі положення про можливість кримінальної відповідальності юридичної особи (і, відповідно, можливість вважати юридичну особу суб'єктом кримінально протиправних посягань) знайшли певне своє закріплення як у законодавстві держав-членів Європейського Союзу, зокрема: Королівства Бельгія, Угорської Республіки, Королівства Данія, Республіки Ірландія, Республіки Мальта, Королівства Нідерланди, Республіки Польща, Румунії, Республіки Словенія, Фінляндської Республіки, Французької Республіки, Королівства Швеція, Естонської Республіки, Республіки Хорватія, – так і в законодавстві інших держав Європи, зокрема: Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії, Республіки Албанія, Республіки Ісландія, Республіки Македонія, Королівства Норвегія, Республіки Чорногорія). Водночас у деяких європейських державах передбачена т. зв. квазікримінальна (в певних випадках, адміністративно-кримінальна) відповідальність юридичних осіб (Австрійська Республіка, Італійська Республіка, Королівство Іспанія, Федеративна Республіка Німеччини, Республіка Молдова) [5, с. 72; 7, с. 112].

Щодо врегулювання цієї проблеми в кримінальному законодавстві України, то проф. В. К. Гришук та О. Ф. Пасека запропонували два можливі напрями розв'язання проблеми запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні. З позицій вчених, один напрям охоплює теоретичну модель кримінально-правових норм *de lege ferenda*, яка виражена у самостійній законодавчій конструкції окремого розділу Кримінального кодексу щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Водночас запропонований проф. В. К. Гришуком другий напрям зводиться до розмежування понять суб'єкта кримінального правопорушення та суб'єкта кримінальної відповідальності. Зокрема, суб'єктом кримінального правопорушення вчений пропонував визнавати, як і раніше, тільки фізичну осудну особу, котра досягла певного віку.

Водночас, не змінюючи основних інститутів кримінального законодавства, він запропонував визнати носієм (суб'єктом) кримінальної відповідальності юридичну особу [5, с. 275; 6].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 р. [3], вніс доповнення до чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) та закріпив в його загальній частині розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [1], а також вніс відповідні зміни до чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2]. Відповідно до внесених доповнень та змін, провадження щодо юридичної особи в Україні здійснюється одночасно (процесуально з'єднано) з відповідним кримінальним провадженням щодо фізичної осудної уповноваженої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в інтересах та/або від імені такої юридичної особи. Водночас до ЄРДР відомості про юридичну особу, щодо якої ставиться питання про застосування заходів кримінально-правового характеру, вносяться аж після повідомлення про підозру особі у скоєнні одного чи кількох злочинів чітко визначеного у ч. 8 ст. 214 КПК України переліку норм КК України, які передбачають скоєння кримінальних правопорушень в інтересах та/або від імені такої юридичної особи. Зазначені норми регламентують вичерпний перелік кримінальних правопорушень, що посягають на чітко визначені об'єкти [2]. Однак висловлюються слушні міркування (к. ю. н., доцент О. Сосніна) щодо доцільності законодавчого внесення до зазначеного переліку, зокрема, кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК України «Порушення недоторканності приватного життя» [9, с.509]. На нашу думку, низка кримінальних правопорушень, передбачених зазначеними нормами КК України, може бути скоєна в інтересах юридичної особи у вигляді кримінально протиправних посягань на суб'єктів кримінального провадження з метою: перешкоджання здійсненню правосуддя у кримінальному провадженні, перешкоджання здійсненню процесуальної діяльності, перешкоджання участі у кримінальному провадженні того чи іншого учасника кримінального провадження тощо.

Треба зазначити, що доповнення законодавства України про кримінальну відповідальність принципово новим інститутом заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб істотно впливає на розуміння сутності низки інших кримінально-правових інститутів, зокрема, інституту покарання. Зокрема, закріплені положення зазначеного інституту не дають відповіді на питання про правову природу заходів кримінально-правового характеру, які мають застосовуватися до юридичних осіб. Адже, як зазначає Г. В. Логвинський, на тлі часткової відмови від категорії «покарання» в цьому випадку проглядається повернення до прообразу заходів соціального захисту 20-тих років...[7, с.113]. Ці заходи, вочевидь, покликані існувати паралельно з кримінальним покаранням як його різновиду. Ба більше, проф. М. Хавронюк у системі заходів кримінально-правового впливу виділяє примусові заходи, пов'язані з кримінальною відповідальністю (включаючи кримінальне покарання як форму реалізації кримінальної відповідальності), а також специфічні примусові заходи – квазізаходи [15] (напр., щодо юридичних осіб), котрі хоч на пряму й не пов'язані з кримінальною відповідальністю, проте застосовуються у випадку винесення обвинувального вироку щодо фізичної осудної особи, яка скоїла діяння в інтересах та/або від імені юридичної особи. У зазначеному контексті треба також наголосити, що проблемним залишається питання поєднання квазікримінальної відповідальності юридичної особи з доктринальними вченнями кримінального права, зокрема: про суб'єкта кримінального правопорушення, про вину, про співучасть, про принципи призначення покарання та ще з низкою інститутів Загальної частини кримінального права [6, с. 128], які у кримінальному праві найближчим часом потрібно вирішити і взаємоузгодити саме на доктринальному рівні.

Отже, кримінально-правова традиція України щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб є відмінною від відповідних норм Законів про кримінальну відповідальність деяких європейських держав, в яких інколи прямо в тексті конкретної статті закріплена пряма вказівка на можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення

певних видів кримінально протиправних діянь. Ба більше, кримінальне процесуальне законодавство України виокремлює як окремого учасника досудового і судового провадження тільки представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, однак зовсім не передбачає процесуального статусу такого учасника кримінального провадження, як юридична особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. Ця проблема порушила низку дискусій серед науковців. Зокрема, Є. Л. Стрельцов, А. М. Соловійова та Т. Б. Герелюк, як видається, слушно зауважують, що, хоч кримінальне законодавство деяких європейських держав і передбачає різноманітні спеціальні системи кримінальних покарань для юридичних осіб як суб'єктів кримінально протиправних діянь, проте проведення детального наукового дослідження дає можливість виділити низку так би мовити «типових» з них. Водночас науковці притримуються позиції безумовного і обов'язкового закріплення відповідальності юридичної особи на рівні окремої частини відповідної норми, що є обов'язковою умовою [10]. Прикладом, який підтверджує таку позицію вчених, є диспозиція статті 20 КК Литовської Республіки, яка передбачає відповідальність юридичної особи за кримінально протиправні діяння тільки в тому випадку, якщо така відповідальність передбачена спеціальною частиною норми Кримінального кодексу [14].

Своєю чергою у Республіці Польща кримінально-правове реагування у разі вчинення їх уповноваженими особами юридичної особи кримінально протиправних посягань в їх інтересах або від їх імені здійснюється на підставі Акту «Про відповідальність колективних утворень за заборонені карні дії» від 28.10.2002 р. [14]. А. М. Яценко слушно зауважив, що відповідальність юридичних осіб на території Республіки Польща за зазначеним Актом... має низку особливостей і ця обставина не дозволяє проводити ототожнення юридичної особи із доктринальною суто кримінальною відповідальністю суб'єкта кримінального правопорушення [17, с. 46]. Отже, кримінальній відповідальності за кримінальним законодавством Республіки Польща підлягає лише фізична осудна особа, тоді як юридичні особи у кримінально-правовому розумінні підлягають лише так званій квазікримінальній відповідальності і, відповідно, до юридичних осіб можуть бути застосовані лише квазікримінальні примусові заходи кримінально-правового впливу [12, с. 67].

Специфічним є правове регулювання кримінальної відповідальності юридичної особи за кримінальним законодавством Естонії. Зокрема, Кримінальний кодекс Естонії закріплює т.зв. корпоративну кримінальну відповідальність юридичної особи, яка може настати за кримінально протиправні діяння, скоєні одним із органів юридичної особи чи її посадовою особою (якщо кримінальне правопорушення було скоєне в інтересах юридичної особи (секція 14 КК Естонії) [4, с. 84]. Водночас у ч.1 § 5 Пенітенціарного Кодексу Естонії «Про відповідальність юридичних осіб за кримінальні злочини» закріплено положення про те, що кримінальна відповідальність організації (юридичної особи) базується на вині її керівника (уповноваженої фізичної особи). Проте вже в ч. 2 цього ж § 5 Пенітенціарного Кодексу Естонії передбачена можливість притягнення юридичної особи до відповідальності навіть тоді, коли засудження винної фізичної особи є неможливим з тих чи інших причин [4, с. 88; 11; § 5].

Пенітенціарний кодекс Естонії також детально врегульовує можливість настання кримінальної відповідальності за кримінально протиправні посягання на учасників кримінального провадження. Так, ч. 1 § 302 «Вплив на правосуддя шляхом заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» (Influencing of administration of justice by causing serious health damage) закріплює кримінальну відповідальність за вчинення незаконного впливу на здійснення правосуддя шляхом заподіяння серйозної шкоди здоров'ю з метою змусити суддю, народного засідателя, слідчого, прокурора, законного представника учасників провадження, керуючого при банкрутстві, експерта, перекладача чи інших осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя, діяти всупереч інтересам справедливості або помсти за виконання такою особою своїх обов'язків, і карається позбавленням волі на строк від чотирьох до дванадцяти років (щодо фізичної осудної особи). Відповідно ж до ч. 2 цього ж § 302 Пенітенціарного кодексу Естонії те саме діяння, вчинене юридичною особою, карається покаранням у виді штрафу. Так само, ч. 1 § 303 «Вплив на відправлення правосуддя» (Influencing of

administration of justice) закріплює кримінальну відповідальність за здійснення акту насильства проти особи, яка бере участь у здійсненні правосуддя, або вплив на таку особу іншим способом, з метою змусити її діяти всупереч інтересам справедливості або помститися за виконання обов'язків такою особою, карається грошовим покаранням або позбавленням волі на термін від одного до п'яти років (щодо фізичної осудної особи). Відповідно до ч. 2 цього ж § 303 Пенітенціарного кодексу Естонії те саме діяння, вчинене юридичною особою, карається покаранням у вигляді штрафу [11].

Кримінальне законодавство Республіки Молдова детально врегульовує низку заходів кримінально-правового характеру, які стосуються як фізичних осіб, так і юридичних осіб. Однак в обох випадках їх застосування є винятково наслідком скоєного кримінального правопорушення. Так, відповідно до ст. 62 КК Республіки Молдова до фізичних осудних осіб за вчинення ними кримінальних правопорушень застосовується розгалужена система основних та додаткових покарань [13]. Щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, то відповідно до ст. 63 КК Республіки Молдова до юридичної особи у випадку скоєння її уповноваженою фізичною осудною особою кримінального правопорушення можуть бути застосовані такі види покарань, як: штраф; позбавлення права провадити певну діяльність; ліквідація [13]. Слід наголосити, що відповідальність юридичних осіб за КК Республіки Молдова має низку особливостей, які характеризують її як квазікримінальну, відповідно, й покарання для юридичних осіб визначаються як квазікримінальні та виключають будь-яку можливість ототожнення такого виду відповідальності з доктринальною суто кримінальною відповідальністю фізичної осудної особи, як суб'єкта кримінального правопорушення. Водночас винесення судом обвинувального вироку щодо фізичної особи, яка діяла від імені чи в інтересах юридичної особи, є обов'язковою умовою для застосування заходів кримінально-правового впливу щодо цієї юридичної особи.

Отже, відповідальність юридичних осіб як за кримінальним законодавством Республіки Польща, так і за кримінальним законодавством Республіки Молдова настає лише у формі так званої квазікримінальної відповідальності із застосуванням квазікримінальних покарань з обов'язковою умовою винесення обвинувального вироку щодо уповноваженої фізичної осудної особи, що скоїла кримінальне правопорушення від імені чи в інтересах цієї юридичної особи. Відповідно ж до Пенітенціарного кодексу Естонії, кримінально-правовий вплив на юридичних осіб у цій державі здійснюється також у формі квазікримінальної відповідальності. Однак на можливість покарання юридичної особи не впливає ані факт винесення обвинувального вироку щодо фізичної особи, яка діяла в інтересах цієї юридичної особи, ані факт неможливості з тих чи інших причин засудження цієї уповноваженої фізичної особи.

Висновки. Закріплення у кримінальному законодавстві України можливості застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру безперечно є прогресивним кроком, про що свідчить успішний досвід окремих держав-учасниць Європейського Союзу. Однак кримінально-правова традиція України щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб є відмінною від відповідних норм Законів про кримінальну відповідальність деяких європейських держав, в яких прямо в тексті конкретної статті закріплена пряма вказівка на можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення певних видів кримінально протиправних діянь. Закріплені у нормах чинного КК України заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до юридичної особи, є специфічним засобом притягнення юридичних осіб у кримінальному провадженні до т. зв. «квазікримінальної відповідальності». Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно (процесуально з'єднано) з відповідним кримінальним провадженням щодо фізичної осудної уповноваженої особи, яка скоїла кримінальне правопорушення в інтересах та/або від імені такої юридичної особи. Відповідно й застосування до юридичної особи конкретного заходу кримінально-правового впливу визначається судом у обвинувальному вироку, в якому уповноважена фізична осудна особа визнана винною у вчиненні від імені та (або) в інтересах

такої юридичної особи одного чи кількох із кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 96-3 КК України[1], а також закріплених в ч. 8 ст. 214 КПК України, і їй призначений конкретний вид і розмір покарання (п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України) [2]. Водночас низка кримінальних правопорушень, передбачених зазначеними нормами КК України, може бути скоєна в інтересах юридичної особи у вигляді кримінально протиправних посягань на суб'єктів кримінального провадження з метою: перешкоджання здійсненню правосуддя у кримінальному провадженні, перешкоджання здійсненню процесуальної діяльності, перешкоджання участі у кримінальному провадженні того чи іншого учасника кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.10.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>(дата звернення: 30.10.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013. № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 30.10.2023).
4. Грищук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
5. Грищук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: de lege ferenda. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2012. Випуск 4. С. 274–291.
6. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: Т. 4(33). Київ: Національний авіаційний університет, 2014. –С. 128–132.
7. Логвинський Г. В. Кримінально-правова характеристика посягання на захисника чи представника особи: дис. ... канд. юрид наук. Одеса: ОЮА, 2021. 227 с.
8. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 39 с.
9. Сосніна О. В. Питання відповідальності юридичних осіб за порушення недоторканності приватного життя. С. 505–510. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5059/vnulpurn2016837831.pdf> (дата звернення: 02.08.2019).
10. Стрельцов Є. Л., Соловйова А. М., Герелюк Т. Б. Об'єкти культурної спадщини в країнах Східної Європи: кримінально-правова охорона: монографія. Київ: Національна академія управління, 2021. 264 с.
11. Пенітенціарний кодекс Естонії (в ред. 01.11.2017). URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС_01.11.17.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
12. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського; пер. укр. мовою В. С. Станіч. К.: ОВК, 2016. 138 с.
13. Уголовный кодекс Республики Молдова № 958 XV от 18.02.2002 г. (с поправками до 11.11.2016 г.). WIPO Lex / WIPO Всемирная организация интеллектуальной собственности. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=426395 (дата звернення: 30.10.2023).
14. Федотова Г. В. Особливості правового врегулювання інституту кримінального проступку в законодавстві Литовської Республіки та Республіки Польща // Право і суспільство. 2016. № 2 (2). С. 152–156.
15. Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? URL: <https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/zakhodi-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1> (дата звернення: 30.10.2023).
16. Черниченко І. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи: загальна характеристика// Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО, вип. 62. Ужгород, 2020. С. 321–324.
17. Яценко А. М. Зарубіжний досвід законодавчої регламентації заходів кримінально-правового характеру// Вісник Кримінологічної асоціації України. № 3(17). 2017. С. 43–52.

REFERENCES

1. **Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001.** No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 30.10.2023). [In Ukrainian].
2. **Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012.** No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>(data zvernennia: 30.10.2023). [in Ukrainian].
3. **Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy stosovno vidpovidalnosti yurydychnykh osib:** Zakon Ukrainy vid 23.05.2013. No. 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (data zvernennia: 30.10.2023). [In Ukrainian].
4. Hryshchuk V. K., Pasiieka O. F. **Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivnialno-pravove doslidzhennia:** monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2013. 248 p. [In Ukrainian].
5. Hryshchuk V. K., Pasiieka O.F. **Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib:** de lege ferenda. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna. 2012. Vypusk 4. P. 274–291. [In Ukrainian].
6. Lykhova S. Ia. **Yurydychni osoby yak sub'iekty kryminalnoi vidpovidalnosti za KK Ukrainy.** Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»: T. 4(33). Kyiv: Natsionalnyi aviatsiynyi universytet, 2014. P. 128–132. [In Ukrainian].
7. Lohvynskiy H. V. **Kryminalno-pravova kharakterystyka posiahannia na zakhysnyka chy predstavnyka osoby:** dysertatsiia na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd nauk. –Odesa: OIuA, 2021. 227 p. [In Ukrainian].
8. Paliukh L. M. **Kryminalna vidpovidalnist za kryminalni pravoporushennia proty pravosuddia:** avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv, 2021. 39 p. [In Ukrainian].
9. Sosnina O. V. **Pytannia vidpovidalnosti yurydychnykh osib za porushennia nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia.** P. 505-510. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5059/vnulpurn2016837831.pdf> (data zvernennia: 02.08.2019). [In Ukrainian].
10. Streltsov Ye. L., Soloviova A. M., Hereliuk T. B. **Obiekty kulturnoi spadshchyny v krainakh Skhidnoi Yevropy:** kryminalno-pravova okhorona: monohrafiia. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia, 2021. 264 p. [In Ukrainian].
11. **Penitentsiarnyi kodeks Estonii** (v red. 01.11.2017). URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС_01.11.17.pdf (data zvernennia: 30.10.2023). [In Ukrainian].
12. Stanich V. S. **Kryminalnyi kodeks Respubliki Polshcha** / pid red. V. L. Menchynskoho, per. ukr. movoju V. S. Stanich. K.: OVK, 2016. 138 p. [In Ukrainian].
13. **Uholovnyi kodeks Respubliki Moldova No. 958 KhV ot 18.02.2002 h.** (s popravkami do 11.11.2016 h.). WIPO Lex / WIPO Vsemyrnaia orhanyzatsiia yntellektualnoi sobstvennosti. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=426395 (data zvernennia: 30.10.2023). [In Russian].
14. Fedotova H. V. **Osoblyvosti pravovoho vrehuliuvannia instytutu kryminalnoho prostupku v zakonodavstvi Lytovskoi Respubliki ta Respubliki Polshcha//Pravo i suspilstvo.** 2016. No. 2 (2). P. 152–156. [In Ukrainian].
15. Khavroniuk M. **Zakhody kryminalno-pravovoho vplyvu: yaki vony buvaiut?** URL: <https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/zakhodi-kryminalno-pravovogo-vplyvu-yaki-voni-buvayut-chastina-1> (data zvernennia: 30.10.2023). [In Ukrainian].
16. Chernychenko I. V. **Kryminalne provadzhennia shchodo yurydychnoi osoby:** zahalna kharakterystyka// Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriiia PRAVO, vyp. 62. Uzhhorod, 2020. P. 321–324. [In Ukrainian].
17. Yashchenko A.M. **Zarubizhnyi dosvid zakonodavchoi rehlementatsii zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru** // Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy. No. 3(17). 2017. P. 43–52. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Mykhailo Huzela

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence and Psychology
Department of Criminal Law and Procedure,
Ph. D., Assoc. Prof.
Mykhailo.V.Huzela@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

**PROBLEMS OF APPLYING CRIMINAL LAW MEASURES TO LEGAL ENTITIES
IN THE CONTEXT OF COMBATING THE COMMISSION
OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

The article is devoted to the problem of the application of criminal law measures to a legal entity in the context of the study of individual criminological problems of prevention and countermeasures against the commission of criminal offenses against participants in criminal proceedings. The article draws attention to the fact that the commission of a criminal offense is not the only and exclusive reason for the possibility of applying some other criminal-legal measures provided for by the Criminal Code of Ukraine. In particular, the facts of committing certain acts that are only outwardly similar to a criminal offense can also be such a reason. In such a case, the problem of applying coercive criminal-legal measures against legal entities is worthy of attention, since the legal entity is not held criminally liable in the form of a punishment, but the state reacts in the form of criminal-legal measures. The application of criminal-legal measures against legal entities simultaneously with the prosecution of the perpetrator of a criminally illegal act is one additional means of combating the commission of criminal offenses, including regarding participants in criminal proceedings.

The unconditional progressiveness of establishing in the current Criminal Code of Ukraine the norms on the application of measures of criminal legal influence to legal entities is confirmed, as evidenced by the successful experience of some member states of the European Union. The application of a specific measure of criminal legal influence to a legal entity is determined by the court in the indictment in which the natural authorized person is found guilty of committing on behalf and/or in the interests of such a legal entity one of the criminal offenses provided for in Art. 96-3 of the Criminal Code of Ukraine, and she was assigned a specific type and amount of punishment. The specified measures of a criminal legal nature are a specific means of bringing legal entities in criminal proceedings to the so-called «quasi-criminal responsibility», which is undoubtedly an additional tool for the prevention and prevention of criminal offenses, including and regarding subjects of criminal proceedings.

Keywords: legal entity in criminal proceedings; measures of criminal-legal influence on legal entities; criminally illegal encroachments on participants in criminal proceedings; countering criminal offenses against participants in criminal proceedings.

УДК 343.8

Maria Koval

Lviv Polytechnic National University,
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education
candidate of legal sciences, associate professor
associate professor of the department
criminal law and procedure
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

Svitlana Soroka

Lviv Polytechnic National University,
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education
candidate of legal sciences, associate professor
associate professor of the department
criminal law and procedure
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

CRIMINAL LAW APPROACHES TO THE ANALYSIS OF CRIME PREVENTION PROGRAMS IN THE USA

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.310>

© Коваль М., Сорока С., 2023

It was emphasized that in Ukraine, representatives of all types of law enforcement activities develop certain methods and measures to combat crime at the level of their own competence. Of course, there are national and regional programs, but specific bodies and their divisions have considerable freedom of action regarding the direction of professional implementation.

This approach has positive points and some caveats. Guided by national programs, representatives of a specific law enforcement branch can determine on the ground the main «risk zones» and the contingent of citizens with whom it is expedient to work more intensively. The point of concern is that all services and units need to act in a coordinated manner so that preventive work is carried out in a planned manner and covers all areas of the population without gaps and duplication of measures.

It is noted that the introduction of grant programs is a powerful factor for the full implementation of preventive measures to prevent crime. Each grant program provides for a specific direction of implementation of measures that will ensure work with the target audience based on a certain set of methods. Programs for work with minors are, as a rule, educational, those that cover the population in general – legal education, work with the elderly

is aimed at familiarization with social guarantees and opportunities, in particular, with regard to inheritance law, lifetime maintenance contracts, etc.

It was found out that today in all developed countries of the world, in particular in the USA, large-scale work on preventive activities is carried out at the state level. The authorized bodies develop perspective programs and create specialized units that implement these projects in practice. World practice on crime prevention is implemented through practical application after being established in the relevant regulatory and legal acts.

Attention is focused on the importance of conducting preventive work with persons released from prisons in the context of their resocialization. Such persons need psychological and material support in order not to commit crimes due to the rejection of them by society, because many of them claim that it is easier for them to be in places of deprivation of liberty than in a prejudiced environment, when it is difficult to get a job, to restore lost social connections ties, etc.

Keywords: prevention; crime; directions; victimology; crime prevention.

Formulation of the problem. The issues of crime prevention in the modern world are relevant for all countries, regardless of the level of economic development and democratic and legal transformation. Society tries to fight against the manifestations of criminal behavior of citizens, but in the process of development of civilization, humanity came to the conclusion that the fight against crime and its prevention are much more important in overcoming human misconduct than the disclosure of crimes and their punishment after the fact.

Today, in all developed countries of the world, in particular in the USA, large-scale work on preventive activities is carried out at the state level. The authorized bodies develop perspective programs and create specialized units that implement these projects in practice.

Even before the war, Ukraine actively adopted the experience of world states in the work on crime prevention among the population. During Russia's war against Ukraine, the authorized bodies continue to work on improving the means, methods and measures to prevent crime in the state, as the war «generates» active criminal activity in certain areas of society (violation of the rights of children, temporarily displaced persons, looting, collaborationism, as well as crimes against life and health of citizens, etc.).

Therefore, the world practice of crime prevention is realized through practical application after being enshrined in the relevant legal acts.

Analysis of the research problem. A number of scientists and practitioners of lawyers, psychologists and sociologists were engaged in researching the peculiarities of crime prevention in the world, especially in developed legal, democratic states. Their scientific concepts and achievements became a solid basis for further scientific developments and practical implementation in the preventive activities of relevant services and bodies.

Among the famous researchers of the declared problems, the following scientists can be identified: O. Dzhuzha, O. Tytarenko, A. Bogatyrev, M. Vasylevich, P. Eprintsev, M. Kolesnyk, V. Kuts, V. Chernei, S. Chernyavskiy.

The analysis of the works of these scientists served as the basis of the conducted research at the level of international legal acts.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of crime prevention programs in the United States based on the criminal law approach.

Presenting main material. The essence of combating crime is the implementation of social and administrative activities, including the implementation of public and private initiatives and criminal justice

efforts aimed at keeping crime within socially acceptable limits, the content of which is the prevention of such offenses and legal response to them as interconnected continuous processes [6, p. 103-112].

As a rule, we are used to talking about legal response to crimes as a socially harmful and dangerous phenomenon. However, the modern world is at a stage of development where responding to violations of the law is not enough. Efforts should be directed at preventing acts that pose a public danger.

As an integrative system of organized crime counteraction, crime prevention includes a variety of preventive measures from different fields of knowledge. There are different classifications of preventive measures based on the goals they are intended to achieve. Measures can be classified by: level, scale, content, subjects, objects, etc. By level, there are general social, special criminological and individual crime prevention measures; by scale – measures that are carried out in the territorial context, at a separate facility, in relation to a group of persons; by content – measures of socio-economic, socio-demographic, technical, environmental, legal and other nature; by subjects – measures carried out by bodies of all branches of government, organizations, labor associations, institutions and individuals; by objects – according to the types of crimes they are aimed at counteracting [7].

From the presented classification of preventive measures, it is possible to draw a conclusion about the global work of authorized bodies and services in crime prevention.

It is important that individual citizens and labor groups are involved, because this can be the most effective way to prevent certain types of crimes. In particular, if we are talking about violence in the family, about the failure to fulfill parental duties, about the illegal behavior of children and adolescents in schools, including manifestations of bullying, etc.

It is important to carry out strategic planning to combat crime, in which case it is advisable to use a SWOT-analysis.

From the 1960s to the present, SWOT-analysis is widely used in the process of strategic planning, which consists in dividing factors and phenomena into four categories [2]:

- strengths of the project;
- weaknesses of the project;
- opportunities that open up during the implementation of a specific project;
- threats associated with its implementation.

This type of analysis allows you to predict all the positive and negative aspects of the crime prevention project, because unforeseen situations can always arise and it is better to calculate them in advance. The most frequent «side effect» of innovations is resistance or lack of understanding on the part of the population. If, for example, measures are aimed at minors, then misunderstandings may arise with their parents or legal representatives.

It is worth remembering about the instigators of resistance to legal means of crime prevention, who are interested parties, or representatives of the interests of criminal groups, or simply, individuals with marginal behavior.

As O. Tytarenko points out, the use of SWOT-analysis makes it possible to build a strategic choice matrix that allows you to determine possible strategies of behavior to achieve the maximum desired result (for example: a strategy of success, a strategy of gradually active influence on crime, a strategy of maintaining influence on crime, a defense strategy, stagnation in combating crime) [8, p. 81–82].

This type of strategy is actively used in European countries and the USA.

The United States Department of Justice (DOJ) [11] is the main entity that is engaged in the formation of crime prevention programs and manages budget funds for their implementation.

In Ukraine, representatives of all types of law enforcement activities develop certain methods and measures to combat crime at the level of their own competence. Of course, there are national and regional programs, but specific bodies and their divisions have considerable freedom of action regarding the direction of professional implementation.

This approach has positive points and some caveats. Of course, in our opinion, there is more positive, because guided by national programs, representatives of a specific law enforcement area can

identify the main «risk zones» and the contingent of citizens with whom it is expedient to work more intensively. The point of concern is that all services and units need to act in a coordinated manner so that preventive work is carried out in a planned manner and covers all areas of the population without gaps and duplication of measures.

One of the most demanded in the USA is victimological crime prevention. It does not require greater material costs and realizes the desire for self-defense inherent in all people. In Western Europe and the USA, many popular articles and recommendations have appeared on the topic «How to protect yourself, your family, your home and your property from criminal encroachments». Programs for the protection of victims and witnesses in criminal proceedings are implemented, associations of victims of crimes have been formed. There are «Neighborhood Associations» everywhere, whose members patrol neighborhoods and villages and, if necessary, call police patrols [3, p. 209].

Such a conscious approach of the population to this problem brings significant results in the prevention of crime. It should be noted that a number of critics of this approach argue its impracticality by the fact that the authorities and law enforcement agencies encourage citizens to mistrust their surroundings, to have a prejudiced attitude towards people they may not like for personal reasons.

As experience shows, these fears are unnecessary. Such situations can occur regardless of whether the residents of the neighborhood belong to certain neighborhood associations. On the contrary, joint patrolling of the territory allows you to make an informed decision and not act impulsively.

Titarenko O. notes that in modern conditions in the United States there are three models of preventive activities: 1) the model of public institutions; 2) the model of individual safety; 3) the model of environmental impact [9, p.18].

The legislative basis for the formation of prevention programs in the United States at various levels (federal, state, local – city, canton) is the Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994 (Law «On control over violent crime and on human rights activities»).

In particular, it is envisaged to provide program grants aimed at eliminating certain criminogenic conditions in society, including: educational programs for young people; introduction of mentoring; programs that help in employment; preventive programs to reduce child abuse, etc.

At the local level, grant programs are being implemented regarding: prevention of violence against minors, prevention of the growth of gangs among minors, prevention of drug addiction among minors and drug distribution, prevention of offenses against the elderly [9, p. 19–20].

The introduction of grant programs is a powerful factor for the full implementation of preventive measures to prevent crime. Each grant program provides for a specific direction of implementation of measures that will ensure work with the target audience based on a certain set of methods. Programs for work with minors are, as a rule, educational, those that cover the population in general – legal education, work with the elderly is aimed at familiarization with social guarantees and opportunities, in particular, with regard to inheritance law, lifetime maintenance contracts, etc.

The creation of the Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry by the Presidential Decree (Executive Order 13826) of March 7, 2018, should be noted as a positive experience in the formation of program documents on combating crime in the United States. Based on the content of this document (Executive Order 13826), it can be concluded that the current US policy in the field of crime control is to focus on: 1) preventing an increase in the criminalization of the youth environment; 2) reducing the recidivism rate by improving the work with convicts; 3) state influence on a number of factors that have a significant criminogenic impact, in particular: social and economic factors, poverty alleviation, lack of education and employment opportunities, family breakdown, drug abuse, the growth of drug addiction, mental illness and the state of mental health of the population [10].

Of course, it is important to carry out preventive work with persons released from prisons in the context of their resocialization. Such persons need psychological and material support in order not to commit crimes due to the rejection of them by society, because many of them claim that it is easier for

them to be in places of deprivation of liberty than in a prejudiced environment, when it is difficult to get a job, to restore lost social connections ties, etc.

An interesting crime prevention measure in the USA, in our opinion, is the article provided in the budget on reward for information that has operational and preventive significance. We believe that such an article can also be provided in the budgets of domestic law enforcement agencies, including bodies and institutions of the Ministry of Justice of Ukraine in the field of execution of punishments, in order to prevent the commission of a new crime [1, p. 205–208].

Of course, in every society there are conscious citizens who provide operational information about a crime that has been committed, about suspects wanted by law enforcement agencies, or about people preparing to commit a crime. But unfortunately, there are also people who are unwilling to help prevent crime unless they are paid. If this approach is effective, then it may be worth implementing it to maintain law and order in society.

As for the US practice, a significant role in the fight against organized crime is played by the US Department of the Treasury, in particular, its structural units such as the Secret Service (investigation of financial matters related to organized crime); Internal Revenue Service (detection of corruption and tax evasion); Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms (detection of violations of the law in the part related to the production and sale of these goods). The Customs Service, the Postal Service, the US Department of Labor, the Securities and Exchange Commission, and the State Department are to some extent involved in the fight against organized crime [4, p. 699].

A significant role in increasing the effectiveness of crime prevention is played by the use of scientific achievements. The application of laser and other optical technology for the purpose of controlling traffic, drugs, weapons, etc. is considered particularly promising; improvement of the methods of drawing up a socio-psychological portrait of the criminal based on the characteristic features of the crime and the situation at the place of its commission; increasing the level of information support for preventing and stopping crimes [5, p. 123].

Today, we are talking not only about the latest technical means used to prevent crime, but also about artificial intelligence, which in the future will be able to implement a number of preventive programs, in particular, educational ones, as well as recognize a person who is likely to be committed a crime.

Of course, the role of the achievements of scientific and technical progress is important in the context of the analyzed problems, but no robot can fully replace a person with his intelligence. Deontological aspects of the professional activity of law enforcement agencies contribute to a comprehensive understanding of the situation, analysis of the suspect's behavior, as well as the correct selection of crime prevention measures for a specific social group of the population.

Conclusions. So, we came to the conclusion that in the modern world crime prevention takes first place in the system of combating illegal behavior of citizens. The creation of state and public formations, the development of a clear strategy for the implementation of project-grant activities for the formation of lawful behavior in society, the involvement of the active population in patrolling the territories of populated areas, preventive work with minors, persons prone to committing offenses, as well as ensuring the possibility of full resocialization former convicts – all this will contribute not only to overcoming crime, but, what is important, to its prevention.

REFERENCES

1. Bohatyrov A. (2017). *Zarubizhnyi dosvid zapobihannia zlochynnosti v mistsiakh nesvobody* [Foreign experience of crime prevention in places of deprivation of liberty]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo. Vypusk 42. P. 205–208. [In Ukrainian].
2. Vilna entsyklopediia Vikipedii. (2021). *SWOT-analiz* [analysis]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7> SWOT-analiz. [In Ukrainian].
3. Dzhuzha O. M., Vasylevych V. V., Cherniei V. V., Cherniavskiy S. S. (2020). *Kryminolohiia : pidruchnyk* [Criminology: a textbook]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 612 p. [In Ukrainian].

Criminal law approaches to the analysis of crime prevention programs in the USA

4. Yepryntsev P. S. (2021). *Zarubizhnyi dosvid zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy* [Foreign experience in preventing criminal offenses committed by organized groups]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. No. 4/2021. P. 699. [In Ukrainian].
5. Kolesnyk M. O. (2014). *Zarubizhnyi dosvid u sferi protydiu zlochynnosti nepovnolitnikh i perspektyvy yoho vprovadzhenia v Ukraini* [Foreign experience in combating juvenile crime and prospects for its implementation in Ukraine]. Naukovyi visnyk Kharkivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky. Vypusk 6–1. Tom 3. P. 123. [In Ukrainian].
6. Kuts V. (2016). *Protydiia zlochynnosti: sutnist i zmist* [Combating crime: essence and content]. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. No. 4. S. 103–112. [In Ukrainian].
7. Meho-Info – Yurydychni portal No. 1. (2022). *Poniattia i systema zapobihannia zlochynnosti, klasyfikatsiia zapobizhnykh zakhodiv* [Concept and system of crime prevention, classification of preventive measures]. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/1-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%96-%D1%81%D0%B8%D1>. [In Ukrainian].
8. Tytarenko O. (2019). *Shchodo kontseptsii teoretychnoi modeli derzhavnoi kompleksnoi prohramy protydiu zlochynnosti* [Regarding the concept of the theoretical model of the state complex program for combating crime]. Forum prava. Tom 56. Vyp. 3. P. 81–82. [In Ukrainian].
9. Tytarenko O. O. (2019). *Zarubizhnyi dosvid prohramuvannia protydiu zlochynnosti: mozhyvosti dlia Ukrainy : monohrafiia* [Foreign experience of crime prevention programming: opportunities for Ukraine: monograph]. K. : FOP Maslakov. 192 p. [In Ukrainian].
10. *Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry Executive Order 13826. (2018)*. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/federal-interagency-council-crime-prevention-improving-reentry> (дата звернення: 24.04.2019). [In English].
11. *The united states Department of Justice – DOJ*. (2019). URL: <https://www.justice.gov> (дата звернення: 24.04.2019). [In English].

Дата надходження: 30.08.2023 р.

Марія Коваль

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

Світлана Сорока

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ АНАЛІЗУ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В США

Наголошено, що в Україні представники всіх видів правоохоронної діяльності на рівні власної компетенції розробляють певні методи та заходи боротьби зі злочинністю. Звичайно, є національні та регіональні програми, але конкретні органи та їхні підрозділи мають значну свободу дій щодо напрямків професійної реалізації.

Такий підхід має позитивні моменти та деякі застереження. Керуючись національними програмами, представники конкретної правоохоронної ланки можуть на місцях визначити основні «зони ризику» та контингент громадян, з якими доцільно працювати інтенсивніше. Викликає занепокоєння те, що всі служби та підрозділи мають діяти злагоджено, щоб профілактична робота проводилась планомірно та охоплювала всі верстви населення без прогалин та дублювання заходів.

Зазначається, що запровадження грантових програм є потужним чинником повноцінної реалізації профілактичних заходів із запобігання правопорушення. Кожна грантова програма передбачає певний напрямок реалізації заходів, які забезпечать роботу з цільовою аудиторією на основі певного набору методів. Програми щодо роботи з неповнолітніми є зазвичай просвітницькими, такими, що охоплюють населення загалом – правопросвітницька, робота з людьми похилого віку спрямована на ознайомлення із соціальними гарантіями та можливостями, зокрема щодо спадкового права, договорів довічного утримання та ін.

З'ясовано, що сьогодні в усіх розвинених країнах світу, зокрема в США, на державному рівні провадиться масштабна робота з профілактичної діяльності. Уповноважені органи розробляють перспективні програми та створюють спеціалізовані підрозділи, які реалізують ці проєкти на практиці. Світова практика протидії злочинності реалізується за допомогою практичного застосування після закріплення у відповідних нормативно-правових актах.

Акцентовано увагу на важливості проведення профілактичної роботи з особами, звільненими з місць позбавлення волі, в контексті їх ресоціалізації. Такі особи потребують психологічної та матеріальної підтримки, щоб не вчиняти злочинів через неприйняття їх суспільством, адже багато з них стверджують, що їм легше перебувати в місцях позбавлення волі, ніж в упередженому середовищі, коли це важко влаштуватися на роботу, відновити втрачені соціальні зв'язки тощо.

Ключові слова: профілактика; злочинність; напрями; віктимологія; профілактика злочинності.

УДК 343.1

Олексій Кузьмінський

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
старший викладач кафедри інтелектуальної
власності та цивільно-правових дисциплін,

канд. юрид. наук,

akuzminskii@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6645-0619>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.317>

© Кузьмінський О., 2023

Сучасні умови діяльності правоохоронних органів в Україні є вкрай складними, що потребує підвищення ефективності в цій сфері. Метою цієї статті є висвітлення основних напрямів модернізації правоохоронних органів України. Це дослідження було здійснено у межах поставленої мети з використанням таких методів: інформаційно-аналітичний метод, метод системного підходу, анамнестичний метод, метод описової статистики, метод описового аналізу, метод прогнозування. Специфіку діяльності правоохоронних органів у сучасних умовах зумовлює: введення воєнного стану і зміна у якісному і кількісному складі злочинності; глобалізаційні і євроінтеграційні процеси та універсалізація; цифровізація правоохоронної діяльності; налагодження міжнародного співробітництва у боротьбі із злочинністю та забезпечення національної безпеки. Пропозиції щодо вдосконалення правоохоронної діяльності варто об'єднати в один документ на кшталт Програми модернізації діяльності правоохоронних органів України, яка охоплюватиме напрями: діяльність правоохоронних органів в умовах воєнного стану; забезпечення соціально-орієнтованої правоохоронної діяльності; демократизація та деполітизація правоохоронної сфери; вдосконалення нормативно-правової бази правоохоронної діяльності за міжнародними стандартами та зарубіжним досвідом; забезпечення відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня правоохоронців; впровадження цифрових технологій та інформаційних систем; співпраця із урядовими та неурядовими організаціями та громадськістю; міжнародне співробітництво.

Це дослідження не може вважатися вичерпним, але відкриває перспективи у розвитку досліджень у цій сфері. Зокрема, це стосується налагодження співробітництва із урядовими та неурядовими організаціями та громадянами у забезпеченні національної безпеки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: правоохоронні органи; правоохоронна діяльність; модернізація; цифровізація; інформаційні системи; міжнародні стандарти; демократизація; деполітизація; міжнародне співробітництво; освітньо-кваліфікаційний рівень; злочинність; воєнний стан.

Постановка проблеми. Ефективність правоохоронної діяльності є запорукою внутрішньо-державної безпеки, що є одним із визначальних чинників сприйняття країни іншими у міжнародних

відносинах. Сучасні реалії потребують негайного реагування законодавця та правозастосовців на зміни у внутрішній та зовнішній державній політиці, соціально-економічній, культурній та інших сферах життєдіяльності. Основним завданням правоохоронних органів у будь-якій демократичній правовій державі є забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів людини. І це зумовлює потребу внесення істотних змін у їх діяльність з урахуванням європейських та світових стандартів, закріплених у відповідних міжнародних нормативно-правових актах, що також є необхідним в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні.

Крім того, потрібно враховувати і процес діджиталізації суспільства, що робить свої корективи у суспільні відносини в усіх сферах життя. Це зумовлює теоретичні та практичні розробки у сфері використання інформаційних технологій та спеціалізованих інформаційних систем у правоохоронній діяльності.

І, звичайно, свої корективи у внутрішню та зовнішню державну політику України внесла повномасштабна війна. В сучасних критичних умовах, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, правоохоронні органи у своїй діяльності мають враховувати особливості такого правового режиму, а це також потребує певних змін у їхній діяльності з метою підвищення ефективності їх правоохоронної функції.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемні питання діяльності правоохоронних органів у сучасних умовах, зокрема в умовах євроінтеграційних процесів та воєнного стану, стали предметом дослідження досить великої кількості вчених та правозастосувачів, зокрема таких, як Н. С. Андрійченко, П. Д. Біленчук, О. Г. Братко, С. Г. Братель, М. В. Деєв, О. О. Дудченко, К. В. Калюга, О. М. Коропатов, А. В. Кубасенко, А. М. Кучук, В. Г. Лукашевич, М. І. Маєтний, С. В. Медведенко, Н. В. Медведенко, О. М. Резнік, Р. М. Савчук, О. Л. Соколенко, Р. Я. Шай, А. А. Ярмолюк та інші.

Але незважаючи на наявність достатньої кількості праць щодо досліджуваних у цій статті питань, низка аспектів залишається маловивченою. Наприклад, це стосується модернізації діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану та підвищення ефективності забезпечення правопорядку в сучасних умовах. А оскільки від ефективності діяльності правоохоронних органів залежить внутрішньодержавна безпека в усіх сферах, то ці проблеми потребують негайного вирішення.

Мета статті. З огляду на зазначене вище, метою цього дослідження буде висвітлення основних напрямів модернізації правоохоронних органів України. Вказана мета зумовлює і постановку завдань: сучасні напрями розвитку і вдосконалення діяльності правоохоронних органів; висвітлення основних міжнародних стандартів і тенденцій правоохоронної діяльності у країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. У діяльності правоохоронних органів України не так давно відбулося реформування. Але із розвитком міждержавних відносин, глобалізаційними процесами, стрімким розвитком цифрових технологій і штучного інтелекту, а також подіями, що відбуваються в Україні, виникли потреби у подальшій модернізації правоохоронної діяльності. Адже створюються не лише нові можливості для збільшення ефективності та певного спрощення суспільних відносин у різних сферах, але і виникає поле для нових правопорушень, що тягне за собою потребу пошуку і застосування нових напрямів удосконалення правоохоронної діяльності. Причому так, що б діяльність національних правоохоронних органів корелювалася із міжнародними стандартами в цій сфері, тобто базувалася насамперед на принципі людиноцентричності.

Особливості діяльності правоохоронних органів у сучасний період передусім пов'язані із воєнним станом, що діє на території України. І саме він зумовлює потреби у зміні їх діяльності. Насамперед ці зміни стосуються державної політики у сфері протидії злочинності та забезпечення прав і свобод людини. Якщо до початку повномасштабної війни правоохоронні органи забезпечували переважно правопорядок усередині держави та спрямовували свої засоби на боротьбу і

запобігання злочинності, то нині від ефективності правоохоронної діяльності залежить і національна безпека. Хоча, за заявою міністра внутрішніх справ України І. Клименка, криміногенна ситуація в Україні наразі є контрольованою [1]. Крім того, загальний рівень злочинності в Україні за останні два роки (2022–2023 рр.) знизився на 10 %, що зумовлено і введенням комендантської години, і посиленою охороною правопорядку як працівниками правоохоронних органів, так і військовими ЗСУ.

Але відбулося зменшення кількості злочинів не всіх видів. Тому варто звернути увагу на зміни, які відбулися у кількісно-якісних показниках злочинності за останні декілька років. За період війни різко зменшилася кількість крадіжок (на 40 %). Натомість значно зросла кількість таких злочинів, як шахрайство, особливо у сфері електронних платіжних систем (так зване «платіжне шахрайство» [2]), крадіжка автотранспортних засобів, насильницькі злочини, у тому числі і вбивства цивільного населення, а також військових злочинів та злочинів проти основ національної безпеки. Так, зокрема, відзначається, що за рік війни, за станом на 24 лютого 2023 року було вчинено 68,5 тис. воєнних злочинів та 16,8 тис. злочинів проти основ національної безпеки [2]. Також нікуди не зникла і проблема домашнього насильства: під час пандемії кількість таких злочинів значно зросла порівняно із попередніми роками – якщо у 2019 році до правоохоронних органів надійшло 141 814 звернень, то у 2020 році їх було вже 208 748, що було пов'язано із пандемією COVID-19; у 2021 році кількість звернень з приводу домашнього насильства знизилася на 31 % – надійшло 144 394 звернення. Але з початком повномасштабної війни в Україні проблема домашнього насильства відійшла на другий план порівняно з іншими злочинами (військові, проти основ національної безпеки тощо) і кількість цих злочинів зросла у 2022 році аж на 40 % – було зафіксовано 244 381 звернення [3]. Також зазначається, що з початку вторгнення військ РФ в Україну у 2014 р. та з початком повномасштабної війни у 2022 р. зросла кількість злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми [4]. Отже, однією з особливостей діяльності правоохоронних органів наразі є забезпечення максимальної можливості боротьби і з іншими видами злочинів, окрім військових, проти миру і безпеки людства, основ національної безпеки, які все ж нині стоять на першому плані.

Для забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в сучасних умовах треба також реформувати і нормативну базу, яка регулює цю сферу. Правоохоронну діяльність в Україні регламентує досить велика кількість нормативно-правових актів, серед яких є і закони («Про Національну поліцію», «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», «Про дорожній рух», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» та інші), і укази Президента України («Про затвердження положення про Міністерство внутрішніх справ України», «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян», «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» тощо), і постанови Кабінету Міністрів України («Про затвердження Положення про дозвільну систему», «Про Національне центральне бюро Інтерполу», «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» тощо). Очевидно, що нормативна база є досить розгалуженою, це потребує певної уніфікації – максимально можливого об'єднання вказаних та інших нормативно-правових актів у цій сфері. Таким нормативно-правовим актом може бути закон, який вміщатиме такі положення: поняття і сутність правоохоронної діяльності, структура МВС та Національної поліції, регламентація оперативно-розшукової діяльності, забезпечення національної безпеки в усіх сферах, співробітництво правоохоронних органів з урядовими, неурядовими та міжнародними організаціями і громадянами тощо.

Вдосконалення норм має відбуватися із урахуванням положень міжнародних нормативно-правових актів у частині дотримання стандартів діяльності правоохоронних органів. Ці стандарти містяться переважно у ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій визначені основні правила затримання та арешту підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи. Як підтверджує судова практика ЄСПЛ, в Україні досить поширеним явищем є порушення закріплених у ст. 5 Конвенції стандартів, які полягають у такому: тримання під вартою без судового рішення, невиконання рішень про звільнення з-під варти, а також порушення п.п. 3-4 ст. 5 Конвенції. У зв'язку з цим зазначається, що правоохоронні органи та суди загалом намагаються дотримуватися положень Конвенції, але водночас не зовсім розуміють їх сутність та правовий зміст застосування і не завжди готові до ефективного виконання і подальшого врахування рішень ЄСПЛ. Крім того, немає загальних критеріїв для судів України щодо застосування як положень конвенції, так і практики ЄСПЛ [5]. Одним із виходів із ситуації в цій сфері може стати відповідна підготовка працівників правоохоронних органів у цій сфері та законодавча регламентація обов'язкового виконання рішень ЄСПЛ.

Для виправлення ситуації з критеріями щодо реалізації міжнародних принципів діяльності правоохоронних органів, яких немає, також варто врахувати основні критерії діяльності правоохоронних органів у країнах Європи, в діяльності яких відбулася зміна пріоритетів із державно-орієнтованих на соціально-орієнтовані. Як зазначається в джерелах, спільними рисами діяльності правоохоронних органів європейських країн є: соціальна орієнтованість, спрямована насамперед на захист прав і свобод людини; розгалуженість, різноманітність, наявність поліцейських структур в інших державних органах і їх незалежність одна від одної; поділ правоохоронних органів за джерелами фінансування (державні, муніципальні, приватні), які тісно співпрацюють між собою; позапартійність поліцейських, що забезпечує їх неупередженість і соціальну спрямованість; високий професіоналізм, який зумовлюється як професійною підготовкою у відповідних закладах освіти, так і постійним навчанням та підвищенням кваліфікації протягом всієї служби, оскільки це впливає на рівень заробітної плати, кар'єрне зростання, пільги; відкритість, гласність і тісна співпраця із громадськими добровільними об'єднаннями, діяльність яких спрямована на допомогу поліції і зв'язок із населенням [6]. І сама сфера управління правоохоронною діяльністю в інших державах відповідає міжнародним стандартам, основними напрямками якої є демократизація, деполітизація і демілітаризація. Варто зазначити, що в умовах воєнного стану демілітаризація правоохоронної діяльності ледве чи буде ефективною, а тому цей напрям модернізації цієї сфери буде реалізовано після закінчення воєнного стану та закінчення війни в Україні.

Виходячи з основних тенденцій розвитку правоохоронної сфери у світі, одним із основних напрямів удосконалення правоохоронної діяльності є використання ними новітніх науково-технічних розробок, цифрових технологій та інформаційно-правових систем. В Україні цей процес так званої цифровізації відбувається досить швидкими темпами, що потребує комплексного і ретельного аналізу цілей, завдань, повноважень та методів роботи усієї системи правоохоронних органів, враховуючи як силову складову частину, так і забезпечувальний блок (цифрова інформаційна сфера) [7]. Це забезпечить, з одного боку, ефективне функціонування системи правоохоронних органів із використання цифрових інформаційних баз даних та інших систем, а з другого – дасть можливість протидіяти кіберзлочинності, яка наразі загрожує не лише окремим сферам суспільства, а й національній безпеці України загалом, оскільки кібервійна (так звана, гібридна війна) є не також небезпечною і несе великі загрози для українського суспільства.

Потреба використання у своїй діяльності інформаційних правових систем та цифрових технологій тягне за собою потребу модернізації підготовки кадрів з урахуванням вказаних вимог. Навчально-методичні програми для підготовки працівників правоохоронних органів, які будуть спрямовані на забезпечення кадрів відповідним обсягом знань та технічних вмій у правоохоронній сфері та для ефективної участі у роботі міжнародних правоохоронних органів та організацій; на формування професійних навичок для забезпечення ефективного функціонування правоохоронних

органів з урахуванням сучасних тенденцій у всіх сферах суспільного життя; уможливлення ефективного застосування у правоохоронній сфері новітніх технологій та відповідних баз даних (національних, зарубіжних та міжнародних), що сприятимуть процесу розслідування злочинів.

Ще одним напрямом удосконалення правоохоронної діяльності є посилення співробітництва з іншими державним і недержавними структурами, а також громадськістю у реалізації своїх завдань. Налагодження міжнародної співпраці у цій сфері із міжнародними організаціями, зарубіжними навчальними закладами та науковими установами, правоохоронними установами, що дасть змогу вивчити та впровадити найкращі практики у правоохоронну сферу і вдосконалити навчальний процес та підготовку відповідних кадрів. Також таке співробітництво передбачає взаємодію правоохоронних органів України із Інтерполом, Європолом, Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними правоохоронними організаціями [8]. У межах такого співробітництва також передбачається створення єдиних баз даних з інформацією щодо злочинності, даних ДНК, дактилоскопічних, різних видів злочинів тощо, що тісно пов'язано із впровадженням у діяльність правоохоронних органів новітніх технологій.

Висновки. Враховуючи вказане вище, діяльність правоохоронних органів в Україні потребує не просто вдосконалення, а модернізації, яка передбачає комплексний процес реформування чинних та створення нових інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають найкращим стандартам і цінностям розвинутих демократичних країн [6]. Специфіку діяльності правоохоронних органів у сучасних умовах зумовлює декілька факторів: насамперед це введення воєнного стану і зміна у якісному та кількісному складі злочинності; глобалізаційні і євроінтеграційні процеси та універсалізація в усіх сферах відповідно до міжнародних стандартів; цифровізація усіх сфер суспільного життя, у тому числі і правоохоронної діяльності; потреба у налагодженні міжнародного співробітництва у боротьбі із злочинністю та забезпеченні національної безпеки. Висловлені вище пропозиції щодо вдосконалення правоохоронної діяльності варто об'єднати в один документ на кшталт Програми модернізації діяльності правоохоронних органів України, яка вміщатиме такі напрями: роль правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки в умовах воєнного стану; забезпечення соціально-орієнтованої правоохоронної діяльності, спрямованої на захист прав, свобод і законних інтересів людини; демократизація та деполітизація правоохоронної сфери; вдосконалення нормативно-правової бази правоохоронної діяльності з обов'язковим урахуванням міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду у цій сфері; забезпечення відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня працівників правоохоронних органів; впровадження цифрових технологій та інформаційних систем у правоохоронну діяльність; основні напрями співпраці з урядовими та неурядовими організаціями та громадськістю у правоохоронній діяльності; налагодження міжнародного співробітництва у здійсненні правоохоронної діяльності.

В цій статті розглянуто лише деякі питання діяльності правоохоронних органів у сучасних надскладних умовах, а тому це дослідження не може вважатися вичерпним. Але з огляду на пропозиції, висловлені тут щодо розв'язання вказаних проблем, вони відкривають певні перспективи у розвитку досліджень у цій сфері. Зокрема, це стосується таких напрямів, як налагодження співробітництва з урядовими та неурядовими організаціями та окремими громадянами у забезпеченні національної безпеки в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко І. В Україні зменшилася кількість злочинів у порівнянні з минулим роком – МВС. (2023). <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zmenshylasya-kilkist-zlochyniv-u-porivnyanni-z-mynulym-rokom-nacz-policziya/>
2. Матриця платіжного шахрайства. Perezavantazhennja: Analiz, trendi ta prognozi, 2022/2023. (2023). <https://www.ema.com.ua/news/matricja-platizhnogo-shahrajstva-perezavantazhennja-analiz-trendi-ta-prognozi-2022-2023/>

3. Змисла М. Чи втратило домашнє насильство свою актуальність в умовах воєнного стану? (2023). <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-vtratile-domashne-nasilstvo-svoyu-aktualnist-v-umovah-voennogo-stanu-.html>
4. Закон України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року» від 2 червня 2023 р. № 496-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80>
5. Сердюк Л. М., Махтура К. С. (2017). Європейські стандарти діяльності правоохоронних органів у галузі захисту права на свободу й особисту недоторканність людини. *Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 листопада 2017 р.)*. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД. С. 205–210. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1080/1/33.pdf>
6. Шай Р. А. (2017). Перспективи модернізації правоохоронних органів в умовах глобалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. № 861. С. 219–224. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_861_32
7. Кубаєнко А. В. (2022). Сучасні підходи до модернізації правоохоронної системи в умовах цифрової трансформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. № 56. С. 122–126. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.26>
8. Савчук Р. М. (2022). Основні напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/83-1.pdf>

REFERENCES

1. Klymenko I. V *Ukraini zmenshylasia kilkist zlochyniv u porivnianni z mynulym rokom – MVS*. (2023). Retrieved from: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zmenshylasya-kilkist-zlochyniv-u-porivnyanni-z-mynulym-rokom-naczpolicziya/> [In Ukrainian].
2. *Matrytsia platizhnoho shakhraistva. Perezavantazhennia: Analiz, trendy ta prohnozy, 2022/2023*. (2023). Retrieved from: <https://www.ema.com.ua/news/matricja-platizhnogo-shahrajstva-perezavantazhennja-analiz-trendi-ta-prognozi-2022-2023/> [In Ukrainian].
3. Zmysla M. *Chy vtratylo domashnie nasylstvo svoiu aktualnist v umovakh voiennoho stanu?* (2023). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-vtratile-domashne-nasilstvo-svoyu-aktualnist-v-umovah-voennogo-stanu-.html> [In Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy protydiv torhivli liudmy na period do 2025 roku» vid 2 chervnia 2023 r.* No. 496-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80> [In Ukrainian].
5. Serdiuk L. M., Makhtura K. S. (2017). *Yevropeiski standarty diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u haluzi zakhystu prava na svobodu y osobystu nedotorkannist liudyny*. Aktualni pytannia zabezpechennia publicznego poriadku ta bezpeky v suchasnykh umovakh: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. conf. (Dnipro, 17 lystopada 2017 r.). Dnipro : DDUVS; Lira LTD. P. 205–210. Retrieved from: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1080/1/33.pdf> [In Ukrainian].
6. Shai R. A. (2017). *Perspektyvy modernizatsii pravookhoronnykh orhaniv v umovakh hlobalizatsii*. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seria : Yurydychni nauky. No. 861. P. 219–224. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_861_32 [In Ukrainian].
7. Kubaienko A. V. (2022). *Suchasni pidkhody do modernizatsii pravookhoronnoi systemy v umovakh tsyfrovoi transformatsii*. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. No. 56. P. 122–126. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.26> [In Ukrainian].
8. Savchuk R. M. (2022). *Osnovni napriamy pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pravookhoronnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu*. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/83-1.pdf> [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.10.2023 р.

Oleksiy Kuzminsky

senior teacher of the intellectual department
property and civil law disciplines of Cherkasy
Bohdan Khmelnytskyi National University
akuzminskii@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6645-0619>

MODERNIZATION OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The current conditions of law enforcement agencies in Ukraine are extremely complex, which requires increased efficiency in this area. The purpose of this article was to highlight the main directions of modernization of law enforcement agencies of Ukraine. This study was carried out within the limits of the set goal using the following methods: information-analytical method, system approach method, anamnestic method, descriptive statistics method, descriptive analysis method, forecasting method. The specificity of law enforcement agencies' activities in modern conditions is determined by: the introduction of martial law and a change in the qualitative and quantitative composition of crime; globalization and European integration processes and universalization; digitization of law enforcement activities; establishing international cooperation in the fight against crime and ensuring national security. Proposals for improving law enforcement activities should be combined into one document, such as the Program for the Modernization of Law Enforcement Agencies of Ukraine, which will include the following areas: law enforcement agency activities under martial law; provision of socially oriented law enforcement activities; democratization and depoliticization of the law enforcement sphere; improvement of the legal framework of law enforcement activities based on international standards and foreign experience; ensuring the appropriate educational and qualification level of law enforcement officers; implementation of digital technologies and information systems; cooperation with governmental and non-governmental organizations and the public; international cooperation.

This study cannot be considered exhaustive, but it opens perspectives in the development of research in this area. In particular, this concerns the establishment of cooperation with governmental and non-governmental organizations and citizens in ensuring national security in the conditions of martial law.

Keywords: law enforcement agencies; law enforcement activities; modernization; digitalization; information systems; international standards; democratization; depoliticization; international cooperation; educational and qualification level; crime; martial law.

УДК 343.137

Олексій Леськів

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
oleksii.leskiv.pv.2020@lpnu.ua

Олена Ковальчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального
права і процесу Навчально-наукового
інституту права, психології та інноваційної освіти
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА СУДОМ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.324>

© Леськів О., Ковальчук О., 2023

У статті розглянуто проблемні питання реалізації в Україні інституту суду присяжних, сучасний стан здійснення кримінального правосуддя судом присяжних, причини неефективності вітчизняного законодавчого механізму діяльності суду присяжних, шляхи вдосконалення національної правової системи в межах здійснення правосуддя судом присяжних та можливості втілення зарубіжного досвіду під час реформування судової системи в Україні.

Проаналізовано зарубіжний досвід реалізації суду присяжних, розглянуто особливості англо-американської та європейської моделі суду присяжних, акцентовано увагу на досвіді Сполучених Штатів Америки.

Враховуючи потребу побудови в Україні ефективного суду присяжних, пропонується: здійснити перехід від континентальної до класичної моделі суду присяжних, у тому числі відокремити присяжних від професійних суддів та зробити їх незалежними в ухваленні вердикту про винуватість чи невинуватість особи; зменшити кількість професійних суддів під час розгляду кримінального провадження судом присяжних з двох до одного, натомість збільшити кількість присяжних за зразком малого журі США до 6–12 осіб; збільшивши перелік складів кримінальних правопорушень, які можуть розглядатися судом присяжних; зменшити мінімальний вік, з якого можна стати присяжним; здійснювати формування списків присяжних на основі конкурсу із подальшим проходженням кандидатами курсу з правознавства; створити належні умови для захисту присяжних та дотримання їхньої незалежності; розробити механізми

оскарження явно незаконних рішень суду присяжних; забезпечувати висвітлення діяльності суду присяжних у засобах масової інформації з метою його популяризації.

Ключові слова: суд присяжних; кримінальне судочинство; повноваження; вердикт; реформування.

Постановка проблеми. Необхідним атрибутом кожної розвиненої демократичної держави є судова система, здатна ефективно здійснювати правосуддя та забезпечити кожному непорушність прав, свобод та законних інтересів. Важливу роль у кримінальному судочинстві відіграє залучення громадськості до здійснення правосуддя. Належна реалізація в державі інституту суду присяжних є показником наявності ефективної судової системи, зокрема для України це є особливо важливим кроком на шляху до вступу у Європейський Союз. З огляду на це, видається важливим дослідити стан реалізації в Україні інституту суду присяжних, виявити хиби та знайти шляхи його вдосконалення.

Мета статті – дослідження інституту суду присяжних в Україні у кримінально-правовому аспекті, виявлення його хиб та вироблення пропозицій щодо шляхів вдосконалення національної моделі суду присяжних.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням функціонування інституту суду присяжних в Україні присвячено чимало уваги науковців та юристів-практиків, зокрема, дослідженням сучасний стан реалізації суду присяжних в Україні під час здійснення кримінального судочинства досліджували: Ю. К. Якимович, О. В. Сидорчук, О. В. Новиков, В. С. Кульчицький, Т. В. Коротун, Р. Л. Грицаєнко, А. А. Солодков, Б. А. Футей, К. С. Міразабекова, А. Біла, І. О. Русанова, С. О. Іванницький, О. Г. Яновська, Р. О. Куйбіда, М. М. Михеєнко, С. Г. Штогун та інші.

Виклад основного матеріалу. Суд присяжних незалежної України походить від інституту народних засідателів СРСР, який закріплювався як всесоюзним, так і законодавством УРСР. За тогочасними законами, розгляд кримінальних справ у суді першої інстанції здійснювався колегією із одного судді та двох народних засідателів, які обиралися на зборах громадян відкритим голосуванням строком на два з половиною роки, у своїй діяльності засідателі користувалися всіма правами судді та були незалежними у своїх рішеннях. Однак, на що вказує тогочасна практика, в міру політизованості кримінального процесу в СРСР, принцип незалежності засідателів часто порушувався, що робило цей інститут здебільшого формальністю, а не дієвим механізмом здійснення правосуддя [1, с. 478–481].

За станом на сьогодні, принцип участі народу у кримінальних провадженнях через присяжних закріплено у статті 124 Конституції України, відповідно до якої, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [2]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що присяжним є особа, яка у випадках, передбачених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею, або залучається до правосуддя. За поданням територіального управління Державної судової адміністрації України, відповідні місцеві ради формують і затверджують список громадян, у визначеній у поданні кількості, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають встановленим законом критеріям та дали згоду бути присяжними. Список затверджується на три роки та передається до відповідного окружного суду [3].

Стаття 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює вимоги до присяжного, за якою присяжним може бути громадянин України віком від 30 до 65 років, що постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Встановлює закон і обмеження: не можуть бути присяжними, зокрема особи, обмежено дієздатні або недієздатні,

судимі, які притягалися до відповідальності за корупційні правопорушення протягом останнього року, які хворіють на хвороби, які не дають змоги виконувати обов'язки присяжного [3].

Відповідно до статті 68 Закону, під час виконання обов'язків присяжним виплачується винагорода, розрахована виходячи з посадового окладу судді місцевого суду (приблизно 200 грн на годину) та відшкодовуються витрати, пов'язані із здійсненням ними судочинства. За присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, визначені законом. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається. Також, що є вкрай важливим, на присяжних поширюються гарантії незалежності недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя. За обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання цих обов'язків [3].

Згідно із положеннями Кримінального процесуального кодексу України, присяжні беруть участь у кримінальному судочинстві лише у провадженнях щодо осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі за клопотанням таких осіб. Якщо обвинувачений виявив бажання, щоб розгляд кримінального провадження здійснювався судом присяжних, голова дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних. Розгляд справи за участю присяжних відбувається у складі двох суддів та трьох присяжних. Якщо після задоволення відводів та звільнення присяжних залишилося більше необхідної для участі в судовому розгляді кількості, присяжні визначаються автоматизованою системою документообігу суду. Під час здійснення судового розгляду присяжні користуються всіма правами та обов'язками судді, всі питання, пов'язані з судовим розглядом, окрім встановлених законом винятків, вирішуються суддями та присяжними спільно [4].

Однак, попри все сказане вище насправді інститут суду присяжних в Україні сьогодні не надто відрізняється від уже згаданої радянської концепції народних засідателів, є неефективним, маловживаним та потребує переосмислення та реформування. Як зазначив Верховний Суд в аналізі стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення, протягом 2022 року до місцевих загальних судів усього надійшло 632 тисячі справ і матеріалів кримінального судочинства, проте судом присяжних, відповідно до ст. 31 КПК України, було розглянуто лише 44 кримінальні провадження [5].

Для виправлення ситуації, яка склалася, доцільно спиратися на міжнародний досвід реалізації інституту суду присяжних під час здійснення реформування вітчизняної правової системи. Історично у світі склалися дві основні системи суду присяжних – англо-американська (класична) та континентальна (європейська). Класична модель закріплена у законодавстві таких країн, як Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство, Канада, Іспанія, Бельгія та інших. Особливість цієї системи полягає у розмежуванні компетенції між колегією присяжних та професійним суддею, присяжні виносять рішення з приводу винуватості особи, а судді вирішують міру покарання. Континентальна модель, яка діє, зокрема, у Франції, Німеччині, Австрії, Данії, Італії, характеризується створенням єдиної колегії з числа професійних суддів та представників народу, які спільно вирішують питання щодо винуватості чи невинуватості підсудного (питання факту), а також стосовно кваліфікації злочину і покарання підсудного. Аналіз КПК України дає зрозуміти, що в Україні реалізована саме європейська модель суду присяжних [6, с. 726].

Прийнято вважати, що континентальна модель суду присяжних найбільшого розвитку досягла у Французькій Республіці. Особливістю французької моделі суду присяжних є те, що після колективного усного обговорення справи всі члени суду присяжних здійснюють таємне письмове голосування стосовно питань, які підлягають встановленню під час кримінального провадження,

спираючись при цьому на своє внутрішнє переконання. Такий механізм голосування та прийняття рішення судом присяжних покликаний забезпечити незалежність присяжних від професійних суддів [7, с. 272].

Проте, як зазначає А. А. Солодков, правовій природі суду присяжних насправді відповідає лише англо-американська модель. Континентальна модель може називатися судом присяжних лише умовно, в міру того, що змішана колегія суддів та присяжних не містить концептуальних ознак суду присяжних, таких як розмежування компетенції професійних суддів та присяжних, винесення присяжними окремого рішення, відсутності його мотивування. Вважається, що без наявності зазначених ознак сама по собі участь народу в здійсненні правосуддя не може вважатися судом присяжних, натомість, змішана колегія професійних суддів та представників народу, які спільно здійснюють розгляд справи, досліджують докази та ухвалюють вирок, повинна характеризуватися як окрема форма участі народу в здійсненні правосуддя [8, с. 134].

З огляду на це, доцільним видається детальніше розглянути саме класичну модель суду присяжних на прикладі США, оскільки суд присяжних у Штатах на сьогодні є найрозвиненішим і найбільш вживаним у світі. Конституція Сполучених Штатів Америки гарантує суд присяжних у всіх кримінальних справах, а Верховний Суд США визначив право на суд присяжних як основоположне в системі американського правосуддя, та як найважливіший елемент шостої поправки до Конституції США, яка гарантує право на суд присяжних у кримінальних справах [9, с. 12].

У США існують велике та мале журі суду присяжних. Велике журі складається з 16–23 присяжних, які обираються для служби строком до 18 місяців, у окремих випадках до 24 місяців, та протягом строку своєї служби вповноважене розглядати кілька справ. Завданням великого журі є оцінка наданих прокурором доказів на їхню належність, якщо велике журі вирішує, що доказів достатньо для доведення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, такій особі оголошується обвинувачення, свої рішення велике журі ухвалює конфіденційно. Своєю чергою мале журі складається із 6–12 присяжних, завданням яких є вирішити, чи довела сторона обвинувачення винуватість особи, щодо якої здійснюється провадження, поза розумним сумнівом належними та допустимими доказами та, за результатами розгляду справи, виносять вердикт, вирішуючи питання винуватості чи невинуватості підсудного. Свою діяльність мале журі здійснює публічно, за винятком наради, яка є конфіденційною. На відміну від великого, мале журі скликається для розгляду однієї справи, після чого розпускається [10].

Присяжні США є так званими «суддями факту», оскільки їхнє завдання зводиться до надання відповіді на питання про винуватість чи невинуватість підсудного. Під час прийняття свого рішення – вердикту, присяжні повинні спиратися лише на доведеність фактів, а не на емоції. Професійні судді ж виступають «суддями права» та визначають конкретний вид покарання та вирішують інші питання, які потребують спеціальних знань [11, с. 88].

Для інституту присяжних у США характерний, зокрема, особливий порядок залучення присяжних, який у кожного федерального територіального суду окремий. Основою для набору кандидатів є дані перепису населення, списки виборців цієї території чи платників податків, інформація з довідників про жителів міста, телефонні довідники тощо. Однією з умов під час формування суду присяжних є забезпечення неупередженості та безсторонності присяжних. З цією метою суди першої інстанції у США використовують досудову процедуру під назвою «voir dire», яка полягає у допиті судом присяжного на предмет з'ясування його неупередженості та безсторонності. Протягом цього процесу сторони можуть ставити запитання майбутнім присяжним для з'ясування їхньої зацікавленості у вирішенні справи [9, с. 12].

Врешті, для громадян США бути присяжним – це почесний обов'язок, до якого потрібно ставитися відповідально та дотримуватися високих засад присяжного не тільки під час здійснення своїх обов'язків, але й у цивільному житті. Зокрема, присяжні США мають бути розсудливими, чесними та із абсолютним почуттям справедливості, а найвищою нагородою для них має бути усвідомлення, що вони виконали свій обов'язок повно, чесно та належно [12]. Для виконання цього

обов'язку у США створені відповідні умови для утримання присяжних, на яких виділяються чималі кошти з державного бюджету. Зокрема, розмір винагороди для присяжного становить від 40 до 70 доларів на годину залежно від складності справи. Кожна будівля суду обладнана спеціальними приміщеннями для відпочинку присяжних. Створені у США і механізми захисту присяжних від протиправних посягань, що є вкрай важливою умовою здійснення ними правосуддя [6, с. 727].

Американська модель суду присяжних характеризується способом ухвалення рішення. Після завершення розгляду справи члени журі виходять до нарадчої кімнати для незалежного обговорення. Серед членів журі обирається голова, який організовуватиме процес винесення вердикту. У процесі обговорення кожному члену журі повинна бути надана можливість висловити свою позицію, за результатами обговорення присяжні одногосно ухвалюють обвинувальний або виправдувальний вердикт. У разі недосягнення єдності між присяжними (*hung jury*), судом зазвичай розглядається можливість розпуску присяжних та направлення справи на повторний розгляд [12].

Однак в американській моделі суду присяжних є й свої недоліки. Присяжні США виносять вердикт невмотивовано і переглянути чи скасувати його можливо лише тоді, коли наявні серйозні порушення процесуального закону. З огляду на це, подекуди трапляються випадки, коли суд присяжних виправдовує обвинуваченого, хоча наявність в його діях складу кримінального правопорушення беззаперечно доведена фактами. В англо-американській моделі право присяжних на винесення виправдувального вердикту, який суперечить поданим доказам, визнається невід'ємним правом присяжних та гарантією прав і свобод людини та громадянина. Однак такий підхід викликає скептичне ставлення з боку професійних суддів та юристів, які справедливо наголошують, що присяжні у своїй діяльності мають спиратися не на свої емоції, а на докази, хоча часто вердикт приймається на користь тієї сторони, чій промови були красномовнішими [6, с. 728].

Розглядаючи питання вдосконалення суду присяжних в Україні, вбачається доцільним проаналізувати теперішній стан здійснення реформування даного інституту. Насамперед слід зазначити, що підґрунтям для реформування суду присяжних став чинний по сьогодні Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 року № 361/2006, який визначив концептуальні засади для майбутнього суду присяжних. Зокрема, Указ зазначає, що функції суду присяжних повинні бути відокремлені від функцій професійного судді, присяжні внаслідок розгляду справи приймають вердикт, у якому вирішують питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту та приписів процесуального законодавства постановляє вирок. Можемо твердити про те, що цим указом був взятий курс на перехід від континентальної до класичної моделі суду присяжних [13].

Також треба зазначити, що Постановою Верховної Ради України «Про порядок денний десятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 05 вересня 2023 року було винесено на розгляд проект закону «Про суд присяжних» № 3843 та низку супутніх йому законопроектів, пов'язаних із внесенням змін до окремих законодавчих актів у зв'язку із прийняттям Закону України «Про суд присяжних» [14]. Проект закону також спрямований на здійснення переходу України від континентальної до класичної моделі суду присяжних та містить такі основні положення. За зразком малого журі США суд присяжних складатиметься із одного професійного судді і Лави присяжних із восьми осіб, які є незалежними у своїй діяльності. Професійний суддя не братиме участі у прийнятті рішення Лавою присяжних. Законопроектом пропонується понизити вік, з досягненням якого особа може стати присяжним, з 30 до 21 року, що, на нашу думку, є правильним та необхідним рішенням.

Пропонується змінити порядок залучення присяжних до здійснення правосуддя. За законопроектом, здійснення громадянином правосуддя стане обов'язком, як це є у США. Склад лави присяжних формуватиметься на основі випадкового автоматизованого відбору кандидатів у присяжні з-поміж громадян України, які постійно проживають у відповідному суддівському окрузі та відповідають вимогам, встановленим законом [15].

Рішення Лава присяжних прийматиме у формі вердикту, в якому мають бути вирішені такі питання: чи було доведено, що здійснено кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачують особу; чи доведено, що діяння вчинено обвинуваченим; чи доведено, що обвинувачений є винуватим у вчиненні інкримінованого йому діяння; чи є пом'якшувальні обставини; чи є підстави для відшкодування завданої винуватою особою моральної шкоди потерпілому. Перед виходом присяжних до нарадчої кімнати головуючий суддя звертається до них із напутнім словом, в якому нагадує про приписи закону, необхідні для застосування в даній ситуації. До початку голосування Лава присяжних обирає собі старшину, який організуватиме процес. Вердикт про винуватість особи вважатиметься ухваленим, якщо на перші три запитання Лава одногосно, або за винятком одного присяжного, дасть відповідь «так». У разі, якщо голосів недостатньо для ухвалення вердикту про винуватість, Лавою присяжних ухвалюється вердикт про невинуватість. Це положення викликає певні сумніви, оскільки воно створює можливість для виправдання об'єктивно винуватих осіб через брак єдності між присяжними [15]. Вважаємо ефективнішим запровадити ухвалення вердикту одногосним рішенням Лави присяжних за зразком США із створенням відповідних механізмів на випадок розбіжностей між присяжними.

Законопроект передбачено, що виправдувальний вирок суду присяжних не може бути переглянуто по суті вердикту, а лише може бути оскаржено в апеляційному порядку з питань порушення процедури формування Лави присяжних [15]. Вважаємо це положення істотною хибою законопроекту, оскільки він має передбачати можливість оскарження виправдувальних вироків суду присяжних у випадку, якщо таке рішення було прийняте із суттєвим порушенням приписів процесуального законодавства, або із порушенням незалежності та безсторонності присяжних. З огляду на це, можемо констатувати, що, хоча зазначений законопроект робить кроки для вдосконалення суду присяжних в Україні, він містить низку хиб, які можуть загрожувати досягненню цілей правосуддя, та мають бути усунені до прийняття закону.

Варто зазначити, що, враховуючи міжнародний досвід та особливості суду присяжних США, подані вище, в Україні серед правників сформувалися окремі позиції щодо вдосконалення вітчизняної правової системи.

Так, пропонується розширити повноваження суду присяжних щодо розгляду справ. За станом на сьогодні довічне позбавлення волі передбачається лише за двадцятьма статтями особливої частини Кримінального кодексу України, що істотно обмежує застосування суду присяжних [16]. Ця позиція є цілком обґрунтованою та доречною, оскільки збільшення кола кримінальних правопорушень, які можуть розглядатися судом присяжних, зможе сприяти виправленню стану речей, коли справи за участю присяжних майже не розглядаються. Для порівняння, у США, де нема подібних до українських обмежень, суд присяжних на рік у середньому виносить орієнтовно 160 тисяч вердиктів [17].

Також пропонується формувати списки присяжних на основі виборчих списків, зробивши діяльність присяжного обов'язком, як це є в США, таким способом подолавши дефіцит присяжних в Україні [11, с. 89]. Однак ця пропозиція викликає певні сумніви, у тому числі щодо мотивації таких присяжних, враховуючи менталітет українців і поширений правовий нігілізм та інфантилізм. Вважається доцільнішим розпочати зміни із покращення правової культури населення, висвітлення діяльності суду присяжних на загал задля донесення суспільної важливості цього інституту. Також варто враховувати, що наразі присяжні в Україні – здебільшого люди, необізнані у юриспруденції, які можуть піддаватися маніпуляції. З огляду на це, на наш погляд, правильнішим підходом до формування списків присяжних є набір кандидатів на конкурсній основі, коли кожен охочий, за умови відповідності всім вимогам, зможе спробувати стати присяжним із подальшим обов'язковим проходженням курсу з основ права. Також розглядаємо можливість пониження мінімального віку, з якого можна стати присяжним, оскільки основною вимогою для присяжного є його здатність неупереджено винести справедливий вердикт, що притаманно й особам, молодшим 30-ти років.

Необхідною умовою ефективного здійснення судочинства за участю присяжних є створення належних умов і гарантій для здійснення ними своїх прав та обов'язків. Важливим у цьому аспекті є створення ефективних механізмів захисту присяжних від посягання на їхнє життя та здоров'я. Із цим важко не погодитися, оскільки насправді вітчизняна правоохоронна система не завжди здатна гарантувати безпеку професійних суддів, що нерідко призводило до трагічних наслідків. Враховуючи уразливість присяжних, ця умова має стати обов'язковою під час реформування судової системи.

Поширена думка про доцільність збільшення кількості присяжних з трьох до шести-дванадцяти, за зразком США, та зменшення кількості суддів від двох до одного, зробивши присяжних незалежними від професійного судді. В Україні побутує високий рівень корупції, судова система винятком не є. Часто судді заплющують очі на вагомі порушення процесуального законодавства, не бажають досконало з'ясувати обставини справи, що призводить до винесення обвинувальних вироків щодо невинних осіб та залишення на волі справжніх правопорушників. Якби ці справи розглядалися судом присяжних, таких наслідків можна було б уникнути [6, с. 726]. Адже, підкупити одного професійного суддю є значно легшим ніж колегію суду присяжних із шести-дванадцяти осіб. До того ж на практиці часто трапляється ситуація, коли професійний суддя, з огляду на свій досвід та статус, із самого початку розгляду справи упереджено ставиться до обвинуваченого, враховуючи той факт, що першим процесуальним документом, який потрапляє до рук судді, є обвинувальний акт сторони обвинувачення. За умови забезпечення неупередженості та безсторонності присяжних, вони змогли б розглядати справу щодо обвинуваченого, будучи із ним на рівні, вивчаючи детально всі обставини справи та позицію захисту.

Висновки. З огляду на викладений матеріал, доходимо висновку, що попри закріплення у вітчизняному законодавстві інституту суду присяжних, на практиці в Україні він залишається неефективним, нереалізованим та таким, що потребує кардинальних змін. Такі зміни можна досягти, зокрема, й впровадивши закордонний досвід, у тому числі модель суду присяжних США. Водночас недоцільним буде лише скопіювати ті механізми, які добре працюють за кордоном, у кожному випадку треба враховувати всі особливості, характерні для України. Насамперед, здійснюючи зміни, особливу увагу треба надавати питанням покращення правової культури населення, популяризації інституту суду присяжних та створенню необхідних умов для його функціонування. А саме вбачається за доцільне: здійснити перехід від континентальної до класичної моделі суду присяжних, у тому числі відокремити присяжних від професійних суддів та зробити їх незалежними в ухваленні вердикту про винуватість чи невинуватість особи; зменшити кількість професійних суддів під час розгляду кримінального провадження судом присяжних з двох до одного, натомість збільшити кількість присяжних за зразком малого журі США до шести-дванадцяти осіб; збільшивши перелік складів кримінальних правопорушень, які можуть розглядатися судом присяжних; зменшити мінімальний вік, з якого можна стати присяжним; здійснювати формування списків присяжних на основі конкурсу із подальшим проходженням кандидатами курсу з правознавства; створити належні умови для захисту присяжних та дотримання їхньої незалежності; розробити механізми оскарження явно незаконних рішень суду присяжних; забезпечувати висвітлення у засобах масової інформації діяльності суду присяжних.

За таких умов суд присяжних зможе стати справді ефективним інститутом та сприяти покращенню рівня правосуддя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якимович Ю. К. Правовий статус народних засідателів за радянським законодавством другої половини ХХ ст. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*, 2013. № 48. С. 477–485.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.11.2023).

Здійснення кримінального судочинства судом присяжних в Україні...

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
5. Верховний Суд: Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
6. Новиков О. В., Коротун Т. В. Англо-американська модель суду присяжних для України. Досвід США для України. *Молодий вчений*, 2018. № 4 (56). С. 726–729.
7. Грицаєнко Р. Л. Правовий статус присяжних в умовах вдосконалення інституту присяжних в Україні. *Підприємництво, господарство і право: Судоустрій*, 2018. № 9. С. 270–273.
8. Солодков А. А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція, 2014. № 10–2 (том 2). С. 133–135.
9. Футей Б. А. Суд присяжних в США та Україні (Порівняльний аналіз). *Економіко-правовий науково-практичний журнал*, 2012. № 3–4 (50–51). С. 11–20.
10. Types of Juries. URL: <https://www.uscourts.gov/services-forms/jury-service/types-juries> (дата звернення: 08.11.2023).
11. Мірзабекова К. С. Суд присяжних в Україні: Реалії та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО», 2021. № 31. С. 86–91.
12. Handbook for trial jurors serving in the united states district courts: Published by the Administrative Office of the United States Courts. С. 15. URL: <https://www.uscourts.gov/sites/default/files/trial-handbook.pdf> (дата звернення: 08.11.2023).
13. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
14. Про порядок денний десятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 05 вересня 2023 р. № 3369-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3369-IX#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
15. Про суд присяжних: проект закону № 3843 від 14 липня 2020 р. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=3843&conv=9> (дата звернення: 08.11.2023).
16. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
17. Біла А. Суд присяжних: ілюзорне марення чи реальне існування? URL: <https://everlegal.ua/sud-prysyazhnykh-ilyuzorne-marennya-chy-realne-isnuvannya> (дата звернення: 08.11.2023).

REFERENCES

1. Yakimovich Yu. K. *Pravovij status narodnih zasidateliv za radyanskim zakonodavstvom drugoyi polovini HH st.* Aktualni problemi politiki: zbirnik naukovih prac. (2013). No. 48. P. 477–485. [In Ukrainian].
2. *Konstituciya Ukrayini* vid 28 chervnya 1996 r. No 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
3. *Pro sudoustrij i status suddiv*: Zakon Ukrayini vid 2 chervnya. 2016. No. 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
4. *Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini*: Kodeks Ukrayini vid 13 kvitnya 2012 r. No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
5. *Verhovnij Sud: Analiz stanu zdijsnennya pravosuddya u kriminalnih provadzhennyah ta spravax pro administrativni pravoporushennya u 2022 roci.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
6. Novikov O. V., Korotun T. V. *Anglo-amerikanska model sudu prisyazhnikh dlya Ukrayini. Dosvid SSHA dlya Ukrayini.* Molodij vchenij, 2018. No. 4 (56). P. 726–729. [In Ukrainian].

7. Gricayenko R. L. *Pravovij status prisyazhnikh v umovah vdoskonalennya institutu prisyazhnikh v Ukraini*. Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo: Sudoustrij. (2018). No. 9. P. 270–273. [In Ukrainian].
8. Solodkov A. A. *Suchasni svitovi modeli sudu prisyazhnikh*. Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Yurisprudenciya. (2014). No. 10–2 (tom 2). P. 133–135. [In Ukrainian].
9. Futej B. A. *Sud prisyazhnikh v SSHA ta Ukraini (Porivnyalnij analiz)*. Ekonomiko-pravovij naukovopraktichnij zhurnal, 2012. No. 3–4 (50–51). P. 11–20.
10. *Types of Juries*. URL: <https://www.uscourts.gov/services-forms/jury-service/types-juries> (data zvernennya: 08.11.2023). [In English].
11. Mirzabekova K. S. *Sud prisyazhnikh v Ukraini: Realiyi ta perspektivi*. Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina. Seriya «PRAVO», 2021. No. 31. P. 86–91. [In Ukrainian].
12. *Handbook for trial jurors serving in the united states district courts: Published by the Administrative Office of the United States Courts*. P. 15. URL: <https://www.uscourts.gov/sites/default/files/trial-handbook.pdf> (data zvernennya: 08.11.2023). [In English].
13. *Pro Konceptiyu vdoskonalennya sudivnictva dlya utverdzhennya spravedlivogo sudu v Ukraini vidpovidno do yevropejskih standartiv*: Ukaz Prezidenta Ukraini vid 10 travnya 2006 r. No. 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
14. *Pro poryadok dennij desyatoyi sesiyi Verhovnoyi Radi Ukraini dev'yatogo sklikannya*: Postanova Verhovnoyi Radi Ukraini vid 05 veresnya 2023 r. No. 3369-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3369-IX#Text> (data zvernennya: 8.11.2023). [In Ukrainian].
15. *Pro sud prisyazhnikh*: projekt zakonu No. 3843 vid 14 lipnya 2020 r. Oficijnij vebportal parlamentu Ukraini. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=3843&conv=9> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
16. *Kriminalnij kodeks Ukraini*: Kodeks Ukraini vid 05 kvitnya 2001 r. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
17. Bila A. *Sud prisyazhnikh: ilyuzorne marenniya chi realne isnuvannya?* URL: <https://everlegal.ua/sud-prisyazhnykh-ilyuzorne-marenniya-chy-realne-isnuvannya> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Oleksiy Leskiv

Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific Institute
law, psychology and innovative education
oleksii.leskiv.pv.2020@lpnu.ua

Olena Kovalchuk

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Criminal Department
law and the educational and scientific process
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
candidate of legal sciences, associate professor,
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

IMPLEMENTATION OF CRIMINAL JUSTICE BY JURY COURTS IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the problematic issues of the implementation of the institution of the jury trial in Ukraine, the current state of the implementation of criminal justice by the jury trial, the reasons for the ineffectiveness of the domestic legislative mechanism of the activity of the jury trial, ways of

improving the national legal system within the limits of the implementation of justice by the jury trial, and the possibility of implementing foreign experience in reforming the judicial system in Ukraine.

The foreign experience of the jury trial was analyzed, the peculiarities of the Anglo-American and European jury trial models were considered, and the experience of the United States of America was emphasized.

Taking into account the need to build an effective jury court in Ukraine, it is proposed: to make a transition from the continental to the classic jury court model, including separating jurors from professional judges and making them independent in passing a verdict on the guilt or innocence of a person; to reduce the number of professional judges during the consideration of criminal proceedings by a jury from two to one, but to increase the number of jurors on the model of the US petit jury to 6-12 people; by increasing the list of criminal offenses that can be considered by a jury; reduce the minimum age from which you can become a juror; to form juror lists on the basis of a competition followed by candidates taking a course in legal studies; create appropriate conditions for the protection of jurors and compliance with their independence; develop mechanisms for appealing clearly illegal jury decisions; to provide coverage of the activity of the jury court in the mass media in order to popularize it.

Keywords: jury trial; criminal justice; powers; verdict; reformation.

УДК 343.1 (477)

Олег Лютий

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
oleh.liutyi.pv.2020@lpnu.ua

Олена Ковальчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального
права і процесу Навчально-наукового
інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.334>

© Лютий О., Ковальчук О., 2023

У статті розглянуто актуальні питання застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна. Окрему увагу присвячено правовому статусу третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, проаналізовано проблемні питання, які виникають в процесі здійснення арешту майна та коли під час досудового розслідування закрито кримінальне провадження, а питання зняття арешту з майна не вирішено. Також акцентується увага на тому, що крім проблем, які виникають під час накладення арешту на майно, не менше питань виникає під час скасування таких арештів, особливо, якщо арештоване майно треба реалізувати у межах інших правовідносин, наприклад, у межах справи про банкрутство чи у межах виконавчого провадження.

Незважаючи на численні зміни щодо регламентації арешту майна, пропонується внести зміни до чинного Кримінального процесуального кодексу України в частині вирішення питань: щодо майна, на яке накладається арешт; визначеності правового статусу третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт, та добросовісних набувачів; складу учасників судового засідання щодо арешту майна; які виникають у разі закриття кримінального провадження або ж скасування арешту. Пропонується доповнити статтю 175 Кримінального процесуального кодексу України детальною процедурою виконання ухвали про арешт майна, а також фіксацією вказаного процесу.

Ключові слова: арешт майна; кримінальне провадження; третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт; процесуальний статус особи; закриття кримінального провадження.

Постановка проблеми. Право кожної особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю проголошено у статті 41 Конституції України. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Держава захищає право власності від порушення, зокрема, у кримінальному процесуальному законодавстві одним із способів захисту права власності є накладення арешту на майно. Систематичні зміни у правилах належного застосування арешту на майно потребують оцінки їхнього впливу на права та інтереси громадян України.

Мета статті – дослідження проблемних питань, які виникають в процесі накладення арешту на майно в кримінальному провадженні в Україні та напрацювання відповідних пропозицій щодо вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України в частині накладення арешту на майно, як одного із заходів забезпечення кримінального провадження.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням накладення арешту на майно в кримінальному провадженні в Україні присвячено чимало уваги науковців та практиків-юристів. Так, зокрема, значної уваги проблемам накладення арешту на майно в кримінальному провадженні в Україні у своїх працях надавали А. Р. Туманянц, В. І. Медведєв, О. Гарасимів, О. Захарова, О. Ряшко, А. В. Дрозд, Т. В. Смалюк, О. Мала, Л. Місюра, П. Д. Денисюк, О. В. Верховляд-Герасименко, Т. В. Корчева, І. В. Гловюк, А. В. Титаренко, І. П. Зінковський, І. А. Бутирська та інші.

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення дієвості та повноти здійснення кримінального провадження застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження. В аспекті захисту прав людини у сфері кримінального судочинства законодавець встановлює обмежений перелік осіб, стосовно яких такі заходи можуть застосовуватись. Будучи одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження, арешт майна пов'язаний з обмеженням можливостей особи, на майно якої накладено арешт, здійснювати певні правомочності, зокрема, відчуження, розпорядження та/або користування ним [1, с. 182].

Арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження [2].

Метою арешту майна є забезпечення: збереження речових доказів; спеціальної конфіскації; конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [2].

Проблемним питанням у регламентації застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження є передбачення у ч. 3 ст. 170 КПК України положення, відповідно до якого арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України. У вказаній статті визначено, що є речовими доказами у кримінальному провадженні. Водночас до них не належать доходи від майна, що одержано фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Натомість у п. 6 ч. 9 ст. 100 КПК України передбачено конфіскацію доходів

від такого майна. З метою забезпечення конфіскації у практичній діяльності виникає потреба в арешті вказаних доходів. З огляду на викладене О. Мала та Л. Місюра пропонують у ч. 3 ст. 170 КПК України внести зміни та передбачити, що майно, на яке може бути накладено арешт, має відповідати критеріям, зазначеним як у ст. 98, так і п. 6 ч. 9 ст. 100 КПК України, або доповнити зміст ст. 98 КПК України словосполученням «доходи від майна, що одержано фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення» [3, с. 115–116].

Частина 2 ст. 171 КПК України визначає, що до клопотання слідчого, прокурора про арешт майна мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання. Тлумачення цієї норми дає можливість дійти висновку, що законодавець не зобов'язує слідчого, прокурора надавати копію клопотання та копії вищенаведених матеріалів підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, третім особам, юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження (її представнику), особі, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що скоїла суспільно небезпечне діяння. На думку А. Р. Туманянца та В. І. Медведєва залишається не зовсім зрозумілим, чи є такий законодавчий підхід цілеспрямованим або ж просто це непослідовність авторів закону, оскільки у визначенні нормативної конструкції ініціювання застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, запобіжних заходів на слідчого, прокурора покладається обов'язок надати підозрюваному, обвинуваченому копії клопотання і матеріалів, якими вони обґрунтовують доводи клопотання [4, с. 196].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» від 10 листопада 2015 року № 769-VIII [5] було запроваджено застосування арешту майна не лише до підозрюваного, обвинуваченого та до юридичних осіб, до яких, за нормами кримінального права, можуть бути застосовані заходи кримінально-правового впливу, а й до третіх осіб. Важливо, що кримінальним процесуальним законодавством встановлені певні умови, за наявності яких можливий арешт майна третіх осіб.

По-перше, для того щоб здійснити арешт майна третіх осіб, треба довести факт отримання чи придбання у підозрюваного обвинуваченого такого майна безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу за ринкову вартість, або ж довести, що така особа знала чи мала знати, що мета такої передачі – отримання доходу від майна, здобутого внаслідок вчинення злочину, приховування злочину та/або уникнення конфіскації.

По-друге, законом встановлений судовий порядок дослідження доказів, які свідчать про порядок набуття третьою особою майна. Такі докази мають бути достатніми, а обов'язок доказування покладається на слідчого та прокурора.

По-третє, заборонено здійснювати арешт майна добросовісного набувача [6, с. 98].

Зміст законодавчого припису щодо процесуального статусу третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, регламентований ст. 64-2 КПК України, дає можливість констатувати наявність невизначеності у питанні моменту набуття третьою особою свого процесуального статусу, а саме – вказаний учасник кримінального провадження виникає лише на стадії судового розгляду або й на стадії досудового розслідування? Це має суто практичне значення, адже як впливає зі ст. 170, 172, 173 КПК України, арешт майна, в тому числі третьої особи з підстав, передбачених п. 1 та 2 ч. 2 ст. 170, може бути застосований й під час досудового розслідування на підставі ухвали слідчого судді. У такому разі третя особа, на майно якої було накладено арешт, позбавляється можливості використати правозахисні механізми, передбачені КПК України; насамперед, вона не має права оскаржити подібну ухвалу слідчого судді у рамках кримінального провадження, рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора під час досудового розслідування, адже суто формально третя особа набуває свого процесуального статусу

лише з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна, тобто тільки у судовому провадженні. Відтак, цілком можливими є ситуації, в яких заарештовується майно особи, яка на момент накладення арешту процесуально неідентифікована, тобто така, яка не має власного статусу у провадженні, що, закономірно, підриває кримінальну процесуальну форму загалом [7, с. 13–14].

Відсутність належної правової регламентації процесуального статусу певної категорії осіб призводить до порушення їхніх прав як учасників кримінального провадження. Як свідчить практика застосування положення ст. 174 КПК України, під час розгляду слідчим суддею, судом клопотання іншого власника або володільця майна про скасування арешту майна тягар доведення того, що арешт на майно було накладено незаконно і необґрунтовано, а саме майно не було придбано на кошти, отримані злочинним шляхом, і не підпадає під визначення підстав тимчасового вилучення майна (ст. 167 КПК України), невиправдано покладається на іншого власника або володільця майна. Непоодинокими є випадки, коли арешт незаконно накладається на майно осіб, які не є суб'єктами кримінального провадження, внаслідок чого вони позбавлені можливості володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном [8, с. 120–121].

Варто акцентувати увагу, що згідно з чинною редакцією ч. 1 ст. 170 КПК України, можливо накласти арешт на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Відповідно до ч. 2 цієї статті, арешт майна допускається з метою забезпечення: збереження речових доказів; спеціальної конфіскації; конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [2].

Вказана редакція діє з 10 листопада 2015 року, а до того часу накласти арешт на майно можливо було стосовно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Тобто якщо особа не мала такого статусу, то й слідчий суддя не мав права винести ухвалу про арешт майна. Навіть якщо у слідчого судді були достатні підстави вважати, що певною особою було вчинено кримінальне правопорушення, слідчий суддя не мав повноважень накладати арешт на майно особи, не вказаної у ч. 1 ст. 170 КПК України. Відтак, правильною вважалася практика, коли слідчі судді визнавали клопотання про накладення арешту на майно передчасними та відмовляли у їх задоволенні, оскільки на момент їх розгляду особам, про майно яких йшлося в клопотанні, не було повідомлено про підозру [9, с. 165].

Заслугує на увагу також проблема, за якої під час досудового розслідування закрито кримінальне провадження, а питання зняття арешту з майна не вирішено. Відповідно до закону, рішення про закриття кримінального провадження на цій стадії може прийняти як слідчий, так і прокурор залежно від визначених підстав (ч. 4 ст. 284 КПК України). Проте, на відміну від прокурора, у слідчого немає повноважень щодо зняття арешту з майна, він не є суб'єктом звернення з клопотанням про скасування арешту майна. Прокурор водночас із винесенням постанови про закриття кримінального провадження має скасувати арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації, але, як ми вже зазначили, таке рішення не завжди приймається. Необґрунтоване збереження арешту на майно є протиправним і тривалим порушенням права власності, яке має бути відновлено. Захисник чи власник майна, як свідчать численні випадки судової практики, усе ж таки звертається до слідчих суддів з метою скасування арешту на майно в порядку ч. 1 ст. 174 та п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Водночас деякі слідчі судді відмовляють у задоволенні скарг і клопотань, інші – задовольняють, посиляючись на загальні засади кримінального провадження (ч. 6 ст. 9 КПК України) та на Конвенцію про захист прав і основоположних свобод [10, с. 218].

Крім проблем, що виникають під час накладення арешту на майно, не менше питань виникає під час скасування таких арештів. Особливо, якщо арештоване майно треба реалізувати у межах інших правовідносин, наприклад, у межах справи про банкрутство чи у межах виконавчого провадження.

Відповідно до ч. 6 ст. 44 Кодексу України з процедур банкрутства, Господарський суд за заявою розпорядника майна скасовує арешти майна боржника чи інші обмеження щодо розпорядження його майном у разі, якщо такі арешти чи обмеження перешкоджають господарській діяльності боржника та відновленню його платоспроможності [11]. Частина 14 ст. 39 Кодексу України з процедур банкрутства передбачає, що з моменту відкриття провадження у справі арешт майна боржника чи інші обмеження боржника щодо розпорядження належним йому майном можуть бути застосовані лише Господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство. Отже, у випадку відкриття провадження у справі про банкрутство Господарський суд отримує пріоритетне право як на накладення арештів на майно боржника, так і на скасування арештів, накладених раніше іншими судами. Проте, як свідчить судова практика, арештів, накладених у межах кримінального провадження, це не стосується.

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові від 24 квітня 2018 року у справі № 910/10369/15 вказав, що арешт, накладений в межах кримінальної справи, є заходом забезпечення кримінального провадження, застосованим згідно з нормами КПК України і його скасування відбувається в порядку, визначеному ст. 174 КПК України, та не може здійснюватися судами господарської юрисдикції, що впливає також із положень статей 37, 41 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень». Отже, незважаючи на концентрацію у межах справи про банкрутство всіх спорів, стороною яких є боржник, арешти, накладені у межах кримінального провадження, можуть бути скасовані лише у порядку, передбаченому КПК України [12, с. 23–24].

Варто також звернути увагу на досвід зарубіжних країн щодо питання арешту майна у кримінальному провадженні, а саме: цікавим буде розглянути процедуру виконання арешту майна в Латвії. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу Латвії для забезпечення вирішення майнових питань у кримінальному процесі, а також можливої конфіскації майна, в процесі кримінального процесу накладається арешт на майно затриманого, підозрюваного або обвинуваченого, в тому числі на майно, отримане від інших осіб, або майно тих осіб, які несуть матеріальну відповідальність за дії підозрюваного або обвинуваченого. Арешт може бути накладено також на отримане злочинним шляхом або пов'язане з кримінальним процесом майно, яке перебуває у третіх осіб. У досудовому процесі арешт на майно накладається за постановою керуючою процесом особою, затверджене слідчим суддею, а під час судового розгляду рішення приймає суд. У невідкладних випадках, коли через зволікання майно може бути відчужене, знищене або приховане, накладення арешту на майно може бути здійснене за згодою прокурора. Втім, постанова про накладення арешту має бути затверджена рішенням слідчого судді, у разі його відмови, арешт має бути знятий. Про накладення арешту на майно складається протокол. У протоколі фіксуються: кожна річ, на яку накладено арешт, із зазначенням її назви, марки, ваги, ступеня зношування, а також інших індивідуальних ознак; якщо арешт накладається на все майно, також речі, на які арешт не накладений; заява, подана третьою особою про належність майна [13].

Вчені О. Пчеліна та В. Пчелін вважають, що досвід Латвії стосовно детального визначення процедури виконання рішення про арешт майна та його фіксації корисно використати в Україні, оскільки в ст. 175 КПК України процесуальний порядок виконання ухвали про арешт майна обмежується вказівкою про те, що вказана ухвала виконується слідчим, прокурором. Це все призводить до труднощів у практичній діяльності, оскільки в кримінальному процесуальному законодавстві не визначено чіткої правової процедури арешту майна, що суперечить ст. 2 КПК України та міжнародним правовим стандартам у кримінальному процесі [14, с. 49–50].

Висновки. Отже, незважаючи на численні зміни щодо регламентації арешту майна, чинна редакція Кримінального процесуального кодексу України все ж таки потребує удосконалення та доповнення в частині вирішення питань: щодо майна, на яке накладається арешт; визначеності правового статусу третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт, та добросовісних набувачів; складу учасників судового засідання щодо арешту майна; які виникають у разі закриття кримінального провадження або ж скасування арешту. Доцільним видається доповнити статтю 175 КПК України детальною процедурою виконання ухвали про арешт майна, а також фіксацією даного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зінковський І. П. Застосування арешту майна у кримінальному провадженні: деякі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*, 2017. № 2. С. 182–189.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 07.11.2023 р.).
3. Мала О., Місюра Л. Накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2017. № 1 (13). С. 114–121.
4. Туманянц А. Р., Медведєв В. І. Арешт майна у кримінальному провадженні: окремі проблеми застосування. *Право і Суспільство*, 2018. № 2. Частина 3. С. 194–199.
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні: Закон України від 10 листопада 2015 р. № 769-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-19#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
6. Денисюк П. Д. Окремі проблемні питання арешту майна за кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2017. № 2. Т. 2. С. 97–100.
7. Медведєв В. І. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження. Харків, 2019. 35 с.
8. Гарасимів О., Захарова О., Ряшко О. Арешт майна у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*, 2022. № 2. С. 118–123.
9. Дрозд А. В. Деякі проблемні питання арешту майна в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція, 2018. № 36. Т. 2. С. 164–168.
10. Смалюк Т. В. Проблемні питання регламентації накладення арешту на майно в кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки, 2020. № 3. Том 31 (70). С. 214–219.
11. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення 07.11.2023).
12. Бутирська І. А. Окремі питання застосування арешту майна у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*, 2022. № 96. С. 21–25.
13. Пенькова К. Процедура накладення арешту на майно у кримінальному провадженні (витяги із законодавства): інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf> (дата звернення: 08.11.2023).
14. Пчеліна О., Пчелін В. Зарубіжний досвід накладення арешту на майно в кримінальному провадженні (на прикладі європейських країн). *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.)*. Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. 486 с.

REFERENCES

1. Zinkovskij I. P. *Zastosuvannya areshtu majna u kriminalnomu provadzhenni: deyaki problemni pitannya*. Visnik kriminalnogo sudochinstva, 2017. No. 2. P. 182–189. [In Ukrainian].
2. *Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini*: Zakon Ukrayini vid 13 kvitnya 2012 r. No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennya 07.11.2023 r.). [In Ukrainian].
3. Mala O., Misyura L. *Nakladennya areshtu na majno u kriminalnomu provadzhenni*. Naukovij chasopis Nacionalnoyi akademiyi prokuraturi Ukrayini, 2017. No. 1 (13). P. 114–121. [In Ukrainian].
4. Tumanyanc A. R., Medvyedev V. I. *Aresht majna u kriminalnomu provadzhenni: okremi problemi zastosuvannya*. Pravo i Suspilstvo, 2018. No. 2. Chastina 3. P. 194–199. [In Ukrainian].
5. *Pro vnesennya zmin do Kriminalnogo procesualnogo kodeksu Ukrayini shhodo okremih pitan nakladennya areshtu na majno z metoyu usunennya korupciynih rizikiv pri jogo zastosuvanni*: Zakon Ukrayini vid 10 listopada 2015 r. No. 769-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-19#Text> (data zvernennya: 07.11.2023). [In Ukrainian].
6. Denisyuk P. D. *Okremi problemni pitannya areshtu majna za kriminalnim procesualnim zakonodavstvom Ukrayini*. Aktualni problemi vitchiznyanoi yurisprudenciyi, 2017. No. 2. Tom 2. P. 97–100. [In Ukrainian].
7. Medvyedev V. I. *Aresht majna yak zahid zabezpechennya kriminalnogo provadzhennya*. Harkiv, 2019. 35 p. [In Ukrainian].
8. Garasimiv O., Zaharova O., Ryashko O. *Aresht majna u kriminalnomu provadzhenni*. Yuridichnij visnik, 2022. No. 2. P. 118–123. [In Ukrainian].
9. Drozd A. V. *Deyaki problemni pitannya areshtu majna v kriminalnomu provadzhenni*. Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Yurisprudenciya, 2018. No. 36. tom 2. P. 164–168. [In Ukrainian].
10. Smalyuk T. V. *Problemni pitannya reglamentaciyi nakladennya areshtu na majno v kriminalnomu provadzhenni*. Vcheni zapiski TNU imeni V. I. Vernadskogo. Seriya: yuridichni nauki, 2020. No. 3. Tom 31 (70). P. 214–219. [In Ukrainian].
11. *Kodeks Ukrayini z procedur bankrutstva*: Zakon Ukrayini vid 18 zhovtnya 2018 r. No. 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (data zvernennya 07.11.2023). [In Ukrainian].
12. Butirska I. A. *Okremi pitannya zastosuvannya areshtu majna u kriminalnomu provadzhenni*. ZHurnal shidnoyevropejskogo prava, 2022. No. 96. S. 21–25. [In Ukrainian].
13. Penkova K. *Procedura nakladennya areshtu na majno u kriminalnomu provadzhenni (vityagi iz zakonodavstva)*: informacijna dovidka, pidgotovlena Yevropejskim informacijno-doslidnickim centrom na zapit narodnogo deputata Ukrayini. Yevropejskij informacijno-doslidnickij centr. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
14. Pchelina O., Pchelin V. *Zarubizhnij dosvid nakladennya areshtu na majno v kriminalnomu provadzhenni (na prikladi yevropejskih krayin)*. Aktualni pitannya vdoskonalennya sudovo-ekspertnoyi ta pravoohoronnoyi diyalnosti: zbirnik materialiv zasidannya No. 2 postijno diyuchoyi Mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi (m. Kropivnickij, 24 chervnya 2022 r.). Kropivnickij: TOV «Centralno-Ukrayinske vidavnictvo», 2022. 486 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Oleg Lyuty

Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific Institute
law, psychology and innovative education
oleh.liutyi.pv.2020@lpnu.ua

Olena Kovalchuk

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Criminal Department
law and the educational and scientific process
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
candidate of legal sciences, associate professor,
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

IMPOSITION OF ARRESTS ON PROPERTY IN CRIMINAL CASES PROCEEDINGS IN UKRAINE: PROBLEM ISSUES

The article deals with the topical issues of applying such a measure of securing criminal proceedings as seizure of property. Particular attention is paid to the legal status of the third party in relation to whose property the issue of seizure is being resolved, problematic issues that arise in the process of seizure of property and when criminal proceedings are closed during the pre-trial investigation and the issue of lifting the seizure of property has not been resolved are analyzed. Attention is also drawn to the fact that, in addition to the problems that arise during the seizure of property, no fewer issues arise during the cancellation of such seizures, especially if the seized property must be realized within the framework of other legal relations, for example, within the framework of a bankruptcy case or in within the scope of executive proceedings.

Despite numerous changes regarding the regulation of property seizure, it is proposed to make changes to the current Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of solving the following issues: regarding the property subject to seizure; certainty of the legal status of third parties whose property is subject to seizure, and bona fide purchasers; the composition of the participants in the court session regarding the seizure of property; which arise in case of closing of criminal proceedings or cancellation of arrest. It is proposed to supplement Article 175 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with a detailed procedure for the execution of a decree on the seizure of property, as well as a record of this process.

Keywords: seizure of property; criminal proceedings; third party whose property is subject to seizure; procedural status of the person; closure of criminal proceedings.

УДК 343.91:343.541

Габрієлла Пехньо

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Habriiella.pekhno.pv.2020@lpnu.ua

Олена Ковальчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального
права і процесу Навчально-наукового
інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

НАСИЛЬНИЦЬКА СТАТЕВА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.342>

© Пехньо Г., Ковальчук О., 2023

У статті розглянуто нормативно-правову характеристику поняття «насильницька статевая злочинність», вивчено думки українських науковців щодо проблематики виявлення насильницької статевої злочинності, досліджено статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо частоти вчинення такого виду кримінальних правопорушень.

Проаналізовано зарубіжний досвід щодо особливостей диференціювання насильницької статевої злочинності в кримінально-правових актах Королівства Іспанії, Французької Республіки, Республіки Польща.

Насильницька статевая злочинність розглядається як багатогранне складне явище, яке потребує дослідження з різних аспектів, таких як: поширеність на території держави, профіль потерпілих та злочинців, механізмів протидії такій злочинності. Досліджено сучасний стан правового контексту кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканності особи, зокрема визначення злочинів, встановлення кримінальної санкції та накладення покарань на винних осіб в чинному законодавстві України. Сформульовано основні кримінологічно значущі ознаки насильницьких статевих злочинів, які можуть в подальшому стати підґрунтям для розробки стратегії протидії насильницькій статевої злочинності в Україні.

Ключові слова: насильницька статевая злочинність; проблематика; міжнародний досвід; статистика; протиправна діяльність.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням статевої свободи та недоторканності особи, є поширеними явищами, що підтверджується як аналізом офіційної статистики, так і результатами судових розглядів. На сьогодні кримінальне законодавство, незва-

жаючи на низку змін, внесених у 2018 році, не може повною мірою протистояти постійним зростанням кількості та погіршенням якості цих суспільно небезпечних дій, що свідчить про потребу введення додаткових заходів та засобів впливу на кримінальну протиправну діяльність у практичну діяльність.

Мета статті – дослідження насильницької статевої злочинності в Україні, її феноменів та проблематики, забезпечення профілактики вчинення таких кримінальних правопорушень та міжнародного досвіду, пов'язаного з боротьбою проти насильницької статевої злочинності.

Аналіз дослідження проблеми. Питання насильницької злочинності в Україні, зокрема статевої, досліджувало чимало науковців. Значну увагу цій проблематиці присвятили такі вчені: А. О. Джужа, Б. М. Орловський, Д. Ю. Тимошенко, Т. М. Супрун, Р. А. Юрченко, Г. Я. Мартишин, О. М. Гумін, Л. В. Дорош, А. С. Лукаш та ін.

Виклад основного матеріалу. Вчені погоджуються з тим, що злочинна протиправна діяльність є складним соціальним явищем, яке повністю визначає суперечності непостійних соціальних процесів та явищ криміногенного, антикриміногенного та соціального характеру, які взаємодіють між собою.

Останнім часом багато дослідників акцентують увагу на аналізі конкретних видів кримінальних порушень, пов'язаних із порушенням статевої свободи та статевої недоторканності особи, і використовують різну термінологію для їх опису. Цей підхід викликає певну невизначеність.

Варто також зазначити, що наукові дослідження закріплюють різні терміни, такі як: «злочини проти статевої свободи та недоторканності», «кримінальні порушення проти статевої свободи та статевої недоторканності», «статеві злочини» та «сексуальні злочини». Проте найпоширенішим серед фахівців є використання терміна «статева злочинність», що відображає сукупність злочинів, спрямованих на порушення статевої свободи та статевої недоторканності, і вчинених з використанням фізичного, психологічного насильства або з використанням беззахисного стану потерпілої особи з метою задоволення сексуальних потреб, як у нормальній, так і в збоченій формі [1, с. 201].

Науковець О. Синеокий також зазначає, що безпосереднім об'єктом насильницьких статевих злочинів є статевая воля потерпілої особи, але не сама собою, а в природному поєднанні з її фізичним та психічним здоров'ям, у деяких випадках це пов'язано із вчиненням навмисних вбивств, які поєднані зі зґвалтуванням. Тобто насильство в будь-якому випадку постає явищем негативним з примусовим впливом на кого-небудь із заподіянням матеріального збитку або тілесних ушкоджень [2, с. 144].

Також треба зазначити, що суспільна небезпечність злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи не обмежується лише порушенням статевої свободи або статевої недоторканності особи. Вона вміщає завдання шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним цінностям, таким як здоров'я, честь і гідність особи, нормальний фізичний та психічний розвиток дітей та інше [3, с. 142].

Феномен насильницької статевої злочинності є актуальною та складною проблемою для будь-якої держави, оскільки вчинення та поширення таких злочинів порушує одну з найбільш важливих сфер суспільних відносин – сімейну. Ця сфера дає можливість людям спільно проживати разом і продовжувати свій рід. Вчинення серйозних насильницьких статевих злочинів, які часто отримують значний громадський резонанс та знаходять медійне висвітлення, підриває моральний устрій українського суспільства та основне значення сім'ї як базового та основного суспільного осередку в державі [4, с. 45]. Щодо класифікації ст. 154 Кримінального кодексу України як насильницьких статевих злочинів, треба відзначити, що ч. 1 та ч. 2 належать до кримінальних проступків [5].

Окрім того, частина 1 цієї статті передбачає відповідальність за примусове здійснення актів сексуального характеру щодо особи без її добровільної згоди. Це вказує на можливість застосування насильства, яке може бути як психологічним, так і фізичним.

Вчені Ю. Левченко та Д. Лобан зазначають, що оновлена ст. 153 Кримінального кодексу України виключає застаріле словосполучення «задоволення статевої пристрасті неприродним способом». Саме це поняття «неприродність» статевого зносин поставала як застаріле визначення у сфері сучасної сексології та сексопатології. «Неприродний спосіб» в попередній редакції статті схиляло до застереження про те, що кримінальна караність поведінки, передбаченої ст. 153 Кримінальним кодексом України, визначається не так званою неприродністю способів задоволення статевої пристрасті, можливою гомосексуальною спрямованістю чи аморальністю дій, а їхнім насильницьким характером. Так, національний законодавець виходить з того, що здійснюваний на добровільних засадах гомосексуалізм, тобто сексуальний потяг до осіб своєї статі, має розглядатися не як діяння, заборонене під загрозою настання кримінальної відповідальності, а як особливий стан організму людини, нетипова сексуальна поведінка [6, с. 30].

Треба згадати міжнародне правове закріплення щодо насильства, що відображається у статті 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі з цими явищами (Стамбульська конвенція), умисна поведінка, спрямована на примусове здійснення актів сексуального характеру з третьою особою без її згоди, вважається сексуальним насильством [7].

Існує практика міжнародного законодавчого закріплення насильницької статевої злочинності. Так, зокрема, Кримінальний кодекс Королівства Іспанії розмежовує кримінальні правопорушення із посяганням на статеву свободу разом із сексуальним проникненням та без цієї умови. У цьому Кримінальному кодексі виділено окремі групи статевого посягання, а саме: Розділ I. Про сексуальні напади (ст.ст. 178–180); Розділ II. Про сексуальне насильство (ст.ст. 181–182); Розділ II BIS. Про сексуальне насильство і напад на неповнолітніх до шістнадцяти років (ст.ст. 183–183 quater); Розділ III. Про сексуальні домагання (ст. 184); ексгібіціонізм і сексуальна провокація (Розділ IV ст.ст. 185–186); злочини, пов'язані з проституцією та сексуальною експлуатацією і корупцією неповнолітніх (Розділ V ст.ст. 187–190) [8].

Кримінальний кодекс Франції своєю чергою також відрізняє насильницькі статеві злочини за тим, чи було сексуальне проникнення чи ні. Кримінальний закон Французької Республіки містить визначення «згвалтування» – це будь-який акт сексуального проникнення будь-якого роду, вчинений стосовно іншої особи шляхом насильства, примусу, погрози або обману. Згвалтування карається 15-ма роками ув'язнення [9].

Однак не у всіх кримінальних нормативно-правових актах іноземних держав фігурує розділення кримінальної відповідальності на окремі групи насильницьких статевого злочинів – залежно від статі потерпілої особи, характеру посягання, складності правопорушення тощо.

Наприклад, у Кримінальному кодексі Республіки Польща, а саме в ст. 197 закріплено те, що якщо особу насильством, протиправною погрозою або обманом доводять до статевого акту, то це карається позбавленням волі на строк від 2 до 12 років. Також треба зазначити, Розділ XXV КК Республіки Польща передбачає відповідальність за посягання на статеву свободу та недоторканість, а саме: згвалтування та примус до статевого акту (ст. 197); використання безумства або безпорадності для статевого акту (ст. 198); сексуальна експлуатація шляхом зловживання стосунками залежності або критичного становища (ст. 199); сексуальне насильство над неповнолітнім (ст. 200); електронне сексуальне розбещення неповнолітнього (ст. 200а); пропаганда педофілії (ст. 200б); інцест (ст. 201); публічне представлення порнографічного контенту (ст. 202); примусова проституція (ст. 203); схиляння до заняття проституцією та сутенерство [10].

Сучасна злочинність в Україні характеризується високим рівнем кримінальних правопорушень, але спостерігається позитивна динаміка. Згідно з аналітичною звітністю Офісу Генерального прокурора, кількість кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи зростає.

У 2018 році було 821 таке кримінальне правопорушення (0,16 % загальної кількості суспільно небезпечних діянь), з яких 44,2 % були тяжкими. 2019 року їх кількість становила 750 (0,16 % загальної кількості суспільно небезпечних діянь), з яких 41 % були тяжкими. Тобто спостерігається незначне зниження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи [11].

У 2020 році кількість зросла до 740 (0,20 % загальної кількості), а тяжких було 38,2 %. У 2021 році зареєстровано 930 випадків (0,28 % загальної кількості суспільно небезпечних діянь), з яких 36,3 % були тяжкими. У 2022 році їх кількість становила 623 (0,17 % загальної кількості суспільно небезпечних діянь), а тяжких було 39 % [11].

За станом на березень 2023 року було зафіксовано 214 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (0,18 % загальної кількості суспільно небезпечних діянь), з яких 37,8 % були тяжкими [11].

Однак у правовій науці оцінювати гостроту проблеми насильницьких статевих злочинів тільки за статистичними показниками не є належним підходом, оскільки в цьому випадку не враховуються тенденції та латентність злочинів. Деякі дослідники вказують на те, що сексуальні злочини часто не розкриваються належно, і часто один злочинець може скоїти кілька або навіть десятки зґвалтувань.

Багато з цих протиправних дій часто призводять до смертей, і громадськість очікує реакції правоохоронних органів на кожний такий випадок, а також вимагає ефективної профілактики. Висловлюється думка, що зґвалтування та інші сексуальні злочини мають тенденцію до зменшення (понад 40 % протягом останніх 10 років), проте це не викликає радості через їх високий рівень прихованості. Вчені Д. Ю. Тимошенко, Т. М. Супрун вважають, що статеві злочини є високолатентними, бо майже 90 % їх залишаються невиявленими, враховуючи всі види латентності за способом виникнення. Причинами створення штучної латентності є, наприклад, сором потерпілої, страх погіршення її соціального статусу та бажання уникати відповідей на неприємні та принизливі питання слідчих про обставини події, а також погрози злочинця, які розглядаються як реальні тощо [12, с. 66].

Висновки. Отже, можна виділити такі основні кримінологічно значущі ознаки насильницьких статевих злочинів:

- примусове подолання опору жертви або її близьких осіб у вчиненні кримінального правопорушення шляхом застосування фізичного або психологічного тиску чи загрози насильством, яка була сприйнята потерпілою особою як реальна;
- ігнорування моральних норм у сфері статі;
- мета, що полягає у задоволенні статевої пристрасті або інших особистих мотивів через використання насильства стосовно потерпілої особи, включаючи випадки, коли статеве насильство вчиняється в її присутності, а не проти неї;
- умисне вчинення насильницького статевого злочину та ігнорування потенційної небезпеки наслідків від таких дій;
- спрямованість насильницьких дій стосовно конкретної особи або групи осіб, обраних злочинцем з урахуванням його власних уподобань та/або інших об'єктивних та суб'єктивних факторів (передкримінальна зухвалість/провокативна поведінка, соціально-демографічні ознаки жертви тощо).

Отже, враховуючи думки науковців та чинне законодавство України, під насильницькими статевими злочинами в Україні можна розглядати дії, що порушують статеву свободу та статеву недоторканність потерпілої особи шляхом застосування фізичного або психічного насильства, що призводить до серйозних та особливо серйозних наслідків для її життя, здоров'я, гідності та честі, а також ускладнює або навіть унеможлиблює виконання нею соціальної ролі в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2014. 440 с.
2. Синєокий О. Поняття і зміст насильницьких злочинів, які вчиняються на сексуальному підґрунті: системний аналіз проблеми. *Психологія і суспільство*, 2006. № 2. С. 141–147.
3. Джу́жа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.
4. Орловський Б. М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*, 2020. № 2. Ч. 3. С. 44–50.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
6. Левченко Ю., Лобан Д. Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2020. № 119 (2). С. 26–33.
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р.: Закон України від 20 червня 2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 08.11.2023).
8. Criminal code 2016. Ministerio de Justicia. URL: chromeextension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
9. Code pénal France. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165281/#LEGISCTA000043409037 (дата звернення: 08.11.2023).
10. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <https://sip.lex.pl/aktyprawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683#content> (дата звернення: 08.11.2023).
11. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 08.11.2023).
12. Тимошенко Д. Ю., Супрун Т. М. Кримінологічна характеристика зґвалтування в Україні. Актуальні наукові проблеми. Розгляд, рішення, практика: *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26–27 травня 2017 р.)* / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. У 2-х частинах. К.: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. Ч. 2. С. 66–68.

REFERENCES

1. *Kriminologiya*: pidruchnik / za red. V. V. Golini, B. M. Golovkina. Harkiv: Pravo, 2014. 440 p. [In Ukrainian].
2. Sinyeokij O. *Ponyattya i zmist nasilnickih zlochiviv, yaki vchinyayutsya na seksualnomu pidgrunty: sistemnij analiz problemi*. Psihologiya i suspilstvo, 2006. No. 2. P. 141–147. [In Ukrainian].
3. Dzhuha A. O. *Kriminalno-pravovi ta kriminologichni zasadi zapobigannya zlochynam proti statevoyi nedotorkanosti ditini*: monografiya. Kiyiv, 2013. 193 p. [In Ukrainian].
4. Orlovskij B. M. *Determinanti nasilnickih statevih zlochiviv u kriminologichnij nauci*. Pravo i suspilstvo, 2020. No. 2. Ch. 3. P. 44–50. [In Ukrainian].
5. *Kriminalnij kodeks Ukrayini*: Zakon Ukrayini vid 05 kvitnya 2001 r. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
6. Levchenko Yu., Loban D. *Kriminalno-pravova harakteristika nasilnickih zlochiviv proti statevoyi svobodi ta statevoyi nedotorkanosti ditini*. Naukovij visnik Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav, 2020. No. 119 (2). P. 26–33. [In Ukrainian].
7. *Konvenciya Radi Yevropi pro zapobigannya nasilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasilstvu ta borotbu iz cimi yavishhami (Stambulska konvenciya)* vid 11 travnya 2011 r.: Zakon Ukrayini vid 20 chervnya 2022 r. No. 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].
8. *Criminal code 2016. Ministerio de Justicia*. URL: chromeextension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (data zvernennya: 08.11.2023). [In English].
9. *Code pénal France*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165281/#LEGISCTA000043409037 (data zvernennya: 08.11.2023). [In French].

10. *Kodeks karny* z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <https://sip.lex.pl/aktyprawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683#content> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Polish].

11. *Ofis Generalnogo prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (data zvernennya: 08.11.2023). [In Ukrainian].

12. Timoshenko D. Yu., Suprun T. M. *Kriminologichna harakteristika zgvaltuvannya v Ukrayini. Aktualni naukovi problemi. Rozglyad, rishennya, praktika*: Materiali II Mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferenciyi (m. Odesa, 26–27 travnya 2017 r.) / GO «Institut innovacijnoyi osviti»; Naukovo-navchalnij centr prikladnoyi informatiki NAN Ukrayini. U 2-h chastinah. K.: GO «Institut innovacijnoyi osviti», 2017. Ch. 2. P. 66–68. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Gabriella Pehno

Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific Institute
law, psychology and innovative education
Habriella.pehno.pv.2020@lpnu.ua

Olena Kovalchuk

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Criminal Department
law and the educational and scientific process
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
candidate of legal sciences, associate professor,
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

CRIMES OF SEXUAL VIOLENCE IN UKRAINE: CHARACTERISTICS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article examines the normative and legal characteristics of the concept of «violent sexual crime», studies the opinions of Ukrainian scientists regarding the problem of detecting violent sexual crime, and examines the statistical data of the Prosecutor General's Office regarding the frequency of this type of criminal offense.

The foreign experience regarding the peculiarities of differentiation of violent sexual crime in the criminal legal acts of the Kingdom of Spain, the French Republic, and the Republic of Poland was analyzed.

Violent sexual crime is considered as a multifaceted complex phenomenon that requires research from various aspects, such as: prevalence on the territory of the state, profile of victims and criminals, mechanisms of combating such crime. The current state of the legal context of criminal offenses against sexual freedom and personal integrity has been studied, in particular the definition of crimes, the establishment of criminal sanctions and the imposition of punishments on guilty persons in the current legislation of Ukraine. The main criminologically significant signs of violent sexual crimes are formulated, which can later become the basis for developing a strategy to combat violent sexual crime in Ukraine.

Keywords: violent sexual crime; problems; international experience; statistics; illegal activity.

Наталія Слотвінська

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
Nataliia.D.Slotvinska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2756-4557>

ДО ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.348>

© Слотвінська Н., 2023

У статті окреслено, що норми чинного Кримінального кодексу України передбачають варіанти можливої посткримінальної поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що є юридично значущою дією чи бездіяльністю або їх сукупністю і які в подальшому можуть впливати на порядок та особливості притягнення особи правопорушника до кримінальної відповідальності.

За допомогою аналізу чинного законодавства, наукових здобутків та судової практики з'ясовано й узагальнено особливості звільнення особи правопорушника від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, зокрема, проаналізовано умови, за наявності яких особа правопорушника може підлягати такому звільненню згідно зі статтею 46 Кримінального кодексу України.

Встановлено, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є ефективним способом вирішення кримінально-правового конфлікту, що виник унаслідок вчинення кримінального правопорушення, а також дає можливість швидко досягнути завдань кримінального судочинства з найменшими ресурсними затратами для усіх учасників кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; посткримінальна поведінка; притягнення до кримінальної відповідальності; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим; потерпілий; відшкодування збитків або усунення шкоди.

Норми чинного Кримінального кодексу України [1] передбачають варіанти можливої посткримінальної поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що є юридично значущою дією чи бездіяльністю або їх сукупністю і які в подальшому можуть впливати на порядок та особливості притягнення особи правопорушника до кримінальної відповідальності.

Метою цієї статті є на основі аналізу чинного законодавства, наукових здобутків та судової практики з'ясувати й узагальнити особливості звільнення особи правопорушника від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Постановка проблеми. Стаття 46 Розділу IX Загальної частини Кримінального кодексу України [1] регламентує підставу звільнення від кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Особливості та порядок такого звільнення деталізуються Розділом VI Кримінального процесуального кодексу України [2].

Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності презентована у працях П. Андрушко, М. Гузели, Ю. Бауліна, В. Борисова, Л. Головка, М. Григор'єва, О. Житного, А. Ізраєляна, О. Лемешка, О. Литвинова, О. Наден, В. Оргинського, О. Перепада, Я. Ступника, В. Тихого, а також багатьох інших вітчизняних науковців.

Як бачимо, інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності, в тому числі з підстави примирення винного з потерпілим, не є новим, не раз аналізувався провідними спеціалістами в галузі кримінального права і процесу, але водночас досі залишаються окремі дискусійні аспекти застосування положень Кримінального кодексу України з цього питання.

Аналіз дослідження проблеми. Стаття 46 Кримінального кодексу України встановлює, що особа, котра уперше вчинила кримінальне правопорушення (лише кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин), за винятком корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, котрі знижують увагу та швидкість реакції, *звільняється від кримінальної відповідальності, за умови, якщо вона примирилася з потерпілим, а також відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду* [1]. До тог ж перелік підстав для такого звільнення є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Відтак, аналізуючи положення Кримінального кодексу України, насамперед треба звернути увагу, що законодавець встановив декілька умов, за наявності яких особа правопорушника може підлягати звільненню згідно зі статтею 46 Кримінального кодексу України [1].

По-перше, особою правопорушника є фізична особа, котра досягла віку, від якого може наставати кримінальна відповідальність.

Водночас така особа має вважатися такою, що вчинила кримінальне правопорушення уперше, тобто:

- 1) якщо вона раніше взагалі не вчиняла кримінально караних протиправних діянь;
- 2) раніше вчинене кримінальне правопорушення (або їх сукупність) втратило (втратили) свою юридичну значущість (особа раніше була звільнена від кримінальної відповідальності; або особа була засуджена без призначення покарання чи зі звільненням від такого; особа відбула покарання за діяння, щодо якого кримінальна протиправність і караність усунута законодавцем; за вчинене кримінальне правопорушення в особи судимість погашена або знята; особу правопорушника було реабілітовано тощо) [3].

По-друге, особа правопорушника може претендувати на звільнення від кримінальної відповідальності на підставі примирення з потерпілим лише за умови вчинення нею кримінального проступку (ч. 2 ст. 12 КК України) або нетяжкого злочину (ч. 2 ст. 12 КК України) з необережною формою вини (стаття 25 КК України).

Після прийняття Кримінального кодексу України стаття 46 зазнавала декількох редакцій, чотири з яких спрямовані на звуження переліку кримінально караних діянь, за вчинення яких особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності на підставі примирення з потерпілим.

Тож сьогодні не може бути особа звільнена від кримінальної відповідальності на підставі статті 46 ККУ, якщо вона вчинила:

- корупційне кримінальне правопорушення (статті 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України [1], а також статті 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, якщо вони вчинені шляхом зловживання службовим становищем);
- кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією (статтями 366-2, 366-3 КК України [1]);
- кримінальний проступок або нетяжкий злочин проти правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, якщо така особа керувала транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або була під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [1].

По-третє, законодавець встановив, що особа, яка може претендувати на звільнення від кримінальної відповідальності з аналізованої підстави, повинна примиритися з потерпілим. Водночас усталена судова практика закріпила правило, котре визначає, що під таким примиренням розуміється акт прощення унаслідок вільного волевиявлення, яке повністю виключає неправомірний вплив з боку особи правопорушника чи інших осіб з метою досягнення такого результату.

Водночас, приймаючи рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності, для суду не має юридичного значення те, хто зі сторін була ініціатором такого примирення і з якого мотиву (мотивів) [4].

Факт примирення встановлюється наявністю відповідної угоди (стаття 471 КПК України [2]). Водночас така угода повинна укладатися лише з особою потерпілого, щодо якого було вчинене кримінальне правопорушення. Якщо наслідком кримінального правопорушення є смерть потерпілого, то примирення винного з потерпілим неможливе [5].

По-четверте, факт примирення має супроводжуватися відшкодуванням завданих збитків особою правопорушника або усунуванням заподіяної шкоди.

Як слушно зазначає А. Ізраєлян у своєму дисертаційному дослідженні, «відшкодування збитків або усунення шкоди» повинно характеризуватись такими ознаками і правилами: добровільністю; допустимістю такого усунення чи відшкодування третіми особами (за умови згоди потерпілого чи потерпілих); правом потерпілого визначити обсяг необхідного відшкодування і можливістю відмовитись від такого; відшкодування чи усунення має відбутись до моменту прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку примирення винного з потерпілим [3].

Узагальнюючи, важливо відзначити, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є ефективним способом вирішення кримінально-правового конфлікту, що виник унаслідок вчинення кримінального правопорушення, а також дає можливість швидко досягнути завдань кримінального судочинства з найменшими ресурсними затратами для усіх учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#doc_info
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#doc_info
3. Ізраєлян А. О. (2022). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право*. Національний університет «Одеська юридична академія». URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16084>
4. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Постанова Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

До питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66кс18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79298600>

REFERENCES

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 roku No. 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#doc_info [In Ukrainian].
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012 roku No. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#doc_info [In Ukrainian].
3. Israielian A. O. (2022). *Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z prymyrenniam vynnoho z poterpilym* [Exemption from criminal responsibility in connection with the reconciliation of the guilty party with the victim.]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081-Pravo. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16084> [In Ukrainian].
4. *Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti* [On the practice of applying by the courts of Ukraine the legislation on the release of a person from criminal liability.]. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 23.12.2005 No. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [In Ukrainian].
5. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2019 roku* [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court of January 16, 2019] u spravi No. 439/397/17 (provadzhennia No. 13-66ks18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79298600> [In Ukrainian].

Дата надходження: 22.10.2023 р.

Nataliia Slotvinska

Lviv Polytechnic National University,
Candidate of legal sciences
of the Department of criminal law and procedure
of the Educational-Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
Nataliia.D.Slotvinska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2756-4557>

ON THE ISSUE OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY IN CONNECTION WITH RECONCILIATION OF THE OFFENDER WITH THE VICTIM

The article outlines that the norms of the current Criminal Code of Ukraine provide options for the possible post-criminal behavior of a person who has committed a criminal offense, which represent a legally significant action or inaction, or their combination, and which may subsequently affect the order and features of bringing the offender to criminal liability.

Through the analysis of the current legislation, scientific achievements and judicial practice, the specifics of the release of the offender from criminal responsibility in connection with the reconciliation of the guilty party with the victim were clarified and summarized, in particular, the conditions were analyzed, in the presence of which, the offender may be subject to such release with dignity Article 46 of the Criminal Code of Ukraine.

It has been established that the institution of exemption from criminal responsibility in connection with the reconciliation of the guilty party with the victim is an effective way of resolving the criminal-legal conflict that arose as a result of the commission of a criminal offense, and also allows for the rapid achievement of the tasks of criminal justice with the least resource costs for all participants of the criminal proceedings

Keywords: criminal offense; post-criminal behavior; prosecution; release from criminal liability; release of a person from criminal liability in connection with the reconciliation of the guilty party with the victim; the victim; compensation for damages or elimination of damage.

УДК 34.096

Світлана Сорока

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

Тетяна Скоропад

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
tetiana.skoropad.pv.2022@lpnu.ua

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.352>

© Сорока С., Скоропад Т., 2023

Розглянуто питання щодо забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина через призму діяльності правоохоронних органів. Відзначено, що виконання одного із основних завдань держави забезпечення прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конституцією України, покладено на три наявні в державі гілки влади: законодавчу, виконавчу і судову. Крім того, для розв'язання проблем соціально-політичного та економічного розвитку сучасної України є регулятивно-охоронний вплив держави на громадян з метою формування належних (правових) умов їх життєдіяльності. Для цього державою утворюються спеціальні органи – це правоохоронні органи. Акцентовано, що поняття «правоохоронні органи» дуже часто вживається в науковій літературі, нормативних документах та актах, розмовній мові тощо, проте точне й чітке уявлення про нього ще не сформувалось. Науковці не мають єдиного підходу до цього поняття, не повною мірою міститься воно і в законодавчих актах. Проаналізовано нормативно-правові акти, які торкаються розкриття поняття «правоохоронні органи». Відзначено, що правоохоронні органи – це особливі державні інституції, об'єднані їх функціональним призначенням. Виділено чотири основні ознаки правоохоронної діяльності.

Дано визначення поняттю прав і свободи людини. Акцентовано, що права людини поділяються на чотири групи, розкрито кожну групу. Звернуто увагу, що для забезпечення прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів є механізм у вигляді двох підсистем: охорони і захисту. Проаналізувавши чинне законодавство, виокремлено головні напрями діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Зроблено висновок, що в сучасній Україні робота правоохо-

ронних органів спрямована на забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина. З кожним днем наша держава стає на крок ближчою до європейських стандартів у сфері безпеки громадян. Проте наші реалії потребують новіших правових підходів у питанні забезпечення основоположних прав і свобод. Для цього в державі проводяться відповідні реформи, вдосконалюються форми, методи забезпечення прав і свобод людини та громадянина, підвищується рівень правової культури та, що дуже важливо, щоб в контексті відповідних змін підвищувався рівень довіри населення до правоохоронців.

Ключові слова: правоохоронні органи; правоохоронна діяльність; забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Постановка проблеми. Конституція України як основний закон закріплює одним із основних завдань держави забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Виконання цього завдання покладено на три наявні в державі гілки влади: законодавчу, виконавчу і судову. Кожна гілка влади реалізує це завдання за допомогою власних, властивих лише їй засобів: законодавча влада – здійснюючи законодавчу діяльність, виконавча влада – публічне управління, а судова – правосуддя. Крім того, для розв'язання проблем соціально-політичного та економічного розвитку сучасної України є регулятивно-охоронний вплив держави на громадян з метою формування належних (правових) умов їх життєдіяльності. Для цього державою утворюються спеціальні органи – правоохоронні органи. Метою правоохоронної системи є охорона прав, свобод та інтересів людини та громадянина. Державою встановлюється система юридичних норм, які регулюють найбільш вагомі відносини між людьми, для цього державою утворюються органи, призначені для охорони вказаних норм від порушень. Охорона права від посягань (правоохоронна діяльність) є конституційним обов'язком усіх державних інститутів. Тому розгляд питання щодо реалізації прав та свобод людини і громадянина через призму діяльності правоохоронних органів є актуальним і своєчасним.

Аналіз дослідження проблеми. Актуальним питанням правоохоронної діяльності присвячували увагу такі вчені, як А. Гнатівська, П. Каркач, А. Лапкін, П. Латковський, А. Марущак, Є. Марочкін, Л. Москвич та інші.

Мета статті. Метою запропонованої статті є дослідження питання щодо забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина через призму діяльності правоохоронних органів

Виклад основного матеріалу. Розбудова України як демократичної, правової та соціальної держави, закріплення головним обов'язком держави утвердження та забезпечення прав людини потребує системи охорони. Водночас важливого соціального значення набуває правоохоронна система держави, основною складовою частиною якої є правоохоронна діяльність [1, с. 8]. Правоохоронна діяльність – це діяльність уповноважених органів держави, спрямована на профілактику правопорушень, охорону і відновлення прав людини, забезпечення виконання Конституції, законів та інших нормативно-правових актів.

Перш ніж переходити до визначення ролі правоохоронних органів у сфері забезпечення прав людини та громадянина, треба спинитися на висвітленні поняття «правоохоронні органи». Хоч цей термін дуже часто вживається в літературі, нормативних документах та актах, розмовній мові тощо, проте точне й чітке уявлення про нього ще не сформувалось. Науковці поділяються на декілька таборів: одні охоплюють цим поняттям усі державні органи та громадські організації, котрі певною мірою наділені правоохоронними функціями, інші розглядають це поняття у широкому (державні органи, які мають певні повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності й правопорядку) та вузькому (державні органи, створені для забезпечення законності та боротьби зі злочинністю) аспектах [2]. У Конституції України поняття «правоохоронні органи» вживається у ч. 2

ст. 17 щодо забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, яка покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Проте ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» дає більш розширений список правоохоронних структур, а саме – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції [3]. Отже, правоохоронні органи – це особливі державні інституції, об'єднані їх функціональним призначенням.

Так, до основних ознак правоохоронної діяльності А. Каучук зараховує такі:

1. Спрямованість її на охорону прав і свобод людини, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин.

2. Реалізація на підставі та відповідно до закону і переважно у відповідній процесуальній формі.

3. Застосування під час її здійснення зазвичай правових засобів.

4. Здійснення спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі [1, с. 11].

Говорячи про права і свободи людини, треба розкрити це поняття. У Великій Українській Енциклопедії зазначено, що права і свободи людини – це комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, що зумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві; іманентні можливості людини поводитися відповідно до своїх свідомих волевиявлень та робити все, що не заборонено законом і не спричиняє невинуватної шкоди правам і свободам людини [4].

«Права людини» – це така категорія, яка пройшла значний відрізок часу, еволюціонувала та наповнилася змістом. Не дивно, що вчені закликають до конкретної систематизації прав людини, тому було прийнято формулювання «покоління». Якщо говорити про права людини ширше, то вони поділяються на чотири покоління. До першого покоління належать права, які засновані на традиційних цінностях, наприклад, право на свободу думки, совісті, сповідання релігії, на недоторканість особи, на гідність тощо. До другого покоління належать соціальні, культурні та економічні права. Це право на працю, медичну допомогу, відпочинок, соціальне забезпечення. Вони формувались в ході боротьби людства за покращення соціального та економічного становища. Третє покоління прав людини – колективні права всього людства (права людини, нації, народу, національних меншин). До них належать право на мир, безпеку, здорове навколишнє природне середовище, на соціальний та економічний розвиток, на незалежність. І нарешті, четверте покоління прав людини – це відповідь викликам ХХІ століття, коли мова йде про виживання людства як біологічного, про збереження цивілізації та подальшу космічну соціалізацію. До таких прав треба зарахувати такі права: на зміну статі, на клонування, на трансплантацію органів, одностатеві шлюби, евтаназію, штучне запліднення, вільну від дитини сім'ю тощо [5].

Для забезпечення прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів існує певний механізм. Так, на думку В. Пчолкіна, механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів можна уявити у вигляді двох підсистем. Перша – система охорони, яка вміщає правові засоби, що встановлюють межі законного обмеження індивідуальної свободи громадян та забезпечення законності під час застосування заходів примусу, що обмежує таку свободу. Друга – система захисту, що становить єдність правових засобів, які забезпечують поновлення порушеного права, притягнення до відповідальності винних, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням, та організації діяльності правоохоронних органів щодо реалізації юридичних засобів захисту прав і свобод людини [6].

Також, проаналізувавши чинне законодавство, можна виокремити головні напрями діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина:

1. Охорона прав та свобод, гарантованих Конституцією.

2. Захист основоположних прав і свобод, незалежно від її статі, раси, віку, сексуальної орієнтації, релігійної приналежності тощо.

3. Недопущення у своїй діяльності будь-яких обмежень та порушень прав людини і громадянина [2].

Висновки. У сучасній Україні робота правоохоронних органів спрямована на забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина. З кожним днем наша держава стає на крок ближчою до європейських стандартів у сфері безпеки громадян. Проте наші реалії потребують новіших правових підходів у питанні забезпечення основоположних прав і свобод. Для цього в державі проводяться відповідні реформи, вдосконалюються форми, методи забезпечення прав і свобод людини та громадянина, підвищується рівень правової культури та, що дуже важливо, щоб в контексті відповідних змін підвищувався рівень довіри населення до правоохоронців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності (2018): навч. посіб. 2018. 2-ге вид. переробл. і допов. / кол. авт.; за ред. д. ю. н., доц. В. О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
2. Громовенко К., Тицька Я. (2021). Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий захист. Держава та регіони. Серія: право. 2021. № 2. С. 120–125. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338x-2021.2.19> (дата звернення: 14.06.2023).
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
4. Велика Українська Енциклопедія URL: <https://vue.gov.ua>
5. Лапка О. Покоління прав людини. С. 48–49. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4103/1/%20ЗБІРНИК%20ТЕЗ%20%20ост._p046-047.pdf
6. Пчолкін В. Д., Федосова О. В. (2021). Теоретико-правові аспекти забезпечення прав і свобод людини й громадянина в діяльності правоохоронних органів. Право і суспільство. 2012. № 1. С. 8–12.

REFERENCES

1. *Zabezpechennya prav lyudyny u pravoohoronnyy diyal'nosti* [Ensuring human rights in law enforcement activities] (2018): navch. posib. 2018. 2-e vyd. pererob. i dop. / kol. avt.; za red. d.yu.n., dots. V. O. Bonyak. Dnipro : Dnipro. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 2018. 260 p. [In Ukrainian].
2. Hromovenko K., Tyts'ka Ya. (2021). *Rol' pravoohoronnykh orhaniv u zabezpechennya prav lyudyny: teoretyko-pravovyy zakhyst* [The role of law enforcement agencies in ensuring human rights: theoretical and legal protection]. Derzhava ta rehiony. Seriya: pravo. 2021. No. 2. P. 120–125. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338x-2021.2.19> (data zvernennya: 14.06.2023). [In Ukrainian].
3. *Pro derzhavnyy zakhyst pratsivnykiv sudu i pravoohoronnykh orhaniv* [On state protection of court employees and law enforcement agencies]. Ofitsiyyny vebportal parlamentu Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (data zvernennya: 14.06.2023). [In Ukrainian].
4. *Velyka Ukrayins'ka Entsyklopediya* [Great Ukrainian Encyclopedia]. URL: <https://vue.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Lapka O. *Pokolinnya prav lyudyny* [Generation of human rights]. P. 48–49. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4103/1/%20ZBIRNYK%20TEZ%20%20ost._p046-047.pdf [In Ukrainian].
6. Pcholkin V. D., Fedosova O. V. (2021). *Teoretyko-pravovi aspekty zabezpechennya prav i svobod lyudyny* [Theoretical and legal aspects of ensuring human rights and freedoms]. Pravo i suspil'stvo y hromadyanyna v diyal'nosti pravoohoronnykh orhaniv. 2012. No. 1. P. 8–12. [In Ukrainian].

Дата надходження: 01.09.2023 р.

Svitlana Soroka

Lviv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law

Svitlana.o.soroka@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

Tetiana Skoropad

Lviv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
tetiana.skoropad.pv.2022@lpnu.ua

ENSURING THE IMPLEMENTATION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS THROUGH THE PRISM OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES

The issue of ensuring the realization of the rights and freedoms of a person and a citizen through the prism of the activities of law enforcement agencies was considered. It was noted that the implementation of one of the main tasks of the state to ensure the rights and freedoms of a person and a citizen, enshrined in the Constitution of Ukraine, is entrusted to the three existing branches of government in the state: legislative, executive and judicial. In addition, in order to solve the problems of socio-political and economic development of modern Ukraine, there is a regulatory and protective influence of the state on citizens with the aim of forming appropriate (legal) conditions for their life activities. For this, the state creates special bodies – these are law enforcement agencies. It is emphasized that the concept of «law enforcement agencies» is very often used in scientific literature, regulatory documents and acts, colloquial speech, etc., but an accurate and clear idea about it has not yet been formed. Scientists do not have a unified approach to this concept, it is not fully contained in legislative acts. Normative legal acts related to the disclosure of the concept of «law enforcement agencies» have been analyzed. It was noted that law enforcement agencies are special state institutions united by their functional purpose. Four main features of law enforcement activity are identified.

The concept of human rights and freedom is defined. It is emphasized that human rights are divided into 4 groups, each group is disclosed. Attention is drawn to the fact that to ensure human rights and freedoms in the activities of law enforcement agencies, there is a mechanism in the form of two subsystems: protection and protection. After analyzing the current legislation, the main areas of activity of law enforcement agencies in the field of ensuring human and citizen rights and freedoms are highlighted. It was concluded that in modern Ukraine, the work of law enforcement agencies is aimed at ensuring the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen. Every day, our state becomes one step closer to European standards in the field of citizen security. However, our realities require newer legal approaches in the matter of ensuring fundamental rights and freedoms. For this purpose, appropriate reforms are carried out in the state, the forms and methods of ensuring the rights and freedoms of a person and citizen are improved, the level of legal culture is raised and, what is very important, in the context of the relevant changes, the level of public trust in law enforcement officers is increased.

Keywords: law enforcement agencies; law enforcement activity; ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.2

Oksana Baskakova

Lviv Polytechnic National University,
assistant of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
oksana.i.fedoriv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4814-2222>

HOW RUSSIA VIOLATES INTERNATIONAL LAW BY INVADING UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.357>

© Баскакова О., 2023

Since February 24, 2022, Russia has engaged in full-scale aggression against Ukraine. Despite the Russian army's failure to achieve the initial goals set by the Kremlin at the beginning of the invasion, the war against Ukraine has persisted for over 600 days. Tragically, it has resulted in the loss of almost 10 thousand civilian lives (excluding data from the occupied territories) and forced approximately 8 million citizens to flee Ukraine.

The author emphasizes, that Russia-Ukraine war opened a Pandora's Box, because not only will it influence the parties of the conflict, but also it will definitely reshape the world in the next decades.

The article explores the ways in which the Russian government violates international law through its attacks on Ukraine. Despite Russia's attempts to justify its actions under self-defense or humanitarian intervention, the analysis finds these claims unsubstantiated, categorizing Russia's actions as aggression, war crimes, and potentially genocide.

A crucial aspect is the manipulation of international law by Russia to legitimize its actions. The article analyzes the concept of «authoritarian international law», where dictatorial regimes exploit legal norms for self-interest. Russia's narrative, framing the invasion as a special military operation and responding to alleged genocide, clearly constitutes an abuse of international legal principles.

The article outlines the repercussions for Russia, including exclusion from international bodies and substantial sanctions. Legal measures, such as the International Court of Justice's provisional measures and a UN resolution demanding compensation, indicate a collective international response to hold Russia accountable.

Despite these legal responses, the article acknowledges challenges in achieving justice. Russia's likely refusal to recognize jurisdiction and potential obstacles to compensation efforts prompt the proposal of a multilateral mechanism involving states controlling frozen Russian assets.

Keywords: international law; russia's full-scale aggression against Ukraine; war crimes; genocide; jus ad bellum, international humanitarian law.

Formulation of the problem. On February 24, 2022 Russia launched the largest war in Europe since the end of World War II. According to the latest report of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR) 9,701 killed and 17,748 injured civilians from February 2022 to 24 September 2023 [1]. But those figures are approximate: they include only confirmed losses and no data from the occupied territories. It is still unknown how many Ukrainians died in practically destroyed Severodonetsk, Lysychansk, Bakhmut, Popasna etc. Mariupol is a different story: in the city that the Russians wiped from the face of the earth, according to the most conservative estimate, about 20,000 people could have died. Besides, more than 8 million Ukrainians have fled their homes seeking safety and protection in the EU countries, and many more have been forced to move inside Ukraine towards west [2]. At the beginning of a full-scale invasion Ukraine's and Russia's militaries were compared to David and Goliath. Russia's armed forces had much more people, weapons, fighting vehicles and aircrafts than Ukraine [3]. Besides, russia possesses the largest number of nuclear weapon on the planet [4] which makes it obvious that no country is going to step into an open conflict with russia.

However, in contrast to the prediction of Vladimir Putin that his «Special Military Operation» would take mere days and warnings of foreign officials that Kyiv would fall within 72 hours, it has already been over 600 days that Ukraine has been protecting its freedom and independence.

russia-Ukraine war opened a Pandora's Box, because not only will it influence the parties of the conflict, but also it will definitely reshape the world in the next decades. And we have to be ready for that and not to be afraid to take hard steps to protect rule of law, democracy and international cooperation.

Analysis of recent research and publications. russia's armed aggression against Ukraine, which commenced on February 20, 2014, along with the subsequent occupation of the Autonomous Republic of Crimea and parts of the Luhansk and Donetsk regions, naturally drew the attention of Ukrainian scientists. The analysis of the concept and components of the international legal order is the focus of works by M. A. Baimuratova, O. O. Merezhko, O. M. Shpakovych, M. V. Buromenskyi, A. P. Zaiats. Legal qualification of russian aggression against Ukraine is explored in works by A. O. Korynevych, O. V. Zadorozhnyi, V. M. Repetskyi, V. M. Lysyk, N. V. Antonyuk, and many others. Notable contributions from foreign scholars include the works of M. J. Kelly, J. D. Giuliani, C. Marxsen, Ingrid (Wuerth) Brunk, Monica Hakimi and others. However, russia's full-scale war against Ukraine compels us to revisit the issue of violations of established norms and principles of international law by the aggressor state, russia.

The aim of this article is to explore the ways in which the russian government violates international law through its attacks on Ukraine. To achieve this goal, the following tasks will be undertaken: identify the crimes that russia is committing against Ukraine; analyze how russia is misusing international law to justify its aggression against a sovereign state; examine the consequences of russian actions and assess the prospects for the creation of an International Reimbursement Mechanism/Commission/Tribunal for Ukraine.

Presenting main material. Until the end of the World War I using armed force was considered as an absolutely legal and acceptable way to settle the disputes between states. The Covenant of the League of Nations, established in 1919, and the Treaty of Paris, also known as the Briand-Kellogg Pact, ratified in 1928, aimed to outlaw war as an instrument of national policy. At the end of World War II in 1945 the U.N. Charter reaffirmed this transformation. The prohibition of the use of force, enshrined in Article 2(4) of the Charter, is not only a legal principle but also the fundamental legal principle upon which the entire

How russia violates international law by invading Ukraine

system depends. Therefore, today there are two sets of norms regulating using of force: jus ad bellum and Jus in bellum or International Humanitarian law.

Jus ad bellum refers to the conditions under which an armed conflict is considered just or lawful [5]. Thus, Article 2, paragraph 4 of the UN Charter contains a prohibition of the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state. The Charter also states two circumstances that are related to exceptions where the prohibition doesn't apply. First, forcible measures may be taken or authorised by the Security Council, acting under Chapter VII of the Charter. Second, force may be used to exercise the right of individual or collective self-defence, as recognised in Article 51 of the Charter [6].

The UK Government has suggested another potential exception to the use of force, which involves taking action to prevent a massive humanitarian disaster, often called «humanitarian intervention». This concept is not explicitly stated in the Charter and would have to be found in customary international law. If force is used with the approval or at the request of the territorial State's government, it is not considered a violation under jus ad bellum [7, 352].

Of course, russia's military aggression against Ukraine does not meet any of these criteria. On the contrary, Ukraine has to defend itself from a neighboring state.

Meanwhile Jus in bello or International Humanitarian law (IHL) regulates the conduct of parties engaged in an armed conflict aiming to minimize suffering in armed conflicts, notably by protecting and assisting all victims of armed conflict to the greatest extent possible [5].

Analyzing actions of russian armed forces on the territory of Ukraine it seems that russia is committing three types of crimes: aggression, war crimes and genocide.

AGGRESSION

Right after the beginning of a full-scale invasion of Ukraine by russia on 2 March 2022 the UN General Assembly adopted Resolution *Aggression against Ukraine*, where the General Assembly demanded that russia stopped its offensive and immediately withdrew all its military forces from the territory of Ukraine within its internationally recognized borders (including Crimea).

Recalling its resolution of 14 December 1974 the UN General Assembly defines aggression «as the use of armed force by a State against the sovereignty, territorial integrity or political independence of another State, or in any other manner inconsistent with the Charter».

Dr. Lise Morje Howard correctly states that «the crime of aggression in particular threatens the very fabric of the international laws that enable all states to exist without constant threats to their borders» [8].

GENOCIDE AND WAR CRIMES

According to the «Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide» there are five acts which can mean genocide. Genocide is based on one party's «intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group». Intent is a critical element in determining whether an act constitutes genocide or not. Therefore, the main bar to determine whether genocide is taking place is the presence of the intent to destroy a particular group, and not the overall number of people killed. These acts include killing members of the group; causing serious bodily or mental harm to members of the group; deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; imposing measures intended to prevent births within the group; forcibly transferring children of the group to another group [9].

Due to the comprehensive report released by the UN Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, there was no direct proof of genocidal intent. The authors found that russia committed war crimes in Ukraine, like murder, torture, rape of civilians and even illegal transfer of children from Ukraine by russian authorities into russia constituted «war crimes» [10].

Even though this report is the highest level international inquiry so far, many scientists disagree with these results for the following reasons.

For instance, Timothy Snyder proves Putin's genocidal intention with a help of six indicators:

1. Denial that a state is a state. The first time Putin denied Ukraine's sovereignty in 2008 at the Bucharest NATO Summit. Since then he has been repeating the same in 2011, 2013, 2014, 2021 and constantly in 2022–2023.

2. **Denial of the Ukrainian people, as a people. According to russian propaganda only russians are real people in Ukraine. The rest non-russians have to be vanished. PMC «Wagner» militants confesses the were ordered to destroy all men, women, pensioners and even children in Bakhmut and Soledar.**

3. **Denial that people are human. Ukrainians are considered fascists, servants of Satan etc. by russians, but not real human beings.**

4. **Denial that other genocides took place in the past. The official russian policy denies Holodomor committed** by the Soviet Union in Ukraine in 1932–1933 as genocide, claiming «it was simply a natural disaster».

5. **Contemporary replacement theory.** Ukrainian women and children have been deported to russia only because they are white and can easily assimilate into the russian population. At the same time males from the indigenous peoples in the Eastern and Southern parts of the russian Federation are sent in hugely disproportionate numbers to die on the front.

6. **«Postmodern».** According to Timothy Snyder «russia is deliberately overloading the system, trying to make things hard to understand it» [11].

INTERNATIONAL LAW AS A TOOL FOR DICTATOR TO REMAIN THE POWER

Today Ukraine is fighting against russia not only to liberate its territories and its people, but also for freedom, democracy and rule of law. Eventually, it is not only a conflict between two states, but also a conflict between two approaches to international law. Tom Ginsburg argues that «authoritarian international law» refers to the way in which authoritarian states try to develop and shape norms of international law in ways that extend their ability to remain in power across time and space» [12]. Dictators try to abuse norms of international law to fit their own ends.

For instance, russia notified the UN Secretary-General that its February 2022 «special military operation» was «taken in accordance with Article 51 of the UN Charter in the exercise of the right of self-defence». russia has also claimed that it is responding to genocide and that Ukraine is an illegitimate country.

russia has also applied the same approach to IHL. After several massive missile attacks on Ukraine's power infrastructure the russian Minister of Foreign Affairs Lavrov claimed that the «infrastructure supports the combat capability of the Ukrainian armed forces and nationalist battalions» and that russia's attacks were designed to «knock out energy facilities that allow you to keep pumping deadly weapons into Ukraine in order to kill the russians.»

Both arguments are absolute nonsense. Though, russia is not eager to be seen as a lawless international actor, Therefore, russia is trying to justify its violations of the norms and principles of international law by forming its own narrative misusing the norms regulating self-defense, humanitarian intervention or self-determination [13].

CONSEQUENCES FOR RUSSIA

Considering russia's aggression against Ukraine and all the atrocities committed by russian soldiers on the territory of Ukraine it may seem that International law is not working in a proper way or even at all. «But the test of a legal rule – whether domestic or international – is not determined simply by whether it is violated. It is determined, too, by the response when it is violated». Obviously, we would never state that Criminal law is not working because crimes are still committed every day. So, in order to find out if the international law remains effective it is necessary to look at the negative consequences that russia has faced and will face for this aggression and war against Ukraine.

How russia violates international law by invading Ukraine

For the past year russia was excluded from the Council of Europe and the European Union has imposed unprecedented sanctions on the aggressor.

When russia as a permanent member of the UN Security Council vetoed the UN resolution, the Security Council activated the Uniting for Peace Resolution, which provides that if the Security Council, due to lack of unanimity among the permanent members, fails to exercise its responsibility to maintain international peace and security, the General Assembly will consider the matter immediately with the view to making recommendations to members.

On 16 March 2022 the International Court of Justice, the principal judicial organ of the United Nations indicated provisional measures in its Order. The Court ordered:

- The russian Federation to immediately suspend the military operations that it commenced on 24 February 2022 in the territory of Ukraine;
- The russian Federation to ensure that any military or irregular armed units which may be directed or supported by it, as well as any organizations and persons which may be subject to its control or direction, take no steps in furtherance of the military operations.

The Court begins by recalling that, on 26 February 2022, at 9.30 p.m., Ukraine filed an Application instituting proceedings against the russian Federation concerning «a dispute ... relating to the interpretation, application and fulfilment of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide», where Ukraine contends that the russian Federation has falsely claimed that acts of genocide have occurred in the Luhansk and Donetsk oblasts of Ukraine, recognized on that basis the so-called «Donetsk People's Republic» and «Luhansk People's Republic», and then declared and implemented a «special military operation» against Ukraine with the express purpose of preventing and punishing purported acts of genocide that have no basis in fact. Ukraine emphatically denies that any such genocide has occurred.

At a special session on 14 November 2022, the UN General Assembly adopted a resolution prepared by Ukraine and co-sponsored by about 50 other states, which calls on russia to pay compensation for the damage caused by its full-scale invasion.

The UN countries that supported the document recognise that «the russian Federation must be held to account for any violations of international law in or against Ukraine, including its aggression in violation of the Charter of the United Nations, as well as any violations of international humanitarian law and international human rights law, and that it must bear the legal consequences of all of its internationally wrongful acts, including making reparation for the injury, including any damage, caused by such acts».

They also recognised the need to create, in cooperation with Ukraine «an international mechanism for reparation for damage, loss or injury, and arising from the internationally wrongful acts of the russian Federation in or against Ukraine».

It is obvious that the creation of an International reimbursement mechanism/ commission/ tribunal for Ukraine is inevitable, even if it depends on many political and military issues. Therefore, the academic society, professionals and students are to be ready to foresee the way russia and russian officials as well as Belarus officials will be responsible for all the atrocities they have caused in Ukraine.

It is widely believed that the issue of compensation for the consequences of military actions (which is often outdatedly called «reparations») did not arise after the Second World War. However, the international practice of the last decades knows many cases when this problem was solved.

The most obvious solution is to appeal to international courts, first of all to the UN International Court of Justice. In such cases, the International Court of Justice often leaves the question of compensation to the discretion of the parties, and only if they do not reach an agreement, it determines its amount. russia will definitely refuse to recognize jurisdiction.

Another option is the creation of a separate international body under the auspices of an international organization. This happened, for example, to compensate Kuwait for losses due to the aggression of Iraq in 1990–1991.

To resolve the issue of compensation, the UN Security Council created a special compensation commission. However, a similar model also seems unlikely due to the expected blocking of this process by the Russian Federation. The fact that Iraq recognized and implemented the decision of the commission is also important, which in our case, most likely, will not happen.

Therefore, the most likely is the creation of a certain multilateral mechanism with the participation of Ukraine and the states that control the frozen Russian assets, which will solve the issue of compensation for losses due to Russian aggression. In turn, its activities can be supported by decisions of international judicial bodies and political decisions at the level of individual states.

The thesis about the importance of the decisions of the International Criminal Court regarding war crimes in Ukraine is definitely correct. However, these decisions by themselves will not automatically create grounds for compensation to our state and citizens at the expense of Russian funds, which are currently frozen in Ukraine and abroad.

Conclusions. Russia's full-scale invasion of Ukraine constitutes a major violation of international law, including the UN Charter's prohibition on the use of force against the territorial integrity or political independence of another state (*Jus ad bellum*).

Even though the international community, as represented by the UN General Assembly, has condemned Russia's aggression and demanded the immediate withdrawal of its forces from Ukrainian territory, it has not stopped the Russian Armed Forces from committing aggression, war crimes, and potentially genocide on the territory of Ukraine.

The international response to the atrocities of war involves taking significant actions for protection of the core principles and norms of international law. Despite international condemnation and legal actions, there are challenges in achieving justice, particularly as Russia may refuse to recognize jurisdiction and block compensation efforts. The mechanisms of reimbursement for Ukraine are still unclear, but they will definitely involve existing international courts.

REFERENCES

1. **Ukraine: civilian casualty update 24 September 2023.** Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/09/ukraine-civilian-casualty-update-24-september-2023> (accessed: 30.10.2023). [In English].
2. **Ukraine Refugee Situation.** Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (accessed: 30.10.2023). [In English].
3. Dewan A. (2022). Ukraine and Russia's militaries are David and Goliath. Here's how they compare. *CNN World*. URL: <https://edition.cnn.com/2022/02/25/europe/russia-ukraine-military-comparison-intl/index.html> (accessed: 30.10.2023). [In English].
4. **Status of World Nuclear Forces.** *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/> (accessed: 30.10.2023). [In English].
5. International Committee of the Red Cross (2015). **What are *jus ad bellum* and *jus in bello*?** URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-are-jus-ad-bellum-and-jus-bello-0> (accessed: 30.10.2023). [In English].
6. United Nations Charter, June 26, 1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (accessed: 30.10.2023). [In English].
7. Wood M. (2013). **International Law and the Use of Force: What Happens in Practice?** *Indian Journal of International Law*, vol. 53, 2013, pp. 345–367. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ls/Wood_article.pdf (accessed: 30.10.2023). [In English].
8. Howard L. M. (2022). **A Look at the Laws of War – and How Russia is Violating Them.** *United States Institute of Peace*. <https://www.usip.org/publications/2022/09/look-laws-war-and-how-russia-violating-them> (accessed: 30.10.2023). [In English].
9. United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, December 9, 1948. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (accessed: 30.10.2023). [In English].

10. *War crimes, indiscriminate attacks on infrastructure, systematic and widespread torture show disregard for civilians, says UN Commission of Inquiry on Ukraine 16 March 2023*. United Nations Press Release. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/03/war-crimes-indiscriminate-attacks-infrastructure-systematic-and-widespread> (accessed: 30.10.2023). [In English].

11. *Russia Intends to Commit Genocide in Ukraine, Six Ways to Prove It*. Lecture by Timothy Snyder. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/10/23/7149219/> (accessed: 30.10.2023). [In English].

12. Ginsburg T. (2022). *Article 2(4) and Authoritarian International Law*. *American Journal of International Law*, Unbound, Volume 116, 2022, pp. 130–134, DOI: <https://doi.org/10.1017/aju.2022.19>. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/article-24-and-authoritarian-international-law/E3D34E6E4F0E769A66D4BCC09A441A50> (accessed: 30.10.2023). [In English].

13. Schmitt Michael N. (2023). *Year Ahead – Does International Law Still Matter in Ukraine? Lieber Institute*. URL: <https://lieber.westpoint.edu/does-international-law-still-matter-in-ukraine/> (accessed: 30.10.2023). [In English].

Дата надходження: 09.11.2023 р.

Оксана Баскакова

Національний університет «Львівська політехніка»,
асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oksana.i.fedoriv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4814-2222>

ЯК РОСІЯ ПОРУШУЄ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЧЕРЕЗ ВТОРГНЕННЯ ДО УКРАЇНИ

Від 24 лютого 2022 року триває масштабна агресія росії проти України. І хоча російська армія не досягла поставлених на початку вторгнення Кремлем цілей, вже більше 600 днів війна триває проти України, забравши життя майже 10 тисяч цивільних (без даних щодо окупованих територій) та змусивши покинути Україну близько 8 млн громадян.

Автор наголошує, що російсько-українська війна відкрила скриньку Пандори, адже ця війна не лише вплине на сторони конфлікту, але й безперечно змінить світ у найближчі десятиліття.

Стаття досліджує порушення росією міжнародного права через напад на Україну.

Незважаючи на спроби росії виправдати свої дії самообороною або гуманітарним втручанням, ці заяви російських вищих посадових осіб є необґрунтованими, а відтак дії росії слід кваліфікувати як агресію, воєнні злочини та злочин геноциду.

Вирішальним аспектом є маніпулювання росією міжнародним правом для легітимізації своїх дій. У статті аналізується концепція «авторитарного міжнародного права», коли диктаторські режими використовують правові норми у власних інтересах. Наратив росії, яка виправдовує вторгнення до України як проведення спеціальної воєнної операції у відповідь на ймовірний геноцид, явно є зловживанням міжнародно-правовими принципами.

У статті описуються також наслідки для росії, також виключення з міжнародних організацій і значні санкції. Юридичні заходи, такі як тимчасові заходи Міжнародного суду ООН і резолюція ООН з вимогою компенсації, свідчать про колективну міжнародну відповідь для притягнення Росії до відповідальності. Незважаючи на це, у статті виокремлено проблеми щодо досягнення справедливості. Ймовірна відмова росії визнати юрисдикцію міжнародних судів та потенційні перешкоди зусиллям щодо компенсації шкоди, завданої Україні повномасштабним вторгненням, спонукають до пропозиції багатостороннього механізму за участю держав, які контролюють заморожені російські активи.

Ключові слова: міжнародне право; повномасштабна агресія росії проти України; воєнні злочини; геноцид; *jus ad bellum*; міжнародне гуманітарне право.

УДК 342.951

Наталія Блюк

Національний університет «Львівська політехніка»,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу,
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
nataliia.v.blok@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-5297>

Вікторія Гатала

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
viktoriia.hatala.pv.2020@lpnu.ua

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.364>

© Блюк Н., Гатала В., 2023

У статті визначено поняття внутрішньо переміщених осіб та біженців. Досліджено роль Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у захисті прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, а також надано характеристику структурі та загальним напрямам її захисної діяльності. Зазначено, що ООН докладає доволі великих зусиль для того, щоб подолати наслідки пандемії шляхом трикомпонентної стратегії реагування та готовності, яка зосереджується на певних основних згрупованих напрямках, які детальніше описано у статті. Викладено основні аспекти діяльності ООН в умовах вчинення військової агресії з боку Російської Федерації (далі – РФ) до України. Також здійснено аналіз статистичних даних щодо кількості внутрішньо переміщених осіб та застосування норм міжнародного і вітчизняного законодавства щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Констатовано, що військова агресія РФ в Україні змусила мільйони людей покинути свої домівки та змінити свій правовий статус, особливо перебуваючи за межами України. Вказано, що ООН активізує надання рятувальної допомоги політичного, економічного і соціального змісту тим особам, які її потребують, надаючи їжею, водою, притулками і медичною допомогою найбільш уразливим категоріям внутрішньо переміщених осіб, включаючи жінок, дітей та людей похилого віку (зокрема у м. Львові також розташований офіс ООН та мобільні пункти надання допомоги). Вказано, що орієнтовно 200 000 переміщених осіб, розміщених у Львівській області, отримали правову, психосоціальну, грошову допомогу та предмети першої необхідності, а також термінову житлову допомогу. Доведено, що на тлі знищення населення, тривалих руйнувань, інфраструктури України гуманітарні та інші потреби продовжують зростати. Зосереджено увагу на тому, що всі внутрішньо переміщені особи

мають право на стандарт соціального забезпечення. Щонайменше, незалежно від обставин і без дискримінації, компетентні органи надають внутрішньо переміщеним особам допомогу та забезпечують безпечний доступ до базових складників повноцінного життя.

Ключові слова: біженці; військова агресія; гуманітарна допомога; міжнародна організація; статистичні дані.

Постановка проблеми. На сьогодні питання захисту внутрішньо переміщених осіб надзвичайно важливе, адже в умовах збройної агресії РФ в Україні це одна із найбільш вразливих категорій громадян, яким потрібна особлива підтримка як з боку України, так і з боку міжнародних організацій, серед яких головна роль належить ООН. Тому актуальність дослідження з цієї тематики є доконечним для удосконалення системи захисту прав, свобод та законних інтересів ВПО в Україні та світі.

Мета статті – дослідити внесок ООН у захист прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, визначити та охарактеризувати основні правові аспекти надання допомоги та захисту внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженню проблемних питань щодо ролі та значення ООН як суб'єкта захисту прав та свобод ВПО присвятили свої роботи як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: І. С. Басова, С. Б. Булеца, В. Говланд-Деббас, І. О. Гожій, Л. М. Князькова, Т. Р. Кульчицький, М. О. Логвинова, М. В. Менджул, Р. І. Наджафгулієв, Н. П. Павлів-Самоїл та інші.

Виклад основного матеріалу. Для нашої держави поняття внутрішньо переміщеної особи набуло поширення ще з 2014 року, після тимчасової окупації частин Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим. З того часу в Україні відбуваються зміни, що пов'язані насамперед із захистом території країни, забезпеченням безпеки населення та надання йому правової, матеріальної та іншої допомоги. У 2022 році через повномасштабне російське вторгнення проблема внутрішньо переміщених осіб стала надзвичайно актуальною в політичному, економічному, соціальному, правовому, психологічному, ідеологічному та інших напрямках людської життєдіяльності.

Звернемо увагу на те, що серед громадян існує в окремих випадках певна незрозумілість між термінами «внутрішньо переміщена особа» та «біженець». Законодавчо термін «внутрішньо переміщена особа» пояснюється, що це особа, яка законно переїхала з одного місця проживання в інше, але в межах своєї країни, задля уникнення насильства, збройної агресії тощо. Своєю чергою термін «біженець» характеризує особу, яка покинула країну за місцем проживання, внаслідок переслідувань за ознаками раси, віросповідання та інших причин.

Внутрішньо переміщені особи в Україні користуються у повній рівності такими самими правами та свободами згідно з міжнародним і національним законодавством, як і інші особи в нашій державі. Вони не мають зазнавати дискримінації щодо користування будь-якими правами та свободами на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами.

ООН як міжнародна організація заснована в 1945 році. На даний момент ООН складається зі 193 держав-членів, серед яких є також Україна. ООН та її діяльність керуються цілями та принципами, викладеними в її установчому Статуті. Одним із важливих принципів діяльності ООН в частині наших досліджень є підтримка міжнародного миру та безпеки, розвиток дружніх відносин між націями, здійснення міжнародного співробітництва у сфері розв'язання міжнародних проблем та буття центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей [1; 2]. Також важливими в діяльності ООН є принципи суверенної рівності всіх членів ООН, а також принцип сумлінного виконання прийнятих зобов'язань, принцип розв'язання міжнародних суперечок мирними засобами тощо.

Україна надає важливого значення зміцненню ООН як центру багатосторонніх зусиль, спрямованих на вирішення складних викликів. Україна виходить з необхідності виконання Порядку денного сталого розвитку до 2030 року, просування всебічної реформи ООН, посилення ефективності її діяльності, оновлення Ради Безпеки ООН, посилення ролі Генеральної Асамблеї ООН. Незважаючи на триваючу агресію РФ, Україна надає особливу увагу діяльності ООН з підтримки міжнародного миру та безпеки, розглядаючи її як важливий чинник своєї зовнішньої політики. З 1992 року Україна активно надає особовий склад і техніку до миротворчих операцій ООН.

Коли масштаби катастрофи, техногенні ситуації перевищують здатність уряду задовольняти всі потреби постраждалого населення, до цього процесу приєднуються й інші суб'єкти.

ООН докладає істотних зусиль задля подолання наслідків пандемії, чому сприяє трикомпонентна стратегія реагування й готовності, яка зосереджена на таких основних згрупованих напрямках, як: запровадження великомасштабних, скоординованих і всеосяжних заходів у галузі охорони здоров'я; ужиття політичних заходів, спрямованих на врегулювання проблем соціально-економічного, гуманітарного і правозахисного характеру, що виникли внаслідок пандемії; процес відновлення з метою зробити краще, ніж було. Стратегія реагування розроблена організацією з перших днів виникнення цієї проблеми. Активну участь у реалізації означених напрямів беруть спеціалізовані установи ООН, серед яких значна роль відводиться Всесвітній організації охорони здоров'я, під керівництвом якої запроваджуються широкомасштабні, скоординовані й комплексні заходи реагування в галузі охорони здоров'я. Істотне значення для підтримки програм у сфері надання допомоги щодо протидії пандемії має фінансова основа, задля цього в межах ООН створено спеціальні фонди, а саме: Фонд солідарності з боротьби з COVID-19, Фонд реагування на COVID-19 і відновлення, які мають на меті фінансування необхідних витрат в умовах швидкого розвитку кризової ситуації [3].

Варто звернути увагу на використання кластерних підходів у діяльності ООН під час вирішення питань, що потребують уваги та своєчасної допомоги з боку цієї організації.

Призначення кластера полягає у тому, що група установ, організацій та інститутів, взаємозалежних через свої відповідні мандати, разом працюють над досягненням спільної мети. Метою кластерів є сприяння забезпеченню своєчасності, ефективності та прогнозованості, а також поліпшення звітності та лідерства.

Під час надзвичайної/кризової ситуації кластерний підхід передбачає певні дії. У разі кризи Координатор надзвичайної допомоги ООН від імені Генерального секретаря і після консультацій з Міжорганізаційним постійним комітетом (далі – МПК) призначає Координатора з гуманітарних питань (далі – КГП). У відповідній державі чи регіоні КГП відповідає за координацію гуманітарної діяльності групи МПК – організацій ООН та міжнародних неурядових організацій – при консультуванні з національними органами влади та Координатором ООН із надзвичайної допомоги.

Треба зазначити, що кластерний підхід ООН використовується «у разі раптового виникнення нової великомасштабної надзвичайної ситуації, що вимагає багатосекторного реагування за участі широкого кола міжнародних гуманітарних учасників, кластерний підхід повинен використовуватися від самого початку планування та організації міжнародного реагування» [4].

Надзвичайні ситуації гуманітарного характеру потребують величезних зусиль від національних органів. Вони повинні справлятися з надзвичайною ситуацією і координувати дії всіх гуманітарних організацій, які хочуть допомогти. Уряд України у разі потреби може:

- 1) створити національний орган для координації всіх зусиль;
- 2) працювати у тісному контакті з Гуманітарною групою країни (ГСГ) (Humanitarian Country Team – НСТ);
- 3) взаємодіяти з неурядовими організаціями, включаючи Червоний Хрест і будь-які чинні координаційні органи.

Забезпечувати провідну роль у координації гуманітарної діяльності на глобальному рівні та на рівні країни мають такі установи: Управління з координації гуманітарної діяльності; Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН); Всесвітня продовольча програма (далі – ВПП); Продовольча і сільськогосподарська організація (далі – ФАО); Дитячий фонд ООН

(ЮНІСЕФ); Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ); Міжнародна організація з міграції (далі – МОМ); Програма розвитку ООН (далі – ПРООН).

Масштаби надзвичайної ситуації гуманітарного характеру занадто великі. Самостійно будь-яка організація впоратися з нею не може, тому координація діяльності з іншими організаціями має важливе значення. Загальна мета гуманітарних суб'єктів – надати життєво необхідну допомогу і захист нужденному населенню [5].

Звісно, що реагування на кожну надзвичайну ситуацію має індивідуальний характер, але якщо масштаби лиха перевищують можливості уряду, то на допомогу приходять гуманітарні організації. Велика розмаїтість гуманітарних організацій, їхній досвід і взаємодія у рамках масштабного реагування на надзвичайну ситуацію можуть призвести до плутанини та дублювання зусиль, що викликає проблеми та зменшує ефективність реагування, тому координація дій дає можливість уникнути цих проблем. За умови професійної координації НУО та інші організації, які надають допомогу, діляться інформацією про те, де вони працюють, які послуги надають і які потреби вони задовольняють. Міжнародні гуманітарні організації та інші відповідні сторони мають право пропонувати свої послуги для надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Отже, роль міжнародних організацій, в тому числі ООН, є важливою у сьогоднішній час. Більшість із міжнародних організацій є основою міжнародного миру і безпеки, забезпечують дотримання загальновизнаних норм міжнародного права не тільки державами-членами цих організацій, а й іншими суб'єктами міжнародних відносин.

Організація діяльності ООН залежить від її структурної побудови. На сьогодні ООН складається із п'яти основних органів, а саме: Генеральна Асамблея ООН; Рада Безпеки ООН; Економічна та Соціальна Ради ООН; Секретаріат ООН; Міжнародний Суд юстиції ООН [6].

ООН має у кожній країні-учасниці представника. В Україні представником ООН є Сергій Олегович Кислиця. Безпосередньо у допомозі ВПО бере участь Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН).

До основних напрямів діяльності УВКБ ООН належать:

- моніторинг на рівні громад та індивідуальному рівні ситуації на підконтрольних та непідконтрольних територіях України та відстежування порушень прав людини; надання правової допомоги, консультацій стосовно захисту та разову індивідуальну грошову допомогу;
- відстеження змін у законодавстві щодо ВПО та здійснення заходів з адвокації та підвищення обізнаності осіб, які приймають рішення, зацікавлених сторін та громадськості;
- створення проектів з розвитку та ремонту інфраструктури, наприклад, це може бути ремонт шкіл чи громадських центрів, полегшуючи наслідки переміщення для громад, які приймають внутрішньо переміщених осіб; організація тренінгів та семінарів для представників Уряду, органів місцевої влади, громадянського суспільства та територіальних громад. За допомогою даних ініціатив створюються чудові умови для підтримки й інтеграції внутрішньо переміщених осіб [7].

Також варто зазначити, що забезпечення права на отримання всіх соціальних виплат і соціального забезпечення, встановлених законодавством для громадян України, реалізується за наявності довідки переселенця. Звернемо увагу на те, що грошова допомога від ООН у 2023 році надається особам та сім'ям, які відповідають певним категоріям вразливості:

- переселенцям (внутрішньо переміщеним особам), які перемістилися в межах країни після 24.02.2022 року;
- особи, які повернулися у свої населені пункти після вимушеного переміщення через бойові дії;
- особам, які постраждали від війни після початку повномасштабного вторгнення і проживають у Полтавській, Одеській, Дніпропетровській, Кіровоградській, Запорізькій, Черкаській, Харківській, Чернігівській, Миколаївській, Херсонській та Сумській областях.

Щоб отримати грошову допомогу від ООН, потрібно звернутися до найближчого спеціального центру. Збір інформації для УВКБ ООН провадить партнерська організація благодійний фонд «Право на захист». У м. Львові розташований такий офіс, а також наявні мобільні групи, котрі

ввійджають у Львівську область, також зручним є те, що інформацію стосовно матеріальної та гуманітарної допомоги ООН можна дізнатися у телеграм-каналі чи за телефоном.

Усі внутрішньо переміщені особи мають право на відповідний стандарт соціального забезпечення. Незалежно від обставин і без дискримінації, компетентні органи надають внутрішньо переміщеним особам матеріальну допомогу, до якої належать: основні продукти харчування та питна вода; основний притулок і житло (гуртожитки, модульні містечка тощо); відповідний одяг, взуття, залежно від сезону; основні медичні послуги, залежно від стану здоров'я особи.

Гуманітарна місія ООН докладає багато зусиль задля забезпечення базових потреб внутрішньо переміщених осіб. УВКБ ООН розпочало надавати гуманітарну допомогу у Львівській області наприкінці лютого 2022 року у тісній співпраці з місцевою владою та своїми місцевими партнерами-НУО – Рокада, «Право на захист», NEEKA та Stabilization Support Services. Близько 200 000 переміщених осіб, розміщених в області, отримали правову та психосоціальну допомогу, грошову допомогу та предмети першої необхідності, а також термінову житлову допомогу. По всій Україні у 2022 році УВКБ ООН надало гуманітарну допомогу та послуги понад 4,32 млн людей, які постраждали від війни. За перші два місяці 2023 року УВКБ ООН надало допомогу майже 600 000 осіб, завдяки чому загальна кількість людей, охоплених програмами УВКБ ООН, досягла 4,9 млн [8].

Також звертаємо увагу на те, що законодавчою базою діяльності ООН в Україні є: Конвенція про статус біженців [9]; Статут Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців [10]; Конвенція про привілеї та імунітети об'єднаних націй [11]; Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців [12]; Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [13]; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [14].

З 20 лютого 2014 року головним завданням і пріоритетом української дипломатії у рамках ООН залишається протидія російській агресії, відновлення територіальної цілісності України та припинення грубих порушень та засад сучасного світового порядку, заснованого на Статуті ООН.

В умовах триваючої агресії РФ проти України вкрай важливе політичне та міжнародно-правове значення має ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюцій 68/262 (27.03.2014) «Територіальна цілісність України», 71/205 (19.12.2016), 72/190 (19.12.2017), 73/263 (22.12.2018), 74/168 (18.12.2019), 75/192 (16.12.2020) та 76/179 (16.12.2021) «Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна», 73/194 (17.12.2018), 74/17 (09.12.2019), 75/29 (07.12.2020), 76/70 (09.12.2021) «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Україна, а також частин Чорного та Азовського морів», а також долучення до порядку денного 73-ї, 74-ї, 75-ї та 76-ї сесій ГА ООН пункту порядку денного «Ситуація на тимчасово окупованих територіях України», розгляд якого відбувся 20 лютого 2019 р., 20 лютого 2020 р., 23 лютого 2021 р. та 23 лютого 2022 р. відповідно.

Водночас дипломатичною службою України активно використовуються всі можливі політико-дипломатичні заходи у рамках інших міжнародних організацій з метою отримання політичної, інформаційної, матеріальної підтримки в умовах збройної агресії РФ та її блокування на міжнародних майданчиках.

Прикладом такої допомоги є ухвалення резолюції Ради Безпеки ООН про скликання Надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, рішеннями якої було схвалено такі резолюції:

1. «Агресія проти України» (2 березня 2022 року).
2. «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (24 березня 2022 року).
3. «Призупинення прав членства РФ в Раді ООН з прав людини» (7 квітня 2022 року).

Вважаємо, що вилучення Росії зі складу ООН стане вагомим результатом її діяльності. Принципи діяльності ООН забороняють мати у своєму складі країну агресора. Процедурою для вчинення таких дій є голосування в Генеральній асамблеї ООН, яке мають підтримати дві третини її членів. Зазначимо, що вчинення таких дій з боку ООН щодо РФ має тривалий час і бюрократичний зміст. Одним із кроків у цьому напрямк є те, що Україна може відкликати свою згоду під Рішенням

Ради Глав СНД і відкрито заявити, що вона не вважає Росію членом ООН, оскільки її перебування в ООН з урахуванням вчинення військової агресії немає жодних правових підстав. До того ж Україна може закликати інші держави-члени ООН не визнавати Росію членом ООН [15].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що нині для українців важливу роль відіграє ООН, у складі якої діє Управління Верховного Комісара ООН, представник якого є в Україні, захищаючи та надаючи допомогу нашим громадянам, які внаслідок протиправного російського вторгнення змушені були шукати прихистку за межами України, але ми сподіваємось на їхнє якнайшвидше повернення до рідних домівок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. About Us. United Nations: website. URL: <https://www.un.org/en/about-us> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Статут Організації об'єднаних націй. Київ. Україна. 2008. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf. (дата звернення: 05.09.2023).
3. Сироїд Т. Л. (2020). Діяльність Організації Об'єднаних Націй щодо протидії пандемії COVID-19. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (46). 2020. С. 77–83. URL: <http://visnyk-prsp.kpi.ua/article/view/226886> (дата звернення: 07.09.2023).
4. Хендель Н. В. Кластерний підхід діяльності міжнародних організацій під час надзвичайних кризових ситуацій. Українське право. 2020. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/klasternyu-pidkhid-diyalnosti-mizhnarodnykh-organizatsiy-pid-chas-nadzvychaynykh-kryzovykh-sytuatsiy/ (дата звернення: 08.09.2023).
5. Діяльність агентства ООН у справах біженців та його партнерських організацій в Україні. Безоплатна правова допомога. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (дата звернення: 05.09.2023).
6. Організація Об'єднаних Націй. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Організація_Об'єднаних_Націй (дата звернення: 08.09.2023).
7. Організація Об'єднаних Націй. МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini-organizatsiya-obyednanih-nacij> (дата звернення: 08.09.2023).
8. УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців та Львівська обласна державна адміністрація зміцнюють постійну співпрацю на підтримку людей, які постраждали від війни, щоб відновити та відбудувати свої домівки та життя. UNHCR. 2023. URL: <https://www.unhcr.org/ua/55517-mou-with-lviv-ua.html>. (дата звернення: 12.09.2023).
9. Конвенція про статус біженців: Верховна Рада України. 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 12.09.2023).
10. Статут Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців. 1950. URL: http://ni.biz.ua/8/8_18/8_186803_ustav-upravleniya-verhovnogo-komissara-oon-po-delam-bezhentsev.html (дата звернення: 13.09.2023).
11. Convention on the privileges and immunities of The United Nations, adopted by the General Assembly of The United Nations on 13 february 1946. International Court of Justice: website. 1946. URL: <https://www.icj-cij.org/other-texts/convention-on-the-privileges> (дата звернення: 13.09.2023).
12. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців: Верховна Рада України. 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text (дата звернення: 15.09.2023).
13. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 20.09.2023). Чи можна виключити Росію з Радбезу ООН. Суспільне. Новини. 2022. URL: <https://suspilne.media/288533-vidaliti-rakovu-puhlinu-ci-mozna-vikluciti-rosiu-z-radbezu-oon/> (дата звернення: 20.09.2023).
15. Видалити «ракову пухлину». Чи можна виключити Росію з Радбезу ООН URL: <https://suspilne.media/288533-vidaliti-rakovu-puhlinu-ci-mozna-vikluciti-rosiu-z-radbezu-oon/> (дата звернення: 20.09.2023).

REFERENCES

1. About Us. United Nations: website. URL: <https://www.un.org/en/about-us> (accessed: 05.09.2023). [In English].
2. *Statut Orhanizatsii obiednanykh natsii*. [Charter of the United Nations]. (2008). Kyiv. Ukraina. 2008. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf. (accessed: 05.09.2023) [In Ukrainian].
3. Syroid T. L. (2020). *Diialnist Orhanizatsii Obiednanykh Natsii shchodo protydii pandemii COVID-19*. VISNYK NTUU «KPI». [Activities of the United Nations Organization in response to the COVID-19 pandemic]. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. Vypusk 2 (46). 2020. P. 77–83. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/226886> (accessed: 07.09.2023). [In Ukrainian].
4. Khendel N. V. (2020). *Klasternyi pidkhid diialnosti mizhnarodnykh orhanizatsii pid chas nadzvychainykh kryzovykh sytuatsii*. [Cluster approach of activities of international organizations during emergency crisis situations]. Ukrainske pravo. 2020. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/klasternyypidkhid-diyalnosti-mizhnarodnykh-organizatsiy-pid-chas-nadzvychaynykh-kryzovykh-sytuatsiy/ (accessed: 08.09.2023). [In Ukrainian].
5. *Diialnist ahentstva OON u spravakh bizhentsiv ta yoho partnerskykh orhanizatsii v Ukraini*. [Activities of the UN Refugee Agency and its partner organizations in Ukraine]. Bezoplatna pravova dopomoha. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (accessed: 05.09.2023). [In Ukrainian].
6. *Orhanizatsiia obiednanykh natsii*. [United Nations]. Vilna entsyklopediia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Orhanizatsiia_Ob%27iednanykh_Natsii (accessed: 08.09.2023). [In Ukrainian].
7. *Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii*. [United Nations]. MZS Ukrainy. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij> (accessed: 08.09.2023). [In Ukrainian].
8. *UVKB OON, Ahentstvo OON u spravakh bizhentsiv ta Lvivska oblasna derzhavna administratsiia zmitsniuiut postiinu spivpratsiu na pidtrymku liudei, yaki postrazhdaly vid viiny, shchob vidnovyty ta vidbuduvaty svoi domivky ta zhyttia*. [UNHCR, the UN Refugee Agency and the Lviv Regional State Administration are strengthening ongoing cooperation to support people affected by the war to rebuild and rebuild their homes and lives]. (2023). UNHCR. 2023. URL: <https://www.unhcr.org/ua/55517-mou-with-lviv-ua.html>. (accessed: 12.09.2023). [In Ukrainian].
9. *Konventsiia pro status bizhentsiv*. [Convention on the Status of Refugees]. (1951). Verkhovna Rada Ukrainy. 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (accessed: 12.09.2023). [In Ukrainian].
10. *Statut Upravlinnia Verkhovnoho Komisara Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u spravakh bizhentsiv*. [Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. (1950). URL: http://ni.biz.ua/8/8_18/8_186803_ustav-upravleniya-verhovnogo-komissara-oon-po-delam-bezhentsev.html (accessed: 13.09.2023). [In Ukrainian].
11. Convention on the privileges and immunities of The United Nations, adopted by the General Assembly of The United Nations on 13 february 1946. International Court of Justice. 1946. URL: <https://www.icj-cij.org/other-texts/convention-on-the-privileges> (accessed: 13.09.2023). [In English].
12. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Upravlinniam Verkhovnoho Komisara OON u spravakh bizhentsiv*. [Agreement between the Government of Ukraine and the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. (1998). Verkhovna Rada Ukrainy. 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text (accessed: 15.09.2023). [In Ukrainian].
13. *Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu* [Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu]. (2011). Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 r. No. 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (accessed: 19.09.2023). [In Ukrainian].
14. *Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib*. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. (2014): Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. No. 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (accessed: 20.09.2023). [In Ukrainian].
15. *Chy mozha vykliuchyty Rosiiu z Radbezu?* [Is it possible to exclude Russia from the UN Security Council?]. (2022). OON. Suspilne. Novyny. 2022. URL: <https://suspilne.media/288533-vidaliti-rakovu-puhlinu-ci-mozna-vikluciti-rosiu-z-radbezu-oon/> (accessed: 20.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.09.2023 р.

Nataliia Blok

Lviv Polytechnic National University,
Senior Lecturer of the Department of
civil law and procedure of Educational and Scientific
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative education
candidate of laws sciences,
nataliia.v.blok@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-5297>

Victoria Hatala

Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific
Institute of Law, Psychology
and Innovative Education
viktoriiia.hatala.pv.2020@lpnu.ua

**THE UNITED NATIONS AS AN ENTITY FOR THE PROTECTION
OF THE RIGHTS AND FREEDOMS
OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS**

The article defines the concepts of internally displaced persons (hereinafter referred to as IDPs) and refugees. The role of the United Nations (hereinafter referred to as the UN) in protecting the rights and freedoms of internally displaced persons has been studied, and the structure and general directions of its protective activities have been characterized. It is noted that the United Nations is making quite a big effort to deal with the consequences of the pandemic, through a three-pronged response and preparedness strategy, which focuses on certain main clustered areas, which are described in more detail in the article. The main aspects of the activities of the United Nations in the context of military aggression by the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF) to Ukraine are described. An analysis of statistical data on the number of internally displaced persons and the application of international and domestic legislation on ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons was also carried out. It has been established that the military aggression of the Russian Federation in Ukraine forced millions of people to leave their homes and change their legal status, especially outside of Ukraine. It is indicated that the United Nations will intensify the provision of life-saving assistance of political, economic and social content to those who need it, providing food, water, shelters and medical assistance to the most vulnerable categories of internally displaced persons, including women, children and the elderly (in particular, the city of Lviv also houses the office of the United Nations and mobile assistance points). It is indicated that about 200,000 displaced persons placed in the Lviv region received legal, psychosocial, monetary assistance and basic necessities, as well as urgent housing assistance. It has been proven that humanitarian and other needs continue to grow against the background of the destruction of the population, the long-term destruction of Ukraine's infrastructure. The focus is on the fact that all internally displaced persons have the right to a standard of social security. At a minimum, regardless of the circumstances and without discrimination, competent authorities provide internally displaced persons and ensure safe access to the basic components of a fulfilling life.

Keywords: refugees; military aggression; humanitarian aid; international organization; statistical data.

УДК 341.3

Ярина Богів

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

Іван Кондрецький

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ivan.kondretskyi.pv.2022@lpnu.ua

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.372>

© Кондрецький І., Богів Я., 2023

У цій статті проаналізовано сучасні міжнародно-правові інструменти захисту прав і свобод людини під час повномасштабної війни на території України. Досліджено ключові міжнародні документи, такі як: Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та роль міжнародних судових органів у гарантуванні правосуддя і захисті прав людини та громадянина. Важливість співпраці України з міжнародними організаціями, ратифікація міжнародних договорів та виконання міжнародних зобов'язань у контексті захисту прав людини в умовах війни акцентується як фундаментальні аспекти цієї проблеми.

Ключові слова: міжнародне право; права людини; війна в Україні; міжнародні документи; міжнародні судові органи; ратифікація договорів; міжнародні зобов'язання.

Постановка проблеми. У 2014 році сталася подія, яка назавжди змінила хід подій в нашій країні. У цей період Україна виборолала свою самостійність, незалежність та суверенітет. Почався ворожий напад Російської Федерації, який призвів до серйозної шкоди для нормального функціонування і розвитку держави та її інституцій. Найбільше постраждало населення України, звичайні люди, які зазнали втрат і отримали великі моральні страждання.

Аналіз дослідження проблеми. Питання захисту прав людини під час війни ретельно вивчено дослідниками сучасності, такими як: А. Моца, В. Моца, О. Розумовський, Б. Бабін, О. Прієшкіна, М. Ковалів, Т. Заворотченко, А. Олійник, Л. Демидова, М. Гнатівський і багато інших. Проте

сьогодні є потреба подальшого дослідження щодо правових механізмів захисту прав людини під час війни, оскільки збройна агресія, окупація частини території України та інші протиправні дії, спрямовані проти громадян України, створюють ситуацію, в якій треба ретельно вивчити національні та міжнародні методи, шляхи захисту прав людини під час війни.

Мета статті. Метою цієї статті є розгляд та аналіз правових механізмів захисту прав людини під час війни в контексті сучасних викликів, зокрема російської агресії та окупації частини території України. Здійснюючи цей аналіз, ми розглянемо національні та міжнародні інструменти, що регулюють захист прав людини під час війни, а також засоби, якими користується Україна для захисту прав своїх громадян під час воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне військове вторгнення в Україну, суверенну державу. Порушуючи міжнародне право, Росія, нехтуючи нормами міжнародного права, почала фізично знищувати населення України та руйнувати державну інфраструктуру і житлові об'єкти, порушуючи таким способом права, свободи та інтереси людини, гарантовані національним та міжнародним правом.

Існування загроз національній безпеці зумовило необхідність введення воєнного стану на всій території України Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року з метою переведення діяльності сектору безпеки та оборони України на оборонний характер для відсічі й стримування агресивних дій Російської Федерації [1].

Воєнний стан в Україні характеризується як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях з метою відвернення загрози, відсічі та стримування збройної агресії, забезпечення національної безпеки у разі збройної агресії чи загрози нападу, що становить небезпеку незалежності та територіальній цілісності Української держави. Він передбачає, що необхідними повноваженнями для усунення загроз незалежності України наділяються відповідні органи державної влади, військово командування, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Після широкомасштабної військової окупації Російською Федерацією Україна офіційно повідомила міжнародні організації про вихід з Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Це було пов'язано з необхідністю накладання додаткових зобов'язань щодо проходження військової служби, обмеження права на недоторканність приватного життя, свободу віросповідання та вираження поглядів, права на мирні зібрання, права на ефективний засіб правового захисту, права на власність, права на освіту та свободу пересування. Звичайно, така ситуація є тимчасовою і не є порушенням міжнародних конвенцій [3].

Хоча введення воєнного стану призвело до певних обмежень у суспільному житті, він не порушує рівність громадян у конституційних правах і свободах, рівність перед законом, заборону позбавлення громадянства, право на зміну громадянства, право на життя, право на повагу до людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на подання індивідуальних/групових петицій. Право на подання петиції не порушує права. Право на петицію, право на індивідуальне звернення до органів державної влади або органів місцевого самоврядування та право на професійну правничу допомогу не мають нічого спільного зі скасуванням таких безумовних прав, як право на професійну правничу допомогу.

Право на професійну правничу допомогу, право не виконувати розпорядження чи доручення, які явно містять ознаки кримінального правопорушення, право не бути двічі притягнутим до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення, презумпція невинуватості, право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (обсяг яких визначається законом [4]).

Закон [4] встановлює таке.

Встановлення обмежень певних прав громадян не може бути пов'язане з правом на захист людей у воєнний час. До того, це право набуває особливого значення в умовах військової агресії і є у «компетенції» держави та суспільства.

У воєнний час основоположне право людини на життя майже завжди залишається незахищеним. Збройна військова агресія спричиняє насильство на окупованих територіях, включаючи вбивства, поранення, викрадення, заслання, катування, нелюдське поводження та згвалтування, що є прямим порушенням як права на життя, так і права на гідність та недоторканність. Порушення права власності через пошкодження, знищення та конфіскацію майна; обмеження прав людини на окупованих територіях; розлучення дітей з батьками та порушення права на освіту.

Системи захисту прав людини у воєнний час вмещають правові заходи, створені відповідно до національних стандартів та міжнародного права. Основний Закон держави гарантує право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від протиправних порушень і посягань.

З метою забезпечення реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина Конституція та законодавство України надають громадянам можливість вживати різноманітних заходів та створюють систему державних інституцій, покликаних сприяти громадянам у здійсненні та захисті їхніх прав. Відповідно до Конституції України, громадяни можуть вживати ефективних заходів для захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Громадяни мають право на об'єднання у політичні партії та громадські організації, проведення зборів і демонстрацій для здійснення і захисту своїх прав і свобод. Громадяни також можуть звертатися з індивідуальними чи колективними скаргами до органів державної влади, захищати свої права і свободи в суді, звертатися щодо захисту своїх прав і свобод до Комісії Верховної Ради України з прав людини, а також звертатися щодо захисту своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій [4].

Є різні способи захисту прав, свобод та інтересів людини: захист державними органами (адміністративна форма), захист громадськими організаціями (громадська форма), самозахист, право на звернення до конституційних органів, прокурорська діяльність, система органів внутрішніх справ та судовий захист і управління.

Президент України посідає особливе місце в системі гарантій і зобов'язаний сприяти створенню належних механізмів контролю та забезпечення додержання прав і свобод людини та громадянина, а також створювати ситуацію, за якої не допускаються порушення цих прав і свобод [4]. Система поділу влади містить також інститут омбудсмена з прав людини, який відіграє роль представника громадськості та доповнює інструменти захисту прав і свобод громадян [5].

Судовий захист прав і свобод завжди був одним з найефективніших способів, оскільки здійснюється через одну гілку влади і гарантується Конституцією. Суди не можуть відмовити громадянам України, іноземцям та особам без громадянства у правосудді, якщо вони вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, або створено чи створюються перешкоди для їх здійснення, або є інші утиски їхніх прав і свобод [4].

Масштабна збройна агресія Російської Федерації не лише має серйозні наслідки для реалізації права на самозахист, але й є основною причиною порушень прав і свобод людини та громадянина. Щодня вона завдає матеріальної та моральної шкоди цивільному населенню, руйнує нормальні умови життя. Оскільки російська військова агресія не припиняється, складно притягнути до відповідальності всіх винних, але всі порушення прав і свобод громадян мають бути задокументовані.

Держава спільно з Офісом Президента України, Міністерством юстиції України, Міністерством закордонних справ України та Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим створила веб-платформу для ефективного збору та обробки інформації про порушення прав людини, вчинені Російською Федерацією [6].

Ця міжнародна міжурядова платформа створена з метою збору доказів для захисту та представництва України в Європейському Суді з прав людини та Міжнародному Суді ООН. Кожен, хто

заснав злочинних утисків чи інших порушень прав, гарантованих національними та міжнародними нормами, правозахисні організації, експерти з прав людини, представники наукової спільноти та всі, хто володіє інформацією про такі порушення або став свідком таких подій, можуть повідомити про це на офіційному веб-сайті та надати необхідні докази та інформацію: <https://humanrights.gov.ua>.

Документування незаконних та злочинних дій Російської Федерації допоможе підготувати доказову базу для притягнення Російської Федерації до юридичної відповідальності у відповідних міжнародних судових установах. Міжнародні форми й методи захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються нормами міжнародного гуманітарного права. Ця галузь міжнародного права містить важливі норми і принципи захисту прав людини та обмеження застосування насильства під час збройних конфліктів. Ці норми охоплюють:

1. Захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях.
2. Застосування насильства до мінімуму, необхідного для досягнення цілей конфлікту.

Сучасне міжнародне гуманітарне право базується на двох джерелах: Гаазьких законах, які регулюють права та обов'язки воюючих сторін під час воєнних дій та обмежують вибір засобів заподіяння шкоди, та Женевських законах, які охоплюють чотири конвенції про захист жертв війни та додаткові протоколи до них. Україна ратифікувала ці правові інструменти та зобов'язана дотримуватися їхніх положень.

Ратифікація Женевських конвенцій є підставою для застосування положень Кримінального кодексу України про відповідальність за воєнні злочини, зокрема статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Застосування цих положень є як правом, так і обов'язком.

Відповідно до Женевських конвенцій 1949 року, які є частиною національного законодавства України, держави зобов'язані розслідувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та переслідувати осіб, підозрюваних у таких порушеннях (Об'єднана Женевська конвенція 49/50/129/146).

Міжнародне гуманітарне право встановлює обов'язок держав переслідувати осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів, як вони визначені в тексті Конвенції. Згідно з європейським правом прав людини, зобов'язання переслідувати винних у найсерйозніших порушеннях прав людини визначається як «процесуальне зобов'язання» відповідно до статей 2 і 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція встановлює низку основоположних прав і свобод людини та кримінально-процесуальні гарантії їх дотримання і забезпечення. Вона охоплює зобов'язання «проводити ефективні розслідування порушень істотних аспектів цих норм». Суд також прямо вказує на кримінальний елемент цього процесуального обов'язку: «Суд неодноразово зазначав, що ефективна система правосуддя, яка вимагається статтею 2, повинна включати використання кримінального права за певних обставин» [9, с. 5].

Європейський Суд з прав людини не визнав ситуації збройного конфлікту аксіомою для застосування міжнародного гуманітарного права. Єдине питання, яке може розглядати Європейський Суд з прав людини – чи порушила держава Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Тому Суд застосовує лише міжнародне право прав людини й не повинен визначати, чи діяла держава відповідно до Женевської конвенції про захист жертв війни (1949 р.) або Додаткових протоколів до неї [10, с. 141].

Він також має брати до уваги інші міжнародні документи, що гарантують захист прав людини, такі як Європейська соціальна хартія (1961) та Європейська конвенція проти катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (1987).

Висновки. Отже, проаналізувавши правові механізми захисту прав людини під час війни, можна зробити висновок, що цей масив права вміщає як національні, так і міжнародні інструменти захисту прав людини під час конфлікту. Ці засоби правового захисту доступні для осіб, які постраждали від протиправних дій під час війни. Важливо визнати, що права людини мають гаран-

туватися за будь-яких обставин, особливо під час широкомасштабних конфліктів, коли населення є найбільш вразливим.

Державні органи влади створили окрему міжурядову платформу для реєстрації всіх випадків порушень прав людини, що сталися на території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Мета цієї платформи – зібрати докази кожного окремого злочину та інших порушень прав людини, скоєних під час війни. Ці реформи спрямовані на спрощення процедури звернення громадян за захистом прав, порушених під час війни. Це також відповідає євроінтеграційним цілям України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 11.10.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
3. Пояснювальна інформація щодо заходів з відступлення. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4381> (дата звернення: 11.10.2023).
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top>. (дата звернення: 11.10.2023).
6. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини Російською Федерацією. Веб-сайт: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoju-federacijeyu> (дата звернення: 11.10.2023).
7. Моца А. А., Моца В. В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*, № 4(22), 2022, с. 280–291.
8. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2019, 494 с.
9. Гнатівський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Київ, 2017, с. 22.
10. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Вип. 70, 2022, с. 141–145.

REFERENCES

1. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 r. No. 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
2. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of 12.05.2015 r. No. 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
3. Explanatory information on derogation measures. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
4. The Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996. No. 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4381>. (дата звернення: 11.10.2023). [In Ukrainian].
5. On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights: Law of Ukraine of 23.12.1997 r. No. 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
6. A single national portal has been created to collect facts of human rights violations by the Russian Federation. Website: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoju-federacijeyu> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
7. Motsa A. A., Motsa V. V. Human rights under martial law. *Scientific Perspectives*, No. 4 (22), 2022, pp. 280–291. [In Ukrainian].

8. Syroyid T. L. Public International Law. International protection of human rights: a textbook, under the general editorship of Kharkiv: Pravo, 2019, 494 p. [In Ukrainian].

9. Respect for human rights in the context of armed conflict in Ukraine. Application by the courts of international humanitarian law and human rights standards, Kyiv, 2017, p. 22. [In Ukrainian].

10. Protection of human rights related to violation of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) in the context of armed conflict. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Issue 70, 2022, pp. 141–145. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.09.2023 р.

Yaryna Bohiv

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the
Department of Legal Theore and Consitutionalism
Educational and Research Institite of Law,
Psychology and Innovative Education
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

Ivan Kondretskyi

Lviv Polytechnic National University,
Student of the Educational and Research Institite
of Law, Psychology and Innovative Education
ivan.kondretskyi.pv.2022@lpnu.ua

MODERN INTERNATIONAL LEGAL MEANS OF PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS DURING A FULL-SCALE WAR ON THE TERRITORY OF UKRAINE.

This article analyzes modern international legal instruments for the protection of human rights and freedoms during a full-scale war on the territory of Ukraine, in particular during the conflict with Russia. Key international documents, such as the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the role of international judicial bodies in guaranteeing justice and protecting human and citizen rights are studied. The importance of Ukraine's cooperation with international organizations, the ratification of international treaties and the fulfillment of international obligations in the context of the protection of human rights in conditions of war is emphasized as fundamental aspects of this problem.

Keywords: international law; human rights; war in Ukraine; international documents; international judicial bodies; ratification of treaties; international obligations.

УДК 341.01

Ярина Богів

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

Анастасія Шардакова

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
anastasiia.shardakova.pv.2022@lpnu.ua

МАЙБУТНЄ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ГІБРИДНІ ПІДХОДИ ТА СТВОРЕННЯ НОВИХ НОРМАТИВНИХ РАМОК ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОГО СПІВТОВАРИСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.378>

© Богів Я., Шардакова А., 2023

У сучасному світі стрімко зростає вплив технологій на міжнародні відносини та правову систему, що зумовлено, зокрема, розвитком інформаційних технологій. Глобалізація охопила економічну, політичну, культурну сфери суспільства, що зумовило актуальність цієї роботи.

Стаття розглядає майбутнє міжнародного права в контексті інтеграції сучасних технологій, гібридних підходів та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства. Досліджуються застосовані методи, такі як моделювання конфліктних ситуацій за допомогою штучного інтелекту, застосування кіберзаходів для забезпечення кібербезпеки, інтеграція блокчейн-технологій для підвищення надійності та прозорості міжнародних угод, а також аналіз великих даних для передбачення тенденцій у міжнародних правових питаннях. Розглядається роль технологій у розширенні можливостей міжнародної співпраці та покращенні механізмів урегулювання конфліктів. Особлива увага буде надана гібридним підходам, що комбінують традиційні методи з інноваційними інструментами, сприяючи створенню більш ефективних та гнучких нормативних механізмів. Дослідження також розгляне виклики та можливості, пов'язані з використанням цих технологій у сучасних конфліктах, торгівлі, правах людини та інших сферах міжнародного права. Ці нові типи конфліктів поєднують у собі як військові, так і невійськові методи, включаючи кібератаки, дезінформацію, хакерські атаки, гібридну пропаганду та економічний тиск.

На основі аналізу висвітлено перспективи розвитку нових нормативних рамок, які враховують сучасні технології та гібридні підходи, сприяючи виникненню більш спра-

ведливої, безпечної та стабільної міжнародної системи. Стаття сприятиме вдосконаленню розуміння взаємозв'язку між технологічними інноваціями та майбутнім міжнародного права, роблячи важливий внесок у розвиток цієї важливої галузі.

Внаслідок проведеного аналізу зроблено висновки, що сучасні технології можуть слугувати двигуном для створення більш ефективних, гнучких та справедливих нормативних рамок у глобальних міжнародних відносинах.

Ключові слова: державне управління; глобалізація; інформатизація; світова спільнота; міжнародне право; штучний інтелект; міжнародні організації; колективна безпека.

Постановка проблеми. У сучасному світі активно ведеться дискусія між науковцями й філософами про трансформацію усіх сфер людського життя внаслідок появи та всебічного розвитку новітніх технологій.

Їх інтеграція у міжнародному праві породжує питання про конфіденційність, цілісність та доступність даних у цифровому просторі, а гібридні підходи до міжнародної безпеки, які вмщують інформаційні втручання, гібридну війну та кібератаки, стають новими викликами для традиційних норм і правил міжнародного права.

Сьогодні критика рівня ефективності міжнародного права в аспектах реального дотримання суверенними державами взятих на себе обов'язків також ніяк не нівелює його цінність, а навпаки – свідчить про необхідність та перспективність подальшого розвитку міжнародного права і як науки, і як регулятора суспільних відносин. Важко сперечатися з твердженням про те, що на сьогодні міжнародне право у достатньому обсязі виконує свою першочергову та основоположну функцію – превенція чи припинення війн та збройних конфліктів. Ба більше, в умовах переходу людства до пост-глобальної стадії власного розвитку перед міжнародним правом постають нові виклики та завдання.

Аналіз дослідження проблеми. Питання інтеграції сучасних технологій, гібридних підходів та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства у сфері міжнародного права привертає увагу вчених та дослідників з усього світу. Однією з ключових проблем, яку наголошували Хосе Аміста та Лоренцо Замперіні, є потреба уніфікації норм і стандартів у відповідь на швидкий темп технологічних змін.

Крім того, вчені Лі Бао та Анна Ву розглядають проблеми гібридних загроз у контексті міжнародного права. Вони наголошують на необхідності розробки міжнародних норм, які враховують нові форми конфліктів, які включають інформаційні втручання та кібератаки.

Щодо дослідження проблем міжнародно-правового статусу штучного інтелекту, то тут слід виокремити таких науковців: І. М. Городиський, О. Е. Радутний, Д. Д. Позова та іноземних вчених Едвіна Л. Рісланда, Кевіна Д. Ешліба, Р. П. Луї.

Мета статті. Метою статті є не лише виявити важливі проблеми, але й розв'язати їх шляхом врахування думок провідних науковців та вчених у цій галузі та висвітлити потребу змін у міжнародних правових механізмах для забезпечення ефективної реакції на виклики, які ставлять перед нами сучасні технології та гібридні загрози. Зокрема, вивчення можливостей створення нових нормативних рамок, які б сприяли глобальному співтовариству в умовах цифрової трансформації та глобалізації. Ця робота спрямована на внесок у формування стратегій, які допоможуть відповісти на ці виклики, зберігаючи при цьому цінності та принципи справедливості, рівності та прав людини у міжнародній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. У світі, який постійно еволюціонує, інтеграція сучасних технологій, гібридні виклики та формування нових нормативних рамок стають невід'ємною частиною розвитку міжнародного права. Співзвучно із стрімким розвитком технологій та глибинними змінами у політичних та соціокультурних аспектах сучасного світу виникають нові правові виклики та можливості. Ми опинилися на перехресті шляхів, де традиційні принципи міжнародного права зіштовхуються із вимогами цифрової епохи та глобального співтовариства.

Сучасний світ переживає епоху технологічних інновацій, яка кардинально змінює спосіб, яким ми сприймаємо та взаємодіємо один з одним. Швидкість, з якою розвиваються технології, виглядає неймовірно, але їх вплив на суспільство, економіку та взаємовідносини між державами – ще більш захопливий та складний.

Однією з основних сфер, де сучасні технології відіграють визначальну роль, є захист прав людини. Інтернет, соціальні мережі та криптовалюти відкривають нові можливості для спілкування та вираження думки, але водночас створюють нові загрози приватності та безпеки інформації.

Актуальною проблемою є збереження конфіденційності особистих даних у цифровій епосі. З великим обсягом особистої інформації, що обробляється та зберігається в інтернеті, виникає потреба відповідних міжнародних нормативних актів, які б забезпечили надійний захист цих даних від несанкціонованого доступу. Важливо також забезпечити доступність та цілісність даних у віртуальному просторі, уникнути їхньої недопустимої модифікації чи видалення.

Серед основних загроз національним кіберпросторам розроблені національні стратегії країн-членів ЄС, які визначають:

- кібершпигунство та військові дії, які здійснюються за підтримки або з відома держави. Всі технологічно розвинені держави та корпорації стають об'єктом кібершпигунства, яке має на меті заволодіння державними або промисловими таємницями, персональними даними або іншою цінною інформацією;

- використання інтернету у терористичних цілях. Терористичні угруповання використовують інтернет з метою пропаганди, збору коштів і вербування прихильників;

- кіберзлочинність: викрадення персональних даних та відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом. Зловмисники продають інформацію про номери банківських карток, паролі від комп'ютерних серверів та шкідливе програмне забезпечення.

Відповідно, національні законодавства країн зазвичай регулюють питання:

- захисту персональних даних (Нідерланди, Естонія, Швеція, Фінляндія, Іспанія); – захисту електронної комерції і безпеки електронних транзакцій та платіжних інструментів (Польща, Естонія, Італія);

- захисту важливих об'єктів інфраструктури та інформаційних систем (Франція) [1, с. 3].

6 липня 2016 р. була ухвалена Директива ЄС щодо заходів із забезпечення високого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем у всьому Європейському Союзі (Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union – NIS Directive) [2]. Вона відображає спробу забезпечити відповідність кіберпростору нормам міжнародного права, де закладені вимоги до забезпечення критичних інфраструктур стійкістю до кібератак та співпраці між державами в разі кіберзагроз. Європейська комісія наголошує на тім, що повна імплементація всіма країнами-членами Директиви NIS дасть можливість покращити стійкість за допомогою вдосконалення можливостей національної кібербезпеки; сприяти кращому співробітництву між державами-членами і вимагати від приватного сектору вживати ефективних заходів з управління ризиками та повідомляти про серйозні інциденти національним органам влади.

Крім того, сфера кібербезпеки стає надзвичайно важливою для міжнародних відносин. Кібератаки на державні інфраструктури та корпорації можуть мати серйозні наслідки для стабільності та безпеки країн. Сучасні технології дають можливість не лише втручатися в державні справи інших країн, а й проводити гібридні війни, що стає серйозним викликом для традиційних норм міжнародного права.

У зв'язку з цим, важливо розвивати міжнародні норми та стандарти, які регулюватимуть використання та захист інформаційних технологій. Провідні вчені та експерти дійшли висновку, що відповідальність за кібератаки має визначатися міжнародними стандартами та нормами, які враховують специфіку кіберзагроз та забезпечують належний захист від них.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) активно працює над питаннями впливу штучного інтелекту на права людини. Резолюції та рекомендації, прийняті ООН, відображають тенденції до

розробки етичних та правових норм для використання штучного інтелекту, які забезпечують сумісність із загально визнаними правами людини.

З розвитком сучасних технологій, міжнародні відносини стикаються з новими формами конфліктів, які переходять кордони традиційних військових стратегій. Гібридні підходи охоплюють широкий спектр дій, починаючи від інформаційних втручань та політичних впливів і закінчуючи кібератаками та фінансовими санкціями.

Однією з ключових особливостей гібридних загроз є їхній поглиблений та непрозорий характер. Це ускладнює визначення відповідальних за конкретні дії та розробку ефективних правових механізмів для їх припинення. Замаскованість та використання нестандартних методів у гібридних конфліктах потребують перегляду традиційних норм міжнародного права.

Один із прикладів гібридних загроз – це інформаційні втручання у внутрішні справи інших країн. Поширення дезінформації та маніпулювання громадською думкою через соціальні мережі може мати серйозні політичні наслідки та підірвати стабільність національних режимів [3].

Крім того, гібридні підходи охоплюють економічні санкції, які можуть бути застосовані державами або міжнародними організаціями для впливу на політичну ситуацію в інших країнах. Однак зазначено, що використання економічних санкцій має відповідати міжнародним нормам та стандартам, що регулюють торгівлю та економічні відносини.

Водночас однією з форм ведення гібридної війни, що порушує права людини – є атака на цивільну інфраструктуру: енергетичну, медичну, освітню, житлову. Це відбувалося в Іраку, Сирії, а з 2022 р. – стало масовим явищем в Україні [4].

Важливо розвивати міжнародні угоди та стандарти, які регулюватимуть кіберпростір та визначатимуть відповідальність за кібератаки.

З огляду на ці виклики, міжнародне право має еволюціонувати, забезпечуючи адаптацію традиційних норм та стандартів до нових умов. Міжнародні відносини мають бути побудовані на принципах справедливості, рівності та взаємної поваги, навіть у контексті гібридних конфліктів.

Наступний крок у розв'язанні цих викликів – це розробка нових нормативних рамок у міжнародному праві, які враховуватимуть специфіку сучасних технологій та гібридних загроз. Однією з можливих стратегій є посилення міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки.

Міжнародні угоди та конвенції, спрямовані на боротьбу з кіберзлочинністю та захист кіберінфраструктури, відіграють основну роль у цьому процесі. Спільні норми та стандарти забезпечать взаєморозуміння між державами, сприятимуть обміну інформацією про нові загрози та вразливості. Крім того, співпраця у сфері кібербезпеки сприятиме виробленню єдиної стратегії протидії кіберзлочинності та забезпеченню правової відповідальності за кібератаки.

Ще одним ключовим аспектом є розробка міжнародних стандартів для захисту особистих даних у цифровому просторі. Загальноприйняті норми забезпечать гармонізацію законодавства різних країн щодо захисту даних громадян і забезпечать їхню конфіденційність та цілісність.

На думку Європейської комісії, протидія кіберзагрозам потребує з боку ЄС масштабних інвестицій у технології кібербезпеки, продукти, процеси й експертизу для досягнення технологічної автономії кібербезпеки та захисту своєї цифрової економіки, суспільства та демократії. Ці можливості є також важливими для сприяння глобальним зусиллям, спрямованим на створення безпечного кіберпростору для всіх. На основі роботи країн-членів та державно-приватного партнерства Європейська комісія пропонує створення мережі з кібербезпеки з Європейським центром досліджень та компетенції з кібербезпеки. Цей Центр допоможе розробити та впровадити інструменти та технології, необхідні для усунення постійно змінюваних кіберзагроз. Він буде доповнювати зусилля з нарощування потенціалу в цій сфері на рівні ЄС та на національному рівні [6].

Правильно розроблена стратегія зовнішньої політики України щодо співпраці з ЄС у сфері кібернетичної безпеки, безперечно, призведе до взаємовигідного партнерства у вирішенні проблемних питань щодо забезпечення національних інтересів у сфері кібербезпеки.

Гібридні підходи в міжнародному праві відзначаються поєднанням традиційних підходів до правового регулювання з інноваційними та сучасними інструментами і методами. Ці підходи

розвиваються відповідно до викликів сучасного світу, де технологічний розвиток та глобальні проблеми потребують нових способів мислення у галузі права.

Вони дають можливість поєднувати традиційні інструменти міжнародного права, такі як договори та конвенції, з інноваційними технологіями, наприклад, блокчейн-технологіями для автоматизованої верифікації та електронного підпису документів. Це полегшує і прискорює процеси укладання угод, забезпечуючи високий рівень їхньої надійності та вірогідності.

Блокчейн-технології, як розподілена база даних, надають можливість створення надійних, нехитрих та непідробних записів угод міжнародних партнерів. Кожна транзакція або угода, яка заноситься в блокчейн, отримує унікальний шифр та часову позначку, що робить будь-яку спробу змінити чи видалити дані майже неможливою без згоди всіх учасників системи. Це забезпечує високий рівень надійності та невідворотності інформації, зменшуючи ризик спорів чи непорозуміння між партнерами [7].

Крім того, блокчейн забезпечує прозорість операцій. Усі учасники мережі можуть переглядати угоди, транзакції та інші важливі дані у реальному часі. Це виключає можливість змови або вчинення шахрайства, оскільки будь-яка спроба маніпуляції даними стане відомою всім учасникам мережі, що змусить партнерів діяти чесно та відкрито.

Гібридні підходи дають можливість створення гнучкіших нормативних механізмів, які можуть легко адаптуватися до змінних потреб глобального співтовариства. Наприклад, використання інтелектуальних систем аналізу даних може допомогти відстежувати динаміку виникнення нових міжнародних проблем і сприяти швидшому реагуванню на них за допомогою зміни нормативних рамок. Також гібридні підходи можуть сприяти залученню широкого спектру зацікавлених сторін, включаючи урядові органи, громадянське суспільство та приватний сектор, до розробки та впровадження нових нормативних інструментів. Це забезпечує ширшу підтримку і легітимність нових правових норм, що робить їх більш прийнятними для всіх зацікавлених сторін.

Алгоритми машинного навчання можуть бути використані для автоматичного аналізу тисяч юридичних документів, включаючи судові рішення, угоди та правові статті. Це дає можливість виявляти патерни, що можуть бути корисними для вирішення аналогічних спорів. Наприклад, системи можуть розпізнавати спільні аргументи у подібних справах та рекомендувати ефективні стратегії для адвокатів [8].

Гібридні підходи стають основою для розвитку майбутнього міжнародного права, даючи можливість ефективно відповідати на нові виклики та розвивати сучасні нормативні механізми, які враховують інноваційні технології та потреби глобального співтовариства.

Висновки. Зважаючи на значний прогрес і досвід Європейського Союзу у виробленні й удосконаленні механізму забезпечення кібербезпеки європейських країн, Україна має стати активним учасником цих безпечних процесів. З одного боку, враховуючи інтеграційні прагнення України, це буде сприяти поліпшенню іміджу держави, а з другого – впливати на формування організаційно-правової основи забезпечення національної кібербезпеки України.

В умовах гібридної війни та запровадження практик електронного врядування питання кібернетичної безпеки для України мають бути в центрі уваги державної політики.

Використання інноваційних технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект та аналіз великих даних у поєднанні з традиційними методами відкриває незмірні можливості для розвитку міжнародних нормативних рамок.

Ці технології не лише змінюють парадигми у галузі права, але й надають нам шанс побудувати більш справедливий, прозорий та безпечний світ. Розуміння викликів, які вони ставлять перед нами, та власна готовність до пошуку і впровадження нових рішень можуть призвести до трансформації глобальних правових систем.

Ми зобов'язані використовувати ці технології розумно та відповідально, наділяючи їх потужностями для побудови кращого майбутнього. За допомогою гібридних підходів і технологічних інновацій, ми можемо справді змінити світ, забезпечуючи ефективні та справедливі правові механізми, що

Майбутнє міжнародного права: інтеграція сучасних технологій, гібридні підходи та створення...

віддзеркалюють високі стандарти справедливості, прозорості та гідності для кожного члена глобального співтовариства. Наше завдання – взяти на себе відповідальність за цю трансформацію і впевнено крокувати в майбутнє, де право стає запорукою гармонії та розвитку для всіх народів світу.

Використання технологій сприяє інноваціям у правовій галузі, відкриваючи нові можливості для розвитку правових інструментів та механізмів. Це може охоплювати і створення нових видів угод, які раніше були неможливими без використання технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Законодавство та стратегії у сфері кібербезпеки країн Європейського Союзу, США, Канади та інших. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. Київ: Інфоцентр, Європейський інформаційно-дослідницький центр, Лабораторія законодавчих ініціатив, 2016. 37 с.
2. Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union – NIS Directive: Directive (EU) 2016/1148 of the European parliament and of the council of 6 July 2016 / Official Journal of the European Union. URL: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (дата звернення 11.10.2023).
3. Першин Ю. Ю. Записки про «гібридну війну». Питання безпеки. 2016. № 4. С. 63–85.
4. Артюх У. Туман «гібридної війни»: Чому шкідливо мислити гібридно. Спільне. 2016. № 10. С. 124–132.
5. Сенаторова О. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. К., 2018. 208 с.
6. State of the Union 2017 – Cybersecurity: Commission scales up EU's response to cyberattacks: European Commission – Press release, 19 September 2017 / European Union. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3193_en.htm (дата звернення 11.10.2023).
7. Визначення та особливості технології блокчейн у сучасному світі. Матеріали 27-го Міжнародного молодіжного форуму «Радіоелектроніка і молодь у XXI столітті». Вісник 4. Харків. С. 52–53.
8. Цюмра В. Й., Корильчук С. Т., Оленюк Д. О. (2023). Розвиток штучного інтелекту в сучасній юриспруденції. Наукові записки Львівського університету бізнесу і права (38). 100–108.
9. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. К. : ХНІВС, 2020. 544 с

REFERENCES

1. Legislation and strategies in the field of cybersecurity in the European Union, the United States, Canada and other countries. Information note prepared by the European Information and Research Centre at the request of the Member of Parliament of Ukraine. Kyiv: Infocenter, European Information and Research Centre, Agency for Legislative Initiatives, 2016. 37 p. [In Ukrainian].
2. Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union – NIS Directive: Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 / Official Journal of the European Union. URL:http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (accessed 05.06.2018). [In English].
3. Notes on the «hybrid war». Security issues. 2016. No. 4. P. 63–85. [In Ukrainian].
4. Artyukh U. The Fog of «Hybrid War»: Why it is harmful to think hybrid. Common. 2016. No. 10. P. 124–132. [In Ukrainian].
5. Senatorova O. Human rights and armed conflicts: a study guide. K., 2018. 208 p. [In Ukrainian].
6. State of the Union 2017 – Cybersecurity: Commission scales up EU's response to cyberattacks: European Commission – Press release, 19 September 2017 / European Union. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3193_en.htm (accessed 05.06.2018). [In English].
7. Definition and features of blockchain technology in the modern world. KhNURE, Materials of the 27th International Youth Forum «Radio Electronics and Youth in the XXI Century». Volume 4. Kharkiv. 2023. P. 52–53. [In Ukrainian].
8. Tsiomra V. Y., Korylchuk S. T., & Oleniuk D. O. (2023). DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN JURISPRUDENCE. Scientific Notes of Lviv University of Business and Law, (38), 100–108.
9. Voitsikhovsky A. V. International law: a textbook. K.: HNIVS, 2020. 544 с. [In Ukrainian].

Дата надходження: 14.10.2023 р.

Yaryna Bohiv

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the
Department of Legal Theore and Consitutionalism
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

Anastasiia Shardakova

Lviv Polytechnic National University,
Student of the Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
anastasiia.shardakova.pv.2022@lpnu.ua

**THE FUTURE OF INTERNATIONAL LAW: INTEGRATION
OF MODERN TECHNOLOGIES, HYBRID APPROACHES AND CREATION
OF NEW NORMATIVE FRAMEWORKS FOR THE GLOBAL COMMUNITY**

In today's world, the impact of technology on international relations and the legal system is rapidly increasing, which is due, in particular, to the development of information technology. Globalisation has covered the economic, political and cultural spheres of society, which has led to the relevance of this work.

This article examines the future of international law in the context of integration of modern technologies, hybrid approaches and creation of a new regulatory framework for the global community. The article examines the methods used, such as modelling conflict situations with the help of artificial intelligence, applying cyber measures to ensure cybersecurity, integrating blockchain technologies to increase the reliability and transparency of international agreements, and analysing big data to predict trends in international legal issues.

The role of technology in expanding opportunities for international cooperation and improving conflict resolution mechanisms will be discussed. Particular attention will be paid to hybrid approaches that combine traditional methods with innovative tools, contributing to the creation of more effective and flexible normative mechanisms. It will also examine the challenges and opportunities associated with the use of these technologies in contemporary conflicts, trade, human rights and other areas of international law. These new types of conflicts combine both military and non-military methods, including cyberattacks, disinformation, hacking, hybrid propaganda and economic pressure.

The analysis highlights the prospects for the development of a new normative framework that takes into account modern technologies and hybrid approaches, contributing to a more just, secure and stable international system. This article will contribute to a better understanding of the relationship between technological innovation and the future of international law, providing an important contribution to the development of this important field.

The analysis concludes that modern technology can serve as an engine for creating a more efficient, flexible and equitable normative framework in global international relations.

Keywords: public administration; globalization; informatisation; international community; international law; artificial intelligence; international organizations; collective security.

УДК 341.3

Юрій Гелемей

Національний університет «Львівська політехніка»,
аспірант Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ORCID ID :<https://orcid.org/0009-0008-0869-9713>
yurii.m.helemei@lpnu.ua

НЕДОЛІКИ «ГУМАНІТАРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ» У СФЕРІ ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.385>

© Гелемей Ю., 2023

В статті проведено узагальнений аналіз недоліків функціонування гуманітарних дипломатичних інституцій у сфері захисту прав та свобод військовополонених.

Констатовано, що загалом проблема війни в Україні актуалізує глибокі ідеолого-правові конструкції про справедливість, гідність та загальнолюдські цінності в умовах конфлікту та потребує комплексного підходу для її розв'язання. Водночас ситуація в зоні конфлікту залишає перед правозахисними механізмами виклик у забезпеченні ефективного захисту. Забезпечення невід'ємних прав військовополонених потребує не лише правового регулювання, але й практичної реалізації цих норм у складних умовах конфлікту.

Мотивовано, що захист життя та здоров'я військовополонених належить до канонічних імперативів етики, які втілюються в нормативних актах міжнародного гуманітарного права. Ця імперативна обов'язковість, виходячи з принципу недоторканності особистості, відбиває найвищі антропологічні ідеали. Однак сучасна реальність свідчить про недостатню ефективність цих нормативних засад у контексті озброєних конфліктів. Порушення прав військовополонених, на жаль, стали звичайністю, що потребує удосконалення та посилення механізмів їхнього захисту.

Основним завданням гуманітарної спільноти та держави, що прагнуть до стабілізації ситуації в зоні конфлікту, є забезпечення елементарних, «мінімальних» стандартів гуманності під час військового конфлікту, в тому числі стосовно військовополонених, що охоплює затребуваність комплексного підходу, який вмещає не тільки нормативно-правову базу, але й активну роль міжнародних організацій, громадськості та гуманітарних організацій. Одним із основних напрямків є забезпечення незалежного моніторингу умов утримання та ставлення до військовополонених.

Аналіз практики функціонування міжнародних та національних «гуманітарних дипломатій» в контексті сучасної війни на території України дало нам можливість виокремити низку істотних проблем у сфері захисту прав військовополонених, зокрема: обмежена доступність представників «гуманітарної дипломатії» до конкретних районів чи групи військовополонених, до таборів, де вони утримуються; можливі фінансові обмеження місій через проблему обмеження ресурсів та засобів для надання гуманітарної допомоги; політичний тиск та обмеження «гуманітарних місій», що спричиняє

порушення принципів нейтралітету та незалежності гуманітарної допомоги; проблеми безпеки для працівників інституцій.

Ключові слова: військовополонені; правовий статус; військове право; права військовополонених; міжнародна дипломатія; Міжнародний комітет Червоного Хреста, міжнародне гуманітарне право.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де загострилися військові конфлікти, важливо розглядати право військовополонених в контексті імплементації та реального забезпечення високих стандартів, котрі вміщені у нормах міжнародного права, що враховують загальнолюдські цінності та норми.

Онтологічна природа прав військовополонених надає їм особливий статус суб'єктів міжнародного права, що вимагає конкретних механізмів захисту. Проблема війни в Україні нині є критичною, норми військового та гуманітарного права не можуть повною мірою забезпечити реалізацію належного захисту учасників збройного конфлікту, аксіологічно, ця проблема мега актуалізується через порушення фундаментальних прав та свободи людей на всій території нашої держави, а також проблем питання щодо цінностей, які мають бути невід'ємними в будь-якому суспільстві – мир, гідність, справедливість. Нині війна держави-агресорки та її союзників проти України породжує складні питання про сутність конфлікту, природу людської належності до спільноти та відносини між людьми в контексті конфлікту.

Право військовополонених є складною аксіологічною проблемою, яка обростає масовими онтологічними аспектами суспільства. У цьому контексті поняття справедливості та гідності набувають особливого важливого значення, оскільки воєнний конфлікт породжує нові аспекти правопорядку, які потребують результатного аналізу. Людиноцентриська ідеологія сучасного суспільства вимагає гуманного ставлення до прав військовополонених, вказує на невід'ємну цінність кожної людської особи, незалежно від її становища у воєнний час. Вказане є важливим аспектом правового механізму, що ґрунтується на досягненнях моральних та етичних принципів, які мають ставитися на основу охорони та захисту військовополонених.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми норм міжнародного гуманітарного права особливо актуалізуються дослідниками в контексті формування військового права як окремої галузі права в Україні. Забезпечення належного правового статусу військовополонених було предметом аналізу низки фахівців у сфері як конституційного, так і міжнародного права, а також загальнотеоретичної юриспруденції, зокрема І. М. Жаровської, Н. П. Бортник, І. О. Личенко, М. М. Сірант, В. Ковальчука та інших.

Набагато ширше ці питання досліджували представники зарубіжної школи права, зокрема Şeyşane V. Tanrıverdi, G. Repucci S., Slipowitz A. M. Nakib та інші.

Однак проблеми мають масштабний характер, тому окремі питання потребують додаткового, комплексного аналізу.

Мета статті – аналіз недоліків функціонування гуманітарних дипломатичних інституцій у сфері захисту прав та свобод військовополонених.

Виклад основного матеріалу. В умовах кризових явищ правові норми часто є малодієвими. В умовах війни правовий аспект регулювання суспільних відносин містить проблему збереження міжнародного гуманітарного права та прав людини в умовах військового конфлікту. Воно виступає діяльнісною сферою для міжнародних організацій та держави, щоб забезпечити захист прав громадян та безпеку їм.

Захист життя та здоров'я військовополонених належить до канонічних імперативів етики, які втілюються в нормативних актах міжнародного гуманітарного права. Ця імперативна обов'язко-

вість, виходячи з принципу недоторканності особистості, відбиває найвищі антропологічні ідеали. Однак сучасна реальність свідчить про недостатню ефективність цих нормативних засад у контексті озброєних конфліктів. Порушення прав військовополонених, на жаль, стали звичайністю, що потребує удосконалення та посилення механізмів їхнього захисту.

В аналітичній доповіді Управління Верховного комісара з прав людини, що ґрунтується на опитуваннях звільнених українських військових, які побували у полоні, констатовано, що найпоширенішими формами тортур або жорстокого поводження були побиття руками (зазвичай у тактичних рукавичках), кийками або дерев'яними молотками, а також удари ногами по різних частинах тіла. Також застосовувалися електрошоки ери і так званий військовий польовий телефон ТА-57 «ТАПік». Чоловік, якого катували в ДІЗО виправної колонії поблизу Оленівки, розповів про те, що «прив'язували дроти до моїх геніталій і носа і били мене струмом. Вони просто розважалися і не цікавилися моїми відповідями на їхні запитання» [1].

Проблема захисту життя та здоров'я військовополонених має особливе значення, тому діяльність міжнародних організацій урядового та неурядового характеру тут відіграють основну роль. Як вказують М. О. Кравцова та Т. К. Дацюк, «захист прав та інтересів військовослужбовців є важливим завданням як на міжнародному, так і на національному рівнях. Існуючі міжнародні стандарти та національні закони та політики спрямовані на безпеку, здоров'я та благополуччя військовослужбовців, а також на запобігання порушенням їх прав під час збройних конфліктів» [2, с. 401].

«Гуманітарна дипломатія» в науковій літературі узагальнюється як комплекс заходів, що здійснюються різними суб'єктами спільно з урядами, (пара)військовими організаціями чи особами з метою втручання або підштовхування до втручання в контекст, де людство перебуває в небезпеці [3]. Гуманітарна дипломатія означає особливу форму дипломатичної діяльності, яку здійснюють різні суб'єкти для захисту людського життя та гідності в ситуаціях, коли вони перебувають під загрозою. Спершу це поняття більше асоціювалося з гуманітарними неурядовими організаціями та деякими агентствами ООН. Проте сьогодні дедалі більше держав приймають гуманітарну дипломатію як інструмент зовнішньої політики та видають себе як глобальні гуманітарні актори [4].

Основним завданням гуманітарної спільноти та держави, що прагнуть до стабілізації ситуації в зоні конфлікту, є забезпечення елементарних, «мінімальних» стандартів гуманності під час військового конфлікту, в тому числі стосовно військовополонених, що охоплює затребуваність комплексного підходу, який вміщає не тільки нормативно-правову базу, але й активну роль міжнародних організацій, громадськості та гуманітарних організацій. Одним із основних напрямів є забезпечення незалежного моніторингу умов утримання та ставлення до військовополонених. Це дає можливість вчасно виявляти та реагувати за умови порушення їх прав та забезпечити необхідний захист.

Основною організацією, що репрезентує таку гуманітарну дипломатію, виступає Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Червоний Хрест є міжнародною гуманітарною організацією, яка працює в галузі медичної допомоги та гуманітарної допомоги під час воєн, конфліктів та природних катастроф. Червоний Хрест використовує свій статус, щоб забезпечити захист та надання допомоги жертвам конфліктів та кризових ситуацій, особливу спеціалізацію має саме ця організація у сфері захисту військовополонених.

МКЧХ має спеціальні повноваження щодо військовослужбовців згідно з міжнародним гуманітарним правом, зокрема Женевськими конвенціями та додатковими протоколами до них. Основні повноваження МКЧХ – моніторинг умов утримання військовослужбовців, надання гуманітарної допомоги для потреб та захисту їх прав, таких як право на життя, недоторканність особи, гідність та право на здоров'я, також відповідає за поширення інформації та сприяння діалогу між конфліктними сторонами з наданням забезпечення захисту військовослужбовців. Проте низька ефективність МКЧХ у цій сфері все частіше вказує на те, що підривається моральний авторитет Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо захисту комбатантів у контексті міжнародного гуманітарного права [5].

Аналіз практики функціонування міжнародних та національних «гуманітарних дипломатій» в контексті сучасної війни на території України дає нам можливість виокремити низку істотних проблем у сфері захисту прав військовополонених.

Перший виклик пов'язаний з обмеженою доступністю представників «гуманітарної дипломатії» до конкретних районів чи групи військовополонених, до таборів, де вони утримуються, що може бути охарактеризовано з позицій правової ідеології як проблема невідповідності принципам справедливості та гуманітарної справедливості. Такі обмеження можуть суперечити основоположним аксіологічним цінностям права, включаючи пріоритет захисту гідності та прав людини. Права військовополонених у цьому контексті можуть розглядатися як вищий державний інтерес, що вимагає найвищого ступеня захисту та уваги, проте через супротив держави-агресорки не може бути досягненим.

Другий виклик пов'язаний з фінансовими обмеженнями «гуманітарної дипломатії» через проблему обмеження ресурсів та засобів для надання гуманітарної допомоги. З погляду юридичного об'єктивізму, гуманітарні місії та гуманітарні дипломатичні місії реалізуються на добровільних засадах і немає правових зобов'язань і відповідальності державних та міжнародних організацій за ненадання додаткових фінансових ресурсів для гуманітарної допомоги. Виникає питання про відповідальність за недостатню фінансову підтримку, особливо у військових конфліктах, коли потреби в гуманітарній допомозі найвищі. Тому правовий аналіз може бути спрямований на оцінку справедливості та справедливого розподілу ресурсів у контексті гуманітарної допомоги. У цьому вимірі, питання фінансових обмежень може виступати як проблема справедливості в розумінні ресурсного вирівнювання, невідповідальне або недостатнє фінансування може призвести до подолання лише основних потреб, не враховуючи загальної потреби у гуманітарній допомозі. Є. Полінські та Дж. Кузмановіч доречно вказують, що «пошук узгодженості та взаємодоповнюваності між гуманітарними зусиллями, зусиллями в галузі розвитку та мирними зусиллями в умовах тривалих конфліктів кидає виклик багатьом аспектам традиційної операційної та фінансової архітектури допомоги» [6].

Третій виклик пов'язаний з політичним тиском та обмеженнями «гуманітарних місій», що спричиняє порушення принципів нейтралітету та незалежності гуманітарної допомоги. Загалом вказане може бути оцінено як порушення міжнародних норм та договорів, які гарантують нейтралітет та незалежність гуманітарної допомоги під час ведення війни чи конфлікту, вони вважаються порушенням суверенітету гуманітарних організацій та перешкодою виконання їхньої місії захисту життя та гідності військовополонених.

Принципи міжнародного гуманітарного права підкреслюють важливість принципу нейтралітету як основи моральної ідеї гуманітарної допомоги, вказане передбачає, що гуманітарна допомога не має бути підпорядкована політичним або військовим інтересам, а має виходити з універсальних цінностей захисту життя та гідності.

Одним із прикладів політичного тиску може бути ситуація, коли уряд певної країни намагається обмежити доступ організації до певних конфліктних зон або затримує поставки гуманітарної допомоги з політичних міркувань. Цей політичний тиск може бути спрямований на зміну вектора розподілу гуманітарної допомоги, приховати факти порушень прав людини або затримати поставки необхідних ресурсів. Такі втручання можуть мати важливі наслідки для здійснення гуманітарної місії в зоні конфлікту та можуть піддати сумніву етичні та моральні цінності, які проголошуються на декларативному рівні.

Четвертий виклик пов'язаний з проблемами безпеки для працівників «гуманітарної дипломатії», зокрема МКЧХ, що вказує на проблему неможливості забезпечити імунітет співробітників гуманітарних організацій. Однією з основних проблем є забезпечення особистої безпеки працівників МКЧХ, які забезпечують свою місію в небезпечних та непередбачуваних умовах. Це може бути безпека від зброї, вибухів, агресивних груп, терористичних атак та інших форм насильства, які можуть стати загрозою їхньому життю та фізичній недоторканності.

Висновки. Загалом проблема війни в Україні актуалізує глибокі ідеолого-правові конструкції про справедливість, гідність та загальнолюдські цінності в умовах конфлікту та потребує комплексного підходу для її розв'язання. Водночас ситуація в зоні конфлікту залишає перед правозахисними механізмами виклик у забезпеченні ефективного захисту. Забезпечення невід'ємних прав військовополонених вимагає не лише правового регулювання, але й практичної реалізації цих норм у складних умовах конфлікту.

Аналіз практики функціонування міжнародних та національних «гуманітарних дипломатій» в контексті сучасної війни на території України дав нам можливість виокремити низку істотних проблем у сфері захисту прав військовополонених, зокрема: обмежена доступність представників «гуманітарної дипломатії» до конкретних районів чи групи військовополонених, до таборів, де вони утримуються; можливі фінансові обмеження місій через проблему обмеження ресурсів та засобів для надання гуманітарної допомоги; політичний тиск та обмеження «гуманітарних місій», що спричиняє порушення принципів нейтралітету та незалежності гуманітарної допомоги; проблеми безпеки для працівників інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. More than 8 months into Russia's armed attack on Ukraine and the ensuing escalation in hostilities the UN reports widespread abuse, torture of prisoners of war. 2022. URL: <https://ukraine.un.org/en/207332-more-8-months-russia%E2%80%99s-armed-attack-ukraine-and-ensuing-escalation-hostilities-un-reports>
2. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 398–402.
3. Rousseau E., Pende S. A. Humanitarian Diplomacy. Global Diplomacy, 2020. ISBN : 978-3-030-28785-6 URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-28786-3_18
4. Şeyşane V., Tanrıverdi G. States as «Humanitarians»: The Turkish Brand of Humanitarian Diplomacy. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2022. Vol. 10 (1), 153–178. DOI: 10.14782/marmarasbd.993408; 5. Bradley M. From armed conflict to urban violence: transformations in the International Committee of the Red Cross, international humanitarianism, and the laws of war. *European Journal of International Relations*, 2020. Vol. 26(4), 1061–1083. <https://doi.org/10.1177/1354066120908637>
5. Bradley M. From armed conflict to urban violence: transformations in the International Committee of the Red Cross, international humanitarianism, and the laws of war. *European Journal of International Relations*, 2020. Vol. 26(4), 1061–1083. <https://doi.org/10.1177/1354066120908637> [In English].
6. Policinski E., Kuzmanovic J. Protracted Conflicts: The enduring legacy of endless war. *International Review of the Red Cross*, 2019. Vol. 101(912), 965–976. doi:10.1017/S1816383120000399

REFERENCES

1. *More than 8 months into Russia's armed attack on Ukraine and the ensuing escalation in hostilities the UN reports widespread abuse, torture of prisoners of war*. 2022. URL: <https://ukraine.un.org/en/207332-more-8-months-russia%E2%80%99s-armed-attack-ukraine-and-ensuing-escalation-hostilities-un-reports> [In English].
2. Kravtsova M. O., Datsiuk T. K. *Mizhnarodni standarty zakhystu ta dotrymannia prav viiskovopolonenykh* [International standards for the protection and observance of the rights of prisoners of war]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. No. 2. S. 398–402. [In Ukraine].
3. Rousseau E., Pende S. A. *Humanitarian Diplomacy*. Global Diplomacy, 2020. ISBN : 978-3-030-28785-6 URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-28786-3_18 [In English].
4. Şeyşane V., Tanrıverdi G. *States as «Humanitarians»: The Turkish Brand of Humanitarian Diplomacy*. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2022. Vol. 10 (1), 153–178 . DOI: 10.14782/marmarasbd.993408 [In English].
5. Bradley M. *From armed conflict to urban violence: transformations in the International Committee of the Red Cross, international humanitarianism, and the laws of war*. *European Journal of International Relations*, 2020. Vol. 26(4), 1061–1083. <https://doi.org/10.1177/1354066120908637> [In English].
6. Policinski E., Kuzmanovic J. *Protracted Conflicts: The enduring legacy of endless war*. *International Review of the Red Cross*, 2019. Vol. 101(912), 965–976. doi:10.1017/S1816383120000399 [In English].

Дата надходження: 14.10.2023 р.

**SHORTCOMINGS OF «HUMANITARIAN DIPLOMACY» IN THE FIELD
OF THE PROTECTION OF PRISONERS OF WAR**

The article provides a generalized analysis of the shortcomings of the functioning of humanitarian diplomatic institutions in the field of protection of the rights and freedoms of prisoners of war.

It was established that, in general, the problem of the war in Ukraine actualizes deep ideological and legal constructions about justice, dignity and universal human values in the conditions of the conflict and requires a comprehensive approach to its solution. At the same time, the situation in the conflict zone leaves human rights mechanisms with the challenge of ensuring effective protection. Ensuring the inalienable rights of prisoners of war requires not only legal regulation, but also the practical implementation of these norms in difficult conflict conditions.

It is motivated that the protection of the life and health of prisoners of war belongs to the canonical imperatives of ethics, which are embodied in normative acts of international humanitarian law. This imperative obligation, based on the principle of inviolability of the individual, reflects the highest anthropological ideals. However, the modern reality shows the insufficient effectiveness of these normative principles in the context of armed conflicts. Unfortunately, violations of the rights of prisoners of war have become commonplace, which requires improvement and strengthening of their protection mechanisms.

The main task of the humanitarian community and the state striving to stabilize the situation in the conflict zone is to ensure elementary, «minimum» standards of humanity during a military conflict, including in relation to prisoners of war, which includes the need for a comprehensive approach that includes not only the regulatory and legal framework, but also the active role of international organizations, the public and humanitarian organizations. One of the main directions is to ensure independent monitoring of conditions of detention and treatment of prisoners of war.

The analysis of the practice of the functioning of international and national «humanitarian diplomacy» in the context of the modern war on the territory of Ukraine gave us the opportunity to single out a number of significant problems in the field of protecting the rights of prisoners of war, in particular: the limited accessibility of representatives of «humanitarian diplomacy» to specific areas or groups of prisoners of war, to the camps where they are held; possible financial limitations of missions due to the problem of limiting resources and means for providing humanitarian aid; political pressure and limitations of «humanitarian missions», which causes a violation of the principles of neutrality and independence of humanitarian aid; security problems for employees of institutions.

Keywords: prisoners of war; legal status; military law; rights of prisoners of war; international diplomacy; International Committee of the Red Cross; international humanitarian law.

УДК 504.05

Зоряна Добош

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
zoryana.a.dobosh@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3680-7207>

Іванна Янковська

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ivanna.yankovska.pv.2020@lpnu.ua

Соломія Підцерковна

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
solomiia.pidtserkovna.pv.2020@lpnu.ua

ПРИНЦИПИ ЯК ОСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.391>

© Добош З., Янковська І., Підцерковна С., 2023

У статті охарактеризовано актуальні проблеми міжнародної екологічної безпеки в контексті системного прояву принципів її реалізації, що обґрунтовує потребу консолідації зусиль міждержавних заходів природоохоронного характеру на засадах стійкого та збалансованого розвитку. Розкриваються передумови становлення глобальної екологічної безпеки як невід'ємної частини міжнародних відносин та політики на тлі довготривалої екологічної кризи. Виділяються та обґрунтовуються характерні ознаки глобальної екологічної безпеки та рівні її функціонування за територіальним принципом. Акцентується увага на відсутності меж прояву більшості екологічних загроз і небезпек, що унеможливує подолання наслідків державами самостійно. Виділено глобальні загрози та небезпеки, що визначатимуть у найближчій перспективі напрями співпраці у світовій екологічній безпеці. Окреслюються паритетні засади та принципи формування глобального екологічного безпечного простору. Виходячи із світового досвіду форм і методів ощадливого використання природних ресурсів та дотримання безпеки існування, запропоновано напрями стратегічного планування національної екологічної безпеки.

Визначено, що глобалізаційні процеси на планеті посилюють загрозу людству у вигляді екологічних небезпек: руйнування озонового шару атмосфери та проявів гло-

бальних змін клімату, забруднення світового океану, цивілізаційного протистояння між християнським і мусульманським світом, створення та функціонування глобальної терористичної мережі, розповсюдження ядерної, хімічної, біологічної, геофізичної, космічної, психотропної, екологічної та інших видів зброї і технологій масового ураження.

Основними механізмами реалізації міжнародної екологічної безпеки варто вважати міждержавне співробітництво, створення механізмів дієвого міжнародного консалтингу, мирного врегулювання спорів, запобігання транскордонному забрудненню довкілля, науково-технічної співпраці, міжнародної відповідальності за транскордонну шкоду довкіллю, громадського контролю та залучення міжнародних неурядових і громадських організацій у надзвичайних екологічних ситуаціях. Доведено, що механізми функціонування міжнародної екологічної безпеки за надзвичайних ситуацій вимагають консолідації зусиль міждержавних заходів природоохоронного характеру на засадах стійкого та збалансованого розвитку.

Ключові слова: консолідація; екологія; безпека; загроза; економіка; держава; стратегія.

Постановка проблеми. Глобалізація світового економічного простору та інтернаціоналізація екологічних проблем спричиняють трансформацію стратегічних орієнтирів розвитку людства в напрямку досягнення збалансованості рівнів розподілу еколого-економічних благ та раціональності використання природних ресурсів між країнами.

Всепланетарне зростання екологічних загроз змушує оцінювати їх як визначальні й спрямовуючі фактори в сфері розвитку міжнародних відносин та відповідних змін у геополітичній ситуації. Це пов'язано зі складністю і суперечливістю процесів взаємодії систем техногенної цивілізації та природи. Власне ці взаємодії відбуваються за своїми законами, які разом узяті спроможні транслювати синергетичні ефекти в майбутнє. Через це загрози в природній і техногенній сферах у найближчій перспективі можуть стати домінуючими. Ці загрози своєю чергою здатні створювати та активізувати низку інших загроз, що проявляються винятково високим градієнтом посилення факторів ураження населення, навколишнього природного середовища в момент їх виникнення, акумуляції та розвитку.

Аналіз дослідження проблеми. Зростання масштабів антропогенного впливу на біосферу та неспроможність за ряду випадків призупинити посилення екологічних ризиків функціонування економічних і політичних систем індустріальних країн, на думку багатьох учених (О. Білоруса, О. Васюти, А. Гальчинського, З. Герасимчука, Б. Губського, М. Долішнього, А. Філіпенка, Є. Хлобистова, О. Чумаченка, В. Шевчука та ін.), засвідчує складний внутрішній і зовнішній контекст формування міжнародної екологічної безпеки. Водночас спостерігається утворення міждержавних центрів сили впливу на ці процеси через активізацію нових форм конкуренції акторів міжнародних відносин – держав-лідерів економічного розвитку, транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків, світових виробничих центрів, технологічних мегаполісів, міжнародних неурядових організацій та ін. За своєю конфігурацією та структурою ці актори є надзвичайно рухливі та економічно потужні в потенціалі перерозподілу ресурсів світу. Все це зумовлює екологічний пріоритет в економічному та науково-технічному прогресі людства, зумовлюючи створення єдиної консолідованої системи міждержавних заходів природоохоронного характеру – міжнародної екологічної безпеки.

Мета статі полягає в тому, що такі стратегічні вектори поступу суспільства все більше інтегруються у сферу геополітичних інтересів експансії – просторового розширення потенціалу розвитку та стійкості самоорганізації суспільства в здобутті ресурсів життєзабезпечення та відновлення конкурентних переваг. Постає потреба дослідження міжнародної екологічної безпеки в

контексті принципів її реалізації, які в поєднанні спроможні транслювати синергетичний ефект запобігання проявам поляризації країн світу та загрозам природного, техногенного, демографічного, економічного та іншого характеру.

Виклад основного матеріалу. Інтернаціоналізація екологічних проблем та глобалізація світового економічного простору призводять до трансформації стратегічних орієнтирів людського розвитку в бік збалансованого розподілу екологічних і економічних вигод та раціонального використання природних ресурсів між країнами.

Проблеми міжнародної екологічної безпеки пов'язані із системним проявом принципів їх реалізації, що обґрунтовує потребу консолідації зусиль міждержавної екологічної політики на основі сталого та збалансованого розвитку та саме тому ця тема є дуже актуальною.

Як стверджує І. В. Сталінська, екологічна безпека всередині держави вважається однією з основних складових частин національної безпеки [1, с. 4].

Зростання екологічних загроз змушує розглядати їх як визначальні і направляючі чинники розвитку міжнародних відносин та відповідних змін геополітичної ситуації.

Це пов'язано зі складністю та неузгодженістю процесів взаємодії систем техногенної цивілізації та природи. Насправді ці взаємодії підкоряються власним законам, які разом здатні перевести синергетичний ефект у майбутнє.

Внаслідок загрози в природній та техногенній сфері можуть стати домінуючими в найближчому майбутньому. Ці загрози своєю чергою можуть породжувати та посилювати низку інших загроз, що проявляється у винятково високому градієнті інтенсифікації факторів впливу на населення та навколишнє середовище в момент їх виникнення, накопичення та розвитку.

Екологічна безпека – це сукупність певних властивостей навколишнього середовища та умов, створених цілеспрямованими діями людини, за яких з урахуванням економічних, соціальних факторів та науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери антропогенні впливи довкілля та негативні зміни, що відбуваються в ньому, є уникнення, забезпечує збереження здоров'я людини та усуває довгострокові наслідки для нинішнього та майбутніх поколінь.

Як слушно зазначає А. В. Бохан, міжнародна екологічна безпека – це системний та багатоступеневий процес інтеграції, регіоналізації, лібералізації та демократизації міжнародних відносин, складові частини якого утворюють сукупність екологічних умов існування людини та впливають на функціонування природоохоронних установ та організацій, створюючи спеціальні режими, щоб запобігти екологічній небезпеці. Це є основою формування стабільної світової економічної системи [2, с. 1].

О. Є. Пилипенко зазначає, що міжнародна безпека є важливим питанням для всіх країн світу у визначенні стратегій виживання сучасних поколінь, оскільки вплив глобальних процесів негативно впливає на більшу частину країн, а глобальне потепління перетворює і без того нестабільні регіони на збройні конфлікти за природні ресурси. Тому формування системи міжнародної безпеки має здійснюватися не шляхом дискримінації та експлуатації людей в окремих регіонах та країнах світу, а здійснюватися відповідно до загальновизнаних принципів паритету з урахуванням різних об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на стан безпеки [3, с. 17–18].

С. М. Лутковська наголошує, що формування міжнародної екологічної безпеки має здійснюватися не через дискримінацію конкретних регіонів та країн світу, а відповідно до загальновизнаних засад паритету та принципів, серед яких важливими є системність, пріоритетність, спільність, інтеграція, рівність між суб'єктами [4, с. 27–28].

Погоджуємося з А. В. Бохан про те, що формування міжнародної екологічної безпеки має здійснюватися з урахуванням таких принципів:

- пріоритет міжнародної екологічної безпеки в структурі національної безпеки країни та стратегічні орієнтири розвитку суспільства з обов'язковим дотриманням прав та свобод людини;
- пріоритетність міжнародної екологічної безпеки та її політична підтримка;

- пріоритет загальнолюдських цінностей і права народів та народів світу на безпечне довкілля;
- інтернаціоналізація міжнародної екологічної безпеки;
- інтеграція міжнародної екологічної безпеки в цінності та пріоритети розвитку людства, процеси їх внутрішньої взаємодії;
- колективний характер міжнародної екологічної безпеки;
- рівноправність суб'єктів міжнародної охорони навколишнього середовища;
- системна складність і невизначеність якісних та кількісних параметрів міжнародної екологічної безпеки та попередження екологічних ризиків;
- збереження цінності своєчасно наданих товарів, як пов'язані з допомогою у захисті екологічної безпеки;
- системний характер міжнародної екологічної безпеки, що передбачає загальну екологізацію суспільного життя в усіх країнах на основі ідеології, культури, свідомості, освіти, політики, економіки та інших складових частин суспільного життя;
- просторовий консерватизм міжнародної екологічної безпеки;
- співпраця в надзвичайних екологічних ситуаціях;
- мирне вирішення спорів, пов'язаних із транскордонним впливом на навколишнє природне середовище та рівнем міжнародної екологічної безпеки, що передбачає створення глобального спеціалізованого органу для їх вирішення;
- систематичний обмін екологічною інформацією та попередження транскордонного забруднення;
- принцип добросусідства та науково-технічної співпраці;
- міжнародна відповідальність за транскордонну шкоду довкіллю;
- єдність економіки та політики, що сприяє розвитку екологічних ініціатив, у тому числі громадського контролю міжнародної екологічної безпеки [2, с. 3–4].

Ю. О. Корецький дотримується думки стосовно вищезазначених принципів та зазначає, що вони свідчать про системну взаємозалежність ступенів раціоналізації природи, якості довкілля, стану природно-ресурсного та енергетичного потенціалу між країнами, з одного боку, та потенціалів розвитку світового співтовариства – з другого.

На нашу думку, для забезпечення обліку екологічного фактора в міжнародних економічних відносинах потрібне втручання відповідних регулюючих державних та недержавних структур. Державне регулювання міжнародних економічних відносин з урахуванням екологічного фактора може здійснюватися за допомогою певної сукупності конкретних методів, форм та інструментів. Усі методи державного регулювання міжнародних економічних відносин можна розбити на такі групи: адміністративні та правові методи, прямі та непрямі економічні методи та соціально-психологічні методи.

Механізм державного регулювання міжнародних економічних відносин країни з урахуванням екологічного чинника можна розглядати як сукупність програмно-координаційних, фінансово-економічних, організаційно-економічних та правових форм, методів, принципів, інструментів та важелів, які застосовуються в практиці міжнародних економічних відносин між країнами. На функціонування механізму державного і міждержавного регулювання економічних відносин мають вплив:

- 1) економічна оцінка наслідків «експорту-імпорту» не екологічної продукції, технологій та послуг та розробка відповідних інструментів регулювання;
- 2) облік екологічних факторів та обмежень у теорії та практиці міжнародної торгівлі, вивчення впливу національної еколого-економічної політики на конкурентоспроможність вітчизняної продукції, послуг та економічної системи загалом;
- 3) теоретичне обґрунтування та розробка відповідної міжнародної екологічної та економічної політики з урахуванням вимог сталого розвитку цих країн.

Принципи як основа організації та забезпечення міжнародної екологічної безпеки

Для впровадження в дію механізму регулювання міжнародних економічних відносин країни з урахуванням наявного екологічного фактора варто передбачити такі етапи:

- перший етап – планування та підготовка заходів;
- другий етап – реалізація запланованих заходів;
- третій етап – аналіз та оцінка досягнутих результатів.

Сучасна система міжнародної екологічної безпеки характеризується гнучкістю, динамічністю та іншими змінами, які передбачають:

- залучення країн світу до природоохоронної та екологічної діяльності;
- активізацію процесу укладання міжнародних угод природозахисного та екологічного спрямування;
- утворення нового вектора функціонування, впливу та розширення діяльності дієвих учасників міжнародних відносин (урядових та неурядових організацій);
- створення національних і міжнародних структур, які координують природоохоронну діяльність, екологічну політику як у регіонах, так і в масштабах усієї планети;
- екологізацію традиційних форм міжнародних відносин та їх інститутів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Процеси глобалізації, збільшення диспропорцій в економічному розвитку та ресурсному забезпеченні між економічно розвиненими і слабо розвиненими країнами, зростання кількості та міграції населення посилюють загрозу людству в довгостроковій перспективі внаслідок виникнення імпульсів руйнівних конфліктів світового масштабу у вигляді екологічних небезпек, зокрема:

- руйнування озонового шару атмосфери та проявів глобальних змін клімату;
- забруднення вод і дна світового океану;
- зростання кількості населення світу;
- обмеженість доступу до світових ресурсів та непропорційність їх використання країнами світу;
- цивілізаційне протистояння між християнським і мусульманським світом;
- створення та функціонування глобальної терористичної мережі;
- розповсюдження ядерної, хімічної, біологічної, геофізичної, космічної, психотропної, екологічної зброї та технологій масового ураження.

Все це дає підстави прогнозувати майбутні міждержавні «діалоги» та конфлікти не лише як мілітарні, політичні, демографічні, екологічні, культурні, але й міжцивілізаційні.

Вважаємо, що проведений аналіз наукових праць є корисним в теоретичному і практичному аспектах, розгляд яких дозволив розширити бачення сучасних вимірів та принципів реалізації міжнародної екологічної безпеки.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що врятувати людство від глобальних екологічних загроз можна шляхом консолідації зусиль для розбудови міжнародної екологічної безпеки і виведення світової економічної спільноти до нових вимірів процвітання та добробуту, спрямованих на сталий, збалансований та безпечний розвиток нинішнього та майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сталінська І. В. (2017). Конспект лекцій з дисципліни «Забезпечення екологічної безпеки». Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
2. Бохан А. В. (2009). Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. № 3. Відновлено з <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=42>
3. Пилипенко О. С. (2014). Сучасні проблеми міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 123 (ч. I). Київ: НУХТ. С. 16–23.

4. Лутковська С. М. (2020). *Модернізація системи екологічної безпеки сталого розвитку*: (дис. ... докт. економ. наук). Вінницький національний аграрний університет. Вінниця.
5. Корецький Ю. О. (2020). Міжнародна екологічна безпека за надзвичайних ситуацій: сучасні виміри та механізми реалізації. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Вип. 15. Київ: КНУ. С. 53–57.

REFERENCES

1. Stalinska I. V. (2017). *Konspekt leksiy z dysypliny «Zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky»* [Synopsis of lectures on the discipline «Ensuring environmental safety»]. Kharkiv: KHNUMH im. O.M. Beketova. [In Ukrainian].
2. Bokhan A. V. (2009). *Mizhnarodna ekolohichna bezpeka: suchasni vymiry ta pryntsypp realizatsiyi. Elektronnyy zhurnal «Efektyvna ekonomika»* [International environmental security: modern dimensions and principles of implementation. Electronic magazine «Effective Economy»]. No. 3. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=42> [In Ukrainian].
3. Pylypenko O. Ye. (2014). *Suchasni problemy mizhnarodnoyi bezpeky. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Modern problems of international security. Actual problems of international relations]. Vyp. 123 (ch. I). Kyiv: NUKHT. P. 16–23 [In Ukrainian].
4. Lutkovska S. M. (2020). *Modernizatsiya systemy ekolohichnoyi bezpeky staloho rozvytku: dysertatsiya*. (Dys. dokt. eконом. nauk) [Modernization of the system of ecological security of sustainable development: thesis. Dissertation ... of Doctor of Economic Sciences]. Vinnyts'kyi natsional'nyy ahrarnyy universytet. Vinnytsya. [In Ukrainian].
5. Korets'kyi Yu. O. (2020). *Mizhnarodna ekolohichna bezpeka za nadzvychaynykh sytuatsiy: suchasni vymiry ta mekhanizmy realizatsiyi. Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukraini* [International environmental security during emergency situations: modern dimensions and implementation mechanisms. Public management and administration in Ukraine]. Vyp. 15. Kyiv: KNU. P. 53–57. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Zoryana Dobosh

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
Candidate of Jurisprudence,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure
zoryana.a.dobosh@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3680-7207>

Ivanna Yankovska

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
ivanna.yankovska.pv.2020@lpnu.ua

Solomia Pidtserkovna

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
solomiia.pidtserkovna.pv.2020@lpnu.ua

ON INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL SECURITY: MODERN DIMENSIONS AND PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION

The article describes the current problems of international environmental security in the context of the systematic manifestation of the principles of its implementation, which justifies the need to consolidate the efforts of interstate environmental measures on the basis of sustainable and balanced development. The article

examines prerequisites for the formation of the global environmental safety as an integral part of international relations and politics against the background of the long-term ecological crisis. Features of the global environmental safety and levels of its operation on a territorial basis are singled out and grounded. Attention is focused on transboundary character of the manifestation of most environmental threats and hazards, making it impossible for countries to overcome the consequences on their own. Emphasized are global threats and hazards that will determine areas of cooperation in the global environmental safety in the near future. Parity basis and principles of formation of global ecologically safe space are outlined. Considering the world experience of the implementation of forms and methods of economical use of natural resources and observance of safety of existence, directions of strategic planning of national environmental safety are suggested.

It was determined that globalization processes on the planet increase the threat to humanity in the form of environmental hazards: destruction of the ozone layer of the atmosphere and manifestations of global climate change, pollution of the world ocean, civilizational confrontation between the Christian and Muslim world, the creation and functioning of a global terrorist network, the spread of nuclear, chemical, biological , geophysical, space, psychotropic, environmental weapons and technologies of mass destruction.

The main mechanisms for the implementation of international environmental security should be considered interstate cooperation, the creation of mechanisms for effective international consulting, peaceful settlement of disputes, prevention of transboundary environmental pollution, scientific and technical cooperation, international responsibility for transboundary environmental damage, public control, and the involvement of international non-governmental and public organizations in emergency environmental situations. It has been proven that the mechanisms of international environmental security during emergency situations require the consolidation of efforts of interstate environmental measures on the basis of sustainable and balanced development.

Keywords: consolidation; ecology; securit; threat; economy; state; strategy.

Vitaliy Kovalchuk
Lviv Polytechnic National University,
Head of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
doctor of Juridical Sciences, Professor
Vitalii.B.Kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7523-2098>

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF LOCAL GOVERNMENT BODIES DURING THE PERIOD OF MARITAL LAW IN UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.398>

© Ковальчук В., 2023

The article comprehensively theorizes and analyzes the unique aspects of legal regulations governing the operations of local self-government bodies during Ukraine's period of martial law. It presents specific proposals aimed at enhancing the legislation that oversees this sphere of power and legal relations. The article emphasizes the critical role of local self-government bodies during times of conflict, highlighting their continued significance as a crucial mechanism in upholding the efficient functioning of public authority and the state's defense capabilities.

This was vividly demonstrated through the actions of local self-government bodies in response to the Russian Federation's large-scale invasion of Ukraine. They were tasked with establishing voluntary territorial community formations as per the Law of Ukraine «On the Foundations of National Resistance». This involved creating checkpoints, protective structures, and facilitating conditions for the effective functioning of volunteer units. In regions without direct hostilities, these bodies actively engaged in volunteer work and providing support to the Armed Forces of Ukraine. Numerous instances exist where these bodies either spearheaded or significantly contributed to volunteer initiatives at the community level.

According to the author, the experience gained by Ukraine during the war demonstrates the undeniable advantage of self-organization of the population over centralized management. The central government will not be able to take over the functions of local self-government bodies and perform them as effectively. Even before the war, the level of trust in local authorities among citizens was one of the highest compared to other institutions. With increasing interaction between people and their local government, this trust has only strengthened. Hence, the proposal to dissolve or arbitrarily limit the powers of local self-government bodies during wartime is considered unconstitutional and a threat to the country's national security. Termination or limitation of their powers is possible only in extraordinary cases, when there is a direct threat to the life and safety of citizens who are in the territory of hostilities or occupation. In all other cases, such actions should only be possible following a well-justified court decision.

It's crucial to recognize that local self-government holds the same constitutional significance as the state's structure. The Constitution of Ukraine explicitly outlines the status of local self-government bodies, in particular their functions and powers, which they perform in peaceful conditions. Therefore, making amendments to the Constitution regarding the functioning of local self-government seems unfeasible. The functioning of local self-government during the war requires additional legislative regulation. Consequently, the Law of Ukraine «On Adopting Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law» was enacted, incorporating significant amendments into the Laws «On Local Self-Government in Ukraine» and «On the Legal Regime of Martial Law». The latest legislative act is of particular importance for the constitutional legal order, essentially acting as an addition to the Constitution of Ukraine, the effect of which is actualized in the period of wars.

Keywords: local self-government; local self-government bodies; martial law; legal regulation of the functioning of local self-government; military administrations.

Formulation of the problem. Since the declaration of martial law in Ukraine by the Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022, all public authorities have operated in a special mode. In accordance with paragraph 6 of the Decree on regional and Kyiv city state administration, local self-government bodies are tasked with forming defense councils and providing support to the military command in implementing measures related to the legal regime of martial law [1].

From the first weeks of the full-scale invasion, the President, the Government and the Verkhovna Rada of Ukraine were concerned about the unfolding situation. Consequently, they directed efforts to strengthen centralized management, expanding the powers of executive authorities on the ground while correspondingly limiting the authority of local self-government bodies. To achieve this, during the martial law period, the head of state established temporary special bodies—military administrations—in the regions and districts. The purpose of their creation is evident: working in tandem with the military command to ensure the implementation of measures related to martial law, defense, civil protection, public safety, and order. These military administrations were established based on regional and district state administrations.

However, the role of local self-government bodies during the war cannot be underestimated, they remain an important mechanism in ensuring the effective functioning of public power and the defense capability of the state. This significance was clearly demonstrated by the actions of local self-government bodies in the first days of the Russian Federation's large-scale invasion of Ukraine. They were assigned the task of creating voluntary formations of territorial communities in accordance with the Law of Ukraine «On the Foundations of National Resistance». This involved establishing checkpoints, protective structures, and other necessary conditions for the effective operation of volunteer units [2].

In areas without hostilities, local self-government bodies actively participated in volunteer activities and provided assistance to the Armed Forces of Ukraine. Numerous examples exist where they initiated the volunteer movement themselves, while others actively supported it at the level of territorial communities.

The vast majority of representatives of local self-government bodies remained in place and organized the life activities of territorial communities under new conditions. We don't have many cases when deputies, heads of communities got lost and did not take responsibility for important decisions for people, moved to safe places. Therefore, there is every reason to believe that local self-government is successfully coping with new challenges under martial law. It is worth adding that one of the reasons for a coordinated and operational response to extreme conditions is the decentralization and expansion of local powers, which have been, although not fully, implemented in recent years.

It is crucial to emphasize that even in the conditions of war, it is local self-government and the functioning of local self-government bodies that contribute to the formation, functioning and improvement of the local system of protection and protection of human and citizen rights and freedoms, thanks to which one of the most important functions of local self-government is formed and highlighted in relief – human

rights protection and law enforcement [3, p. 67]. This is primarily due to the proximity of self-government bodies to the individual, a member of the territorial community, and their understanding of his or her needs, enabling them to provide the necessary assistance promptly.

In the first days of the war, it was the local self-government bodies that became the primary center for safeguarding and protecting the civilian population. This is due to the fact that there were different challenges in different regions of the country, if in the North, South and East it is the containment of the aggressor's troops, then in the West (especially in the regions bordering the countries of the European Union) it is an unprecedented number of people seeking asylum. Additional functions that fell to the lot of local authorities in the first days of the war related to the large influx of internally displaced persons. Local self-government bodies were tasked with organizing the registration process for relevant statuses, issuing certificates, and, with the assistance of community members, establishing the procedures for accommodating those who had fled their homes. To illustrate the magnitude of the issue, consider the statistics: prior to the war, 717,000 people lived in Lviv. By March, this number had risen to 2 million, and in the first month of the conflict, the Lviv Region received 5 million temporarily displaced people.

Both before the war and after the declaration of martial law, the level of citizens' trust in local self-government bodies is constantly increasing. This is clearly demonstrated by the results of a sociological study conducted by the International Republican Institute (IRI) [4]. The study aimed to evaluate citizens' opinions, encompassing their general attitudes, perceptions of the actions of local authorities, and their stance on reconstruction. The results of the study, which recorded the mood of Ukrainians during the full-scale invasion, were pleasantly surprising – It revealed that residents of Kyiv and 20 regional centers continued to strongly support their mayors even in the face of a challenging winter and wartime conditions. Additionally, a majority of citizens praised the activity of city councils, with the highest level of trust observed in residents of Kharkiv (73 %), Khmelnytskyi (69 %), Lutsk (68%), Vinnytsia (67 %), and Ivano-Frankivsk (62 %). A feature of the current attitudes of the interviewees was the high fate of those who plan to stay in their city after the war. An overwhelming majority of Ukrainians see the future of their country as hopeful, but the percentage of such people differs in each city.

Over the course of three decades of functioning of local self-government bodies in Ukraine, a sufficiently established mechanism of functioning of local self-government bodies was formed, and the reform of decentralization of public-authority powers was practically completed. However, the political and social reality caused by the full-scale invasion of the aggressor state on the territory of Ukraine shows significant shortcomings, which demonstrate the low level of legislative and law-making effectiveness, a high degree of generalization, declarativeness, and formalism, as well as internal contradictions and overt neglect of the interests of territorial communities and their members, which directly and negatively affect the procedure for self-government bodies to exercise their powers, including the sphere of protection of human rights and freedoms within local society. This discrepancy is especially inconsistent with the fact that Ukraine has been in a state of war not since February 24, 2022, but since the annexation of Crimea and the war in the East of the country, that is, for eight years from March 18, 2014.

The experience of Ukraine in the context of the legal regulation of ensuring the functioning of local self-government bodies during the war is unique and creates a substantial basis for the possibility of improving the system of legal prescriptions in the researched area with a preventive purpose.

Analysis of recent research and publications. Despite more than two thousand wars throughout human history and the prevalence of conflicts and armed aggression in various regions, the problem of the role and importance of local self-government during periods of military conflicts, particularly the peculiarities of the legal regulation of their functioning, has not been extensively explored by many scholars. We managed to find several works that only indirectly consider this issue. In particular, they are devoted to NATO operations in Afghanistan and the role of civil-military relations during the crisis (Zanfira F.) [5], as well as the role of local authorities as an institution of the security sector in post-conflict countries (Demir C. K.) [6]. Certain studies also concern the cooperation of the US Army with public

institutions and local communities of the host African country during the fight against terrorist and religious extremists (Celestino P.) [7].

Instead, the question of the peculiarities of the functioning of local self-government bodies and, in particular, the legal regulation of their activities, became, by necessity, the subject of scientific research by domestic legal scholars. The works of Mykhailo Baimuratov and Boris Kofman, Oleksandr Batanov [12], Anatoly Zaits [13], Yuriy Klyuchkovskiy [14], and Igor Koliushko deserve special attention. It was their scientific conclusions on the researched issue that formed the basis of this article. Also, the research used the works of scientists who investigated the problem of the peculiarities of the functioning of government bodies in extreme conditions, in particular war [8, p. 36].

The purpose of the article is a comprehensive theoretical generalization and analysis of the specificities of the legal regulation of the activities of local self-government bodies during the period of martial law in Ukraine, the development of specific proposals for improving the legislation regulating the relevant sphere of power-legal relations.

Presenting main material. According to the Constitution, local self-government is recognized and guaranteed in Ukraine (Article 7), and the people exercise power directly and through state and local self-government bodies (Article 5). Therefore, local self-government bodies are endowed with the same constitutional powers as other public authorities. Therefore, when adopting laws, they cannot be limited or canceled. Two draft laws, No. 7153 and 7269, which aimed to curtail powers, were passed by the Verkhovna Rada but were not signed by the President of Ukraine. In this instance, the head of state considered the opinions of experts and community representatives, leading to a revised and improved version of the draft law. This modified version later came into force as the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law», dated May 12, 2022.

Prior to the adoption of this Law, the activities of local self-government bodies in the conditions of war in the legislation of Ukraine were not regulated systematically and comprehensively in any special legislative document. Separate issues of a profile nature were partially resolved by the Laws of Ukraine «On the Foundations of National Resistance» dated July 16, 2021, «On National Security of Ukraine» dated June 21, 2018, «On the Legal Regime of Martial Law» dated May 12, 2015, «On Military-Civil Administration» dated February 3, 2015, «On the Defense of Ukraine» dated December 6, 1991, «On Mobilization Training and Mobilization» dated October 21, 1993.

The adopted Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law» was intended to ensure the proper and uninterrupted functioning of local self-government bodies under martial law, to enable them to make operational decisions to ensure the livelihood of communities, to increase the authority of the village, township, and city head of a community where hostilities are not taking place and a military administration has not been formed. The law also regulated the activities of the military administrations of settlements.

Thus, in accordance with the Law, the village, settlement and city mayors acquire additional powers. Specifically, they can make individual decisions in the following areas: transferring funds from the local budget for the needs of the Armed Forces of Ukraine; establishing institutions to provide free primary legal assistance, combating natural disasters and epidemics, managing hazardous waste, releasing communally owned land plots from illegally placed temporary structures, inspecting buildings and structures damaged due to hostilities, and dismantling buildings and structures deemed dangerous and posing a threat to people's lives.

Decisions made by village, settlement, and city mayors enter into force from the moment of their adoption, unless a later date for their entry into force is established by these decisions, and are immediately brought to the notice of the residents of the relevant territorial communities [9].

The law also provides that in the event of violations by the head of a village, settlement, or city in the implementation of the Constitution or laws of Ukraine, the head of the regional military administration, in agreement with the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, raises before the President of Ukraine the issue of the formation of a military administration of the settlement (settlements).

The Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law», which was amended after the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law», also provides for other grounds for terminating the activities of local self-government bodies and, accordingly, creating military administrations. They are created within territorial communities in which village, settlement, city councils and/or their executive bodies, and/or village, settlement, city mayors do not exercise the powers assigned to them by the Constitution and laws of Ukraine (Part 3, Article 4 of the Law) [10]. Reasons for termination may include self-dissolution, self-removal, or simply the failure to fulfill their mandate. In districts and oblasts, military administrations are formed if a session of the district or regional council fails to convene within the specified time limits outlined in the Law of Ukraine ‘On Local Self-Government in Ukraine’. This may also occur upon the termination of their powers in accordance with the law or the failure to exercise leadership in ensuring defense, public safety, and order (Part 4, Section 4 of the Law). Military administrations of settlements, districts, and regions exercise their powers during martial law and for 30 days after its termination or cancellation.

Hence, reaching the grounds for terminating the powers of local self-government bodies is challenging but feasible. If the mayor and council deputies adhere to their duties and do not violate laws, stopping their work abruptly is impossible. However, in cases where the city or region has been occupied, the deputies may choose to remove themselves, disregarding council meetings. In such circumstances, the president, based on the current situation and tactical necessity, retains the authority to establish a military administration.

The enactment of a specific law generally had a positive impact on the regulation of local self-government bodies’ activities during the period of martial law. However, it did not encompass all areas of local public authorities’ functioning, and certain provisions require clarification and coordination with other legal norms.

1. Municipal legislation should contain norms regarding the algorithm of actions of local self-government bodies during the declaration of martial law and separately contain rules of behavior in temporarily occupied territories, in the demarcation zone and other unoccupied territories.

2. The issue of the powers of military administrations and their interaction with institutions of civil society requires legislative regulation, which would ensure the coherence of actions in providing effective assistance to the Armed Forces of Ukraine and resisting armed aggression.

3. It is necessary to abandon the simplified procedure for the appointment and dismissal of civil servants and employees of self-government bodies, in particular, it is necessary to resume competitions for vacant positions and filling out the declaration of the person provided for by the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption».

4. Special legal regulation is required by the financial sphere of local self-government activities in wartime conditions. The position of state authorities in this matter should primarily be aimed at ensuring the interests of the territorial community and be as balanced as possible with regard to the transfer of funds from the local budget to the state budget.

5. The legislation must provide for exceptional grounds for the early termination or limitation of the powers of self-government bodies, as well as the corresponding procedure for their implementation in those territories that are not in the combat zone.

6. The issue of the possibility of self-removal of employees of self-government bodies, if the performance of the duties assigned to them threatens their life and safety, requires legislative settlement.

Conclusions. The experience gained by Ukraine during the war demonstrates the undeniable advantage of self-organization of the population over centralized management. The central government will not be able to take over the functions of local self-government bodies and perform them as effectively. Even before the war, the level of trust in local authorities among citizens was one of the highest compared to other institutions. In recent times, as people increasingly interact with local government due to its proximity, this trust has only strengthened. Therefore, the idea of dissolving local self-government bodies or arbitrarily limiting their powers during the war are unconstitutional decisions that pose a threat to the country's national security. Termination or limitation of their powers is possible only in extraordinary cases, when there is a direct threat to the life and safety of citizens who are in the territory of hostilities or occupation. In any other cases, this is possible only after a reasoned court decision.

Local self-government is a constitutional construction parallel to the state structure. The Constitution of Ukraine clearly defines the status of local self-government bodies, specifying their functions and powers under peaceful conditions. Therefore, making changes to the constitution regarding the functioning of local self-government seems impractical. The functioning of local self-government during the war requires additional legislative regulation. This was the reason for the adoption of the Law of Ukraine «On Adopting Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law», on the basis of which substantial additions were made to the Laws «On Local Self-Government in Ukraine» and «On the Legal Regime» martial law». The latest legislative act, in our opinion, is of particular importance for the constitutional legal order; it serves as a complement to the Constitution of Ukraine, with its effects actualized during periods of war.

REFERENCES

1. *Ukaz Prezydenta Ukrainy* No. 64/2022 «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini». [Decree of the President of Ukraine]. Ofitsiine Internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (accessed: 06.10.2023). [In Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy* «Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu» vid 27 sichnia 2022 roku. [the Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua>. (accessed: 29.09.2023). [In Ukrainian].
3. Baimuratov M., Kofman B. (2022). *Military constitutionalism: do pytannia pro stavlennia, rozuminnia i oformlennia profilnoi fenomenologii cherez lokalnu demokraciiu*. [Military constitutionalism: to the question of attitude, understanding and design of profile phenomenology through local democracy] *Konstytutsionalizm v umovakh viiny*. Zbirnyk materialiv uchasnykiv Chetvertoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika», Lviv, 23 veresnia 2022 roku). Lviv. P. 67. [In Ukrainian].
4. Sotsiologhy hrupy Reitynh, yaki diialy vid imeni Tsentru analizu ta sotsiologichnykh doslidzhen IRI, protiahom 21 kvitnia – 22 travnia 2023 roku zbyraly dumky zhyteliv 21 mista Ukrainy: Kyieva ta tykh oblasnykh tsentrakh, de bezpekova sytuatsiia dozvoliala provodyty doslidzhennia. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/opituvannya-ukrajinciv-iri-provelo-velike-municipalne-doslidzhennya-novini-ukrajini-50335472.html> (accessed: 15.06.2023). [In Ukrainian].
5. Zanfira F. (2012). *Civil military relations in crisis management II*. *Revista Academiei Fortelor Terestre*. Vol. 17 Issue 4, pp. 380–385. [In English].
6. Demir C. K. (2021). *Professionalization, Local Military Context, and Reconstruction of the Army in Afghanistan*. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 10 (1). Pp. 81–97. [In English].
7. Celestino Perez Jr. (2021). *Tactical Jus ad bellum: The Practice and Ethics of Military Designations of Friend and Foe*. *Journal of Military Ethics* 20: 3–4, pp. 217–236. [In English].
8. Vodiannikov O. (2021). *Konstytutsionalizm v ekstremalnykh umovakh: ustanovcha i vstanovlena vlada v kryzovi periody*. [Constitutionalism in extreme conditions: constitutional and established power in periods of crisis]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. Chasopys 4/2021(21). P. 8–37. [In Ukrainian].
9. *Zakon Ukrainy* «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia v period dii voiennoho stanu» [the Law of Ukraine] vid 12 travnia 2022 roku Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua>. (accessed 04.10.2023). [In Ukrainian].

10. *Zakon Ukrainy* «Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu» vid 12 travnia 2015 roku. [the Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved: <https://zakon.rada.gov.ua>. (accessed 07.09.2023). [In Ukrainian].
11. Baimuratov M. O., Kofman B. Ya. (2022). *Military constitutionalism: do pytannia pro stavlennia, rozuminnia i oformlennia profilnoi fenomenologii cherez lokalnu demokratiu*. [Military constitutionalism: to the question of attitude, understanding and design of profile phenomenology through local democracy]. Konstytutsionalizm v umovakh viiny. Zbirnyk materialiv uchasnykiv Chetvertoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika», Lviv, 23 veresnia 2022 roku). Lviv, 2022. P. 56–61. [In Ukrainian].
12. Batanov O. V. (2022). *Tendentsii rozvytku munitsypalnoho prava v umovakh vyklykiv sohodennia*. [Trends in the development of municipal law in the context of convergence challenges]. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Zbirnyk tez dopovidei Shostoi shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 23 hrudnia 2022 r.). Kyiv. P. 31–49. [In Ukrainian].
13. Zaiets A. (2023). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini v konteksti yevropeiskyykh standartiv*. [Local self-government in Ukraine in the context of European standards]. Konstytutsionalizm v umovakh viiny. Zbirnyk materialiv uchasnykiv Piatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika», Lviv, 23 veresnia 2023 roku). Lviv. P. 37. [In Ukrainian].
14. Kliuchkovskiy Yu. B. (2022). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini pid chas i pislia viiny*. [Local self-reliance in Ukraine during and after the war]. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Zbirnyk tez dopovidei Shostoi shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 23 hrudnia 2022 r.). Kyiv. P. 49–55. [In Ukrainian].
15. *Mistseve samovriaduvannia pid chas viiny*. [Local self-recovery during the war]. Holova pravlinnia Tsentru polityko-pravovykh reform Ihor Koliushko obhovoryv funktsionuvannia mistsevoho samovriaduvannia pid chas viiny v interv'iu z Mariieiu Palahniuk dlia «Varianty». Retrived: <https://pravo.org.ua>. (accessed 15.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Віталій Ковальчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
д. ю. н., професор
Vitalii.B.Kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7523-2098>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексне теоретичне узагальнення та аналіз особливостей правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні, запропоновано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює відповідну сферу владно-правових відносин.

Зазначається, що роль органів місцевого самоврядування в період війни не можна недооцінювати, вони залишаються важливим механізмом в забезпеченні ефективного функціонування публічної влади та обороноздатності держави. Про це яскраво засвідчили дії органів місцевого самоврядування в перші дні широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну. На них було покладено завдання створення добровільних формувань територіальних громад відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву». Це також створення блокпостів, захисних споруд та інших умов для ефективної діяльності добровільних загонів. Там, де не було бойових дій, органи місцевого самоврядування активно долучилися до волонтерської

діяльності та допомоги Збройним Силам України. Є багато прикладів, коли вони самі ініціювали волонтерський рух, інші – активно сприяли йому на рівні територіальних громад.

На думку автора, досвід, набутий Україною за час війни, демонструє беззаперечну перевагу самоорганізації населення перед централізованим управлінням. Центральна влада не зможе перебрати на себе функції органів місцевого самоврядування і виконувати їх так само ефективно. Ще напередодні війни рівень довіри до місцевої влади серед громадян був одним із найвищих порівняно з іншими інституціями. За останній час, коли люди все більше взаємодіють з місцевою владою, оскільки вона найбільше наближена до них, це ставлення лише укріпилося. Тому ідея розпуску органів місцевого самоврядування чи довільне обмеження їх повноважень в період війни – це антиконституційні рішення, які становлять загрозу національній безпеці країни. Припинення чи обмеження їх повноважень можливе лише в екстраординарних випадках, коли з'являється пряма загроза життю та безпеці громадян, які перебувають на території ведення бойових дій чи окупації. У будь-яких інших випадках це можливо лише після вмотивованого рішення суду.

Акцентується увага на тому, що місцеве самоврядування є такою ж конституційною конструкцією, як і державне. В Конституції України достатньо чітко прописаний статус органів місцевого самоврядування, зокрема їх функції та повноваження, які вони виконують в мирних умовах. Тому внесення змін до Конституції щодо питання функціонування місцевого самоврядування видається недоцільним. Додаткового законодавчого регулювання потребують питання функціонування місцевого самоврядування в період війни. Саме цим було зумовлено прийняття Закону України «Про прийняття змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану», на основі якого були внесені істотні доповнення до законів «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про правовий режим воєнного стану». Останній законодавчий акт має особливе значення для конституційного правопорядку, він є своєрідним доповненням Конституції України, дія якого актуалізується в період війни.

Ключові слова: місцеве самоврядування; органи місцевого самоврядування; воєнний стан; правове регулювання функціонування місцевого самоврядування; військові адміністрації.

Maia Pyvovar

Lviv Polytechnic National University,
Dr. assistant of the Department of Legal Theory
and Constitutionalism

Maia.S.Pyvovar@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5495-5361>

PRACTICAL ASPECTS OF LAW-MAKING REGARDING ACTS OF LOCAL GOVERNMENT ON THE EXAMPLE OF POLAND AND UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.406>

© *Пивовар М.*, 2023

Today, international experience shows that one of the main subjects of rule-making activity in developed democratic countries is the Ministry of Justice, which, due to its professional orientation, deals daily with regulatory and legal acts of all levels and, through legal examination, reveals the shortcomings of draft acts, warns adoption of illegal norms, and also carries out a significant amount of legislative works. The Ministry of Justice of Ukraine plays an important role in the processes of rule-making in Ukraine. Decree of the President of Ukraine dated November 26, 2003 No. 1348 «On improving the organization of legislative activity» since January 2006, the Ministry of Justice has been entrusted with the functions of the main drafter of all bills submitted by the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers for consideration by the Verkhovna Rada.

However, in addition to the functions assigned to the Ministry of Justice, until 2023, the state authorities and local self-government bodies followed the methodological guidelines adopted by the Ministry of Justice of Ukraine entitled «Methodical recommendations for the development of draft laws and compliance with the requirements of regulatory and project engineering». Under the requirements set before Ukraine, as a state that has fixed the course of European integration and adaptation of national legislation in accordance with EU law (EU *acquis*), forced to adopt the law of Ukraine «On rule-making activity» [1]. According to that, the technique of normative design is a set of technical and legal means, ways, techniques and methods, with the help of which a draft of a normative legal act is created. «For the first time in 32 years, Ukraine received a ‘law about laws’», – said the Speaker of the Verkhovna Rada of Ukraine Ruslan Stefanchuk. Unlike Ukraine, in Poland in 2002 the Prime Minister of Poland adopted a sub-legal act, which until now regulates the requirements to regulations in this country.

Keywords: rule-making activity; normative-legal act; technical requirements; normative structure.

Formulation of the problem. The realization of the principle of the rule of law in reality, its harmonious consolidation and expression in legal norms of the most important spheres of social relations is the highest goal of rulemaking. It is clear that in connection with the constant development of social

relations, which must meet the requirements of the times, the legislation requires constant updating and improvement. That is why the standard design process must be high-quality and clear. Before the entry into force of the Law of Ukraine «On Law-Making Activity» in September 2023, a trend was observed in Ukrainian legislation regarding the lack of a systematic approach to technical requirements for one or another normative legal act. Given the fact that before that, only methodological guidelines for the development of draft laws were in force in our country, that is why in practice there were many disagreements regarding the interpretation and quality of normative legal acts.

Analysis of recent research and publications. Research on legislative processes and requirements for regulatory acts in this area investigate foreign and domestic scientists, including: Michał Błachut, Jacek Kaczor, Katarzyna Liszka-Michałka, Marcin Maksymiuk, Grzegorz Kubalski and others.

The purpose of the research. It discusses the need to investigate the legal frameworks of technical and legal means and their structural elements, specifically as they relate to normative and legal acts on the local level in Poland and Ukraine. It also highlights the issue that little attention is paid to technical requirements and the drafting of local acts.

The main material. In the abstract of the article, it was mentioned that until September 2023, there was no regulatory act in Ukraine that would regulate rule-making activity. In Poland, on the contrary, Regulation of the Prime Minister of December 20, 2002 on the «Principles of legislative technique» [2] which regulates the execution of law provisions and the manner of their application, and which is included in the drafting of national law. Local self-government bodies also adopt resolutions pursuant to the Regulation of the Prime Minister. This act is valid and has a significant impact on the effectiveness of the legal system.

The principles of legislative technique include, in particular, elements of the methodology of preparation and the method of editing draft resolutions, regulations, justifications and other normative legal acts. It is important that the conditions that the justifications for draft local acts should meet are in accordance with the principles of legislation and legality. The currently applicable Rules of Legislative Technology were established pursuant to the regulation of the Prime Minister of June 20, 2002 on the «Principles of Legislative Technology» (consolidated text: Journal of Laws of 2016, item 283). Determining them in the form of an act of generally applicable law entails significant significance.

The earlier Principles were undoubtedly of the nature of internal law, and therefore applied only to the Council of Ministers and the bodies directly subordinated to it. But according to the Regulation §134 «The basis for issuing a resolution and order is a legal provision that: 1) authorizes a given entity to regulate a specific scope of matters; 2) designates the tasks or competences of a given entity [3].

The analysis of the provisions of the regulation on the Principles of legislative technique allows us to put forward the thesis that a draft act of local law should contain the following elements: 1) a heading part – a title containing the type of act, the entity issuing the act, number, date and general description of the regulated matter; 2) the basis legal regulations; 3) general and specific substantive provisions; 4) episodic, transitional and adapting provisions; 5) final provisions; 6) indication of the body responsible for implementing the resolution; 7) signature of the issuing body; 8) justification; 9) annex [4, p. 41]. It is important to avoid mistakes: repetitions, complex sentences, incorrect references to other regulations. Let's take to analyze the local act adopted by Krakow city council. The title of the local law act includes, in separate lines:

1) designation of the type of act – resolution, order – written in capital letters. It should be emphasized that the law-making nature results not so much from the designation of the act, but from the authorizing provisions and special acts. The name of the legal act is not legislative, does not constitute law, and is not the basis for adjudicating in the case – it is only the legal provisions specified in individual

articles (Decision of the Administrative Court in Warsaw of April 20, 2006, I SA/Wa 1079/05, CBSA). For example – Resolution No. CVII/2916/23 [7];

2) name of the issuing body – commune council, powiat council, commune head (mayor, city president), powiat board – written in capital letters, example Resolution No. CVII/2916/23 of the Krakow city council;

3) date – indication of the day written in arabic numerals, the name of the month specified in words and the year written in arabic numerals with the r sign as an abbreviation of the word year, preceded by the phrase «of». The date is the day on which the act was issued. In practice, this means that in the case of resolutions of collegial bodies, this will be the day of adoption of the resolution, and in the case of orders of the mayor (city president) – the day of signing. For example, Resolution No. CVII/2916/23 of the Krakow City Council of March 22, 2023;

4) definition of the subject of the act – a short, possibly concise indication of the scope of regulation covered by a given act. Resolution No. CVII/2916/23 of the Krakow City Council of March 22, 2023 in a case of the establishment of Primary School.

As specified in the statutory authorization and the guidelines regarding its content, is not reiterated here. It's important to note that defining the subject of an act can take two forms:

a) descriptive: This form begins with the phrase «regarding»;

b) substantive: This form comprehensively regulates a broad range of matters. In practice, this form is suitable for statutes (e. g., Resolution – Statute of County X), budgets (e. g., Resolution – County X Budget for the year...), and various types of regulations.

Furthermore, it's advisable to start the numbering of resolutions anew at the beginning of each new term of office, typically indicated in Arabic numerals. The year of the resolution's adoption can be specified either in full form or by using the last two Arabic digits.»

However, in the case of orders, it is enough to indicate the subsequent number of the order and the year of its issue to indicate their number. However, it should be noted here that posting the act number is not an obligation arising from legal provisions. As such, the number is intended to help in assigning subsequent legal acts created in a given entity, which in the event of current legal inflation allows for organizing the collections. The numbering most often results from the statute of a given unit or from the legislative practice adopted and consistently continued over subsequent terms [5, p. 71].

Undoubtedly, the text of a local law act should begin with a quotation of the provision of the act containing the statutory authorization as the legal basis for its issuance. For example, Resolution No. CVII/2916/23 of the Krakow City Council of March 22, 2023 on the establishment of Primary School No. 20 in Krakow. Pursuant to Art. 7 section 1 point 8 and art. 18 section 2 point 9 letter h of the Act of March 8, 1990 on municipal self-government (Journal of Laws of 2023, item 40), art. 12 section 1 point 2 and section 2 of the Act of 27 August 2009 on public finances (Journal of Laws of 2022, items 1634, 1692, 1725, 1747, 1768, 1964, 2414), art. 8 section 15, art. 88 section 1–2 of the Act of December 14, 2016 Education Law (Journal of Laws of 2021, item 1082 and of 2022, items 655, 1079, 1116, 1383, 1700, 1730, 2089) is hereby adopted as follows:

The doctrine emphasizes that the legal basis has two basic functions:

a) legitimizing;

b) informative [6, p. 100]. The legitimizing function, as the name suggests, expresses the legality of the act taken, so that there are no doubts as to whether a given act was really issued on the basis of an authorizing provision specifying the competences of a given entity in this respect. However, the information function gives a chance to review whether the content of a normative act falls within the scope of matters submitted by the legislator for regulation at the local level – and whether the entity that issued a given act really had the legitimacy to do so.

An important attribute is the indication of the calendar year or calendar years, the meaning of the beginning and end of the regulation's validity, expressed in calendar days, and the indication of the number

of days, weeks, months or years that have passed since the date of entry into force of the resolution or its individual provisions. Taking the example of this Resolution, «The Resolution comes into force after 14 days from the date of publication in the Official Journal of the Małopolska Voivodeship».

The last step is signature of chairman or vice-chairman of the city council. Also an act of local law may contain annexes to which references are included in the substantive provisions of a given act. The appendices include in particular (the use of this phrase means that it is not a closed catalog but only an exemplary enumeration): lists, charts, formulas, tables, and specialized descriptions.

Having analyzed the Law of Ukraine «On Normative Activity», according art.36 the following features can be distinguished. A project based on normative and legal acts contains the next details :

- 1) image of the small State Coat of Arms of Ukraine;
- 2) full name of the subject of law-making activity (except laws), type of regulatory act, date of its adoption (issue);
- 3) name of the regulatory act;
- 4) the text of the regulatory act (description);
- 5) position (post), name (surname, proper name and patronymic (or initials of the first name and (or) patronymic), unless otherwise follows from the law or custom of the national minority to which it belongs) authorized to it is the Constitution of Ukraine and (or) the law of the official who signed the normative legal act;
- 6) date, number of the normative legal act and state registration number of the subordinate normative legal act, if it is subject to such registration.

The research can also prove the differences in the context of registering regulatory acts between Poland and Ukraine. In Poland, there is an obligation to register local decisions, and this registration typically involves publication in official publications at the voivodeship (province) level. Legislation focuses considerable attention on gaining legal force of a local act within a certain period (calendar days).

In Ukraine, the newly adopted law focuses on the registration of specific categories of sub-legal normative legal acts. There is no specific emphasis on the obligation to have local acts enter into legal force from the moment of their publication, which is mandatory in Poland. In Ukraine, local self-government bodies are required to publish these acts on their official web portals (territorial community).

Conclusions. Comparing the technical requirements for the adoption of a local act by local self-government bodies in Poland and Ukraine, we observe similar technical requirements and principles regarding the adoption of a local act. For example 1) the authorized entity for the adoption of the act, 2) the indication of the responsible person who reports on its implementation, 3) the controlling entity, etc. The adoption of the Law «On Normative Activity» is an advantage for Ukraine. Examining individual decisions of local self-government bodies, it should not be overlooked that during the period of martial law in Ukraine, local self-government bodies can make decisions of a confidential nature related to the sphere of defense work (at the level of national security).

It highlights the difference in who signs these local acts, which is a significant factor.

In Poland, the responsibility for signing local acts depends on the role within the local government. The chairman or his/her deputy (vice-chairman) is responsible for signing local acts. This is in contrast to the executive body, represented by the president or mayor, who does not participate in the voting process. Instead, they are tasked with implementing the relevant resolutions and decisions. This explanation clarifies the separation of roles and responsibilities between the legislative and executive branches within the local government in Poland.

In Ukraine, according to the legislation, the chairman of the village and city councils can simultaneously hold the position of the chairman of the corresponding council, participate in voting and head the executive committee, which is an executive body. We must adopt and implement a different vision and focus on completing the reform of decentralization of power in Ukraine according to European standards.

To sum up, it should be stated that the requirements of the principle of legislative technique constitute the validity of the existence of each normative act. The legality, quality and force of a legal act depend on compliance with legislative and technical requirements.

REFERENCES

1. *Problemy normotvorchoi diialnosti subiektiv normotvorennia*. [Problems of rule-making activity of rule-making subjects]. Ofitsiyniy veb-sait Ministerstva yustytisii Ukrainy. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_12895. (accessed: 10.10.2023). [In Ukrainian].
2. *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. W sprawie Zasad techniki prawodawczej*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000283/O/D20160283.pdf>. (accessed: 26.05.2023). [In Polish].
3. *Zakon Ukrainy «Pro normotvorchu diialnist». Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Law of Ukraine «On Normative Activity»] (accessed: 01.10.2023). [In Ukrainian].
4. Grzegorz P., Liszka-Michałka K., Maksymiuk M. *Akty prawa miejscowego w praktyce działania samorządu terytorialnego*. Warszawa. 72 p. [In Polish].
5. Błachut M., Kaczor J. *Błędy w tytułach i podstawach prawnych aktów prawa miejscowego jednostek samorządu terytorialnego*. 82 p. [In Polish].
6. Wierczyński G. Komentarz do rozporządzenia w sprawie «Zasad techniki prawodawczej», [w:] redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych, Komentarz, wyd. II, WK 2016, LEX. [In Polish].
7. *Postanowienie WSA w Krakowie z 22.12.2009 r.*, II SA/Kr 473/09, LEX nr 543493. (accessed: 16.09.2023) [In Polish].
8. *Postanowienie Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 20 kwietnia 2006 r.*, I SA/Wa 1079/05, CBSA) [In Polish].

Дата надходження: 07.11.2023 р.

Майя Пивовар

Національний університет «Львівська політехніка»,
асистент
кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти, к. ю. н.
Maiia.S.Pyvovar@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5495-5361>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ НОРМОТВОРЧОСТІ ЩОДО АКТИВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

Сьогодні міжнародний досвід свідчить, що одним із основних суб'єктів нормотворчої діяльності в розвинутих демократичних країнах є Міністерство юстиції, яке з огляду на свою фахову спрямованість щоденно має справу з нормативно-правовими актами всіх рівнів та шляхом проведення правової експертизи виявляє недоліки проєктів актів, попереджає прийняття незаконних норм, а також виконує значний обсяг законопроектних робіт. У процесах нормотворчої діяльності в Україні важливу роль відіграє Міністерство юстиції України. Указом Президента України від 26 листопада 2003 року № 1348 «Про поліпшення організації законопроектної діяльності» з січня 2006 року на Міністерство юстиції покладено функції головного розробника всіх законопроектів, що вносяться Президентом України та Кабінетом Міністрів на розгляд Верховної Ради.

Однак, окрім функцій покладених на Мін'юст, до 2023 року органи державної влади та органи місцевого самоврядування слідували методичним вказівкам, прийнятим Міністерством юстиції України під назвою «Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки». За вимогами, що поставлені перед Україною як держави, яка закріпила курс європейської інтеграції та адаптації національного законодавства згідно з правом ЄС (*acquis* ЄС), було прийнято Закон України «Про нормотворчу діяльність». Відповідно до нього, техніка нормопроектування – це сукупність техніко-правових засобів, способів, прийомів та методів, за допомогою яких створюється проект нормативно-правового акта. «Україна вперше за 32 роки отримала «закон про закони», – зазначив спікер Верховної Ради України Руслан Стефанчук. На відміну від України, в Польщі 2002 року було прийнято підзаконно-нормативний правовий акт, який досі регулює вимоги до нормативних актів у цій державі.

Ключові слова: нормотворча діяльність; нормативно-правовий акт; технічні вимоги; нормопроектування.

Olena Romtsiv

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department
of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Candidate of Law, Associate Professor
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3776-7120>

DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.412>

© Ромців О., 2023

One of the urgent problems of the practice of the Constitutional Court of Ukraine is the implementation of its acts, the non-solution of which calls into question not only its guarantee of the supremacy of the Constitution of Ukraine as the Basic Law of the state throughout Ukraine, but also the authority of the Constitutional Court of Ukraine as a body of constitutional jurisdiction. The fulfillment by the Constitutional Court of Ukraine of the tasks assigned to it is achieved not so much by adopting the relevant acts as by their implementation and implementation. Without the implementation of decisions and conclusions of the Constitutional Court of Ukraine, all its previous activities regarding the consideration and resolution of relevant cases are nullified, it simply loses its meaning.

As you know, the acts of the Constitutional Court of Ukraine are self-sufficient, that is, those that are mandatory, final, have a direct effect and do not require confirmation or duplication by any public authorities to enter into force. The obligation to enforce the decision of the Constitutional Court of Ukraine is a requirement of the Constitution of Ukraine, which has the highest legal force in relation to all other normative legal acts. In accordance with Art. 69 of the Law «On the Constitutional Court of Ukraine», decisions and conclusions of the Constitutional Court of Ukraine are equally binding.

The problem is that the current legislation does not define the principles and mechanisms for the execution of decisions and conclusions of the Constitutional Court of Ukraine. As a result, a significant part of such acts do not find their practical implementation.

It seems that the problems of implementing the prosecution, as well as the implementation of the decision itself, are associated with the lack of a clear control mechanism that would allow to identify the fact of non-compliance with the decision of the Constitutional Court of Ukraine, the result of which could be prosecution.

Also, in the situation of Russian military aggression that has developed today in Ukraine, an important means of ensuring the implementation of acts of the Constitutional Court of Ukraine is to maintain the high authority of the body of constitutional justice, to increase the level of legal awareness and legal culture of citizens, and especially to persons authorized to

exercise state power. Important conditions for the effectiveness of the Constitutional Court, including the implementation of its acts, are the establishment in Ukraine of the foundations of a legal, democratic state, as well as ensuring political and socio-economic stability in the country.

Keywords: conclusions and decisions of the Constitutional Court of Ukraine; constitutional jurisdiction; acts of the Constitutional Court of Ukraine; constitutional control; implementation of acts of the Constitutional Court of Ukraine.

Formulation of the problem. Acts of the Constitutional Court of Ukraine are specific sources of law, since these documents do not coincide in their legal characteristics with either regulations of general or individual importance, or with precedent decisions; they only regulate specific legal relations between certain subjects in accordance with the law. The special legal status of the acts of the Constitutional Court of Ukraine is also indicated by the purpose for which they are adopted – to ensure the rule of law and the supreme legal force of the Constitution of Ukraine.

The purpose of the article is to analyze current legislation with a view to identifying gaps in the implementation of the acts of the Constitutional Court of Ukraine.

Main material presentation An important issue today is the fact that current legislation does not contain a definition of the concept of acts of the Constitutional Court of Ukraine. The Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine», and the Rules of Procedure of the Constitutional Court of Ukraine define only the types of such acts. Thus, Article 83 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» provides for the following types of acts of the Constitutional Court [1]:

1. The Court adopts decisions, provides opinions, issues rulings, and issues interim orders.
2. The Court adopts acts on issues not related to constitutional proceedings in the form of a resolution.

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine may be final (i.e., those that mark the completion of consideration by the Court of cases within its exclusive competence) and organizational (a form of resolving organizational issues).

Final decisions are made on issues referred by the Constitution of Ukraine [2] to the exclusive competence of the Constitutional Court of Ukraine.

The Court's decisions are adopted by:

- 1) by the Grand Chamber
 - on the results of consideration of cases on constitutional petitions on the constitutionality of laws of Ukraine and other legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, acts of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea;
 - on the official interpretation of the Constitution of Ukraine;
 - on the results of consideration of cases on constitutional complaints in case the Senate refuses to consider a case on a constitutional complaint at the discretion of the Grand Chamber;

- 2) by the Senate – based on the results of consideration of cases on constitutional complaints [1].

Organizational decisions are made at the plenary sessions and meetings of the Constitutional Court of Ukraine on the organization of the internal activities of the Constitutional Court of Ukraine: on approval of the Rules of Procedure, regulations on the Secretariat, standing committees, on the establishment of the College of Judges of the Constitutional Court of Ukraine, on termination of powers of a judge of the Constitutional Court of Ukraine, on early dismissal of the President of the Constitutional Court of Ukraine, his/her deputies, on business trips of judges, etc.

The Grand Chamber provides opinions of the Constitutional Court of Ukraine in cases concerning [1]:

1) compliance of the current international treaties of Ukraine with the Constitution of Ukraine or those international treaties submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine for the purpose of giving consent to their binding nature;

2) compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the issues proposed for submission to an all-Ukrainian referendum at the people's initiative;

3) compliance with the constitutional procedure for investigating and considering the case of removal of the President of Ukraine from office by impeachment;

4) compliance of the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine;

5) violation of the Constitution of Ukraine or laws of Ukraine by the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea;

6) compliance of normative legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea with the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine.

Rulings are a form of resolution by the Constitutional Court of procedural issues of its activity. The Constitutional Court of Ukraine adopts procedural rulings on the opening of proceedings and on the refusal to open proceedings in a case before the Constitutional Court of Ukraine. In addition, in accordance with the Rules of Procedure, the Constitutional Court of Ukraine issues rulings on acceptance or refusal to accept appeals for consideration, suspension of constitutional proceedings in a case, consolidation of constitutional proceedings, opening of new proceedings in a case, form of hearing of a case, attachment of documents to the case file, appointment of an expert examination, etc. [3].

Rulings are issued in the form of a protocol or a separate act. Accordingly, they are divided into procedural rulings and protocol rulings (for example, on bringing to responsibility for violation of the established order in the Courtroom of the Constitutional Court of Ukraine).

In constitutional proceedings under paragraph 9 of part one of Article 7 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» the Court may issue an interim order to take measures to secure a constitutional complaint [1].

Thus, the acts of the Constitutional Court of Ukraine are special legal acts adopted by the Constitutional Court in a special procedural order in order to exercise its powers as a constitutional jurisdiction body and are final and binding throughout Ukraine.

Acts of the Constitutional Court of Ukraine are a means of expressing its will as a body of constitutional jurisdiction, a means of legalizing the results of its consideration of material, procedural or organizational issues.

Acts of the Constitutional Court of Ukraine have certain peculiarities, which are primarily due to the nature of the constitutional jurisdiction body. The peculiarities of the acts of the Constitutional Court of Ukraine are that they

– have a special subject (object) – the acts of the Constitutional Court of Ukraine resolve issues within its exclusive competence. No other state body is authorized to resolve issues that are the subject of the Constitutional Court of Ukraine;

– are adopted in a special procedural order;

– are generally binding throughout Ukraine;

– are final and not subject to appeal;

– are a means of guaranteeing the supremacy of the Constitution of Ukraine throughout the of the state, ensuring the direct effect of its provisions and the formation of a single constitutional understanding [4].

There is no consensus in the professional community either on the definition of the concept of a legal position of a constitutional jurisdiction body, or on its legal nature and binding nature, or on the correlation of a legal position with other structural elements of acts of a constitutional justice body. At the same time, the lack of certainty in judgments about the nature of acts (legal positions) of constitutional jurisdiction bodies has a detrimental effect not only on their legitimacy, but also on lawmaking and law application processes in general.

The uncertainty of the legal nature of the acts of the Constitutional Court of Ukraine also leads to problems in the implementation of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, since the methods of execution of decisions directly depend on the degree of their legal force, binding nature, finality, etc.

Article 151-2 of the Constitution of Ukraine stipulates that decisions made by the Constitutional Court of Ukraine are binding, final and cannot be appealed [2]. In other words, the binding nature of the decisions adopted by the Constitutional Court of Ukraine is one of the principles on which the activities of the Constitutional Court of Ukraine are based, and in practice should be implemented by executing or complying with the provisions of such a decision. Article 97 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» [1] enshrines a dispositive norm that provides for the right of the Constitutional Court of Ukraine to establish in the decision the procedure and terms of its execution, oblige the relevant state bodies to ensure control over the execution of the decision, and require written confirmation of the execution of the decision from the relevant bodies. Article 98, which is of a referential nature, provides for liability for failure to execute decisions of the Constitutional Court of Ukraine. Chapter 7 of the Rules of Procedure of the Constitutional Court of Ukraine [3] stipulates that the Constitutional Court of Ukraine monitors the status of execution of decisions, and based on the results of this monitoring, resolves issues related to their non-execution at its meeting.

As we can see, the current national legislation provides for the regulation of the execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, but these norms are usually dispositive in nature, do not contain a clear procedure for the execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and a mechanism for monitoring the effectiveness of the execution of such decisions. This leads to a misunderstanding of their obligations by the parties to constitutional proceedings and the relevant bodies and persons involved in the process of execution of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, further non-execution of decisions in general, complication of the process of application of legal norms, and in the future may lead to the spread of legal nihilism, negative reputation of the Constitutional Court of Ukraine and other bodies, as well as devaluation of the Basic Law [5, p. 20].

It should be noted that the enforcement of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine should be carried out exclusively on a voluntary basis, as there is no regulatory framework or practical basis for the enforcement of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine. The legal acts regulating the enforcement of decisions of courts and other bodies do not provide for the enforcement of a decision of a court of constitutional jurisdiction. As a result, the legal reality is a situation in which the decisions of the Constitutional Court of Ukraine are recognized as binding, but such recognition has no real enforcement effect.

Pursuant to Article 152 of the Constitution of Ukraine, if laws and other acts do not comply with the Constitution of Ukraine or if the procedure for their consideration, adoption or entry into force established by the Constitution of Ukraine has been violated, they shall be declared unconstitutional in whole or in part by a decision of the Constitutional Court of Ukraine. In this case, they cease to be effective from the date of the CCU's decision on their unconstitutionality, unless otherwise provided by the decision itself, but not earlier than the date of its adoption. This provision stems from the fact that CCU decisions have direct effect and do not require confirmation by any public authorities to enter into force, as stated in the CCU Decision of December 14, 2000, No. 15-rp/2000 [6].

According to T.O. Tsymbalistyi: «Implementation of the CCU decisions on declaring a legal act or its individual provisions unconstitutional does not require any special procedure, they should be implemented as a legal norm» [7, p. 20]. However, the CCU decision, which recognizes a certain act or provision as unconstitutional, does not establish a legal norm, on the contrary, it recognizes the relevant provision as invalid, so it is not possible to implement the CCU decision as a legal norm, since there is no legal norm itself. The prescription contained in such a CCU decision can only be implemented by further refraining from applying or using legal acts or their provisions that have been declared unconstitutional. Therefore, it would be worthwhile to provide for a separate mechanism for the implementation of the decision of the Constitutional Court of Ukraine, which would allow monitoring the further application of

an act or provision that has been declared unconstitutional by higher authorities and their officials or employees.

It should be noted that the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» does not contain a provision on the prejudicial effect of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine. This is due to the fact that the fact of unconstitutionality established by the Constitutional Court of Ukraine in its decision does not require additional justification and the obligation of courts to comply with the said prescription, as it is self-evident.

It is believed that the establishment of prejudicial effect in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine can serve as a platform for developing a mechanism for the execution of such a decision, which could be further transformed to enforce other court decisions. Due to the fact that the decisions of a court of constitutional jurisdiction express prescriptions on the constitutionality or unconstitutionality of legal acts, as well as interpret the Constitution of Ukraine, i. e. contain general provisions that are not a direct call to action or inaction, it is not possible to determine a generally accepted proper mechanism for the enforcement of such a decision. Instead, the legislator empowers the Constitutional Court of Ukraine to establish in its decision, in particular, the procedure and terms of its execution, as well as to oblige the relevant state bodies to ensure control over the execution of the decision [1], which, in turn, the Constitutional Court of Ukraine may not use. Therefore, it would be advisable to enshrine this not as a right of the Constitutional Court of Ukraine, but as its duty. The Constitutional Court of Ukraine will independently provide for a mechanism for the execution of its own decision in a particular case, which will be considered the only correct and regulated one [5, p. 22].

It should be noted that the implementation of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine is affected not only by the lack of a mechanism for its implementation, but also by the lack of effective control over such implementation. As rightly noted by scholars, verification (control) of the implementation of decisions on the unconstitutionality of a legal act in whole or in a separate part can be carried out by consistently monitoring the progress of legislative work to eliminate the gaps caused by the court decision; for those decisions which determine the procedure for their implementation, it is worth checking the availability of a corresponding response on the official website of the Verkhovna Rada of Ukraine: draft laws, planning and procedure for consideration of issues, consideration of agenda items, transcripts of plenary sessions

According to V. E. Skomorokha, the unsatisfactory state of implementation of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine is, firstly, due to the special nature of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which is similar in consequences and mechanism of implementation to other legal acts which abolish certain norms, and therefore, ensuring their implementation should be similar to the implementation of laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, etc. and guaranteed primarily by the Head of State; secondly, due to the lack of systematic scientific research of the practice and mechanism of implementation of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine; thirdly, with the absence of liability for non-execution or improper execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine by persons with special status to whom the acts of the Court are addressed [9, p. 119].

The latter statement of the scholar was resolved by establishing in Part 4 of Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine liability for intentional failure by an official to comply with a decision of the Constitutional Court of Ukraine and intentional failure to comply with the opinion of the Constitutional Court of Ukraine [10]. At the same time, there are no cases of bringing perpetrators to justice for failure to comply with a decision of the Constitutional Court of Ukraine.

It seems that the problems with the implementation of prosecution, as well as the execution of the decision itself, are related to the lack of a clear control mechanism that would allow to identify the fact of non-compliance with the decision of the Constitutional Court of Ukraine, which could result in prosecution.

Indeed, there is no special body in Ukraine that would control the execution of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, but according to part 1 of Article 97 of the Law of Ukraine «On the

Constitutional Court of Ukraine», the Constitutional Court of Ukraine may oblige the relevant state bodies to ensure control over the execution of the decision, but this is the right of the Constitutional Court of Ukraine, which it may not exercise. It seems that the Constitutional Court of Ukraine itself could become such a body in view of the following.

Firstly, the body that made the decision has the right to monitor the further fate of this decision, in particular, to monitor its implementation and take appropriate measures. Secondly, the main task of the Constitutional Court of Ukraine is to ensure compliance of legal acts with the Constitution of Ukraine, and the application of a provision that is declared unconstitutional by the decision of the Constitutional Court of Ukraine should be regarded as a violation of the provisions of the Basic Law, i.e. a violation whose resolution is within the scope of the purpose of the court of constitutional jurisdiction. Thus, the Constitutional Court of Ukraine will be able to simultaneously monitor compliance with the Constitution of Ukraine and the implementation of its own decision [5, p. 19–24].

Conclusions. Thus, to summarize, it should be said that the problems of implementation of the acts of the Constitutional Court of Ukraine are related to the legal nature of such acts, uncertainty of the subjects who have to execute the decisions, lack of an established mechanism for execution and control over execution, and bringing the perpetrators to justice. It seems advisable to change the declarative nature of the rules providing for the implementation of CCU decisions to a binding one, as well as to assign the responsibility for monitoring the implementation of relevant decisions to a constitutional court.

Also, in the current situation of Russian military aggression in Ukraine, an important means of ensuring the implementation of the acts of the Constitutional Court of Ukraine is to maintain the high authority of the constitutional justice body, to raise the level of legal awareness and legal culture of citizens, especially those authorized to exercise state power. Important conditions for the effectiveness of the Constitutional Court, including the implementation of its acts, are the establishment of the principles of a legal, democratic state in Ukraine, as well as ensuring political and socio-economic stability in the country.

REFERENCES

1. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 lypnia 2017 r. No. 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [In Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1998 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254κ/96-βρ#Text> [In Ukrainian].
3. Pro Rehlament Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: postanova Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 liutoho 2018 r. No. 1-ps/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text> [In Ukrainian].
4. Lazariiev V. V. *Yurydychna pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Legal nature of the acts of the Constitutional Court of Ukraine] URL: [Yurydychna pryroda aktiv_Lazariiev_2020.pdf](#) (univd.edu.ua). [In Ukrainian].
5. Pysarieva E. A., Monich B. S. (2020). *Deiaki problemni pytannia vykonannia rishen. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. [Some problematic issues of enforcement of decisions. of the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. No. 46. P. 19–24. [In Ukrainian].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 hrudnia 2000 r. No. 15-rp/2000 (sprava pro poriadok vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text> [In Ukrainian].
7. Tsybalyisty T.O. *Realizatsiia aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. [Implementation of the Acts of the Constitutional Court of Ukraine]. *Vybory ta demokratsiia*. 2008. No. 1 (15). P. 25–29. [In Ukrainian].
8. Bielov D. M., Myshanych K. S. (2015). *Problemy vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. [Problems of Implementation of Decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. Vyp. 30. T. 1. P. 70–74. [In Ukrainian].
9. Skomorokha V. Ie. (2016). *Konstytutsiina yurysdyktsiia i pravova doktryna: problemy vzaiemnoho vplyvu v umovakh demokratychnoho postupu, perspektvy demokratsii*. [Constitutional jurisdiction and legal doctrine:

problems of mutual influence in the conditions of democratic progress, prospects of democracy]. *Konstytutsiinyi kontrol i protsesy demokratychnoi transformatsii u suchasnomu suspilstvi*: Zbirka materialiv mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoj 20-richchju Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. Kyiv: VAITE. P. 119. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/385680.pdf>. [In Ukrainian].

10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/stru#Stru>. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.10.2023 р.

Олена Ромців

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3776-7120>

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РІШЕНЬ

Реалізація Конституційним Судом України покладених на нього завдань досягається не тільки прийняттям відповідних рішень і висновків, але і їх виконанням, впровадженням в життя. Без реалізації актів Конституційного Суду України зводиться нанівець вся його попередня робота щодо розгляду і вирішення відповідних справ, вона просто втрачає зміст. Тому однією з актуальних проблем практики діяльності Конституційного Суду України є реалізація його актів, не вирішення якої ставить під сумнів не лише гарантування ним верховенства Конституції України як Основного Закону держави, а й авторитет Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції.

Як відомо, акти Конституційного Суду України є самодостатніми (мають пряму дію), остаточними та обов'язковими до виконання, і для набуття ними законної сили не потребують підтвердження жодних органів державної влади. Відповідно ж до ст. 69 Закону «Про Конституційний Суд України», обов'язковими до виконання рівною мірою є висновки і рішення Конституційного Суду України. Тобто обов'язок виконання рішень органу конституційної юрисдикції є вимогою Конституції України, яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів.

Проблема вбачається в тому, що чинне національне законодавство не передбачає принципів і механізму виконання рішень і висновків Конституційного Суду України. Як наслідок, значна частина цих актів не можуть бути практично реалізовані.

Можна припустити, що проблеми застосування притягнення до відповідальності, так само як і реалізація самого рішення, зумовлені відсутністю встановленого механізму контролю, який би дозволив виявити факт невиконання рішення Конституційного Суду України, наслідком чого могло би стати притягнення до відповідальності.

В умовах російсько-української війни для забезпечення реалізації актів Конституційного Суду України важливо підтримувати високий авторитет органу конституційної юстиції, постійно підвищувати рівень правосвідомості та правової культури громадян, а особливо осіб, які мають повноваження на здійснення публічної влади. Важливими умовами ефективності діяльності Конституційного Суду, в тому числі і реалізації його актів, є утвердження в Україні засад правової, демократичної держави, а також забезпечення політичної та соціально-економічної стабільності в країні.

Ключові слова: висновки та рішення Конституційного Суду України; конституційна юрисдикція, акти Конституційного Суду України; конституційний контроль; виконання актів Конституційного Суду України.

УДК 342

Олена Ромців

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3776-7120>

Назар Левчук

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
nazar.levchuk.pv.2022@lpnu.ua

РОЛЬ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.419>

© Ромців О., Левчук Н., 2023

Дана стаття розглядає процес підготовки та вступу держави до Європейського Союзу (ЄС) з акцентом на роботу вищих органів влади. Автори аналізують ключові аспекти та етапи, які включають в себе перехід до європейських норм і стандартів, а також реформи, необхідні для відповідності стандартам ЄС. Стаття досліджує роль парламенту, уряду, та інших органів влади у впровадженні європейських політик та законодавства, а також оцінює їхню ефективність у цьому процесі.

Дослідження базується на аналізі практичних кроків та стратегій, які були використані різними країнами під час їхнього шляху до вступу до ЄС. Основні висновки статті спрямовані на розкриття ключових факторів успішного вступу та роботи вищих органів влади в цьому контексті, включаючи політичну волю, реформаторські заходи та механізми моніторингу та оцінки прогресу.

Серед вищих органів державної влади, які відіграють важливу роль у процесі вступу України до Європейського Союзу, можна виділити: 1) парламент України, який забезпечує законодавче регулювання процесу європейської інтеграції. Верховна Рада України, яка прийняла низку законів, спрямованих на гармонізацію чинного законодавства з вимогами ЄС, зокрема, в сферах прав людини, корупції та економічного реформування; 2) Президента України, який виступає як глава делегації від України в переговорах з ЄС. Його активна підтримка є важливою для сприяння процесу європейської інтеграції. Президент доручив ряд реформ та ініціював важливі міжнародні угоди, такі як Угода про асоціацію з ЄС; 3) уряд України, ключовим завданням якого є

впровадження реформ і європейських стандартів. Серед основних пріоритетів – це правосуддя, антикорупційна політика, підвищення економічної стійкості та соціального захисту населення.

Ключові слова: Євроінтеграція, Європейський Союз, європейські стандарти, реформи, політика.

Постановка проблеми. Вступ України до ЄС був завжди важливим завданням для нашої країни. Цей процес розпочався ще в 1998 році, коли під час Другого саміту у жовтні 1998 року у Відні відносини Україна – ЄС були визначені як «стратегічне та унікальне партнерство», і Україна вперше заявила про своє бажання отримати асоційоване членство в ЄС. З того часу пройшло багато етапів, і найбільш значущим з них було підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році та ратифікація її двома сторонами.

Мета статті проаналізувати діяльність вищих органів публічної влади у напрямку вступу України до ЄС та окреслити основні фактори, що можуть сприяти успішному пришвидшенню цього процесу, а також важливі вимоги та завдання для органів державної влади України.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція – це зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві. Її метою є вступ України до ЄС [1]. Європейська інтеграція визначається як процес поступового об'єднання держав Європи в різних аспектах, зокрема економічному, політичному, правовому, соціокультурному тощо. Цей процес спрямований на збільшення співпраці та інтеграції між державами з метою досягнення спільних цілей і створення європейського простору спільності.

Європейський Союз є однією з найважливіших та найбільших політичних та економічних утворень у світі. Це спільнота, яка вміщає країни-члени, що спільно приймають рішення та діють на основі спільних правил і норм, спрямованих на зміцнення співпраці та інтеграції в різних сферах.

Держава-кандидат – це країна, яка висловила свій намір стати членом Європейського Союзу та розпочала процес вступу до ЄС. Для таких держав вступ до ЄС стає стратегічною метою, і вони мають відповідати певним критеріям і стандартам, перш ніж набути членського статусу. Передвступний процес означає підготовку держави-кандидата до членства в ЄС. Цей процес охоплює реформи, адаптацію до європейських стандартів та законодавства, а також встановлення співпраці з іншими країнами-членами ЄС. Європейські норми і стандарти – правила та вимоги, які держави-члени ЄС мають виконувати у різних сферах, включаючи правову систему, економіку, екологію, права людини тощо. Дотримання цих норм є обов'язковим для країн, які прагнуть стати членами ЄС.

Роль вищих органів влади в інтеграційних процесах, зокрема у контексті вступу до Європейського Союзу (ЄС), є критично важливою. Вищі органи влади, такі як парламент, уряд і президент (якщо це президентська республіка) відіграють основну роль у формуванні, реалізації та координації політики, необхідної для відповідності європейським нормам та стандартам. Насамперед парламент відіграє важливу роль у процесі прийняття законів та нормативних актів, необхідних для гармонізації внутрішнього законодавства з європейським. Він забезпечує важливий механізм демократичного легітимізму, оскільки обрані представники народу визначають спрямування інтеграційної політики.

Уряд, зі свого боку, має завдання забезпечити виконання рішень парламенту і координацію інтеграційних заходів. Він відповідає за впровадження реформ, необхідних для адаптації до європейських стандартів, та забезпечує ефективне управління процесом інтеграції. Крім того, вищі органи влади відіграють важливу роль у комунікації з громадськістю та сприяють створенню підтримки серед населення щодо інтеграції в ЄС. Вони мають інформувати громадян про переваги та виклики інтеграції, а також відповідати на питання та усувати обурення.

Крім вищезазначених функцій, роль вищих органів влади в інтеграційних процесах вступу до ЄС також полягає у таких аспектах:

- Політичне лідерство. Вищі органи влади, зокрема політичні лідери, відіграють важливу роль у формуванні стратегії інтеграції та визначенні пріоритетів. Їхня політична воля і визначеність відіграють вагомий роль у здійсненні необхідних реформ та прийнятті важливих рішень для набуття членського статусу в ЄС.
- Дипломатичні відносини. Вищі органи влади забезпечують дипломатичні відносини з країнами-членами ЄС та іншими міжнародними партнерами. Вони провадять переговори і укладають угоди з метою врегулювання питань, пов'язаних із вступом до ЄС.
- Координація та співпраця. Вищі органи влади мають координувати зусилля між різними міністерствами, агентствами та іншими установами, щоб забезпечити ефективне впровадження інтеграційних заходів. Це потребує створення механізмів співпраці та обміну інформацією.
- Моніторинг та оцінка. Вищі органи влади відіграють роль у моніторингу та оцінці прогресу в інтеграційних процесах. Вони встановлюють механізми для відстеження досягнень і вчасного виправлення можливих проблем або затримок.
- Публічна інформованість і освіта. Вищі органи влади відіграють роль у популяризації процесу інтеграції серед громадськості. Це – надання інформації громадянам про переваги та виклики вступу до ЄС, проведення освітніх кампаній та забезпечення доступу до публічної інформації. Загалом роль вищих органів влади в інтеграційних процесах вступу до ЄС полягає в управлінні, координації і сприянні інтеграції країни в європейському співтоваристві. Їхня діяльність визначає успіх інтеграції та впливає на перспективи країни в європейському контексті.

Вважаємо, що євроінтеграційні процеси для України мають бути пріоритетним напрямком роботи у діяльності всіх гілок державної влади, зокрема законодавчої та виконавчої. Це пов'язано з тим, що органи виконавчої влади є суб'єктами, які відповідають за безпосередню реалізацію у життя постанов та рішень, які приймаються в Україні Верховною Радою і Президентом, у тому числі й у сфері євроінтеграційних процесів. Останні мають найбільшу кількість ресурсів: фінансових, організаційних, людських та інших, які є необхідними для успішного виконання євроінтеграційних завдань для України. Тобто органи виконавчої влади проникають в усі державні справи і тому стають якнайбільш наближеними до населення держави, оскільки без його підтримки заходи щодо інтеграції України приречені на невдачу [2].

Вступ України до Європейського Союзу є стратегічною метою та пріоритетом для органів влади України. Досягнення цієї мети потребує великих зусиль і реформ у різних сферах. Розглянемо детальніше фактори, які можуть сприяти успішному вступу України до ЄС, а також важливі вимоги та завдання для органів державної влади України.

- Політична воля та лідерство. Один із основних факторів успіху полягає в політичній волі і лідерстві вищих органів влади. Політичні лідери повинні мати рішучість для проведення реформ, необхідних для гармонізації законодавства з європейськими стандартами та нормами.
- Реформи та гармонізація законодавства. Україна має активно проводити реформи в таких сферах, як правоохоронна система, судова система, антикорупційні заходи та інші для забезпечення відповідності європейським стандартам. Гармонізація законодавства відіграє важливу роль у створенні спільної правової бази з ЄС.
- Економічні реформи та сталість. Українські органи влади повинні надавати пріоритет економічним реформам, які забезпечать сталість та розвиток країни. Це – покращення бізнес-клімату, боротьбу з корупцією, реформа податкової системи та забезпечення відкритості економіки.
- Моніторинг та оцінка прогресу. Важливим фактором є наявність ефективних механізмів моніторингу та оцінки прогресу в інтеграційних процесах. Органи влади мають встановити системи контролю за досягненням цілей та вчасно реагувати на можливі відхилення від планів.

- Громадська підтримка та комунікація. Українські органи влади мають активно співпрацювати з громадськістю та забезпечувати високий рівень громадської підтримки для інтеграції до ЄС. Це потребує відкритості, активної комунікації та роз'яснення переваг інтеграції для громадян.

- Підготовка та кадровий потенціал. Освіта та підготовка висококваліфікованих фахівців, які розуміють європейські стандарти та процеси, є важливим фактором. Органи влади повинні інвестувати в розвиток кадрового потенціалу для успішного вступу до ЄС. Порівняльний аналіз інтеграційних стратегій стає основною частиною вивчення процесу вступу країни до Європейського Союзу. Різні країни мають різні інтеграційні стратегії, засновані на їхніх власних потребах, внутрішній політиці та історичному контексті. Треба провести докладний аналіз інтеграційних стратегій кількох країн, включаючи Україну та інші держави, що прагнуть стати членами ЄС.

- Історичний контекст. Порівнюючи інтеграційні стратегії різних країн, треба враховувати їхню історичну спадщину. Історичні події та досвід можуть істотно вплинути на вибір країни в гіпотетичному шляху до членства в ЄС.

- Ступінь асоціації та глибина інтеграції. Різні країни можуть вибирати різні рівні інтеграції з ЄС. Деякі обирають глибоку асоціацію, яка передбачає важливий рівень співпраці, але не членство. Інші держави можуть прямувати до повного членства, що передбачає прийняття всіх правил та норм ЄС.

- • Терміни та стратегічні плани. Аналіз інтеграційних стратегій – оцінка термінів та стратегічних планів країн. Деякі країни можуть намагатися прискорити процес вступу, водночас інші обирають більш поступовий підхід.

- Політичні та громадські фактори. Порівнюючи інтеграційні стратегії, треба враховувати політичну волю та підтримку з боку громадян. Політичні та громадські фактори можуть впливати на вибір шляху і темпу інтеграції.

- Досягнення та виклики. Аналіз досягнень та викликів, з якими стикаються країни в процесі інтеграції, допомагає зрозуміти, які аспекти потребують особливої уваги та реформ [3].

Парламент має важливу функцію ухвалення законів, які необхідні для гармонізації внутрішнього законодавства країни з європейськими нормами. Це – прийняття законів, що регулюють різні сфери, такі як право, економіка, торгівля, зовнішні справи тощо. Парламент забезпечує політичний контроль за інтеграційним процесом. Він провадить дебати, слухання та засідання, під час яких оцінює прогрес та вплив інтеграції на суспільство. Парламент активно взаємодіє з парламентами країн-членів ЄС та Європейським парламентом, щоб вирішувати спільні питання та обговорювати інтеграційні питання.

Уряд відповідає за проведення реформ, необхідних для адаптації країни до європейських стандартів. Це – економічні реформи, боротьба з корупцією, підвищення якості освіти та охорони здоров'я тощо. Уряд провадить дипломатичні переговори та укладає угоди з ЄС та іншими країнами. Він представляє країну на міжнародних форумах і забезпечує виконання міжнародних зобов'язань. Уряд забезпечує внутрішню координацію між міністерствами та агентствами для впровадження інтеграційних заходів. Роль парламенту та уряду в інтеграційному процесі є взаємодоповнювальною та важливою для забезпечення успішного вступу до ЄС. Вони спільно працюють над досягненням головної мети – інтеграції країни у Європейський Союз, що сприяє розвитку, стабільності та підвищенню життєвого рівня громадян.

Отже, вступ України до Європейського Союзу – важливий і стратегічний напрямок державної політики. Тому від ефективності діяльності вищих органів державної влади щодо впровадження європейських стандартів державного будівництва буде залежати міжнародна підтримка України, і як наслідок, швидкість прийняття її в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Євроінтеграцію простими словами – Державна регуляторна служба України. Державна регуляторна служба України. URL: <https://www.drs.gov.ua/yevrointegratsiya/pro-yevrointegratsiyu-prostymy-slovamy/> (дата звернення: 02.11.2023).
2. Репецька А. Пріоритетні завдання законодавчої та виконавчої гілок влади в Україні щодо європейської інтеграції. 2019. URL: https://revolution.allbest.ru/law/01355093_0.html#text. (дата звернення: 02.11.2023).
3. Коломієць Д. Україна – ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. Суспільне новини. URL: <https://suspilne.media/253476-ukraina-es-so-mi-maemo-zrobiti-u-statusi-kandidata-ikoli-mozlivij-vstup-v-evrosouz/> (дата звернення: 02.11.2023).

REFERENCES

1. *Pro Yevrointegratsiyu prostymy slovamy – Derzhavna rehuliatorna sluzhba Ukrainy*. Derzhavna rehuliatorna sluzhba Ukrainy. URL: <https://www.drs.gov.ua/yevrointegratsiya/pro-yevrointegratsiyu-prostymy-slovamy/> (data zvernennia: 02.11.2023). [In Ukrainian].
2. Repetska A. (2019). *Priorytetni zavdannia zakonodavchoi ta vykonavchoi hilok vlady v Ukraini shchodo yevropeiskoi integratsii*. URL: https://revolution.allbest.ru/law/01355093_0.html#text [In Ukrainian].
3. Kolomiets D. *Ukraina – YeS: shcho my maiemo zrobyty u statusi kandydata i koly mozhlyvyi vstup v Yevrosoiuz. Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/253476-ukraina-es-so-mi-maemo-zrobiti-u-statusi-kandidata-i-koli-mozlivij-vstup-v-evrosouz/> (data zvernennia: 02.11.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Olena Romtsiv

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department
of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Candidate of Law, Associate Professor
olena.i.romtsiv@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3776-7120>

Nazar Levchuk

Lviv Polytechnic National University,
student of the first (undergraduate)
level of higher education
of specialty 081 «Law»

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
nazar.levchuk.pv.2022@lpnu.ua

THE ROLE OF HIGHER GOVERNMENT BODIES IN EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES OF UKRAINE

This scientific article examines the process of preparation and accession of the state to the European Union (EU) with an emphasis on the work of higher authorities. The authors analyze the key aspects and stages that include the transition to European norms and standards, as well as the reforms necessary to comply with EU standards. The article examines the role of parliament, government, and

other authorities in the implementation of European policies and legislation, and evaluates their effectiveness in this process. The study is based on the analysis of practical steps and strategies that have been used by various countries during their path to EU accession. The main conclusions of the article are aimed at revealing the key factors of successful entry and work of higher authorities in this context, including political will, reform measures and mechanisms for monitoring and evaluating progress.

Among the highest state authorities that play an important role in the process of Ukraine's accession to the European Union are: 1) the Parliament of Ukraine, which provides legislative regulation of the process of European integration process. The Verkhovna Rada of Ukraine, which has adopted a number of laws, aimed at harmonizing the current legislation with the EU requirements, in particular, in the human rights, corruption and economic reforms; 2) the President of Ukraine, who acts as the head of the delegation Ukraine's President, who acts as the head of Ukraine's delegation in negotiations with the EU. His active support is important to facilitate the process of European integration. The President has ordered a number of reforms and initiated important international agreements, such as Association Agreement with the EU; 3) the Government of Ukraine, whose key task is to implement reforms and European standards. Among the main priorities are justice, anti-corruption policy, increasing economic stability and social and social protection of the population.

Keywords: European integration; European Union; European standards; reforms; policy.

УДК 327.7:341.123:342.515

Ірина Шульган

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

Олеся Іванова

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
olesia.ivanova.mpvpr.2022@lpnu.ua

СЛІД РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В ООН: ПРАВО «ВЕТО»

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.425>

© Шульган І., Іванова О., 2023

У статті розглянуто деякі аспекти проблем реформування Організації Об'єднаних Націй, яка є найбільшою міжнародною організацією у світі, створеною після завершення Другої світової війни з метою підтримки миру, розвитку дружніх відносин та міжурядової співпраці держав-учасниць. Дослідження присвячене діяльності Ради Безпеки ООН, яка є одним із основних органів міжнародної організації, оскільки виконує основну функцію ООН – забезпечення міжнародної безпеки. Значущою особливістю цього органу є те, що він наділений правом приймати рішення, обов'язкові для усіх країн, що перебувають в членстві організації.

Підкреслено, що право «вето» постійних держав-учасниць має виступати стабілізатором, який забезпечує колегіальний характер діяльності та прийняття важливих рішень у сфері забезпечення міжнародної безпеки Радою Безпеки ООН.

Вказано, що наявність права «вето» у Раді Безпеки ООН передбачено для уникнення протидії інтересам країн-засновників організації, проте з огляду на глобальне розширення Організації Об'єднаних Націй у другій половині ХХ століття, видається очевидним, що таке право може перешкоджати звершенню справедливості та рівності держав-учасниць.

Акцентовано на недопустимості використовувати право «вето» не в інтересах збереження миру та безпеки, а виходячи з власних інтересів держав-учасниць.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй; Рада Безпеки ООН; право «вето», міжнародна безпека, зловживання правом «вето».

Постановка проблеми. Ми живемо в період активного розвитку інформаційних технологій, інтеграції політичного, економічного та культурного життя країн. Проте процеси світової глоба-

лізації вносять у життя не лише позитивні зміни, а подекуди й негативні. Протягом останнього часу, у зв'язку із неспровокованою збройною агресією російської федерації проти України, провідні держави світу оновлюють свої системи озброєння, збільшуючи видатки на виробництво та закупівлю новітніх зразків зброї. Своєю чергою, це створює загрозу збільшення частки застосування силових методів вирішення конфліктів, провокує боротьбу за розподіл сфер впливу.

У зв'язку із переліченими факторами, треба актуалізувати питання ефективності діяльності міжнародних безпекових організацій, що покликані забезпечувати та підтримувати систему колективної безпеки. Основна роль у цій сфері належить Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Вона є найбільшою міжнародною організацією у світі, що створена після Другої світової війни задля підтримки миру у світі.

На жаль, змушені констатувати, що ефективність заходів та порядок прийняття рішень ООН не відповідають сучасним викликам безпековій ситуації у світі. Особливо це стосується діяльності Ради Безпеки ООН, яка відповідно до Статуту організації має право ухвалювати рішення, обов'язкові до виконання всіма державами-учасницями [1].

Як слушно зазначає О. Шпакович, останнім часом легітимність рішень, що приймаються Радою Безпеки, ставиться під сумнів багатьма вченими через те, що це орган, в якому домінують п'ять держав-постійних учасників Радбезу. Сам факт існування права «вето», яким наділені лише постійні учасники Ради Безпеки, ставить у нерівне становище всіх інших учасників РБ. У зв'язку з цим цей орган перетворився на механізм лобювання власних політичних інтересів групи держав, а саме держав-постійних членів РБ [2, с. 41].

Отже, виникає негативний прецедент зловживання правом «вето» та можливістю блокування рішень ООН з боку держав-постійних учасників задля забезпечення власних інтересів всупереч інтересам забезпечення міжнародної безпеки та стабільності у світі.

Аналіз дослідження проблеми. Питання реформування Ради безпеки ООН, зокрема проблеми застосування права «вето» її постійними учасниками, останнім часом перебувають у центрі уваги багатьох науковців. Зазначену проблематику опрацьовували Д. Волович, Р. Губань, Л. Дорош, С. Охремчук, І. Судак, О. Тищенко, І. Хостюк, І. Черінько, О. Шпакович та ін.

Метою статті є висвітлення хиб застосування права вето» в Раді Безпеки ООН та вироблення пропозицій щодо його реформування.

Виклад основного матеріалу. ООН є найбільшою міжнародною організацією у світі, що створювалась після завершення Другої світової війни у прагненнях підтримки миру, розвитку дружніх відносин та міжурядової співпраці держав-учасниць. Країною-засновницею стала 51 держава, серед яких треба згадати Україну як повного законного правонаступника Української Радянської Соціалістичної Республіки. Сьогодні систему органів цієї міжнародної організації становлять: Генеральна Асамблея ООН, Секретаріат ООН, Міжнародний суд ООН, Економічна і Соціальна Рада ООН та Рада Безпеки ООН, склад та повноваження якої викликає чимало проблемних питань та потребує детальнішого розгляду.

Тож Рада Безпеки ООН є одним із основних органів міжнародної організації, оскільки покликана безпосередньо виконувати основну функцію ООН – забезпечення та підтримка всесвітнього миру шляхом:

- розслідування спорів та ситуацій, що можуть загрожувати головній меті ООН;
- визначення існування загрози миру, його порушення чи акту агресії та надання рекомендацій чи рішень щодо дій в конкретній ситуації для забезпечення миру;
- застосування примусових заходів до порушників миру та безпеки.

На відміну від Генеральної Асамблеї, Рада Безпеки ООН не провадить регулярних засідань. Засідання може бути скликане у будь-який час у терміновому порядку. Учасники Ради Безпеки по

черзі виконують обов'язки голови протягом місяця. Черга встановлюється за назвами країн в алфавітному порядку.

Серед проблем реформування ООН найскладнішим є питання про організаційну реформу Ради Безпеки – унікального інструменту із забезпечення міжнародної безпеки. Відповідно до ст.ст. 24–25 Статуту ООН, на неї покладена основна відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки. Задля забезпечення цієї мети Радбез має право на впровадження санкцій і застосування сили.

Значущою особливістю Ради Безпеки є те, що вона, на відміну від інших органів ООН, наділена правом приймати рішення, що є обов'язковими для усіх країн, що перебувають в членстві організації.

Учасниками Ради Безпеки є п'ятнадцять держав-членів, п'ять серед яких – постійні. Відповідно до п. 1 ст. 23 Статуту ООН такими державами є Китайська Республіка, Франція, *Союз Радянських Соціалістичних Республік*, Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки [1].

Треба зауважити, що статус постійного члена у Раді Безпеки становить чималу перевагу, оскільки передбачає за такою державою право накладення «вето» на розгляд будь-яких рішень (окрім процедурних), що хоч прямо і не передбачається Статутом, та впливає із його положень, а саме із п. 3 ст. 27, де зазначено, що рішення вважаються прийнятими за умови, що за них подано голоси всіх постійних членів Ради. Тобто накладення «вето» однією із постійних країн-учасниць позбавляє решту можливості виносити на розгляд питання, хоч і не забороняє їх обговорювати. Також Статутом забезпечується можливість постійного члена Ради Безпеки утриматись від голосування в разі недостатньої згоди із положеннями запропонованої резолюції й небажання застосувати «вето». Таким способом резолюція може бути прийнятою, у випадку, якщо рішення підтримають дев'ять членів Радбезу ООН.

В ідеалі право «вето» має бути певним стабілізатором, який забезпечує колегіальний характер діяльності Ради Безпеки. Однак, як показала практика, постійні члени РБ доволі часто використовують своє право «вето» не в інтересах збереження миру та безпеки, а виходячи з власних інтересів та інтересів держав-учасниць. Крім того, наявність права «вето» призводить до того, що деякі важливі питання навіть не виносяться на обговорення, оскільки наперед зрозуміло, що відповідна резолюція не буде прийнята.

Варто відзначити, що особливості використання цього виключного права постійними членами Ради безпеки істотно різняться. Кожна з п'яти країн свого часу передбачувало застосовувала його для захисту власних національних інтересів у всяких міжнародних кризах та суперечках. Для Франції, наприклад, принциповим було питання Коморських Островів, які хотіли отримати незалежність від метрополії. Для Великої Британії – її позиція у Суецькій кризі. США захищають Державу Ізраїль, єдину демократію на Близькому Сході, яка існує всупереч усім, м'яко кажучи, несприятливим обставинам.

Право «вето», на думку багатьох політичних діячів, науковців та самої ООН, враховуючи спробу організації скасувати його, стало фактичним дозволом постійного учасника зловживати та маніпулювати процесом прийняття рішень Радою Безпеки. Зокрема, Л. Дорош і С. Охремчук акцентують, що «саме право вето є основною перешкодою у виконанні Радою її основних функцій – збереження миру та безпеки, і вимагає першочергової уваги міжнародної спільноти» [3, с. 22]

Видається, що існують держави, які не розмежовують поняття захисту національних інтересів та замовчування масових вбивств та воєнних злочинів.

Найбільш яскравими прикладами зловживання правом «вето» за останні роки стала протидія російської федерації здійсненню міжнародного правосуддя. Москва блокує розслідування збитого її бойовиками пасажирського Боїнга МН17, розтрощеного російською ракетою БУК-М1 над Донецькою областю у 2014 році. росія блокує розслідування й інших воєнних злочинів, зокрема, хімічних атак сирійського диктатора Асада проти цивільного населення. рф відмовилася засуджувати першу з часів Другої світової анексію у Європі, бо сама ж її вчинила, окупувавши Крим [4].

До того ж, згідно із даними на офіційному веб-сайті ООН, за всі роки діяльності організації рф застосовувала право «вето» найчастіше, а саме 123 рази, водночас як інші постійні учасники – від 17 (Китай) до 82 (США) разів. За період збройної агресії проти України з 2014 року російська федерація застосовувала право «вето» 24 рази (Китай – 9, США – 3), блокуючи резолюції про підтримку міжнародного миру і безпеки, про засудження військового вторгнення на суверенну територію України, про ситуацію на Близькому Сході тощо. Франція і Велика Британія з 1989-го року не застосували цього права жодного разу [5].

Питання обмеження або скасування права «вето» є лише складовою частиною організаційної реформи Ради Безпеки ООН. Так, І. Чернінко стверджує, що проблематика реформування Ради Безпеки ООН лежить у трьох головних площинах – розширення кількісного складу Радбезу ООН, функціональна компетенція цього органу та статус членів цієї структури [6, с. 138].

Ще однією проблемою постає факт засновництва ООН, передбачений Статутом, зокрема Союзом Радянських Соціалістичних Республік, та аж ніяк не російською федерацією. Тож виникає питання: чи законна *взагалі* участь Росії як повного правонаступника СРСР в ООН та, тим паче, у лавах постійних членів Ради Безпеки ООН, враховуючи те, що таким правонаступником себе проголосила сама росія?

З цього приводу влучно висловився представник України в Раді Безпеки ООН Сергій Кислиця під час виступу в органі 30 вересня 2022 року після блокування напередодні росією резолюції щодо незаконних референдумів в українських областях та їх приєднання до рф, зазначивши, що процес « правонаступництва » насправді полягав у заміні табличок із назвами «СРСР» та «російська федерація»: не було ні голосування, ні рішення Генеральної Асамблеї чи Ради Безпеки. З огляду на це можна зробити висновок, що поява такої держави як російська федерація серед постійних членів Ради Безпеки ООН не підкріплюється жодними документами, тобто є незаконною, ба більше – проігнорованою керівництвом та учасниками організації [7].

Але в цьому контексті, як слушно зазначає М. Фахурдінова, виникає наступний виклик – росія перебуває у складі Ради Безпеки ООН, проголосивши себе правонаступником СРСР, вже 30 років, за цей час «голосувала за сотні, а то й тисячі резолюцій. Якщо буде визнано, що росія була в Радбезі ООН незаконно, що робити з усіма цими документами? Вважати їх недійсними чи залишити все як є?» [8].

Звичайно, за станом на сьогодні, зважаючи на повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, чимало світових лідерів та діячів порушують ці питання на обговорення, вважаючи, що країна-агресор ніяк не може бути причетна до прийняття доленосних рішень на міжнародній арені. Проте наразі, внаслідок насамперед побоювань світу відповіді Росії на такі категоричні заходи, а також бюрократії, обговорення та процеси відбуваються занадто довго, ніж бажано та доцільно.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що наявність права «вето» у Раді Безпеки ООН передбачалася заради уникнення протидії інтересам членів-засновників організації, проте з огляду на глобальне розширення Організації Об'єднаних націй у другій половині ХХ століття та участь у ній практично усіх загальноновизнаних держав, видається очевидним, що таке право може перешкоджати звершенню справедливості та рівності держав-учасниць.

Рада Безпеки ООН піддається критиці з багатьох причин, серед яких основними є нездатність швидко приймати рішення в гострих ситуаціях щодо міжнародної безпеки, застосувати увесь арсенал засобів та методів впливу. Найбільш дискусійним є питання статусу права «вето», щодо якого висловлюються найбільш суперечливі думки: від необхідності його поширення на усіх нових постійних учасників до його повного скасування, а також можливості зберігати status quo.

На превеликий жаль, навіть такі організації-гіганти як Організація Об'єднаних Націй подекуди не в стані забезпечити такі первинні потреби людства, як мир та безпека, доки існуватиме певна прерогатива одних держав над іншими, а саме право «вето», та поки продовжуватиметься, в певному сенсі, ігнорування самоправства на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (26 червня 1945 р.). URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 07.09.2023).
2. Шпакович О. М. (2011). Реформування та зміна повноважень основних органів ООН: пошук та розробка нових альтернативних проєктів. Проблеми реформування Ради Безпеки ООН. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Збірник наукових праць. Випуск 96. Частина I (у двох частинах). К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2011. 178 с.
3. Дорош Л., Охремчук С. (2015). РБ ООН у сучасних умовах: до проблеми пошуку варіантів реформування. *Humanitarian vision*. 2015. Т. 1. № 2. С. 19–26.
4. Небезпечна «ветократія» в ООН. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2642837-veto-na-zdorovij-gluzd-abo-nebezpecna-vetokratia-v-oon.html> (дата звернення 07.09.2023)
5. Статистика застосування права «вето» у РБ ООН. URL: <https://research.un.org/en/docs/sc/quick/veto> (дата звернення 07.09.2023).
6. Черинько І. П. (2011). Проблеми реформування Ради Безпеки ООН. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Збірник наукових праць. Випуск 96. Частина I (у двох частинах). К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2011. 178 с.
7. Виступ Представника України в Раді Безпеки ООН Сергія Кислиці від 30.09.2022. URL: <https://susplne.media/287413-rakova-puhlina-oon-kislica-zaklikav-vidaliti-rosiu-z-radbezu/> (дата звернення 07.09.2023).
8. Фахурдінова М. (2022). Чи можна забрати в росії право вето в Радбезі ООН? URL: <https://rpr.org.ua/news/chy-mozhna-zabraty-v-rosii-pravo-veto-v-radbezi-oon/> (дата звернення 07.09.2023).

REFERENCES

1. *Statut Organizatsii Obyednanykh Natsiy* (1945, June 26) [Charter of the United Nations]. Retrieved from: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (Accessed 07.09.2023). [In Ukrainian].
2. Shpakovych O. M. (2011). *Reformuvannia ta zmina povnovazhen' osnovnykh organiv OON: poshuk ta rozrobka novykh al'ternatyvnykh proektiv* [Reforming and changing the powers of the main UN bodies: search and development of new alternative projects]. *Aktual'ni problem miznarodnykh vidnosyn : zbirnyk prats'*. Vol. 96. Part 1. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. Institute of International Relations. 178 p. [In Ukrainian].
3. Dorosh L., Okhremchuk S. (2015). *RB OON u suchasnykh umovah: do problemy poshuku variantiv* [United Nations Security Council under modern conditions : on the problem of reform options search]. *Humanitarian vision*. Vol. 1. No. 2. P. 19–26. [In Ukrainian].
4. *Nebezpechna «vektokratia» v OON* [Dangerous «vetocracy» in the UN]. *Українформ*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2642837-veto-na-zdorovij-gluzd-abo-nebezpecna-vetokratia-v-oon.html> (Accessed 07.09.2023). [In Ukrainian].
5. *Statystyka zastosuvannia prava «veto» u RB OON* [Security Council Veto List in the UN Security Council]. Retrieved from: <https://research.un.org/en/docs/sc/quick/veto> (Accessed 07.09.2023). [In English].
6. Cherin'ko I. P. (2011). *Problemy reformuvannia Rady Bezpeky OON*. [Problems of reforming the UN Security Council]. *Aktual'ni problem miznarodnykh vidnosyn: zbirnyk prats'*. Vol. 96. Part 1. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. Institute of International Relations. 178 p. [In Ukrainian].
7. *Vystup predstavnyka Ukrainy v Radi Bezpeky OON Serhii Kyslytsi vid 30.09.2022 r.* [Speech of the Representative of Ukraine in the UN Security Council, Serhii Kyslytsya, dated September 30, 2022] Retrieved from: <https://susplne.media/287413-rakova-puhlina-oon-kislica-zaklikav-vidaliti-rosiu-z-radbezu/> (Accessed 07.09.2023). [In Ukrainian].
8. Fakhurdinova M. (2022). *Chy mozhna zabraty v rosiu parvo veto v Radbezi OON?* [Is it possible to take away the right of veto in the UN Security Council from Russia?] Retrieved from: <https://rpr.org.ua/news/chy-mozhna-zabraty-v-rosii-pravo-veto-v-radbezi-oon/> (Accessed 07.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 15.09.2023 р.

Iryna Shulhan

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
PhD.

iryna.i.shulhan@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

Olesia Ivanova

Lviv Polytechnic National University,
student of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
olesia.ivanova.mpvpr.2022@lpnu.ua

**THE RUSSIAN FEDERATION'S FOOTPRINT IN THE UNITED NATIONS:
THE RIGHT OF «VETO»**

The article examines some aspects of the problems of reforming the United Nations, which is the largest international organization in the world, established after the end of World War II to maintain peace, develop friendly relations and intergovernmental cooperation among member states. The study focuses on the activities of the UN Security Council, which is one of the key organs of the international organization, as it performs the main function of the UN – ensuring international security. A significant feature of this body is that it is empowered to make decisions which are binding on all countries that are members of the organization.

It is emphasized that the veto right of permanent member states should act as a stabilizer ensuring the collegial nature of the UN Security Council's activities and adoption of important decisions in the field of international security.

It is pointed out that the veto power in the UN Security Council is provided for to avoid counteracting the interests of the founding members of the Organization, but given the global expansion of the United Nations in the second half of the twentieth century, it seems obvious that such a right may impede the achievement of justice and equality of member States.

The attention is focused on the inadmissibility of using the veto power not in the interests of maintaining peace and security, but on the basis of the member states' own interests.

Keywords: United Nations; UN Security Council; veto power, international security; abuse of the veto power.

УДК 341

Соломія Василів

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
к. ю. н., доцент
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

Данило Бичовий

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент денної форми навчання другого
(бакалаврського рівня) спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
danylo.bychovyi.pv.2020@lpnu.ua

ЕТНІЧНІ, ОСВІТНІ ТА РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ В ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.431>

© Василів С., Бичовий Д., 2023

Стаття присвячена питанням ідеології Організації українських націоналістів (ОУН) у сфері освіти, церкви і релігії, у питаннях національних меншин та народів, що проживали на території України у першій половині ХХ століття.

Автори зазначають, що у міжвоєнний період в ОУН не надавали великого значення питанню національних меншин, а серед частини членів ОУН було дещо критичне ставлення до польського та російського народів. Така ситуація щодо згаданих національних груп була зумовлена історичними реаліями, а також такими чинниками, як погіршення ставлення польської влади до українців у Галичині, масові репресії та голодомори щодо українців на територіях підконтрольних СРСР.

Позиція представників ОУН щодо національних меншин змінювалася і давала свої позитивні результати, що підтверджується фактами співпраці ОУН та УПА з представниками різних національних меншин, у тому числі росіян, поляків, євреїв та інших.

У статті проаналізовані також погляди всіх груп ОУН на роль релігії в державі, які з плином часу еволюціонували у напрямку до демократичних стандартів релігійного плюралізму та індивідуальності. Роль релігійного чинника у вихованні громадян визначалася як надважлива. Як пріоритетна ідея висувалася потреба об'єднання церков. Саме християнська релігія визнавалася основою моралі і духовного миру українського народу, а об'єднання українських християнських церков розглядалося як національна необхідність.

Автори зазначають, що українські націоналісти надавали пильну увагу і питанням культури, принципам організації системи освіти і виховання, а також характе-

ристиці ідеалу громадянина, до якого прагнув націоналізм за їх посередництвом. Присвячуючи багато уваги духовній сфері, оунівці вважали, що лише культура, заснована на традиціях і звичаях народу, дає можливість реалізувати свій потенціал окремим громадянам і відповідно нації.

Українські націоналісти усвідомлювали провідну роль освітньо-виховної сфери у пропаганді державницьких ідей, а тому пропагували абсолютний державний контроль за останньою.

Як зазначають автори, державною ідеологією у незалежній Українській державі мав бути український націоналізм. У концепціях майбутньої української держави значна увага надавалася також проблемі окремої людини, її ролі в житті суспільства та держави. Націоналісти стверджували, що права кожної людини є прямо пропорційними до обов'язків перед нацією.

Ключові слова: націоналізм; Організація українських націоналістів; ідеологія українських націоналістів.

Постановка проблеми. Науковці у галузі права рідко обирають предметом своїх досліджень ідеологічно-правову спадщину ОУН. Водночас саме юридичної оцінки та політико-правового аналізу потребує величезний масив документів доби національно-визвольних змагань українців.

У своїх працях провідники та ідеологи ОУН багато уваги присвячували саме питанням релігії і церкви, освіти і науки, статусу національних меншин у майбутній Українській державі. Аналіз цієї спадщини не лише дав би змогу проаналізувати погляди представників українського націоналістичного руху, а також донести до українського суспільства основи ідеології ОУН, показати прогресивність та демократичність поглядів українських націоналістів на державу і право.

Аналіз дослідження проблеми. У вітчизняній історичній, політологічній чи правничій науковій літературі, публіцистиці немає ґрунтовних досліджень етнічних, освітніх та релігійних аспектів державотворчої ідеології українських націоналістів у першій половині ХХ століття. Так, окремі положення етнічних, освітніх та релігійних аспектів державотворчої ідеології українських націоналістів висвітлені у працях В. Деревінського, П. Гай-Нижника, Г. Кас'янова, А. Рибак, Є. Стахіва та інших. Здебільшого ця проблематика розглядалася в контексті історичних студій про український націоналістичний рух.

Мета статті полягає у дослідженні етнічних, освітніх та релігійних аспектів державотворчої ідеології українських націоналістів, що висвітлені в документах українських націоналістичних організацій та працях провідників ОУН у першій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період в ОУН не надавали великого значення питанню національних меншин, а серед частини членів ОУН було дещо критичне ставлення до польського та російського народів, яке проявлялося у трактуванні цих національних спільнот як таких, що є негативно налаштовані до українського народу та вороже ставляться до ідеї створення Української самостійної держави. Така ситуація щодо згаданих національних груп була зумовлена історичними реаліями, а також такими чинниками, як погіршення ставлення польської влади до українців у Галичині, масові репресії та голодомори щодо українців на територіях підконтрольних СРСР [1, с. 13–15].

Ставлення українських націоналістів до національного питання дуже влучно характеризує І. Лисяк-Рудницький, який стверджував, що український націоналізм був «протиросійським» та «протипольським» не в сенсі ворожого ставлення до російського та польського народів, але тільки в сенсі природної і законної ворожнечі до російського і польського володінь над Україною. На його переконання, українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українця-

ми, проте, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мали бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею, такою ж природною і законною треба вважати ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів в Україні [2].

Права національних меншин визначалися у програмних положеннях Української головної визвольної ради та УПА. Зокрема, у Програмі діяльності підпільного уряду воюючої України – Української головної визвольної ради – акцентувалося на гарантуванні громадянських прав усім національним меншинам України. Подібне формулювання містила і Програма УПА. У ній, зокрема, вказувалося, що УПА бореться також за рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності в державних і громадянських правах та обов'язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок [1, с. 13–15].

ОУН(б), починаючи з 1943р., у ставленні до національних меншин пройшла шлях еволюції та переоцінки політико-правових поглядів 1930-х і навіть початку 1940-х років. Зміни спрямовувалися до демократизації та гуманізації поглядів, хоча цей процес відбувався далеко не рівномірно. Дискусії стосовно ставлення до нацменшин стали однією з гарячих точок зіткнення поглядів діячів ОУН в Україні, закордонних частин ОУН та ОУН(з). Воєнна дійсність та запити населення Сходу України спричинили заперечення діячами ОУН в Україні усіх рис тоталітаризму та дискримінації у ставленні до інших національностей. Проте позиція старших керівників на чолі з С. Бандерою довгий час залишалася незмінною. Подібною до бандерівської була неофіційна лінія мельниківців. Водночас, як випливає з наукового аналізу, в їхніх офіційних програмних документах теж спостерігаємо виразну тенденцію до демократизації відповідних поглядів [3, с. 1–12].

ОУН і УПА керуючись принципами взаєморозуміння, взаємодопомоги і рівності, намагалися будувати нормальні умови для співпраці з подібними визвольними рухами і державами, створити умови для взаєморозуміння між українцями та представниками інших народів, національних меншин, народів-сусідів, щоб організувати спільний фронт боротьби з тоталітарними режимами і поневолювачами.

Теоретичні положення своєї етнонаціональної концепції ОУН реалізовувала на практиці. Як стверджує В. Деревінський, позиція щодо національних меншин змінювалася і давала свої позитивні результати. Це підтверджується фактами співпраці ОУН та УПА з представниками різних національних меншин, у тому числі росіян, поляків, євреїв та інших. Хоча загалом представники цих народів не виявляли бажання співпрацювати з українським визвольним рухом: взаємозближенню перешкоджало побутування стійких стереотипів, які склалися історично [4, с. 33–45].

Узагальнюючи ставлення середовищ ОУН до національних меншин, можна дійти висновку, що воно пройшло еволюцію від дискримінаційного до демократичного. Проте якщо представники закордонної групи С. Бандери стали на позицію ОУН в Україні, то ОУН(м) залишалася більш консервативною у своїй практиці. І хоча на офіційному рівні зміни були проведені, але в публіцистичних творах частина провідних діячів мельниківців, вочевидь, залишилися на довоєнних тоталітарних позиціях.

Інтерес викликають і погляди українських націоналістів на проблеми державного регулювання церковно-релігійної політики незалежної Української держави.

Погляди всіх груп ОУН на роль релігії в державі з плином часу еволюціонували у напрямку до демократичних стандартів релігійного плюралізму та індивідуальності. Проте роль релігійного чинника у вихованні громадян визначалася як надважлива. Націоналістична теорія розмежовувала поняття релігії та церкви. Відповідно, по-різному визначала їхнє місце, роль, функції в житті суспільства. Як пріоритетна ідея висувалася потреба об'єднання церков. Вона обґрунтовувалася тим, що релігійні відмінності призводять до внутрішніх конфліктів. Щоправда, гостро це питання не ставилося і розглядалося як довготермінова перспектива [5, с. 585–589].

Водночас треба зауважити, що позиції членів ОУН щодо питань церковно-релігійних відносин у майбутній державі були все ж суперечливими. З одного боку, проголошувалася рівність віросповідань, з другого – мова йшла про недопущення «шкідливих» культів та сект. Декларувалося, що держава стоїть понад конфесіями, а, з другого боку, в документах йшлося про підтримку лише пра-

вославної та греко-католицької церков. Саме християнська релігія визнавалася основою моралі і духовного миру українського народу, а об'єднання українських християнських церков розглядалося як національна необхідність [6].

У програмних документах ОУН зазначалося про свободу совісті і тут же – про боротьбу з атеїзмом. Проголошувалася автономія церков та заперечення «цезаропапизму» і водночас йшлося про «опіку» держави над церквою. [5, с. 585–589]. Тобто представники ОУН вважали, що Українська держава повинна бути формально відділеною від церкви, а водночас наголошували, що в Українській державі не може існувати якась церква, яка не визнає українського державного права і перебуває поза контролем державних чиновників. Пропонувалося віддати під контроль держави церковну кадрову політику. [6].

В контексті державотворення українські націоналісти надавали пильну увагу і питанням культури, принципам організації системи освіти і виховання, а також характеристиці ідеалу громадянина, до якого прагнув націоналізм за їх посередництвом.

Присвячуючи багато уваги духовній сфері, оунівці вважали, що лише культура, заснована на традиціях і звичаях народу, дає можливість реалізувати свій потенціал окремим громадянам і відповідно нації. Довоєнна ідея тотальності націоналізму мала на меті повністю контролювати культурну сферу. У воєнний та післявоєнний періоди ОУН відмовилася від таких жорстких засад, але особлива увага до культурної сфери залишалася. Це було пов'язане з намаганням виправити наслідки негативного та вкоріненого впливу російської (більшовицької) культури на українське населення [3, с. 9–12].

Усвідомлення неабиякої ролі освітньо-виховної сфери у пропаганді тих чи інших ідей породжувало плани абсолютного державного контролю за останньою. Так, шкільництво мало розвиватися на базі загальної та безкоштовної освіти. Народ підлягав «перевихованню» у дусі власних питомих традицій української історії, нового героїчного змісту української культури і через рішуче викорінення чужих впливів. За першої можливості треба було відкривати школи для виховання майбутніх громадян української держави. У школі учням мали давати знання про боротьбу за свободу, людську гідність, правдиву історію України, національних героїв тощо [7, с. 298–300].

Державною ідеологією у незалежній Українській державі мав бути український націоналізм, за допомогою якого у цій новій Україні ОУН поборювала б комуністичний світогляд та відповідну ідеологію як інтернаціоналізму, так і ліберально-капіталістичну, а також усі теорії та ідеологічні напрями, течії «що несуть ослаблення живих сил народу» [7, с. 300].

Один із провідних діячів ОУН(б) Я. Старух у своєму «Короткому популярному викладі ідеології політики українського націоналізму» у 1941 р. писав, що революційна ОУН викристалізувала чіткий образ майбутньої Української держави, відтак «Українська Держава побудована Організацією Українських Націоналістів буде націоналістична. У ній не буде несправедливості, визиску, поділу на класи». Невід'ємною частиною цієї ідеології була й ідея соборності, яку влучно відобразив один з гасел ОУН(б): «Від Кавказу по Сян – буде наш Лан. Його власником буде український народ!» [8, с. 78–82].

Окрім того, у концепціях майбутньої Української держави значна увага присвячувалася також проблемі окремої людини, її ролі в житті суспільства та держави. У цьому питанні оунівці часто відштовхувалися від переосмислення ліберальних засад. Націоналісти заперечували обидві крайності взаємостосунків між особою і суспільством і вивели свою формулу: права кожної людини є прямо пропорційними до обов'язків перед нацією. Діячі ОУН в Україні після війни головну увагу надавали обґрунтуванню ідей свободи окремої людини. Цьому має сприяти ефективна побудова всього державного механізму та апарату влади [3, с. 9–12].

Висновки. Здійснений аналіз програмних документів та різноманітних праць керівників, теоретиків та ідеологів ОУН дає нам усі підстави стверджувати, що церковно-релігійному, культурно-освітньому та етнічному напрямам в державотворчій ідеології українських націоналістів надавалося достатньо уваги. Вони посіли провідні місця серед інших важливих напрямів теоретичної та практичної діяльності ОУН, незважаючи на складні і драматичні умови боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деревінський В. (2004). Питання національних меншин в етнонаціональній концепції ОУН. *Український визвольний рух*. Збірник 3. До 75-ліття Організації українських націоналістів. Дрогобич. С. 6–15.
2. Лисяк-Рудницький І. (1991). *Націоналізм. Нариси з історії нової України*. Львів. 65 с.
3. Рибак А. (2011). Концепція української держави в ідеології ОУН (1939-й – 1950-ті роки): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ. 14 с.
4. Деревінський В. (2006). Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ. Інститут історії України НАН України. 149 с.
5. Рибак А. (2006). Релігійна політика суверенної держави у політичних концепціях Організації українських націоналістів 1940–1950-х років. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ, ІДП НАНУ. Вип. 33. С. 583–591.
6. Стефанів В. Церква та релігія в ідеології ОУН URL: <https://ucu.edu.ua/news/vasyl-stefaniv-tserkva-ta-relihiya-v-ideolohiji-oun/>
7. Гай-Нижник П. П. (2017). Самолегітимізація ОУН-р і визначення моделі майбутньої Української держави на II Великому зборі ОУН (квітень 1941 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 286–310.
8. Стахів Є. (1992). Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: думки про ОУН (бандерівців). *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (Київ, 25–26 серпня 1992). Київ, Ін-т історії України АН України. С. 75–83.

REFERENCES

1. Derevynskiy V. (2004). *Pytannia natsionalnykh menshyn v etnonatsionalnii kontseptsii OUN*. [The issue of national minorities in the ethno-national concept of the OUN]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Zbirnyk 3. Do 75-littia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. Drohobych. P. 6–15*. [In Ukrainian].
2. Lysiak-Rudnytskyi I. (1991). *Natsionalizm. Narysy z istorii novoi Ukrainy*. [Nationalism. Essays on the history of new Ukraine]. Lviv. 65 p. [In Ukrainian].
3. Rybak A. (2011). *Kontseptsii ukrainskoi derzhavy v ideolohii OUN (1939-y – 1950-ti roky)* [The concept of the Ukrainian state in the ideology of the OUN (1939-1950)] Doctor's thesis. Sumy: SumDU. Kyiv. 14 p. [In Ukrainian].
4. Derevynskiy V. (2006). *Stavlennia OUN(b) i UPA do susidnykh narodiv ta natsionalnykh menshyn* [Attitude of OUN(b) and UPA towards neighboring peoples and national minorities]. Kyiv. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 149 p. [In Ukrainian].
5. Rybak A. (2006). *Relihiina polityka suverennoi derzhavy u politychnykh kontseptsiiakh Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv 1940-1950-kh rokiv* [The religious policy of the sovereign state in the political concepts of the Organization of Ukrainian Nationalists in the 1940s and 1950s.]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv, IDP NANU. Vyp. 33. P. 583–591. [In Ukrainian].
6. Stefaniv V. *Tserkva ta relihiia v ideolohii OUN [Church and religion in the ideology of OU]* URL: <https://ucu.edu.ua/news/vasyl-stefaniv-tserkva-ta-relihiya-v-ideolohiji-oun/> (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].
7. Hai-Nyzhnyk P. P. (2017). *Samolehitymizatsiia OUN-r i vyznachennia modeli maibutnoi Ukrainskoi derzhavy na II Velykomu zbori OUN (kviten 1941 r.)* [Self-legitimization of the OUN-r and determination of the model of the future Ukrainian state at the II Great Assembly of the OUN (April 1941)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Vypusk 53. P. 286–310. [In Ukrainian].
8. Stakhiv Ye. (1992). *Evoliutsiia ukrainskoho natsionalizmu – vid totalitaryzmu do demokratii: dumky pro OUN (banderivtsiv). Ukrainaska Povstanska Armiiia i natsionalno-vyzvolna borotba v Ukraini u 1940–1950 rr.* [The evolution of Ukrainian nationalism - from totalitarianism to democracy: opinions about the OUN (Banderivtsi). The Ukrainian Insurgent Army and the national liberation struggle in Ukraine in 1940–1950]. *Materialy Vseukrainskoi naukovoї konferentsii* (Kyiv, 25–26 serpnia 1992). Kyiv, In-t istorii Ukrainy AN Ukrainy. P. 75–83. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Solomia Vasyliv

Lviv Polytechnic National University,
Docent of the Department of
Civil Law and Process Educational Scientific
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), docent
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

Danylo Bychovyi

Lviv Polytechnic National University,
Student of second (bachelor's) level
specialty 081 Law
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
danylo.bychovyi.pv.2020@lpnu.ua

**ETHNIC, EDUCATIONAL AND RELIGIOUS ASPECTS IN THE STATE-FORMING IDEOLOGY
OF UKRAINIAN NATIONALISTS
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

The article is devoted to issues of the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) in the field of education, church and religion, issues of national minorities and peoples who lived on the territory of Ukraine in the first half of the 20th century.

The authors note that in the interwar period, the OUN did not attach much importance to the issue of national minorities, and among some members of the OUN there was a somewhat critical attitude towards the Polish and Russian peoples. Such a situation with regard to the mentioned national groups was determined by historical realities, as well as by such factors as the deterioration of the attitude of the Polish authorities towards Ukrainians in Galicia, mass repressions and famines against Ukrainians in the territories controlled by the USSR.

The position of representatives of the OUN towards national minorities was changing and brought its positive results, which is confirmed by the facts of the cooperation of the OUN and the UPA with representatives of various national minorities, including Russians, Poles, Jews and others.

The article also analyzes the views of all OUN groups on the role of religion in the state, which evolved over time in the direction of democratic standards of religious pluralism and indifference. The role of the religious factor in the education of citizens was defined as paramount. The need to unify churches was put forward as a priority idea. It was the Christian religion that was recognized as the basis of morality and spiritual peace of the Ukrainian people, and the unification of Ukrainian Christian churches was considered a national necessity.

Ukrainian nationalists were aware of the leading role of the educational sphere in the promotion of statist ideas, and therefore promoted absolute state control over the latter.

As the authors note, the state ideology in the independent Ukrainian state was to be Ukrainian nationalism. In the concepts of the future Ukrainian state, considerable attention was also paid to the problem of the individual, his role in the life of society and the state. Nationalists argued that the rights of each person are directly proportional to the duties to the nation.

Keywords: nationalism; Organization of Ukrainian Nationalists; ideology of Ukrainian nationalists.

УДК 347.168

Соломія Васи́лів

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
к. ю. н., доцент
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

Іванна Добрянська

Національний університет «Львівська політехніка»,
студентка денної форми навчання другого
(бакалаврського рівня) спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
ivanna.dobrianska.pv.2022@lpnu.ua

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.437>

© Васи́лів С., Добрянська І., 2023

Стаття присвячена поняттю та правовому регулюванню інституту медіації в Україні. Автори зауважують, що сьогодні медіація є одними з найефективніших способів вирішення конфліктів, адже саме рішення, прийняті за результатами переговорів чи взаємної згоди сторін, відображають справжні інтереси сторін. Сучасна медіація є одним з методів позасудового неформального врегулювання спорів, таких як арбітраж, примирення, третейські суди, експертна оцінка. Медіація може бути застосована як у сімейних спорах, так і у спорах між великими корпораціями чи міжнародних спорах як не лише альтернативний метод вирішення конфліктів, але як найбільш ефективний.

Автори, аналізуючи поняття медіації, вказують, що національне законодавство містить визначення поняття медіації у Законі України «Про медіацію».

Автори зазначають, що незважаючи на певні відмінності у дефініціях, для поняття медіації визначальними є такі характерні ознаки: залучення третьої незацікавленої, незалежної особи, яка сприяє досягненню консенсусу між конфліктуючими сторонами; добровільність участі у процесі медіації; конфіденційність процедури врегулювання спору. Також до характерних рис медіації належить її несудовий характер.

У статті автори зауважують, що прийняття Закону України «Про медіацію» має свої позитивні наслідки, а саме: підвищення поінформованості населення про медіацію як спосіб вирішення конфліктів шляхом переговорів; підвищення довіри до такого позасудового способу врегулювання спору, завдяки правовій визначеності процедури медіації, правового статусу медіатора, прав та обов'язків учасників процедури медіації, окреслення основних засад (принципів) її проведення; легалізація професії медіатора та відповідного виду діяльності; визначення статусу медіатора у взаємодії із судами, органами влади у питаннях процедури медіації; недопущення допиту медіатора як свідка щодо відомостей, які стали йому відомі під час участі у процедурі медіації.

Законодавче регулювання процедур медіації, на думку авторів, створює умови для більш активного застосування цього способу врегулювання конфліктів (спорів) та їх вирішення.

Ключові слова: медіація; учасники медіації; медіатор; альтернативне вирішення спорів.

Постановка проблеми. Спори є невід'ємною частиною людської взаємодії, а тому сьогодні питанню ефективного вирішення спорів присвячується значна увага. Зацікавленість у зменшенні фінансових та часових витрат під час вирішення спорів призвела до пошуку альтернативних, більш ефективних та гнучких, аніж арбітраж та судові процеси, способів врегулювання спору між сторонами. Водночас все більше уваги надається медіації як одному з альтернативних способів вирішення спорів.

Медіація є менш формалізованим та більш гнучким способом досягнення консенсусу та подолання культурних, психологічних бар'єрів, ефективним способом економії часових та фінансових ресурсів, а також способом встановлення комунікації, відновлення відносин, збереження конфіденційності та прийняття рішень, прийнятних для обох сторін.

Провідне місце у вивченні процедури медіації займає питання юридичного супроводу медіації. З прийняттям Закону України «Про медіацію» питання правового регулювання процедур медіації набуло особливої актуальності.

Аналіз дослідження проблеми. Особливості медіації досліджувались у працях багатьох науковців, серед яких Н. Бондаренко-Зелінська, Г. Єрьоменко, І. О. Переверзев, К. Канішева, Л. Момот, Ю. Притика, Д. Проценко, Ю. Сліпченко, Г. Ульянова та інші.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей функціонування інституту медіації в Україні та його правовому регулюванню.

Виклад основного матеріалу. Одними з найефективніших способів вирішення конфліктів є договір між сторонами або переговори сторін конфлікту, адже саме рішення, прийняті за результатами переговорів чи взаємної згоди сторін, відображають справжні інтереси сторін. Прикладом такого способу є переговори сторін або медіація, де залучається третя особа, яка допомагає сторонам почути одне одного у прийнятті рішення, яке би задовольняло всіх конфліктуючих сторін [1].

Сучасна медіація є одним з методів позасудового неформального врегулювання спорів, таких як арбітраж, примирення, третейські суди, експертна оцінка. Сукупність цих методів була названа методами альтернативного вирішення спорів (ADR – англomовній літературі). І все ж медіація є основним методом альтернативного вирішення спорів, оскільки становить найбільш яскраву і широко поширену альтернативу судам [2, с. 7]. Так, медіація може бути застосована як у сімейних спорах, так і у спорах між великими корпораціями чи міжнародних спорах як не лише альтернативний метод вирішення конфліктів, але як найбільш ефективний.

Єдиного нормативно визначеного поняття медіації немає. Так, відповідно до статті 3 Директиви Європейського парламенту і Ради Європи 2008/52/ЄС про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських справах, медіацією є структурований процес, незалежно від його назви, у якому дві чи більше сторони спору намагаються самостійно і на добровільній основі досягнути домовленості про врегулювання свого спору за допомогою медіатора. Цей процес може бути ініційований сторонами або здійснюватись за пропозицією чи розпорядженням суду, або бути передбачений законодавством держави-учасниці [3].

Національне законодавство містить визначення поняття медіації у Законі України «Про медіацію». Зокрема, у статті 1 цього Закону медіація визначається як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4].

Так, відповідно до норм Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) нормотворець ототожнює такі поняття, як медіація та посередництво і визначає їх таким способом:

посередництво (медіація) – метод розв’язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв’язання [5].

Вартує на увагу визначення поняття медіації, надане Українським центром медіації як методу вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким способом, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби всіх учасників конфлікту. На відміну від формального судового чи арбітражного процесу, під час медіації сторони доходять згоди самі – медіатор не приймає рішення за них [6]. Регулювання цього напрямку альтернативного вирішення спорів є важливою складовою частиною для розвантаження судової системи.

Підсумовуючи вищеподане, можна дійти висновку, що незважаючи на певні відмінності у дефініціях, для поняття медіації визначальними є такі характерні ознаки:

залучення третьої незацікавленої, незалежної особи, яка сприяє досягненню консенсусу між конфліктуючими сторонами;

добровільність участі у процесі медіації;

конфіденційність процедури врегулювання спору.

Також до характерних рис медіації можна віднести її несудовий характер. Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Проте для медіації не характерні ознаки судового процесу, наприклад змагальність.

Під час визначення поняття медіації, на нашу думку, треба наголосити на потребі врахування інтересів обох сторін під час вирішення конфлікту, адже на відміну від судового рішення, медіація передбачає можливість досягнення консенсусу, який буде задовольняти обидві сторони спору.

Інститут медіації в Україні був поширений майже тридцять років тому, але законодавче визначення та порядок проведення процедури медіації були окреслені лише 16 листопада 2021 року із прийняттям Закону України «Про медіацію». Прийняття Закону України «Про медіацію» має важливе значення для її розвитку як інституту сучасного права, хоча відсутність законодавчого закріплення медіації протягом тривалого часу не була перешкодою для проведення медіації як різновиду переговорів [4].

Водночас прийняття цього Закону має свої позитивні наслідки:

підвищення поінформованості населення про медіацію як спосіб вирішення конфліктів шляхом переговорів;

підвищення довіри до такого позасудового способу врегулювання спору, завдяки правовій визначеності процедури медіації, правового статусу медіатора, прав та обов’язків учасників процедури медіації, окреслення основних засад (принципів) її проведення;

легалізація професії медіатора та відповідного виду діяльності;

визначення статусу медіатора у взаємодії з судами, органами влади у питаннях процедури медіації;

недопущення допиту медіатора як свідка щодо відомостей, які стали йому відомі під час участі у процедурі медіації;

дотримання Україною зобов’язань за Конвенцією ООН «Про міжнародні угоди, досягнуті за результатами медіації» (Сінгапурська конвенція з медіації) [7].

Оскільки Законом фактично унормовується те, що вже багато років функціонує, перед законодавцем постало досить складне завдання – віднайти баланс у правовому регулюванні, який би сприяв надалі розвитку медіації завдяки правовій визначеності [8, с. 31–33].

Важливе значення в контексті євроінтеграції для національного інституту медіації має законодавство, що регулює медіацію на території Європейського Союзу, з огляду на взяті Україною зобов’язання щодо гармонізації національного законодавства.

Регулювання медіації відбувається на рівні Ради Європи та Європейського Союзу. Більша частина норм, що регулюють медіацію, мають рекомендаційний характер. Так, для прикладу,

Україна з 2006 року ратифікувала Європейську конвенцію про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., якою передбачено, що для недопущення чи розв'язання спорів або для уникнення розгляду судовим органом справи, яка стосується дітей, Сторони сприяють здійсненню посередництва чи інших способів розв'язання спорів та використанню їх для досягнення угоди у відповідних випадках, визначених Сторонами [9].

Важливу роль для розвитку медіації в Україні відіграла ратифікована Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку. Треба зауважити, що в Угоді вживається термін «посередництво», а не медіація, а як було з'ясовано нами раніше, поняття «посередництво» є дещо ширшим, аніж поняття медіації, проте, вважаємо, що норми, передбачені в Угоді, можуть бути в подальшому застосовані і для вдосконалення регулювання інституту медіації.

Треба зауважити, що законодавство Європейського Союзу є досить обширним та має галузевий характер, тобто передбачено особливості проведення процедури медіації залежно від сфери її застосування. Ще однією особливістю регулювання процедури медіації в Європейському Союзі є рекомендаційний характер норм, що дозволяє встановлювати процедуру медіації і водночас забезпечує гнучкість проведення процедури залежно від ситуації.

Висновки. Медіація виникла як запит на потреби суспільства в ефективному вирішенні результатів спору, проте незважаючи на те, що медіація застосовувалась у багатьох державах, особливості регулювання інституту медіації відрізняються, що зумовлено природою спорів, особливостями національного законодавства, специфікою правової системи та національними особливостями. Законодавче регулювання процедур медіації створює умови для більш активного застосування цього способу врегулювання конфліктів (спорів) та їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Tkemaladze S. Mediation in Georgia: from tradition to modernity. (2017). Retrieved from: https://www.undp.org/content/dam/georgia/docs/publications/DG/UNDP_GE_DG_mediation_eng.pdf
2. Кисельова Т. (2010). Як все починалося: історія зародження і розвитку медіації. Про медіацію або як швидко вирішити конфлікт без звернення до суду. Український Центр Медіації при Києво-Могилянській Бізнес-Школі. 13 с. Retrieved from: https://www.academia.edu/3371628/History_of_Mediation_Movement_2010
3. Directive 2008/52/EC Of The European Parliament and Of The Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Official Journal of the European Union. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008>
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
5. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
6. Про альтернативне вирішення спорів. Український центр медіації. Retrieved from: <https://ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/pro-alternatyvne-vyrishennia-sporiv>
7. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. Retrieved from: http://www.uncitral.org/pdf/english/commissionssessions/51stsession/Annex_I
8. Адвокат та медіація (2022). X. ФАКТОР-МЕДІА. 112 с.
9. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135

REFERENCES

1. Tkemaladze S. (2017). *Mediation in Georgia: from tradition to modernity*. Retrieved from: https://www.undp.org/content/dam/georgia/docs/publications/DG/UNDP_GE_DG_mediation_eng.pdf. (accessed 23.09.2023). [In English].
2. Kyselova T. (2010). *Yak vse pochynalosia: istoriia zarozhennia i rozvytku mediatsii. Pro mediatsiiu abo yak shvydko vyrishyty konflikt bez zvernennia do sudu*. [How it all began: the history of the origin and

development of mediation. About mediation or how to quickly resolve a conflict without going to court]. *Ukrainskyi Tsentri Mediatzii pry Kyievo-Mohylianskii Biznes-Shkoli*. 13 p. Retrieved from: https://www.academia.edu/3371628/History_of_Mediation_Movement_2010 (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].

3. *Directive 2008/52/EC Of The European Parliament and Of The Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*. Official Journal of the European Union. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008> (accessed 23.09.2023). [In English].

4. *Pro mediatzii: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. No. 1875-IX*. [On mediation: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].

5. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy poserednytstva (mediatzii) Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 17.08.2016 r. No. 892* [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine on approval of the State Standard of Social Mediation Services]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].

6. *Pro alternatyvne vyrishennia sporiv. Ukrainskyi tsentr mediatzii* [About alternative dispute resolution. Ukrainian Mediation Center]. Retrieved from: <https://ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/pro-alternatyvne-vyrishennia-sporiv> (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].

7. *United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation*. Retrieved from: http://www.uncitral.org/pdf/english/commissionsessions/51stsession/Annex_I.pdf (accessed 23.09.2023). [In English].

8. *Advokat ta mediatziia (2022)*. [Lawyer and mediation]. Kh. FAKTOR-MEDIA. 112 p. [In Ukrainian].

9. *Ievropeiska konventsiiia pro zdiisnennia prav ditei vid 25.01.1996 r.* [European Convention on the Implementation of Children's Rights dated January 25, 1996]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Solomia Vasyliiv

Lviv Polytechnic National University,
Docent of the Department of
Civil Law and Process Educational Scientific
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), docent
solomia.s.vasyliiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

Ivanna Dobrianska

Lviv Polytechnic National University,
Student of second (bachelor's) level
specialty 081 Law
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
ivanna.dobrianska.pv.2022@lpnu.ua

CONCEPTS AND FUNDAMENTALS OF LEGAL REGULATION OF MEDIATION INSTITUTE: UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE

The article is devoted to the concept and legal regulation of the institution of mediation in Ukraine. The authors note that today mediation is one of the most effective ways to resolve conflicts, because the decision made as a result of negotiations or mutual agreement of the parties reflects the true interests of the parties. Modern mediation is one of the methods of out-of-court informal settlement of disputes, such as arbitration, conciliation, arbitration courts, expert evaluation. Mediation can be used

both in family disputes and in disputes between large corporations or international disputes as not only an alternative method of conflict resolution, but as the most effective one.

The authors, analyzing the concept of mediation, point out that the National legislation contains the definition of the concept of mediation in the Law of Ukraine «On Mediation».

The authors note that despite certain differences in definitions, the following characteristic features are decisive for the concept of mediation: the involvement of a third, disinterested, independent person who helps to reach a consensus between the conflicting parties; voluntary participation in the mediation process; confidentiality of the dispute settlement procedure. Also, its non-judicial character is one of the characteristic features of mediation.

In the article, the authors note that the adoption of the Law of Ukraine «On Mediation» has its positive consequences, namely: increasing public awareness of mediation as a way of resolving conflicts through negotiations; increasing trust in such an out-of-court method of dispute settlement, thanks to the legal certainty of the mediation procedure, the legal status of the mediator, the rights and obligations of the participants in the mediation procedure, and the outline of the main principles (principles) of its conduct; legalization of the profession of mediator and the corresponding type of activity; determining the mediator's status in interaction with courts, authorities in matters of the mediation procedure; not allowing the mediator to be questioned as a witness regarding the information that became known to him during the participation in the mediation procedure.

Legislative regulation of mediation procedures, according to the authors, creates conditions for more active use of this method of conflict (dispute) settlement and their resolution.

Keywords: mediation; mediation participants; mediator; alternative dispute resolution.